SILUETAI

ARMANAS LANU

SVEIKI, PONAS ZOLA!

ARMANAS LANU

SVEIKI, PONAS ZOLA!

ARMANAS LANU

SVEIKI, PONAS ZOLA!

Iš prancūzų kalbos vertė
ROŽĖ JANKEVIČIŪTĖ

*Vilnius * 1972*

Armand Lanoux
BONJOUR, MONSIEUR ZOLA!
Paris

Ak, kas man duos gyvenimą, antrą gyvenimą, kad darbas vėl jį iš manęs atimtų ir kad vėl nuo jo mirčiau?

Ž E R V E Z E I

Ž A K U I R O B I Š O N U I,
kurio akyse gimė šioji knyga

Kiekviena biografija — tai absurdiškos lažybos. Ji atsiranda iš dviejų prieštaringų žanrų: istorijos ir pasakojimo. Jei istorija darosi panaši į pasakojimą, nukenčia mokslinis tikslumas; jei laimi tikslumas, tada smulkus faktų išskaičiavimas gali užgožti gyvenimo paveikslą. Bet čia ir glūdi visas žavesys: mėginimai perteikti gyvenimą popieriuje — absurdiškos lažybos.

Autorius pasirinko gyvenimą. Jis nepaprastai daug skaitė tą nepaprastai produktyvų rašytoją, apie kurį yra nepaprastai daug prirašyta. Rūpindamasis perteikti savo personažo kasdienybės patetiką, turėjo atsisakyti daugelio nuorodų. Labai gaila, bet nebuvo kito kelio.

Autorius dažniausiai pats sudaro savo personažui „situacijas“, pasirėmęs jo kūriniais, amžininkų liudijimais ir dokumentais; kartais — kiek galima rečiau — linksta į tikėtinumą, o ne į tikrumą. Bet juk portreto nenutapysi taip, kaip manė Muitininkas Ruso, esą, reikia perkelti ant drobės Apolinero veido matmenis! Be jokio romantizavimo, tik kaip romanistas, autorius įdeda savo herojui į lūpas vienokius ar kitokius žodžius ir tikisi, kad bus pripažinta, jog tai darė ne šiaip sau, o dėl to, kad siekė viską „suveiksminti“. Kai kurie Zola žodžiai atspausdinti kursyvu, ir juos tikrai pasakė ar parašė Zola.

Daugiau kaip dvejus metus gyvendamas su tuo žmogumi, autorius pagaliau jį perprato ir — pamilo. Na, žinoma, savotiškai... Fanatikui ta meilė gali pasirodyti nepagarbi. Netrūksta scenų, kuriose pasakojimas virsta šaržu, ypač kai liečiama Antroji imperija, Mak-Mahono režimas ir Dreifuso Byla. Tie periodai iš laiko perspektyvos, kuri viską

rodo idealesnėje ir sykiu komiškesnėje šviesoje, šiandien tiek pat atsiduoda pantomima, laikraštiniu romanu, baletu-buf, kiek ir protokolu! Daryti išvadą, kad biografas niekino tą laikotarpį iš savo epochos aukštybių,— būtų nesąmonė: kaip galima smerkti kitą gadynę vardan savo epochos!

Dar viduramžiškas, Liudviko XIV ir Balzako Paryžius, dvigubai mažesnis už dabartinį,— štai vieta, kur prasideda šio žmogaus veikla, siekianti Karaliaus Miestelėno laikus. Auga ketvirtoji galybė — laikraštis — netoliese Kruasano gatvės, kur, lyg tą mirties kilpą, užbaigs gyvenimą Žoresas, šių istorijų amžininkas, ir jau mirštančio ranka atitrauks skurdžią, tamsiai raudoną pirmojo pasaulinio karo uždangą,— karo, kuris nubloškė į priešistorinį romantizmą Emilio Zola ir jo bendraamžių gyvenimą.

Tai buvo 1840-aisiais tarp Halių ir Bulvarų, Didžiųjų...

Pirmoji dalis

FONTANAS PO PLATANAIS

O mielas krašte, tėviške šviesi,
Už viską žemėje brangesnė man esi.

I

Paryžius, Sen-Žozefo gatvė Nr. 10. — „Mums gimė sūnus Emilis Eduaras Šarlis Antuanas." — Frančeskas Zola — romano herojus. — Alžyras ir cholera, Marselis ir katalonai, Provanso Eksas ir vandens problema.— Fransuaza Emeli Oreli Ober iš Durdano. — Pirmasis susitikimas su Minia. — Silvakano aklagatvis: pono Tjero namas.— Mustafos byla.— Tėvo mirtis 1847 metais.

Namsargė iš dešimto numerio išklojo Sen-Žozefo gatvę šiaudais, kad ne taip girdėtųsi ratų dardesys, bet ne jos valioj nutildyti vežikus, kurie laido gerklę, šūkalojančius prekių išvežiotojus ir laikraščių pardavėjus Kruasano gatvėj ir Pergalės kvartale. Kažkieno gyvybė geso trečiam aukšte, o penktajame — naujagimio klyksmas paskelbė atėjus į pasaulį naują gyvybę. Aplink namą, išdygusį pernai toje vietoje, kur kažkada buvo palaidotas Moljeras ir Lafontenas, darėsi triukšminga: balsų aidesys dužo į besispaudžiančius viens prie kito sukrypusius rūškanus trobesius, kurių spalvos — tabakinė ar apsilupinėjusio tinko — bylojo apie Paryžiaus rūstybės dienas.

— Labas vakaras, ponas Zola,— tarė namsargė vyriškiui, kuris įlėkė lyg vėjas. Jis buvo tamsiaplaukis, nedidelio ūgio, kresnas, pečiuitas — tikras juodas jautukas,— apvalios galvos, it pakuliniais ūsais, priplota nosimi.

— Kas girdėt viršuj? — paklausė jis.

— Nesijaudinkit, jūsų žmonikė užganėdinta. Graži moteriška dievaži! Jai pasisekė. Galit pradėt iš naujo..

Įsisprendusi į šonus kaip turgaus boba, pilvota, ji nulydėjo akimis kopiantį laiptais gyventoją. Andai vadintoj Prarastojo laiko gatvėj vienas jau taisosi kojas nukratyti: žmogeliui devinta dešimtis, gimęs — tik pamanykit! — anam šimtmety, dar prie Liudviko XV, užsibuvo neapsi-

žiūrėjęs ir tebekrioši, gadina kitiems gyvenimą! O va šitam italui, atsidanginusiam čia nežinia ko ir kaip, gimė pyplys. Taip ir eina gyvenimas.

Šį butą penktam aukšte Fransua išsinuomojo pernai. 1200 frankų per metus — nemaži pinigai už mebliuotus kambarius, tiesa, švarius, bet atkampiam aklagatvy, tarp Santje, kur spiečiasi medvilnės urmo prekyba, ir Monmartro gatvės. Pačioj pakraigėj ir triukšminga, ir nyku. Bet Emeli čia patinka. O dabar mažiukas atsirado. Vaikutis kaip reikiant. Su dviem akelėm ir dviem rankelėm. Emeli vakar sakė, kad pirmosiom dienom jis mostagavo lyg skęstantis. Keturiasdešimt penkerių sulaukus tapti tėvu — ne juokas!

Bloknotėly (Fransua Zola jį pavertęs kaip ir šeimos knyga) pasižymėta: *1840 m. balandžio 2 d. vienuoliktą valandą mums gimė sūnus Emilis Eduaras Šarlis Antuanas.* Iš tos pastabos justi tėviškas rūpestis, naivumas, meilė žmonai.

Vos tik Fransua atidaro duris, šaižus riksmas jį verte nuveria. Cholera! Arba krupas! Jis puola pas žmoną:

— Emeli! Emeli!

— Labas vakaras, Fransua brangusis,— sako jam žmona mieguistu balsu.

Tėvo širdis apsiramina. Sviedęs skrybėlę ant stalo tarp kalkių, kurios nulaksto žemėn, Fransua įeina į kambarį. Žmona šypso. Vaikutis raukosi. O madona, gražus biaurybukas!

— Koks tu išraudęs,— sako Emeli.— Bėgai? Poną Tjerą matei?

— Kur tau! Sudarytas naujas kabinetas. Jis valdžios galva. Aš tau atnešiau daktaro Džeksono balzamo. Žinai, mūsų mažiuką. . .

— Kas yra?

— Mūsų mažiuką reikia paskiepyti!

— Žinoma, Fransua. Keista; kad tu dabar labiau jaudinies, negu aš. . .

Emilį pakrikštija balandžio trisdešimtąją, o gegužės šešioliktąją paskiepija. Motina su tėvu įvykdo ir senos religijos, ir jauno mokslo reikalavimus. Paryžius šūkaloja naujienas: „Le Sjekl“ ir „La Pres“ atpleškinama naujomis ma-

šinomis po tūkstantį du šimtus egzempliorių per valandą. Jaudinantys įvykiai Alžyre. Du kilogramai pirmarūšės duonos kainuoja 87 santimai ir 50 sū. Ak, tos santimų šimtosios dalelės! Šveicarų Akademija rengia „dagerotipų pavyzdžių“ parodą. Ponas Tjeras jau pusė metų valdo Prancūziją. Prie Konba užkardos sekmadienį, šeštą valandą, įvyks didelės gaidžių kapotynės.

Frančesko [1] Zola, inžinieriaus, gyvenimas daug romantiškesnis už Emilio, romanisto. Venecijoj ir Dalmatijos Zaroj jau keli šimtmečiai žinomi Zola — šaunūs kariai ar misionieriai. Fransua Zola senelis Antonijus tarnavo Venecijos respublikai Fančių kariuomenėje kapitonu. Jo sūnus Demenijus Karlas įsimylėjo Korfu salos graikę Nikoletę Bondioli, ir iš šitų adrinių jungtuvių 1795 metų rugpiūčio 8 dieną Venecijoj gimė Fransua Zola, tas pats, kuris nūnai, kad ir vėlokai, tapo tėvu.

Laikai Europoje nepalankūs ramiems šeimyniniams džiaugsmams. Korsikietis imperatorius viską ten siaubte siaubia. Užtat kariškiai klesti. Fransua Zola visą gyvenimą svyruos tarp raudona ir juoda, žiūrint, kaip klostysis aplinkybės. Ir pradžių jis mokosi Pavijos, paskui Modanos karo mokykloje. Inžinerija, balistika, grūšniavimas naujoko, kuris savo ruožtu atsigriebs ant kitų. Septyniolikos metų jis jau raitosios artilerijos jaunesnysis leitenantas (nuo 1812 iki 1815) vicekaraliaus kunigaikščio Eugenijaus Napoleono armijoje. Bet Imperija netrukus ima klibėti; Venecija atitenka austrams. Imperatoriui įvedus armijoje kūno bausmę, Zola meta karinę tarnybą. Studijuoja inžinerijos mokslus Paduvos universitete. Jis kaip tikras italas mėgsta garsą. Nuvyksta į Austriją, kur bendradarbiauja su koncesininku fon Gerstneriu ir brigadom, tiesiančiom pirmąją Europoje geležinkelio liniją iš Linco į Bidveisą (1823 metų birželį), paskui iš Linco į Gmundeną: jis gi Aukštutinės Austrijos kadastro matininkas. Pasaulis ima domėtis naujove, geležinkeliais ir traukiniais, kuriuos per bėgius tempia arkliai, o jo sūnus parašys romaną „Žmogus-

[1] Fransua *(pranc.).* Frančeskas *(ital.).* Autorius tai prancūzišku, tai itališku vardu vadina Emilio Zola tėvą, tuo lyg norėdamas parodyti, kaip pamažu nusitrynė jo itališka kilmė, kaip jis suprancūzėjo. *(Vert. past.)*

žvėris“, nes traukiniai jam neduos miegoti. Kilus Liepos revoliucijai, sužlunga bankas, su kuriuo Fransua Zola turėjo reikalų, tapęs koncesininku. [1] Iš Austrijos Fransua Zola nusidangena į Olandiją, paskui į Angliją.

Nepasotinamas romantikas, pirma laiko pasidaręs 48-ųjų metų „svieto lygintoju“, 1830-aisiais Frančeskas atsiduria Prancūzijoj. Po metų jau jis Alžyre, slaugo cholera sergančiuosius dėjaus ligoninėje. Čia įterptinas vienas įdomus baleto numeris, kurio figūros persipina per tris kartas. Iš tiesų kažkoks Džovanis Antonijus Džonas susitinka Alžyre su Fransua Zola. Džovanis Antonijus Džonas, tikras milžinas, liberalinių pažiūrų ir karbonaras, kaip Fransua, buvęs žemvaldys iš Montecemolo Piemonte, turėjo bėgti iš Italijos. Be to, jis už akių nuteistas myriop („Mano laimė!“ — pasakė Džovanis Džonas). Svetimam krašte, kur siaučia cholera, toji baisi dievo rykštė, tuodu vyrai susidraugauja. Džovanis Antonijus Džonas irgi randa gyvenimo lyrikos šioje dramoje, kuri padiktuos jo anūkui šedevrą „Gusaras ant stogo“ [2]. Jis užsirašo į sanitarus. Esama kažko bendro su kitu didžiu nuotykiu, su Anri Diunano, Raudonojo Kryžiaus įsteigėjo, gyvenimo nuotykiu. Kai epidemija baigiasi, paleisti bičiuliai išsiskiria. 1831 metų liepą Fransua Zola vėl Alžyre — jau kaip tik ką susikūrusio Svetimšalių legiono leitenantas. Vėl raudona paima viršų ant juodos.

Raudona — tai beprotiškos meilės spalva, o legionieriaus munduras visad nepaprastai traukia moteris. 1832-aisiais, būdamas trisdešimt septynerių metų, Fransua Zola įsimyli vieno puskarininkio žmoną. Tasai puskarininkis, pavarde Fišeris, vokiečių tautybės, pastoviai eina kaptenarmuso pareigas. Bet vieną gražią dieną vyrą atšaukia į tėvynę. Fransua maldauja savo meilužę pasilikti — tegul Fišeris važiuo-

---

[1] Daugumą šitų tikslių duomenų pateikia pats Fransua Zola savo užrašuose, kurie prasideda šitaip: *Fransua Zola gimė Venecijoj 1795 m. rugpiūčio 8 d. Tėvas buvo inžinerijos pulkininkas ir karinių įrenginių inspektorius. Imperijos laikais du jo dėdės žuvo, tarnaudami Prancūzijoj: vienas buvo pulko vadas, antras — bataliono vadas. Galiausiai vienas jo artimų giminaičių buvo generolas leitenantas grafas de Lovendo, kurio vardas įrašytas Triumfo arkoje Žvaigždės aikštėje...*

[2] Atkreipiame skaitytojų dėmesį, kad itališkai ir prancūziškai vienodai rašoma čia minima senelio Džovanio Antonijo Džono (G i o v a n n i G i o n o) ir jo anūko, prancūzų rašytojo, gimusio 1895 m., Žano Žiono (Jean G i o n o), pavardė. *(Vert. past.)*

ja vienas. O jinai siūlo jam mesti karinę tarnybą ir sekti paskui ją. Fransua patinka užkariautasis Alžyras. Viršininkai turi ant jo gerą akį. Ne, jis neis į atsargą. Gražuolė žengia trapu. Mylimasis kraustos iš proto. Laivas išplaukia su jo meile. Jam pamažu tolstant, karininkas šoka į bangas. Jį išgelbsti. Pusiau kliedėdamas, Fransua mini Fišerius. Savižudystė — netgi iš meilės — visada kelia įtarimą. Patikrinus aprangos sandėlį, už kurį Fransua yra materialiai atsakingas, paaiškėja, kad kasoje trūksta 1500 frankų. Ar tai vagystė? Kas tiesa, tai tiesa, pinigus Fransua paėmė žaviosios ponios Fišer primygtinai prašomas, bet tikėjosi juos greit atidėsiąs. O gražuolė, pinigėlius pasiglemžusi, išvažiuoja... su vyru. Žodžiu, ponia Fišer po Civilinio kodekso priedanga savo klientams kišenes švarino. Fišeris nesipriešindamas tą trūkumą padengė, ir karinė vadovybė, remdamasi kunigaikščio de Rovigo įsakymu, pripažino byloje nesant nusikaltimo sudėties. Zola pasiprašo į atsargą. Taip baigiasi jo antroji karinė karjera.[1]

Jis, vienintelis italas, 1833 metų sausio 15 dieną „Zebru" atplaukia į Marselį. Didžiulis uostas, triukšmingas, margas, apelsinai, žuvys, balanselės, žarnokų ir saulės įkaitintų gatvių kvapas, jų purpurinis tvaskesys po Alžyro baltumo jį kerėte pakeri, o bujabesas, sutaisytas su šafranu ir kalvų čiobreliais, česnakinis padažas, vadinamas *ajoli*, apveidžios merginos, trumpų kojų, bet gerkliūgės, laivų sūpavimasis ant bangų apmalšina meilės kančias.

Fransua Zola vaikštinėja krantinėmis, ir, kur tik pasuka — jam vaidenas Venecija. Jis mato katalonus. Čia reikėtų uosto.[2] Aš iškasiu uostą katalonams. Pats savo rankomis iškasčiau! (Sūnus savo plunksna sukurs pasaulį!) Ir visi projektai, kuriuos andai karo tarnybos metais išstu-

---

[1] 1898 m., žurnalistas Žiude, nelegaliai gavęs kai kurių žinių iš žvalgybos biuro viršininko pulkininko Anri, apšmeiš Fransua Zola atminimą. Vyriausiasis štabas, kurį Zola smarkiai puolė, išpūtė šį nelaimingą nutikimą. Štai vienintelis dokumentas — leitenanto Fransua Zola tarnybinis lapas. Jame įrašyta: ZOLA *(Fransua Antuanas Žozefas Marija), Demenijaus Karlo ir Nikoletės Bondioli sūnus, gimęs 1795 m. rugpiūčio 8 d. Venecijoj (Italijoj). Nuo 1831 m. liepos 20 d.— leitenantas Svetimšalių legione. Pasiprašė į atsargą 1832 m. lapkričio 4 d. Paleistas į atsargą 1832 m. gruodžio 6 d. Dalyvavo Afrikos kampanijoj 1832 m.*

[2] Katalonų įlankoje. *(Vert. past.)*

dijavo, o paskui užmiršo dėl šliundros, šiaip ar taip mokėjusios mylėti, jam muša į galvą kaip tavelio vynas, gurkšnojamas La Bel de Me kvartalo smuklėse, kai viengungystė darosi nebepakeliama.

Arbro gatvėj Zola atidaro civilinio inžinieriaus kontorą. Pirmiausia imasi dujinio apšvietimo bandymų. Bet pavėlino atvykti pas katalonus. Pirmenybė atiduodama Žolieto projektui. Dabar visi žino, jog tai buvusi klaida. Gaila, gaila! Tokia idėja žlugo... Imkim kad ir Paryžiaus įtvirtinimų planą... Zola turi genijaus užmojų: siūlo pastatyti gynybos liniją su atskirais fortais, kurios bus taip pasigesta 1870-aisiais. Reikės kasti žemę? Tai nesunku. Pažiūrėkit į šitą epiūrą, monsinjore... Šitie geležiniai nasrai sminga į žemę, šita „žemkasė" jau vien savo rentabilumu atstos dešimties žmonių darbą... Aš jums palieku savo „Traktatą apie niveliaciją"...

Kunigaikštis de Žuanvilis pašnekėsiąs su karaliumi.

Inžinierių teikiasi priimti pats Tjeras sendaikčių prekijo veidu, nutaisęs atlaidžią šypsenėlę.

Frančeskas žino Eksą, verteivos ministro tėviškę. Koksai kontrastas — Eksas ir *Marsiho*[1]! Buvusi Provanso sostinė su gražiais fontanais — nūnai eilinė subprefektūra su 25 000 gyventojų — miega giliu miegu, vangi, miesčioniška ir prieplaiki. Pavadinimas kildinamas nuo žodžio „vanduo", o miestui taip trūksta vandens vasarą. Bet iš kur jo paimt? Fransua Zola, užsirišęs mazgiukais nosinę ant pakaušio, duodasi ir duodasi po laukus, nežinodamas, kas yra nuovargis. Vandenį reikia imti iš Goržų Sent-Viktuaros kalno rajone, prie Rok-Oto, baisiajam Enferne tarpekly, pastačius panašią sistemą užtvankų, kaip kad matė Austrijoj. Vanduo Ekse. Ekse siuva kepures. Spaudžia aliejų. Yra studentų. Teologų. Dar tebėra gyvas Mirabo atminimas. Ir tai, beje, viskas. Negi vadinamasis Provanso Versalis sunyks kaip Eg-mortas? Dabar, kai žemkasės jau kely, projektas Nr. 1 — kanalas!

Tai buvo dabartinio kapitalizmo aušra. Visur rizika. Civilinis inžinierius turi būti ir savo projektų koncesininkas. Lesepsas tai patirs savo kailiu! Reikia įsteigti bendrovę,

---

[1] *Marselis (ital.).*

įtikinti valdžią, derėtis su apsnūdėliais, kvailiais ir aferistais, kovoti prieš suinteresuotų kaimų ir provincijos bajorų — tokių, kaip markizas de Galife, Tolone senjoras,— partikuliarizmą. Klestėte klesti tarnybiniai nusikaltimai ir spekuliacijos įtakingose sferose. Vietinės valdžios paramos, p. Odo, mero, supratingos pagalbos neužtenka. Fransua Zola nusiduoda į Paryžių. Jei Tjeras karštai nesusidomės kanalu, kuris gali prikelti jo gimtąjį miestą iš susnūdimo, tai kas tada, prašom pasakyti, galėtų sudominti neužaugą kuoduočių! Fransua ginčijasi su Tjeru, su tuo pasileidėliu, kombinatorium, su tąja sukčiuviene Provanso tarnaite Selestina, laksto po kontoras, su užsidegimu įrodinėja, bet reikalas beveik nė nepajuda iš vietos.

Vieną sekmadienio rytą, išeidamas po mišių iš Šv. Eustachijaus bažnyčios, italas kaip nudiegtas sustoja priešais jaunutę mergaitę. Ji nepanaši nei į Venecijos madonas, nei juo labiau į ponią Fišer. Dievaži lyg iš Grezo paveikslo. Jis iš pirmo žvilgsnio ją įsimyli! Tai smulkutė provincialė miestietė Fransuaza Emeli Oreli Ober. Jos tėvas — dažytojas rangovas, jau pasitraukęs poilsio, gyvena Kleri gatvėj. Ji gimusi 1819 metais vasario 6 dieną Durdane, Il-de-Franse. 1839 metų kovo 16 dieną Zola veda laibaliemenę gražuolę ir išsiveža į Provansą, į dvylikos mėnesių povestuvinę kelionę. Kai 1840 metais juodu grįžta į Paryžių, Emeli jau laukiasi kūdikio.

Taip būsimasis didis rašytojas apie paveldimumą, tą, jo manymu, romano varomąją jėgą, išauga iš prancūzų-italų genealoginio medžio su absoliučia jėgų pusiausvyra: motinos tėvai nuo Il-de-Franso, tėvo tėvai nuo Adrijos — senelis italas, senelė graikė! Jo motina Emeli — švelni, jautri, nervinga būtybė; tėvas — šaunus Stendalio herojų tipo nuotykių ieškotojas, karštas ir beprotiškai darbą mylintis žmogus. Paveldimumo lošime kortos išdalintos.

O, dar pora smulkmenų: Emeli dvidešimt penkeriais metais jaunesnė už savo smarkuolį vyrą, ir visa šeima nori berniuko.

Ponas Tjeras gerbia Fransua Zola. Bet jo reikalai juda labai jau iš lėto, kas kad ministras retkarčiais jį paremia. Dažnai grįžta vakare išvargęs į Sen-Žozefo (buvusią Pra-

rastojo laiko) gatvę. Jo žmona — žavi moteriškė, tik tokia nervinga! Dažnai skundžiasi, kad gerklėj lyg koks kamuolys stovi... Vaikelis, gimęs kvartale, kuris vis labiau skęsta popieriaus tvane, atrodo išblyškęs, liguistas. Tėvai jį atiduoda žindyvei į Durdaną, ten gaus užtektinai pieno ir gryno oro, bet po kiek laiko turi sielvartaudami atsiimti: dvejų metukų sulaukęs, susirgo smegenų uždegimu. Dėlės nepadeda. Tėvai dreba dėl jo gyvybės. Bet vaikas pasitaiso, vėl ima bėginėti. Pavojus praėjo.

Šitoje intensyvaus miesto gyvenimo, kovos, nuovargio aplinkoj Emilis pamažėl susipažįsta su išoriniu pasauliu. Vėliau, po kokių penkiasdešimties metų, daktaro Tuluzo apklausinėjamas, Emilis papasakos savo miglotus prisiminimus iš vaikystės: Karuselio aikštė, jis sėdi tėvui ant kukurių, žiūri karinį paradą. Išvien jūruoja žirgų karčiai ir spindinčios kaskės... Bet tie žmonės aplink... Vaikui baisu, jis stipriau įsiremia keliukais tėvui į kaklą, užspaudžia rankelėm jam akis. Tėvas juokiasi:

— Ar kareivių bijai?

Ne. Minios.

Reikia manyti, tėvas buvo jį pasiėmęs, parodyti vietos, kur kasė žemę. Statybos aikštelė. Tėvas — žemes kilojantis milžinas. Humuso kvapas trenkia vaikui į nosį. Paskui — Užgavėnės. Jie eina į Bulvarus netoliese pasižiūrėti karnavalo Jaučio. Tą akimirką, kai pro šalį traukia Pramonės vežimas su pusnuogėmis cirkininkėmis, kurios mėto gėles, Emilis kažkaip iš netyčių paleidžia tėvo ranką.

— Dievuliau brangus, Emili! — sušunka ponia Zola. — Fransua, kur Emilis?

Emilis pasimetė vyrų ir moterų magmoje, jis dūsta, skęsta. Bet tai neilgai trunka. Kažkieno rankos jį pastveria. Jis vėl sėdi tėvui ant kukurių. Išgelbėtas! Baltas kaip drobė, pastatęs akeles, žiūri į tą galvų jūrą. Visi baisingai rėkia. Apeiginis Jautis, Mėsa... Emilis paleidžia dūdas. Ir namo parvestas tebedreba.

— Žinai, Emeli, mūsų mažiukui netinka Paryžiaus oras. Reikia man kuo greičiau baigti visus savo žygius.

Trejų metų Emilis yra išblyškęs, silpnas, atrodo kaip mergaitė. Argi toks turi būti stiprių Il-de-Franso bernų,

amatininkų ir valstiečių sūnus? Samdytų Venecijos karių atžala?

Visa šeima — kartu su uošviu ir uošve — džiaugsmingai persikelia į Eksą. 1843 metų balandį Fransua Zola pasirašo sutartį su Tolone municipalitetu ir meru. Vaikas išvysta puošnų ir gana iškilmingą miestą po margalapiais platanais (jiems pradeda užleisti vietą guobos, didžiojo amžiaus liudininkės), pageltusius nuo saulės stogus, išgirsta dainingą šnektą. Šeima įsikuria Sent-Anos alėjoj, o netrukus persikelia į Tjerų šeimos namą Silvakano aklagatvy [1], tarytum visam laikui.

Ketverių metų Emilis bėginėja po sodą tarp jam neregėtų agavų su aštriais lyg kardai lapais ir oleandrų. Namas naujas, dviejų aukštų, čerpių stogu, o sodas — kaip gėlėtas šilkas. Tėtis sėdi ant geležinės kėdės, sukeitęs kojas, ir skaito. „Ponas Zola" panašus į Engro „Poną Berteną"! Emeli mezga. Ji dvidešimt ketverių metų, graži kaip pirmai, tik pradeda pilnėti, darosi panaši į apsunkusią madoną: akys iškilos, apatiniai vokai kiek paburkę, romų veidą supa ilgi romantiški lokonai! Kaip šulinys kad slepia savo gelmę, taip jinai savo nervingumą — žvilgsnis giedras. Juodu žiūri į vaikiščią, kuris. . .

— Dievuliau, Fransua, Emilis lipa į figmedį!

Emilis rado tikrąją tėviškę.

Tų metų gegužės 11 dieną „Le Semafor de Marsei" Ekso naujienoms skirtoje skiltyje įsidėjo žinutę: *„Mes džiaugiamės, galėdami pranešti mūsų miesto gyventojams, kad Valstybės taryba, sušaukusi visas sekcijas, šio mėnesio 2 dieną galutinai pripažino esant naudinga kasti viešą kanalą pagal Zola projektą ir ištisai patvirtino 1843 m. balandžio 19 dienos sutartį, pasirašytą inžinieriaus su Ekso miestu."*

Aštuonerius metus vilkinta!

Ekso name, po platanais, kur tyliai šnara fontanai, plaukė Emilio vaikystės dienos, malonios, nedrumsčiamos, juoba kad ir patsai kilmingasis miestas snūduliavo, o motina ir seneliai nesiskubino vaiko lenkt prie knygos. Visam gyvenimui Zola atminty išliks tas nuostabusis metas, ramus it kūdros vanduo. Tai atsispindi ir šiuose jo ištikimiausio

---

[1] Dabar Silvakano skersgatvis.

draugo Polio Aleksiso žodžiuose: „Jam be galo patiko platanais užsodinti kiemai, kur čiurlena fontanai, vingrios gatvės su žavingais rūmais, namai sunkiomis drožinėto medžio durimis, visada sandariai užvertomis nuo išorinio pasaulio.“ Jei vaikas prie ko nors ir pratinamas čia, kur laikas sau tyliai slenka, tai prie siestos — pokaičio.

Ir šit tokiame ramiame provincijos mieste atsitiko paslaptingas įvykis, kurį A. Šabo, Orano licėjaus dėstytojas, trumpai nušviečia „Le Merkiur de Frans“ 1929 metų kovo 1 dienos numeryje. 1845 metų balandžio 3 dieną Marselyje Fransua Zola šeima turėjo išvyti lauk tarną arabą. Motinai nedavė ramybės prasta vaiko sveikata, ir ji veltui suko galvą, kas jam galėtų būti, kol iš netyčių užtiko dvylikametį arabiuką Mustafą įsitraukusį į nešvankų žaidimą su Emiliu. Marselio Archyvuose surastas policijos raportas patvirtina šį faktą:

„1845 m. naktį iš balandžio 3 į 4 d.. raportas. Alėjos rajonas. Policijos komisaras p. Poletis. Įsakyta atvesti į teismą Mustafą, dvylikos metų, kilusį iš Alžyro, pastaruoju metu tarnavusį pas p. Zola, civilinį inžinierių, gyvenantį Arbro gatvėje Nr. 4, už pasikėsinimą prieš penkiamečio sūnaus Emilio dorą.“

Tai buvo slapta šeimos drama. Psichiatras Žanas Venšonas yra padaręs tokią išvadą: „Galimas daiktas, kad paauglio ir jaunuolio metais jis tebekovojo su vis atsinaujinančiu, daugiau ar mažiau suvokiamu nerimu, kurio priežastis buvo šitoji psichinė trauma.“ Taip, galimas daiktas...

Emilis kapstosi smėlyje, žaidžia akmenukais, stato užtvankas. Jis greičiau panašus į Pilon diu Rua piemenioką, negu į pasiturinčių tėvų vaiką. Jam didžiausias įvykis rasti vabzdį maldininką, kurklį ar iškritusį iš lizdo paukštelį.

1846 metų rudenį pagaliau ateina karaliaus įsakas. Prasideda darbai, ir guvus berniukas laksto žiūrėt, kaip darbininkai sprogdins Enferne uolas. Dažnai jis ten sutinka milžiną, su kuriuo jo tėvas šnekasi neatsišneka apie Italiją. Jų ir žodžiai kažkokie neįprasti: karbonarai, teisybė, laisvė arba mirtis, cholera, myriop pasmerkimas už akių. Tasai milžinas — Žiono. Apsigyvenęs Ekse, dirba dešimtininku

inžinieriaus statyboje. Emilis maišo smėlį su vandeniu, turškiasi purve. Emilio tėvas daro tą pat, tik ne vaikiškai, o kaip suaugęs. Tai bent!

Laukinukas gražia iškila kakta auga rimtas, susimąstęs. Veido asimetrijos, kuri vėliau išryškės, beveik nepastebėti, tik akys nevienodos. Tačiau limfatizmo požymių esama. Iki penkerių metų jis kalbėjo neaiškiai: *š* tardavo kaip *s*. Tas jo švebeldžiavimas, anksčiau tėvams mielas, dabar ėmė juos erzinti. Vieną sykį tėvas davė Emiliui šimtą sū, kad teisingai ištarė *paršiukas,* o ne *parsiukas,* kaip paprastai.

Žaidimai, grynas oras, valiūkavimas per dienų dienas — į mokyklą nėjo — per daug nepakeitė Emilio: dėl menko nieko vis tiek gąsčiojasi, drovus kaip mergaitė, labai išpaikintas. Septynerių metų dar raidžių nepažįsta.

Praėjus kelioms dienoms po pirmųjų sprogdinimų Žomgardo uolose, Fransua Zola turi važiuoti į Marselį. Pašto diližane šuniškai šalta. Atvykęs pradeda kosėti. Drebulys krečia visą kūną, kadaise persirgusį maliarija. „Mediterane“ viešbučio Arbro gatvėj savininkas Mule iškviečia gydytoją. Pneumonija. Mule praneša ligonio šeimai. Gražiajam purpuriniam mieste, kur tvyro saulėje žarnokų kvapas, kur Frančeskas atgavo gyvenimo skonį, jam, karbonarui, statytojui iš Venecijos, po kelių dienų, 1847 metų kovo mėnesį, teks atsisveikinti su šiuo pasauliu. Kokia nelaimė! Dabar, kai užsukta didžiulė administracinė ir finansinė mašina, įsteigta bendrovė su 600 000 frankų kapitalu, kai dedamos pastangos sudaryti administracinei tarybai, kai vyksta kova su savininkais, keliančiais kainas už savo žemę, jėgos apleidžia, sumanytasis kūrinys pribaigia kūrėją. Plaučiai atsisako. O jam taip norėjos įkvėpti gyvybę miestui!

Emeli atvažiuoja su vaiku. Jis niekad neužmirš šito pasimatymo su Lozorium ir vėliau aprašys paklaikusios motinos sielvartą „Meilės puslapy“. Užtenka tik sukeisti Marselį su Paryžium, kad atgytų širdį verianti drama:

Ji nežinojo nė vienos gatvės, nežinojo netgi, kokioj miesto daly atsidūrė; visą savaitę nė žingsnio nesitraukė nuo mirštančiojo, tik girdėjo po langu dundant Marselį... O kai vėl išėjo į gatvę — jau buvo našlė. Ji ir dabar sudreba,

prisiminusi didelį kambarį plikom sienom, pristatytą mikstūrų buteliukų, kur lagaminų netgi nespėta iškraustyti...

Po keleto mėnesių pasižiūrėti statybos atvyksta ponas Tjeras, penkiasdešimties metų opozicijos galva, aukštai iškopęs karjeros laiptais. Didis neužauga, prisiminęs sunkią savo vaikystę Ekse, liepia atvesti italo sūnų. Prižada padėti velionio šeimai jau prasidėjusiam teismo procese. Paglosto Emiliui veidą. Jis sujaudintas... bet tik savų prisiminimų. Pasiteirauja, kaip sekasi Emiliui mokykloje. Kaip tai nelanko? Reikia eit į mokyklą, Zola sūnau!

Aidi fanfaros. Prakalbos. Velniop jas! Visai suglumęs vaikas per kaitrą, per dulkes parsiranda namo. Tai šitas baidyklė su išdžiūvusiomis rankomis ir yra „didis vyras"?

— Bobule, kur tėtis? — klausia jis senelę.

— Danguj,— atsako boseronė. Ji apskritutė, pūkuotais kaip persikas skruostais, smagi, guvi, kad ir gedulą nešiodama.— Eik pažaisti, Emili. Man reikia užsukt pas Silvestrą, sendaikčių prekiją.

Yra toksai sendaikčių prekijas. Mat, sutartyse nebuvo numatyta vieno dalyko — mirties. Reikia galvoti apie teismus, advokatus, antstolius, apie maištą, nes nugalėtiesiems nieko kito nebelieka. Senoji ponia aršiai stoja į kovą. Sū yra sū. Ji nepasitiki tais pernelyg lipšniais pietiečiais, kas kad jie mandagūs, bet pelno godisi kaip ir visi. Užsimeta ant galvos skraistę, pasikiša po pažastim kažkokį daikčiuką, žvilgteli pro atdarą langą į kiemą, kur Emilis raičiojasi dulkėse su kaimyno šunim. Vaikas baisiai myli šunis.

— Emeli, aš išeinu!

Emeli verkia. „Dieve mano,— svarsto ponia Ober,— gal nereikėjo jos leisti už dvidešimt penkeriais metais senesnio vyro! Ir ne ponui Tjerui skaudės galvą, kad žmonės mūsų neapmautų, kad turėtumėm ko valgyti! O į mokyklą vaiką reikia leist, būtinai reikia." Pro vartelius senelė įsuka į siaurą aklagatvį. Vakaras leidžiasi ant platanais nusodinto bulvaro, kuris it juosta juosia miestą, nuauksina bronzinį fontaną; apie jį jau vaikštinėja juodi provansiečiai gagato akimis... „Keisti čionai žmonės. Iš teisybės, tai juk italai. (Jos niekas neperšnekės!) Grįždama užeisiu pas tėvą Izoarą."

Emilis liovėsi žaidęs. Čia, žiūrėk, galva eina, čia jau stovi, kažko susimąstęs... Dabar jis dažnai toks. Ypač pasikeitė po tėvo laidotuvių: jam padarė gilų įspūdį kryžius, kunigai ir procesija paskui grabą, kuri, rodės, nesibaigs. Strazdas purpčioja nuo šakos ant šakos po figmedį. Dangus giedras, be debesėlio, toks mėlynas mėlynas. Žiebiasi žvaigždės. Ten mano tėvas. Vaikas žiūri įsmeigęs akis į dangų. Čiurliai šaudo, sparnais karpydami orą. „Tėve mūsų, kurs esi danguje..." O dangus tuščias, vien paukščių buveinė. Septynmetis berniukas žiūri į Provanso dangų ir nelabai tiki, kad ten, danguje, yra mūsų visų Tėvas.

II

Notr-Dam pensione. — „Fransijo". — Didysis Polis. — Parabolė ir Paralelė 1853 metais. — Žygis į Krymą. — Stipendininkas. — Fanfaros ir serenados. — Riui Blasas Rokfavure. — Hugo ir Miuse eilės medžiokliniuose krepšiuose.

Tuometinis Notr-Dam pensiono mokytojas buvo tikras mokytojas: nedidelio išsilavinimo, drausmę palaikė liniuote ir labai mylėjo vaikus. Režimas buvo švelnus, net perdaug švelnus. Pensionas glaudėsi ant Torso kranto (upelis gavo vardą nuo savo vingiuotos vagos). Aklagatvio sode prisivaliūkavusį Emilį šitoji mokslo įstaiga turėjo aptašyti, pramokyti prancūzų kalbos pagrindų ir, kas be ko, išsisukinėjimo.

Ponas Izoaras palikdavo vaiką ir po skambučio, kad pasimokytų skaityti iš iliustruotos Lafonteno pasakėčių knygelės.

Notr-Dam pensionas dar ir kitu atžvilgiu patogus: jis nebrangus. Nuskurdusi besibylinėdama, vietinių palūkininkų, *Plasano maitvanagių* (taip Emilio Zola knygose vadinamas Eksas), persekiojama Zola šeima turėjo kraustytis į Pon de Bero priemiestį, gyvenamą kėdžių pynėjų čigonų ir italų mūrininkų. Emiliui vienas smagumas drožti iš mokyklos namo su dviem berniukais Filipu Solari ir Marijum Ru ir gražia Filipo sesute Luiza.

Jis sparčiai brendo fiziškai, o protas gerokai atsiliko. Lygiai tokie buvo ir jo mažieji draugai. Lotynų rasė. Po dve-

jų metų ėmė reikštis natūralus domėjimasis seksualiniais klausimais. Lytiniam instinktui anksti prabudus, Emilis prasimano „meilės žaidimų“ [1] dykvietėse ir prie Torso, kur žaižaruoja akmenys ir upėtakiai pro purslų vaivorykštes, kai po vandenį ima duotis žuvininkėliai.

Emiliui sukakus dvylika metų, senelė su motina nusprendžia jį atsiimti iš Notr-Dam pensiono ir atiduoti į valdišką Ekso koležą. Tai griežtas ir šaltas Burbonų koležas, dabar Minje licėjus.

Pakliuvęs tarp jau apsitrynusių ir žiaurių Ekso-Plasano vaikų (buržuazija čia itin agresyvi), Emilis pasijunta kaip sugautas: naujoj aplinkoj dar labiau išryškėja jo laukiniškumas; muiladarių sūneliai tyčiojasi ir iš jo švebeldžiavimo, ir iš akcento. O akcento būta! Kad ir labai neilgai gyveno Paryžiuj ir Bose, tačiau garsus taria kažkaip siaurai. Jei priešiškumas, kurį nuo seno jaučia vieni kitiems provansiečiai ir šiauriečiai, tarp suaugusių silpniau tepasireiškia, tai tarp vaikų jis tiesiog nuostabiai gajus. Dar ir dabar, kai vyksta visokeriopas žmonių maišymasis, palaikomas traukinio, automobilio ir radijo, Prancūziją dengia tinklas mažyčių sienų, už kurių gyvena „svetimi“. O ką jau kalbėt apie anuos laikus, apie dešimteriopai ilgesnius atstumus, turint omeny kelionėse sugaištamą laiką; galima įsivaizduoti, kokiu atsibrovėliu pasirodė Emilis toms gražiųjų kvartalų atžaloms! Italas! Ką jūs! Italai — savi žmonės. Tai *Fransijo,* paryžietis, „ateivis iš svetur“! Ir dar keisčiausia, kad jis taria „tautas“ vietoj „sausas“. Nusikaltimas! Dvylikos metų septintoj klasėj! [2] Dičkis palyginti su mažiukais. Pravardė prisegta. Ir čiauposi su naujytėlaite kepe lyg mergiščia!

Ant apstulbusio Emilio pasipila žiaurios vaikų išdaigos. Jis, be to, dar iš skurdžių pasaulio. Tarp miesto ir kaimiškų jo priemiesčių vyksta amžinas aršus „sagų karas“. Vos tik būgno garsai paskelbia pamokas pasibaigus, mokiniai staugdami puola ant *Fransijo.* Jisai jų belaisvis. Jie jau ketina įvykdyti jam bausmę, tik tą akimirką kažkoks juočkis

---

[1] Gana dviprasmiškas terminas, vartojamas paties Zola po penkiasdešimties metų.

[2] Prancūzijoje ir kai kur kitur pradedamoji vidurinės mokyklos klasė vadinama aštuntąja, baigiamoji — pirmąja. *(Vert. past.)*

įgriuvusiom akim po tankiais antakiais įsibrauna į jų tarpą. Jis tamsiaodis, eina sunkiai kaip vežikas, iš kumščių ir akių manytum jį esant vyresnį. Kad jį kur griausmas, kaip keikiasi provansietiškai tokiais negirdėtais žodžiais, jog grynakraujai eksiečiai ima abejoti savo kilme! O kulia jis smarkiai! Septintokai, palydėti aukštesniosios kastos niekinamų žvilgsnių, mauna į šalį nuo to „dičkio".

Sezanas meta jiems iššūkį ir, sumalęs į miltus, nueina, piktai juokdamasis.

Truputį papūtęs žandus, baltas kaip drobė, širdis daužosi it laukinė — neprisilyginsi prie Sezano,— patamsėjusiom akių lėliukėm Emilis žiūri į Polį ir sako „mersi" vis dar drebančiomis lūpomis. „Si" lengvai suvirpa tarp liežuvio ir dantų. Polis suraukia antakius ir užtriūbija:

— Tegul tik jie ateina! Niekšų išperos!

— Kas? — klausia Emilis sutrikęs.

Didžiulis, taurios širdies, panašus į būsimąjį Aleno Furnje Didįjį Molną, Sezanas burbteli:

— Nagi tie.

Zola grįžta į klasę. Jo širdis kupina meilės, bet taip pat ir baimės, kuri dar nepraėjo. Šaltoje salėje tvyro kreidos, rašalo miltelių ir mėlynojo akmenėlio kvapas, Emilis vėl išvysta šokančią rują, piktus veidus, perkreiptas lūpas, degančias akis. Girdi pašaipų kikenimą ir jaučia kažką jam jau pažįstama; tai jį baugina ir sykiu keri, bet jis dar gerai nežino, koks daugiaveidis visagalis priešas. Jis atsidūsta.

Klasės prižiūrėtojas nuleido galvą. Sezanas romėno mostu draugiškai pasveikina Zola.

Kaip čia atsitiko, kad šitas augila nebrendila taip staigiai ėmė ir pasikeitė? Ar tai Sezano įtaka, ar viduje įvyko persivertimas, ar suvokė, kad šeima baigia visiškai nusigyventi, ar išgirdo ateities šaukimą? Jau Izoarui pavyko per dvejus metus išmokyti jį rašyti (ar nurašyti, kas be ko, su klaidomis): *Brangūs tėveliai, pradėdamas Naujuosius metus, aš noriu jums įteikti keletą savo ranka parašytų eilučių. Teikitės jas priimti kaip kuklią mano pagarbos ir meilės jums duoklę. Tesiunčia jums dangus visokeriopos palaimos*

ir ylgo amžiaus ir tegul amžinai džiugina jūsų šyrdis mano kuklus pasysekimai...

Dažnai esti, kad vidutinis mokinys išsimuša į pirmuosius.

1853 metų rugpiūčio 10 dieną Zola gauna pirmojo laipsnio pagyrimo raštą ir pirmąją premiją, antrąją premiją už vertimą iš prancūzų kalbos į lotynų kalbą, pirmąją premiją už vertimą iš lotynų į prancūzų kalbą, antrojo laipsnio pagyrimo raštą iš prancūzų gramatikos, pirmąją premiją iš istorijos ir geografijos, pirmąją premiją iš klasikų eilėraščių deklamavimo. Puikios žinios. Visos premijos. Tikras triumfas per premijų dalijimą.

Nuo tų metų ima palengva plėtotis fantazijos pradai, kuriuos nesunku atsekti. Visų pirma, slapuko vaiko vaizduotę paveikia koležo aplinka. Kad ir slegiamas vienatvės, atskirtas nuo namų, jis pamažu pripranta prie to buvusio vienuolyno, dumblino baseino, juodos koplyčios ir grotuotų langų. Nenusakoma poezija gerte geriasi jam į kraują, ją skleidžia platanai, dulkėtas kiemas, Keturių dofinų fontanas, iš kurio jis slapčiomis nuo prižiūrėtojų pasiurbia rieškutėm vandens, negirdimi žingsniai seserų vienuolių juodais rūbais ir baltais gobtuvais, tyla, viešpataujanti jų prižiūrimoje ligoninėje. Ir ant šitų metmenų audžiama mokinio mitologija, kurią rasime meistriškiausiai panaudotą „Kūryboje“; tarp kitų, ten minimi mokytojai: Radamantas, kurio niekada niekas nematė juokiantis, Terlius, Adeletuapgavikė, legendarinis raguotas vyras, netgi dvi pabaisos, šeimininkaujančios virtuvėje, Paraboloidas su Paralele, kuriuos Sezanas kaltina krušantis ant lupenų!

Emilis pasidaro saviškiu nuo to ryto, kai prisideda prie Mimi Giltinės, kitaip dar vadinamo Gysla, apavo sudeginimo.

Vaikas susitaiko su pasauliu.

— Emili-i, Emili-i!

Polis trimituote sutrimituoja, tvirtai, su jėga nutęsdamas *i:* Emili-i-i. Emilis pabunda. Kažkokia antgamtiška šviesa liejasi pro langus. Jis krūpteli. Patalas šlapias nuo prakaito.

— Emili! Emili! Ar tu greit išsikrapštysi, nenaudėli?

Tasai gerkliūgas Polis išbudins visą namą! Zola žvilgteli į inkrustuotą tėvo cibulį, tiksintį ant naktinio stalelio. Keturios valandos. Tam Sezanui pilvas atstoja laikrodį! Emilis atveria gelsvas langines. Polis apačioje. Iš viršaus Zola mato didžiulę galvą, užsodintą ant pečių, ir iš liemens dvi įžambias kojas.

— Ei! Paskubėk! Vis dar drybsai kaip šliundra!

Emilis įnirtingai mosuoja rankomis, norėdamas nutildyti tą galviją.

Prie pat namų fontanas su romėniška akmenine kauke tęvu balsu traukia savo dainą, paukščiai čirškia žaliose lapų katedrose. Zola perbraukia šlapia ranka burną, vienu mirksniu apsirengia, leidžiasi laiptais. Kad tik nesugirgždėtų. Mama jautriai miega.

— Vėluojamės,— sniaukroja Polis. — Girdi, kaip žygiuoja!

Ir berniukai leidžiasi į Mirabo alėją. Nieko sau berniukai. Sezanui penkiolika, Zola keturiolika. Gatvės beveik tuščios. Rytmečio prieblandoje keletas kaimiečių varosi senamiesčio link daržovių prikrautas bėdas. Dangus kas sekundę vis labiau dažosi auksu. Triukšmas stiprėja, girdėt arklių žvengimas, bunda jau ir gaidžiai. Atsidūrę Mirabo alėjoje ties fontanu, kurio versmė štai jau 2 000 metų liejasi trisdešimt keturiais laipteliais, žirdama baltomis dulkelytėmis tekančios saulės spinduliuose, draugai sustoja nustėrę. Kirasyrai! Plevėsuoja žirgų karčiai, gaudžia trimitai, kelia iš miego miestiečius.

Pro šalį praeina raitelis, arkliu vedinas. Ryto žaroj nuo spalvų raibsta akys. Kitelis tamsiai mėlynas, stačia apykaklė ir rankogaliai raudoni, antpečiai purpuru tvaska; žiba kirasa, panaši į keistą omarą. O plieninė kaskė su variniu kiveriu ir raudonu odiniu kuokšteliu liepsnote liepsnoja. Iš drėgnų arklio šnervių eina garas. Jis piktai šnairuoja viena akimi ir staiga stojasi piestu, grasindamas priešakinėm kanopom sužnekinti žmogų iš mėsos ir geležies. Žmogus stengiasi jį sutramdyti, suėmęs už pavadžio, veržia žąslus. Arkliui iš nasrų drimba putos.

— Dievuliau, kaip gražu! — murma Sezanas.

Zola tyli išbalęs.

Raitelis šoka į balną, spusteli pentinais ir, keldamas dulkių debesis, nusiveja eskadroną.

Kirpėjas Sen-Bonas, stovįs šalia berniukų, pats su savim šnekasi:

— Ir ko jam, vargšui, skubėti! Niekur gi draugai nedings! Marselio kelias vienas. Į Krymą traukia.

Krymas! Skambus vardas tam beprotiškam karui! Imperija! Taip, Antroji. Mažasis Zola nejučiomis jau pergyveno tris režimus: Karaliaus piliečio [1] (sykį jam tėvas jį parodė Paryžiuje, prie Kinų pirties Didžiuosiuose bulvaruose; jis panėšėjo į krautuvininką ir nuo praeivių skyrėsi tik trispalve kokarda ant savo cilindro), Respubliką ir dabar Imperiją.

— Šunsnukis tas Badenge [2],— burba Sen-Bonas.

Zola su Sezanu prunkšteli iš juoko. Nieko tas senis neišmano. Kirasyrai puikūs. Jie traukia prie spindinčios jūros pasitikti tekančios saulės — mūsų draugai turkai, mūsų priešai rusai,— traukia link Sevastopolio, link Malachovo kurgano, kur siaučia šiltinė ir cholera. Sezanas katalikas ploja armijai, o Emilis, tasai šaunių karių palikuonis, Fančių ainis, jaučia, kaip nuo trankios kariškos muzikos slopsta jame smurto baimė. Sezanas smarkiai sužvengia. Jis pavirto žirgu. Zola užšoka jam ant kupros ir ima mosuoti įsivaizduojamu kardu. Polis šuoliuoja kaip drigantas. Per dulkių šlovę užkerėti vaikai lydi priemiesčiais ir vieškeliu iki pat Bu Bel Ero kelio tuos, kurie padės galvas svečioj šaly.

1854 metų pabaigoje Zola gavo stipendiją. Jis buvo iš tų vargšų ir ambicingų stipendininkų, kurie suvaidino žymų vaidmenį XIX amžiuje. Dabar Zola pasirodo besąs guvaus proto ir kandus. Bet mokosi priešokiais, jam svarbu tik išsilaikyti tarp pirmųjų, nes žino, ko verta laisvė.

Draugų skaičius auga. Prisidėjo Bajis ir Margeri, advokato sūnus. Drauge su jais Zola stoja į koležo pučiamųjų orkestrą, groja klarnetu. Falšuoja. Sezanas groja kornet-a-pistonu. Falšuoja. Margeri irgi kornetu. Teisingai. Išdavi-

---

[1] Liudviko Pilypo. *(Vert. past.)*

[2] Napoleono III pravardė. *(Vert. past.)*

kas! Be jų orkestro neapsieina atgailaujančių nusidėjėlių procesijos, deputatų sutikimas stotyje, nė vienos bažnytinės ar pasaulietinės šventės.

Zola vėl gavo kraustytis kitur. Nors kanalo statyba vyksta sėkmingai ir inžinieriaus spėliojimai pasitvirtina, jo šeima vos besuduria galą su galu. Bet Emiliui tas mažai terūpi.

Su Sezanu, kuris daugiau panėšėjo į kavalierius ir augumu, ir amžiumi, ir temperamentu, Emilis grodavo serenadas po „dviejų panelių“ langais. Viena turėjo papūgą. Ta papūga imdavo baisiausiai rėkti. Galų gale tėvams įsipyko instrumentų ir paukščio kakofonija, ir jie perliejo vandeniu skambiabalsius dūsautojus. *Tuo metu,* vėliau prisipažins Zola, *aš negalėjau pasigirti gera klausa.* Švelniai pasakyta.

Jie nevaikščioja į kavines, kurios pietiečiams atstoja klubą. Jie jas niekina. Juos vilioja laukai, gamta, grynas oras. Sveikumo jie sveiki kaip laukiniai. Daug skaito, dar daugiau svajoja. Be to, lanko teatrą. Zola trisdešimt kartų ėjo žiūrėti „Nelio bokšto“ [1]. Dabar jaunimui galva pramušta sportu, o anuomet sportui atstovavo medžioklė, iškylos, vėžių gaudymas, maudymasis. Pasiėmę narvelius su cypsinčiais paukščiais, jie išeidavo visai nakčiai už keturių penkių kilometrų į vadinamą strazdų trobelę gaudyt giesmininkų su viliokliais. Būdami arti gamtos, jie persiima romantizmo dvasia, nuostabiu ir neužmirštamu šviesių dienų svaiguliu.

Tai buvo apie 1856 metus. Man tada buvo šešiolika... Mūs trejetas draugų, trejetas padaužų, dar tebezulinom koležo suolus. Laisvomis dienomis ar pasprukę kada iš pamokų duodavomės it patrakę po laukus; mus traukė grynas oras, kaitri saulė, takai, dingstantys daubose, kuriose viešpataudavom kaip nugalėtojai... Žiemą mums patikdavo šaltis, linksmai skambantis po kojų gruodas; traukdavom į gretimus kaimus užkirst kiaušinienės... Vasarą visad rinkdavomės ant upės kranto...

— Ponas Zola, štai jau dveji metai aš gyvenu su jumis. Aš jus pamilau. Ne iš karto ir truputį rezervuotai. Kad

[1] Aleksandro Diuma-tėvo pjesė, sukurta 1832 m. *(Vert. past.)*

jūs žinotumėt, kaip mes nebepasitikim teisingiausiais! O, be to, aš tik per ilga jus pažinau. Bet dabar jau esam neblogi pažįstami, tad drįstu jus pertraukti. Jūs pasakėte: *paspruke kada iš pamokų.*

— Taip. *Paspruke.*

— Jūs buvote ne tik geras mokinys. Jūs buvote mažas laisvas žmogus. Aš tai pajutau pro tas tonas tekstų, kurie jus slegia. Be to, jūs taip pat esate pasakęs: *visad rinkdavomės ant upės kranto?*

— Taip, ant Arkos.

— Jūs mylėjot upę?

— Kaip moterį.

— Aistringai?

— Taip.

— Ir ją mylėjote visą gyvenimą?

— Taip. *Vos dvylikos sulaukęs, aš jau mokėjau plaukti. Pasiutiškai būdavo smagu kapanotis sietuvose, mirkti kiauras dienas vandeny, džiovintis ant karšto smėlio...*

— Ponas Zola, jūs, kaip ir jūsų tėvas, mėgote užtvankas. Ar supratote, ką tykiai tykiai dainuoja fontanas po platanais, tas koležo Keturių dofinų fontanas, paslapčiom jūsų numylėtasis, su komedijine kauke?

— *Vanduo buvo mano didžioji aistra. Paskui rudenį mus pagaudavo medžioklės aistra. O, mes buvome gana nekalti medžiotojai!.. Medžioklė visad baigdavosi medžio paunksmėje, kur išsitiesdavom visi trys aukštielninki ir, žiūrėdami į dangų, atvirai pasakodavomės vienas kitam apie savo meilės objektą.*

— Apie Ekso mergaites!

— *Visų pirma, tuometinis mūsų meilės objektas buvo poetai. Mes ne vieni bastydavomės. Kišenėse ar medžiokliniuose krepšiuose nešiodavomės knygų. Kokius metus mūsų absoliutus valdovas buvo Viktoras Hugo. Jis mus pavergė savo milžino eigastim... Atmintinai mokėjome ištisas pjeses ir, grįždami sutemus namo, taikydavom koją pagal ritmą jo posmų, skardžių it trimito garsai.*

— Kada jūs užrašėt šiuos atsiminimus, ponas Zola?

— Būdamas keturiasdešimties metų.

— Ir esate tikras, kad nieko neiškreipėte?

— Aš visada rašau teisybę.

— Man regis, jūs galėjot iškreipti bestilizuodamas; tai turėjo būti ne taip aiškiai nusakyta, ne taip sudėliota, suderinta...

— Aš jūsų nesuprantu. Tai buvo teisybė. *Viktoro Hugo dramos mums vaidenosi it spindulingos vizijos. Nuo klasikų tiradų, kurias turėdavom kalte iškalti, stingdavo protas; tad su kokiu šėlu, virpėdami iš susijaudinimo ir ekstazės, po pamokų atgaudavom širdį „Ernani" ir „Riui Blaso" scenomis. Kiek sykių, prisipliuškenę upelėje, dviese ar trise suvaidindavom ant kranto ištisus veiksmus!* ..

— Emili-i! Emili-i!

— Ko nori?

— Ar tu lipsi iš vandens, ar ne? Vė-ėžiu pavirsi, jei dar ilgiau būsi!

— Arba krokodilu!

— Emili-i, lipk, sakau, iš vandens! Repetuojam!

— Ką?

— Tu — Riui Blasas, aš — karalienė!

Riui Blasas-Zola plikut plikutėlis sėdi iki bambos Arkos upėje, netoli Rokfavuro akveduko. Karalienė-Sezanas susisupęs rankšluosčiu, dalinai maskuojančiu seną mėlyndryžį triko ilgom kiškom, su praskiepu. Bajis sėdi ant kranto su populiariu iliustruotu Hugo leidiniu rankoje ir seka tekstą.

— Riui Blasai,— pradeda Sezanas griausmingu balsu...

Sakyk, o Riui Blasai, ką tu padarei?
Taurėj šioj juk nebuvo mirtini nuodai?
Sakyk, meldžiu...

— *Taip. Buvo joj nuodai. Čia slėpėsi mirtis.*
Bet begalinės laimės man pilna širdis!

— Ir šlapias užpakalis! — nutraukia Bajis.

— Tęsiam! — rėkia Sezanas.

— *Apkabinęs karalienę ir keldamas akis į dangų...* — patikslina Bajis.— Dabar tu, Zola.

O leisk įvykt, galingas ir teisingas dieve,
Kad elgeta liokajus melstųs karalienei.
Man širdį kenčiančią ji apkerėjo meile,
Gyvam palaimą liejo, mirštančiam pagailą.

— Tai bent! — sako Bajis.

— Užsičiaupk! — burbа Sezanas ir sniaukrojančiu balsu Provanso tarme deklamuoja toliau:

— *Nuodai! Jis nusižudė! Aš juk jį mylėjau!*
O, ką aš padariau! Atleist jam juk galėjau!
— *Aš, miela, pasielgęs būčiau taip vis tiek.*
Gyvent nebegalėjau. Lik sveika! Sudie!

— Ir vyk jį lauk! — sako Bajis.

— *Gaubs viską paslaptis. Išeisi tu patylom.*
Šią valandą mirties suprask, kaip tave myliu!

Zola it pakirstas išsitiesia vešlioje žolėje. Bajis plekšnoja sau per šlaunis. Sezanas puola ant jo ir stumteli prie Riui Blaso; pats, įtraukęs į plaučius oro, šoka į Arką ir sustaugia visa gerkle, o aidas atsimuša po akveduko skliautais:

— *Riui Blasai!*

Riui Blasas turi atgyti, išgirdęs iš karalienės lūpų savo vardą, ir pasakyti: „*Dėkoju tau*“, paskutinį dramos žodį.

— Bul-bul-bul! — gargaliuoja Zola, prisisėmęs burną vandens.

Visi trys ilgai raičiojasi iš juoko.

— Ei, klausykit! — pagaliau sako uždusęs Polis.— Jau vėlu. Gal sraigių pagaudysim?

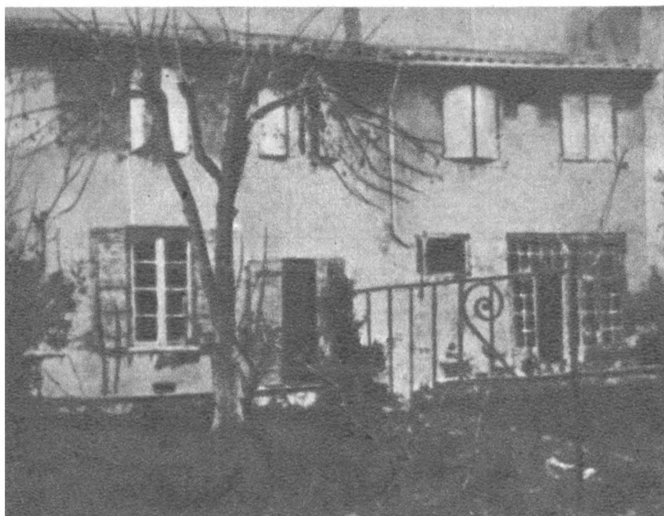
— Aš taip vaizduojuos visa tai, ponas Zola. Ar teisingai?

— Maždaug. *Kol kažkurį rytą vienas iš mūsų atsinešė Miuse tomelį... Miuse pažadino mūsų širdis. Mes virpėte virpėjom iš susijaudinimo. Viktoro Hugo kultui buvo suduotas žiaurus smūgis; mūsų medžiokliniuose krepšiuose dabar viešpatavo tik Miuse... Su kokiu entuziazmu skaitėme „Mėnulio baladę“. Mes ją priėmėm kaip iššūkį, kurį didysis poetas metė ir romantikams, ir klasikams, kaip nepriklausomo proto laisvą nusikvatojimą. Visa mūsų karta laikė jį tikru broliu...*

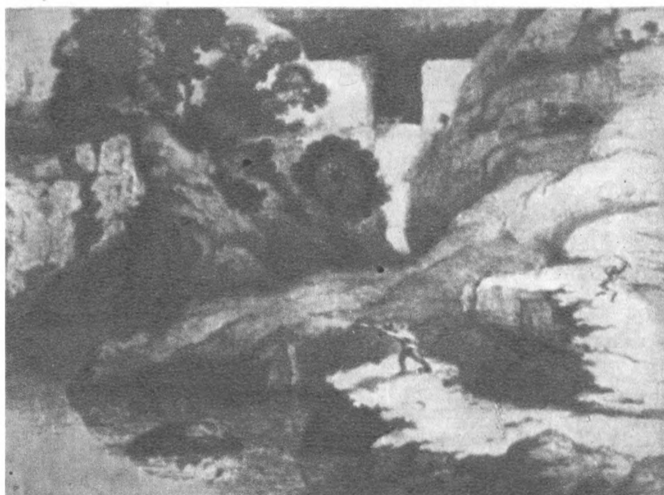
Žinoma, kol jie maudydavosi, šveisdavo išsičirškintą ant vynuogienojų šakų avienos kulšį su česnaku, skaitydavo „Rola“ ir „Lorenzačą“, triušiai, strazdai ar kiauliukės galėdavo sau miegoti!

1. Fransua Zola su žmona ir sūnumi Emiliu

2. Silvakano aklagatvio namas, kuriame gyveno Zola šeima

3. Tolone kaskados

— *Kai koks nors smalsus paukštis nutūpdavo visai arti, pagalvodavom, reikėtų pokštelėti iš šaudyklės, bet, laimė, medžiotojai iš mūsų buvo ne kokie, ir paukštis purptelėjęs beveik visada nuskrisdavo.*

— Malonu girdėti, kad jūs, ponas Zola, pridūrėt „laimė", buvom ne kokie medžiotojai. Jūs mylėjote gyvulėlius. Bet taip pat jau tada buvote trumparegis.

— Gal būt. Bet aš susigriebiau, kad neprimatau, žymiai vėliau. Teisybė, jau tada turėjau būti trumparegis.

III

Zola-Fortiunijo ir Luiza su mantilija.— Rausva skrybėlaitė.— Bajo laboratorija. — „Pakliuvai, prižiūrėtojau". — „Meilė visų laikų poetų kūryboje", 1857. — Provanso grizetės. — Skaudus išsiskyrimas. — „Laurų vainikas ir Mylimoji".

Šį vakarą paslapčiomis iškiūtinęs iš namų (dabar Zola gyvena Minimų alėjoje, netoli koležo), Emilis eina ne pas Sezaną ir ne pas Bajį ir jau tikrai ne pas tą dabitą Margeri. Jo širdis daužosi, kupina kitų jausmų. Emilis Fortiunijo vaidmeny? Tam tikrais momentais visi garsūs vyrai daugiau ar mažiau sėkmingai yra buvę Fortiunijo. „Ponas Tjeras" ir Gambeta, Žoresas ir Fransua Moriakas. Netgi Andre Židas! Pagaliau, tur būt, ir. . .

Emilis išaugo į grakštų raumeningą vaikiną, nurudusį nuo saulės ir maudymosi. Ne tokio išraiškingo veido, kaip Sezanas, bet ir nebiauraus, reik pasakyti. Tik tasai inžinieriaus sūnelis turėjo vieną kliaudą, kurią mergaitės galėjo išjuokti: švebeldai visada pavojinga leistis į nuoširdžias lyriškas šnekas. Emilis iš vaikystės buvo laukinukas, augo tarp moterų, kas be ko, atsiliepė sudirgimas, kurio priežasčių reikia ieškoti Mustafos incidente, ir tas viskas, draugėn susidėję, padarė jį nepaprastai drovų. Po platanais ar gretimam kaime sutiktos skaistaveidės ne sykį gaudavo progą pakvarksėti, matydamos tokį jo drovumą.

Kaimynų mergytės, mažos pensiono auklėtinės, draugų sesutės ir jų draugės — štai ir visas Emilio pažįstamų ratas. O su vyresnėm ar sueidavo? Ne. Kokią nors Žakliną, netgi su kokiu Klavarošu susidėjusią, jeigu tik būtų pasi-

taikiusi, jis būtų dievintę dievinęs. Bet kad nepasitaikydavo:

Aš liūliavau save godomis, vaizdavausi, kaip susitiksiu keliaudamas nuostabias gražuoles, kurios staiga pasirodys priešais mane klaidžioje girioje, su kuriomis aš mylėsiuos visą dieną ir kurios temstant išsisklaidys it šešėliai.

Ir vis dėlto šiandien Emilis paskyręs pasimatymą.

Muša dešimt. Šiam krašte bažnyčios neturi varpų, todėl bokšto laikrodžiui tenka ypatingas vaidmuo. Taip, taip, šiam krašte varpai nežinomas daiktas. Kad tai suprastum, reikia prisiminti Tjero įtūžimą, iš šalies žiūrint, komišką, kai jis koneveikdavo Paryžiaus varpų muziką. Emilis bijo pavėluosiąs. Kad tik jinai lauktų! Jis jau sykį ją pabučiavo. Bet paskiau Sezanas jį pamokė, kad bučiuojantis reikia prasižioti. Ir vis dėlto... Šitoksai dar visai žalias jaunimas žino aibę smulkmenų, šį bei tą iš anatomijos, kad ir iškreiptai, bet elementariausio patyrimo jam trūksta. Staiga Emilio širdis ima smarkiau plakti. Jinai čia, stovi atsirėmusi į plataną.

— Luiza.

Ji atgręžia į vaikiną savo veidą, kuris it opalas juodos mantilijos apsodе šviečia rudam sambrėšky. Iš sodų plaukia svaiginantis jazminų kvapas. Emilis žengia prie jos. Uždeda rankas ant medžio, ir jinai atsiduria jo nelaisvėje.

— Kaip tu ilgai! — progiesmiu sako mergaičiukė.— Laukiu nesulaukiu tavęs visą pusvalandį.

— Senelė serga.

— Kaip man patinka tavo akcentas, Emili!

— Aš kalbu be akcento!

— Ne, su akcentu!

— O tu?

— Aš? Aš kalbu kaip visi!

Nuo to laiko, kai iš jo ėmė šaipytis, jis pyksta, kad jam vis prikiša tą akcentą. Nežino, kad Ekso mergaičiukė jo akcente randa tiek poezijos, kiek visam Miuse, kurį jis, vos kvapą atgaudamas, deklamuoja ir deklamuoja.

Juodu nueina. Fontanų dainą pakeičia valiūkiška, per mėnesėtus akmenis gurgančio Torso daina. Reikia greičiau nusigauti į laukus, jau teka mėnulis, jis mus išduos, suži-

nos tavo brolis, gal ir motina, mėnulis, mėnulis ant geltonos varpinės, mėnulis lyg taškas, lyg taškas koks ant „i“. Emilis džiaugiasi, kad dar tamsu. Suskaičiuoju iki dvidešimt ir apkabinu ją, kaip mokė Polis! Bet kaip tą padaryt?.. Kol jis svarsto, nekantrioji Provanso fėja prisitraukia jį prie savęs ir virsta aukštielninka, ir visa naktis sujudusi krinta ant jų kaskadom lapų ir žvaigždžių. Ji spaudžiasi prie neprityrusio berniuko kūno stačiom stamantriom krūtukėm, plonos kojelės mataruoja tuštumoj. Žiogai graužia tvankią naktį. Juodviejų lūpos susitinka. Bet Emiliui pritrūksta drąsos. Bučinys išeina prėskas ir kažkoks seilėtas. Širdis daužosi. Užtenka. Netgi per daug! Juodu pasikelia. Laikosi, susikibę už rankų. Stovi šalia kits kito ir žiūri į mėlyną mėlyną, net juodą Provanso dangų, į bekraštį Paukščių taką, kuris traukiasi pietuosna, *į upę mirusių vėlių, žvaigždėm žibančių.*

Luiza — jaunesnioji Filipo Solari, būsimojo skulptoriaus, sesutė. Mes nedaug ką težinome apie mokinių meiles, ir aš neslepiu, kad aukščiau nupiešta scena — tai mano spėliojimas. Bet aš atverčiu savo kortas ir iškloju savo silpnus argumentus:

1887 metais, kai keturiasdešimt septynmetis Zola buvo pačioje savo šlovės viršūnėje, Žiulis Ošas išspausdino „La Rėviu Iliustre“ straipsnį, į kurį romanisto komentatoriai kažkodėl neatkreipė dėmesio: „Pirmoji Emilio Zola meilė“. Trumpai išdėstysiu esmę šių aiškių aiškiausių puslapių, kurie — keista — nesiderina su legenda, anuomet palaikoma apie Zola kaip apie pornografą. Emiliui devyneri metai. Su Notr-Dam pensiono auklėtiniais sekmadienį jis eina į bažnyčią. Mišių klauso ir būrelis mergaičių. Berniukas numeta laiškelį po kojų vienai tamsiaplaukei mergaitei su rausva skrybėlaite. Jos smakras grubokas, nosis kaip katytės. „Tai buvo visai nekalta pažintis, tyra lyg Provanso dangus. Keitimasis laiškeliais be blogų minčių ir be rašybos taisyklių.“ Antras paveikslas: Emiliui šešiolika metų. Jis nuolat mena mieląją „rausvą skrybėlaitę“. Paslaptį sužinoję namiškiai pasišaipo iš jo ir jo meilės „panelei Žanai“. O vieną dieną „panelė Žana“ ateina pas jį į namus! Baisiausiai persigandęs, jis nuskina savo simpatijai kekę vyn-

uogių. Ir tai viskas. Trečias paveikslas: 1879 metai. Pavasarį Zola su Sezanu (kronikininkas jį vadina S...) sėdi kavinės terasoje Mirabo alėjoje. Pro šalį traukia laidotuvių procesija.

— Ponią V. laidoja,— sako Sezanas.

Ir patikslina:

— Na, žinai, tą tavo rausvą skrybėlaitę.

Zola, širdy grauždamasis dėl prabėgusių metų, pasineria į kūrybą. Rašo „Nana“.

Ką galvoti apie šitą subtilų epizodėlį? Visų pirma, Zola bus pats jį papasakojęs kronikininkui. Bet kokiom aplinkybėm? 1870 metais jis vedė Gabrielę Aleksandriną, kurią pažinojo nuo 1865(4) metų. Žmona buvo pavydi ir valdinga moteris. Paskui išėjo „Nana“, ir Zola anaiptol nebuvo nemalonu, kad dideliu tiražu leidžiamas žurnalas pristatytų jį skaitytojams kaip asmenį, diametraliai priešingą *nešvankiam bulvariniam rašeivai!* Vadinas, viską jis perleido per savo griežtą cenzūrą, viską suidealizavo, nugludino, sušvelnino. Paskui vardai tikriausiai pramanyti ir gal taip pat viena kita data. Kaip vėliau pamatysim, tai pasidarys jo įpročiu.

Bet šitai dar neįrodo, kad *rausva skrybėlaitė* — Luiza Solari. Gal būta ir panelės Žanos, *ir* Luizos? Tačiau Žiulio Ošo straipsnis iliustruotas. Frontispise matom medalioną, vaizduojantį dešiniu profiliu pirmąją Zola meilę. Zola sūnus, daktaras Žakas Emilis Zola, susidomėjęs tais ieškojimais, parodė man gipsinį medalioną, padovanotą Emiliui Zola maždaug tuo laikotarpiu, kai pasirodė Žiulio Ošo straipsnis. Medaliono autorius — Filipas Solari. Iki tol romanisto šeimoje manyta, kad jame atvaizduotas Filipo Solari sūnus, nors subjektas ir ilgais plaukais (tais laikais, tiesa, tokia buvo mada berniukams, ir patsai Žakas ilgai nešiojo garbanas). Tai juoba įtikėtina, nes Solari sūnus buvo Zola krikštasūnis. Taip tai taip, bet pirmosios Zola mylimosios portretas, įdėtas „La Reviu Iliustre“ ir, be abejonės, nupieštas iš paties Zola duoto dokumento, taip panašus — net keista! — į Filipo Solari padovanotą medalioną, kad beveik norom nenorom peršasi išvada, jog piešta iš gipsinio medaliono! Jei jame būtų buvęs atvaizduotas krikštasūnis, tai kuriems galams Zola būtų jį davęs daili-

ninkui kaip modelį! Tad užvis teisingiausia manyti, kad ir piešiny, ir medalione ta pati mieloji „rausva skrybėlaitė", pirmoji Emilio Zola meilė — Luiza Solari.

Šiaip ar taip — netgi jei aš ir klystu — ši istorijėlė rodo ilgai išlikus gyvą, tyrą, karštą meilę, kurios atgarsių randame jo kūryboje.

Rausva skrybėlaitė — Luiza ar Žana — prie gyvos galvos įėjo į romanisto mitologiją ir maitino Mietos, Ninonos, Albinos, Anželikos personažus, iki išblanko prieš tikrovę, kuri galutinai pasiglemžė savo fantomą. Ir dar ilgai ilgai, kai tik, būdavo, užsisvajoja apie savo Provansą, Zola prisimeną šitą vaiką.

Lietui lyjant, trijulė rinkdavosi pas Bajį, kuris turėjo įsirengęs laboratoriją vienam kambary, *užverstam senais laikraščiais, sumindžiotom graviūrom, visokiausiom kėdėm, klibais molbertais*. Čia, tarp Tomo Tito gudriojo mokslo retortų, rengdavo teatro burtus. Zola, pernelyg pasikliaunantis savo jėgomis, siūlė pastatyti „Meilę visų laikų poetų kūryboje" ir buvo užsidegęs naujai parašyti visuotinę istoriją aleksandrinu. Įdomu pažymėti, kad tada buvo 1857-ieji ir kad tik po dvejų metų Hugo savo „Amžių legenda" įgyvendins jaunojo gerbėjo sumanymą!

Jaunuolio amžius — painus, neaiškus amžius, ir toji trijulė — ryškus kryžminių mimetizmų pavyzdys. Sezanui sudėt lotyniškai eiles — vieni niekai, o Emiliui jos sunkiai duodasi, užtat jis pirmauja piešime. Bajis projektuoja epinės poezijos ir integralinio skaičiavimo sintezę. Zola stiprus matematikoje! Ir jeigu jis iš teisybės Sezano eiles laiko geresnėm už savo, tai Polis šaukiasi jo pagalbos, kai užsimano nutapyti paravaną, nes būsimasis tapybos novatorius pats vienas neįveikia!

Vėtra lietų bloškia,
Jis paplūdęs šniokščia
Tūkstančiais upokšnių,
Nuo pašlaičių griūva, virsta.
Vandenys veržlieji,
Draugėn susilieję,
Upėmis kaip mat pavirsta.

Zola bandymas? Ne, apsirinkat. Tai Polio. Ir Zola atsako:

O Provanse, ašaros dingsta staiga iš akių,
Vos šį vardą sugaus virpesiai mano arfos stygų...

Tūkstančius eilių jie suėję bubina pas Zola, Bajo laboratorijoje ar gamtoj, bet niekada pas Sezaną. Dėl tėvo. Rukšna bankininkas, Kabasolio kompanionas, niekina šitokius žaidimus. Bet ir dėl paties Polio. Jo ne talentas, o pašėlęs būdas pirmauja! Jis greit supyksta, įdūksta, nepastovios nuotaikos, čia spinduliuoja džiaugsmu, čia riaumoja kaip laukinis. Iš trijulės — protingiausias Zola, jis netgi prikiša vyresniajam draugui, kad esąs toks švaistas, o tas linksmai atsikerta: „O ką! Gal nori, kad tėvams paliktų, jei aš šiąnakt mirčiau?" Sezanui jau tada ėmė reikštis ciklotimija: po griausmingo kvatojimo užeidavo niūrumas, nei iš šio, nei iš to, staiga, be jokios priežasties.

Jaunystės naktį Zola ieško savęs. Tačiau reikia įsijungti į visuomenę, įsijungti per jos nustatytus egzaminus bei konkursus, ir jis nebegali jaustis laisvas kaip pirma. Nuotaiką gadina būsimieji bakalauro egzaminai. Ant mokytojų jis griežia dantį, beje, tai įprastas dalykas tarp mokinių. Užtat pila trijų veiksmų pjesiukę eilėmis „Pakliuvai, prižiūrėtojau". Koleže, kur viešpatauja Principalas Penguenas, du mokiniai rungiasi dėl moters širdies su prižiūrėtoju Pito. Tai aiškių aiškiausias kerštas, noras išsivaduoti iš agresyvumo, o keršto šaknies toli ieškot nereikia: *Mes turim jauną repetitorių. Vakar vakare per užsiėmimus pakėlėm triukšmą. Aš nesakysiu, kad buvau šventas, bet, šiaip ar taip, jam nederėjo išskirti manęs iš kitų ir rašyti raportą principalui, kuris pasakė mane nubausiąs, kad kiti žinotų...* Literatūroje visada suvedamos sąskaitos!

Meilė Luizai, medžioklės su eilėraščių knygom krepšy, savo galių pirmieji bandymai — štai kas užpildo jo dienas, vargui vis labiau spaudžiant. Šeima, nebeišsigalėdama užsimokėti už butą Minimų alėjoj, persikraustė į Mazarinio gatvę, į du kaip rankovė kambarėlius. Langai žvelgia į juodą, dvokiantį, atmatomis užverstą tvirtovės griovį, kuris juosia miestą.

Šitokiomis sunkiomis sąlygomis Emiliui reikia išlaikyti du mėginimus, kad galėtų vadintis vyru: gauti bakalaurą ir pažinti moterį. Ak, nuo seno moksleiviams tuodu įvykiai tarpusavy siejasi, ypač provincijoj, kur visa tai apgaubiama baugiu ir komišku iškilmingumu. Daugely miestų ši tradicija gyvavo iki pat karo. Į smagybių gatvę būdavo traukiama tarp rašomojo ir atsakomojo arba tuoj po atsakomojo. Kad pripratintų savo baimę prie kitos lyties, moksleivis susikūrė ritualą.

Jaunutė Luiza, tyra Provanso mergaitė, nebepatenkina vaikino. Žavėjimasis didžiuoju Poliu padaro visa kita. Mat, tas jau dedasi kavalierium! Beje, tuo metu Poliui galvoj ne tiek sijonai, kiek kupletai, kurie geri tik todėl, kad neoriginalūs:

Sutikau mergytę.
Krūtys — kaip bandutės.
Seilę ėmiau ryti:
Kąsnis koks gardutis!

Kai visa gauja bliauna tas dainuškas, Zola jaučiasi lyg sugautas. Traukia klaidingai ir rausta.

Tiksliai nežinia, kaip ir kada Zola perveikė savo drovumą ir ryžosi. Bet iš atgarsių jo kūryboje lengva įsivaizduoti, kiek tas dalykas jam atsiėjo. 1896 metais daktaras Tulužas apklausinės Zola ir iš atsakymų užpildys vertingą anketą, kaip praktikuojantis gydytojas šitaip suformulavęs: „Seksualinis vyriškumo patvirtinimas einant aštuonioliktus metus. Lytinis instinktas varžomas tam tikro drovumo, kuris būdingas neuropatams.“ Ar tikrai maždaug 1858-aisiais bus įvykęs šis faktas, banalus skaitytojui ir toks svarbus pačiam herojui, kurio seksualinis gyvenimas kaip tik yra vienas iš jo kūrybos raktų? Po senelės mirties 1857-ųjų lapkritį Zola motina išvyko į sostinę prašyti Tjerą protekcijos, nors jis tuo metu nebebuvo valdžioj. Keletą mėnesių Zola gyveno vienas. Kas bus tas — nutarta keltis į Paryžių. Geresnės progos, atrodo, nė nereikia. Puošeika Margeri pavydi Emiliui, kad tas gali pasikviesti moterų. Ekse, šiaip ar taip, tai įmanoma. Aplink koležus švaistosi speciali fauna — nuo prostitučių iki draugužių. Į Grijo alėją, kur dabar gyvena Zola, užeidinėja tokia Mari, viena ar at-

siveda porą draugių, išgerti serbentinės ir parūkyti kaip Žorž Sand. Margeri, būsimasis notaras, su Žiuljena — tų „debošų“ organizatoriai Zola kambary. Apie tai mes žinotume daugiau, jeigu nebūtų dingęs Zola romano „Provanso grizetės“ rankraštis.

Ar tada būtent Zola, kaip sakoma, „tapo vyru“ — slapčiomis, skubotai? Progos būta, bet, reik manyti, ja nebuvo pasinaudota.

Ir štai ateina išvykimo diena. Emilis gauna iš motinos laišką: „Parduok, kas liko mums iš baldų. Tų pinigų, manau, užteks trečios klasės bilietui tau ir seneliui. Paskubėk. Laukiu.“ Emilis pritrenktas. Trys draugai — tai bus efektinga manifestacija — paskutinį kartą nukeliaus į Tolone. Ir Provansas kažkoks atšiaurus pasidarė: nenori, kad jo gailautų. Mistralis kapoja kiparisus.

— Kad ir sekasi tau, Emili! — sako Sezanas. — Netrukus susipažinsi su Paryžium! Kada nors mes visi trys ten susitiksim, būtinai!

Ech, Zola atiduotų viską viską pasauly, kad tik galėtų pasilikti kubilium Sekstijaus ir karaliaus Rene mieste ir vesti „rausvą skrybėlaitę“!

— Poli, tu prižiūrėsi, kad Luizos kas nepaveržtų? Poli, tu atvažiuosi pas mane, a?

Polis prisiekia. Zola nieko neprašo iš Bajo. Jis staiga susigriebia, kad Batistenas Bajis jam visai nerūpi.

Vaikystės draugai neužmiršta Emilio palyginti su Tjeru, juk tas irgi išvažiavo užkariaut Paryžiaus. Ehė! Esama keisto panašumo: vaikas — moterų auka, tėvas — avantiūristas (pačia gerąja prasme, kalbant apie Fransua Zola), neturtas ir išdidumas! Juokdamasis Sezanas pritaiko Emiliui kuoduočiaus neužaugos pasakytus žodžius:

— Palaukš, atsirasim vieną gražią dieną Paryžiuj, tai pašankinsim Viktorą Hugo!

Pašankinti... Hugo! Zola liūdnai liūdnai palinguoja galvą. Paskutinė naktis Ekse. Jis jaučiasi vargšas mažas vaikas, ne jam toks pramuštgalviškas uždavinys, jau jis gailisi davęs per kvailumą sau žodį *eiti ieškoti laurų vainiko ir mylimosios, paties dievo žadėtų mums, dvidešimties sulaukus.* Nors šaltis spaudžia, jis atidaro langą. Langai jį

tiesiog magiškai traukia. Lango atidarymas ar uždarymas jam yra kažkas šventa. Po platanais tyliai liejasi fontano daina. Emilis galvotrūkčiais nudarda laiptais, tekinas leidžiasi prie vandens, atstato ašarotą degantį veidą šaltoms šaltoms čiurkšlėms ir ilgai taip stovi.

IV

Sen-Lui licėjus. — Ekso ilgesys. — Susirašinėjimas su Sezanu. — Paskutinės jaunuolio atostogos. — Urvas. — Neišlaiko egzaminų. — Moteris pagal Mišle ir Grezą. — „Taip mylėti gėlininkę!" (1860). — „Įsimylėjusi fėja". — „Puolusi moteris". — Vienišo jaunuolio egzaltacija.

Vasario mėnesį aštuoniolikmetis Emilis atvažiuoja į Paryžių, šaltą ir pilką. Lyja. Grioveliais bėga geltonas purvas. Motina nusikamavusi, senelis burba. Jaunuolį užgula begalinis liūdesys.

Kovo pirmąją jis įstoja prižiūrimu eksternu į Sen-Lui licėjų. Motina, bekovodama su kanceliarijomis, tiek tepasiekė, kad jos „mažyliui" bus palikta stipendija. Ponas Labo, senas tėvo draugas, advokatas Valstybės taryboje, rekomendavo Emilį Normalinės mokyklos direktoriui Dezire Nizarui.

— Jį priimsim į antrąją klasę, į gamtos-matematikos grupę, — pareiškia direktorius. — Gaila, kad jis atvyko mokslo metams jau įpusėjus, tiesa, ponia? Ir dar... iš Pietų!

Licėjuje Zola susiduria jau ne su dideliais vaikais, kaip kad buvo Ekse, o su mažais vyrais. Mokslo programa einama taip sparčiai, jog jis nespėja, pradeda atsilikti. Be to, licėjininkams jis vėl svetimšalis — kas kad gimęs Paryžiuj — džiovinta slyva, Provanso aliejus, Marijus, italas, marselietis!

Skurdas jį smaugte smaugia. Jei dvylikos metų vaikas jo beveik nejaučia, tai aštuoniolikmetį jaunuolį tai graužia kaip odos liga. Bendraklasiai iš smulkių ar stambių buržua — truputį anksčiau čia mokėsi Rošforas ir šito priešginos Tolone pilies valdovo markizo de Galife sūnus — kimba prie jo lyg erkės. Kas vakarą jis skuba parbėgti namo į Mesje le Prenso gatvę Nr. 63 ir įsirausti į svetimą

šaltą guolį. Susirietęs ilgai verkia iš ilgesio ir tik vėlai teužmiega. Vienintelis džiaugsmas — saulėti vaikystės draugų laiškai.

Tik ir jiems, ten pasilikusiems, nesaldu. Sezanas, kad ir pasiutusio būdo, bet sentimentalus, kenčia beveik tiek pat, pasilikęs Ekse, kiek Zola, būdamas Paryžiuje. Tačiau iš tolo ir tremtis gražesnė. Argi jo Emilis jau nesidžiaugia pirmaisiais garbės vaisiais, *laurų vainiku ir mylimąja?* Jų laiškai jaudinantys, nušviesti kryžminių fantazijos ir ilgesio žaibų.

Ir kloniai, ir kalnai
Pasipuošė žaliai —
Pavasaris atvyko.
Platanai pakelėm,
Laukai margom gėlėm
Žaliuot, žydėt įniko.

Laišką su šituo eilėraštuku Sezanas pradeda balandžio devintąją, bet per savo aplaidumą baigia keturioliktąją. Emilis žiūri pro langą: ant šaligatvio priešais žiba lietaus klanai. O tenai — jau pavasaris. Kaip jam skauda širdį, prisiminus fontanus. „Tikimės, kad tu atvažiuosi į Eksą per atostogas,— rašo toliau Polis,— ir tada, velniai griebtų, tegyvuoja džiaugsmas! Esam numatę surengti medžioklių, grandiozinių ir, aišku, betvarkiškų, kaip ir mūsų žūklės.“

Lapeliai iškrenta Emiliui iš rankų. Iš kur tiek gėlos širdy? Pagaliau Sezanas vis dėlto atrašė! Emilis kasdien tykojo laiškininko!

— Gavai gerų naujienų iš draugų? — klausia motina.— Kaip laikosi Polis? Tavo Polis?

Ji uždega žibalinę lempą. Geltona šviesa apšviečia šį urvą. Motina žiūri į apsiniaukusį sūnaus veidą. Jis toks susijaudinęs, kad motina prieina ir sako tyliai:

— Tu jau didelis, sūnau, kaip man reikia tavo paramos!

Zola žiūri į motiną. Seniai taip bežiūrėjo. Gražus veidas, kurį tėvas be galo mylėjo, smarkiai pasikeitęs. Jai keturiasdešimt metų. Dievuliau, kaip mama suseno! Jis apkabina ją ir liūliuoja.

— Aš tikiu, mama, kad mūsų reikalai pasitaisys, tu žinai... *Ypač... Ypač, jei galėčiau praleist atostogas Ekse.*

Per visą pirmąjį semestrą Paryžiuje Emilis neišsikapsto iš nevilties. Paskendęs savo pergyvenimuose, nieko nedirba. Tiesiog negali.

— *Sen-Lui licėjuj aš iš karto pasidariau klasės pasturlaku. Aš, laimėdavęs visas premijas Ekse! Aš ničnieko neveikdavau nei per pamokas, nei namie.*

— Jūs netgi, pasakyčiau, sąmoningai nusiritot į paskutiniųjų mokinių eiles, tiesa, ponas Zola?

— *Taip, iš tiesų. Tik su ponu Levaseru, prancūzų kalbos dėstytoju, mano santykiai buvo geri. Sykį aš parašiau per prancūzų kalbos pamoką rašinėlį:* aklas Miltonas diktuoja vyresniajai dukrai, o jaunėlė tuo metu skambina arfa. *Levaseras perskaitė jį visai klasei. Tai buvo vienintelis mano pasisekimas per semestrą.*

— Vadinas, jūs buvot penkioliktas ar dvidešimtas mokinys?

— Kartais net dar blogesnis. Savo liūdesį ir susierzinimą stengdavaus užgniaužti skaitymu. *Vėl su malonumu ėmiausi Hugo, iš naujo perskaičiau Miuse, atradau Rable ir Montenį — ir vis per pamokas, slėpdamasis už kaimynų nugaros.*

— Ir pats kūrėt?

— *Parašiau „Šaulį Roloną“.*

— ...Apie kurį atviraširdiškai pasakėte: *Šioje dramoje sukoncentruota visa žmonijos būtis.*

— Gal būt, gal būt.

— Ir ilgiausiuose laiškuose verste užversdavot Sezaną jums rūpimais klausimais? Kaip, sakysim: *Ar plaukioji? Ar laidokauji? Groji kornetu? Rašai eiles? Galų gale ką tu veiki?*

— Sezanas retai atrašydavo. Mane varydavo iš kantrybės to dičkio tingumas. Taip jau buvo tarp mudviejų nuo pat pradžių.

— Užtat, ponas Zola, buvote tokie, kaip visi jaunuoliai, keitėtės rebusais, šaipėtės iš nemėgstamų bendraklasių...

— *Aš nupiešiau žvėrišką principalo snukį. Siuntinėdavom kits kitam rimus, pagal kuriuos reikėdavo sudėt eilėraščius.*

— Ir kalboms apie meilę nebūdavo galo, nors pačios meilės ne taip jau gaudavot paragaut?

— Taip.

Sen-Lui licėjus paleido savo belaisvius atostogų. Kad ir mažai teturėdama pinigų, ponia Zola nusprendė vasarai išvažiuoti į Eksą. Kai juodu įlipo į vagoną, niūrios Emilio akys nušvito aukso kibirkštėlėm, pralinksmėjo. Pirmąkart nuo vasario mėnesio.

Batistenas Bajis augina barzdą, o Sezanas užsimojęs parašyti penkių veiksmų dramą apie Anglijos karalių Henriką VIII! Atostogos lėkė kaip vėjas palaidas. Draugai piešė, rašė, aukštino Meilę ir abejojo Dievo buvimu, numušė akmenimis municipaliteto stulpą su užrašu *Maudytis draudžiama,* gaudė varles, kvatojo su Mari ir maukė vermutą.

Nuo Sen-Pono, Paletės ar Bastidono pusės tamsiai žali mielosios Arkos duburiai spinduliavo meile:

Zola plaukyti moka,
Iškart į srovę šoka
Ir iriasi vikriai.
Rankas jis tiesia, meta,
Užgriebia mojį platų,
Net taškosi purslai. [1]

Bet netrukus Sezanas, reik pripažint, didelis keiksmininkas („Jei nesusilaikyčiau, tai varyčiau ir varyčiau litanijas „po velnių“, „kekše prakeikta“, „velnių bordelis“ ir t. t.), pasidaro tylus. Džiaugsmas maišosi su neapsakomu liūdesiu.

Laiko taip nedaug, o Emilis toks godus, vėl nori viską pamatyti: Sent-Viktuaros kalną, jo baltas uolas, Pilon diu Rua, laukinį Enferne tarpeklį, kur jo laukia tėvo vaiduoklis, sausrotą, atšiaurų Provansą, ir Rokfavuro akveduką, Galisą, ir kalvą prie Bero tilto, ir kitą, žaliuojantį, Provansą, kur plyti Eksas, iš tolo primenąs Florenciją.

Bet jis labai gerai žinojo, kad jų žaidimai — tai tik buvusio džiaugsmo aidas. Per tą laiką, kai išsiskyrė, jam pasidarė aišku, jog anos dienos nebegrįš niekada niekada, *nevermore, nevermore.*

Spalio mėnesį Zola, parvažiavęs į Paryžių taip užgulta gerkle, kad žodžio ištart negalėjo, suserga vidurių šiltine. Negailestingas svaidymas čia į bedugnę, čia atgal iš bedug-

---

[1] Polis Sezanas.

nės, plūste plūstantys viens po kito košmarai, šešios savaitės kliedesio ir snūduriavimo atviromis akimis:

Aš matau tik juodą tamsą. Keista, grįžtu iš ilgos kelionės. Pats gerai nebežinau kur buvęs. Turėjau karščio, kuris šuoliavo mano gyslomis kaip laukinis žvėris. Taip, šitai aš prisimenu. Vis tas pats košmaras — šliaužiu po žemėmis kažkokiu begaliniu urvu. Matyt, pasmarkėjus skausmams, tas urvas staiga užakdavo; ant galvos imdavo birti akmenys, sienos susiglausdavo, ir aš, dusdamas, šėldamas — vis tiek turiu prasibrauti,— veržsaid davausi per kliūtį, darbuodamasis kojomis, rankomis, galva, pagautas nusiminimo, kad niekad neištrūksiu iš tos vis didėjančios griūties...

Tai buvo apmesta neilgai trukus po ligos ir pavadinta „Pavasaris, sveikstančiojo dienoraštis". Romane „Abato Mure prasikaltimas" rašytojas vėl grįš prie šito teksto — vieno iš nedaugelio jo savistabos apybraižų, kuri byloja, koks smarkus buvo sukrėtimas. Iš tiesų nepaprasta toji šiltinė! Kaip galima nematyt, jog tai bėgimas ligos prieglobstin nuo suaugusio atsakomybės, klasiškas neuropatijos požymis, įkūnijimas savo paties asmeny Piterio Pano mito — to mažo berniuko, kuris nenorėjo didelis užaugti! Bet kartu tai buvo tikra liga, kuri alino kūną ir psichiką. Kai sugrįžo iš šios kelionės po tolią šalį, pamatė, kad dantų smegenys jam atsiknojusios, pats išdžiūvęs kaip šakalys, kad nebeįskaito, atidaręs langą, afišų kitapus gatvės ant sienos.

1859 metų sausį Zola rašė Bajui: *Paskutiniam laiške aš tau pranešiau, kad ketinu kuo greičiausiai stoti kur į įstaigą, pasidaryti tarnautoju; tai buvo absurdiškas, nevilties padiktuotas sprendimas. Ateitis man atrodė be prošvaistės, aš jaučiausi likimo pasmerktas pelyti ant šiaudinės kėdės, virsti buku padaru, likti amžinai rutinoje. Laimė, sutūrėjo mane ant pat bedugnės krašto... Šalin tą kontoros būtį, šalin tą kloaką! — sušukau aš, apsidairiau aplink ir ėmiau garsiai prašyt patarimo, ką man daryti...*

Pro tą vaikišką savo gyvenimo dramatizavimą justi, kad jaunuolis pasimetęs. Tačiau, motinos meilės įkvėptas, jis susiima. Pradeda kalti bakalauro egzaminams, dėl kurių aimanavo Polis: „Ak, kad aš išlaikyčiau bakalaurą, kad tu

išlaikytum, kad Bajis išlaikytų, kad mes visi išlaikytumėm!“ Egzaminas raštu vyksta Sorbonoje, Zola įteikia gan vidutinišką vertimą ir, įsitikinęs, kad nepavyko atsakyti į duotus klausimus, tik sąžinei nuraminti pasitikrina priimtųjų sąraše. Kaip jis apstulbsta, radęs save įrašytą antruoju!

Per egzaminą žodžiu iš gamtos mokslų ir matematikos jis atsakinėja visai padoriai. Draugas netgi praneša poniai Zola, kad viskas eina gerai. Bet paskutinysis egzaminatorius supyksta, kad abiturientas Karolį Didįjį numarina Pranciškaus I valdymo metais! O, be to, dar tas Lafontenas. Nežinom, ką Emilis pasakojo, kokį universiteto tabu įžeidė, tik žinom, kad literatūros dėstytojas įvėlė jam „nulį“, nors kiti egzaminatoriai mokinį užsistojo. Vadinas, sukirstas.

Ponia Zola anaiptol nėra griežta motina. Tačiau Emiliui greit bus dvidešimt, ir reikia ieškoti kokios nors išeities. Lapkričio mėnesį jis atsiranda Marsely, tikėdamasis, kad čia dėstytojai bus ne tokie žiaurūs, bet iš rašomojo gauna nepatenkinamą pažymį. Abu, ir sūnus, ir našlė motina, mato, kad nėra ko daugiau vargti. Be to, ir stipendijos nebepratęs. Zola pasmerkia save *tam kontoros gyvenimui, tai kloakai, bedugnei,* kaip kad jis kalbėjo prieš dešimt mėnesių.

Vienturtis sūnelis šeimoje buvo lepinamas iš pradžių dėl to, kad silpnos sveikatos, paskui — kad mažas liko našlaičiu, augo tarp dviejų moterų, kurios neišmanė, kaip puoselėti tiesioginį velionio tėvo įpėdinį. Drovumas trukdo reikštis jo valiai ir seksualiniams polinkiams. Kad jis nusirito į blogų mokinių eiles ir mažai terodo ištvermės, — o juk mėgsta mokslą ir vėliau itin nuosekliai sieks, ko užsibrėžęs,— kalta susilpnėjusi valia. Kaip tai galėjo atsitikti? Poezija ir geidimas moters dabar — visas jo pasaulis. Tas užsidaręs skaistuolis (apie tai jis dažnai kalbės), kuriam nesiseka nė su draugų seserimis ar pusseserėmis, nuo kurio paveržė „rausvą skrybėlaitę“, neatsigina minčių apie Moterį. Greit įsižeidžiančiam ir nevykėliui jaunikliui tapti suaugusiu ir pažinti moterį — vadinas, gauti jausmų brandos atestatą, o tai kur kas svarbiau už paprastąjį!

Amžini kraustymaisi iš buto į butą (dabar gyvena Sen-

Žako gatvėje Nr. 241), nuobodulys licėjuje, šlykštėjimasis akademiniu sausumu,— štai tas fonas, ant kurio Zola piešia ir gaivina savo svajonę. Apie ją mes sužinome iš susirašinėjimo, kur jis tarsi kalbasi pats su savim,— ne viską, aišku, bet gana daug:

Viename tavo laiške aš randu šį sakinį: „Meilė, apie kurią kalba Mišle, tyra, kilni meilė, gal ir būna, bet, pripažink, labai retai.“ Ne taip jau retai, kad tu galėtum patikėti ją esant! Tie protestuojantys žodžiai skiriami Poliui Sezanui. Mišle — naujas jo dievas! *Kokia puiki Mišle vaizduojama Moteris!.. Noriu parašyt romaną apie gimstančią meilę... Kokius tris šimtus puslapių — ir beveik be intrigos; tai būtų savotiška poema, kur viską turėčiau pats pramanyti, kur viskas turėtų tarnauti vienam vieninteliam tikslui — mylėti! Ir be to, kaip aš tau esu jau sakęs, mylėjęs esu tik svajonėse, o manęs niekada niekas nemylėjo — netgi sapne...*

Moteris jį persekioja:

Neseniai atradau seną aprūkusią graviūrą. Ji man pasirodė žavinga, ir aš nė kiek nenustebau, pamatęs, kad mano pasigėrėjimo objektas pasirašytas Grezo. Joje atvaizduota kaimo mergina, stambi ir reto gražumo formų, sakytum tikra Olimpo deivė; bet iš veido ji tokia paprasta ir miela, jog greičiau pavadinsi patrauklia, nei gražuole. Gerai nė nežinai, kuo daugiau gėrėtis, ar jos šelmiška išraiška, ar puikiom rankom, į kurias žiūri meilingom akim ir negali atsigrožėti.

Zola nė į galvą neatėjo, kad šis prisipažinimas nubrėžia jo būsimojo jausmų gyvenimo kreivę. Kol kas jisai — jaunas vaikinas, kuris apstulbo, išvydęs savo svajonę kūnišku pavidalu, ir prisismeigė ją ant sienos. Prismeigtą paveiksliuką visad pamatysi pas mokinį, kareivį, kolonistą, viengungį. Tai spąstai Nakties Gražuolėms. Keturi smeigtukai laiko Moterį ant sienos. Ir tegul sau jo kambary užšąla vanduo ąsoty, Zola šilta, kai žiūri į tą paveikslą, kuris — nors sūnus to nenuvokia — panašus ir į motiną, čiūčiavusią jį lopšyje.

1860 metų vasarį licėjus jau nugrimzdęs į tolimą praeitį. *Aš visai prislėgtas, neįstengiu nė dviejų žodžių parašyt, nė*

žingsnio žengt. Galvoju apie ateitį, ir ji man atrodo tokia juoda. juoda, jog atšlyju išsigandęs. Nei moters, nei draugo šalia, visur abejingumas ir panieka... Meilužė, mane apkabinusi, prisiekinėja amžiną meilę, o aš save klausiu, ar tik tuo metu ji nerengia man išdavystės...

Jo meilužė? Ta, kur ant sienos prismeigta, ar reali? Tikrovė labai miglota:

Jauna mergytė, gėlininkė, prekiauja prie mano namo ir dukart per dieną praeina po mano langu, rytą pusę septynių ir vakare aštuntą. Šviesiaplaukė, meilutė, grakštutė. Tuo metu, kai ji turi praeiti, aš visada stoviu prie lango; ji prieina, pakelia akis, mudu žvilgtelim viens į kitą, netgi nusišypsom, ir tai viskas. Dieve mano, kvailystė taip mylėti gėlininkę, prieinamiausią iš visų Paryžiaus gražuolių! Nelakstau jai iš paskos, jos neužkalbinu. Iš tinginystės ir svajingumo, aš tau atvirai pasakysiu. [1]

Bet praktiškų patarimų Bajui, kaip užkariauti moters širdį, jis nepatingi duoti! Jam besvajojant, ranka nejučiomis ima brėžti ant popieriaus poemą eilėmis „Įsimylėjusi fėja“.

Pasaulis pilnas moterų, knygų, paveikslų, praeivių, statulų! Bet vilkiūkščiui neatsiranda nė vienos. Nuo Nekaltųjų vaikelių fontano grįžęs, jis rašo Poliui: *Patikėk manim, kad tos žavingos deivės, grakščios, besišypsančios, yra visai tokios, su kuriom norėčiau praskaidrinti sau nuobodulio valandas.* Įsimylėjęs fontaną! Toji meilė siekia Ekso laikus. Po Žano Gužono Gražuolių jis susižavi Frančeska da Rimini, Ari Šefero graviūra. Jis lyriškai aprašo *dviejų mylimųjų sielas, susiliejusias į vieną ir giedančias meilės himną.* Zola, visada taip natūraliai romantiškas, apie realistus šitaip atsiliepia Sezanui: *Aš niekad nesupratau šitų ponų.*

Bet grįžkim prie to, kas jį persekioja:

Būdami šešiolikos metų, mes susikuriam gražiausių svajonių... pirmoji mūsų sutikta moteris — kaip tik tokia, kokios ieškom; kupini poezijos, mes joje matome savo išsva-

---

[1] Įsidėkime į galvą šitą gėlininkę. Ji netruks vėl pasirodyti, tik kitu pavidalu.

jotąją... Deja, gražusis dangus netrukus apsiniaukia... Bet mes dar jauni; vėl veržiamės į savo idealą, mylime naujas meilužes ir, tik perbėgę visas eiles — nuo gatvinės iki skaisčios merginos — palūžę pareiškiam, kad meilės nėra... Seni žmonės tai vadina patyrimu... Prostitutė, našlė ar skaistuolė? Aš galiu su nusimanymu pakalbėti apie puolusią moterį. Kartais mums šauna į galvą beprotiška mintis — savo meile ištraukti iš purvo, grąžinti į doros kelią nelaimingąją... Puolusi moteris — dievo tvarinys, gimdama galėjo turėti visus gerus pradus, tik įprotis padarė ją kitonišką... Dabar įsivaizduok jaunuolį, trokštantį grąžinti į doros kelią šį nelaimingą vaiką. Jis ją sutiko šokiuose, girtą, priklausančią visiems...

Liejasi žodžių srautas, naivi studija apie meilę Paryžiuj; ją kuria jaunuolis, meilės dar nepatyręs. Šitokio neva persisotinusio skeptiko laiško, į kurį reikia žiūrėti kaip į metmenis „Klodo išpažinčiai", Zola niekad nebūtų parašęs Sezanui. Jis skirtas Bajui. Savo alkį Emilis malšina prasimanytais ar smarkiai pagražintais nuotykiais:

Pamilkit loretę, ir jinai ims jus niekinti; niekinkit ją, ir jinai jus mylės. Tas pat tinka ir našlei. Su jomis neturiu patyrimo ir galiu tik spėlioti ir reikšti savo paties skonį... našlė mus gąsdina, ir mes retai kada ją renkamės pirmąja meiluže...

Kas per mintis! Kodėl našlė? Kodėl ne ištekėjusi moteris? Negi Zola pažinojo našlę?

Kaipgi. Savo motiną.

Lieka skaistuolė... Ieva prieš nuopuolį... Deja, kur toji dieviškoji būtybė?

Tęsiasi štampų festivalis, demaskuotojas, nežiūrint viso savo pozavimo, apgailėtinas. *Su patvirkėle baigta amžinai, našlės bijau, skaistuolės nėr — tokia yra mano karti realybė.*

Vis dėlto reikia kuo nors maitinti savo svajonę! Ir jis jai pažeria naujų vaizdų. Luvre lyg įbestas sustoja priešais „Sukultą ąsotį", paveikslą dar gražesnį, negu kad jis „turi" namie! Sukultas ąsotis. Pagal Froido simboliką tai reiškia išprievartavimą. Tiek to, einam toliau... Zola, geismo spaudžiamas, blaškosi tarp aistros ir paleistuvystės. *Vasaros naktys — baisios.* Jis rašo, rašo, rašo: *Paryžiuje po žiemos*

stojo vasara. Pro savo langą matau, kaip fiakrai darda per upelius, taškydami žmones; kaip grizetės šokčioja ant pirštų galiukų, sijonus pasikėlusios, nuo akmens ant akmens; kaip drąsiai pasirodo daili, apvali kojytė, šiaipjau bijanti saulės; juo stipresnė liūtis, juo aukščiau užsikelia sijonai... Jaunos panelės, aukščiau aukščiau kelkite šituos nepatogius apdangalus; jeigu jums tas žaidimas patinka, tai man juo labiau.

Šis rausvasis Gavarni blogai slepia Zola goslumą, kuriuo alsuoja „Rodolfo" eilės:

Ir Rozita, apsvaigus nuo meilės kerų
(Kas įaudrintą aistrą sutramdys suklupęs?),
Pati pusnuogė puolė ant rankų stiprių
Aukštaūgiui Rodolfo, atkišusi lūpas...

Šitam svaiguly jis užbaigia tūkstantį du šimtus „Nežemiškosios" eilučių. Toji poema — jo vienintelė gyvenimo prasmė. O vidinis šaltinis nesiliauja tryškęs:

Aną vakarą aš svajojau, vaikštinėdamas Botanikos sodo medžių ūksmėje. Traukiau pypkę, dairiausi aplink, žavėjausi jaunomis mergaitėmis baltom suknelėm, kurios laigė po alėjas. Staiga išvydau vieną, panašią į Nežemiškąją; man galvoj viskas susimaišė, mintys nuskrido į Provansą...

1860 metų rugpiūčio 10 dienos laiške patikslina šitą geismo, svajonės ir poezijos interferenciją:

Ne S.[1] *aš mylėjau ir, tur būt, tebemyliu, o Nežemiškąją, idealią būtybę, greičiau matytą svajonėj, ne gyvenime. Kas man darbo, kad mergina, kuriai meilius žodžius šnekėjau, turi mylimąjį! Negi manai, aš beprotis ir trukdysiu rožei mylėti kiekvieną drugelį, kurs ją glamonėja (sic)?*

Taip reiškiasi užtvenktas Zola erotizmas, šiaipjau natūralus ir įprastas reiškinys. Tikrovė, diametraliai priešinga sapnų pasauliui, kur jis nakčia glamonėja Grezo gražuoles ir Gužono nimfas, kad jos drauge su Luizos prisiminimu padėtų jam įkvėpti gyvybę „Nežemiškajai", sukurtai iš popieriaus ir rašalo,— toji tikrovė nesiliauja vis labiau jo slėgusi. *Ak, kaip būtų smagu mirti meilės ekstazėj kekšės glėbyje, kaip Rodolfo!*

[1] Solari, Luiza? Ar neaiški L? Šiaip ar taip, „rausva skrybėlaitė".

Iš tiesų gi tarp vidinės svajonės ir šlykščios kasdienybės tėra likę vos keli silpni saitai, kurie dar laiko Zola, neduoda jam nugrimzti į blogį, tykantį visų didelių fantastų, vaikystei pasibaigus, kai asmenybė ištirpsta sapne atviromis akimis.

V

Muitinė ir kazarmė.— Mažytės Paryžiaus paslaptys.— Emilis sudarinėja biudžetą Sezanui. — „Pilvas ir ateitis man kelia rūpestį." — Dievuliau mano, juk tai Polis! (1861 metų balandis).— Buljonas ir jautiena.— Kamilis Pisaro La Varenos kaime.— Pradurtas portretas.— Berta ir lombardas.— Pono Bude vizitinės kortelės.— Žoržas Klemanso 1863 metais.— Ponas Lui Ašetas ir atsivertimas į realybę.

Ručkis, dirbantis su Zola Muitinės gatvėj, nusižiovauja, pasirąžo ir burbteli:

— Kada gi pagaliau ateis tas prakeiktas pavasaris!

Paskui nusivelka prie krosnies, prižeria pilnutėlę anglių. Muitinės tarnautojas Emilis Zola kažką perrašinėja, ką — nė pats dorai nežino. Baimė gniaužia gerklę, lyg koks kamuolys būtų įstrigęs. Pasaulis juodas ir mirtinai išbalęs, suodžiai ir kaulai. Staiga pasigirsta trimitas — Emilis išsigandęs net pašoka.

Mat, Napoleono Dokų kontora lyg šašas prikibusi prie kazarmės. Girdėt, kaip keikiasi karo slibinas. Princo Eugenijaus kazarmės langai žvelgia į Šato d'O aikštę, kurios dabar niekam neateina į galvą vadint Respublikos aikšte... Iki darbo pabaigos dar visa valanda, o kazarmėj jau duodamas signalas vakarienei. Kareiviai anksti vakarieniauja.

— Zola, trys egzemplioriai aprašo turi būti gatavi šį vakarą!

Viršininkas išeina. Ručkis nusišaipo:

— O jam uždėtų ragų aprašas ar gatavas?

Ir draugo kalbos, ir pats darbas Zola svetimas. Jis mechaniškai sudarinėja muitų žiniaraščius, perrašinėja korespondenciją; algos gauna šešiasdešimt frankų per mėnesį. Tris luidorus. Sotūs, bet vidutiniški pusryčiai Pale-Rojalyje kainuoja keturiasdešimt sū.

Pagaliau keturios! Siaurais nešvariais gličiais laiptais jis nusileidžia į akytą naktį.

Šato d'O aikštė. Priešais dujų žibintų nušviestas kavines virtinėm traukia karietos, omnibusai, fiakrai. Paryžius — tikras knibždėlynas, ir Zola pasimeta palaidinėmis vilkinčių darbininkų, mergšių ir kareivių minioje. Jei gyvenčiau vienas, be motinos, eičiau į kareivius. Nuo 1500 iki 2000 frankų [1] gauna tas, kas sutinka vilktis uniformą už kitą jaunuolį. Ko aš daugiau vertas?

Aš viskuo abejoju, o pirmiausia — pačiu savim. Esti dienų, kai laikau save kvailiu ir klausiu, kas aš toks, kad drįstu turėti tokių išdidžių svajonių. Mokslo nebaigiau, netgi nemoku taisyklingai kalbėti prancūziškai, ničnieko nemoku...

Už Tanplio prasideda kitas Paryžius — senų piktadarysčių, numalšintų sukilimų, klodų klodais susigulėjusio purvo, viduramžių baisumų, nešvarios meilės — vadinamasis Mare Paryžius su Gravilje, Pas Merą, Koplūno, Gipso, Lapės gatvėm! Zola neturi pinigų omnibusui. Į darbą ir iš darbo kulniuoja pėsčias. O apavas dyla. Monmoransi gatvės kampe kurpius niūniuoja:

Teisingai sako žmonės:
Gyvenimas — kelionė.
Bet ar tu vargšas, ponas,
Žinok, kol šlaitais, kloniais,
Kalnais ir pelkėm žengsi,
Kiek puspadžių nudrengsi.

Smagus pamokymas vargšui jaunuoliui, vaikščiojančiam kiaurais puspadžiais! O tas senis su moterim Stiklo gatvėj, sukantys rylą! Senis aklas, o mergina išpuvusiais dantim tokiom akim nužvelgia Zola, kad tas ima trauktis atatupstas. Bet nueit nenueina. Mergina gergždžiančiu balsu, nekreipdama dėmesio į žmones, dainuoja:

Motiną duktė nužudė,
Aslą sutepė krauju.
Atitokusi sujudo
Kraują šveist ražu nauju.
Ji lyg sakė: į švarumą
Kartais skatina žiaurumai.

---

[1] Nuo 300 000 iki 400 000 dabartinių frankų.

„Senio Fiualdeso“ melodija, pagal kurią buvo sudėta ši rauda, lydi jį lyg keptos žuvies kvapas.

Kitąsyk, eidamas prošal Sen-Meri bažnyčios Pjer-o-Laro gatve, jis susidūrė su šaunia skarmalių procesija. Visų veidai grubūs, balsai pragerti. Jie ėmė nuomon karučius, važiuos iškraut dėžių į Hales. Išsinuomot karutį! Halės traukia Zola. Gal reikėtų ir jam kurią dieną ten nusigauti, išsinuomojus iš žydo tą nelabą karutį. Juk jis jau vien išėdomis maitinasi! O gal tikrai tai nelabojo padargas? Naktį, kai kekšės it tūkstantmetės raganos užkabinėja praeivius ant nuzulinto grindinio, iš tiesų gali pamanyt atsidūręs jo buveinėj...

Praėjęs Rotušę, Seną, Fuaro gatvę, paskui Dantės gatvę, Zola pasiekia Sen-Žako gatvę, kur vaikšto pietų pas motiną. Kelios bulvės — visi jo pietūs. Prie licėjaus jis pasistato apykaklę: neturėtų kur dėt akių iš gėdos, jei kuris nors iš moksladraugių jį pažintų. Ir vis dėlto negali susilaikyt nepasisukiojęs aplink Sen-Lui licėjų. Taip elgetos, kur buvę, kur nebuvę, vis ateina kaulyti šlako putros prie kazarmės vartų.

Pro jo neviltį blyksteli šviesesnė kibirkštėlė: Sezanas parašė, kad tėvas leisiąs jam išvažiuoti.

...Noriu paskaičiuoti, kiek tau susidarys išlaidų. Kambarys — 20 frankų per mėnesį, pusryčiai — po 18 sū ir pietūs — po 22 sū; išeina du frankai per dieną, arba 60 frankų per mėnesį; taigi kartu su 20 frankų už kambarį viso labo — 80 frankų per mėnesį. Paskui tau reikės susimokėti už atelje, Siuiso — viena iš pigiausių, kainuoja, rodos, 10 frankų; be to, 10 frankų skiriu drobei, teptukams, dažams; iš viso susidaro 100 frankų. Tad lieka 25 frankai už apskalbimą, šviesą, daugybei visokių reikalų reikaliukų, tabakui, smulkiems malonumams...

O jis pats uždirba tik šešiasdešimt frankų!

Poli! Būtinai atvažiuok pavasarį!

Ateina pavasaris, pusbačiai kiauri, kontora dvokia, kazarmėj rėkaloja. *Aš nebegaliu ilgiau pasilikti Dokuose. Arba dievaži vėl susirgsiu. Rytoj aš ten nebeisiu.* Rytoj. Rytoj...

Ir vieną rytą Zola nenuėjo į kontorą.

Liesas, pažaliavęs, apskaręs Zola valandų valandas praleidžia krantinėse tarp skudurininkų, žvejotojų ir valkatų, tų dienos šešėlių, kurie ne mažiau kerintys už nakties šešėlius. Vaikštinėja palei Bjevrą, Gobelenų priemiesčio upelę, biauriai dvokiančią, nes netoliese odos raugykla leidžia į ją atmatas. Dėl savo paties skurdo Zola mažai tesijaudina. Motina nieko jam nesako, bet širdyje, aišku, jį smerkia.

Ir juodu išsiskiria. Jis dažnai aplanko motiną, juodu myli kits kitą. Tiesiog Emilis nebenori būti jai našta; jis dreba iš gėdos, matydamas, kad ji siuva ir siuva iki vėlaus meto. Jis rašo. *Žvakė už tris sū leisdavo pašvęsti naktį „literatūrai“.*

Nuo balandžio jis gyvena Sen-Viktoro gatvėj Nr. 35, — *namas aukščiausias kvartale, didžiulė terasa, visas Paryžius kaip ant delno, kambariukas puikus, aš jį apstatysiu pagal paskutinį mados žodį, divanas, pianinas, hamakas, ketinės pypkės, turkiškos nargilės ir t. t. Paskui gėlės, paskui voljera, fontanas, žodžiu, tikra fejerija.* Taip! Bet be pinigų (jis nebedirba muitinėj) nėra nei gėlių, nei voljeros. Tada jis žiūri į Paryžių, *tą didžiulį sustingusį ir abejingą Paryžių, kurį visą laiką mato pro savo kambario langą,— į Paryžių, tragišką savo džiaugsmų ir savo liūdnasčių patikėtinį.*

Štai apytikslis sąrašas skurdžių mebliuotų kambarių, kuriuose gyveno Emilis Zola, sudarytas Anri Miterano:

1858 metais — Mesje-le-Prenso gatvėj Nr. 63;

1859 metais — Sen-Žako gatvėj Nr. 241;

1860 metais — Sen-Viktoro gatvėj Nr. 35;

1861 metais — Suflo gatvėj Nr. 11; paskui jis bus aprašytas „Klodo išpažinty“;

1861 metais — Nef-Sen-Etjen-diu-Mono gatvėj Nr. 21.

Nuo 1864 metų Zola apsigyvena smagiausiuose kvartaluose — Monparnaso bulvare, Vožiraro gatvėj, Kliši aveniu. Bet iš pradžių jis blaškosi, šokinėja it blusa iš namo į namą, iš gatvės į gatvę. . . Tikras persilaužimas įvyksta tada, kai jis nusikrausto į šiaurę nuo Paryžiaus, į Batinjolį. Skurdas daro jį nepasėdą, vaiko iš buto į butą. Tokia bus tikroji jo kraustynių priežastis.

Kai gatvelės įkyrėdavo, Emilis traukdavo į gamtą. Monmartre, žiūrėk, dar tik varto šieną, o Siurene jau renka vynuoges. Jis nužygiuoja tris keturias lje, priskina motinai rugiagėlių. Skaito, voliodamasis dobiluos. Ką tik atrado Montenį. *Vyras, kokio man reikėjo!* Žavisi neatsižavi Šekspyru, „Romeo ir Džuljetą" tiesiog įsimylėjęs. Bet netrukus alkis grąžina jį iš svajonių į tikrovę. Kažkur tyliai skambina „Angelą dievo". Jis užeina į kaimo smuklę, pavalgo ten už dešimt sū. Taip jis susipažįsta su Vitri prie Senos. Vandens platybės jį traukia. Vos pavilkdamas kojas, apsvaigęs, nostalgijos kamuojamas, pareina, nakčiai temstant, į savo kambarėlį.

Žinoma, tuo metu, kai splinas atakuoja dvasią, badas alina paskutines jo jėgas.

...Baisus maudulys... mane ėda baimė, kas bus... Virškinimas smarkiai sutrikęs. Jaučiu sunkumą skrandyje ir viduriuos... Pilvas ir ateitis man kelia rūpestį...

Bet užvis blogiausia, kad draugai nesiliauja jam priekaištavę, kam metė tarnybą Dokuose! Ypač Bajis. Tada Zola įtūžta:

Žodis padėtis keletą sykių kartojasi tavo laiške, ir tas žodis mane labiausiai pykina. Tos septynios raidės taip primena pralobusį krautuvininką, jog man genda nervai... Pasakysiu tau tiesiai, ėmeisi ginti gan nešvarų reikalą. Laiškas, kurį man atsiuntei, rašytas ne jauno dvidešimtmečio Bajo, kurį aš pažinojau...

Emilį palaiko tik viltis šią vasarą vėl nuvykti į Eksą. Iš pradžių tikėjosi ten būti liepos dvidešimtąją. Bet motina laukia nesulaukia pinigų. *Bajis bus laisvas tik rugsėjo dvidešimt penktąją, o aš galėsiu atvažiuoti į Eksą ne anksčiau, kaip to pat mėnesio penkioliktąją. Kitaip sakant, už penkių šešių savaičių.*

Viltis pamažu geso. Rugsėjo dvidešimt pirmąją jis dar rašė: *Aš, tvirtas vyras, per dienų dienas beveik nieko neveikiu, mano nervai nuo to taip išklibo, pairo, kad esu amžinai sudirgęs, dvasiškai ir fiziškai... Į Eksą noriu atvažiuot, prisiekiu savo pypke...* Spalio antrąją jis įtikinėjo Sezaną, kad nepraranda vilties atvažiuoti iki penkioliktosios. Dvidešimt ketvirtąją jis atsisako visiškai. *Nusibraukiau ašaras nuo veido dėl tos savo kelionės, ir daugiau ne-*

kalbėkim apie tai... Aš dusyk suvažinėjau 220 lje, norėdamas paspausti jums ranką, dabar jūsų eilė aplankyt mane. Man dabar užėjęs toks kvailas gyvenimo laikotarpis, kada žmogui viskas iš nagų krenta.

Dienos trumpėja. Zola prislėgtas ir nieko neberašo. Ateina niūrios Kalėdos, speiguotas sausis. Rytais jis vos beatsikelia. O čia reikia vėl kraustytis! *Vaikas būdamas, gyvenau Ekse, Tjero namuose. Atvykus į Paryžių, pirmasis kambarys man pasitaikė Raspajo, o šiandien — nežinau, kodėl toks mano likimas,— kraustausi iš to puikaus aštunto aukšto, apie jį tau rašiau pereitą pavasarį, į naują mansardą, kurioje Bernardenas de Sen-Pjeras sukūrė daugelį savo veikalų...*

Apie tai, kad židinys tuščias kaip ir jo pilvas, jis nutyli. Gaudo žvirblius, kad turėtų ką išsikepti, o juk kadaise negalėjo nušaut strazdo! Nusuka jiems galvas, nors pačiam ašaros trykšta iš akių. Rašo lovoje, prie žvakės. *Aš pasidariau toks namisėda, kad, bent kiek pavaikščiojęs, tuoj pavargstu... Dabar nėra man didesnio malonumo, kaip svajoti su pypke dantyse, atkišus kojas į židinį, akis įsmeigus į liepsną... Kitas liūdnas šitokio mano gyvenimo rezultatas yra tas, kad pasidariau baisus gurmanas... Visko aš noriu, ir valgyt, ir gert, o praryt gardų kąsnelį man toks pat malonumas, kaip būt su moterim. Aš, regis, apsinuoginu.* Vargšas vaikas!

Šiaip ar taip, jis vėl imasi ieškoti tarnybos: *Aš greitas, tačiau tarnybos bėga nuo manęs dar greičiau... Įeinu, randu poną, juodai apsitaisiusį!.. Tada pasipila klausimai ir tirados. Ar mano graži rašysena? Ar aš mokąs vesti buhalterines knygas, kokioj įstaigoj tarnavęs, ką sugebąs? ir t. t. Paskui: jis, girdi, neatsiginąs prašytojų... visos vietos užimtos, gal paieškosiąs kur kitur... Ir aš nusiminęs maunu kuo greičiau iš ten...*

Toks yra realusis gyvenimas tuo metu, kai Emilis suka stebuklingą vienišo svajotojo filmą.

1861 metų balandžio gale Zola sėdasi rašyti Bajui laiško apie savo kivirčus su Sezano šeima: bankininkas kaltina

Emilį, kad tas vedąs Polį iš kelio — iš būsimojo advokato kelio, bet kažkas jį sutrukdo...

Beldžiasi į duris. Vėl policija! Ne, jis jau nebegyvena „Polio ir Virginijos“ autoriaus belvederyje, jį iš ten išmetė kaip nesumokėjusį nuomos; dabar prisiglaudęs Suflo gatvėj Nr. 11, niūriam viešbutėly, kur laikosi deklasuoti tipai, studentai, prostitutės, tarp jų kažkokia Berta, „meiliotė“, kurią sutiko tikriausiai „Klozeri de Lila“, prie Liuksemburgo sodo,— romi, jausminga kvaiša. Zola atidaro duris.

— *Polis! Dievuliau mano, juk tai Polis!*

Durų angoje stovi Polis: tamsios gilios akys iš po tankių antakių, stambi nosis, styrantys ūsai. Jis uždusęs nuo bėgimo laiptais.

— Na ir landynė! — sako jis.

Bet Zola gerai žino, kad Polis taip kalba iš meilės, ir puola jam į glėbį.

— Uf... Pagaliau įsodinau tėvą su seserim į traukinį! Na ir šaltis! Žinai, čia nė neprasisprausi, kaip silkės statinėje!

Teisybė, Fose-Sen-Žako smuklė visad sausakimša, nešvari, triukšminga. Čia valgo studentai, vežikai, darbininkai.

— Ar alyvų aliejaus yra? — klausia Sezanas.

— Ne!

— Po šimts perkūnų, ko tie tavo paryžiečiai taip nusistatę prieš alyvų aliejų?

— Dėl jo savotiško prieskonio.

— Na, žinai-i-i! Jie, tur būt, norėtų, kad jis būtų visai be skonio!

— Gavau iš Ekso statinaitę aliejaus, atnešiu tau.

Emilis nepasisako, kiek sykių duonos kriaukšlys, padažytas į kvepiantį aliejų, buvo visas jo valgymas.

— Kaip tavo Žiustina, Poli?

— Ji ne mano nosiai! Tačiau ji pirmoji pradėjo mane vilioti. Kai pažvelgdavau į ją, jinai nuleisdavo akis ir parausdavo. Galų gale užsigeidė pasivaikščiot su manim!

— Bravo!

— Kaipgi! Ar prisimeni Seimarą? Kuris traukdavo per dantį mus su Margeri? Jam irgi nesiseka. Jis beveik notaras! Taigi. Sutinku Seimarą Italijos gatvėj. Seimaras įsimy-

lėjęs. „Kokią nors kekšę, sukirmijusią nuo galvos iki kojų“,— pasakiau aš, norėdamas jam padaryti malonumą. Nieko panašaus! Vieną mergytę. Tada aš jam sakau: „Matyt, pasninkauji!“ „Visiškai ne,— atsako jis.— Netiki? Na tai ateik pasižiūrėti į mažytę, kuri mane myli.“ Cha, cha! Ogi žiūriu — Žiustina! Širdies gilumoj aš nemanau, kad mes gimę meilei! O, be to, visada atsiras kokia kekšė, ar ne?

— Labai ačiū.

— Bijai, kad tavęs nesuvalgytų?

— Aš negaliu. Kaip taviškiai?

— Maniškiai — tikri biaurybės! Prieš metus, kai turėjau atvažiuot pas tave,— pameni, tu surašei mano biudžetą? — tėvas jau buvo besutinkąs. Koją pakišo Žiberas, piešimo dėstytojas! .. Bijodamas netekti mokinio, pasakė, kad aš dar per žalias važiuoti į Paryžių. Tėvui to tik ir reikėjo.

— Ir tu nusileidai!

— Tu gi pats patarei man toliau studijuoti teisę, kad tėvas būtų patenkintas, ir užsiiminėti tapyba savo malonumui. Dabar aš užsiiminėsiu tapyba, bet taip pat varysiu po truputį ir teisę, jeigu kartais. . .

— Klausyk, Poli! *Viena iš dviejų: ar tu nori pasiekti tikslą, ar nenori. Daugiau aš nieko nesuprantu.*

Sezanas, užsirėmęs alkūnėmis ant stalo, linguoja tylėdamas, piktai dėbčioja į smuklės lankytojus.

— Eime, Poli. Aš tave nusivesiu į Luvrą. Parodysiu Ari Šeferą. Ari Šeferas — nuostabus! *Tai tapybos Kornelis!*

Sezanas nemėgo smuklės Fose-Sen-Žako gatvėj. Nemėgo Emilio postringavimų. Nemėgo patarimų nei priekaištų. Ir nemėgo Paryžiaus. Vienintelis dalykas, kuo Paryžiuje jis žavėjosi,— tai buvo tapyba. Tačiau žavėjosi be jokios atrankos *visais Luvro, Liuksemburgo, Versalio išdirbiniais. Prašmatnūs, įmantrūs, pritrenkiantys!* Jam patinka patys ortodoksiškiausi akademinės tapybos atstovai:

Regiu Ivono puikiai mūšį nutapytą,
Regiu ir Pilsą, drobes jo džiugu matyti,
Daug scenų mena jie nesuskaitytų. . .
Regiu Miulerą, Grezą, Kabanelį ir Žeromą,
Kurbe, Giudeną, nuostabų Amoną. . .

Tuo metu, kai Polis triūsia Siuiso akademijoje, Emilis sėdi namie ir rašo. Vienuoliktą valandą jie pusryčiauja, kiekvienas skyrium. Nesutarė dėl restorano. *Kartais vidurdienį aš užeinu pas jį, ir tada jis tapo mano portretą. Paskui eina piešti pas Vilvjejį; pavakarieniauja ir anksti gulasi. Argi aš to tikėjausi?*

Abu jie buvo vienodoj padėty, bet Sezanui jau nedavė ramybės baimė, kad Zola norįs jam „uždėti apinasrį". Abu pradėjo svarbiausiąjį bandymą, ir vienas kitam nieko negali padėti. Zola, nors jaunesnis, logikos ir dialektikos daugiau turi. Sezanas, greitai užsigaunantis, bet minkštos širdies, paprastai visada nusileidžia, bet iki laiko, iki pratrūksta keiktis, stengdamasis tuo save apginti.

Įrodinėti ką nors Sezanui tas pat, kaip stengtis prikalbinti Paryžiaus katedros bokštus, kad jie pašoktų kadrilį! Jis nenori net ginčytis apie tai, ką galvoja; ginčų bijo, viena, dėl to, kad kalbos jį vargina, o antra, jei pasirodytų, jog priešininko tiesa, jam tektų pakeisti savo nuomonę.

Zola irgi nelengvo būdo. Jo sveikata pašlijusi. *Virškinimo organai nusilpę, skauda krūtinę, būna kraujo išsiliejimų; bijau pasirodyti gydytojams...* Sezanas sielojasi dėl Emilio ligos, priekaištauja, kam maitinasi prastose valgyklose. Zola šiurkščiai, šaltai jį nutraukia:

— *Tu amžinai dausose skrajoji.* Bijau, kad tu niekados nesuprasi, Poli.

Sezanas, kurio niekas taip neįsiutina, kaip užuominos į tėvo turtą, kuriam priešinimasis gyvo tėvo valiai yra ne mažiau būdingas kaip Emiliui ilgėjimasis mirusiojo,—nusikeikia ir drožia pas Vilvjejį ar Markusi. Lygiai taip šėlsta, kai jam nepatinka, ką piešia. Zola visiškai nesupranta tos dramos. Skaudama širdimi jis rašė: *O vis dėlto nieko tarp mudviejų neatsitiko.*

Liepos mėnesį jie dažnai susitikinėdavo Siuiso akademijoje Orfevrų krantinėje, laisvoje studijoje, kur menininkai dirba pagal modelius, kuriuos *piešia dieną ir glamonėja naktį,* ir kur niekas netaiso jų eskizų. Čia Zola ateidavo ieškoti Polio. Linksmi barzdočiai su pypkėm dantyse pradėdavo aplink jį kanakų ratelį, sėdėdami ant savo taburečių ir kartu su tom trikojėm strapaliodami:

— Na ir snukis! Kaliausė! Eik lauk, biaurybe! Lauk!

Sezanas lyg niekur nieko toliau sau dirba priešais pozuotoją, panašią į karvę: žema kakta, juodi sulipę plaukai, nudribusios krūtys, vaško spalvos oda. Toks „puikus" modelis gali visam laikui atgrasinti žmogų nuo meilės! Vienas juokdarys kuo ramiausiu veidu pripaišė prie tos nevaleikos torso seno girtuoklio, praminto Jėzum Kristum, galvą ir plaukuotas kojas.

— Atsikabinkit nuo Zola! — užrinka Franciskas Oleras, Sezano bičiulis.

Sezanas nė neatsigręžia. Zola prieina jam iš užpakalio. Ilgai žiūri į anglim pieštą paveikslą. Kažkas beformiška ir siautulinga. Ir kaip popierius visa tai „pakenčia"!

— Drožiam rytoj visi trys į La Vareną? — pasiūlo Franciskas Oleras.

— Einam, Poli,— sako Zola.— Tu pamatysi Paryžiaus apylinkes pačiu gražiausiu metu. Tu... turėtum pasiimti sąsiuvinį škicams. Tu pamatysi, Poli (jis visą laiką žiūri į eskizą), peizažas, grynas oras, šviesoj skendinčios pakrantės... peizažas, brangusis, peizažas...

Sezanas nusispiauna, įkiša nenusisekusį eskizą į aplanką ir išeina, nė žodžio netaręs. Bet kitą dieną jis praleidžia drauge su Zola ir Oleru.

La Varenoje jie susipažįsta su Kamiliu Pisaro. Pisaro, apie kurį įžvalgusis Sezanas pasakys: „Jeigu jis būtų tapęs taip, kaip tapė 1870 metais, jis būtų pasidaręs stipriausiu iš mūsų", dešimčia metų už juos vyresnis. Tada jis su dideliu jausmu tapė Il-de-Franso senus parkus, vartodamas paletę, iš kurios jau buvo dingę juodas, bitumas ir Sienos žemė; vibruojantis potėpis skelbė jį tapsiant impresionizmo patriarchu.

Emiliui patiko mielas žydas, gimęs Antilų salyne, Sen-Tomaso saloje, priklausančioje danams, bet jo tapyba ne per labiausiai. Kai Sezanas, grįžęs iš La Varenos, be galo ja žavėjosi, Zola jam nepritarė.

Per savaitę jie bėgioja po parodas. Eina plaukioti į šaltas maudyklas, kur, Zola nuomone, paryžiečių biaurumas akį rėžia, o Sezanas vienu ypu atsikeršija už šaipymąsi iš jo provansietiškos tarmės:

— Tik tu pažiūrėk, kokio jie sudėjimo! Emili! Vienų gumbų! Och, vargšai! Tų tavo paryžiečių grobai ir atsikišę keliai, daugiau nieko!

Jie nueidavo į „Klozeri de Lila“, žinoma, su Berta, kuri sukinėjosi aplink Emilį. Ten merginos it stirnos šokdavo kadrilį, rodydamos juodas kojines ir apatinius sijonus, nešvankios radastos, joms kad tik siaust ir ūžt. Jie mušdavosi su įkaušusiais galanterininkais arba eidavo parūkyt pypkės į Liuksemburgo sodą.

Vieną rugpiūčio dieną, kai paryžiečiai, prakaito pilami, nežino, kur dėtis nuo kaitros, Emilis susiranda Polį pas Markusi. Juodu eina į Polio kambarį Anfero gatvėj. Sezanas jau anksčiau buvo pradėjęs Zola portretą. Modeliui leidžiama pozuojant skaityti ar plepėti. Zola šnekėdavo apie Hugo ir Mišle. Sezanas dainuodavo:

Vos vienas įtaikus žodelis,
Žiūrėk, ji suminkštėja.
Kol alpėja visa apsalus,
Laisvai ją čiupinėju.

Įeina dailininkas Šajanas. Polis nepadeda į šalį teptukų, o Zola pozuoja *sustingęs kaip Egipto sfinksas*. Nepageidaujamas svečias atsisėda, nedrįsdamas sukrutėti, pagaliau išstypina lauk ant galų pirštų. Jam išsinešdinus, draugai smagiai nusikvatoja.

— Žinai,— sako Emilis,— *aš turiu viltį, kad apie penkioliktą gausiu tarnybą. Šimtas frankų per mėnesį, septynios darbo valandos kasdien*. . .

— Och, vargšas!

— Taip, Poli, bet su šitiek *galima gintis nuo bado ir dar būti poetu!*

Polis negriežia dantimis. Vienintelį kartą jis patenkintas tuo, ką padarė. Linksmi išsiskiria.

Rytojaus dieną Zola randa Polį priešais atidarytą lagaminą, susišiaušusį, bet kaip apsivilkusį.

— Aš išvažiuoju!

— O mano portretas?

— Tavo portretas!

Įtūžęs kumščiu pradūrė drobę. Susisielojęs Zola žiūri į ją.

— Norėjau pataisyti, bet dar labiau sugadinau, nieko doro neišėjo, tik teplionė.

— *Tu per daug kreipi dėmesio į meistriškumą. Svarbiausia — jausmas.*

— Į jau-usmą man nusispiaut! Jeigu aš nesugebu nupiešt draugo portreto, tai nešdinuos velniop!

Pripuolęs prie drobės, plėšte išplėšia iš porėmio, kas dar buvo likę, klykdamas:

— Šlykštynė! Kiaulystė! Šūdas!

Ir visą tūžmastį lieja ant baldų.

Emilis uždeda ranką Sezanui ant peties. Polis atšlyja. Pakęst negali niekieno prisilietimo nuo tos dienos, kai vaikystėje vienas berniukas skaudžiai įspyrė į užpakalį, apžargom besileidžiant turėklais. Zola buvo tai užmiršęs. Tuoj nuleido ranką. Dabar Sezanas susigėdo. Zola jį nusivedė pusryčiauti ir prabuvo su juo iki popiet. Savo energija, kiek jos turėjo, stengėsi užkrėsti nusiminusį dailininką. Sezanas prižadėjo pasilikti ir perdirbti portretą. Zola pavyko jį įtikinti, bet pats sau jis padarė išvadą: *Polis gal ir turi didelio dailininko talentą, bet niekad neturės talento juo tapti.*

Rugsėjį Sezanas išvažiuoja į Eksą. Emilis jį palydi. Grįžus iš stoties, jam ir lengva ant širdies, ir graudu.

Kas jaunystėje nėra galvojęs apie nusižudymą? Vienas Bareso personažas, atvykęs kaip ir jie iš provincijos užkariaut Paryžiaus, pasakys tuos širdį veriančius žodžius: „Ką? Negi ir mums gyvenimas praeis prošal?" Likęs vienas, Zola gailisi palikęs Dokus. *Maža to, kad aš atsisveikinau su gyvenimu, apie kurį svajojau,— tikrovė atstumia mane, kai paklūstu jos valiai.* Motinai ašaros nedžiūsta. Jis dėl to kremtasi, jam gėda leisti dienas skurde, tam fiziologiniam skurde, kai valkatai pasidaro vis tiek kur miegoti. It paskutinis vargeta Zola gelbstisi nuo šalčio miegu. Kaip ir praeitą žiemą jo krosnis stovi šalta, bet praeitą žiemą jį „šildė viltis" išvysti Sezaną! Jis nebesinaudoja abonementu skaitykloje. Neberašo. Vėl prie jo atsiranda neaiškaus veido mergina, kurios žinomas tik vardas. Vieną dieną Panteono aikštėje jis nusivelka švarką ir paduoda Bertai, kad neneštų į lombardą. Vienmarškinis, su liemene jis leidžiasi

per užsitraukusias balas po laštakais, pargriūva, atsistoja kruvinom rankom, verkdamas iš šalčio, ir namie krenta į patalą. Keletą dienų nekelia kojos iš kambario ir graužia duonos kriaukšles, susimuturiavęs į antklodes, anot jo, *pavirtęs arabu.*

1861 metų gruodžio pabaigoje ponui Bude, Medicinos akademijos nariui, Fransua Zola buvusiam draugui, prisistato Emilis, sulysęs, pageltęs, visas apsnigtas. Ponas Bude daro žygių įtaisyti jaunuolį į Ašeto leidyklą. Bet reikią dar palūkėti keletą savaičių. Emilis nejučiom beviltiškai mosteli ranka. Ponas Bude be žodžių viską supranta ir sulaiko Zola, jau pasisukusį išeiti.

— Luktelkit, brangusis. Man... reikia žmogaus išnešioti mano vizitinėms kortelėms per Naujuosius metus. Ar jūs negalėtumėt padaryti man šitos paslaugos?

Akademikas paduoda jam luidorą.

— Beje, neužmirškit užlenkt kampučių!

Zola išnešioja šešiasdešimt vieną vizitinę kortelę po fantastišką, apsnigtą Paryžių. Kaip pasiuntinys jis patenka pas Teną, Edmoną Abu, Teofilį Gotje. Pas Oktavą Feje virėja pavaišina jį stikline raudonojo. Į literatūrą jis prasmunka laiptais iš kiemo pusės. Užtat turi ko valgyt: duonos ir kavos, už du sū itališko sūrio, gorgonzolos. Jis šypteli. Taip buvo pravardžiuojamas Sen-Lui licėjuj.

Nors skausmai viduriuose tebekankina, jis vėl imasi darbo, rašo lyg ir autobiografiją „Mano išpažintis". Naktų naktis prie jos prasėdi. Sausio mėnesį brūkšteli Poliui supratingą laišką: *Paryžius nelabai išėjo į gera mūsų draugystei; gal jai tarpti reikalinga linksma Provanso saulė?.. Bet nesvarbu, tikiu, kad vis tiek tebesi mano bičiulis...*

Koks kritimas! Kambarys jam atrodo šlykštus. Zola dviste dvista. Negali atidaryt užburbėjusio lango, ir tai užvis nemaloniausia. Suflo gatvės name su nuomojamais kambariais dieną naktį ūžia, begėdiškai gurguliuoja kriauklės, girdėt įnirtingi šauksmai, girtos dainos.

Taip, šitai aš prisimenu. Matyt, pasmarkėjus skausmams, tas urvas staiga užakdavo, sienos susiglausdavo, ir aš, dusdamas, šėldamas — vis tiek turiu prasibrauti,— veržd avausi per kliūtį, darbuodamasis kojomis, rankomis, galva, pa-

gautas nusiminimo, kad niekad neištrūksiu iš tos vis didėjančios griūties... Dažnai man paskui užtekdavo paliesti ją pirštu, ir viskas dingdavo, aš laisvai žengdavau praplatėjusia galerija, jausdamas tik nuovargį po išgyventos krizės... Keisčiausia, kad urve man nekildavo nė mažiausio noro grįžti atgal...

Mišle gerbėjas — nusilpusių akių, liguistos išvaizdos; nosis pasmailėjusi, ūsai nukarę, lūpos liūdnos. Smakrą dengia barzda. Kalba šaižiu balsu, nedrąsiai, judesiai skubrūs, staigūs, nervingi. Rankom be paliovos mostaguoja.

Pas Ašetą Pjer-Sarazeno gatvėj, tamsiam, prišiukšlintam galiniam kambarėly su orlaide, būsimasis romanistas kiaurą dieną pakuoja ką tik išėjusios Edmono Abu knygos egzempliorius. *Jau valandą stebiu dirbančius priešais mano langą mūrininkus. Jie vaikšto ten ir atgal, lipa tai aukštyn, tai žemyn ir atrodo labai laimingi. O aš visą laiką sėdžiu ir skaičiuoju, kiek liko minučių iki šešių.* „Buržujukas" pavydi darbininkams. Tai reikšminga. Bet dabar jis turi ko valgyt. Maistas atstato jėgas. Grįžta viltys: *Aš beveik vienas. Nuspręsta: lapkritį turiu rast savo širdžiai paguodą; svajonės tinka šešiolikmečiui, o kai tau dvidešimt ir esi išgyvenęs tiek, kiek aš,— reikia realybės.*

Maždaug tuo laikotarpiu jis susitinka vieną vaikiną, metais jaunesnį, rūstų ir kietą. Vaikšto jis smarkiu, kapotu žingsniu, kalba įsakmiai, žodžiu, tikras vadeiva. Su buvusiu batsiuviu Pjeru Deni, Toliu ir Žermenu Kasu šis jaunuolis ilgais garbiniuotais plaukais leidžia savaitraštį „Le Travai", priešišką Imperijai, su tokia stambiomis raidėmis surinkta antrašte: „Le Travai" išeina, kada gali." Tas smarkus bernas Emiliui nepatinka, bet jo laikrašty galima spausdintis. Jis jam atneša su kitais dalykais ir eilėraštį apie „abejonę":

Drąsiau, drąsiau, manasis amžiau! Šviečiasi diena!
Kokį rytojų žada mums aušra ši kruvina!
Jau muša valanda laukta! O, kad per naują Kristų,
Numirštantį ant kryžiaus, iš chaoso žmonija išbristų!

— Blogai! — kirste nukerta dvidešimtmetis vyriausiasis redaktorius.

4. Mažas Emilis

5. Emilis Zola 1860 metais

Religinės gaidelės nepatinka Žoržui Klemanso. Vis dėlto „Abejonė“ įdedama šalia Melino apybraižos apie Edgarą Kine ir Andrije straipsnio; pirmasis autorius — būsimasis ministras pirmininkas, antrasis — būsimasis policijos prefektas. Zola laimingas, kad jį atspausdino. Bet, išėjus aštuntam „Le Travai“ numeriui, 1863 metų vasario 23 dieną laikraštis uždaromas, o Klemanso, Tolis ir Kare suimami už išklijavimą Bastilijos aikštėj atsišaukimo sukilti. Klemanso nuteisiamas vieną mėnesį kalėti Mazaso kalėjime. Zola dreba dėl savo vietos. Be reikalo.

Vieną 1863 metų dieną, tarnautojams išėjus, Zola padeda ant patrono stalo rankraštį „Meilės komedija“, eilių rinkinį, sudarytą iš „Rodolfo“, „Paolo“ ir „Nežemiškosios“. Visai pagal Dantę: Pragaras, Skaistykla ir Meilės Rojus. Nei daugiau, nei mažiau. Dvi paras jis virpėdamas laukia atsakymo. Pagaliau Lui Ašetas, dalingas „Fantastinės bibliotekos“ ir „Geležinkelių bibliotekos“ leidėjas, priima savo tarnautoją:

— Rinkinys neblogas, bet niekas jo nepirks. Jūs turit gabumų. Rašykit proza.

Zola stovi nukaitęs. Patronas paveda jam literatūrinės reklamos skyrių ir padvigubina atlyginimą. Rašyti proza? Bet romanas dar nebaigtas! Jis imasi novelės „Vargšų sesuo“ ir įteikia Lui Ašetui.

— Ponas Zola! Aš negaliu jos atspausdinti. Novelė, žinokite, gera. Bet mūsų skaitytojai — katalikai. O jūs, jūs — maištininkas!

Zola susimąsto, galvoja apie „Klodo išpažintį“, kurią nori dedikuoti Bajui ir Sezanui, apie renkamas „Ninonos pasakas“. Atidžiai perskaito savo eiles:

Kur keliauji, debesėli,
Debesėli baltas?
Audrą gal šaukiesi mėly,
O gal vėjus šaltus?
Gal supykęs tu ruošiesi
Niaukti saulę šviesią,
Gal jau šlapią maršką tiesia
Viesulas sukeltas?

Jis kiek išgalėdamas stengiasi būti objektyvus. Griežta Lui Ašeto pastaba sukelia jam neaiškų norą veikti. Abejodamas labiau, nei kada nors, savo poetiniu pašaukimu ir žūt būt trokšdamas pasisekimo, Zola atsisako nuo poezijos. Vienu ypu. 1864 metais jis įteikia keletą eilėraščių „Nuvel reviu de Pari", bet tai bus jo paskutinės eilės. Nuo šiol jas rašys tik į savo bloknotėlį.

Kai po dvidešimties metų Polis Aleksisas sugalvos atspausdinti Zola jaunystės eilėraščius, autorius tiek tepasakys: *Jie gana silpni ir neoriginalūs, tačiau ne prastesni už tuos, kuriuos mano bendraamžiai po šiai dienai teberimuoja. Aš didžiuojuos tik tuo, kad suvokiau esąs vidutiniškas poetas ir drąsiai ėmiausi grubaus mūsų amžiaus įrankio — prozos.*

Iš jaunuolio, kuris ilgisi savo numylėto fontano po platanais, iš mažo provincialo be tėviškės, vargšo, egzaltuoto ir nervingo, norėjusio būti Rola, išauga Rastinjakas, skurdo ir vargo vaikas kaip visi žmonės.

Antroji dalis

NEGARSINGI METAI

Dievuliau, kaip kvaila būti sąmojingu žmogum!

I

Dvidešimtmečio Zola pasaulėžiūra.— Nepriimtųjų Salonas 1863 metais.— Mane „Pusryčiai ant žolės".— Gabrielė Aleksandrina Mele.— Susitikimas su Tenu.— Ekranų teorija ir realizmas.— Pirmoji sutartis (1864).— Zola sąskaitų knyga.— Generalinis prokuroras kaip literatūros kritikas, arba „Klodo išpažintis".— „Šlykštusis realizmas".— 1866 metų sausį Zola išeina iš Ašeto leidyklos.

Retai esti, kad jaunuolis iškart ima ir pasidaro vyru. Vienam tokiam Radige, šiltnamio žiedui, išaugintam Kokto, kiek jau atsiras pačių Kokto, galinčių žengti dar toliau ir sąmojingai parašyti: *Kokto, prancūzų poetas, gimęs dvidešimt septynerių metų amžiaus.* Tarp jaunystės ir suaugusio žmogaus tęsiasi kaip ir antroji — trumpesnė ar ilgesnė — jaunystė, nežinoma žemė.

Pirmoji knyga, kurioje glaudžiai pasireiškia ir Zola asmenybė, ir jo stilius, yra „Terezė Raken". „Terezė Raken", išėjusi 1868-ųjų gegužėje, buvo pradėta ir parašyta 1867-aisiais. Autorius kaip tik Kokto metų — dvidešimt septynerių. Prieš tai įsiterpia kritinis amžius, kada žmogus įgauna proto, viena atmeta, kita pasiima, kuria. Skurdas, meilė, ankstyvas subjekto išsivystymas, revoliucijos, karai tą laikotarpį prailgina ar sutrumpina.

Apie tų dar negarsingų metų Emilio Zola pasaulėžiūrą sužinome iš tada rašytų laiškų ir vėlesnių pasisakymų. Zola visada buvo atviras. Jaunystės laiškuose jis „pozuoja" tik prieš Bajį, dar matosi, kad mokinys. Tad juo galima visiškai pasitikėti.

Jis buvo krikštytas ir augo normalioj, ne per griežtoj katalikiškoj šeimoj. Praktikuojantis katalikas tikriausiai niekada nebuvo. Jo atsiminimuose nėra nė pėdsako apie kokią religinę krizę. 1860 metų rugpiūtį, pasirausęs savo širdy, jis galėjo štai ką pareikšti: *Tikiu vieną dievą, visa-*

galį, gerą ir teisingą. Tikiu, kad dievas sukūrė mane ir man žemėje vadovauja. Jis man davė nemirtingą sielą ir laisvą valią, o sau pasiliko teisę kam skirti bausmę, kam atpildą... Jei mane paklaustų, ar aš laikau Jėzų Kristų dievu, prisipažįstu, dar gerai pagalvočiau, prieš atsakydamas. Reziumuoju ir darau išvadą: garbinu dievą, kurį mums parodė Kristus.

Tai natūralinė religija. Zola eina Ruso keliu.

O filosofija? Zola nuo pat jaunumės laikėsi pragmatizmo pozicijų: visus tuos dalykus mano protas per silpnas aprėpti, ir aš juos palieku gudresniems už save, o pats geriau užsiimsiu naudingu darbu.

Zola moralė išplaukia iš šitų paprastų pozicijų. Betgi jau žymu ir savitesnės moralės pradai — moralės, paremtos darbu; ji gana vidutiniška, bet padeda gintis nuo skurdo. Pačiais sunkiaisiais gyvenimo momentais Zola niekad nesusigundė asocialiais ar antisocialiais veiksmais. Tuo pačiu tai garbėtroškos moralė: „prasimušti" darbu.

O meilėj? Nepataisomas idealistas.

Politika jam mažai terūpi. Ir vis dėlto mielai palaiko pažintį su Klemanso. Jis kaip visi mirtingieji. Tik nenusiteikęs gaišt laiko pasauliui pertvarkyti.

Kokių nors ypatingų religinių, filosofinių ir politinių idėjų Zola neturi, bet meną garbinte garbina. Aršus romantikas, jis išsižada poezijos dėl prozos — ir lengva širdimi,— kad pratęstų tą romantizmą. Vėliau, patenkintas, kad pasirinko *grubų šio amžiaus įrankį — prozą*, jis nematys reikalo greitame rakurse apimti tarpinio periodo, kada jam labiau rūpėjo išreikšti ne *kietus epochos reikalavimus*, o savo vidinę svajonę. Perėjimas iš jaunų dienų romantizmo į susikurtą natūralizmą vyks nenuosekliai, bus ir atsitraukimų, ir prieštaravimų. 1864 metais, kai vienas jaunesnis mokslo draugas, iš Ekso atvykęs į Paryžių, susiras Zola,— apie jį jau imama šnekėti po Mirabo alėjos platanais,— ir pareikš: „Aš realistas", Zola jam atsakys kaip Sezanui: *Jūsų realizmas mane baisiai gąsdina.*

Pagaliau Zola pasaulėžiūrai būdingas nepajudinamas draugystės kultas, ilgėjimasis ne vien Provanso, bet ir vaikystės, vaikiščio prisirišimo, o taip pat nenuosekli tapybos meilė.

Zola myli tapybą ir kartu jos nemyli. Jis truputį paniekinamai vadina „technika“ tai, kas sudaro patį dailės jautulingumą. Juodu su Sezanu nesusišneka. Siužetas Sezanui visada bus tik „motyvas“. Tasai motyvas pasidarys taip pat nereikšmingas, kaip trys obuoliai. Sezano kelias — atsipalaiduoti nuo siužeto, plėtoti tapybos galimybes. Zola to negali suprasti ir niekada nesupras. Už naująjį meną jis kausis aklai, ir — nelauktas dalykas — pasirodys, kad jo pusėj teisybė. Požiūris į menininką, reikia pasakyti, priimtinas, ir bus tasai vienintelis šarnyras tarp visiško Zola nenusimanymo tapyboje ir tų idėjų, kurias imsis ginti:

Aš reikalauju, kad... menininkas visa širdimi atsidėtų kūrybai, kad drąsiau teigtų galingą savo dailės dvasią, savo individualybę, savo manierą, kurios leidžia jam suvokti gamtą ir ją atvaizduoti tokią, kokią mato.

1863 metų pradžioje Sezanas grįžta į Paryžių. Po slogaus eksperimento Ekso banke, kur vėl pajuto nesuvaldomą potraukį tapyti, jis pasidaręs lyg ir žmoniškesnis. Zola dabar geriau gyvena. Juodviejų draugystė vėl suklesti. Pavasarį juodu vėl klajoja po laukus, dažnai nusiduoda į Fontene-o-Rozą, palikę dešinėj Robensoną su balagانininkais, asilais ir per daug nesibranginančiom panom. Į Olne jie, būdavo, traukia per braškėm nusodintus laukus, link Vale-o-Lu, kur randa žalią pelkę. Ja žavisi neatsižavi. *Mudu ją buvom pamilę ir leisdavom sekmadienius ant minkštos žolės. Polis ten buvo pradėjęs etiudą, pirmam plane vanduo, švyluoja aukštos žolės, medžiai bėga tolyn lyg teatro kulisuose, šakų uždanga klostydami koplyčios gilumą, žydrąsias properšas, bemat dingstančias nuo sūkuringo vėjo.*

Sezanas, kaip ir pirma, nesugeba dorai paaiškinti to, kas yra nepaprasta dailėje, kuri jį tiesiog deginte degina, bet užtat dabar dėsto visokiausias mintis, nugirstas laisvose akademijose bei kavinėse. Zola klausosi ir mano viską suvokiąs. Taip auga nesusipratimai. Be to, Zola šališkas. Visu savo širdies karštumu stoja už jaunuosius. Per šias iškylas pamažu susiformuoja meno kritikas Zola — taip istoriškai galime jį vadinti — su tikrojo Zola pradais.

Sutvirtėjusi Liudviko Pilypo laikų buržuazija ir prasimušėliai, atsiradę po valstybinio perversmo, bendromis jėgo-

mis padėjo įsigalėti konformizmui, kuris darė gėdą Šardeno ir Delakrua tėvynei. Šitas „šventeiviškumas“, atseit, geras tonas tapyboje, reiškėsi depiliuotais nulaižytais aktais (koktus tasai dezodoruotų moterų Olimpas), anekdotų prikimštais natiurmortais, konvencionalia istorinės heroikos tapyba ir glotnia, sviestuota, pernelyg puošnia maniera, viską joje sulydžius. Didieji meistrai — senstantis Delakrua, įtartinasis Kurbe, Mile — nušalinti. Koro prikišama, kad prastai piešiąs!

Oficialioji tapyba stingo paauksuoto gipso rėmuose, taip nubituminta, jog — nepavydėtinas likimas — be laiko darėsi „muziejine“. Šitie gaminiai būdavo pateikiami kasmet Salone, kurį senaties pirmenybe savo rankose turėjo patys negabieji patentuoti menininkai, kotiruojami pagal tai, kokius gavę apdovanojimus: aukso medalius ar Garbės legiono laipsnius, nelyginant pypkes per šventes. Už šitų bonzų, atseit, etatinių „didžiųjų“ meistrų nugaros, kritika, klikos ir garbinga aliejuotos drobės pirklių gildija palaikė tų kūrinių „vertę“.

Tačiau dailininkų dirbtuvėse brendo revoliucija. Toji maišto dvasia kurstė Emilį Zola labiau, nei jo kritinis genijus. Zola pasisekė: bendri kartos interesai ir draugystė nukreipė jį teisingon barikados pusėn! Ir baisu įsivaizduoti, kas būtų buvę, jei priešinga stovykla būtų patraukusi tą, kuris Ari Šeferą tebelaikė *tapybos Korneliu!*

Sezanas sugrįžo į Paryžių, ketindamas įstoti į Aukštąją dailės mokyklą, laimėti Didžiąją Romos premiją ir eksponuoti savo darbus Salone. Jis, tikras novatorius tapyboje, irgi buvo tam tikra prasme konformistas. Salonas jam buvo viskas. Salonas, kuris išjuokė Domje, Kurbe, Mane, Mile, Koro. 1863 metais jis atmetė Sezaną, taip pat Kamilį Pisaro, Klodą Mone ir Eduarą Mane. Pedantai, nepakenčią bet kokio originalumo, peržengė ribas. 1863 metų balandžio 24 dieną „Moniter ofisjel“ paskelbė:

Imperatorių pasiekė daugybė nusiskundimų, kad parodos žiuri atmetusi eilę kūrinių. Jo didenybė, norėdamas suteikti progą pačiai publikai spręsti, kiek tie nusiskundimai teisingi, liepė atmestuosius kūrinius eksponuoti kitoje Pramonės rūmų dalyje.

Imperija pradėjo garsiuotis liberalizmu. Užuot sankcionavus teisę streikuoti, ar ne praktiškiau rodyti liberalizmą dailėje? Ir malonu, ir ne taip rizikinga, nes teisėjo vaidmuo tenka publikai, o šitoji publika itin konformistiškai nusiteikusi. Neapsirikta, reikia pasakyti: už laisvą galvojimą visi kėlė į padanges imperatorienę, kuri davusi mintį būti nuosaikiems, ir buržuazija nušvilpė modernistus. Ją prašė pasisakyti, kas labiau patinka, ar nušlifuotos Kabanelio alegorijos, ar Mane nežabota tapyba. Ji entuziastingai atidavė pirmenybę Kabaneliui. Zola tučtuojau perprato šitas machinacijas, nors tada dar nežinojo, kad parašys romaną „Grobis".

Taigi jis aplankė Saloną, kur perdėm viešpatavo paukštvanagiai, ministrantai, slapčiom ragaujantys mišių vyną, javų kirtėjos iš komiškos operos, jūros vilkai vaiskiomis akimis. [1]

Nepriimtųjų Salone viešpatauja Mane „Pusryčiai ant žolės". Geriausiam kūriniui novatoriai paskyrę geriausią vietą. Siužetas visiems žinomas: plenere, žolėje nuoga moteris, apsupta apsirengusių vyrų. Kur tai matyta! O vis dėlto matyta! Ir netoliese: Luvre. Džordžonės paveiksle „Kaimiškas koncertas". Bet buržua nežino nei Džordžonės, nei Ticiano, nei Rafaelio.

Minia šaiposi, o Zola žiūri. Jis sutrikęs, jaučiasi nušiuręs pienburnis tarp šitų monokliuotų smarkuolių ir išsipusčiusių kalakučių. Tikrai jam pačiam kažkodėl atrodo, kad paveikslas puikus. O Ari Šeferas? Ir tada Zola pats su savim susilažina: jei Mane genialus ir man pavyks tai spaudoje įrodyti, mudu abu laimėsim; jei jis negenialus, tai kuo aš rizikuoju? Be to, jis intuityviai jaučia, kad dailėje atėjo metas kovoti, kelti maištą prieš konservatyvizmą, kad jam reikia eiti išvien su saviškiais. Pagaliau ir šiaip, ir taip besvarstant, Zola įkvepia viena teisinga kritinė mintis: kas taip nutapė, yra šaunuolis. Kitų darbai — per daug vieni į kitus panašūs. Niekas taip netapo, kaip Mane. Tegyvuoja Mane!

---

[1] Džonas Revaldas pateikia šitokį smagų pavadinimą: „Moterį, pririštą prie medžio, kuriame, Vanvo bastriui, Mo valdytojui XV a. įsakius, buvo pakartas jos vyras, sudrasko vilkai."

Vasarą, būdavo, jie dažnai vaidina keturiese „Pusryčius ant žolės“ prie žaliosios pelkės: Sezanas supažindino Emilį su viena savo drauge Gabriele Eleonora Aleksandrina Mele. Na o patsai Sezanas mėgsta keisti panas.

Gabrielė-Koko būtų labiau tikusi pozuoti Junoną, negu Venerą, ir greičiau dailininkui Mane, kai tas piešė „Lola de Valans“, negu velioniui Grezui. Jinai nepanėšėjo į Zola susikurtą moters idealą, nors šiaip pažiūrėti buvo daili, turėjo gražias rankas, pečius. Paprasta mergaitė, metais vyresnė už Emilį, anksti netekusi motinos, augo pas tetą gėlininkę, prekiaujančią prie Verdo pasažo. Iš pradžių ji buvo skalbėja.[1]

Dar iki šiol jos kilmė ne visiškai išaiškinta. Pati Gabrielė apie ją niekad neužsimindavo, palikdavo šešėly tą savo būties dalį. Spėliojama, kad jos tėvas laikęs viešbutį Latiuilio pasaže, o jinai ten tvarkydavusi kambarius; kad pardavinėjusi gėles Kliši aikštėje. Tikrai žinoma tik tai, kas įrašyta civilinės būklės aktuose: ji duktė Edmono Žako Mele ir Karolinos Luizos Vadu; motina mirė 1849 metų rugsėjo 3 dieną, o tėvas — 1873 metų rugsėjo 13 dieną. Bet tėvo per tuos aštuonerius metus nematome figūruojant Zola gyvenime. Nepaliko jame jokio pėdsako. Taip pat nežinome, nei kaip, nei kada Sezanas susipažino su Gabriele. Jei būtų mėginta išsiaiškinti šį klausimą, tai hipotezė laikyti Gabrielę „Klodo išpažinties“ įkvėpėja pasirodytų besanti klaidinga. Pirmasis laiškas, kuriame Sezanas siunčia „labas dienas Gabrielei“, yra datuotas 1866 metų birželio 30 diena. Norėta perskaityti 0 vietoj 6, o tai viską apverstų aukštyn kojomis. Išliko vienas Pajo laiškas iš 1866 metų lapkričio 19 dienos, kur skaitome: „Pasveikink nuo manęs Gabrielę, ir jeigu jinai įkvėps tau romaną, tai pasistenk, kad nebūtų toks nuobodus, kaip ankstesnis.“ Šis sakinukas nieko neįrodo, nei už, nei prieš. Bet data daug ką pasako. O svarbiausia tai, kad pirmąją „Klodo išpažinties“ laidą, pasirodžiusią kaip tik 1865 metais, jis padovanojo Gabrielei su tokia dedikacija: *Mano brangiai Gabrielei 1865 metų gruodžio dvidešimt ketvirtajai atminti.* Tai, matyt, jų suartėjimo data. (Ta pati problema iškils vėliau su Žana Rozero ir „Svajone“.)

[1] Zola vėliau tai paneigs, be abejo, jai įtaikaudamas.

Žodžiu, Gabrielė tapo Emiliui *ta realybe, kuri būtina dvidešimtmečiui vyriškiui.*

Tais pačiais metais Bajis, Politechnikos instituto studentas, ištraukė nelaimingą numerį ir gavo eiti į kariuomenę. Zola, natūralizavęsis prancūzas, našlės sūnus, nuo karinės prievolės buvo atleistas.[1] Susitvarkė piniginiai, o taip pat meilės reikalai. Draugystė su Sezanu atlaikė pirmuosius smūgius. Ateitis ėmė jam šypsotis.

Dirbdamas leidykloje, Zola susidurdavo su daugybe rašytojų: su Diuranti, mažučiu džiūsna, realizmo doktrinierium, ką tik išleidusiu „Anrietės Žerar nelaimę"; su Žiuliu Klarti iš „Figaro" ir su kitais, jį labiau bauginančiais,— Tenu, Renanu, Litre, Sent-Bevu. Toje komercinėje aplinkoje jie nustodavo jo akyse daug poetiškumo. Barbei d'Orviji vis prašinėdavo knygų. Ernestas Renanas, gyvenąs Vano gatvėj,— nutukęs, spuoguotas rijuoklis romantikas,— jį priimdavo sėdėdamas už stalo. *Pilnas, riebus, švariai nuskustas jo veidas buvo kaip gero, sveiko papūtžandžio vaiko.* Zola stebėjosi, kad Litre, tasai mokslo vyras, pažiūrėti atrodo nusikamavęs it kokia Notr-Dam diu Dezespuar bažnyčios kėdžių nuomotoja.

Atvažiavęs į Paryžių, Zola perskaitė laikraštyje „Le Deba" Teno straipsnį apie Balzaką: „Tasai galingas ir stambaus talento menininkas imasi piešti tiek tarnus, tiek jų ponus iš natūralisto pozicijų. Tuo pretekstu jis kopijuoja realybę, mėgsta grandiozines pabaisas, ir todėl niekšybę bei jėgą jam sekasi geriau pavaizduoti, nei visa kita." Žodis „natūralistas" ir patsai portretas patiko licėjininkui. O ir Tenas pajuto simpatiją jaunuoliui, kuris apie literatūrą kalbėjo su įkarščiu (tai retai pasitaiko leidyklose), ir pagvildeno su juo Sviftą, kuris „pamato žmogų už stalo, lovoje, garderobe su visais jo vulgariais ir žemais veiksmais ir viską prilygina prie eilinių įvykių, niekingiausių aplinkybių, kur figūruoja skarmalai bei puodai".

---

[1] Deniza Le Blon-Zola savo atsiminimuose pasakoja, kad Zola, kaip svetimšalio sūnus, gimęs Prancūzijoje, rūpinosi gauti Prancūzijos pilietybę, kuri jam buvo suteikta 1862 m. spalio 31 d. 1863 m. kovo 3 d. jis ištraukė laimingąjį 495 numerį, atleidžiantį nuo kariuomenės.

„Iš esmės kalbant, ir aš taip žiūriu į savo rašytojus“,— galvojo Zola. Vadinasi, protingos galvos laiko, kad realybė gali būti literatūros pagrindu?

Zola matydavo taip pat Gizo ir Lamartiną. Susitiko tą, kuriuo labiausiai žavėjosi — istoriką Mišle. Bet su visais kalbos tiek ir tebūdavo apie sutartis, avansus, teisines garantijas, spaudai skiriamus egzempliorius ir reklamą, kad geriau knyga eitų. Zola rašė Valabregui, Burbonų koležo jaunesniajam mokslo draugui: *Kad jūs žinotumėt, mano mielas bičiuli, kaip mažai talentas tenulemia pasisekimą, jūs mestumėt plunksną ir popierių ir imtumėtės studijuoti literatūrinį gyvenimą, atseit, daugybę smulkių šunybių, kurios atidaro duris, meną, kaip reikia išnaudoti kitų pasitikėjimą, žiaurumą, juk teks žengti per kolegų lavonus!*

Juodai viską piešdamas, Zola, reikia pripažinti, pasiduoda štampui, bet iš esmės juk taip ir buvo. Šitokias pamokas Zola greit įsimindavo! Užtat ir patarinėjo „mokiniui“: *Tiktai kovoje jūsų talentas įgaus brandumo, kurio jūs siekiate studijomis. Jeigu mes nesutrempsime kitų, tai kiti mus sutraiškys...*

Jau atsigręžęs į realybę, Zola neilgai trukus pakryps į realizmą. Miglota Ekranų teorija, irgi adresuota Valabregui, yra lyg gairė šiame kelyje: *Mes regime pasaulį tapsmo būvyje, perleistą per žmogų, per jo temperamentą, jo individualybę. Atvaizdas, kuris pasigamina šitame savotiškame ekrane, yra reprodukcija daiktų bei asmenų, esančių už jo, ir ši reprodukcija anaiptol nėra tiksli, ji keisis tiek kartų, kiek naujų ekranų atsiras tarp mūsų akies ir pasaulio... Realistinis Ekranas yra paprastas stiklas, labai plonas ir šviesus, pretenduojąs į absoliutų permatomumą, todėl atvaizdai, per jį perėję, paskui atsigamina kaip realūs... Visos mano simpatijos, turiu pasakyti, realistiniam Ekranui...*

Tame pačiame laiške randame ir šitokį prisipažinimą: *Aš stengiuos kuo plačiau išgarsinti savo knygą ir tikiuosi puikių rezultatų. Ačiū dievui, viskas beveik gatava, knyga brošiūruojama, lydraščiai parašyti, reklaminės žinutės taip pat. Aš laukiu.*

Iš tiesų 1864 metų birželį Zola, savo patrono parekomenduotas, nuėjo pas leidėją Ecelį. Emilis, gerai maitindamasis, atsiganė, įgavo solidumo!

— *Pone, trys leidėjai atmetė šį rankraštį. Bet aš talentingas.*

Tie žodžiai padarė Eceliui įspūdį. Perskaitęs parašė Emiliui Zola (tada gyvenusiam Fejantinų gatvėj Nr. 7): „Malonėkite rytoj užeiti pas mane."

— Aš jūsų nespausdinsiu...— pasakė Ecelis.— Bet štai ponas Lakrua sutinka paimti jūsų kūrinį ir pasirašys sutartį.

Tai buvo pasakos, sukurtos įvairiose landynėse, dedikuotos skrajojančiai Provanso sielai — Luizai.

Trokšdamas žūt būt padaryt karjerą (tai sunku nesutapatinti su karjerizmu), Zola daro žygį po žygio:

Užsakykit man straipsnį ir jį kur nors išspausdinkit, ir pamatysit, kaip visi mane užsipuls.

Vargas išgalando vilkui iltis.

Pinigų problema Emiliui Zola rūpėjo visą gyvenimą. Jis nelaikė negarbingu dalyku brangiau parduoti rankraštį. Vėliau jis pasakys, kad *literatūrinė nuosavybė — pati legaliausia iš visų;* žodžiai teisingi, nors visur išjuokiami. Jis skirs didelį dėmesį piniginėms savo personažų problemoms. Priešingai to meto romantiniam pasauliui, kuriame herojai nežino, kas yra darbas, Zola visada rodys žmogaus profesiją ir jo pajamų šaltinius. Dviguba dingstis pastudijuoti *pinigų problemą* Zola gyvenime.

Kiekvieną sykį, imdamasis šio darbo, nenorom turi paneigti kai kuriuos štampus, kad ir tą: „Iki „Spąstų", kurie atnešė pasisekimą, Zola gyveno skurdžiai." Zola buvo įtakingas asmuo Ašeto leidykloje. Nesvyruodamas atsisakė siuntinėti antraeiliams kritikams brangių leidinių egzempliorius, šiurkščiai pareiškęs, kad jų parašytos šešiasdešimt eilučių neapmoka popieriaus, arba savo nuožiūra, neatsiklausęs, atiduodavo pirmenybę tam ar kitam laikraščiui atspausdinti kokį romaną. Už iniciatyvą ir atsakomybę firma jam mokėjo po 200 frankų per mėnesį. Dar ir 1914-aisiais 200 frankų bus neblogas atlyginimas tarnautojui.

Pradėjęs dirbti ekspeditorium Ašeto leidykloje, po trejų metų Zola ne tik pasidaro skyriaus vedėju, bet ir publikuoja *kas savaitę straipsnį nuo šimto iki šimto trisdešimt eilučių „Le Pti Žurnal" ir kas dvi savaites straipsnį nuo penkių šimtų iki šešių šimtų eilučių Liono „Le Saliu Piublik".* [1]

Jūs suprantate, kad visą šitą prozą aš rašau ne dėl gražių publikos akių... Kas be ko, visame šiame reikale bent kiek vadovaujuosi piniginiais sumetimais, bet ir šiaip žurnalistiką laikau tokiu galingu svertu, jog tikrai neturiu nieko prieš, kad galiu tam tikromis dienomis pasireikšti prieš nemažą skaitytojų auditoriją.

Zola neniekina pinigo, bet ir pernelyg labai nevertina. Tai priemonė tikslui pasiekti. Bet sakyti, kad jis skursta? Jaunas, nevedęs vyriškis, uždirbantis nuo keturių šimtų iki penkių šimtų frankų per mėnesį, neturi kuo nusiskųsti ir gali dosniai padėti savo motinai.

Bet kalba eina ne vien apie pinigus. Rašytojui reikia laiko. Jis dirba po dešimt valandų per dieną, ir taip šešias dienas iš eilės. Straipsniui į „Le Pti Žurnal" parašyti reikia mažiausiai dviejų valandų per savaitę, o į „Le Saliu Piublik" — keturių valandų. O kur dar visokie nenumatyti dalykai bei susirašinėjimas. Ir štai minimum septyniasdešimt darbo valandų per savaitę. Be to, jis, kaip ir anksčiau, lanko kavines, kur renkasi dailininkai, ir rašo „Klodo išpažintį".

Dabar man reikia žūt būt eiti pirmyn. Kad puslapis — nesvarbu, gerai ar blogai parašytas,— pasirodytų... Kasdien mano padėtis darosi aiškesnė, kasdien aš žengiu žingsnį pirmyn.

Jau metai jis Gabrielės meilužis. Bet per dažnai juodviem, esą, susitikinėti nereikia! Ką gi, Zola sąskaitų knyga grubiai patvirtina, kad nuo šiol jis aukoja gyvenimo džiaugsmus savo ambicingiems siekiams bei darbo kultui.

---

[1] 1865 m. sausį „Le Saliu Piublik" vyriausiasis redaktorius, kuriam Zola siuntinėja neseniai išėjusių knygų recenzijas, parašo jam: „Mūsų laikraščio bendradarbiams mokame po dešimt santimų už eilutę." Nuo to laiko Zola ims „matuoti" savo straipsnius, kitaip sakant, skaičiuoti eilutes. Ši žeminanti praktika galiojo iki 1939 m. karo.

Generalinis prokuroras ką tik padėjo knygą į šalį ir ėmėsi rašyti: [1]

„Pagal Jūsų Ekscelencijos duotą instrukciją aš susipažinau su Emilio Zola kūriniu, pavadintu „Klodo išpažintis“... Klodui dvidešimt metų. Jis poetas ir gyvena iš plunksnos; įgimtas išdidumas saugojo jo jaunystę nuo bet kokių nešvankybių. Bet vieną vakarą kažkaip iš netyčių jis atsiduria gatvės mergos Loransos glėbyje. Loransa nuo ištvirkavimo nuvytusi ir be laiko susenusi...“

Prokuroras pasikrapštė nosį ir sumurmėjo: „Aišku, autobiografija.“

„Rytojaus dieną jam pasidaro gėda tos savo paklydimo akimirkos. Nori išprašyti Loransą. Bet ji neturi pinigų, neturi, kur galvos priglausti. Gailestis nustelbia pasišlykštėjimą; iš žmoniškumo jis nusprendžia ją pasilikti. Tikisi bent išgelbėti merginą iš nedorybės; nori ją pripratinti prie tyro gyvenimo, prie darbo. Tuščios pastangos. Jos jausmai ir protas visiškai mirę, ir — keistas moralinis reiškinys — jinai pamažu įtraukia savo mylimąjį į liūną, iš kurio jis neįstengė jos iškelti. Netrukus Klodas pajunta mylįs Loransą — tokią, kokia yra... Kokio stipraus sukrėtimo reikėtų, kad jis, taip nupuolęs, vėl atsistotų ant kojų? Jis mato, kaip Loransa kone jo akyse sanguliauja su vienu jo draugu. Klodas pasipiktina, pagaliau nubunda jo išdidumas. Bėga iš Paryžiaus į savo gimtinę, namo, tikėdamasis, kad ten užgis jo širdies žaizda, kad ištrykš naujas jaunystės ir tyrumo šaltinis.“

Generalinis prokuroras nuėjo prie aukšto lango ir pažvelgė į gatvę. Snigo. Baltas sniegas nakties fone! Dievaži šitoks tyrumas ir turima galvoj! Pagaliau savo raporte jis nejuodina šito Emilio... Emilio Zola kūrinio. Zola. Išdidus vardas iš tiesų! Italas? Taip, policijos raportuose sakoma, kad jo tėvas — venecijietis. Tjero draugas. Hm... Žinoma taip pat, kad turi sugyventinę... Prokuroras dar pavartė dokumentus. Dvidešimt penkerių metų. Vaikėzas. Prokuroras grįžo prie rašomojo stalo. Plunksna dreskia, jis ją pasmailina:

---

[1] 1865 m. gruodžio 2 d. Valstybinis archyvas.

„Ištikimai laikydamasis realistinės mokyklos krypties, autorius kai kuriuose puslapiuose aiškiai su pasimėgavimu analizuoja gėdingas aistras. Jis užmiršta, kad, brukdamas jauniems žmonėms į galvą visokias nešvankybes, jų širdies nepadarys tyresnės ir kad knyga, kurios tikslas, kaip rašoma pratarmėje, pamokyti, turi vengti viso to, kuo galėtų panėšėti į prastą knygą.“

Teisingumo ministras — riboto proto ir šitą aptartį gali palaikyti pasmerkimu! Tad prokuroras patikslina:

„Šiaip ar taip, pagrindinė kūrinio mintis nėra amorali... Tad, mano nuomone, ponas ministre, kūrinys, antrašte „Klodo išpažintis“, neturėtų būti patrauktas teismo atsakomybėn kaip prieštaraujantis viešajai moralei.“

Prokuroras šyptelėjo. Kriminalinės policijos viršininkas irgi vardu Klodas. Na, taip, ta „Klodo išpažintis“ būtų kur kas amoralesnė! Užantspaudavo laišką penkiais vaško antspaudais su imperatoriškais ereliais.

Doras žmogus ir puikus kritikas buvo tasai Paryžiaus Aukščiausiojo teismo generalinis prokuroras.

Jau įžangoje Zola gynėsi:

Jeigu gėdinga Klodo meilė susilauks rūstaus pasmerkimo, tai tegul jam bus atleista knygos pabaigoje, kur jis pakyla jaunesnis, stipresnis ir net paregi dievą. Šis vaikas turi dievo tarno bruožų. Gal kada nors jis parklups ant kelių.

Prokuroras neapsiriko. „Klodo išpažintis“ — iš esmės autobiografinė knyga. (Savo herojaus vardą Zola pasiliks kaip pseudonimą.) Romanas — vaisius jaunuolio vaizduotės, persiėmusios atpirkimo idėja. Puolusios moters prisikėlimo idėja, iš tikrųjų romantiška, sutinkama pas Miuse ir Tolstojų, Hugo ir Dikensą, pas Dostojevskį... Tai mėgstamoji romano tema. Herojė Loransa — tai plėtojimas vaizduotėj prostitutės paveikslo, kuriam pradžią davė Berta, vargšė Berta iš landynės Suflo gatvėj. Zola kurį laiką pats puoselėjo svajonę atvesti loretę į doros kelią (apie tai jau rašė savo laiškuose). Ir pabaiga — tokios moters prisikėlimu tyroje Provanso aplinkoje — giliai tikėjo. Šį kūrinį maitino jo vaikystė: *Mano bičiuliams P. Sezanui ir Ž. B. Bajui.* Tai iš jo paties plėšte išplėštas gabalas, žinoma,

transformuotas. Randame ir jo tuometinio credo atbalsį: *Klodas turi dievo tarno bruožų*. Taip. Frazė *Klodas gyveno kilnų gyvenimą* laikytina romantine amplifikacija. Bet tuo viskas ir baigiasi.

Aršus katalikų kritikas Anri Gijemenas atvaizduoja šią istoriją kiek kitoniškai. Pagal Gijemeną į „Klodo išpažintį" reikia žiūrėti kaip į grynai autobiografinį kūrinį; pirmasis rašytojo romanas visada toks pat didelis įvykis, kaip ir pirmoji meilė, bet, deja, tam niekad neteikiama pakankamai reikšmės. „Matyt, 1861 metų sausį (o gal ir 1860 metų gruodį) Emilis Zola — kaip tikina Gijemenas — iš netyčių pažino kūnišką meilę su prostitute." Čia, aišku, kalbama apie Bertą-Loransą. Ar tai jam buvo pirmiena? Labai abejotina. Gijemenas toliau rašo: „Permiegojęs su ja naktį, Zola įsitikina, kad neturi teisės palikti ją, kaip daro kiti, kurie sumoka ir išeina." Tokiu būdu Gijemenas sutapatina Klodą su Zola: „Tada Zola pasilieka su Berta. Jis jai padės, pasakos apie tai, ko jai niekas niekada nėra kalbėjęs: apie skaistų gyvenimą, padorumą, gėrį. Jis atvers jai akis ir ištrauks iš pragaro, kuriame ji skęsta. Tačiau iš jo sumanymo nieko doro neišeina. Loransa per daug paskendusi nuodėmėj. Jinai tiktai šaiposi. Jis nusimena: „Visas žmonijos purvas stojosi man prieš akis."

Gijemeno nuomone, šitame romane reikia ieškoti Zola atsivertimo į natūralizmą šaknų. „Jeigu pasirinkimo nėra,— sako pramanytasis, kritiko sukurtasis Zola,— ir aš turiu imti gyvenimą ne tokį, koks jis privalėtų būti, o tokį, koksai yra, tai man nebelieka nieko kito, kaip visa galva pasinerti į jį, išgerti taurę iki dugno." Iš patyrimo įsitikinęs, kad reikia atsikratyti veidmainybės ir nusistovėjusių elgesio normų, Zola metasi į natūralizmą — kilni siela kitaip nė negalėjo reaguoti. Praėjus kiek laiko, vienas iš Zola šalininkų pasakys, kad toksai jo reagavimas — jam koktus.

Gijemeno hipotezė — tauri. Ne veltui pagal tą hipotezę į Zolą dalyvavimą Dreifuso byloje žiūrima kaip į rašytojo sėkmės *atpirkimą*. Bet išleidžiami iš akių esmingesni Zola biografijos bei psichikos faktoriai.

Aiškus dalykas, nuotykis su Berta jį sukrėtė, ir jis suvokė, kad meilė, susidūrusi akis į akį su blogiu, yra bejė-

gė. Bet, kaip mes matėme, apie panašų romaną Zola svajojo *dar prieš susitikdamas Bertą*. Ir tai — visų svarbiausia. Tuo metu, kai kūrė romaną, Zola jau nebebuvo panašus į entuziastingą, gyvenimą idealizuojantį jaunuolį. Vargo paragavęs, jis piktinosi Antrąja imperija ir jos kęste nekentė. *Jis trokšta pasisekimo*. Jis pats išgyveno Loransos ir Klodo — arba Bertos ir Emilio — romaną ir gerai *įsijautė* į visa tai, ką paskui sudėjo į Klodo paveikslą. Be to, kaip menininkas, praplėtė tą paveikslą, suteikė jam romantinį koloritą ir paleido į pasaulį. „Klodo išpažinties" rašymo metu Zola dar nebuvo nutraukęs ryšių su tuo jaunuoliu, kuris susižavėjęs skaitė Miuse, klajodamas Provanso laukais. Ypač dažnai jis prisimindavo „Amžiaus sūnaus išpažintį" ir „Rola".

Negalima neįvertinti tos įtakos, kuri leidžia išskirti kūrinyje *literatūros įkvėptą dalį*. Palyginkime „Klodo išpažinties" pratarmę su šiuo Miuse laiško fragmentu, pacituotu Emilio Anrijo savo knygoje „Alfredo de Miuse „Amžiaus sūnaus išpažintis": „Pasaulis sužinos mano istoriją; aš ją parašysiu. Gal būt, niekas negalės ja pasinaudoti, bet tie, kurie eina tuo keliu, kuriuo aš ėjau, pamatys, kur jis veda; tie, kurie stovi ant pat bedugnės krašto, gal išblykš, išgirdę, kaip aš krisdamas dunkstelėjau. . ." Tas pats jaunatviškas egocentrizmas, tas pats savęs suromantinimas, suteatralinimas. Net *tonas!*

Tie išgyvenimai paruošė dirvą tarpti literatūrinei haliucinacijai. Rašydamas „Klodo išpažintį", jaunasis Zola buvo įsitikinęs idealistas, kaip sako Gijemenas, bet taip pat ir garbėtroška, galįs gerklę kam perkąsti, kad tik pasiektų savo tikslą!

Klodas, gyvenantis pačiame Zola, kurį Gijemenas sugebėjo įžiūrėti, tai, iš esmės kalbant, tas pats žmogus, kuris po Dreifuso bylos atsiskleis visu nuostabiu savo paprastumu „Evangelijose". Nuolatinėj dvikovoj tarp Klodo ir Rastinjako, Klodas į savo gyvenimo pabaigą vis dėlto laimės.

Puolusios moters prisikėlimo tema, kuri dažnai sutinkama to meto slavų literatūroje ir visų romantikų kūryboje, susidomės ir Tolstojus. Bet mes pakol kas nepriėjom to laikotarpio, dabar nagrinėjame 1866 metus.

Leidykloje įgyta patirtis labai pravertė jam, kaip autoriui. Ak, apie tai buvo tiek ir tiek kalbėta! Buvo pavartoti žodžiai *šlykštusis realizmas*. Antroji knyga atnešė daugiau garbės, bet pardavimas silpnai ėjo. Zola atviraširdiškai aiškinosi tam pačiam Valabregui: *Klausiate, kiek pelniau už tą knygą. Labai nedaug. Knyga niekados neišmaitina autoriaus. Aš pasirašiau su Lakrua sutartį, pagal kurią gaunu 10% nuo kataloge nurodytos kainos. Vadinasi, 30 santimų nuo atspausdinto egzemplioriaus. Iš viso atspausdinta 1500. Paskaičiuokite.*

Zola susimąsto dėl šitų skaičių. Jam šaus į galvą patikrinti vieną prielaidą, kuri paskui nepaprastai atsilieps jo kūrinių formai:

Įsidėmėkite, mano sutartis labai pelninga. Ji leidžia publikuoti romaną laikraščio atkarpoje. Kad išmaitintų autorių, kūrinys visų pirma turi būti perleistas per laikraštį, kuris moka nuo 15 iki 20 santimų už eilutę.

Po „Klodo išpažinties" pasirodymo troškimas aprėpti didelę skaitytojų masę ir užsidirbti pinigo pastūmės Zola tuo keliu, kuriuo ėjo beveik visi XIX amžiaus romanistai — Balzakas, Hugo, Dikensas, Tolstojus,— kitaip sakant, spausdintis laikraščio atkarpoje. Pagrindinis bruožas: romanas turi būti kitoniškos konstrukcijos, kai dedamas tęsinys vienodais gabalais kiekvienam numery.

Tuo metu Zola bute Monparnaso bulvaras Nr. 142 (vėl naujas adresas!) ir Ašeto leidykloje policija padaro kratą. Raporte taip pat pažymima, kad autorius spausdinęs eiles Klemanso redaguojamame „Le Travai". Zola jaučia, kaip aplink jį tvenkiasi debesys. Jis ilgai negalvoja. Seniai troško mesti tarnybą ir atsidėti vien literatūrai. Lui Ašetui mirus, firma buvusiam jo protežė neberodo pasitikėjimo. Avangardistinė Zola veikla nepatinka konformistiškai nusiteikusiems leidėjams. 1866 metų sausį Zola pareiškia išeinąs iš darbo.

Teisybę sakant, jis išsiderі pakeisti raštinės darbą *redagavimu kai kurių Ašeto leidyklos užsakytų knygų*. Ir jo išėjimas — tai tam tikras *džentelmeniškas susitarimas*.

Jis pats pabrėžia savo gobšumą:

Visom išgalėm kalsiu pinigą.

Kaip jo pasikeista! Tą, kuris susirašinėja su Valabregu, ir sentimentalių laiškų Sezanui autorių skiria bedugnė.

Šitokį pasikeitimą jo gyvenime nulėmė išleidimas „Klodo išpažinties", parašytos Miuse „Amžiaus sūnaus išpažinties" įtakoje. Ko vertas tasai romanas? Jau matėme, koks puikus kritikas pasirodė besąs generalinis prokuroras. Įžvalgųjį pareigūną gali sumušti nebent patsai autorius:

Yra silpnų skyrių, daug naivumo. Tarpais trūksta polėkio, stebėtoją pakeičia poetas, dar visai pienburnis. Kūrinys nepasižymi brandumu, jis parašytas vaiko, kuris verkia ir piktinasi.

Ir nūnai nieko daugiau negalime pridėti prie šitų dviejų — cenzoriaus ir autoriaus — nuomonių.

II

Laikraštis už vieną sū. — Drąsiai suformuluotas pareiškimas „Ieškau tarnybos"... — Chamas tasai Ipolitas de Vilmesanas. — 1866 metų sausio 31 dieną Emiliui Zola pavedama „L'Evenman" rubrika: literatūrinis paštas. — Pokalbis Anglų kavinėje. — Halės. — Žlibas meno kritikas.

Prieš dvidešimt penkerius metus Emilis de Žirardenas, įsteigęs „La Pres" grynai ekonominiais sumetimais, padarė perversmą žurnalistikoje. Jo iniciatyva laikraštis, pusantro šimto metų skleidęs — kad ir grubiai, bet, reikia pripažinti, kuo atviriausiai — idėjas, suvaidinusias žymų vaidmenį 1789 metų revoliucijoje, virto masių valdymo įrankiu ir juo tebėra iki šiol.

Kai Zola, tasai Rastinjakas, tiktai ne dendis, prasimušė į žurnalistiką, pirmoji augimo liga, sukelta tokio revoliucinio reiškinio, kaip laikraščio nupiginimas iki vieno sū, jau buvo pasibaigusi. Antroji palietė poligrafiją: 1868-aisiais (Zola jau dveji metai dirbo redakcijoje) Marinoni aprūpina „Le Pti Žurnal" rotacine mašina, išspausdinančia trisdešimt šešis tūkstančius egzempliorių per valandą.

Spauda iš pamatų pakeitė papročius, politiką ir, nepaisant imperatoriaus gniaužimo, darėsi galybe, prieš nieką neatsakinga (tai patiriam savo kailiu): pataikavo ir apsukruoliams, kurie gerinasi publikai, ir pačiai publikai, no-

rinčiai, kad jai gerintųsi. Konkurencija vers laikraščius vis labiau lygiuotis į skaičiumi gausiausius, bet kultūriškai atsilikusius vartotojus; žema kaina siekiama apimti visus iki tos linijos, kur publika neperka laikraščių dėl to, kad nemoka skaityti. Šis dėsnis jau buvo taikomas gyvenime.

Nuolat didėjant tiražams, augo politinė laikraščių galia, o kapitalų koncentracija vertė juos jungtis į trestus — lengviau valdyti. Taip kūrėsi laikraščių monopolija.

Zola, pasitraukęs iš Ašeto 1865-aisiais, manė imtis žurnalistikos, o atsitiko priešingai — žurnalistika ėmėsi jo.

Didelis laikraštinio darbo žinovas buvo Ipolitas de Vilmesanas, atėjęs iš Žirardeno „La Pres". Tai jo idėja išnuomoti už keturis šimtus frankų per mėnesį savo laikrašty savaitinę atkarpą reklamai. Taigi Vilmesanas pirmasis plačiai atvėrė duris reklamai.

Zola pajuto, iš kur vėjas pučia: reikia įveikti Vilmesaną. Vilmesanas, kuriam „tipografiniai dažai mušė į galvą", buvo tikras milžinas, goslus ir vulgarus, trumpais plaukais, plačiom šnirplėm, mėsinga apatine lūpa, dvigubu paliaukiu, matyt, mėgėjas skaniai užvalgyti ir išgerti. „Stambi kalėjimo prižiūrėtojo galva, užsodinta ant kroviko pečių." [1] Lyg ištrauktas iš Balzako romano. Vilmesanas buvo choristu, brakonierium, draudimo agentu, artistu.

Jam buvo šovusi į galvą mintis išnaudoti moterų tuštumą: įsteigti „Silfidę" ar „Femina" (kažką panašaus į dabartinį „Vog"). Jis išleido tokį žurnalą 1840 metais ant kvepiančio popieriaus! Tasai verteiva mokėjo prisisukti prie moterų: silfidės, į mano kasą! Paskui jis pasinešė į branderius, ėmė leisti „Lampioną" su priedu, skirtu šantažuoti įtakingiems asmenims ir spekuliuoti jų nuomone. Bet turto nesusikrovė. Šiaip ar taip, buvo eita teisingu keliu: vienas jo mokinių — Rošforas — gražiai pasipelnys iš savo „Lantern".

Klestėte suklestėjo Vilmesanas 1854 metais, įsteigęs „Le Figaro", kuris legitimistinės reakcijos, konservatorių, aukštuomenės, padoraus gyvenimo ir tokių pat papročių vardu stojo prieš Imperiją. Bertranas de Žuvenelis šmaikščiai pavadino „Le Figaro" „šlakstine, pripilta ne šventinto van-

---

[1] Anri Rošforas.

dens, o sieros rūgšties". Šitoji opozicija, ypač iš aukštuomenės pusės, darė įspūdį Imperijos šalininkams, tiems antraeiliams parveniu, savotiškiems pavainikiams, neturintiems teisės į Imperijos pergales, pasiektas šimtmečio pradžioje. Vilmesaną protegavo Morni, tasai ironiškas, šaltas elegantas Morni, Napoleono III netikras brolis.

1865 metais Zola parašė laišką Alfonsui Diušenui, Vilmesano bendradarbiui. Tasai laiškas labai tiktų į rinkinį „Tobulas sekretorius" kaip drąsiai suformuluoto pareiškimo pavyzdys skyriuje „Ieškau tarnybos":

Aš noriu (...) kuo greičiau prasimušti. Man tai yra degantis dalykas, ir aš pagalvojau apie jūsų laikraštį: jis galėtų išgarsinti mano vardą per trumpiausią laiką. Taigi būsiu atviras. Siunčiu keletą puslapių prozos ir tiesiai klausiu: ar tai jums tinka? (...) Esu jaunas ir, prisipažįstu, tikiu savo jėgomis. Kiek man žinoma, jūs mėgstat bandyti žmones, atrasti naujus redaktorius. Išbandykit mane, atraskit mane. Jums priklausys pirmenybės laurai.

Tik šitokiu tonu būtų buvę galima patraukti Vilmesano dėmesį, ir Emiliui Zola tikriausiai būtų pasisekę, jei laiškas nebūtų įmestas į krepšį!

Išėjęs iš Ašeto, jis vėl imasi žygių. Vilmesanas ką tik įsteigė „L'Evenman". Pretendentas į redaktorius suprato, kad laiškais nieko nelaimėsi. Eina pats į redakciją Rosinio gatvėje. Redaktorių sarkastiškai sutiktas, jis burbteli portje:

— Aš pas poną Vilmesaną. Esu jo kviestas.

Kažkoks džiūsna liustrino antrankoviais šaltai pastato smėlio laikrodį priešais kandidatą ir pasako:

— Dvi minutės. Tokia norma!

Kiti prunkšteli.

Netrukus portje įveda jaunuolį į direktoriaus kabinetą. Milžinas įtūžęs:

— Šoli, pasiklausykit!

Ir skaito:

„— A, tai jūs!

— Aš.

— Aš jūsų laukiau.

— Štai aš čia.

— Jums pasisekė.

— Taip, pasisekė.

— Iš tiesų?
— Iš tiesų.
— Na, kaip?
— Viskas tvarkoj.
— Na tai pasišnekučiuokim!
— Pasišnekučiuokim!“

Vilmesanas suriaumoja:

— Praneškit Diuma-tėvui, kad aš jam mokėsiu tik pusę tarifo už kiekvieną nepilną eilutę!

— Čia kalba eina ne apie literatūrą, o apie sutartį! — atsako Oreljenas Šolis, tasai monokliuotas lepūnas.

Vilmesanas šypteli:

— Nieko sau sutartis, Šoli!

Ir pasisuka į įėjusįjį:

— Jūs tarnaujat pas Ašetą?

Direktorius nužvelgia tamsiaplaukį romaniško veido jaunuolį juodomis įkritusiomis akimis. Kodėl šįsyk Vilmesanas priėmė Zola? Todėl, kad tas kreipėsi ne į jo sekretorių, o į jo žentą Burdeną.

— Matote, pone, — tarė Zola, — *tai būtų bibliografinė kronika. To dar niekad nebuvo daroma.*

— Aš ką tik išvijau lauk vieną tipą, kuris man siūlė daryti tai, ko niekad nebuvo daroma. Norėjo dėti laidotuvių skelbimus papigintu tarifu kaip premiją konkurse! Aš klausau.

— *Aš jums rašysiu 20—30 eilučių apžvalgas apie naujas knygas. Be to, vos tik pasirodys spaudoje pranešimas apie kokią nors svarbią knygą, apsiimu gauti įdomią ištrauką jūsų „L'Evenman“...*

— Aš klausau, mielasis, dėstyk, dėstyk...

— *O, aš žinau, kur kliuvinys. Jūs bijot, kad bibliografinė kronika išstums mokamą knygų reklamą. Iš savo ketverių metų patyrimo galiu jus užtikrinti, kad juo dažniau laikraštis kalba apie leidyklas, tuo daugiau skelbimų duoda leidyklos į tą laikraštį...*

— Tik pamanykit!

— Pavyzdžiui, Ašeto leidykla...

— Pavyzdžiui, — pakartoja Vilmesanas, mėgdžiodamas Zola. — Gražus pokštas, — sako jis ir nusikvatoja.

Vilmesanas mėgsta pajuokauti. Kaip įsikando „gražus pokštas“, taip ir nebepaleido. Kartą jis įdėjo trumpą skelbimą: „Panelė Anrietė de. . . aukštos kilmės, labai turtinga, labai graži, ieško vyro: apie dvidešimties trisdešimties metų, poeto, muziko, tapytojo ar skulptoriaus, visai neturtingo.“ Paskui visą mėnesį turėjo smagumo, skaitydamas atsakymus. Jo chamiškumas buvo kažkoks spontaniškas.

Chamas prieina prie krėslo, ant kurio kraštelio sėdi Zola, ir sako:

— Matyti, kad vaikinas turi galvą pakaušy. Parduoda nugriebtą pieną, o grietinėlę pasilieka sau!

Zola parausta.

— Taip, taip! Jis man parduoda atsiliepimus, kurie išreklamuos, aišku, jo leidyklas. Pradžiai netgi atneša planą, aptartą su Ašetu. Kai tik aš jam pasakysiu „taip“, jis apsisukęs droš pas Ašetą, Lakrua, Ecelį ir kitus priminti: „Tai aš garsinu jūsų knygpalaikes „L'Evenman“ laikrašty!“ Manau, jūs mane gerai suprantat?

— Ką jūs, pone!

— Nesiteisink. Maniškai šnekant, tokia reklama — du zuikiai vienu šūviu! Pavyzdžiui: aš parašau straipsnį apie kokią damą. Ji man užmoka. Vienas! Straipsnyje prabėgom užsimenu apie jos tapetuotoją ar siuvėją. Žinoma, tie vėl užmoka. Jau du! Du zuikiai vienu šūviu! Gražus pokštas! Pirmasis straipsnis — rytoj. Rankraštis iki šeštos.

Išėjęs iš kabineto, Zola nė nežvilgteli į plunksnos draugus, kurie prieš valandą traukė jį per dantį; laimingas ir sutrikęs, nudrožia Bulvarų link. Kas tiesa, tai tiesa. Ašeto leidyklos vadovybė apsidžiaugė, kad jis po tų kratų pasiprašė atleidžiamas. Už jo taktiškumą dabar globėjiškai aprūpina jį ne tik jo rubrikai reikalinga medžiaga, bet dar ir paremia solidžiom reklaminėm sutartim! „Ak, reikėjo jam pasakyti, kad jei jis išnuomojo „La Pres“ atkarpą. . .“

Susigriebė, kaip visada, po laiko.

Sausio trisdešimt pirmąją jaunas žurnalistas nusiperka „L'Evenman“. Jo pavardė — pirmame puslapy, paties Vilmesano pasirašytame straipsnyje:

„Į mūsų skaitytojus.

„L'Evenman“ trūksta literatūros kritikos skyriaus, kad jis galėtų vadintis visapusišku laikraščiu... Dedamos knygų apžvalgos nepopuliarios — nežinau, teisingai ar ne,— dėl savo nuobodumo *(sic)*, nuo kurio į ledą pavirstančios skaitytojų širdys... Pono Emilio Zola pavardė nėra visai nežinoma... Jaunas rašytojas iš panagių išmano knygų leidybą...“

Zola ausyse lyg ir suskamba sodrus patrono juokas.

„...turi sąmojo ir vaizduotę... jo knygos, nors dar nedaug teišleidęs, yra puikios ir sukėlė sensaciją spaudoje...“

Jei tuos žodžius Vilmesanas būtų pasakęs, Zola dievaži būtų pagalvojęs: „Jis šaiposi iš manęs!“ Betgi čia parašyta juodu ant balto!

„...Patykoti vienos ar kitos knygos ir, jei įmanoma (o kaipgi!), jai dar neišėjus, bešališkai (žiūrėk tu man!), keliais žodžiais ją įvertinti, iškelti įdomesnį puslapį, pastraipą, komedijos sceną, kupletą, šmaikštų posakį, sąmojį iš vodevilio... Jei mano naujasis tenoras įsidainuos, juo smagiau. Jei sužlugs — nieko tokio. Jis pats man pareiškė nutrauksiąs angažementą, o aš išbrauksiu jo amplua iš savo repertuaro. Aš baigiau.“

I. de Vilmesanas

— Tai vijūnas, — murma „naujasis tenoras“, nustebęs, sužavėtas, pavergtas.

Pirmoji Zola kronika „L'Evenman“ paskirta Teno „Kelionei po Italiją“, tikrai puikiam veikalui. Papasakoja apie autoriaus sumanymus dėl rytdienos „prancūzų literatūros bei politikos“. Zola, didele dalimi tik per Teną palinkęs į realizmą, šiuo straipsniu išreiškia jam pelnytą pagarbą.

Juo labiau kad šią Teno knygą išleido Ašeto leidykla.

Visą mėnesį Zola rašo, nežinodamas, koks bus jo likimas. Tuo metu, vasario septintąją, į „L'Evenman“ atėjo naujas bendradarbis — Žiulis Valesas. Patronui nuo liežuvio nenueina jo vardas. Paskyrė jam pusantro tūkstančio frankų per mėnesį — didžiulis atlyginimas! Zola dažnai matosi su Šoliu (irgi tūzas: tūkstantis du šimtai frankų). Kartu siurbčioja alų „Rišo“, „Miuluzo“, „Madrido“ kavi-

nėse. Šis monokliuotas satyras, septyneriais metais vyresnis už Emilį, visai nieko vyras (tik pikto liežuvio), ir jo pasakojimai apie matomą Paryžių praplėtė jaunojo žurnalisto akiratį. Ko tik jie nesutikdavo, vaikštinėdami prieš pusę amžiaus nutiestais Bulvarais! Bodlerą žaliai nudažytais plaukais, Gambetą amžinai pražiota burna, Rošforą, atskiruolį muškietininką, Vilje de L'Il Adaną, vikingą, Sent-Bevą, rudaplaukį storulį paršiuko akutėm.

Zola ten sutikdavo ir gražų šviesiaplaukį vaikiną meiliomis akimis, išleidusį eilių rinkinį „Mylimosios", taip pat iš Provanso, iš Nimo. Juodu buvo vienmečiai. Eksietis turi parašęs komediją „Negraži moteris" ir dramą „Madlena".[1] O nimietis rengia spaudai rinkinį sentimentalių apsakymų apie Provansą. Norėtų jį pavadinti „Laiškai iš mano malūno". „Kaip mano „Ninonos pasakos",— pagalvoja Zola. Alfonsas Dode, iš pažiūros svajoklis, šiaip apsukrus vyrukas. Ir turi didžiulę įtaką Vilmesanui vien todėl, kad buvo kunigaikščio de Morni sekretorium. Tai jis palaikė Zola, besibaiminantį dėl savo rubrikos, apie kurią niekas nė žodžio nebekalbėjo:

— Užsukit pas krokodilą.

Krokodilu buvo vadinamas kasininkas. Zola nuėjo. Ir tasai krokodilas jam padavė penkis šimtus frankų! Zola perbalo, pajutęs ant pečių kažkieno rankas, kurios jį atgręžė. Tai „chamas" žvengė iš „vaikinuko" džiaugsmo.

— Ką veiki šįvakar?

— Aš. . . nieko, pone.

— Užsuk pas mane vidurnaktį.

Apie vidurnaktį Vilmesanas išsivedė Zola, kuris dar prieš kelias valandas pats save klausė, ar pasirodys rytoj jo kronika! Patronas įėjo į Anglų kavinę — „čia geriausi pietūs Paryžiuje" (o jis tai išmanė!). Kupinas savim pasitikėjimo žengė per veidrodžių salę raudonais storais kilimais su aukso hieroglifais. Skirtingi pasauliai — lėbautojų ir naktinių darbininkų — maišėsi su pasipylusia iš teatrų publika. Akinanti prabanga supo skaistveidžius frantus su virpančiais it pelekai bakenbardais ir orchidėjas iš kūno ir kraujo, slepiančias nuodus širdy,— kitaip sakant, demimondą.

[1] Vėliau pasirodys romano versija „Madlena Fera".

Zola buvo visai padoriai apsirengęs, tik peršlapę pusbačiai nekaip atrodė. Jis davė sau žodį, kad pirmiausia įsigis lakuotus batelius,— jam gera pamoka.

Pokalbis šokinėjo nuo vienos temos prie kitos pašėlusiu greičiu.

— Merime turėjo meilužę ispanę! Vjei-Kastelis man pasakojo.

— Žinoma, Badenge isterikas! Į savo motušę atsigimė.

— Šoli, dievaži jūs gausit kada nors nakvoti Mazase![1] Čia niekad nerasi valgyje įkritusios musės! Čia dvikojės musės[2] nešioja valgius.

— Ar Kora Perl vis tokia pat prieinama?

— Po gražiausios krūtinės konkurso — dar labiau.

— Ar marškinių? — paklausė Zola.

— Buvo toks gražiausios krūtinės (atitinkamas mostas!) konkursas, surengtas Velso princui. Dalyvavo Margerita Belanže, žavioji kvailiukė Adelė Kurtua, Ana Delion, žinoma pusprotė, kurios šnekõs tiek tesuprasi, kiek silkių Halėse!

— Reiktų skumbrijos jai išversti!

— Ir Baruči, laikanti save pirmąja kekše pasauly!

— Neatimkim vilties nė vienai!

— O Kora Perl jas visas nunešė.

— Ir dar kaip!

— Princas pareiškė: „Aš juo labiau patenkintas savo tėvynainės laimėjimu, nes dažnai sakoma, jog anglės nepasižyminčios gražia krūtine!“

— O Kastiljonė? Nejaugi apie ją nieko nebegirdėt?

— Ortansa Šneider ilgai spyriojosi, nenorėjo imti „Gražiosios Elenos“. O dabar tik ir grobsto pravažiuojančius monarchus!

— Pasidarė princų užvažiuojamu kiemu!

— Paiva pasistatydino vilą!

— Duok-ir-eiva — šykštuolė! Matyti, kad jaunystėje jai daug ko trūko.

— Ko trūko?

---

[1] Mazasas — vienučių kalėjimas Paryžiuje. *(Vert. past.)*
[2] Užuomina į tuometinę vyrų madą nešioti pasmakrėje kuokštelį barzdos — „musikę“. *(Vert. past.)*

— Pažįstat Gefą? Na, tai jis vieną sykį susilažino, kad turės ją už dyką. „Pusvalandis — dešimt tūkstančių“,— užgiedojo Paiva jam. Tas ateina su krūva šimtinių ir meta ją ant lovos.

— Ne Paiva, o krūvą šimtinių.

— Šoli, patylėkit, kai aš pasakoju! „Pirma paskaičiuokit“,— sako Gefas jai.—„Ne dabar. Lovoj... bus man kuo užsiimti.“ Po šimts! Gefas gražuolis, o ji skaičiavo pamažu! „Gefai, bet čia dviem tūkstančiais daugiau“, — sako ji. — „Ar ne vis tiek. Pinigai netikri.“ Jinai jį baisiausiai išplūdo. Kaip uostamiesčio kekšė. Tada jis sumurmėjo: „Aš džiaugiuosi, markize, kad man pavyko atgaivinti pačius gražiuosius jūsų jaunystės prisiminimus!“ Susirinko pinigus, kuriuos jinai tėškė jam į veidą, o kitą dieną pranešė, kad... pinigai buvę tikri. Va, Zola, apie šitokias istorijas jūs turėtumėt rašyti.

O tam šalo kojos. Puspadžiai buvo kiaurai permirkę.

— Būkit ramus, pone, aš nieko neužmirštu.

Milžinas Vilmesanas sėdėjo įraudęs, patenkintas, galingas. Taip, kavinėje pilna pono Klodo ausų. Vilmesanas žinojo, kad jo žodžiai bus perduoti policijos prefektui. O, abiem bus smagaus juoko susitikus. „Atleiskit, atleiskit,— pataisys prefektą Vilmesanas,— aš niekad nesu sakęs, kad Napoleonas — uzurpatorius, aš jį galėjau pavadinti tik avantiūristu. Išvadinau sukčium dorąjį Fuldą! Ką jūs! Nebent šunsnukiu, blogiausiu atveju!“ Ir laikraščio leidėjas su žandaru, šiaip tik ir laukią, katras pirmas paslys, kad būtų galima suėsti, supratingai susižvelgs!

— Na ką gi! Pasiausim. Čia nuobodu kaip Kompjeno rūmuose!

Ne, nenuėjo veltui šis vakaras Emiliui Zola.

Su šitomis įžūliomis įvairaus tarifo gražuolėmis, skeliančiomis ekscentriškus šaju, perimtus iš „Mabil“, „Klozeri de Lila“ ir „Rampono“ šokių salių, kur duoda garo prastuomenė, su šitomis nuostabiomis, nedorybėmis besiafišuojančiomis magdalenomis, kurios savo neabejotinas, bet pavojingas grožybes pasūdo pačiu aitriausiu cinizmu ir spiauna į tą puritonišką, jas niekinančią visuomenę,— su visa šita Šėtono palyda Zola netruks suvesti sąskaitas.

Naujajam Baltaro paviljone plieskė šviesos. Įžengęs būrelis vyriškių puikiais redingotais ir blizgančiais cilindrais vertė trauktis iš kelio tuos, kurie nešė šviežią žuvį, daržoves, vaisius, mėsą. Zola rijo seilę. Nosį kuteno visokiausi kvapai. Reikėtų kaip nors pavaizduoti šitą naktinį Paryžiaus pilvo gurguliavimą. Apskritai, reikėtų kaip nors visa tat pavaizduoti. O kodėl gi ne? Parodyti didžiuliam romane visus tuos žmones, pradedant krovikais su palaidinėmis ir siaubingomis skrybėlėmis — gali pamanyti, jog tai šešėliai, atėję iš senovinio Stebuklų kiemo [1],— ir baigiant nuostabaus grožio žyde, ištraukta iš Varšuvos geto, su kuria miegojo imperatorius!

Į mėsos paviljoną lyg į sceną įbogino dvylika išdarytų šernų su visa šeriuota oda, kurios pilkšvumas atmušė nepaprastą riebalų perlais nusagstytos mėsos blizgesį. Kažkokia mergina sustojo ir žibančiomis akimis žiūrėjo į tokią retenybę. Priešais merginą išdygo gaubtakaktis mėsininkas virpančiomis šnirplėmis, su didžiule iki žemės prijuoste skaisčiai raudonom, geltonom, rausvom dėmėm ir ilgu peiliu rankoje.

— Mėsa, mėsa, mėsa,— aičiojo Zola.

Salsvas kvapas mušė jam į nosį. Jis sumurmėjo:

— *Šit, šit ką reiktų nupiešti!*

— Nupiešti?

— Aš noriu pasakyt... *Argi tai ne gatavas paveikslas? Ir kur kas žmogiškesnis už tuos jų nelemtus liguistus paveikslus*... Ir naũja, taip, naũja...

— Jums patinka, kas nauja! — šūktelėjo Vilmesanas.— Man taip pat. Nusimanot naujojoj tapyboj?

— *Aš pažįstu visus gabiuosius jaunus dailininkus.*

— Man pasakojo apie Manę. Juokdarys. Dievaži jūsų drobė padarytų smagų įspūdį Salone...

— Mano bičiuliai šaiposi iš Salono. O, ponas Vilmesanai, patikėkite man Saloną! *Niekas nežino, kas dedasi, ir*...

— Visi žino, bet niekas nieko nesako. Beje, jūsų mintis verta dėmesio, drauguži.

Ir visai kaip Falstafas drėbė:

— Ar žinot jūs, besmegeniai, ką padarys šisai slapūnas vaikezas, panašus į klasės prižiūrėtoją, išvytą už nedoro-

[1] Viduramžių Paryžiuj elgetų ir valkatų sambūvio vieta. *(Vert. past.)*

vingumą? Ir žlibas kaip kurmis? Tai va! Šitas žabalius jums nosis nušluostys. Aš jam pavedu Saloną. Aš moku žlibam meno kritikui.

Ir iš visų jėgų pliaukštelėjo sau per šlaunį tasai raudonveidis Barnomas [1].

— Drožiam atšvęst to įvykio į „Rošę de Kankal". Austrės ten — skanumėlis.

Ir, atsigręžęs į mergšę, prislėgtą karčių minčių, pavadino:

— Eikš, pelene, su mumis. Atsibodo man tos aukštos ponios.

III

Batinjolis 1866 metais. — „Dėdulės Latiuilio" restoranėlis ir „Gerbua" kavinė. — Ponas Mane. — Meno kritikas sako „sudie". — „Jei neapkenti, vadinas, myli." — „Mano Salonas" ir „Ko aš neapkenčiu". — Senos upė ties Benkuru. — Pas motušę Žigu.

Zola išlipo iš omnibuso Kliši aikštėje ir nužingsniavo „didžiąja" Batinjolio gatve link Atšakos. Dešinėj matėsi Monmartras su savo malūnais (Sakre-Ker bažnyčios dar nebuvo), kairėj — Batinjolis, sodai, fermos. Ši komuna, vos prieš šešerius metus prijungta prie miesto, atrodė kaip koks sodžius už miesto sienos.

Vynuogynų karalystė tuomet dar nebuvo sutraukta į pietus. Paryžiaus vynuogynai tebedavė sausą baltąjį, žalzganos spalvos, kuris buvo stipresnis už paprastą baltąjį ir rūgštus — visą giminę sutraukdavo. Jį gerdavo „Dėdulės Latiuilio" restoranėly, taip pavadintame pagerbti didvyriškam savininko žygdarbiui 1814 metais (tą restoranėlį tapė visi impresionistai), ir „Gerbua" kavinėje [2], kur buvo sodas, tentas ir pavėsinės. Ten lankydavosi ir Zola į „išgertuves bei banketus".

Zola įėjo į bendrąją salę. Publika smarki — barzdočiai su juodais kaklaraiščiais, daugiausia velvetinėm striukėm. Ant stalų bokalai alaus, stiklai, kuriuose auksu žėrėjo žalzganas baltasis ir violetiniai raudonasis. Smulkus švie-

---

[1] Barnomas (1810—1891) — amerikietis šarlatanas, drąsaus spekulianto sinonimas. *(Vert. past.)*

[2] Dabar restoranas Kliši aveniu Nr. 9.

siaplaukis vyriškis, taurios laikysenos, su dvišaka, rūpestingai prižiūrima barzdele, pašaipia burna ir pilkšvom žvitriom akim, kalbėjo, apsuptas būrelio draugų.

— O, Zola, eikit čionai,— atsainiai pavadino jis.

Palinkčiojęs į šalis — pamatė Fanten-Laturą, Renuarą ir geraširdį Diuranti, kuris jam pamerkė akį, papsėdamas pypkę,— Zola priėjo. Jį pavadinęs vyriškis paspaudė jam ranką, pasodino tarp savęs ir gražiosios Bertos Morizo ir pasakė:

— Zola, jūs, kaip matau, greit turėsit priešų ne mažiau už mane!

Aplinkui buvo komentuojamas „L'Evenman". Aukšto ūgio vyriškis archangelo veidu garsiai skaitė stipriu pietietišku akcentu:

— *Ponui Mane yra garantuota vieta Luvre kaip ir Kurbe.*

Tasai gražuolis — Frederikas Bazilis (Zola labai norėtų į jį panėšėti), vienas talentingiausių tos kartos tapytojų.

— Zola, turėtum kaip reikiant papurtyti Meisonje garderobą!

— Salonas — tai tapybos Per Lašez kapinės!

Iš visų pusių puolamas Zola juokėsi, sėdėdamas šalia Eduaro Mane, to pirštinėto džentelmeno su cilindru, pasidėtu prie šono, ir lazdele rankoje.

O, vadinas, jo straipsniai neliko nepastebėti! Pirmasis reikalavo naujos Nepriimtųjų parodos, antrasis taikė į Saloną kaip į *niekuo nepasižyminčių kūrinių sankaupą,* tretysis buvo skirtas Eduarui Mane. Per Sezaną ir kitus jo draugus tapytojus — Pisaro, Franciską Olerą ir Gijeme (pastarąjį jis slapčiomis labiausiai vertina) — gavęs tikslių duomenų apie žiuri, Zola iš peties kerta, taikydamas į klasę, stovinčią už pontifikų:

Aš tiesiai sakau, kad šįmet žiuri atrinko kūrinius ne bešališkai... Aš atvirai prisipažįstu, jog žaviuosi ponu Mane; pareiškiu, jog mane mažai tedomina pono Kabanelio ryžių pudra...

— Žinai, Zola, buvo vienas toks menininkas, jį laikė Kurbe mokiniu. Vaikinas baisiai visko bijojo! Jis pasiuntė savo darbus į Saloną dviem siuntom, pasirašęs skirtingom

pavardėm. Drobės jo pavarde buvo atmestos, o svetima pavarde — priimtos!

— O tas vargšas, kur nusižudė, sužinojęs, kad jo darbai atmesti?

— Kodėl tu pasirašinėji Klodo slapyvardžiu?

— O „Klodo išpažintį“ užmiršai?

Už Mane staliuko Zola įsikarščiavęs varė:

— O Fuldas, mielas bičiuli! Ašilis Fuldas, finansų ministras, biržos spekuliantas ir Dailės akademijos narys! Aš suradau jo kalbą, pasakytą dailininkų apdovanojimo proga 1857 metais. „Menui gresia pražūtis, kai jis, metęs tyrąsias grožio sritis ir tradicinius didžiųjų meistrų kelius, ima sekti naujosios realistinės mokyklos nurodymais.“

— Fuldo vieta biržoj!

— Štai kodėl šitiems ponams labiau patinka ne jūsų drobės, *o saldaininiai medžiai, apkepto pašteto nameliai, meduoliniai žmogėnai ir jų mielosios pačiutės iš vanilinio kremo... Salone yra du tūkstančiai paveikslų, bet neatsiras nė dešimties kūrybiškų asmenybių.*

Jeigu jau žurnalistas prašė Vilmesaną pavesti jam Saloną, vadinasi, jautė visą to pilietinio karo svarbą. Troškimas jame dalyvauti gimė tais ketvirtadienių vakarais, kai Zola su motina, o paskui ir su Gabriele svetingai priiminėdavo Sezaną, Bajį, Numa Kostą, Kamilį Pisaro, Filipą Solari... Zola pritardavo jų pykčiui. Taip, tų pontifikų ranka sunki. Visa realistinė mokykla atmesta: Sezanas, Gijeme, Renuaras, net Mane... Tik Kurbe toleruojamas! Akademistai prisipažįsta biją naujojo meno.

Zola buvo pačiame šito kivirčo sūkuryje. Sezanas pasiuntė Dailės reikalų superintendantui p. de Niuverkerkei laišką, kurį, reikia manyti, sukurstė ar padėjo parašyti Emilis:

Paryžius, 1866 m. balandžio 19 d.

„Pone,

Ne per seniai turėjau garbę Tamstai parašyti dėl dviejų savo paveikslų, kuriuos žiuri atmetė...

...aš negaliu sutikti su neteisėtu sprendimu, priimtu mano profesijos draugų, kurių neįgaliojau vertinti mano darbus.

Taigi rašau Tamstai, užakcentuodamas savo prašymą. Aš noriu kreiptis į publiką, noriu, kad mano darbai vis dėlto būtų eksponuoti. Toks pageidavimas man neatrodo per didelis: jei Tamsta paklaustum dailininkus, esančius mano padėty, tai jie atsakytų, kad nepripažįsta žiuri ir nori vienokiu ar kitokiu būdu dalyvauti parodoje, į kurią turi būti įsileistas kiekvienas rimtai dirbantis menininkas.

Tebūnie tad vėl suruošta Nepriimtųjų paroda. Net jeigu aš joje dalyvaučiau vienas, karštai pageidauju, kad plačioji publika bent žinotų, jog visai netrokštu turėti ką nors bendra su ponais žiuri nariais, kaip, atrodo, ir jie netrokšta turėti ką bendra su manim. . ."

Nebepažinsi ir Sezano! Anksčiau toks baikštus, vis svarstęs, ar ne geriau būtų nusileidus tėvui, dabar jau pradeda nuvokti, jog išeitis — tik technika, kas kad Zola priešingos nuomonės. Sezanas, jaunas provincijos buržua, katalikas ir konservatyvių pažiūrų, buvo revoliucionierius formos, ne siužeto srity. Iš to meto jo yra nutapyti — tirštai, pastoziškai — autoportretas, sesers Mari ir tėvo, skaitančio „L'Evenman", portretai, kuriuose justi Domje ir Kurbe linija. Dvidešimt septynerių metų Sezanas dar ne novatorius, kuris ankstesnės mokyklos modeliavimą, šviesotamsą, pakeis spalvų kontrapunktu, šaltų ir šiltų tonų priešpastatymu. Jis kruopščiai tebesistengia išgauti valerą, bet iš šiurkštaus piešinio, pastoziškumo, vulkaniškos faktūros jau ryškėja jo jėga.

Dailės reikalų vadovybė nutaria neatidaryti Nepriimtųjų Salono „viešosios tvarkos sumetimais". Zola žaibiškai ir smarkiai atakuoja *tuos, kurie amputuoja dailę ir publikai parodo tik sudarkytą lavoną*. Jis vadovaujasi intuicija, sakydamas: *Aš turėsiu griežtai apkaltinti Saloną, daug kam, žinoma, nepatiks, kad išrėšiu į akis karčią, žiaurią tiesą, bet aš jausiu didelį malonumą, palengvinęs savo širdį, išliejęs joje susitvenkusį apmaudą.* Kažkoks alcheminis procesas dėjosi jo viduje: jungėsi draugėn ir vargšas Sezano draugas, kupinas didelių ambicijų, ir doras žmogus, negalįs ramiai žiūrėti, kaip Imperija gniaužia laisves, piktnaudžiauja valdžia, ir vyriškis, kuris biaurisi gašlia kekšių diktatūra, ir romanistas.

Batinjolyje Zola iš tikrųjų jausdavosi geriau, negu Bulvaruose. Bet jo nepalikdavo keistas mirties nujautimas. Jis mirs, išėjęs į gatvę. Prie „Gerbua“ durų. Šalimais Bazilis skelia domino; jei jam iškris dviguba šešiukė, Zola mirs. Šitokia baimė jį dažnai apnikdavo. Paprastai, kai aplink būdavo daug žmonių.

— Jus kankina juodos mintys? — paklausė Mane.

— Truputį, mano mielas... Aš... lyg nesavas.

— Užeikite pas mane į namus, Zola. Drauge su žmona. Man būtų malonu nutapyti jūsų portretą.

Jį jau yra nutapęs Sezanas, Solari lipdo biustą, bet... jiems pozuodamas, Zola tarėsi darąs draugišką paslaugą. Šįkart visai kas kita. Beje, kaip laikosi Sezanas?

— Gijeme, ar nematei Sezano?

— Vakar jis mums skandaliuką padarė. Paspaudė visiems rankas, o priešais Mane ceremoningai nukėlė skrybėlių ir prasniaukrojo: „Tamstai, ponas Mane, neduosiu r-rankenos, nesgi aš jau savaitė nesiprausęs.“ Susiveržė plačią raudoną žemkasio juostą ir išėjo.

— O! — tarė Zola.

„L'Evenman“ straipsniuose Sezanas nepaminėtas. Jis pernelyg įsigilinęs į savo ieškojimus! Negi Zola turėjęs dėl tos savo šališkos draugystės kompromituoti bendrą reikalą? Ak, matyt, Polis dėl to ir šėlsta, kad apie jį laikrašty nebuvo nė žodžio. Zola atsistojo ir nepastebimai išėjo. Didžioji Batinjolio gatvė menkai teapšviesta, pavartėse, šešėly, stoviniuoja porelės. Zola žengia tylėdamas. Pergalė laimėta, bet širdy kažko liūdna.

Vilmesanui eina ir eina protesto laiškai, už kits kitą smarkesni. Iš pradžių jam buvo baisiai smagu. Bet paskui Niuverkerkė davė jam suprasti, kad Tiuilri imama šnairai žiūrėti į tokį pokštą! Kažkoks dailininkas, pasirašęs inicialais, siūlė „truputį pakelti kritikos lygį, pavesti ją žmogui su švariomis rankomis“. Žiulis Bretonas, „Prancūzų mokyklos didysis meistras“, prašė atsiųsti numerius su „linksma juokdario p. Klodo diatribe“. Vilmesanas laikėsi vyriškai. Bet kai paveikslų pirkliai pradėjo nebeduoti mokamų skelbimų, Vilmesanas pasišaukė kritiką:

— Mano mielas, juokai juokais, bet aš nebegaliu šito tęsti. Visų pirma, jūsų Mane — fanatikas. O jūs, jūs darotės Blanki literatūroje. Aš turiu dėtis nusileidžiąs prenumeratorių bandai. Jūs ir toliau ginsite savo draugus. Palaukš! O šalia jūsų koks nors kitas kritikas gins anuos. Pasirinkaū Teodorą Peloke...

— Atleiskit, kaip jūs pasakėt?

— Teodorą Peloke. Skamba maždaug kaip pelė ar pelėkas. Trys straipsniai jam, trys — jums, ir — tęsiam toliau!

Zola nusilenkė. Jo buvo sumanyta — ir visai bešališkai — šiltai paminėti paskesniuosius realistų darbus, būtent Kurbe, Mile ir Ruso. Jis apie juos parašė penktame ir šeštame straipsnyje. Kažkodėl visiems tai nepatiko. Pamanyta, kad kritika traukiasi. Tada Zola parašė paskutinįjį: „Meno kritikas sako „sudie".

Šis straipsnis itin svarbus; iš jo piršte peršasi esminis Zola pozicijų sugretinimas: dabartinės, ginančios dailininkus, ir tos, kurią užims po trisdešimties metų:

Aš gyniau p. Mane, kaip visą savo gyvenimą ginsiu kiekvieną nuoširdžią individualybę, jeigu ji bus puolama.

Aš visada būsiu nuveiktųjų pusėje. Juk aišku — vyksta kova tarp nesutramdomų temperamentų ir minios. Aš stoju už temperamentus ir puolu minią...

Taip, itin svarbus, tiek savo aistringumu, tiek forma:

Aš, matyt, burnojau, tvirtindamas, kad visa meno istorija, yra vienas ištisinis įrodymas, kad tiktai stiprūs kūrybiniai temperamentai apgali šimtmečius...

Aš pasielgiau baisiai šventvagiškai, kad be pagarbos užgavau nykštukines šios dienos reputacijas...

Buvau eretikas — nuverčiau visus liesus tos ar kitos kastos dievukus ir tvirtai iškėliau didžiąją meno religiją, tą, kuri sako kiekvienam tapytojui: „Atverk akis — štai gamta, atverk širdį — štai gyvenimas..."

Aš nusikaltau šventvagyste ir erezija, nes, pasibodėjęs melu ir menkybe, ieškojau vyrų toje eunuchų minioje...

Todėl aš ir esu pasmerktas.

Tasai Rastinjakas iš Ekso, žūt būt norėjęs prasimušti, nejučiom pasidaro karštu silpnųjų gynėju nuo valdžios savivalės, kuris nutrūktgalviškai stato ant kortos viską,

negalvodamas, kas bus. Jau kyla „L'Oror“ balsas. Ta pati sintaksiška cezūra, kaip ir garsiajam laiške „Aš kaltinu“.

Zola buvo tos nuomonės, jog reikia straipsnius išleisti atskira brošiūra. Paprasčiausiai surinko visus, spausdintus „L'Evenman“; tų, nuo kurių turėjo atsisakyti, nedėjo. Brošiūrą dedikavo Sezanui. Kaip Sezanas galėjo nesuprasti, ką tuo norėta pasakyti: „Aš tavęs nepaminėjau laikrašty, aš tau dedikuoju šį darbą. Tu — mano geriausias bičiulis, bet apie tave, kaip menininką, spręsti nesiimu“? Zola turėjo laisvą koją pareklamuoti savo brošiūrą Vilmesano laikrašty, bet paties patrono palankumo jau buvo nustojęs. Iš pradžių Vilmesanui patiko, kad tasai vaikinas pažiūrėti daug kuo į jį panašus. Tačiau pastaruoju metu ėmė pastebėti, kad jo proteže tiki tuo, ką rašo! Zola, šiomis dienomis bebaigiąs romaną „Įžadas mirusiajai“, pasiūlo Vilmesanui jį spausdinti atkarpoje kaip kompensaciją už nušalinimą nuo kritikos (tai jo dar pas Ašetą išbandytas būdas). „Įžadas mirusiajai“ pasirodė lapkrityje tarp Abu ir Šerbiulje romanų, bet pasisekimo, deja, neturėjo.

Birželyje Ašilio Foro leidykla išleidžia „Ko aš neapkenčiu“ — seriją aistringų apybraižų; daugelis jų pastaraisiais metais buvo spausdintos atskirai. Knyga reikšminga tuo, kad joje Zola kalba apie save: *Jei neapkenti, vadinas, myli, jauti turįs karštą, drąsią sielą, vadinas, be galo biauriesi tuo, kas gėdinga ir kvaila... Kiekvieną kartą, kai aš sukildavau prieš šlykščius savo epochos reiškinius, jausdavausi pajaunėjęs, suvyriškėjęs... Ir jeigu šiandien esu šio to pasiekęs, tai tik dėl to, kad esu vienas ir neapkenčiu...*

Puikus portretas. Kiek pagražintas, bet teisingas. Pilnakraujis, karštas, stiprus. Zola eina, kur akys veda, bet eina. Meilė ir neapykanta. *Mano* salonas. Ko *aš* neapkenčiu. Įvardžiai „aš“, „mano“ pabrėžia savotišką, įgimtą didybės maniją.

Sena, tekanti pro Vetejį ir Mantą, nuo Šatu iki Ruano buvo didžioji impresionizmo įkvėpėja. Patsai peizažas — gyvastingas vanduo, mirgantys medžių lapai, kur-ne-kur koks fabrikėlis, tolimi traukiniai, buksyrai, geležiniai til-

tai — atitiko naujos kartos ir naujos mokyklos dvasią. Tokie deriniai retai pasitaiko, bet jei pasitaiko, tai pagarsėja: Barbizonas ir Fontenblo mokykla ar Olandijos peizažas, davęs tris kartas didžiųjų meistrų! Gimstantis impresionizmas arba, tiksliau sakant, plenerizmas prasiskins kelią į pasaulinį meną per prancūzų mokyklą, bet to plenerizmo įkvėpėja — Il-de-Franso gamta. Jos virpanti šviesa semia tamsius ir rūsčius ją taip mylėjusių Zola, Pisaro, Mone, Klemanso veidus.

1866 metų vasarą paryžiečių „kolonija" susimeta pas motušę Žigu — ji laikė užeigos namus ir krautuvėlę. Benkuras tolokai nuo Paryžiaus. Valtim atplauksi tik iki Sen-Deni salos! Viduj kvepia skalbiniais. Čia gausi antienos, žuvies vyno padaže, dešros, kaimiško sūrio ir drumsto vyno, kuris gižena gerklę. Pirmąją dieną motušė Žigu, boba nekvaila, taip ir išrėžė Zola:

— Tai tamstelė dabartės susivedėt?

— *Po šimts, čiagi mano žmona!*

Zola buvo su savo drauguže. Motina, likusi Paryžiuj, greit susitaikė su tokia padėtim. Dar nuo rūsčiųjų sūnaus paauglystės metų ji suprato, kad nėr ko jam patarinėti, geriau numoti į viską ranka ir pasikliauti jo širdim. Ankstesnio įtempimo tarp juodviejų nebeliko. Reikia manyti, našlė prisikentėjo per tą laiką, kol sūnus, neįstojęs į universitetą, ėmė užsidirbti pinigų. Juodu buvo netgi išsiskyrę. Krizė tarp tėvų ir vaikų neišvengiama: kaip nukirpus pirmąją virkštelę, vaikas gauna biologinę autonomiją, taip nukirpus antrąją — socialinį nepriklausomumą. Emeli Zola nelindo į akis. Užtat dabar jai atlyginta su kaupu: sūnus kaip ir viršininku pasidarė. Ji gyvena pas jį, o ne taip jau seniai sūnus gyveno pas ją.

Nors motina priėmė Gabrielę, bet sau viena pagalvodavo, kad sūnus galėjo susirast „geresnę". Kliuvo taip pat ir amžius: Gabrielė buvo metais vyresnė už Emilį. Tie priekaištai greičiau būdavo nutylimi, negu pasakomi žodžiais. Moterys gailino viena kitą.

Tarp Benkuro gaujos buvo Valabregas, smulkutis Don Kichotas su barzdele, tas pats, kuris savo dievinamą vyresnįjį draugą užversdavo sudėtingiausiais klausimais. Iš Valabrego mes lig nago juodymo sužinome, kaip klostėsi Zola

reikalai su leidėjais ir laikraščiais, kas jį paakino mestis į laikraštinį romaną, kuo aiškintinas jo nepastovumas. Šitą vaidmenį Valabregas nebent galėtų dalytis su Poliu Aleksisu, jaunesniu Emilio draugu dar iš Ekso, ir — po daugelio metų — su kompozitorium Briuno. Tačiau tada, kai pasirodė Benkure, Valabregas šito epistoliarinio vaidmens nebevaidino. Jis buvo tik vienas Zola bičiulių, kaip kad Bajis, įsimaišęs tarp tepliorių, niekuo nepasižymintis Šajanas ar Filipas Solari.

Pastarąjį Emilis be galo mylėjo: taip buvo panašus į savo seserį su mantilija! Kartais atsidusdavo, išgirdęs kokį Filipo mėgstamą posakį. Pažvelgia, būdavo, į Gabrielę, bet tuoj nusuka galvą ir stengiasi suvokti, kas Sezano norėta išreikšti tais šiltais ir šaltais tonais.

1866 metų vasara Emiliui Zola praeina ramiai, nors jo kišenė tuščia. Gyvendamas su Gabriele-Koko, jis pasidarė lygesnio būdo. Jam patiko Sena. Patiko ir tie miestiečiai, tarp kurių eseistas Rodolfas Valteris rado tokius, kaip Leklerkas, Landrenas, Ruvelis. Sezanas nupiešė pastarojo portretą. Susibičiuliavo ir su kalviu, ir su kepėju, ir su smuklininku.

Kai jie paimdavo smuklininko valtį, Gabrielė-Koko kibdavo už irklų, o Emilis pasėdi pasėdi ir, žiūrėk, neria neįspėjęs į vandenį, valtis tik sulinguoja. Jam patikdavo krūtine skirti švelnų vandenį, džiovintis saulėje, išsitiesus ant žolės. Dainuodami nusikeldavo būreliais į ūksmingas salas. Paskui prasidėdavo ginčai — apie Saloną, apie realizmą, apie Imperiją, apie Hugo, Koro, Delakrua, Priudoną. Sezanas kartais poškinte išpoškindavo:

— Visi senųjų meistrų darbai, vaizduojantys daiktus plenere, yra tapyti iš atminties! Juose nematyti to tikrojo požiūrio į gamtą. Nagi jūs tik pažiūrėkit! *Šito, šito* nerasi jokiam muziejuj!

— *Sezanai, tavęs dešimtį metų neįsileis į Saloną!*

— Pamanykit! Man nusišvilpt ant Salono!

— Puiku. *Kaip Stendaliui, man irgi geriau piktadarys, negu kretinas. Vidutinybes reikia urmu mesti į Grevos aikštę!* — išdroždavo Zola.

— Jis nori išdykinti mūsų planetą! — paleisdavo gerklę Sezanas.

— Didžiaisiais amžiais. . .— pradėdavo Valabregas.

— *Kas man tie didieji amžiai! Svetimų kraštų senienos neatstos mano didžiojo šių dienų Paryžiaus! Aš puikiausiai jaučiuosi tarp savo amžininkų!*

Taip besišnekučiuojant, bėgo laikas. O aukštai danguje šios žemės keleiviams, panūdusiems ieškoti to, kas nežinoma, mirgėjo Paukščių takas, nusėtas žvaigždėm, „mirusių vėlėm", kaip sakydavo kadaise gležnoji Luiza, pamačiusi žvaigždę krintant.

Gabrielė grįžo į Paryžių papilnėjusi, o Emilis — sublogęs.

IV

Pasaulinė Paryžiaus paroda 1867 metais.— Antrąkart braška Imperija. — „Olimpija", „Lola de Valans" ir Bodleras. — Eduaras Mane nutapo Zola portretą. — „Marselio paslaptys" — menkos vertės laikraštinis romanas. — Pirmasis šedevras: „Terezė Raken". — Sent-Bevas samprotauja apie meilę. — Supuvusios literatūros atsiradimas.

1867 metų gegužėje atidaroma Pasaulinė paroda. Suvažiavo 42 217 svečių. Paryžiaus policijos buvo 553 policininkai, 52 sekliai (civiliniais drabužiais) ir 110 žandarų. Kiauras naktis šimtas žandarų su dengtais žibintais šmižinėjo po alėjas. Prancūzijos Imperija, savo dienų gale pasinešusi į kosmopolitizmą, susikvietė visą Europą. Dieninės ir naktinės gražuolės, dekoltuotos dailininko Lami ar Vinterhalterio, rengėsi atremti rusų kunigaikščių, Prūsijos junkerių, Turkijos emirų, pašų bei sultonų antpuolius. Gatvėse važinėjo dviračiai — dar gana netvirti technikos ir susisiekimo progreso simboliai. O, kaip viskas buvo gražu, išdidu, prabangu, *high life,* tą 1867-ųjų vasarą šviesom tvaskančios Senos pakrantėje po Našlių alėjos kaštonais! Turtuolių Prancūzija gražinosi prie veidrodžių. Bet jos apatiniai buvo užnešioti, ir švara mažai tesirūpinta. Grenelis, Belvilis, Šaronas ir Menilmontanas [1] šaltai žiūrė-

[1] Tuomet — Paryžiaus pašaliai. *(Vert. past.)*

jo į gražiųjų kvartalų šventę. Madingi kvepalai negalėjo permušti svogūnų dvoko iš landynių.

Valdantieji Prancūzijos sluoksniai darėsi paranoiku. Ir būta ko: Belgijos karalius su karaliene, Velso princas (gražiausios krūtinės konkurso iniciatorius), Švedijos Oskaras, Prūsijos kronprincas važinėjasi paauksuotomis karietomis. O Tiuilri rūmuose per priėmimus stalai serviruojami ne sidabru, o melchioru, ne auksu, o tik paauksuotu sidabru, bet nėr ko prisikišus žiūrėti. Brangiems svečiams — fejerverkų puokštės, tvaskantys ereliai, paradai, kuriuose dalyvauja zuavai ir husarai, ginkluoti it paveiksliukuose. Birželio pirmąją kunigaikštis Žoakenas Miuratas vyks į stotį pasitikti Rusijos imperatoriaus. Krymo problemos kaip nebūta! Napoleonas Mažasis stiebte stiebiasi. Prefektas Osmanas, sentimentaliojo valdovo lieptas, ima šluoti nuo žemės paviršiaus vadinamuosius skurdo kvartalus. Beje, jis tai daro ne dėl socialinės politikos, o greičiau dėl to, kad reikia šaudymo laukų naujai įvestiems šaspo tipo šautuvams. Tą naująjį Paryžių — atsargiai, dažyta! — rodydavo nustebusioms karališkoms šeimoms. Birželio penktąją į Paryžių įjoja Fridrichas Vilhelmas. O šeštąją įvyksta didžiulis karinis paradas Bulonės miške. Bismarkas, prisidėjęs prie kaktos ranką, žiūri paradą ir virškina Sadovą. Birželio aštuntąją rotušėje, išpuoštoje azalijom, venecijietiškais žibintais, krinolinai šokdina svečius. Birželio trisdešimtąją atplaukia Otomanų imperijos galva sultonas Abdu-l-Azizchanas. Dėl šito turko Imperija ir Paryžius tiesiog nersis iš kailio. Ir staiga iš Meksikos ateina žinia, kad ištikimi valdiniai sušaudė savo imperatorių Maksimilijoną.

Užgeso žibintai, sultonas išplaukė namo. Antrą kartą per šiuos metus subraškėjo Imperija.

Aukštuomenės damos ir kokotės nusivelka savo puošnius amūriškus rūbus, o Afrikos armijos kareiviai — paradines uniformas. Hortenzijos ima džiūti. Eduaras Mane nutapo šviesiaplaukio imperatoriaus sušaudymą. Jis suprato, ką darąs. Suprato ir kiti (Zola pasveikino draugą, kad pasirinko didingą siužetą), ir imperatorius, kuris atėmė dailininkui teisę reprodukuoti paveikslą!

Dvidešimt septintaisiais Zola gyvenimo metais, kada vyko jo, kaip rašytojo, formavimasis, vis dar labiau nešdavo

terpentinu, negu rašalu. Bičiulystę su Mane, tuo dailininku džentelmenu, sutvirtino, be kitko, Zola portretas, baigtas tapyti 1867 metų birželį. Eduaras Mane, nusprendęs pasielgti taip, kaip pasielgė Kurbe 1865 metais, išsinuomojo namą Montenio aveniu ir Almos aikštės kampe ir ten surengė savo kūrinių parodą. Kilo skandalas. Atrodė, nebus jam galo. Kvailių juokavimai tik kurstė fanatikų įniršį. Tasai Mane per daug šakojasi! — galvojama Tiuilri rūmuose.

Buržua šaiposi:

Mesje Mane, mesje Zola,
Vos susitikę, juoktis ima,
Bet iš katro katras — nežino.

Zola išleidžia atskira brošiūra daugumą savo straipsnių apie tapybą, spausdintų „XIX amžiaus Reviu":

„Lola de Valans" išgarsino Šarlio Bodlero ketureilis, kuris buvo nušvilptas ir plūstamas kaip ir paveikslas:

Nuo tiek gražumynų, kur žvilgsnį mūs traukia,
Apakti gali; bet Lola de Valans
Iš karto pavergia tave, mielas drauge,
Lyg rožė, pražydus ant juodo akmens. [1]

Aš nesiimu ginti šitų eilių, bet, mano nuomone, jose didžiai teisingai poetine forma išreikšta menininko individualybė.

(Ak, *aš nesiimu ginti šitų eilių!)*

Olimpija, gulinti ant baltų paklodžių, atrodo kaip viena blyški dėmė tamsiame fone; tamsiame fone yra ir galva negrės, atnešusios gėlių puokštę, ir garsioji katė, iš kurios taip skanaus juoko turėjo publika. Taigi pirmiausia į akis krenta tik tos dvi spalvos, dvi aštrios spalvos, kurios iškelia viena kitą. Atskiros detalės, beje, dingusios. Pažvelkite į jaunos merginos galvą: lūpos — dvi plonos rausvos linijos, akys — tik keli juodi brūkšneliai. Dabar prašom pažiūrėti, ir iš arčiau, į puokštę: rausvos, žydros, žalios plokštelės. Viskas suprastinta, ir jei jūs norite vėl atstatyti

[1] Vertė A. Churginas.

tikrovę, turite žingtelėti atgal. Ir keistas dalykas: kiekvienas daiktas tada stojasi į savo planą; Olimpijos galva be galo reljefingai atsimuša fone, puokštė stebuklingai sutviska, lyg tik ką suskinta.

Iš to naivaus teksto matyti, koks Zola „dailės kritikas". Teisingai inspiruotas, bet daugiau besidomįs anekdotiškumu, o ne pačiu paveikslu, ieškąs kūrėjo temperamento, o ne meistriškumo, Zola apie dailę gali spręsti tik *bendrais bruožais*. Pastaba apie Bodlerą ir Mane rodo, kad jo neturėta dievo dovanos suvokti *slėpiningųjų* poezijos ir tapybos reiškinių.

1868 metais Zola džiūgauja. Tai, kad du jo atvaizdai figūruoja Salone — biustas, Filipo Solari darbo, ir portretas, Mane nutapytas,— jam atrodo simboliška. Šalia jo portreto žiba „Fleitistas", nuostabusis pažas.

— Kostiumininko iškaba! — sako kažkoks ponas su ordino juostele.

— Taip,— atsiliepia Zola.— Paveikslas turi jos paprastumo.

Paskui kreipiasi į Mane:

— Kas tasai kvėša?

— Žiulis Bretonas, be konkurso!

Tačiau aistros baigia liepsnoti. Puikieji „Gerbua" kavinės laikai eina galop, kai Batinjolio mokykla įžengia į istoriją.

Nors Emiliui Zola nesunku iškišti „rankraščius", bet reguliaraus mėnesinio atlyginimo jis labai pasigenda. Yra ko rūpintis: ant jo rankų Gabrielė ir motina.

Žurnalistika jį traukte traukia:

Laikraštis — tai kovos laukas. Reikia gyventi ir reikia kovoti, kad gyventum. Dar daugiau — nors nuo tos nenaudėlės spaudos ir trenkia amatininkiškumu, ji yra velnioniškai galinga... Ir jeigu aš turiu ja naudotis, tai žilt dėl to tikrai nežilsiu...

Netgi taip!

Marselio „Le Mesažer de Provans" užsakė Emiliui Zola laikraštinį romaną iš neseniai svarstytų baudžiamųjų bylų, kurios sujaudino Pietų Prancūziją. Kurpdamas šitokį skaitalą, užsidirbs pinigų ir galės sėsti prie naujo savo romano

„Terezė Raken“. Romantinis šišas jau buvo praėjęs, ir Zola liovėsi dirbęs naktimis. Dabar jis rašo rytais, ant tuščios, blaiva galva. Nuo devynių iki pirmos jam našiausios valandos, ir jas skiria „Terezei“. Popiet lipdo „Paslaptis“ po du sū už eilutę. Maždaug tūkstantis frankų. Ir kaip tik šis laikraštinis romanas, o ne „Terezė Raken“ padeda pagrindus jo kūrybiniam metodui. Jis žymisi pastabas, renka laikraščių iškarpas, užsirašinėja įdomias mintis. Ir katorginis darbas netiesiogiai pasidaro vertingas:

Aš stebiuosi, kaip iš netyčių, tuo laikotarpiu, kai dar tik ieškojau savo kelio, parašiau vieną grynai literatūrinį kūrinį ir kitą — amatininkišką, paremtą visuma tikslių dokumentų. Vėliau savo literatūrinėje veikloje naudodavausi tik pastaruoju metodu.

„Marselio paslaptys“, *šių laikų istorinis romanas (sic),* išeina Marselyje 1867 metais. Kai Valabregas prikiša, kad tai parsidavinėjimas, Zola prisipažįsta:

Šiuo momentu man žūt būt reikia dviejų dalykų: reklamos ir pinigų. Dėl „Marselio paslapčių“ galvokit, ką tinkamas. Aš žinau, ką darau.

Tą romaną Zola su Marijum Ru tučtuojau perdirba į pjesę. Pirmas kontaktas su scena katastrofiškas: pjesė sužlunga, nepakilus uždangai. Betgi, Zola manymu, tai buvęs savotiškos reikšmės eksperimentas, dėl jo jis net nuvažiavęs savaitei į Marselį (spalio 4—11 d.). Grįždamas užsuka į Eksą. Jo nuotaika prislėgta. Ar buvo susitikęs su Luiza? Nieko nežinom. Bet jis ilgai grožėjosi naujutėliu įmantriu Rotondos fontanu su daugybe alegorinių gulbių, liūtų ir moterų. Kad šitokį didžiulį fontaną buvo galima įrengti, reikia dėkoti italui Fransua Zola, kuris pasišovė atgaivinti romėnų—akvedukų statytojų — tradiciją. Eksas, pasipuošęs pagal to meto estetinius reikalavimus, nuskurdino jo šeimą. Graudulio kupina širdim sūnus grįžta į Paryžių, kur jo laukia nauja popierinė meilė — *Terezė.*

Lavonai išgulėjo visą naktį valgomajam ant žemės, po lempa su abažūru, kuri liejo blausią geltoną šviesą. Ponia Raken, sutraukta ir bežadė, daugiau nei pusę paros triuškinančiu žvilgsniu žiūrėjo į juos prie savo kojų, ir akys vis buvo plačios ir plačios.

— Tai va!— tarė Zola, vėl prirašęs korektūroj redaktoriaus išbrauktą paskutinę „Santuoka iš meilės“ (vėliau perkrikštytą „Tereze Raken“) pastraipą.— Arsenas Use teeinie po galais!

1867 metų rugpiūtį Arsenas Use, Žeraro de Nervalio bičiulis, šitą Zola romaną pradėjo spausdinti „L'Artist“, bet, norėdamas išvengti galimų nemalonumų, kuo šalčiausiai pakeitė pabaigą kita, išbalansuota ir dorovinga, kurią Zola, baisiausiai perpykęs, ką tik išmetė ir atstatė, kaip jo buvo parašyta.

„Terezę Raken“ išleido Lakrua leidykla 1867 metų gruodžio 7 dieną. Jai epigrafu paimta ši provokuojanti Teno formulė: „...Yda ir dorybė — tai toks pat produktas, kaip kad sieros rūgštis ir cukrus.“

„Terezė Raken“ — romanas tikrąja to žodžio prasme. Jei „Klodo išpažinty“ justi Miuse dvasia, tai „Terezė Raken“ yra gimusi iš susižavėjimo brolių Gonkurų šedevru „Žermini Laserte“. Puolusios tarnaitės istorija kaip literatūrinis užkratas patraukė nupulti Terezę. Bet svarbiausia šioje knygoje — Teno įtakos pergalė. Intriga — dviejų mylimųjų sąžinės priekaištai, nuskandinus vyrą, ir galiausiai jų nusižudymas priešais nuskandintojo motiną, paralyžiaus prirakintą prie krėslo,— paimta iš Adolfo Belo ir Ernesto Dode romano „Gordo miestelio Venera“, kur vyras žūsta nuo žmonos mylimojo rankos, ir porelė atsiduria kaltinamųjų suole. Zola, kaip visi didieji menininkai, nė nesvyruodamas pasiima, kur radęs, viską, kas jam tinka.[1] Tik jis šitiems duomenims meistro ranka suteikia platumą, palikdamas kaltininkus nenubaustus.

Sent-Bevo nuomone, „Terezė Raken“ „įžymus kūrinys, galįs sudaryti ištisą epochą šiuolaikinio romano istorijoje“. Bet šis storas, korsetu susismaugęs ponas, einąs kaip ir kokios literatūrinės Sen-Siulpiso seminarijos[2] sargo pareigas, tuoj gražbylingai atsišneka: „Nuo pat pirmųjų puslapių jūs aprašinėjate Naujojo tilto pasažą, kurį aš pažįstu geriau

---

[1] Trumpas apsakymas „Santuoka iš meilės“, vėliau paimtas romano pagrindu, buvo atspausdintas „Le Figaro“ 1866 m. gruodžio 24 d. Tarp kitų šaltinių laikytinas ir Š. Barbara romanas „Žmogžudystė ant Raudonojo tilto“, pasirodęs 1859 m.

[2] Prie Sen-Siulpiso bažnyčios buvo garsi to paties vardo kunigų seminarija. *(Vert. past.)*

už bet ką kitą, nes jaunystėje esu juo tiek ir tiek vaikščiojęs (matai! matai!). Tai va, viskas netiesa, grynas prasimanymas, kaip kad Balzako minima Soli gatvė. Pasažas yra lygus, niekuo neypatingas, biaurus, o svarbiausia — siauras, bet šito gilaus juodumo ir tų rembrantiškų tonų, kaip jūs piešiate, tikrai neturi. Tuo irgi pasireiškia neištikimybė tiesai." (1868 metų birželis.) Oho, Balzakas užkliuvo! Atsiduoda Hugo, negerai, jaunuoli, labai negerai! Akademikas su šilkine šlike toliau sako: „Jei Klitemnestra ir Egistas, beprotiškai įsimylėję, galėjo patenkinti savo aistrą tik šalia dar šilto, kraujuose paplūdusio Agamemnono lavono, tai ko jiems būtų varžytis to lavono, bent jau pirmosiomis naktimis (o Hugo lavono ar būtų varžęsis pats Sent-Bevas, ponios Adelės Hugo meilužis?). Todėl aš visiškai nesuprantu jūsų meilužių, jų sąžinės priekaištų, jų staigaus atšalimo, pasiekus tikslą..." Kas, kas, o ponas Sent-Bevas tuose dalykuose gerai nusimanė!

Broliai Gonkurai parašė Emiliui Zola, kad „Terezė Raken" — „pasigėrėtina sąžinės priekaištų autopsija per visus tuos puslapius, kur daužos nerimastingi skrupulai, savotiškas nervinis teroras, iki tol nesutiktas knygos pasauly... Visos mūsų simpatijos yra jūsų ir jūsų knygos pusėje, kartu su jumis stojam už idėjas, principus, už įtvirtinimą šiuolaikinio meno teisės į Tiesą, į Gyvenimą".

Tuo tarpu Lui Ulbachas, pasirašinėjąs Feragiuso slapyvardžiu, „Le Figaro" laikraštyje, kur ir Zola bendradarbiauja, smarkiai užsipuola tą „supuvusią literatūrą": „Iš smalsumo aš šiomis dienomis įbridau į purvo ir kraujo klaną, vardu „Terezė Raken", kurios autorius p. Zola laikomas jaunu gabiu rašytoju... Aš griežtai nesmerkiu to rėksmingo tono, violetinių ir agresyvių potėpių, gaila tik, kad nepagalvota jų kuo nors paįvairinti; nieko nėra blogiau už nešvankybių monotoniją."

Mes turėtumėm klausti, kaip čia yra, kad vyresnysis kolega koneveikia rašytoją per laikraštį, kuriame abu dirba, jei nežinotumėm, kur šuo pakastas. Ulbachas ir Zola sutarė dėl šios diatribės (tarp kitko, nuoširdžios), vadovaudamiesi principu, kurį romanistas seniai taikė gyvenime: svarbu, kad apie knygą būtų kalbama! Ir neapsiskaičiavo: Ulbachas išreklamavo „Terezę".

Ir Zola nusitvėrė progos pasigarsinti:

Man be galo džiugu konstatuoti, kad mano plunksnos broliai it mergaitės tokių jautrių nervų... „Terezėje Raken" aš užsibrėžiau tikslą tyrinėti ne charakterius, o temperamentus. Čia ir yra visa knygos esmė... Tarp choru rėkiančių balsų: „Terezės Raken" autorius — vargšas isterikas, besimėgaująs pornografinėmis scenomis", aš veltui tikėjausi išgirsti balsą, kuris paprieštarautų: „Ką jūs! Tasai rašytojas — tik analitikas, jį galėjo ir per daug patraukti gyvenimo puvėsiai, kaip mediką kad patraukia lavono skrodimas anatomikume..."

Visada objektyvus, mokąs analizuoti ir gintis, Zola šitaip apibūdina savo romaną: *„Terezė Raken" yra pernelyg išimtinio atvejo tyrinėjimas, šių dienų gyvenimo drama kur kas lankstesnė, ji nėra įsprausta tarp siaubo ir beprotybės. Knygoje tokie atvejai nedėtini pirmoje vietoje... Antra vertus, kaip analitiniam romanui stilius stokoja paprastumo. Apskritai, jei rašytojas dabar ketintų sukurti gerą romaną, jam reikėtų platesniu žvilgsniu aprėpti visuomenę, vaizduoti ją iš daugybės įvairių pusių, o svarbiausia — rašyti aiškia ir natūralia kalba.*

Taigi „Terezė Raken" laikytina Emilio Zola — prancūzų romanisto, gimusio dvidešimt septynerių metų amžiaus,— metrika. Netikintis, abejingas metafizikai Teno pasekėjas, sudeginęs romantizmo tiltus, su tvirtu prozos ginklu rankoje, naujaip vartojąs žodį *natūralizmas,* pasišovęs sukurti didelės apimties veikalą, vaidininkas ir pats save ginantis publicisto plunksna, jėga nugalįs minią, greitas užpykti dėl kiekvienos neteisybės, Imperijos ir buržuazijos priešininkas, metęs iššūkį prokurorui *(aš pasirinkau smarkias priemones ir laikau rimbą rankoje),* toksai Zola — pasipūtęs graikas, viduržemietis mokytojas — atvaizduotas Solari darbo biuste natūralaus dydžio, gal netgi didesnis, kuriuo jis labai žavėjosi ir drauge su Sezanu talkininkavo imant gipsą iš formos.

Negarsingi metai baigėsi, antroji jaunystė praėjo. Emilis Zola jau turi savo veidą. Jis tapo suaugusiu. Ir jau kala sau paminklą.

Trečioji dalis

NATŪRALINĖ BEI SOCIALINĖ ISTORIJA LIESO ROMANISTO AKIMIS

Mene aš pripažįstu tik gyvenimą ir individualybę, todėl nemėgstu nei egiptiečių, nei graikų, nei menininkų asketų.

I

Svečiuose pas Gonkurus 1868 metų gruodžio 14 dieną. — Neatsargūs hurono prisipažinimai.— Gonkurai Emilio Zola akimis. — Guaro-Gerbasai.— Rugonų-Makarų miglynas.— „Balzako ir Hugo santakoje." — Mintys apie romaną-upę. — Prosperas Liuka, Darvinas, Klodas Bernaras, Žanas Rostanas. — Bonaparto žlugimas.

1868 metų gruodžio keturioliktąją Gonkurų dienoraštyje pažymėta: „Šiandien pusryčiavom su mūsų gerbėju Zola... Tai neramios dvasios, gilus, ne iššyk perprantamas, ieškantis žmogus. Kalbėjo, kad sunkiai verčiąsis, kad būtų gerai, be to, ir reikalas spiriąs, susirasti leidėją, kuris nupirktų jį šešeriems metams už 30 000 frankų (...) Norėtų rašyti stambius dalykus ir nebekurpti „tų šlykščių niekingų straipsnių — piktinasi pats savim,— tokių, kokius esu verčiamas gaminti „La Tribiun", kuri man primeta savo idiotišką nuomonę"... Jam taip karčiai besiskundžiant, žiūrėk, ima ir prasiveržia vibruojanti gaida — aštrios valios ir pašėlusios energijos požymis."

Broliai Gonkurai pasiuntė Emiliui Zola pakvietimą prieš keletą savaičių. „Mūsų adresas: Paryžius, Otejis, Monmoransi bulvaras Nr. 53. Traukiniai vaikšto kas pusvalandis. Mūsų namas — už trijų žingsnių nuo stoties."

Broliai sutiko savo „gerbėją" kaip mohikaną. Paklausinėję išlukšteno, kas jis per vienas. Zola, tasai Rastinjakas, pasirodo lyg ant delno. Brolių nuomone, jų antipodas, nors šiaip niūraus veido, gerkliūgas, besidedąs grubiu,— ieškanti asmenybė. Pro karjeristo kiautą juodu įžiūri neuropatą. Stambiais štrichais improvizuotas Zola portretas gatavas!

Keturiasdešimt šešerių metų Edmonas buvo išlepęs liūdno vaizdo muškietininkas. Jo brolis Žiulis — dešimčia metų jaunesnis. Alkūne atsirėmęs į židinį, Edmonas tyrinėjo

Emilį Zola, kuris neseniai Eduaro Mane nutapytame portrete pavaizduotas kone gražus: plati kakta, juodi plaukai, plona tiesi nosis, tamsios akys — tikras Renesanso laikų personažas,— ir jam vis labiau ir labiau rodėsi, jog tai perkarėlis Normalinės mokyklos studentas, netašytas plebėjas.

Epistolinė Gonkurų draugystė su Zola prasidėjo 1865 metais, išėjus brolių romanui „Žermini Laserte". Savo kronikoje[1] Zola būtent pareiškė, *jog romanistas turi teisę parašyti medicininį romaną, patyrinėti... įdomų isterijos atvejį, kaip kad padarė Gonkurai.* Tie jam padėkojo: „Iki šiol tik jūs vienas supratote, ką mes norėjome pavaizduoti... Jūsų straipsnis laikinai padeda užmiršti dabartinės literatūros veidmainiškumą." Tasai laiškelis Emiliui Zola pasirodė daugiau nei mandagus, juoba kad broliai savo metu taip palankiai atsiliepė apie „Terezę Raken" ir sykį buvo pasakę: *„Laikykite mus savo draugais."*

Kol kas Zola tik vardą turi, daugiau nieko, bet iš vardo ne ką susikursi. Manęs, kad „La Tribiun" — opozicijos organas — duosiąs jam pastoviai užsidirbti reikiamą sumą. O iš tiesų turi tykoti, kada pasitaikys kokia proga. Jis sutinkąs imtis bet ko, kad tik galėtų pragyventi. Be perstojo kalba apie save:

— *Taip sunku pasiekti, kad apie tave imtų kalbėti. Mes atėjom po jūsų, žinom, kad jūs — mūsų vyresnieji broliai, Floberas ir jūs. Taip, jūs! Netgi jūsų priešai pripažįsta, kad pasakėt naują žodį mene. Jų galva — nieko nėra lengvesnio. O juk tai viskas! Avigalviai!*

Dabar svečias užsimena, kaip per „Anrietės Marešal" premjerą jis vienas palaikęs autorius priešiškai nusiteikusioje salėje.

— *Šitie spektaklių pirkliai tiesiog šunuodegiauja klientams, kurie malonėja prieiti prie teatro kasos! Lygiai toks pat likimas ištiko ir mano pjesę „Madlena Fera"; tasai avigalvis Montinji atsisakė statyti „Žimnaz" teatre, ir aš turėjau ją perdirbti į romaną!* To betrūko, kad tie galvijai iš prokuratūros užgriūtų ant mano galvos, kai romanas pradėjo eiti laikrašty! Tai bent nuotykis dievaži! Generalinis prokuroras išsišaukė Vilmesaną ir pareikalavo nutraukti

[1] Išspausdinta „Le Saliu Piublik" 1865 m. vasario 24 d.

publikaciją. Tasai veidmainys pareigūnas man patikėjo paslaptį, kad, ministro nuomone, nesą reikalo teisman traukti „L'Evenman“ leidėjo!

— Matyt, Vilmesanas turi tvirtus pečius! — pasakė Edmonas de Gonkuras.

— Taip. Bepigu svetimą kailį lupti! Anot dorojo pareigūno, užteksią vienos kitos kupiūros. Aš įsiutau.

— Nejau! — tarė Žiulis juokaudamas.

— Taip! — atsakė Zola, kuriam juokai ne galvoj. — *Draudžiama kalbėti apie nedorybę su rimbu rankoje, kaip Juvenalis! Generaliniai prokurorai — tai įkaitintomis žirklėmis ginkluoti archangelai, stovintys viešosios moralės sargyboje. Vos tik autorius atidengia žmonijos piktžaizdes, jie tuoj ima rėkti: tai pasikėsinimas į dorovingumą...* Nekenčiu jų! Sukišt visus į vieną maišą! Kartu su teatro pedantais! Ir į Seną!

Zola kalba, kalba... Mėginsiąs pasigalynėti su Balzaku... *Vienos šeimos istorija, dešimties tomų romanas.* Dievaži jis huronas! Matydamas, kad broliai juo domisi, mano, kad jam ir pritaria. Jis kalba apie viską: apie tapybą, apie savo draugą Manė, apie gėdingą civilizuotos tautos žavėjimąsi Oktavu Feje, Edmonu Abu, Giustavu Drozu, Hektoru Malo, Žiuliu Sando, Ponsonu diu Terai ir Zenaida Flerio!

— Mandesas ką tik išleido hindusišką poemą! *Kamodova! Tie avigalviai šaukia, kad poezija miršta, o juk jie patys jai kasa duobę. Užmiršta, kad gyvena Paryžiuj 1868 metais! Genialus poetas nedainuoja apie Kamodovą! Jis dainuoja apie šiuos laikus!*

Zola išeina; smagiai nusiteikę, kiek apkvaišinti broliai lieka vienudu šiltoje svetainėje, kurią puošia japonų meno dalykai; jų bičiulis jais paganė savo akis tik todėl, kad Manė be galo mėgsta japonų meną!

Na o Zola? Kokį įspūdį jam padarė Gonkurai?

Mums labai pasisekė: žinom ir tai. Užmiestinėj Liudviko XV stiliaus viloj Monmoransi bulvare Nr. 53 su balkonu, papuoštu bronzinėm figūrom, Zola-Rastinjakas rado du *turtingus nevedusius vyrus, kurie gali užsiiminėti, kuo tik širdys geidžia, ir neturi nė menkiausio pagrindo skųstis sa-*

vo likimu. Jis nužvelgė baldus, grindis, išklotas baltom ir raudonom plytelėm, flamandų vario dirbinius, plafono kolokvintus. Nustebo, kai Žiulis tarė, rodydamas į sieninio gobeleno Venerą menėje, kur Zola gavo palaukti (neilgai, bet tiek, kiek reikia):

— Mielas bičiuli, jūs stovite priešais „Žermini Laserte". Visas už ją gautas honoraras suėjo į tą gobeleną!

(Po šimts! Mano honoraras eina angliai ir bulvėms!)

Po valandėlės Žiulis išėmė iš aplanko Edmono piešinius. Emilis mandagiai juos pagyrė, o Žiulis pasakė:

— Mes nusipirkom šitą namą ir sumokėjom aštuoniasdešimt tris tūkstančius už tylą. Bet įsivaizduokit, Zola, kad arklidėj — dešinėj nuo mūsų — ima kanopa daužyti arklys! Edmonui tada tektų parduoti namą.

Sulig tais žodžiais Zola ima kalbėti apie pinigus. Grubiai. Jam nepatinka, kad tuodu rašytojai savo veikaluose puola visa, kas sudaro „komilfo", o gyvenime jį taip brangina. Priešais Gonkurus jis pasijuto lygiai taip, kaip raudona juosta susijuosęs Sezanas — priešais elegantiškąjį Mane. Ekso huronas įdėmiai pasižiūrėjo į abu brolius ir išrėžė:

— *Mūsų personažų charakterius sąlygoja lytiniai organai. Tai Darvino žodžiai! Visa literatūra tik tuo ir remiasi!*

O baigdamas iškalbingai mostelėjo ranka.

Zola grįžo į Paryžių priemiestiniu traukiniu, spiaudančiu dūmais — kaip toli Otejis! — paskendęs mintyse apie Guaro-Gerbasus, būsimojo romano herojus.

Ne paveldimumo teorija, o galios troškimas davė pirmą akstiną imtis „Rugonų-Makarų", arba vienos šeimos natūralinės bei socialinės istorijos. Ak, tik nepamanykit, kad tos galios troško herojai, kaip Balzako romanuose, ne, jos troško patsai autorius. Zola norėjo būti Zola. Jei jam būtų pavykę laimėti skaitytojų palankumą savo eilėm, jis visu vėju būtų leidęsis į lyriką. Veikalui atsirasti prisidėjo, iš vienos pusės, noras dominuoti, iš antros — keletas idėjų, dar gana miglotų, kurios nedavė ramybės rašytojui; šiaip ar taip, be idėjų minimumo nesucementuosi visumos.

Zola akimis, *visų didžiausia nelaimė — gimti Balzako ir Hugo santakoje.* Balzakas jam neina iš galvos: *Kas per žmogus! Aš jį dabar skaitau iš naujo; jis laiko užgulęs visą*

šimtmetį. Zola nesiskiria su „Žmogiškosios komedijos" autorium. *Beveik visada jo romanus drasko prieštaringumas, kylantis iš herojų hipertrofijos; jam vis dingojas, kad jie dar ne tokie gigantiški, kaip turėtų būti; savo galingomis kūrėjo rankomis jis kala tik milžinus.* Čia Zola pasižymi praktišką išvadą: *Nedaryti taip, kaip Balzakas. Daugiau dėmesio skirti ne personažams, o žmonių grupėms, socialinei aplinkai.*

Jo pastaba: *Pas Balzaką nėra darbininko.* Štai kur išeitis.[1] Be to, *aprašymai ir per ilgi, ir perkrauti.* Ir dar — *ryšys tarp skirtingų romanų buvo nustatytas a posteriori.* „Rušonams-Sarda" reikėtų tai numatyti iš anksto. Bet koks tasai ryšys turėtų būti?

Zola žino, kur yra stiprus ir kur silpnas. Darbštumo pašėlusiai darbštus, užsispyręs, konstruktyvus, tiesiog gimęs įnirtingam darbui, bet subtilus, tobulas grožis jam svetimas, jo idėjos ne per giliausios. Tačiau ir tų pačių ne itin gausu. Jis eina apgraibomis. Bando remtis savo paties knygomis, ieško, kas jose yra nauja. Tokia knyga, be abejo, „Terezė Raken". O dar labiau — „Madlena Fera", kur panaudojo fiziologijos ir paveldimumo dėsnius.

Mokslininkas Antuanas Marionas, Zola jaunystės draugas iš Ekso, jam daug yra kalbėjęs apie paveldimumą. Mažą kelių milimetrų vabaliuką netgi pavadinęs rašytojo garbei „Zola torokostoma" (Džonas Revaldas). Marionas jį supažindina su atavizmo teorija, su natūralinės istorijos filosofija, „su visais tokiais keistais paveldimumo reiškiniais". Kas per nuostabi kraujo pastovumo idėja! Ji iš karto patraukia Zola, kuris suka galvą, kaip atnaujinti vienintelę romanų varomąją jėgą — *fatum!*

Ar šitoji paveldimumo teorija iš tikro moksliška? Ar tokia jau neginčytina naujoji hipotezė? Zola į tai nesigilina. Priima paveldimumo teoriją kaip postulatą dėl to, kad jinai dabartinio laikmečio vaisius ir tinka jo sumanymui. Kiek buvo šaipytasi iš tos teorijos taikymo Zola kūryboje!

[1] Istorikas Zevaesas patikslino: „Devyniasdešimt septyniuose Balzako romanuose darbininko nėra. Iš viso jo palikimo apie tai tėra vos keturios penkios eilutės, kuriomis prasideda vienas iš mažiausiai žinomų romanų „Pjeretė": „Ankstyvą 1827 metų spalio rytą nedidelėje aikštėje žemutinėje Proveno miesto dalyje stovėjo kokių šešiolikos metų vaikinas, pagal moderniąją frazeologiją drąsiai vadintinas proletaru..."

Kas be ko, jis ją suprastino. Bet iš esmės dar sykį buvo jo teisybė. Kukliai ir su humoru tai patvirtina profesorius Žoržas Puše: „Moksle tarp to, kas žinoma ir nežinoma, yra plati sritis reikštis menui. Šiandien apie paveldimumą žinom ne ką daugiau kaip ir prieš dvidešimt penkerius metus. Ir aš esu įsitikinęs, jog jūs niekada neapsiriksit labiau už mus!“ Mūsų dienomis tai dar sykį patvirtina Žanas Rostanas: „Kas be ko, dabar mes žinom, kad žmogaus būdo bruožai persiduoda kur kas sudėtingesniu keliu, nei manė „Rugonų-Makarų“ autorius... Ir vis dėlto bendra Zola koncepcija nenustoja vertės. Paveldimumas ir aplinka... Gamta ir maitinimasis, sėkla ir gyvenimo sąlygos, kilmė ir istorija,— štai tie du žmogaus kūrėjai. Kitų aš nežinau.“

Zola dar apkarpo savo šagrenės odą — metafiziką: *geriausia filosofija, reikia manyti, yra materializmas, kitaip sakant, tikėjimas jėgomis, kurios man pačiam visiškai aiškios. Žodis „jėga“ negali sukompromituoti (sic).* Nelyginant rašalą ar popierių jis pasirinko sau metafiziką, tinkamiausią „Rugonų-Šantegrejų“ sumanymui.

Zola ištraukė iš užmiršties daktarą Prosperą Liuka, kurio mokslinio veikalo pavadinimas tikrai sunkiai įsimintinas:

Filosofinis bei fiziologinis traktatas apie natūralinį paveldimumą esant sveikai ir liguistai nervinei sistemai, metodinis įpėdinystės dėsnių taikymas bendrai gydant paveldimumo sukeltus susirgimus; veikalas, nagrinėjantis paveldimumo klausimą sąryšy su pagrindinėmis idėjomis, generacijų teorijomis, priežastimis, sąlygojančiomis seksualumą, su įgytais žmogaus organizmo pakitimais ir įvairiomis neuropatijos bei beprotystės formomis.

Romanistas apstulbo, tai perskaitęs, ir „snobiškai“ susižavėjo.

1864 metais Klemansas Ruaje išvertė Darviną. Zola jį ryte ryja. Taip pat daktaro Leturno „Aistrų fiziologiją“. Bet tikrą revoliuciją Zola galvosenoje padarė Klodo Bernaro „Įvadas eksperimentinės medicinos studijai“, išleistas 1865 metais. Jo eksperimentinės teorijos po šiai dienai tebėra vertingos. Per daug nesigilindamas, Zola jas pasisavina; anot Searo, tą veikalą Zola kaip reikiant išstudijuoja tik po dešimties metų. Paveldimumo teorija duoda jam ne tik

ryšį susieti atskiriems šeimos nariams, bet siūlo ir naują faktų dėstymo metodą! O, dabar tie Rugonai-Lantje jo rankose! Ir, nė nesiteikęs patikrinti, kiek šis metodas teisingas, Zola perkelia jį iš medicinos į literatūrą. Nuo šiol romanistas bus ne tiktai stebėtojas, bet ir eksperimentatorius. Kas kad sakoma, jog eksperimentuoti galima biologijoje, o romanas būtinai turįs išlaikyti demiurginio kūrinio paslaptingumą. Šių idėjų suma ir sudaro *natūralizmą*. Tai iš Teno paimtas terminas, kurį Zola ką tik prikergė dar ir dailininkams batinjoliečiams, nors tie nenorėjo su juo sutikti! Taip gimsta eksperimentinis romanas, natūralizmo kovos įrankis!

Zola apmeta popieriuje: *Metafizinis žmogus mirė, visas mūsų veikimo laukas pasikeičia pasirodžius fiziologiniam žmogui...*

Zola kuria savo sociologiją. Jo įkvėpėjas — Ogiustas Kontas. *Socialinė cirkuliacija identiška biologinei: visuomenės, kaip ir žmogaus kūno, atskirus narius, atskirus organus sieja tarpusavio solidarumas: vienam organui ėmus gesti, sutrinka daugelis kitų, ir prasideda labai komplikuota liga.* Pasirenka šią idėją (už ją vėliau susilauks labai rimtų priekaištų iš tikrų materialistų) ne dėl to, kad ji teisinga, o greičiau dėl to, kad patogi. Jame lindįs nenuramdomas romantikas susivilioja literatūriniu antropomorfizmu. Taip susikuria Zola sociologija, kuriai būdingas poetinis naivumas, panašus į jo vyresniojo plunksnos brolio, amerikiečio Volto Vitmeno:

Esama keturių pasaulių:

Liaudis: darbininkai, kareiviai.

Komersantai: spekuliuotojai nugriautinais namais, fabrikantai ir stambūs pirkliai.

Buržuazija: parveniu sūnūs.

Aukštuomenė: valdžios pareigūnai su pagrindinėm aukštuomenės figūrom — politikais.

Ir atskiras pasaulis: prostitutės, žmogžudžiai, kunigai (religija), *menininkai* (menas).

Ir ant šitos infrastruktūros iškils dvidešimt romanų, dešimt iš jų bus šedevrai.

Stulbinantis autoriaus godumas viską aprėpti eina ranka rankon su romano siužeto plėtojimu. Kurstomas pyk-

čio, pykčio prieš Antrąją imperiją, savo „Rugonuose-Malasiniuose“ suves su ja sąskaitas.

Šeima, kurios istoriją aš papasakosiu, atstovaus mūsų dienų plačiam demokratiniam pakilimui; išėjusi iš liaudies, ji prasimuš į apsišvietusias klases, į pirmuosius valstybės postus; rasis dirva jos niekšybėms, lygiai kaip ir jos talentams. Tas faktas, kad tie, kurie praeitam šimtmety buvo per nieką laikomi, dabar šturmuoja visuomenės aukštumas, yra viena didžiųjų mūsų epochos evoliucijų...

„Rugonai“ nukreipti *prieš* režimą, kurį, kaip žurnalistas, Zola vis atviriau ir atviriau užsipuldinėja „La Tribiun“ skiltyse. Kad ir labai užsiėmęs medžiagos rinkimu į korteles savo romanui „Dovydas-Murljeras“, jis neužmiršta savaip atžymėti Napoleono I šimtųjų gimimo metinių ir 1869 metų liepos 31 dieną rašo: reiktų sukviesti visus mirusiuosius *į šią nuostabią šventę, į paniekintųjų tautos šventę.*

Dabar romanas turi tapti kūnu.

Iš daugybės rašytojo užrašų galima pasekti šitą idėjų kūnijimosi procesą personažuose:

Aplinka, tikriau sakant, vietos bei visuomenės aplinka, nulemia, kuriai klasei priklauso personažas (darbininkas, menininkas, buržua — aš ir mano dėdės, Polis ir jo tėvas); „Plasano užkariavimui“ imti S. (Sezano) *tėvo tipą; dantingas, respublikoniškų pažiūrų buržua, šaltas, pedantiškas, šykštus; parodyti, koks jis namie: neleidžia jokios prabangos savo žmonai, etc.*

Ir taip toliau. Tokių pastabų — šimtai.

Grandiozinio romano planas jau gatavas, net ir pavadinimas sugalvotas: „Rugonai-Makarai“. Tai bus materialistinis, pozityvinis, fiziologinis, subrandintas paveldimumo teorijos (į paveldimumą čia žiūrima kaip į Likimo įkūnijimą), atseit, eksperimentinis romanas, kurio veiksmas vyksta Prancūzijoje taip nekenčiamos Antrosios imperijos laikais, o personažais paimti autoriui gerai pažįstami žmonės,— tai bus jo iššūkis Balzakui.[1]

---

[1] 1869 m. spalį Zola baisiai apsidžiaugė, gavęs iš Mišle laiškutį: „Jūs parašėt apie Balzaką puikų, aukšto lygio kritikinį straipsnį, geriausią iš visų kada nors jam skirtų. Jūs randat švelninančių aplinkybių *(sic!)*. Mano supratimu, jis jų reikalingas. Širdingi sveikinimai.“ Švelninančios aplinkybės! Balzakas! Vadinasi, galima lygintis su Balzaku!

Belieka sėsti ir rašyti.

Svarbu nusistatyti darbo ritmą. Kūrėjas susidaro dienotvarkę. Keltis aštuntą. Valandą skirti pasivaikščiojimui. Nuo devynių iki tryliktos rašyti. O popietės? Vizitai, straipsniai, Imperatoriškoji biblioteka. Jis apskaičiuoja, po kiek puslapių per dieną reikia išpleškinti, norint baigti per dešimt metų. Tai Kurbe tipo menininko-darbininko koncepcija. „Kiekvienas puslapis — tai tik įveiktina distancija."

1870 metais „Le Sjekl" (opozicinis, 60 000 egz. laikraštis, itin skaitomas vyno pirklių ir namsargių) pradeda spausdinti atkarpoje „Rugonų karjerą": *Trejus metus aš rinkau medžiagą šiam didžiuliam darbui, o pastarasis tomas netgi jau buvo parašytas, kai Bonaparto dinastijos žlugimas, reikalingas man kaip menininkui ir, mano manymu, turėjęs apvainikuoti dramą — tik aš nesitikėjau, kad taip greit,— davė man žiaurią ir būtiną atomazgą.*

Šis įvykis iš tiesų užbaigia Emiliui Zola *mirusio režimo, keistos epochos, beprotiškos ir gėdingos epochos, paveikslą,* bet toji epocha ištraukta iš jo knygų spintos. Viena pirmųjų režimo žlugimo aukų bus patsai istorikas romanistas, kuris numatė žlugimą ir jo aršiai troško.

II

Vedybos prieš audrą 1870 metų gegužės 31 dieną.— „Aš degte degiau." — Žiulio de Gonkuro mirtis.— „Tegyvuoja Prancūzija!"— nelaikšis „Aš kaltinu" kūdikis.— Revoliucija Ekse.— Eskiras ir Respublikos velitai.— Bordo miestas lyjant: 1870 metų Kalėdos.— „Ponia Koko ir ponia Kanar."— Zola — „La Kloš" korespondentas.— Garibaldis, Hugo, Tjeras.— 1871 metų kovo 18 diena.— „Iki kelių kraujuos."

Intymusis Zola gyvenimas liovėsi buvęs paslaptimi, paskelbus jo dukters Denizos Le Blon-Zola [1] atsiminimus bei jo draugų pasisakymus. Bet ir tokiame, regis, paprastame gyvenime yra likę šešėliuotų vietų.

Jam trisdešimt metų. Vaikystėj ir jaunystėj jis buvo be galo drovus. Tačiau šiaip — visai normalus vaikas. Laiku ėmė bręsti. Laiku pažino natūralų traukimą prie kitos ly-

[1] Denise Le Blond-Zola, Zola raconté par sa fille. Paris, 1931.

ties. Jaunystę paženklino nežemiška meilė „rausvai skrybėlaitei". Paryžiuje vaikinas, išauklėtas lotynų idealo — mylimosios garbinimo — dvasia, gyveno skaisčiai, iki susitiko Bertą. Paskui Gabrielė suteikė jam protingą pusiausvyrą. Tarp platoniškos meilės Luizai ir praktiškos meilės Gabrielei — beveik jokių kitokių nuotykių.

Koko vis ėjo gražyn. Brunetė, matinio gymio, žvitrių juodų akių, puikaus stoto, tikra namų židinio Junona, kurią Eduaras Mane nutapė su tamsiu pūkeliu viršum lūpos, išdidžią, pavydžią, valdingą. Ji myli Zola ir juo žavisi. Ji garbėtroška. Ją karštai jaudina likimo posūkis, nors perėjimas iš darbininkų luomo į buržua luomą, moterims kur kas lengvesnis, nei vyrams, tuo metu buvo dažnas socialinis reiškinys. Gabrielė bus gera draugė ir „poeto sergėtoja", mokės gražiai priiminėti svečius, sukurs jam ramią darbo aplinką, pasiėmusi sau visus namų rūpesčius. Su laiku ji net įgis prakilnumo.

Vestuvės įvyko 1870 metų gegužės 31 dieną, kai jau buvo justi artėjančio karo audra. Bažnyčioje. Taip panorėjo Gabrielė. Materialistas nesipriešino, vadovaudamasis praktiniais sumetimais ir tolerancija. Pagaliau atlikta. Drauge su žmona į jo namus įžengia konformizmas. Liudininkais buvo jo geri bičiuliai: Sezanas, vyriausias pabrolys, Marijus Ru, Polis Aleksisas, aistringas jo gerbėjas, ir Filipas Solari.

Juk Luizos nebėra.

Nuo šiol mažoji „įsimylėjusi fėja" tik iš tyko beskraidys apie rašytoją. Padarytas sprendimas tai ne vien teisėtos meilės Gabrielei aktas, bet sykiu ir atsisakymas nuo romantizmo privačiame gyvenime. Tačiau gerai žinome, koks dar brangus buvo jam Luizos su mantilija prisiminimas. Jis ką tik baigė „Rugonų karjerą", ir Luiza (arba „rausva skrybėlaitė"), be jokios abejonės, ten gyvena Mietos vardu. Knyga pasiglemžia mirusią meilę ir išvaduoja rašytoją nuo graužaties.

Mieta-Luiza, kaip visos provansietės, anksti subrendo. Jai trylika metų. *To amžiaus mergaitės panėši į švelnų sukrautą žiedą, kurio neaiškios formos turi kažkokio neišpasakyto žavesio; pro vaikišką liesumą jau ryškėja apvalios ir geidulingos linijos, skleidžiasi moteris su pirmosiom sa-*

vo žymėm, iš kūno dar pusiau mergaitė, bet jau kiekvienu bruožu nejučiomis bylojanti apie savo lytį.

Mieta ir Silveras vaikštinėja Viornos krantais. (Taip Zola perkrikštija Torsą.) Prie Bero tilto. Priemiesčiuose. Gerai jam su Luiza pažįstamuose. Kaip visos įsimylėjusios provansietės, ji užsigobusi apsiaustu: *tų tamsių domino labai daug; šiltomis vaiskiomis naktimis jie eina iš lėto, tyliai, vos vos liesdami kits kitą, tarytum svečiai vaiduoklių pokylyje...*

Provanso „Polis ir Virginija" — tai realisto Zola atsisveikinimas su idealistu Zola, kokiu jis buvo anksčiau. O iš nesugrąžinamos praeities taško žiūrint, koks jaudinantis pasidaro mažosios Mietos galas: jai skaudu mirti nepažinus Silvero meilės!

Luiza — tik rasos lašelis ant stiklo.

Šalimais atsiranda Koko-Gabrielė, kuri nori būti Aleksandrina, skulptūriškų formų, gyva, materiali. Jis ją nupiešė „Kūryboje" kaip Anrietę Sandoz, o save kaip Žiulį Sandozą.

Apie rašytojus galima kur kas daugiau sužinoti iš jų kūrybos, negu iš tiesioginių pasisakymų:

Jam, beje, reikėjo prisirišusios padėjėjos, kuri sergėtų jo ramybę, jaukaus židinio, kur galėtų užsidaryti ir pašvęsti visą savo gyvenimą kūrybai, apie kurią tik ir svajojo... Jis manė radęs, ko ieškojo: našlaitė, smulkių pirklių duktė, neturtinga, bet graži ir galvota... Pastarąjį pusmetį, metęs tarnybą, jis vertėsi žurnalistika ir gerokai uždirbdavo. Jis įkurdino motiną Batinjolyje, mažame namelyje, norėjo ten gyventi trise, apsuptas dviejų mylinčių moterų, mat, jautėsi pakankamai stiprus išlaikyti šeimą.

Emilio draugai Anri Searas ir Polis Aleksisas, kuris geriausiai žinojo jo intymųjį gyvenimą, nurodė teisingą kelią būsimiems biografams: patarė jiems surasti autobiografinius gabalus jo kūryboje ir atitinkamai sudurstyti. Mes matėme, kad „rausvą skrybėlaitę" pagrįstai galima sutapatinti su „Įsimylėjusia fėja", mažąja fėja su mantilija, kad Berta iš „Klozeri de Lila" „maitino" „Klodo išpažinties" heroję. Pamatysime, kad „Daktaro Paskalio" Klotilda tikrai yra Žanos Rozero prototipas.

Jau buvo sakyta, kad ponia Zola įkvėpė kai kurias „Pasakas Ninonai" ir, aiškus dalykas, ponios Sandoz portretą „Kūryboje". Bet niekas deramai neįvertino jos kur kas akivaizdesnio pasirodymo viename iš mažiau žinomų Zola romanų, būtent „Madlenoje Fera"; jis buvo parašytas 1868 metais pagal pjesę, apie kurią pasakojo Alfonsui Dodė. (Pjesė buvo pastatyta tik po dvidešimties metų.) Pirmiausia apie intrigą. Rašytojas, dar neatsikratęs romantiškos melodramos, sugalvoja šitokią temą: Gijomas pasidaro Madlenos Fera meilužiu; prieš tai Madlena, neturtinga našlaitė, pabėgo nuo vieno senio, kuris lindo prie jos, ir gyveno susidėjusi su studentu Žaku. Žakas išvyko į kolonijas, bet jinai jo neužmiršo. Po kiek laiko tarp Gijomo popierių ji suranda Žako fotografiją ir nustėrsta, sužinojusi, kad tai geriausias Gijomo draugas: jos pirmasis meilužis ir dabartinis buvo seni pažįstami dar iki jos; tik štai ateina žinia apie Žako mirtį; kai Gijomas pasiūlo vedybas (Zola taip rašo apie Madleną: *Jeigu jinai ir buvo netyčia įlipus į purvą, tai ilgai krimtosi dėl savo nuopuolio),* Madlena galų gale sutinka, bet savo paslaptį nutyli; tada ima ir atsiranda Žakas. Pragaro mašina pradeda veikti. Madlena, *impregnuota* (tasai žodis Zola nusigriebtas iš vienos biologinės teorijos, vėliau visiškai paneigtos) savo pirmojo meilužio, susilaukia nuo vyro dukters, kuri panaši į Žaką. Nelaukta atomazga: Žakas gyvas. Katastrofa neišvengiama. Madlena atsiduoda grįžusiam Žakui ir nusinuodija po dukters mirties: pasikartoja Atridų istorija smulkiaburžuazinėje aplinkoje.

Žinoma, tai romanas ir velnioniškai romantiškas. Šiaip ar taip, Gijomas turi daug Zola bruožų, o Žakas — Sezano. Visų pirma — vaikystė: *Koleže mane mušdavo, bet atsirado jis ir mane užsistojo. Išgelbėjo nuo ašarų, pasiūlė savo draugystę ir globą man, parijui, visų išjuokiamam ir niekinamam.* Neuropato bruožai: epizodas su Madlena, kuri pirmąkart su Gijomu atsiduria restorane už Paryžiaus, netoli Robensono, kur buvo laiminga su Žaku; ji meiliai guodžia audros bijantį Gijomą, ir tai visiškai sutampa su paties autoriaus baime! *Aš nebijau, aš kenčiu.* [1] O monogamijos

[1] Žr. toliau Tuluzo analizę.

troškimas, ištikimai laikantis Mišle idėjos: *Kaip kažkada sakėsi Žakui, jis mylės tik vieną moterį, pirmąją, kurią sutiks; mylės visa esybe ir laikysis tvirtai šitos meilės, nes nekenčia bet kokios permainos, bijo nežinomybės.* Taip pat mebliuoto kambario Suflo gatvėj, Paryžiaus apylinkių ir užeigos namų prie Manto, Benkuro „tikrojo gyvenimo“ aprašymas.

Ir pagaliau pati Madlena pavaizduota viename geriausių knygos puslapių, kurio tiesiog gaila ilgiau nepacitavus:

Tai buvo aukšta graži mergina lankstaus dailaus kūno, iš kurio trykšte tryško neregėta energija. Jos veidas buvo ypatingas. Viršutinė dalis stambi, kone vyriškai kaulėta; lygi plati kakta, nosis, skruostai lyg iš šalto kieto marmuro iškalti; ta griežta kaukė žvelgdavo plačiomis žaliai pilkšvomis matinėmis akimis. Šypsantis jų gelmėje žybsėdavo kibirkštėlės. Apatinė dalis, priešingai, buvo itin patraukli.

Iš išvaizdos aprašymo: *šalta ir išdidi,* bet taip pat švelni ir jausminga moteris *keistu veidu, sykiu ir rūsčiu, ir vaikišku,* aiškiai matyti Gabrielė-Aleksandrina. O jos vidus? Čia reikia išnarstyti ypatingą romanisto vartojamą hiperbolizavimo mechanizmą, kurio gerai nežinodami, galime prisidaryti painiavos. Įsivaizduokim šitokį dalyką: vienas mano vaikas taip bliauna, jog aš, netekęs kantrybės, instinktyviai pakeliu ranką, noriu jam sušerti, bet susilaikau. Po kiek laiko prisimenu tą nevalingą mostą (man, žinoma, gėda) ir pradedu vaizduotėj plėtoti, viską baisiausiai sutirštindamas, neuropato tėvo temą, kaip jis užmuša savo vaiką už tai, kad rėkė. Tai jau meninis hiperbolizavimas. Kai mes iš kūrinio norime atsekti gyvenimą, reikia daryti atvirkščiai. Tokiu atveju — turint galvoje aukščiau suminėtus panašumus — biografas tariasi galįs pateikti šiuos klausimus: Ar „Madlenos Fera“ tema kartais nėra paimta iš vidinio slapto Gabrielės gyvenimo? Ar ne *impregnacija* kalta, kad pabudo giliai tūnantis Zola pavydas, baimė? Sukilo dvasios siaubūnai? Ar ji nepadeda geriau suprasti, kas dėjosi tarp trijų personažų: Gabrielės, Emilio, Sezano? Nutylėjimų, susipykimų ir visiško santykių nutrūkimo? Aš atsakau „taip“ į visus šiuos klausimus su ta sąlyga, kad bus turima galvoje, jog čia kalba eina apie norus, silpnus ketinimus, jausmų užuomazgas, žodžiu, pirmuosius daigus.

„Madlenoje Fera“ yra vienas žiaurus posakis, ir jį patvirtina netiesioginiai prisipažinimai „Kūryboje“. Sandozas vedybose ieškojo tykaus prieglobsčio, kad galėtų dirbti, ir toliau autorius patikslina: *Juodu viens kitą ne tiek mylėjo, kiek ramino.*

Na o kaip seksualumas šitoje „sandaroje“, kur iš vienos pusės skrajojanti atsiminimų fėja, iš kitos — teisėta žmona, kuri išsemia tik materialinę pusę? Kai neturi jokių ryšių su kitomis moterimis, o jaudrumas nepaprastas, atsineštas iš skurdžios, drovios jaunystės? *Aš skaistuolis.* Žinoma! Tad iš kur jo romanuose tas erotinis šėlas, kuris vis augs ir augs, iki Zola ras tikrąją meilę, sykiu idealią ir žemišką? *Ir kuris paskui visai išnyks?* Iš kur Zola ima Rene ydas, keistą Madlenos ilgėjimąsi pirmojo mylimojo, idiotybės kurstomą Nana gašlumą, Žervezės pasidavimą jausmams, Albinos aistrą, „Nuovirų“ seksualinį maištą prieš buržuazinę veidmainystę, tokį pat Muketės maištą „Žerminalyje“, Kadinos — „Paryžiaus pilve“, kuri duoda bernui, užvirtusi ant maisto produktų krūvos, ir nusikalstamą „Žmogaus-žvėries“ herojės ištvirkimą? Iš kur jis ima dyviną Anželikos skaistumą („Svajonė“)? Anželika miršta besistengdama įveikti savo jausmus. Vardinti galima iki „Žemės“, kur Žemė — tai irgi patelė. Iš savo patyrimo? Ne, iš vaizduotės, kurstomos susilaikymo! Zola seksualumas — rašalinėje.

Jo seksas — *taip pat* plunksnakotis.

Kartą Zola pasakė Alfonsui Dode: *Šįryt mažai tepadariau. Buvau be ūpo. Norėjau užbaigti skyrių, bet galvoj — nė vieno doro sakinio. Aš stengiaus, aš visas degte degiau.*

Alfonsas Dode pataiso: „Jis pavartojo ne tą žodį.“

Zola dažnai degdavo... rašydamas. Šiuo požiūriu pažvelkime kad ir į paskutinę „Terezės Raken“ pastraipą: *Kai juodviejų kūnai susilietė, Terezei ir Loranui pasirodė, lyg jie būtų nukritę ant žarijų. Jie šūktelėjo ir dar stipriau prisispaudė prie kits kito, kad neliktų vietos skenduoliui. Ir vis tiek jautė, kaip Kamilio drapanų skutai šlykščiai spaudžiasi tarp jų, daiktais šaldydami odą, nors šiaip jų kūnai degte degė.*

Tas pats žodis, pavartotas ta pačia prasme.

„Kūryboje“ jis atsidengia visiškai. Savo išgyvenimus pri-

skiria Lantje (jis gi taip pat Sezanas), kurio erotizmas panašus į jojo, tik dar ekspansyvesnis:

Tai buvo skaistuolio aistra moters kūnui, beprotiškas išsiilgimas nuogybės, kurios geiste geidė, bet niekad glėby neturėjo, bejėgiškos pastangos rasti pasitenkinimą, sukurti tą kūną, kaip kad mintyse jį karštai spausti drebančiomis rankomis. Jis vijo iš dirbtuvės merginas, bet garbino jas savo paveiksluose, glamonėjo ar prievartavo su ašaromis akyse, kad nesugeba nupiešti tokių gyvų ir gražių, kaip norėtų.

Tas merginas, *skaistuolio* išvytas iš gyvenimo, ištisai pašvęsto darbui ir atiduoto į Gabrielės rankas, rašytojas sudeda į savo kūrybą, ir tik jų dėka ji pasidaro tokia gyva, tokia tragiška, tokia saulėta.

Tarp „skaistuolio Zola“ ir „to kiaulės Zola“, dviejų kraštutinių pravardinių, stovi tikrasis Zola, pranokėjas kilniųjų XX amžiaus erotikų: Lorenso, Žiulio Romeno, Selino, Milerio.

Zola jaučia artėjančią katastrofą. Po to, kai kunigaikštis Pjeras Bonapartas nušovė žurnalistą Viktorą Nuarą, jis neranda sau vietos. Jeigu jau nesugebėjo džiaugtis laime ramiais laikais, tai ko norėt dabar, kai tvenkiasi debesys? Mat, žurnalistas Zola moka skaityti depešas. Karas ir Taika šoka valsą intermezzo. Bismarkas nori karo. O kaizeris nelabai. Imperatorienė Eugenija nori karo. Snūduliuojantis Napoleone III humaniškas, taurus ir betvarkiškas pacifistas piešia imperatoriui rytdienos kruvinų mūšių paveikslus. Tasai pacifistas — taip pat ir mediumas. Bet Cezarį su barzdele kažkas paslaptingai įspėja, ir jis ima judintis. Taika juokiasi, nežino, kad po kelių valandų užgrius audra. Leonas Dode — tuomet pajodžarga vaikiščias — vėliau pavartos terminą „ženklas“ pavadinti tiems momentiniams įvykiams, kurie lyg ir išpranašauja svarbesnius. Toksai ženklas buvo Žiulio de Gonkuro mirtis.

Zola ant karštųjų parašo Edmonui:

Ar tik nebus pagrindinė jo mirties priežastis tai, kad publika abejingai tylėdama sutikdavo jo labiausiai išgyventus kūrinius? Jį pribaigė menas.

Šitokia užuojauta paveikia labiau, nei įprastiniai žodžiai. Edmonas, karštligiškai jautrus, kaip ir brolis, pasiūlo pakeisti „jų santykius, palaikomus iš tolo laiškais, artima bičiulyste (...). Aš čia noriu jums pasakyti, kad tuo metu, kai mano brolis sirgo ir tamsybės jau viešpatavo jo sieloje, jūsų straipsniai apie „Ponią Žerveze“ jam nuskaidrino paskutiniąsias dienas. Už tai aš jums reiškiu dėkingumą, kurį teikitės priimti kaip mano bičiulystės įrodymą, jei to panorėsite. Ak, pone, kaip man buvo sunku šį pusmetį, koks aš nelaimingas! Aš niekad neužmiršiu, su kokiu liūdesiu žvelgė mirštančiojo akys, numirėlio akys, nes — aiman! — niekad nesu matęs lavono veide tokio skausmingo gailesčio, kad išsiskyrė su šiuo gyvenimu. Nuoširdžiai jūsų E. de Gonkuras.“

Zola sudreba.

O po to, 1870 metų liepos tryliktąją — Emso depeša.

Išpuikėlė Imperija metasi paskui ispanę[1] į naują karą, nenuvokdama, kad jį reikėjo pradėti prieš ketverius metus, kad dabar Bismarko rankose visi koziriai. Neseniai iškepti aristokratai, įžūlūs ir kvaili, leidžiasi į katastrofą, kaip per išgertuves leidžiasi šokti Ofenbacho kadrilių, nė valandėlei nesusimąstę, jog gali išeiti *danse macabre*. Mes pasiruošę. Liepos mėnesį Satori vietovėje tris šimtus arklių, nupirktų iš kailialupio, nupila nauji Refi kulkosvaidžiai per nepilnas tris minutes. Ko mums bijoti? Pirmyn į Berlyną! Zola baisisi šitokiu kvailumu. O kai liepos devynioliktąją sužino, jog karas paskelbtas, jo širdį užlieja pasipiktinimas ir kažkoks sunkiai nusakomas palengvėjimo jausmas, gerai pažįstamas nervingiems žmonėms, susidūrus su neišvengiama nelaime. Tai vienas būdingųjų Zola bruožų: geriau įvykęs faktas, kad ir žiaurus, negu nežinomybė. Tuo metu jis bendradarbiavo Lui Ulbacho laikraštyje „La Kloš“. Įvykiai jį veja iš kabineto. 1870 metų rugpiūčio 5 dieną, kai viduje didžiausias įtempimas ir pats mobilizacijos įkarštis, Zola savo straipsnyje, pavadintame „Tegyvuoja Prancūzija!“, stoja už taiką!

Šiuo metu prie Reino yra penkiasdešimt tūkstančių karių, kurie pasakė „ne“ Imperijai. Jie nebenorėjo karo, re-

[1] Čia turima galvoje imperatoriaus Napoleono III žmona Eugenija, kilimo ispanė. *(Vert. past.)*

guliarių armijų, tos baisios jėgos, kuri atiduoda į vieno žmogaus rankas visos tautos gyvenimą, jos gerovę... Respublika ten, prie Reino... jos pusėje penkiasdešimt tūkstančių didvyrių, ji gims pergalės valandą. Ir mes juos sveikinsim, nes tikriausiai išvysim juos tarp drąsiausiųjų. O jie grįžę pasakys: viskas tvarkoj, prūsai daugiau negrasins Prancūzijai, dabar išvaduokim ją nuo kitų priešų.

Kitokiomis aplinkybėmis šisai straipsnis būtų galėjęs tapti toks pat svarbus, kaip vėliau „Aš kaltinu". Jis ir įžvalgus, ir drąsus, ir revoliucinis, ir taip pat stipriai parašytas, kaip ir „Laiškas Respublikos Prezidentui". Jame išdėstytas ne tik politinis, bet ir menininko credo, o pareikštas protestas — juoba aštresnis, nes reikšmingesnis. Bet Prancūzija negirdi. Istorikai į jį nė dėmesio neatkreips. Tai neteisinga, bet taip yra.

Zola kaltinamas „kurstąs panieką bei neapykantą valdžiai, siundąs žmones neklausyti įstatymų". Jam būtų gerai kliuvę, jei Imperija pirmoji nebūtų gavusi į kailį. Viešai išsakęs savo pažiūras, Zola nori stoti į armiją, bet dėl trumparegystės jo nepriima. Pulkai išvyksta, Zola nusiminęs, kad iš jo jokios naudos. Rugpiūčio dvidešimt septintąją jis rašo Edmonui de Gonkurui: *Šis baisus karas išmušė man iš rankų plunksną.*

O po kiek laiko imperatorių, išdažytą ir užsodintą ant žirgo (taip jį atvaizdavo Meisonje savo paveiksle), pašėlusi imperatorienė išsiunčia į frontą, prisakiusi negrįžti į Paryžių be pergalės, ir Sedanas jį sudoroja. Paskelbiama Respublika. Tarp jos kūrėjų Zola draugai: Klemanso ir Artiuras Rankas. Zola tuo nesidžiaugia. Gabrielė apimta baimės.

Jis sužino, kad Ekse — revoliucija. Rugsėjo ketvirtąją respublikonai nužygiuoja į rotušę. Tradicija ir maskaradas. Jie paskiria naują municipalitetą, į kurį įeina Bajis ir bankininkas Sezanas. Minia įmeta į fontaną imperatoriaus biustą, tegul sau tasai špižinis puslavonis ten rūdija. Respublika skelbiama įsakmiai. Valabregą ir Bajį, išvykusius iš Paryžiaus raginti Eksą laikytis, jau vadina „laisvaisiais bėgliais". Emilis pečiais trauko. Gabrielė kalbina važiuoti. Greit pasirodys prūsai. Motina norėtų likti Paryžiuje. Ką daryti?

Zola, prieš mėnesį bandęs stoti skersai kelio, nublokštas į šalį. Rugsėjo septintąją jis su šeima palieka sostinę ir atvažiuoja į Marselio priemiestį Estaką; „tai nedidelė gyvenvietė, kaip Anjeras, tik jūros pakrašty“.[1] Emilis susiranda Sezaną. Tas gyvena su Ortansa Fike, slapčiomis nuo tėvų. Polis tapo. Jis nelyginant akmuo ar alyvmedis yra dalis jūros rimties. Įvykiai jam velnioniškai įsipyko. Mirties husarai veržiasi į Rytus. Sezanas stumiasi pirmyn į savo revoliuciją, spalvos revoliuciją.

Sezanas štai apie ką jau galvoja: „Čia lyg lošimo korta. Raudoni stogai žydroje jūroje. Saulė tokia baisi, kad man rodosi, jog daiktų siluetai išsiskiria ne tik baltai ar juodai, bet ir žydrai, raudonai, rudai, violetiniai. Gal klystu, bet man atrodo, jog tai gryna priešingybė modeliavimui.“

Tai ir nežmoniška, ir žavu. Nors Zola atsidūrė širdžiai mieloje draũgėje, tačiau nenustygsta vietoje, širsta, nori apsigyventi Marselyje, kurio regi stogus ir laivus. Sezanas niurna:

— Nevažiuok į Marselį, Emili! Tu nė neįsivaizduoji, kokie kvaili tie žiaurūs žmonės! Kas mums darbo, po šimts! Aš — tapytojas, todėl tapau. Tu — rašytojas, todėl rašai! Tai paprasta kaip mistralis!

Ne taip jau paprasta tam, kuris vėliau bus apšauktas blogu prancūzu! Emilis kankinasi. Darbas nesiseka. Maudulys ir anksčiau piaudavo, o dabar — nors verk. Žinoma, Viduržemio jūra, akį rėžiantis vakarų grožis, bujabesas, su krapais sutaisytas jūros vilkas, graikų jūros kvapas negali jo nejaudinti, bet jam gėda tų savo mažyčių džiaugsmų. Ir jis kartais žiūri į Polį kaip į baisiai svetimą.

Estaka...

Bažnytkaimis visai Marselio pašaly, suspaustas kalnų, kurie juosia įlanką. Iš abiejų įlankos pusių uolos nusiduoda į jūrą, horizontas, atrodo, užsibaigia salomis tolumoje, ir jūra panaši į didžiulį baseiną, o gražiu oru — į žydrą žydrą ežerą... Kai saulės spinduliai krinta statmenai, vanduo pajuosta ir sakytum užminga tarp dviejų uolėtų kyšulių, kurių baltumą šildo geltoni ir rudi atšvaitai. Pinijų tamsiu žalumu nutaškuota raudona žemė. Ta panorama

---

[1] Renuaro žodžiai.

kyla akinančioje virpančioje dienos šviesoje ir primena kažkokį matytą Rytų kampelį.

Ten kruvinas sąmyšis. Čia antikinė rimtis.

— Poli, mes keliamės į Marselį.

Marselyje, kaip ir Ekse, revoliucija buvo balaganiško pobūdžio. Sukilėliai ir uosto padugnės išėjo į gatves. Respublikos velitai [1] ir laisvieji mirties šauliai, apsitaisę kaip plėšikai, vaikštinėja vartydami baisias akis. Nuo Bel de Me leidžiasi sujudusios eisenos. Kunkuliuojantis Marselis, sukilęs prieš Turą ir Luarą, nori tapti sostine. Dėmesio! Didybės troškulys kursto šitą maskaradą. Miestas solidarizuojasi su Prancūzijos šešiakampiu, bet niekina nugalėtuosius, tuos šiauriečius. Trys šimtai municipaliteto gvardiečių pučia į akį ant kanapų naujoje prefektūroje. Marselis stato šaunią operą, tenoro partiją traukia penkiasdešimt penkerių metų Eskiras, deputatas, aukštas departamento pareigūnas (jo plunksnai priklauso veikalai šitokiais pritrenkiančiais pavadinimais: „Kankinės mergelės“, „Beprotės mergelės“, „Išmintingosios mergelės, arba laisvės kankinių istorija“). Penkiolikai Ronos slėnio ir Alžyro departamentų jis garsina įdūkusio lamartinizmo dvasia alsuojančius atsišaukimus. „Pietų prancūzai, už ginklų!“ Į krantą išsilaipina Garibaldis, Genujos kareivio sūnus, Sicilijos išvaduotojas. Triumfas. Rytoj Valanso lygumoj susirinks penki šimtai tūkstančių. Ar apie tiek! Eskiras uždaro reakcinius laikraščius, išveja jėzuitus — užbėga už akių Komunai. Taip tai taip, bet šis prokonsulas gauna sausą telegramą iš Gambetos, krautuvininko (irgi genujiečio) sūnaus, gimusio Šiaurėje, Kaore, advokato, Marselio deputato, buvusio respublikonų delegacijos galvos, vidaus reikalų ir karo ministro: „Priimu jūsų atsistatydinimą.“ Gambeta siunčia į Marselį savo žmogų Marką Diufresą, rašytoją, kilimo iš Dordonės. Marką Diufresą, išlipusį iš traukinio, suima; jis — įkaitas! Prisivirs košės! Tegyvuoja Eskiras! Mirtis Gambetai! „Mes visi prisiekėm geriau padegti miestą, negu atleisti Eskirą. Pasirašė: Leru.“ Prie Eskiro draugų, res-

---

[1] Taip buvo vadinami Napoleono laikais lengvieji pėstininkai. *(Vert. past.)*

publikonų, socialistų, dorų žmonių, dedasi taip pat suteneriai, galvažudžiai, perėjūnai rytietiškais veidais, visokie utėliai, spalvinga, margaplaukė minia, ar tik ne dar labiau maišyto kraujo, nei Zola, kuris žiūri į ją apstulbęs. Kažkoks amerikietis Treinzas iš Alhambros klubo praneša, kad Airija ir Amerika siūlanti savo pagalbą. „Nereikia,— atsako Eskiro šalininkai,— mes nugalėsim patys!“ Tai herojiškasis Marselis. O kitas Marselis, turčių pirklių Marselis, pasislėpęs savo vilose už muilo dėžių, laukia, kuo viskas baigsis.

Imperijos žlugimas dar taip nesijautė Paryžiuj, kaip čia, klausantis ūžiančios, česnaku perkvipusios minios šauksmų.

Spalio trisdešimt pirmąją ateina žinia, kad krito Mecas. „Mecas kapituliavo, Marselis nekapituliuos!“ Paskelbiama laisva Komuna. Generolas Kliuzere, buvęs prancūzų karininkas, Garibaldžio pulkininkas 1860 metais, Šiaurės armijos generolas Amerikos pilietiniame kare, prijaučiąs besikuriančiam Internacionalui, išeina iš Liono kalėjimo, nusileidžia į slėnį ir meta šūkį: „Prie sienos!“ Iš tikrųjų Kliuzere nori sukelti Pietus ne tik prieš Gambetą, bet ir prieš Imperiją. Minia jį seka iki Meilano alėjų. O ten nei iš šio, nei iš to pasigirsta šūviai. Nuo kažkokio susinervinusio subjekto rankos žūsta pašto viršininkas su žmona. Kyla panika.

Rytojaus dieną pasirodo Žanas, kilimo iš Rokmoro (Garo departamentas), 1851 metų deputatas, kurį Gambeta, norėdamas padaryti galą netvarkai, ką tik paskyrė Buš-diu-Ronos departamento prefektu. Žanas, kad ir gavęs kulką į pilvą, nepasitraukia. To užtenka. Marselio revoliucija baigta.

Kai Emilis atvažiuoja pas Polį į Estaką ir praneša naujienas, tas įdūksta, kad Valabregas pasidarė Ekso municipaliteto gvardijos leitenantu ir kad tėvas jam prisegė savo respublikonišką kardą!

— Keturiasdešimt aštuntųjų metų svieto lygintojai! Politikieriai pingvinai!

Zola mąsto, skaito depešas, stengiasi suvokti, kas dedasi. Ak, kaip jis toli nuo Rugonų-Makarų! Užuot gyvenęs kitų gyvenimu, romanistas gyvena tik savuoju. Niūrus farsas!

Didieji miestai nepaklūsta laikinajai vyriausybei. Darbininkai nori revanšo už keturiasdešimt aštuntuosius metus. Ką darysi, reikia gyventi toje sumaištyje, žiūrėti į tautos agoniją. Zola susiranda Arno, kuris kažkada užsakė parašyti „Marselio paslaptis“, ir Marijų Ru. Jie susitaria steigti laikraštį ir pavadins, aišku, „La Marsejez“. Zola palaiko Žano pusę. Jis kaip buržua traktuoja minią, einančią už komunų autonomiją su Eskiru ir generolu Kliuzere priešaky. Jis prieš ekstremistus. Net galvoja iškelti savo kandidatūrą į Steigiamąjį susirinkimą.

Bet laikraštis, deja, nelabai perkamas. Zola svajoja apie subprefekto vietą Ekse. Eksas jau turi subprefektą. Kas jį paskyrė? Žanas nieko nežino. Telegrafuoja į vidaus reikalų ministeriją, teiraujasi, kas jį paskyrė — Gambeta ar Eskiras! Atsakymo vis nėr. Pinigai tirpsta. Zola nusprendžia pats vykti į Bordo pakovoti dėl tos vietos.

Lyg koks užkampio mokytojėlis jis važiuoja trečia klase (traukiniai vaikšto nereguliariai), tarp prastų žmonelių, gerklingų ir jam svetimų. O dar paspaudžia šaltis, nuo kurio Pietūs neturi kuo gintis. Iš Marselio baladojasi į Setą, iš Seto — į Montobaną. Alyvmedžiai apsnigti. Kelyje iš Montobano į Bordo užklumpa ledinis lietus, atpūstas iš Atlanto.

Į Bordo Emilis Zola atvyksta gruodžio dvyliktąją. Apsigyvena Montre viešbuty Monteskje gatvėje. Pavaikštinėja po Municipaliteto teatro arkadomis, papusryčiauja „Skaniame koplūne“.

Bet Bordo, kur evakuavosi iš Turo vyriausybė, tai ne purpurinis Marselis, užsitaisęs tokią šaunią kruviną dramą. Tai pilkas gėdingai pabėgusios valdžios prieglobstis. Prigužėję biurokratų, žurnalistų, politikierių, kurie nepatenkinti, kad viskas taip prastai organizuota. Lyg būtų galima gerai organizuoti žlugimą!

Zola greit susidaro aiškią nuomonę:

Viskas, regis, užpildyta... Gauti tarnybą, atrodo, neįmanoma. Nuo Alžyro mane atkalbėjo. Yra vietų intendantūroje ir armijos užnugary. Manau, reikėtų čia pagyventi mėnesį, nuolat landžiojant po ministerijas. Gal tada kas ir išdegtų.

Jis neatsisako sumanymo tapti subprefektu. Pats daro

žygių per vyriausybinius kanalus, be to, ragina Marijų Ru paklibinti Žaną. Artiuras Rankas, pažįstamas dar iš Klemanso laikraščio „Le Travai" laikų, paskui perėjęs į „La Tribiun", buvęs politinis kalinys, dabar Gambetos paskirtas kriminalinės policijos viršininku, Zola įprašytas, pasiuntė telegramą prefektui.

Bet tai buvo rugsėjį, o dabar jau gruodis. Trys mėnesiai perniek.

Rankas telegrafuoja: „Brangusis ponas Žanai, aš girdėjau, kad greit bus vakuojantis Ekso subprefekto postas. Jeigu tos žinios tikros, leiskite jums pasiūlyti p. Emilį Zola vietoj asmens, šiuo metu einančio tas pareigas."

Žanas atsako, kad postas jau užimtas — per tą laiką buvo paskirtas kitas. Gruodžio šešioliktąją nustoja ėjusi „La Marsejez". Zola kišenėj — tik trys frankai. Staiga jis pamato pro langą Gle-Bizueną. Pašoka, bet kelneris jį šūkteli. Zola meta jam tuos paskutinius tris frankus ir prisiveja parlamentarą. Septyniasdešimtmetis politinis Šiaurės veikėjas, kraštutinis kairysis, garsėjo savo nepriekaištinga reputacija. Jis priima rašytoją sekretorium. Po keleto dienų Zola kišenėje atsiranda raštas: „Nacionalinės gynybos vyriausybė. Bordo, 1871 metų sausio 3 d. Prašau p. Rusi išmokėti mano sekretoriui p. Zola jam priklausantį 500 frankų atlyginimą už gruodžio mėnesį. Gle-Bizuenas." Pinigai kaip tik laiku.

Gruodžio dvidešimt pirmąją Zola išsikviečia Gabrielę ir motiną — *ponią Koko ir ponią Kanar,*— kurios savo paskutiniame laiške patarė jam nepersišaldyti!

Man jau kelia skrybėles.

Dar vienas galvosūkis — tai šuo Bertranas. *Blogiausiu atveju duokit konduktoriui* (traukinio) *porą frankų ir paprašykit prižiūrėti gyvulėlį, kad negautų plaučių uždegimo.*

Kalėdas sutinka vienas, *klaidžioja it dūšia be vietos.*

Ponia Koko ir ponia Kanar pagaliau atvyksta. Jos visą dieną pralaukė Frontinjane: kelias buvo užverstas sniego! Muskato krašte!

O tuo metu Zola su Sezanu Ekse apšaukiami kaip vengiantys karinės prievolės. Apie tai trimituote trimituojama. Marijus Ru patikslina faktus savo 1871 m. sausio 4 d. laiške: „Tie patys bajorai, kurie įskundė Sezaną (matyt,

Polis bus jiems pasakęs, jog gyveno su tavim Estakoje), nežinodami, ar tu viengungis, ar vedęs, apšaukė, kad ir tu vengi karinės prievolės."

Zola rūpi Batinjolyje paliktas butas, kuris dabar rekvizuotas. Šiokių tokių žinių gauna iš Polio Aleksiso. Kaip blogai rašo tas kiaulė Aleksisas!

Paryžius, 1871.II.19

„Batinjolis nesubombarduotas, bet dalį jūsų buto rekvizavo Batlio [Batinjolio] merija ir apgyvendino apsupties laikui pabėgėlių šeimą. Aš iš kelių kartų mėginau nukreipti nuo jūsų šį nemalonumą, bet visi žygiai buvo veltui. Taip, brangusis Emili, *horresco referens!* [1] visa šeimyna, tėvas, motina ir penketas vaikų! .. Skubu pridurti, kad jūs bent kiek apsiramintumėt, jog jiems atiduota tik apačia. Mano rūpesčiu Mane drobė, jūsų sidabras bei įvairūs kiti daiktai, palikti ant stalo, [2] buvo pernešti į antrą aukštą... Toji iš Anjero *(sic)* užgriuvusi orda tebegyvena pas jus ir netgi, atrodo, kuo puikiausiai jaučiasi... Atsargiai praneškit visa tai abiem poniom Zola..."

Taip ir padarė susirūpinęs bei susigraudinęs Zola. Penketas vaikų... Ak, vaikai! Nieko nepadarysi, Gabriele, karas! Jis galvoja apie savo rožes, vynuogyną ir pasiunčia per Polį Aleksisą penkis frankus sodininkui.

Kaip ir pirma, rašyti neturi ūpo. Vis tebegundo administracinis aparatas. Sausio šešioliktąją Gle-Bizuenas imasi tarpininkauti, parašo prefektui laišką, kurio negali skaityti nesišypsodamas: „Kreipiuosi su prašymu į patį doriausią bei mieliausią Respublikos prefektą dėl p. Zola, kuris kol kas eina vyriausybės nario Gle-Bizueno sekretoriaus pareigas. Brangusis prefekte, aš noriu jums pasiūlyti puikų darbuotoją, bet šiuo tarpu geresnio kandidato, kaip mūsų bičiulis p. Zola, neturiu; todėl prašau, būkit malonus, tarstelėkit žodelį vidaus reikalų ministrui, kad pageidaujate, jog ponas Zola būtų paskirtas Bajonos subprefektu."

O kol kas Zola vėl imasi rašyti straipsnius „La Kloš" laikraščiui. Jam nebus lemta tapti subprefektu. Vėl jį pasigauna dievinamoji ir nekenčiamoji spauda.

---

[1] Baisu pagalvoti! *(Lot.)*

[2] Iš to galima spręsti, kad išvyko paskubomis.

Iš šito bendradarbiavimo išryškėja Zola, kaip žurnalisto, veiksmingumas. Savo amatu jis dažnai bodisi, bet vos tik koks įvykis jį pagauna, bemat pasidaro nuostabiu liudininku:

Išeinu iš pirmojo Nacionalinio susirinkimo posėdžio. Turiu jums pranešti, kad Didysis Bordo teatras paverstas įstatymų leidimo rūmais. Įsivaizduokite šermenų koplyčią: įžengi vidun iš saulės nužertos gatvės ir atsiduri salėje, kur dega trys liustros. Apačioje raudoni suolai; scenoje su pakelta uždanga — tribūna ir purpuriniu audeklu užtiesta pakyla; čia, vidury šitos salono dekoracijos, bus kertama galva Prancūzijai. Dairaisi po tamsius kampus budelio.

Aukšto lygio žurnalistika.

Zola mato, kaip vėžys ėda sužeistą Prancūziją. Vis didėja nesusipratimas tarp Gambetos, romantiko masono, ir pasyvios šalies, kuri kratosi nebetęsianti pralošto karo. Visa tai — ir ant greitųjų iš menkystų lipdomi kabinetai, ir niekingi manevrai, niekingi demaršai, ir paniškas troškimas bet kuria kaina taikos — leidžia Zola pajusti katastrofos mastą.

Jis piktinasi provincijos deputatų elgesiu su Garibaldžiu, „raudonuoju kazoku rūsčiu ramiu kareivio veidu ir plačiabryle fetrine skrybėle ant galvos", kuriam nė padėkos nepareiškia. Mato Hugo, Paryžiaus deputatą. Susitikimas su jaunystės dievaičiu jį giliai sujaudina. Hugo sako, rodydamas į Susirinkimą: *Įsivaizduokite visus Karolio X ir Liudviko Pilypo laikų provincijos bajorus, gerai išsilaikiusius, tik mažumą apdulkėjusius.* O Zola jam į toną: *Turiu jums pasakyti, kad Floke* [1] *savo interpeliaciją pradėjo baisiu žodžiu „Piliečiai!", kuris it perkūnas trenkė salėje. Argi šitie žmonės betiki Respublika?*

Tjeras — Prancūzijos vykdomosios valdžios galva. Apie antrąjį savo dievaitį Zola šitaip atsiliepia: *Blaivaus proto, plepys, iki kaulų smegenų prancūzas, įsikūnijusi Prancūzija. Niekada niekas dar nebuvo sujungęs savy tokiu laipsniu vidutiniškų mūsų nacijos gabumų.* Bet jį prašyti pagalbos vengia, nors motina atkakliai įkalbinėja. Koks knibždėlynas! Po Livurną trasioja Orleano kunigaikščiai... Pa-

---

[1] Šis respublikonas 1867 m. birželį riktelėjęs carui Aleksandrui II (beje, tai nuginčijama): „Tegyvuoja Lenkija, pone!"

ryžiečiai ir provincialai kaltina vieni kitus dėl žlugimo! Jis žiūri į dalykus tiesiai: *Šalis lyg iš košmaro vaduojasi; atrodo, kad per ilgą sunkią žiemą buvo lindėta susirietus griovyje iki kaklo sniege, purve, galvojant vien apie mirtį.* (1871 m. vasario 22 d.)

Labai aukšto lygio žurnalistika.

Bordo epizodas baigiasi. Jau ruošdamasis išvykti, Zola sužino, kad „Le Sjekl" spaustuvė nudaigojo vienintelį „Rugonų-Makarų" rankraščio egzempliorių. Vis dėlto prisiverčia negalvoti apie ištikusią nelaimę. Kovo ketvirtąją jis rašo Poliui Aleksisui:

Ateina mūsų viešpatystė. Taika įvesta. Mes — rytdienos rašytojai.

Kovo keturioliktąją Koko, Kanar ir šuo Bertranas grįžta į Paryžių. Kokia laimė — atsiranda rankraštis: begulįs sau tarp popierių ant spaustuvės korektoriaus stalo. Kovo aštuonioliktąją „Le Sjekl" pradeda toliau spausdinti atkarpoje romaną. Zola džiaugiasi. Vargšelis! Tą pačią dieną Monmartre komunarai nutraukia nuo arklio generolą Lekontą ir nusivaro į Šato Ruž, paskui į Rozje gatvę Nr. 6. (Už to namo dabar yra Sakre-Ker bažnyčios altoriaus dalis.) Netrukus ten atveda ir iš netyčių atpažintą Klemaną Toma, šaudžiusį į minią 1848 metais. Ir šit sode, kur pradeda žydėti romansuose apdainuojamos alyvos, krinta nuo kulkos Klemanas Toma. Vienas kareivis iš 88-ojo pulko, savo laiku baustas, suknežina galvą Lekontui, ir tas pargriūva, užkliuvęs už savo didžiulio kardo. Girdėt moterų juokas. Leidžiasi naktis.

O ne, taika dar neįvesta!

Tautai nepriimtinas nei karinis imperatoriaus pralaimėjimas, nei Gambetos politinis pralaimėjimas, nei pono Tjero diplomatinis pralaimėjimas. Tegul sau ką nori sako sveikas protas, bet kraujotroška Kalibanas pakyla, gražus savo bergždžia aistra! Zola dabar pačiam pragare. Pirmosiomis gegužės dienomis jis suimamas ir vos nepatenka į įkaitų skaičių.

Versalyje nuo kovo dvidešimt antrosios jis vėl imasi rašyti korespondencijas. *Kiekvieną sykį, kai išeinu iš tų niekingų posėdžių laukan, į gryną orą, aš atsigaunu.* Vis dar

niekaip negaliu priprasti prie tos tvankios salės, prie žiaudrios dujinių žibintų šviesos. Tai dekoracija, o pačioje dramoje Zola mato, kaip įžvalgusis p. Tjeras, tas „miniatiūrinis Mirabo“, su liguistu džiaugsmu deputatams praneša apie sėkmingą lygos kovą su komunarais, o deputatai trypia kojomis iš nekantrumo ir sveikina „kruviną jį neužaugą“.

Nacionalinis susirinkimas gyvena tik instinktais. Tai baikštus žvėris, kuris nežengs pirmyn vien todėl, kad ant kelio guli medis. Nacionalinis susirinkimas nori Paryžiaus, bet surištom rankom ir kojom. Paryžiaus, parklupusio po karaliaus kojų. Paryžiaus be ginklų ir be laisvės.

Jis nežino, kur linkti: niekina Pasturlakinį parlamentą ir biaurisi komunarų piktadarystėmis. Jis tarp dviejų minių. Ir tikrąja — ne perkeltine — prasme. Tarp kovojančių partijų vyksta osmoso procesas. Iki kovo trisdešimtosios Zola kasdien važinėja į Versalį. Vieną rytą Sen-Lazaro stotyje jį sulaiko nacionalgvardietis. Zola protestuoja. Tada kareivis jam ir sako lipšniai:

— Dešiniojo kranto traukiniai panaikinti, bet kairiojo kranto tebevaikšto. Važiuokit į Monparnaso stotį!

Absurdiškumas (mes vadiname absurdu) siutina Zola. Nacionaliniame susirinkime vienas kvoštelėjęs deputatas reikalauja permesti į Alžyrą visus sveikus vyrus! Tyčiojamasi iš Paryžiaus merų, kurie daro, ką gali, kad miestas išvengtų pačių blogiausių pasekmių. Versaliečiai numatė pradėti karines operacijas balandžio trečiąją. Komunikatai apie pergalę prieš sukilėlius padeda užmiršti komunikatus apie vakarykštį pralaimėjimą. *Štai tas ir šlykštu. Vyksta brolžudiškas karas, o mes netrukus imsim vainikuoti tuos, kas bus daugiau išžudęs savo bendrapiliečių!* Absurdas! *Dangus buvo apsiniaukęs ir net prie pilies durų galėjai girdėti egzekucinės komandos šūvius, duslius, lyg tolstančių Medono link karietų bildesį. . .* Grizečių ir parduodamos meilės Medonas! *Po savaitės vietoj raudonojo teroro prasidės baltasis. . . Aš ne iš narsiųjų. . . Versalio pergalė mane gąsdina. . . Atrodo, lyg būtum už tūkstančio mylių nuo Paryžiaus, o apie mūsų vargšą didįjį miestą čia kalba kaip apie galvažudžių lindynę. . .*

Šitie įspūdžiai, Zola užrašyti Versalyje, pasirodo Paryžiuje! Absurdas! Tačiau žurnalistinis darbas kasdien vis sunkėja. Zola tekstai darosi grynai informacinio pobūdžio. O nuo balandžio aštuntosios jis jau nieko nebepasirašinėja.

Prie Versalio Zola matė varant belaisvius komunarus sudraskytais drabužiais, įdūkėlius ar šaipokus, degančius neapykanta buržuazijai, sulindusiai į Liudviko rūmus. Toji neapykanta plėšė jį pusiau. Viena dalis stojo už taiką, sutiko su pralaimėjimu, o kita — tamsesnė — ėjo išvien su tais nepasiduodančiais, kuriuos it šeškas piovė Tjeras. Juos vesdavo grupėmis po penkiasdešimt pas jauną komisarą Mase. Zola krūpčiodavo nuo salvių: tai šaudė belaisvius. Ir vis girdėdavo isterišką moters juoką.

Kažkaip sykį jis pasakė Žiuliui Favrui, šešiasdešimties metų nacionalinės gynybos viceprezidentui ir užsienio reikalų ministrui, labai panašiam į liūdną dogą:

— *Į Paryžių gausit bristi iki kelių kraujuos!*

Netrukus Zola pajunta, kad nebegali ilgiau būti Versalyje. Viena daržovininkė, nepaisydama draudimo, susitaiso vežti daržoves į Paryžių. Ne iš artimo meilės, o į „juodąją rinką“. Zola sėdo į jos vežimaitį. Šis epizodas aprašytas „Paryžiaus pilve“. Versaliečių būrys juodu sulaiko. Karininkas liepia valstietei gręžti arklį. Zola parodo Nacionalinio susirinkimo pažymėjimą ir toliau traukia vienas su skėčiu rankoje per *no man's land,* [1] tarp versaliečių užkardos ir Klinjankuro vartų. Čia sutinka komunarus. Laisvus ir nuožmius. Jis pasisako, kas esąs. Tie praleidžia. Jis kopia į Monmartrą. Miestiečiai moka po du sū už vietą terasoje: nori pasižiūrėti pilietinio karo. Jie valgo dešras. Kažkokia moteris juokiasi, gal ta pati, kur juokėsi Rozje gatvėje, kai kovo aštuonioliktąją šaudė Lekontą ir Klemaną Toma. Ir kita isteriškai juoksis, kai minia, ištampiusi visą valandą po Monmartro gatves, ims akmenimis mėtyti į gražuolį Varleną, komunarą šventojo veidu, kuris rizikavo gyvybe, gelbėdamas įkaitus iš Akso gatvės! Zola susmunka ant

---

[1] Neutrali zona, niekieno žemė *(angl.— Vert. past.).*

suolo. Jo gera didelė vaikiška širdis plūste plūsta ašaromis po nedėkinga suaugusiojo kauke.

Driokstelі šūvis.

Zola leidžiasi į Batinjolį, į savo sodą, kur auga rožės.

III

„Rugonų karjera" 1871 metų spalį. — Smaguriavimo ir draugystės ketvirtadieniai. — Kaip Zola „daro" romaną. — „Grobis" — Badenge epochos „Fedra". — Režimas miršta, klasė išlieka. — Poravimasis ir konformizmas. — Leidėjo Šarpantje lažybos. — Grįžimas į Hales: „Paryžiaus pilvas" ir poetinė haliucinacija.

Zola, pažiūrėti vieno kaulo, bet stebėtinai lanksčios dvasios, vėl sėdasi prie antrojo ir trečiojo „Rugonų-Makarų" tomo, o „Le Sjekl" tuo tarpu toliau varo atkarpoje „Rugonų karjerą".

Ši knyga apie kilmę,— sako Zola,— *apie Rugonų-Makarų kilmę; aprašymas priežasčių, nulėmusių šitos šeimos atžalų charakterius bei elgseną, ir sykiu — savarankiškas romanas.* „Rugonų karjeroje" pasakojama apie neuropatikės Adelaidės Fuk vaikų paveldėtas ydas. Adelaidė Fuk (jos tėvas išėjo iš proto ir mirė), vadinama teta Dida, gimė 1768 metais; ištekėjo už savo berno Rugono, kaimiečio nuo Žemutinių Alpių; po vyro mirties jos meilužiu buvo *tas driskius Makaras, kuris eina tiesiai, kai būna negyvai girtas.* Visi „Rugonų-Makarų" veikėjai daugmaž to bepročių bei girtuoklių kelmo.

Paskutinėmis 1851 metų dienomis provincija lūkuriuoja. Plasanas (Eksas) susiskaldęs į priemiesčių respublikonus, Sen-Marko kvartalo legitimistus ir buržuaziją, kuri svajoja apie absoliutizmą, ginantį jos interesus. Rugonų šeima priklauso pastarajai kategorijai. Tarp jos atžalų randame Aristidą Sakarą, kunigą Mure, Eženą Rugoną, ministrą, taip pat Žervezę, vieną labiausiai pasisekusių Zola paveikslų, Žervezę iš būsimųjų „Spąstų".

Iš tų personažų pradeda derėti atskiri šio daugiavaikio romano tomai. Žervezei gims Etjenas Lantje, „Žerminalio" revoliucionierius gizelis, kuris apie save sakys: *man užtenka išmesti porą mažyčių stikliukų, ir aš jau noriu suėsti*

žmogų, jo brolis Klodas Lantje, „Kūrybos“ Klodas, apie kurį „mokslinėse“ Zola pastabose rašoma: *Susimaišymas ir susiliejimas. Dvasinėm bei fizinėm savybėm atsigimęs į motiną. Paveldėta neurozė, virstanti genialumu,* ir Žakas, vaizdingiausiai iškilsiantis „Žmoguje-žvėryje“; mintis apie Žaką nedavė Zola ramybės jau nuo antrųjų ar trečiųjų darbo prie „Rugonų-Makarų“ metų.

Adelaidė Fuk su savo vyru Rugonu sugyveno sūnų Pjerą. Rugonui mirus, ji susirado meilužį Makarą. Užaugęs Pjeras ima terorizuoti motiną, užvaldo jos namus, pasidaro pilnateisiu šeimininku. Veda Felisite, mažą juodbruvą provansietę. Paskui, sūnaus prikalbėtas, leidžiasi į politinę avantiūrą. Išgirdę žinią apie valstybės perversmą, sukyla valstiečiai respublikonai. Senas laisvės šaukimas pažadina kaimą. *Mieguisti laukai krūptelėję iškart pabudo, nelyginant būgnas, lazdelių užgautas, atsiliepė iš pat savo gelmių, ir aidas išnešiojo liepsningus tautinio himno žodžius.* Bet Pjeras Rugonas išgelbsti tvarką, šeimą, religiją. Jis paaukštinamas. Apie jį sužino Paryžius. Puikus rekrutas tokiai Imperijai!

Bet „Rugonų karjera“ pačiam autoriui reiškė taip pat ir ką kitą. Tai romanas apie Mietos ir Silvero pirmąją meilę, — gili neužsitraukusi Zola žaizda. Emilis prisimena bendrus šulinius Silvakano aklagatvy, ir jo ausis iki šiol tebegirdi, kaip krinta skambūs vandens lašai.

Bendras šulinys buvo didokas, bet negilus. Platūs rentinio pusračiai ėjo abipus sienos, o iki vandens buvo kokie trys keturi metrai. Jo lygiame paviršiuje atsispindėdavo abi šulinio angos, abu pusmėnuliai, perdalyti juodos linijos — sienos šešėlio.

Zola mato tą šulinį. Iš praeities išnyra tolimi paveikslai. Silveras, vidumi panašus į jį patį, o išvaizda — į Filipą Solari, ir Mieta — Luiza, Filipo sesutė, tikriausiai „rausva skrybėlaitė“. Bet ne iš čia biografas gali pasisemti romantiškų žinių apie Zola. Anri Miteranas aptiko Nacionalinėje bibliotekoje šitokį nedviprasmišką Zola užrašą:

Mieta, jauna kaimo mergaitė... Ūgio beveik su Silveru. Tik trylikos metų. Kaitrioj pietų saulėj kone visiškai susiformavusi (sunku betgi atvaizduoti tą žavųjį mergaitės gyvenimo laikotarpį). Karšti jausmai ir nekaltybė: pusiau

parijos padėtis saugojo nuo ydų, būdingų jos klasei. Oda įdegusi, bet Silveras sykį matė jos baltą kaklą. Ji graži ir tvirta: apvalaus veido, juodi garbanoti plaukai užkritę ant kaktos, storokos skaisčios lūpos. Kaimiškais drabužiais (Luiza Solari).

Mieta — tai Luiza, „rausva skrybėlaitė", ir sykiu visos Provanso mergaitės, tai Zola nepatirtoji meilė. Ėmęsis plunksnos, jis su užsidegimu sukuria tuodu paveikslus, kurie, Armano Liunelio nuomone, „labiau primena Provanso Paulių ir Virginiją, negu Dafnį ir Chloją".

Vieną rytą Silveras išėjo pasemt vandens tetai Didai. Stverdamas virvę, kažkaip iš netyčių pasilenkė ant šulinio. Jis sudrebėjo ir apmirė vietoje.

Zola tarytum pats pasilenkė ant šulinio ir apmirė iš susijaudinimo.

Jam pasivaideno, kad šulinio gelmėj regi Mietos veidą, kad ji šypsodama žiūri į jį. Bet jis timptelėjo virvę, sudrumstė vandenį ir apsiblaususiam veidrody jau nieko nebesimatė. Silveras palaukė, kol vanduo nusistos; širdis smarkiai plakė, jis bijojo krustelėti...

Zola girdi, kaip plaka širdis, kuri, rodėsi, tuoj tuoj pliš, sujaudinta to romantiško paveikslo.

Vandens ratilai pamažu ėmė didėti, ir vėl prieš jį iškilo regėjimas... Silveras pamatė besišypsantį Mietos veiduką, liemenį, gėlėtą skarelę, baltą korsažą su mėlynom petnešėlėm...

— Labas, Silverai.

— Labas, Mieta...

Dieve mano, Luiza, Luiza...

Zola tyliai rauda, palinkęs ant prirašyto puslapio.

Rašytojo dvilypumas darosi visiškai akivaizdus nuo pat pirmojo „Rugonų-Makarų" serijos romano. Socialinis realizmas ir lyrinis romantizmas. „Rugonų karjerą" atskira knyga išleidžia Lakrua 1871 metų spalio 14 dieną. Niekas ja nesusidomi, tik Floberas gruodžio mėnesį parašo Zola: „Drąsaus talento jūsų turima."

Po savo įdomių klajonių, per kurias susipažino su išvirkščiąja karo puse, Zola kaip beprotis griebiasi darbo. Nuo 1868 iki 1871 metų ničnieko neišleista! Namely La Konda-

minos gatvėj, išsinuomotam už tūkstantį frankų metams, jis užsigulęs rašo.

Norėdamas prasiblaškyti tarp dviejų skyrių, apsivelka megztinį, apsiauna senas kelnes, sunkius valstietiškus batus ir eina pakirpt vejos, palaistyt salotų, sukalt būdos Bertranui ar gurbelio žmonos ir motinos triušiams. Mažai kur bevaikšto, nebent į biblioteką dėl kokių dokumentų ar su reikalais kaip parlamento žurnalistas. „Gerbua“ kavinėje jau pasidarė retas svečias. Aplink jį plevena nekaltas gražuolio Frederiko Bazilio šešėlis. Jei nebūtų žuvęs kare, dabar Frederikas būtų naujosios mokyklos galva. Emiliui gyvenimą prašviesina ketvirtadieniai. Tai diena, skirta priimti draugams. Jo gerovei kylant, ir valgių įmantresnių atsiranda ant stalo. Gurmanų buržua tradicija, arba, kitaip sakant, serviravimas. Gabrielė verda bujabesą. Prijuostę nusiriša tik prieš nešdama į stalą, apšviestą kabančios porcelianinės lempos, žuvienę, kepsnį, triušienos ragu, paukštį. Iš honoraro, gauto už pirmąjį „Rugonų“ tomą, Emilis atbildina statinaitę burgundiškojo. Kamščio išmušimas rūsy buvo vienas iš svarbiausių jo gyvenimo momentų. Mama (taip ji vadinama) dabar retai bepasirodo. Gabrielė ir Emilis, pakaitomis atsitraukę nuo svečių, ją vis aplanko. Tai pasidaro kaip ir ritualu.

Pražuvėlis Sezanas (jis sėdėjo pas draugą, beveik nesislapstydamas nuo mobilizacijos) keletui mėnesių išsinuomojo Ševrezės gatvėj namą, kur gyveno Solari. Neilgtrukus nusikels į Pontuazą, paskui į Overą. Jei visi prancūzai taip griebtųsi darbo, kaip Zola su Sezanu, Prancūzija greit prisikeltų. Ką jie daro, ir ką ji daro.

Šiuo laikotarpiu galutinai nusistovi Zola metodas, atsitiktinai gimęs berašant laikraštinį romaną „Marselio paslaptys“. Jis beveik nė nesikeis. Štai ką pats Zola apie tai kiek vėliau pasipasakojo italų rašytojui Edmondui de Amičiui:

Štai kaip aš darau romaną. Teisingiau pasakius, aš jo nedarau, jis darosi savaime. Faktų prasimanyti nesugebu, šios rūšies vaizduotės visiškai neturiu... Aš daviau sau žodį niekada nekvaršinti galvos dėl siužeto. Kai sėdu rašyti romano, nežinau, nei kokie personažai dalyvaus, nei kuo prasidės, nei kuo baigsis. Žinau tik pagrindinį persona-

žą, savo Rugoną ar Makarą... Aš galvoju apie jo temperamentą, apie šeimą, iš kurios kilęs, apie jo pirmuosius įspūdžius, apie klasę, į kurią jį nuskyriau...

Po šito inkubacijos bei dokumentacijos laikotarpio Zola stengiasi *susieti viena gija visus tuos neaiškius, miglotus atsiminimus, pasklidus įspūdžius. Tas darbas beveik visada atima daug laiko. Bet aš jį pradedu šaltakraujiškai ir vadovaujuos ne vaizduote, o logika... Ieškau tiesioginių pačio menkiausio įvykio pasekmių, to, kas logiškai, natūraliai, būtinai turi išplaukti iš mano personažų charakterio bei padėties. Kartais belieka sumegzti tik du galus, o man nieko neišeina... Tada aš liaujuos apie tai galvojęs, nes žinau, kad tik veltui gaištu laiką. O vieną gražų rytą, bevalgant pusryčius ir bemąstant visai apie ką kita, tuodu galai ima ir susimezga... Ir tada šviesos srautas pasilieja ant viso romano...*

Ir jis sėdasi rašyti po tris, keturis, penkis puslapius į dieną. Pataisų ar išbraukymų jo rankrašty nedaug.[1] Gana dažnai puslapius atiduos į spaustuvę, antrąkart nė neskaitęs.

Anri Masisas, Aleksandras Zevaesas ir kiti yra parodę, kaip Zola rašė. Kiekvienas romanas turi dosje su keletu aplankų. Pirmasis aplankas — *Apmatai* skirtas svarbiausiam personažui ir pagrindinei romano idėjai. Antrasis — *Personažai. Civilinė padėtis ir charakterių kortelės*. Trečiasis — *Aplinkos anketa*. Ketvirtajame laikomi išrašai iš knygų, laikraščių iškarpos, galinčios praversti siužetui, apklausinėtų draugų atsakymai. Penktajame — planas.

Kai pasirodo „Rugonų karjera“, Zola įnikęs varo „Grobį“, pradėtą 1867 metais, po to, kai susipažino su Arsenu ir Anri Use, tėvu ir sūnum, kurie jį drauge su meniniu Paryžium priėmė savo viloje Božone. Nuo 1871 metų rugsėjo

[1] Jei paimsime, pavyzdžiui, „Trijų miestų" (Mežano biblioteka Ekse) ar „Spąstų" rankraštį (Nacionalinė biblioteka), tai puslapyje rasime ne daugiau kaip keturis penkis pataisymus, kurie mažai tedomina kritiką. Tai — nedidelės kupiūros, vietos ar laiko patikslinimai, išbraukti pasikartojimai. Nematyti, kad kabinėtųsi prie žodžio kaip Floberas. Vis dėlto štai pora svarbesnių taisymų: „Paryžiuje" 186 p. jis pakeitė *pykčio ir keršto rūke* į stipresnį *nusikaltimų ir pykčio rūke* ir „Lurde" 90 p. *po abejingo tingumo kauke* į *vangaus abejingumo kauke*.

„Grobis“ eina „La Kloš“ atkarpoje. Ir beveik tučtuojau įniršusi valdžia vėl užverda košę. Auga šūsnis pranešimų ant prokuroro stalo. Jis dabar Respublikos prokuroras, bet po senovei literatūros kritikas. Tasai aukštas pareigūnas išsikviečia Zola ir pareiškia, kad pats jo romano neskaitęs ir nenorėtų imtis griežtų priemonių, bet Zola turįs atsisakyti publikacijos atkarpoje. Kitaip laikraštis būsiąs konfiskuotas. Ir liepia jam perskaityti laiškus, kur autorius kaltinamas pornografija, obsceniškumu, amoralumu.

Apsimestinė dorybė, konformizmas, „taip nepriimta, iš tiesų“, bet svarbiausia štai kas turima galvoj:

Gilioje nusistojusios tvarkos tyloje, naujo režimo užčiauptoje ramybėje sklinda visokiausi magūs gandai, žadantys aukso kalnus bei malonumus. Žmonėms atrodė, lyg jie eitų pro vieną iš tų namukų aklinai uždangstytais langais, kur matyt vien moterų šešėliai ir girdėt auksinių monetų skambesys į židinio marmurą. Imperija pasišovė paversti Paryžių Europos lindyne.

Patsai Zola gal ir stotų į kovą, bet yra „La Kloš“, todėl pasiūlo savo draugui Ulbachui:

— *Ne Respublikos prokuroras, o aš prašau sustabdyti publikaciją.*

Ir jis paaiškina:

„Grobis“ — tai ne atskiras kūrinys, jis priklauso didelei visumai. Tarp kitko, reikia pažymėti, kad pirmasis epizodas[1] *buvo atspausdintas „Le Sjekl“ Imperijos laikais, ir tada man nė į galvą neatėjo, jog kada nors mano kūrybiniame darbe darys kliūtis Respublikos prokuroras!*

Vaizduodamas *palaido gyvenimo per anksti išsekintą kartą ir paskutinį jos vaisių — supuvusios visuomenės moteriško tipo vyrą* (Maksimą, Rene meilužį), *nežabotas spekuliacijas epochos, įsikūnijusios į skrupulų nežinantį avantiūristo temperamentą, nervinį pakrikimą moters, kurios įgimtus apetitus dešimteriopai padidino prabangi ir gėdinga aplinka,* Zola puolė ne tik režimą, bet ir klasę. Režimas mirė, klasė išliko.

Bet šito paaiškinimo per maža. Buvo taip pat *obsceniškumo* problema, kaip tokia įkūnyta jaudinančiame Rene

---

[1] Čia Zola turi galvoj „Rugonų karjerą“. *(Vert. past.)*

paveiksle oranžerijoje. Pažvelgus to meto akimis, negalima nematyti, kad ši puiki, jautulinga, dviprasmiška, virpanti, karšta ir dvasią sekinanti knyga yra kažkokia agresyvi. *Juodu praleido beprotiškos meilės naktį. Rene buvo vyras, aistringa, veikli valia, kuriai pakluso Maksimas. Ši graži šviesiaplaukė būtybė — nei vyras, nei moteris — glotniu be gyvaplaukių kūnu, grakščiu ir liesu kaip efebo, smalsiame jaunos moters glėby virsdavo tikra kurtizane. Jis atrodė gimęs ir augęs liguistam gašlumui tenkinti...*

Ulbachas jau seniai turėjo susidaręs nuomonę apie savo bendradarbį ir draugą. Reikia pasakyti, jis neprieštaravo savo skoniui, kai andai puolė „Terezę Raken". Juodviejų dialogas atsinaujina. Nuoširdus bičiulis Ulbachas prikiša rašytojui obsceniškumą.

Amžinai tas žodis! — atsikerta Zola... — *Nežinot kito žodžio man nuteisti, ir todėl aš linkęs manyti, jog tai visai ne jūsų žodis, jį jums įbruko į kišenę kokiam nors oficialiam kabinete...*

Polemika įsiliepsnoja:

Mes, prancūzai, viską leidom Rable, kaip kad anglai viską leido Šekspyrui. Gerai parašytas puslapis yra savaime moralus. Moralė slypi jo grožyje, atvaizduoto gyvenimo sodrume, ryškiam braiže.

O Zola kirste kerta:

Mūsų veikalai pernelyg niūrūs, o svarbiausia — pernelyg žiaurūs, kad kasytų publikai tam tikrą vietą ir teiktų malonumą... Veidmainystė pas mus puoselėjama, už ją brangiai mokama, tuo tarpu prieš grubią tiesą stoja didžiulė masė žmonių, kuriuos atvirumas varžo...

Neteisinga sieti „obsceniškumo" problemą su „Piktybės gėlėmis" ar „Ponia Bovari". „Piktybės gėlės" yra perdėm sąmoningas erotinis virpulys, pastovus sąmyšis, persiduodantis skaitytojui, ir tuo aiškintini šventeivų užsipuldinėjimai. O dėl „Ponios Bovari" galima pasakyti, jog procesą prieš autorių sukėlė kolektyvinė psichozė. Zola visai kas kita: su juo į literatūrą įžengia *fiziologinis žmogus*. Tvirtai įžengia. Zola supratimu, obsceniškumas — tai blevyzga, šmaikšti rieboka istorija, mielas aštuonioliktasis amžius, taip mėgstamas Gonkurų. O buržuazijai obsceniškumas — tiesa.

Rašytojas, šiaip tramdąs savo seksualumą, negalėjo nesidžiaugti savo sukurtais nepadoriais paveikslais. Be to, jo Maksimas, pusiau vyras, pusiau moteris, kraujomaišos scena dievaž yra iššūkis visuomenei. Zola kovoja. Kovoja prieš socialinę veidmainybę. Jis penkiasdešimčia metų pralenkė savo epochą. Tuo metu Sorbonoje nebuvo studijuojamas Sadas, o Mileris buvo NEĮSIVAIZDUOJAMAS. Kova tebesitęsia iki šiol. Ir vis galima laukti įsigalint naujas moralės normas, jeigu to dar nėra įvykę.

Šiaip ar taip, „Grobyje", kurį tiktų vadinti Badenge epochos laikraštine „Fedra", Zola nesugebėjo giliai nusileisti į save. Nebuvo kaip reikiant apsiginklavęs savistabai. Prisižiūrėjęs iš arčiau į kai kurias savo pabaisas [1] — į Hipolitą-Maksimą, į Rene,— būtų turėjęs save paklausti, *iš kur* jie atsirado. Iš jo vaikystės, iš koležo, iš slaptų erotinių svajonių, kurios nepaliko jo nuo mokyklos suolo iki tapo romanistu: *Rene vadino Maksimą panele, nė nežinodama, kad prieš pusmetį toks pasakymas būtų buvęs teisingas... koležas, mažų banditų lindynė, kaip ir daugelis provincijos koležų...* Nors Zola ir kėlė maištą, bet iš konformizmo įtakos nebuvo galutinai išsivadavęs: *Aš nesiryžau visko sakyti. Man prikiša drąsą nešvankybėms, kai tuo tarpu ne sykį gąsčiojaus dokumentų, kuriuos turiu rankoje.* Kaip ir pats savęs,— būtų galėjęs pridurti. Iš tikrųjų bepiešiant begonijas, kaladžius, karpažoles, gloksinijas ir kitas vaniles ir anamirtas, *gigantišką oranžerijos dauginimąsi,* jam ne sykį išsprūsta tas pats ir tas pats žodis: *Oranžerija mylėjosi,* degte degė *kaip ir jie.*

Zola nieko nelaimi iš to triukšmo. Gal be reikalo nestojo į kovą su prokuroru? Tai tikriausiai būtų išreklamavę knygą. Pradžiai parduos kokį tūkstantį egzempliorių, o jei knyga visai neis, tai įsigalės legenda apie tą kiaulę Zola, Zola Begėdį, Zola Sąvadautoją.

Bet šit subankrutuoja Lakrua. Jis dar skolingas nemažą sumą autoriui, kuris irgi prisidaręs skolų ir baisiai dėl to kremtasi! Nusigyvenęs leidėjas, dvi pasirodžiusios knygos prastai perkamos, o kitos laukia savo eilės! Teofilis Gotje, besidomįs jaunuoju kolega, kažkaip iš netyčių apie jį už-

[1] Personažas, ištrūkęs iš kūrėjo kontrolės.

simena savo leidėjui Šarpantje. Įspėtas Zola nueis pas Šarpantje. Jo vienintelis kostiumas labai jau nudryžęs. Abu su žmona nudrožia į Tanplio rinką ir nusiperka panešiotą kostiumą. Gabrielė, kur buvus, kur nebuvus, vis neša ką nors į lombardą. Zola išdėsto savo padėtį leidėjui, ir tas paprašo poros dienų pagalvoti. Rašytojai juokais mėgsta klausti, ar leidėjas turi sielą. Šarpantje turi sielą. Tai tikras žmogus, apdovanotas neklystančia intuicija, rizikos pomėgiu, be galo mylįs savo darbą. Jis pasisiūlo leisti po du romanus per metus, mokėti autoriui po 500 frankų per mėnesį atpirkti „Rugonų karjerą" ir „Grobį". Bet negalįs sutikti, kad autorinis honoraras būtų proporcingas sumai, gautai už parduotas knygas. Jis perkąs kiekvieną romaną tvirta kaina dešimčiai metų, ir baigta kalba. Rastinjakas svyruoja, svarsto ir galų gale pasirenka romantišką leidėją.

Mano vizualiniai atsiminimai yra stiprūs ir nepaprasto ryškumo... Matyti daiktai vėl stojasi prieš akis tokie, kaip buvo, su visom linijom, formom, spalvom, kvapais, garsais. Žodžiu, materializacija kraštutiniška; saulės šviesa, kuri ant jų krito, kone akina mane, kvapas dusina...

Tokia haliucinacija — tikro romanisto žymė — užeinanti, kai rašytojas savo kūryboje remiasi ne dokumentais ar prisiminimais, kaip kad jam atrodo, o jų sukelta vizija, prieš kurią tikrovė tiek nublanksta, jog autorius gali apverkti fiktyvių personažų kančias, raudonuoti dėl jų pažeminimo, *degti* aistra savo sukurtoms merginoms ir grįžti kasdienybėn, tik baigęs knygą,— tokia haliucinacija iki šiol dar retai teaplankydavo Zola. Nuo „Paryžiaus pilvo" ši būtina „liga" darosi itin pastebima.

Halės yra... šiuolaikinė mašina, neaprėpiamo dydžio, lyg ir garo mašina ar katilas, savotiškas tautos virškinimo aparatas, milžiniškas metalinis pilvas, varžtais suveržtas, kniedėm sukniedytas, padarytas iš medžio, stiklo bei špižiaus, varomas šiluminės energijos su baisiausiu trenksmu ir gatvių bildesiu...

Iš straipsnio, atspausdinto „La Tribiun" 1869 metų spalio 17 dieną, žinoma, kaip Zola užbūrė Halės, kur jį sykį

nusivedė Vilmesanas. Šis straipsnis — „Paryžiaus pilvo“ užuomazga, nors pirmutiniame „Rugonų-Makarų“ serijos plane jo nebuvo numatyta:

Jūs turit žinoti, kas yra kankinančios bemiegės naktys: kraujas karštligiškai pulsuoja gyslomis, aštrios adatėlės badyte bado kūną, akys nenori merktis ir įdėmiai žvelgia tamson. Vartais nuo šono ant kito lovoje, iš kurios eina karštis kaip iš krosnies. Baimės jausmas.

(Puikiai, kiek utriruotai, pavaizduota jo melancholija.)

Vakar nakčia prabudau iš košmaro, jaučiau, jeigu dar kiek — ir uždusiu. Greitosiom apsirengiau ir išėjau į gatvę. Išmušė keturias, buvo visai tamsu... Tokį ankstyvą rytą Paryžius atrodo niūrus. Jo tualetas dar nepradėtas... Išėjau į bulvarą. Grindiniu trinksėjo karučiai. Aš leidausi įkandin nesibaigiančios jų virtinės ir atsidūriau Halėse.

Ten blausioje mirgančioje žibintų bei dujinių ragelių šviesoje būriavosi žmonės... Mano akį patraukė blyškiai nušviesti raudoni mėsos gabalai, pintinės žuvų blizgančiais sidabriniais žvynais, kalnai daržovių, marguojančių baltais ir žaliais lopais.

(Koks vykęs probėgomis pastebėtas natiurmortas!)

Žvelgiu aš į šitą būsimą didžiulę orgiją, tik staiga matau — tamsiame kampe minia kažko baisiausiai sujudusi. Žibintai metė ant šitos minios geltoną šviesą (minia). *Vaikai, moterys, vyrai rausėsi didelėse tamsiose krūvose, kurios stūksojo viena prie kitos. Pamaniau, kad ten suversti mėsgaliai, pardavinėjami pigesne kaina, ir kad vargšai prie jų dabar puola. Prieinu arčiau. Jokie ten mėsgaliai, o kvapučių krūvos.*

Visa žydinti Paryžiaus gatvių poezija surinkta ant šito trotuaro, tarp Halių maisto produktų gausybės.

Visas Zola — švelnus ir stiprus — šioje žavingoje antitezėje, kuri neįėjo į romaną.

Ir tada aš paklausiau save, kieno meilę įkūnija ta daugybė bukietėlių, žvarbstančių šaltame vėjyje? Kokiems mylimiesiems, kokiems abejingiems žmonėms, kokiems egoistams paklius į rankas tie milijonai kvapučių? Po keleto valandų jas išnešios po visą Paryžių; praeiviai galės už du

sū nusipirkti pavasario purvinoje gatvėje. Ir man malonū vaizduotis merginą, besisegančią prie krūtinės puokštelę kvapučių, kurias kliudžiau pusbačio galu. [1]

Nemiga, baimė, naktis, minia, mėsa, gėlės, meilė ir mergina šalia Nekaltųjų vaikelių fontano prie Halių. Koks dokumentas!

„Paryžiaus pilve" Zola nuo palyginimo nusprūsta į metaforą. Jis eis toliau. Virškinimo mašina vis tiek lieka mašina, tik pusiau sužmoginta. Netrukus ji taps pabaisa. Nuo Halių prasideda poetinė Zola teratologija. Jos dėka paskui atsiras distiliuojamasis katilas — „Spąstų" personažas, Vore šachta „Žerminalyje", laiptai „Nuovirose" ir garvežys Lizona „Žmoguje-žvėryje". Dabar lygindamas Halių vidurių mechanizmą su Lizona, suvoki, kokį kelią Zola įveikė per dvidešimt metų. „Paryžiaus pilve" gryna metafora egzistuoja tik pavadinime, „Žmoguje-žvėryje" ji sau palenkia viską:

Iš aukštielninkos su kiauru pilvu Lizonos pro nutrauktus čiaupus ir sprogusius vamzdžius kamuoliais vertėsi grumėdamas garas: atrodė, lyg krioktų besibaigiantis milžinas... Lizona, užvertusi aukštyn ratus, panėšėjo į pabaisą kumelę, kurią skroste perskrodė smarkiai užkabinęs ragas. Matėsi sulankstyti švaistikliai, sudužę cilindrai, sumalti sklandžiai bei ekscentrikai — viena baisi atvira žaizda, pro kurią iš kūno vis dar tebeėjo siela, pasiutiškai neviltingai riaumodama.

Tai dar tik tarpinė stadija. Tačiau „Paryžiaus pilve" yra pastraipų, kur Zola leidžiasi į liepsningą romantizmą, kitu galu atsuktą. Metęs iššūkį romantinei retorikai, jis pats nejučiomis kuria kitonišką romantinę retoriką. Jos puikiausia iliustracija — garsioji „sūrių simfonija".

Čia, šalia gniutulų sviesto, susvarstytų po svarą ir įvyniotų į batvinlapius, riogsojo didžiulis kantalio sūris, it kirviu keliose vietose įskeltas, toliau gulėjo geltonas kaip auksas česteris, už jo — tekinis šveicariškojo, sakytum nu-

---

[1] Straipsnis, Anri Miterano įdėtas „Rugonų-Makarų" pirmojo tomo „Pabirose pastabose" (Paryžius, 1960).

kritęs nuo barbaro vežimo, apskriti olandiški sūriai lyg nukirstos galvos su šlakais sukepusio kraujo; jie kieti tarsi tuščias kiaušas ir kitaip dar vadinami kaukolėm... Trys bri sūriai, padėti ant apvalių dugnelių, žvelgė liūdnais užgesusio mėnulio veidais: du iš jų — pilnatys — labai sausi, o tretysis — delčia — varvėjo tekėjo, šalimais jau telkšojo ežeras grietinės, ir atrodė, jog tuoj ims ir nuneš plonas lentutes, kurios veltui bandė laikyti, kad netekėtų... Rokforai po krištolo gaubtais, ir tie dėjosi didžponiais; jų fizionomijos buvo riebios, dėmėtos, gelsvom bei mėlynom gyslutėm išmargintos, kaip turčių, sergančių negražia liga nuo per didelio mėgavimosi triufeliais. Čia pat dubenyje sudėlioti kieti pilkšvi ožkos pieno sūriukai, didumo sulig vaiko kumščiu, panėšėjo į akmenis, kurie lekia iš po kanopų ožiui, kaimenės vadovui, uolėto kalnų tako vingiuose. Toliau prasidėjo smirdantys sūriai...

Zola, kažkada pasakęs: *reikėtų tai nupiešti,* žodį ištesėjo, *nupiešė* Hales stipriom didžio meistro spalvom. Uoslės jo turėta itin jautrios, tad kvapas daug pasitarnavo svajokliui. Panašu į Kurbe, tik smirdintį.

Po skandalo, kurį sukėlė „Grobis", joks laikraštis nebenorėjo spausdinti atkarpoje „Paryžiaus pilvo". Išėjo tik du leidimai. Buvo ko nusiminti ir autoriui, ir leidėjui. Bet juodu atsilaikė. To meto leidėjai skubėt neskubėdavo, pasikliaudavo ateitim: mat, pinigas buvo tvirtas. Atsiliepimai apie romaną daugiausia buvo epistoliniai. Huismansas buvo sužavėtas. „Skaitydamas romaną, aš neapsakomai džiūgavau." *Isterikas katalikas* Barbei d'Orviji perkūnavosi. Polis Burže, kuris žavėjosi Zola, apgailestavo (jam tada buvo dvidešimt vieneri), kad „Emiliui Zola neegzistuojąs vidinis pasaulis",— subtili pastaba iš tokio jauno vaikino lūpų. Keletas kronininkų susidomėjo knyga, bet negalėjo atleisti romanistui jo aistros Halėms, pastatytoms pagal Baltaro projektą, ir to, kad *krūvą kopūstų vertina labiau už viduramžių skarmalus,* o jaunutis Mopasanas parašė autoriui: „Ši knyga atsiduoda žuvim lyg žvejų laivas, grįžtąs į uostą..."

Huismansas, Aleksisas, Mopasanas? Medano grupės branduolys jau yra.

IV

„Batinjolio grupės" paroda fotografo Nadaro atelje 1874 metais.— Floberas, Muriljo gatvė. — Alfonsas Dode, Pave gatvė. — Nušvilpti autoriai. — Rašytojas troglodltas. — Polio Aleksiso vizitas. — „Naujos pasakos Ninonai". — 1875 metų sausio 30 diena: teoretinė Respublika. — Sent-Obenas prie jūros.—„Spąstų" preliudas.

Zola sutvertas draugystei. Jis turi sambūrio jausmą. Praėjo tie laikai, kai skųsdavosi, kad pasižįsta tik su dailininkais. Visų pirma, pas jį lankosi jauni eksiečiai — Aleksisas ir Valabregas — irgi atvykę užkariaut Paryžiaus, antra, jis svečiuojasi pas vyresniuosius kolegas — Floberą, Turgenevą, brolius Gonkurus. Na o Sezanas ir Bajis? Su jais teriša prisiminimai. Mes žinom, ką jis tada galvojo apie Polį. 1870 metų gegužėje Teodoras Diure, „La Tribiun" meno kritikas, parašė Zola, prašydamas dailininko „pavarde, rodos, Sezanas ar panašiai" adreso. Zola jam atsakė: *Jis labai užsidaręs, gyvena ieškojimų laikotarpį. Ir, manding, teisingai daro, kad nieko nenori įsileisti į savo dirbtuvę. Lukterėkite, kol suras pats save.*

Sezano sulaukėjimas, Zola skepticizmas.

Beveik visi Zola draugai atsisakė eksponuoti Salone. Tik Mane galų gale prasibrovė pro tas duris. Jį laiko išdaviku. „Batinjolio grupė" atidaro savo kūrinių parodą Nadaro atelje nuo 1874 metų balandžio 15 iki gegužės 15. Zola, pasinėręs į „Rugonus-Makarus", nuo šiol domisi tapyba tik tiek, kiek to reikalauja sekantis „Rugonų" epizodas — „Kūryba". Su ta mintim jis ir aplanko parodą.

Vieni kitus baksnojo alkūnėmis, juokėsi susiriesdami... Kiekviena drobė turėjo savotišką pasisekimą. Žmonės šaukė kits kitą iš tolo — parodyti, kuri „gera"; iš lūpų į lūpas be paliovos skraidė sąmojingi žodeliai... apvalios paikos neišmanėlių lūpos sprendė apie tapybą, reiškė absurdiškas mintis, bukaprotišką ir piktą pašaipą — visa tai, ką originalus dailės kūrinys gali sukelti miesčioniškai kvailystei.

Zola vis dar lankosi pas Gonkurą. Bet juodu pernelyg skirtingi. Broliai buvo išimtiniai realistai. Pats Edmonas tai pripažino: „Aš — literatas, iš kilmingos šeimos, ir... liaudis, tie šunsnukiai, jei norite, traukia mane tuo egzotiškumu, dėl kurio keliautojai vyksta į tolimus kraštus, pas nepažįstamas ir dar neatrastas gentis." Tai piktina Zola,

Kažkas nuodija jų santykius. Gonkuras dar jam nepavydi, bet šaiposi iš jo naivumo, iš jo teorijų, iš jo įdūkio. Įsitikinęs, kad rašo geriau už Zola.[1] Ir todėl, kai Zola susilauks pasisekimo, Edmonas laikys jį nepelnytu.

Gerai dar, kad yra Floberas. Zola ir Flobero bičiulystė buvo nuoširdi. Bet ne iš lengvųjų. Zola turėjo truputį Ome[2] materializmo, ir Floberas tai atpažino. Bet milžinas normandietis matė taip pat Zola gerąsias savybes, atsveriančias tą bruožą, ir gerbė jį, nors, kas be ko, neretai ir per dantį patraukdavo. 1869 metais Emilis perskaitė „Jausmų ugdymą". Be galo susižavėjęs, parašė, ką galvojo, į „La Tribiun", o tuo pat metu „La Liberte" įsidėjo entuziastingą Žorž Sand straipsnį. Floberą sujaudino vyresniosios rašytojos ir jauno rašytojo nuomonių vieningumas.

1869 metų gruodžio dvyliktąją Zola apsilankė pas Floberą Muriljo gatvėje Monso parke. Floberui tada buvo keturiasdešimt aštuoneri, Emiliui Zola — dvidešimt devyneri. Juodviejų draugystė gimė, peršokusi vieną kartą. Greit atsirado pasitikėjimas vienas kitu, kaip matyti iš šio Zola laiško:

Brangus bičiuli, aš siuntinėju į „Le Semafor de Marsei" korespondencijas be parašo, kad galėčiau sudurt galą su galu. Tai vienas iš mano slaptų griekelių, kurių aš gėdinuos. Gerai tik, kad jos kartais man padeda išlieti širdį. Taigi aš pasiunčiau ten straipsniuką apie „Gundymą"...[3]

Tomų skaičius auga, o pasisekimo kaip nėr, taip nėr. Viskas tebesvyruoja tarp šlovės ir grįžimo atgal į nekenčiamą žurnalistiką, nuo kurios neįmanoma apsiginti. Floberas — didžiausias jo ramstis. Emiliui smagu žiūrėti, kaip Floberas širsta — jo akimis — dėl menko nieko; jis negalėdavo atsistebėti, kaip įnirtingai kolosas duodasi su skiemenimis. Kai Kvailystė ar Minia — jo Minia — būdavo, priremia prie sienos, Floberas pasidaro nelyginant įpykęs liūtas: dusdamas iš pasipiktinimo, nebesitverdamas su kle-

---

[1] 1890 m. balandžio 18 d. Gonkuras rašė Zola: „Aš stengiausi, kad romanas kiek galint būtų mažiau panašus į romaną, o jūs, jūs atkakliai jį darot laikydamasis visų žanro sąlygų, ir, beje, pačių palankiausių. Kieno teisybė? Jūsų? Ar mano? Šiuo metu, aišku, jūsų."

[2] Vaistininkas Ome — vienas iš Flobero romano „Ponia Bovari" personažų. *(Vert. past.)*

[3] Apie Flobero apsakymą „Švento Antano gundymas". *(Vert. past.)*

bonišku pavilkiniu, kaire ranka nusiplėšia kaklaraištį, apykaklę ir, nubloškęs į šalį užuolaidas, atlapoja langą, kad galėtų atsikvėpti pilna krūtine.

Zola sielojosi, kad Floberas niekina savo epochą, bet, šiaip ar taip, juo žavėjosi!

Tai buvo be galo gera širdis, vaikiška ir tyra, be galo jautri širdis, užsideganti dėl mažiausios neteisybės. Tuo Floberas ir buvo nepaprastai žavus, ir mes visi jį dievinome kaip tėvą. Dar vienas aiškių aiškiausias prisipažinimas, kurį probėgomis reikia pabrėžti: *kaip tėvą.* Visi, o ypač Zola, šalia Senio radęs tėviškos šilumos, taip stigusios jam nuo mažų dienų.

Dar mokyklos suole Zola svajojo apie teatrą. Jis turėjo visus duomenis tapti geru dramaturgu: organizuotumą, paprastumą, sodrų žodį. Bet, matyt, romanas bus nustelbęs dramaturgą. Zola graužėsi dėl savo nesėkmių scenoje. Jo draugams irgi buvo ne ką geriau, ypač Floberui, kurį lygiai tuo pačiu metu ištiko tokie pat nemalonumai. Pirmoji Zola nesėkmė buvo „Terezė Raken“, pastatyta 1873 metų liepą. Pjesė nepatiko Bulvarų publikai: ji tikėjosi, kad „Renesanso“ teatras parodys vasarinį spektaklį, gaivų ir truputį svaiginantį, o pamatė dramą, atsiduodančią lavonine! Sarse straipsnis „Le Tan“ nedviprasmiškas: „Terezė Raken“ — tai ledi Makbet, sumažintų proporcijų iki Somono pasažo galanterininkės... Kai uždanga nusileido, salė lengviau atsiduso. Aš neneigiu pjesės autoriaus neabejotino talento, aš galiu pripažinti viską, ką tik norite,— kad jis moka prancūzų kalbą (retenybė tarp literatų), kad turi savo idėjų, kad jis yra jis, bet kaip aš norėčiau, kad jis būtų ne jis...“

Floberas perkūnais keikė Sarse. „Tasai avigalvis eina į teatrą linksmintis!“ Jis ir Zola žiūrėjo į teatrą kaip į šventą dalyką. Negali būti jokio kompromiso tarp teatro, religinio akto, ir teatro, skatinančio geresnį virškinimą.

Tuometinių Zola draugų ratą uždaro Alfonsas Dode, gražus, bet jau pasiligojęs dainius rausvo Provanso, kurį po jo mirties kiti mikliai imsis eksploatuoti. Jam Zola daug kuo patinka, bet daug kuo ir nepatinka. Jis gyvena Pave gatvėj, Henriko IV laikų Paryžiaus daly. Zola lankosi pas

Dode, ir Dode ateidinėja į garsiuosius Zola rengiamus ketvirtadienius. Juodu dažnai susitinka pas Gonkurą ir Floberą. Ginčijasi. Ypač apie tapybą. Abu vieningos nuomonės tik apie Renuarą. Dode atsisakys pozuoti Eduarui Mane, bet sutiks pozuoti Fejenui-Perenui! Tačiau teatras juodu jungia.

Tuo metu penketas nušvilptų autorių — Floberas, Turgenevas, Gonkuras, Dode ir Zola — dažnai kartu pietauja. Turgenevas iš jų vyriausias: jam penkiasdešimt šešeri. Tai barzdotas milžinas, panašus į patriarchą, rusas nuo galvos iki kojų. Edmonui de Gonkurui — keturiasdešimt ketveri, Dode ir Zola — po trisdešimt ketverius. Jie vis dar žaidžia nutrūktgalvius, nors plaukus jau šarma užkrito. „Nušvilptaisiais“ patys pasivadino po Flobero „Kandidato“, Gonkurų „Anrietės Marešal“, Dode „Arlietės“ bei Zola nesėkmių scenoje. Pirmąkart susirinko pietų „Rišo“ kavinėje 1874 metų balandžio keturioliktąją. Postringavo apie ypatingus paleistavidurių ir kietavidurių polinkius literatūroje! Per vienus tokius pietus Zola rado suraminimą po skandalingai Kliuni teatre sužlugusios savo pjesės „Raburdeno įpėdiniai“ 1874 metų lapkritį.

„Kliuni, anot Gonkuro,— tai vaidinimų salė pačiam vidury Paryžiaus, o panaši į provincijos salę, sakysim, į Sargemino.“ „Šit kaip! Jie nori „juoktis“,— tarė sau Zola. Ir pagal Ben Džonsono „Volponę“ parašė farsą. *Jūs manot, kad aš „pagerinau“ Ben Džonsoną. Mano komedija, kurią juodinti kritikams pritrūko žodžių, yra bespalvė, palyginti su „Volpone“. Pastarojoje yra viena scena, tokia graži, kad net baisu: vienas iš įpėdinių ateina pasiūlyti tariamam mirštančiajam savo žmonos, savo tikros žmonos, nes girdėjęs, kaip daktarai sakę, jog graži mergaitė galinti pagydyti ligonį.* „Raburdeno įpėdinius“ atmetė ir Žimnaz, ir Pale-Rojalis, kuris tuomet dar nestatė tokio pobūdžio pjesių. Teko pasitenkinti Kliuni teatru. Po premjeros Floberas plojo, garsiai šaukdamas: „Bravo, puiku!“ Jis paprašė pranešti, kaip eis sekantys spektakliai. Zola išpildė prašymą:

Sekmadienį teatras buvo pilnas: pjesė turėjo didžiulį pasisekimą, bet paskui salė vėl ištuštėjo. . . Kaip man nenusiminti, jei iš pjesės tikrai buvo galima išspausti šimtą

spektaklių (aniems laikams tai nemažai), *o nebus suvaidinta nė dvidešimties... kritikai džiūgaus, ir vien dėl to, kartoju, man liūdna... Teisingi jūsų žodžiai, kuriuos man pasakėt premjeros vakarą: „Rytoj jūs būsit didis romanistas.“ Jie visi ėmė kalbėti apie Balzaką, gyrė mane išsijuosę už knygas, kurias iki šiol maišė su purvais. Tiesiog šlykštu... Iki pasimatymo, brangus bičiuli, būkit stipresnis už mane. Aš jaučiuosi taip, lyg mane būtų apstatę.*

Vis dėlto vėlesnės kartos patvirtino Zola amžininkų nuomonę. „Raburdeno įpėdinių“ nėra ko traukti iš užmiršties. Po pjesės žlugimo Zola blausiu žvilgsniu, karčia burna, eidamas namo į Batinjolį, sau vienas galvojo: jei Atšakos žibintas nedegs, vadinas, sekantis jo romanas pasisekimo neatneš.

„Plasano užkariavimas“ atskira knyga išėjo 1874 metų gegužėje. Per pusmetį Šarpantje jos pardavė 1700 egzempliorių. Zola apniko abejonės, neviltis, bet jis dirba su dviguba energija. 1874 metų vasarą buvo nepaprastai karšta. Liepos devintąją termometras rytą rodė +34° pavėsyje. Namas Sen-Žoržo gatvėj Nr. 21 truputį panašus į troglodito būstą: vienoj valgomojo sienoj, toj, kuri remiasi į uolą, yra iškirsta niša pianinui. Zola dūsta. Jis gurmanas ir gerokai sustorėjęs. Apie vienuoliktą valandą tiesiog nebežino, kur dėtis. Iš galinės nišos dvelkia vėsuma ir vilioja it vanduo. Plaukuotas, vaškiniu veidu Zola, užsitempęs senas kelnes ir dryžėtą jūrinikę, nebespėja šluostyti prakaito, kuris kapsi ant popieriaus. Staiga jis pašoka ir puola prie pianino. Koko girdi, kaip pūkščia jos vyras, vėl atgavęs jėgas kaip jaunystėje, kai tampydavo knygų pakus pas Ašetą, tik taip jau kvapstos, taip kvapstos.

— Emili, brangusis, ko manęs nepašaukei! Palauk, aš tau padėsiu...

Sulig tais žodžiais įeina motina ir mato, kaip sūnus lyg krovikas stumia stalą ir krėslą, paskui atsisėda pusnuogis nugara į uolą.

— Tu negerai darai, Emili,— sako ji.— Tau reikia pailsėti. Nuvažiuotum prie jūros...

— Šįmet nė kalbos negali būti apie jūrą. Būk gera, palik mane. Palikit mane.

Motina su žmona išeina, šlepsėdamos fetriniais padais. Zola atbula ranka nusišluosto kaktą. Vėl ieško tos haliucinacijos, iš kurios jį ištraukė karštis. Staiga užeina pašėlęs noras bėgti prie vandens, prie vėsaus vandens, paplaukioti: iš pradžių, prieš neriant, kūną nukrečia lengvas drebulys, paskui užima kvapą ir tuoj pasidaro gera gera. Zola instinktyviai atsišlieja į uolą... Moterys — vandens sesės. Vandenys, Paradu vandenys.

...*Aplinkui vien žalia žalia, nei dangaus skiautelės, nei horizonto properšos,— rotonda lapų šilko... šilko... šilko...*

Jis stabteli: reikia būdvardžio.

...*minkšto lapų šilko...*

Šypteli: Floberui patiks.

— ...*minkšto lapų šilko draperijom, išklota samanų aksomu. Įžengi — ir tarsi regi skaidrų kaip krištolas šaltinį vidury žalzganos vaiskumos, lygų sidabro veidrodį, kuriame atsimuša švendrės...*

Haliucinacija vėl veda jį link Galiso dvaro už penketo kilometrų nuo Ekso, į Rokfavuro kelią; vėl jis regi tolin bėgantį kelią, nuostabius medžius, statulas, gebenių kone visai uždengtas. Čia gyveno dievas, vardu Seržas, Albinos dievas, tos šviesiaplaukės Albinos su juodbruvėlės Luizos šypsena...

Alkovo užsimiršimas, ant peties... ant nuogo mylimosios peties krinta vasaros nakties atšvaitas, vos vos girdėti meilus kuždesys, paskui staiga tyla — ilgas bežadis spazmas... Jaunavedžių nuošaluma, pilna kažkokių apsikabinusių būtybių, tuščias kambarys, o jauti, kad kažkur čia, už suskleistų užuolaidų...

Zola it gyvulys pasikaso nugarą į uolą.

...*gamta aistringai tenkina savo geismus, tenkina, tenkina...*

Žvėris šniokščia. Zola slibinas. Zola trogloditas. Svajoklis nė per žingsnį neatstoja nuo Žvėries, kuris visas virpa, *nepatenkinęs geismų...*

... *saulės dievo glėbyje.*

Saulė be rankų. Kas man darbo! Biblinė saulė su rankom!

Saulė pasislėpė. Dangus lyg švino dangtis užvožė Monmartro ir Šajo kalvas. Skalbyklose mergaitės lygina baltinius tik su palaidinukėm ant nuogo kūno. Šunys iškorę liežuvius. Zola nusišluosto akinius ir varo toliau:

Medžio strėnos retkarčiais subraškėdavo, sąnariai nutirpdavo kaip gimdančiai moteriai; žieve žliaukė gyvybės prakaitas ir sodriai laistė žolę...

Medis. Neapglėbiamas medis. Išlakus. Olimpiškas. „Rugonų-Makarų" medis, išaugęs iš jo vaikystės Galiso sode. Medis, kuris virto žmogum, kai Emilis baukščiai spaudė prie krūtinės Luizą su mantilija. Skausmo medis. Zola medis...

...skleisdamas saldžią goslybę, kuriai atsiduoda oras, nuo kurios blykšta žalia pievutė iš smagumo...

Jis jau nebežino, ką rašo. Rašo *automatiškai.* Ir tai labai svarbu. Užbėgdamas laikui už akių, priešokiais darosi siurrealistu. Kai miražas išsisklaido, jis žiūri į „tą dalyką" popieriuje. „Dalykas" jam patinka. Nė akimirkos nesusimąsto, kad tai nėra natūralizmas. Jei pripažintų, turėtų sakyti, jog buvo užėjęs įkvėpimas. Bet *įkvėpimo nesti.*

Ar tik ne varpelis suskambėjo? Prie lauko durų? A, tiekėjas. Nieko, moterys namie, saugo jo haliucinaciją, nė nežinodamos, kad per ją Emilis kasdien laužo vyro ištikimybę. Girdėti triukšmas, balsai kaip iš cisternos. Gerčiau, gerčiau šaltą it ledas vandenį. Gerčiau iš šaltinio, *sriaubdamas* kaip Seržas. Kas čia? Aš noriu ramybės! Aš noriu... A, tai jūs, Aleksisai! Ne, bičiuli, jūs man nė kiek netrukdote. Prašom.

— Matėt, kokia audra ateina, Zola! Tai duos lietus. Jūs čia viską aukštyn kojom apvertėt!

— Aš kaip drėgnuolė, Aleksisai, ieškau, kur vėsiau...

— Atnešiau jums sodininko katalogą.

— Ačiū, brangusis. *Man reikia gėlių, negirdėtų gėlių.* Duokit šen katalogus, Aleksisai.

Paima, varto.

Ir pasižymi:

Miškas saulėgrąžų. Neužmiršti dilgėlių. Virginijos jazminas (krūmas). Kiniška glicinija. Gebenė. Plačialapis portugališkas akantas...

Paskui lyg ir apgailestaudamas sako:

— Tai gal papusryčiausit su mumis? Gabrielė iškepė farširuotą ruletą.

— Ar nevažiuosit prie jūros, Zola?

— Dar ko! *Ak, žinoma, nė negaliu pagalvoti! Mano pjesę pradės repetuoti ateinantį mėnesį, nori pastatyti rugsėjo antroj pusėj. Esu prirakintas prie Paryžiaus. Nei Kaburas, nei Vilervilis, tik Batinjolis!*

Užėjo debesys kaip mūras, ėmė žaibuoti. Kad pakilo baisi audra! Kai Aleksisas vakarop išėjo į gatvę, pamatė, kad žiedinis geležinkelis apsemtas!

Vasarą Zola praleido pragariškam miesto karšty ir — baisiai, žinoma, apmaudu — visai veltui, nes „Raburdeno įpėdiniai" sužlugo. Gerai tik tiek, kad baigė „Kunigo Mure prasikaltimą", kuris būtų vienas geriausių serijos romanų, jei daiktais pernelyg neprasikištų dokumentacija, autoriaus prastai suvirškinta. Yra puslapių, kur sudėti, ir beveik nieko nepakeitus, Aleksiso katalogai: jie braška lyg per greit išdžiūvusi tapytojo drobė.

„Kunigo Mure prasikaltimą" išleido Šarpantje 1875 metų kovo 21 dieną. Tai pasakojimas apie idealizuotą meilę, jos meniniai motyvai mums žinomi. „To kiaulės Zola" turėta tyra siela. Ji mušėsi pro seksualumą nelyginant liepsna iš naftos. Kiek anksčiau, negu buvo parašytas šis įkvėptas himnas gamtai, t. y. 1872 metų gruodžio 3 dieną, „Le Korser" atspausdino jo „Sekmadienio pašnekesį", kuris yra tikras atradimas:

Ak, iš tiesų mane pagauna noras paklajot po pievas ir grįžt namo, prisigėrus visų aitrių žolių, per kurias žengė mano kojos. Aš norėčiau atnešt į tuos veidmainių salonus gaivalingą gamtos kvapą, vandenų bei miškų alsavimą, šieno kvepėjimą, nuo kurio mergaitės svaigte svaigsta, kmynų ir levandos aromatą, dvelkiantį nuo kalvų. Aš parodyčiau jiem gamtą dauginimosi ekstazėje ir be galo džiaugčiaus, pamatęs, kaip damos alpėja.

Nepamanykite, kad straipsnį, kaip ir knygą, parašė laimingas žmogus. Juos parašė iš geismo leisgyvis žmogus. „Prasikaltime" nepatyrusi, nieko neišmananti mergaitė ir nepatyręs, taip pat nieko neišmanantis vaikinas atranda visus meilės gestus, ir tas jų aistros šėlas tiesiog pavergian-

tis. Žola aršiai neigia nuodėmę. Simbolinė pasakojimo prasmė aiški: daktaras Paskalis (jo paveiksle Zola atvaizdavo save), gydąs kunigą Seržą Mure nuo kažkokios paslaptingos psichinės ligos, nugabena jį į Paradu parką.[1] Autorius aiškiai turėjo galvoje krikščioniškus tekstus. Jis perdirbo Adomo ir Ievos mitą, įkvėpė į jį visą gausybę savo jausmų bei troškimų, kurie tą naująjį „Paulių ir Virginiją" daro tokį gyvastingą.

Šiuos žodžius patvirtins — jei dar reikia — „Naujos pasakos Ninonai". Į nedidelę knygą sudėtos pasakos, kurias Zola dėl pinigo spausdino bet kur: „L'Iliustrasjon", „Le Figaro", „La Tribiun", „La Kloš". Kai kurios net po keliskart ėjo įvairiuose laikraščiuose. „Žemuogių" Sandrina yra ne kas kita, kaip ponia Zola, reta vyro įkvėpėja. Pratarmė „Pasakoms" — graži. Tai langas į vyro sielą pačioje įtampoje, virpančią, kenčiančią: *Aš būčiau nuslydęs į bukinantį amatą, jei manęs, ir šiaip garbinančio jėgą, nebūtų palaikiusi mintis, kad kūrybinė produkcija neturi sustoti. Aš užsidariau namuos, kad visą gyvenimą galėčiau skirti darbui, ir užsidariau tikrai gerai, nes niekas manęs nebeaplanko...*

Visos iki šiol čia pateiktos hipotezės apie Zola vidinį gyvenimą akivaizdžiai pasitvirtino: ir atsisakymas nuo viliojančios žurnalistikos, atseit, bukinančio amato, ir pasinėrimas į darbą, kuris tik *vienas* turi egzistuoti jo gyvenime (suprask: išvijus meilę). Stipri valia, arba, jei norite, tai, ką šiuolaikiniai psichologai vadina „kylančiąja jėga"[2], apimta panikos: *Man norėtųsi visą žmoniją paguldyti ant balto popieriaus lapo. Visus gyvus tvarinius, visus daiktus! Viską pamatyti, viską žinoti, viską pasakyti! Sukurti veikalą kaip Nojaus arką!*

Bet toliau naivus megalomanas susigraudina ir širdį veriančiu balsu sako: *Ninona, nelauk, negreit pasimatysim Provanse, kur aš tau žadėjau susitikti, viską baigęs. Prieš akis dar daug darbo. Žinai tą vietą, kur upė daro vingį, už tilto, žemėliau salpo,— moterys ten žlugtą velėja — ir tiesiai it siena tuopos stūkso...*

---

[1] *Paradu* nuo lot. žodžio *Paradisus* — rojus. *(Vert. past.)*
[2] Adleris.

Parašęs šį sielvartingą sakinį, akiniuotis[1], laikąs savo Moze, apsiverkia ant išmarginto popieriaus lapo.

Šįkart Floberui nelabai patiko romanas. „Kunigo Mure paveikslas įdomus, tiesa? Bet Paradu tiesiog nepasisekė. Jam atvaizduoti reikia kito rašytojo, ne Zola." Floberas kitoniškai žiūrėjo į aprašymą. 1875 metų balandį rašydamas poniai Rože de Ženet, jis negalėjo negalvoti apie tai, kaip pats būtų įgyvendinęs šitą Zola temą. Tačiau Floberas priduria: „Ir vis dėlto šioje knygoje yra genialių puslapių, visų pirma vienuolio Arkanžiaso paveikslas ir pabaigoje — grįžimas į Paradu."

Stefanas Malarme savo laiške Zola, rašytame 1876 metų kovo aštuonioliktąją, reiškia susižavėjimą: „Subtilaus skonio ir švelnios širdies žmonėms tikrai buvo malonu skaityti šį tomą, kuris, teisybę pasakius, yra ne romanas, o greičiau poema apie meilę, ir viena iš gražiausiųjų, kokias aš žinau..."

„Prasikaltimui" skirtas ir vienas Mopasano puslapis, labai įdomus: „Kai skaičiau šią knygą, manęs nuo pradžios iki pat galo neapleido keistas jausmas, kad aš ne tik regiu, ką jūs aprašinėjat, bet ir uoste užuodžiu. Iš kiekvieno puslapio sakytum plaukia stiprus ir patvarus kvapas; jūs mums duodat pajusti žemę, kaip joje vaikšto syvai, kalasi daigai, paneriat į tokį dauginimosi srautą, jog ima suktis galva, ir aš turiu pasakyti, kad, prisitraukęs gurkšnis po gurkšnio ir „galingų aromatų, kurie tvoskia nuo suprakaitavusio miegančios žemės kūno, aistros išdžiovinto ir leisgyvio tartum išsikėtojusi saulėje karšta nevaisinga moteris", ir Paradu Ievos, „kvapios it didžiulė gėlių puokštė", ir parko dvelkimo — „jaunavedžių nuošalumos, pilnos kažkokių apsikabinusių būtybių", ir to nuostabiojo brolio Arkanžiaso, „dvokiančio tartum gašlus, niekad nepasiten-

---

[1] Maždaug apie 1877 m. Zola ėmė nešioti pensne. Jo trumparegystė buvo ne tokia didelė, kaip mėgstama tvirtinti. 1896 m. kairės akies dioptrija buvo 0,8, o dešinės — 0,3. Nuo to, matyt, irgi galėjo padidėti veido asimetrija. Na o patsai žodis „akiniuotis" ir šiandien reiškia geraširdį žmogų, kuriam visa epocha atrodo kaip Akiniuočių Respublika.

kinąs ožys", į pabaigą aš susigriebiau, kad esu girtas ir svarbiausia — baisiai sudirgintas!"

Mergininkas ir skaistuolis viens kitą suprato. Kas kad vienas paleidęs savo seksualumą, o kitas jį tramdo! Vis tiek juodu — vyrai kaip reikiant. Ir koks talentingas jaunasis skaitytojas!

Tiek pat, kiek ir pusamžis Tenas, savo laiške Emiliui Zola smulkiai išanalizavęs knygą; iš jo žodžių dvelkia nerimas dėl nenuoramos mokinio: „Kunigo Mure prasikaltimas" išeina iš romano žanro rėmų! Tai poema! Parkas, stūksąs dvidešimt lje aplinkui,— tai Edenas, Kašmiro slėnys... Kai dėl beprotybės, vis stiprėjančios karštinės, čia justi meistro ranka; gigantiškas ir skausmingas kibždynas sapnų, ypač religinių, nupieštas nepaprastai stipriai ir įžvalgiai."

Žodžiu, dar sykį romantikas.

Šiaip ar taip, naujas faktas: „Kunigo Mure prasikaltimas" patiko. Šlovės kelias platėja.

Valono pataisa, priimta Nacionalinio susirinkimo 1875 metų sausio trisdešimtąją, buvo oficialus Trečiosios respublikos, gimusios kronikininko Zola akyse, civilinės būklės aktas,— aktas, užregistruotas skubomis, pasinaudojant garsiąja gudrybe: „*Respublikos* prezidentas renkamas..." balsų dauguma (353 — už, 352 — prieš). Senoviniam Biut-o-Muleno kvartale tiesiama Operos aveniu. Sekmadieniais paryžiečiai vis dar traukia pasižiūrėt Komunos griuvėsių. Zola, grįžtąs iš Kok-Erono gatvės, smalsiai nulydi Bulvarais riedančius „vorus" — „didelius bi", kurie pakeitė paprastus dviračius. Jie tokie juokingi: vienas ratas didelis, kitas — mažas. Koko serga. Namų gydytojas pataria jai važiuoti prie jūros. Gegužės mėnesį Zola parašė Aleksisui, prašydamas suieškoti Pietuose namelį. Bet paskui atsisako to sumanymo: striuka su pinigais. Bus gerai ir Normandija. Nuvažiuos į Sent-Obeną, kuris stovi tarp Ornos ir Kurselės žiočių.

Vasara atneša naujų bėdų. Emiliui ima šlubuoti širdis. Skausmas atsiliepia į ausis, rankas, šlaunis. Jis meta rūkyti — iš karto. Niršta, tūžta, bet klauso daktarų. Burba,

vaikštinėdamas plačiais perlamutriniais pliažais: *Lamanšas — visai kas kita, negu Viduržemio jūra: be galo negražu ir be galo didinga. Čia pučia smarkūs vėjai ir atvaro bangas kone iki pat mūsų durų.* Emilį traukia pažvejot, bet tai atima daug laiko. Jis renka dumblius ir uosto, patrynęs tarp pirštų. Maudytis nesimaudo. Per šaltas vanduo. *Dėmesį blaško žvejų laivai. Padėjęs plunksną, aš ilgai žiūriu į bures...* Šitie nenaudėliai sardinių gaudytojai atitraukia jį nuo „Jo ekscelencijos Eženo Rugono“!.. *Nežinau, koks romantinis kipšiukas tūno manyje, bet aš svajoju apie uolas su akmenyje iškirstais laiptais, apie audros daužomus rifus, perkūno nugriautus medžius, sumerkusius į jūrą savo garbinius.* Kartais jam užeina siutas. Barasi Koko su anyta. Šniokščia bangos. Kad negirdėtų nei vienų, nei kitų, Zola apsiriša galvą rankšluosčiu!

Tai, ką jis daro, labai svarbu. Romanas „Jo ekscelencija Eženas Rugonas“ — tai „Rugonų“ politinio pamato kertinis akmuo. Pasisekimo jis beveik neturės, bet autorius jam teikia itin didelę reikšmę. Eženas Rugonas iš „Plasano užkariavimo“ tapo Imperijos ministru. Jis myli Klorindą, lengvabūdę gražuolę, kuri nori už jo ištekėti. Tas atsikalbinėja. Savo intrigomis Klorinda padeda Rugonui įkopti į šlovės viršūnę — jei kristų, tai iš aukščiau. „Man Eženas Rugonas, tasai skaistuolis, kuris bėga nuo moters ir myli valdžią protu, ne tiek už teikiamas gėrybes, kiek už tai, kad per ją gauna pasireikšti jo paties galios, yra ne kas kitas, kaip ministras Emilis Zola“, — pasakys įžvalgusis, kaip visada, Aleksisas. Bet dar svarbiau — romano fonas, 1856—1861 metai. Zola peržiūrinėja savo garsiuosius aplankus, „prišertus“ Burbonų rūmų bibliotekoje prieš išvažiuojant, pastabas iš pašnekesių su Floberu. Prisimena Ruerą. Ir apie Gambetą galvoja. Klorinda de Balbi — tai Kastiljonė. Grafo de Marsi prototipas — buvęs Alfonso Dode patronas Morni.

Motina mezga. Gabrielė gaudo krevetes. Emilis burba.

— Emili,— švelniai sako jam motina,— juk tu ne dėl manęs važiavai vasaroti! Tu prašei, kad aš tave palydėčiau, paslaugyčiau Gabrielę. Žinoma, kai žmona amžinai negaluoja...

Zola nieko neatsako. Romanas. Korespondencija į Marselį. Didelė studija apie Gonkurus rusų žurnalui „Vestnik Jevropi“ į Sankt-Peterburgą. Nuovargis, kartėlis, baimė. Jūra, naktis gieda ir gieda *dies irae*. Jis jau galvoja ne apie Rugoną, Marsi, Klorindą, juos išstūmė kiti žmonės... *Statau pastolius sekančiam romanui, tam romanui apie liaudį, kurį vaizduojuos būsiant nepaprastą.*

Širdis atlėgsta, kai grįžta spalyje į ūkanotą Paryžių ir vėl pasineria į savo monotonišką žurnalisto rašytojo, darbštaus romanisto gyvenimą.

Ketvirtoji dalis
STORAS ZOLA

Klausyk, darbas iš manęs atėmė gyvenimą. Jis pamažu iš manęs pavogė motiną, žmoną, visa, ką aš myliu.

I

Pirmutinis „Spąstų" planas.— Išorinių bulvarų liaudis. — Argo ir dienos įvykiai.— Socialistų ir buržua reagavimas.— Viktoro Hugo nuomonė. — Trapo restorane 1877 metų balandį. — Zola skelbia natūralizmą.—„Spąstai" — anoniminė bendrovė.

Yra išlikęs pirmutinis „Spąstų“ planas. Jį galima rasti Nacionalinės bibliotekos rankraštyne. Štai kaip jis atrodo:

IŠSAMUS PLANAS

Skyriai vidutiniškai po dvidešimt puslapių, nevienodi, trumpiausi po dešimt, ilgiausi po keturiasdešimt. Stilius su polėkiu. Romanas apie Žervezės ir Kupo išsigimimą. Kupo įveda Žervezę į darbininkų aplinką. Parodyti, kad liaudies papročius, ydas, smukimą, dvasinį bei fizinį luošumą nulemia aplinka, gyvenimo sąlygos, sudarytos darbininkui mūsų visuomenėje.

Zola galvoja apie tą planą, vaikštinėdamas tarp Belvilio ir Monmartro. Iš lėto traukia palei La Viletės — liūdnos pramoninės Venecijos — kanalus, pro Rytų ir Šiaurės geležinkelių stočių platformas, per kaimišką Monmartrą su vynuogynais. Ypač jo planui tinka Gut d'Oro gatvė. Apžiūrinėja praeito šimtmečio namus, sukrypusius, persimetusius, suspaustus naujų tinkuotų pastatų. *Šįmet apvertė aukštyn kojom visą kvartalą. Tiesdami Maženta ir Ornano bulvarus, nugriovė seną užkardą ir prakirto išorinį bulvarą.* Zola sekioja paskui Nana, anksti subrendusią mergiščią apspurusiu sijonėliu. Ji stabteli Gardo gatvės kampe. Zola išskaičiuoja visas smukles, kur rodys savo velnioniškai gražų kūną užaugusi Nana: „Kapucinas“, „Raudonoji pilaitė“, „Jonukas stovukas“, „Dičkis paryžietis“, „Deltos“ kavi-

nė [1], „Robero“ šokių salė, „Monmartro Eliziejus“, „Juodo rutulio“, „Ermitažo“, „Baltosios karalienės“ šokių salės, „Didysis bepročių salonas“, „Dorybių“ salė, „Sultonas“. Jis atsidūsta. *Namas buvo šešių aukštų; kiekvienam aukšte lygiavosi po penkiolika langų su pajuodusiom išlūžinėjusiom žaliuzėm, ir dėl to didžiulis fasadas atrodė aptriušęs. Visą apačią užėmė keturios krautuvės.* Šitas namas bus kaip tik. Zola nusibraižo planą. Čia yra skalbykla. Garo debesy moteris nuogom rankom lygina baltinius. Zola mato Žervezę įsimylėjusio kalvio akimis. Kalvio paveikslas jau irgi kuriasi jo vaizduotėj:

Studija apie tai, kaip aplinka veikia moterį, kuri nėra nei gera, nei bloga, jau prisižiūrėjusi liūdnų pavyzdžių, bet iš prigimties linkusi kovoti su negerovėmis, dirbti; ji šiek tiek primena gyvulėlį, svajojantį apie būdą ir srėbalą. Turi moteriškų silpnybių. Ji nelyginant moneta, kuri, išmesta į viršų, nežinia katra puse nukris: raštu ar ereliu. Atsigimusi į motiną, pasiaukojančią našlę, baisią darbininkę... Apskritai paėmus, labai simpatiška.

Zola nesiskiria su šita gražia šlubike, *kurios luošumas žavingas.* Su meile nori apie ją papasakoti romane, kurį pavadins „Paprastas Žervezės Makar gyvenimas“. Šis pirmasis jam į galvą atėjęs pavadinimas yra gana reikšmingas. Ne mažiau reikšmingas ir vardas Žervezė Ledu, kurį sugalvojo Zola, tokį didelį dėmesį skiriąs savo personažų vardams. Jam Žervezė — viso žmogiško švelnumo įkūnijimas. Jis dar nė nenumano, kad Žervezės paveikslas pabėgs nuo jo ir įgis kitą pavidalą, kitas dvasines savybes.

Zola užeina pas vyno pirklį į „Raudonąją pilį“. Lankytojai tylūs. Kažkoks vaikinas, susijuosęs skaisčiai raudona juosta, paprašo stikliuko „ko nors stipresnio“. Jam įpila pats šeimininkas, storulis vyras, tarsi iš vienų pagalvių sudėtas, mažyte idioto kakta ir juodais prie riebios odos prilipusiais plaukais. Klientas pažiūri į stikliuką, ramiai atidaro duris, grįžta prie bufeto, paima mažytėlį stikliuką baltakės ir čebato galu nušveičia ant šaligatvio, kur jis pažyra į šukes:

— Pareik, kai paūgėsi.

---

[1] Po šiai dienai tebėra.

Tai „atskiras pasaulis“,— galvoja romanistas. Prisimena, kaip jį pritrenkė girtuoklio žegnonės epizodas iš Deni Pašo romano „Taurumas“, kuriuo jis nuolat remiasi. It gyvą regi tą galviją išsprogusiomis akimis, užsikvempusį ant stalo ir saviškai besižegnojantį.

Jis dėjo pirštus ant kaktos, sakydamas vardan Monparnaso, ant dešinio peties — vardan Menilmonto, ant kairio — vardan Kurtilio, ant bambos — vardan Banjole ir triskart mušėsi į krūtinę — vardan Kepto triušio. Rẽgi it gyvą ir vėliau tą sceną pavaizduos, nė neįtardamas, kad šitokia žegnonė jau nebe madoj. Bet didelės klaidos nepadarys, nes ir nūnai tai laikoma „tikroviška“ detale.

Zola nueina prie upės, kur moterys žlugtą velėja. Augi brunetė nusibraukia šlapia atpakalia ranka nuo kaktos plaukus ir rikteli:

— Ei Pelėda, žiūrėk, satyras stovi!

Grįžta pėsčias išoriniais bulvarais. Sutinka merginas su šinjonais, kurios eina sulinkusios, pintinėm nešinos, gėlininkes, šaltkalvių pameistrius su mėlynom palaidinėm, mūrininkus — su baltom prikyštėm, dažytojus su bliuzėm. Štai improvizuota litografija, lyg Steinleno, lyg Domje, puikūs pirmieji apmatai:

Daugumas moterų vienplaukės, viena kita su kyku, daugumas su tinkleliais ant galvos; įsmaugtos bliuzės, prijuostės, tiesūs minkštos medžiagos sijonai. Palaidas pulkas apsisnargliavusių vaikų, pasitaiko vienas kitas ir švarus, daugumas murzinų. Žaidimai, virvutė ir t. t. Į vieną eilę susėdusios moterys su kūdikiais ant rankų. Grįžta namo darbininkės, švariai, kone koketiškai apsirengusios; pintinės, ryšulėliai, mezgimo kabliukai. Darbininkai su bliuzėm, su palaidinėm, su paltais. Kas nešinas instrumentais, kas — vaikais, o kas dykom rankom. Moterys skuba apsipirkt pietums. Ratai, krovinių vežikai, vežėčios grįžta tuščiom. Omnibusai ir fiakrai pasirodys vėliau.

Rašytoją kerėte keri argo. Jis susidarinėja žodyną.

Tournée de vitriol: tournée d’eau-de-vie.

Canon: verre de vin.

T’as pas chié la colonne.

Faire sa sophie.

Les raccrocheuses, les ambulantes.

S'endormir sur le roti.
Défiler la parade!
Gouine, gouape, goule, etc.

Yra šitos kalbos žodynų, mokslo vyrai ją studijuoja, gėrisi jos laisvumu, staigumu, vaizdo ryškumu. Tai tikra puota kniusčiams gramatikams. Hugo dievinamas argo — lyriškas ir nepaprastas, tai šimtaburnio Homero kalba. Balzako argo — dozuotas, retas, tikslus. O Zola argo — knyginis, dirbtinis. Tikrą užkardų bei priemiesčių šnektą jis vartoja nesistemingai, nes neturi kada jos išmokti. Štai kodėl „Spąstų" personažai kalba ne savo dienų argo, o pasenusiu maždaug trisdešimčia metų. Netgi romano pavadinimas nustebino Šapelės kalvos gyventojus.

Ornano — vėliau Barbeso — bulvare sakydavo ne „assommoir" (spąstai), o „bistro". Tas žodis dabar akademinis.

Zola įstrigo į galvą vienas įvykis — Eulali Bižar mirtis,— ir jis jį panaudojo epizode apie „mažąją mamą", mergaitę, kuri, be perstojo mušama girtuoklio tėvo, melodramatiškai nuolankiai miršta. Šis epizodas (atgrasus skaityti, nes taip primena „Dvi našlaites" [1]) yra paimtas iš tikrovės. Gyvenimas dar sykį suvaidina „motinos kryželį". Zola galvoja apie antraeilius personažus, ypač apie Guže, gerą darbininką, kuris nenustoja mylėjęs Žervezės net tada, kai ji visiškai nusmunka,— apie tą rudabarzdį plieniniais raumenimis, nesąmoningai jį kirpdamas pagal Žorž Sand. Ir įdeda sceną, kaip Žervezė išsigąsta laidotojo Bazužo, *fantastiško niūraus personažo,* ir nepastebi, kad tai „Vargdienių" figūrantas.

Tačiau pagrindiniai protagonistai — tikroviški. Ir tarp jų — Žervezė, pats didysis Zola pasiekimas, vienintelė būtybė, kurios psichologija perteikta neabejotinai giliai ir subtiliai. Žervezė įkvėpė rašytoją gražiausiam iš visų jo paveikslų — tokiam virpančiam ir tokiam sudėtingam — liaudies moters paveikslui. Liaudies moterys pernelyg dorybingos, kad jas visas būtų galima identifikuoti su narsia, bet silpna Žerveze. Jos paveikslas darosi itin reikšmingas dėl savo sudėtingumo. Liaudies moterų retkarčiais pasitai-

---

[1] „Dvi našlaitės" — Enerio ir Kormono penkių veiksmų melodrama. *(Vert. past.)*

kydavo literatūroje ir iki Žervezės. Skirtingai nuo jų, Žervezės paveikslas įtikimas. Jis liudija autoriaus novatoriškumą traktuojant personažus, panašiai kaip kad „Žerminalis" reikš jo novatoriškumą romano žanre. Abiem atvejais rašytojas semiasi įkvėpimo liaudyje. Jis jaučia per Žervezę, kad „Spąstų" jėga — siužete. Darbininkų klasė, kuriai dabartinėmis sąlygomis gresia dvasinis ir fizinis išsigimimas, yra įkūnyta toje darbščioje priemiesčių Bovari. „Spąstai" — tai epopėja apie silpnadvasiškumą: apie doro, bet stikliukui neatsispiriančio Kupo silpnavališkumą, apie priešingos lyties glamonėms (vienintelio bedalių malonumo) stalgios Žervezės silpnavališkumą, apie įgimtą Lantje silpnavališkumą. Zola supratimu, šito silpnavališkumo šaknų reikia ieškoti visuomeninėje santvarkoje. Bet apie tai jis pareikš pilnu balsu tik žymiai vėliau, „Žerminalyje". Iš čia ir tas nesusipratimas dėl „Spąstų". Zola galvoje jau šviečiasi kitas romanas apie Turtinguosius, kuris būtų lyg atsvara pastarajam romanui apie Apsėstuosius. Tiktai pavadinimas — „Nuoviros" — kaip antitezė ateis jam į galvą dar negreitai. Zola pernelyg pasitikėjo skaitytojo atmintim, manydamas, kad tas sugretins tuos du pavadinimus.

Artinasi žiema. Zola rezga intrigą, ieško atomazgos. Po ilgoko svarstymo pasirenka šitą:

Tuo metu Žervezė nėščia nuo Lantje. Kupo jai nebeegzistuoja. Žervezei pasitaiko proga užklupti Puasono žmoną su Lantje nusikaltimo vietoje. Ji randa meilužius lovoje ir meta į juos butelį sieros rūgšties.[1] *Lantje, pakvaišęs iš skausmo, griebia ją už plaukų ir išvelka į kiemą po Bošų langais. Būtent čia, į kiemą, gali ateiti Guže ir stoti į baisią dvikovą su Lantje; visi gyventojai užsirakina (reikia nuteikti namą prieš Žervezę)... Šiurpi detalė: Lorije gali prisiartinti prie gargiančios ant žemės Žervezės ir spirti jai iš pasalų: „Še tau, šliundra!" Nuo šito spyrio ji miršta.*

Anri Masiso pastaba: „Sunku patikėti, kad tai rašytojas, pasakęs: *Vaizduotė nebe reikalinga, intriga mažai bedomina*

[1] Visai naujas tuo metu nusikaltimas. Eženi Brikur, Gra našlė, praminta Kiemo Ženi, apipylė sieros rūgštim savo meilužį Rene de Larošą pirmajame maskarado baliuje Operoje.

romanistą, kuris nekvaršina sau galvos nei ekspozicija, nei užuomazga, nei atomazga.

Tema yra, intriga „surėsta". Žervezę su dviem vaikais pameta jos sugyventinis dabišius Lantje. Stogdengys Kupo nori ją vesti. Ji sutinka, nors jo nemyli. Juodviem gimsta Nana. Kupo nukrinta nuo stogo ir nusilaužia koją. Jis aptingsta. Įpranta lankyti „spąstus", ir nuo to prasideda jo smukimas. Vėl pasirodo Lantje. Sugrąžinti meilužį — ne mažiau geniali Zola mintis, kaip kad „Terezėje Raken" abu žudikus palikti gyvus. Lantje skatina stogdengį girtuokliauti, vėl susideda su Žerveze. Toji prasiskolina ir ima pati savęs nebekęsti. Kai ją ištikimai pamils kalvis, bus per vėlu. Autoriui nebelieka nieko kita, kaip nušalinti herojus: Kupo miršta nuo baltosios karštinės, Žervezę pražudo prostitucija. Pasakojimo centre — distiliuojamasis katilas, apokaliptinė pabaisa: *Distiliuojamasis katilas su keistos formos rezervuarais ir besiranganęiais gyvatukais atrodė kraupiai; niekur nė dūmelio, tik girdėti viduje alsuojant, dusliai lyg iš po žemių pukšint. Be kibirkštėlės, be linksmo atšvaito ant blausių vario šonų katilas urgzdamas dirbo ir dirbo; spirito prakaitas sunkėsi iš jo tartum neišsenkantis šaltinis, kuris pamažėle užlies salę, pasipils į išorinius bulvarus ir užtvindys tą didžiulę duobę — Paryžių...*

Rankraštis gatavas, bet pasisekimo Zola ne per daugiausia tikisi. *Aš būčiau didžiai patenkintas, jeigu išeitų dešimt leidimų!* Tuo metu jis lankė nedidelį Darvino mokinių: Litre, Broka, Spenserio ratelį, pasivadinusį „Abipusė autopsija". Zola, ištikimas autoreklamos taktikai, apsiskelbė parašęs veikalą ir pabrėžė, kad jame nagrinėja paveldėtą neurozę, „jos ydingas ir liguistas apraiškas, alkoholio dar labiau sustiprintas". Geras masalas studentams medikams. Jie ėmė kalbinti Ivą Gijo, laikraščio „Le Bjen Piublik" vyriausiąjį redaktorių, spausdinti šitokį novatorišką romaną. Ivas Gijo gerai pažinojo Zola iš jo kritikinių straipsnių apie teatrą, bet sutiko ne iškart: vis dėl tų nešvankybių. Laikraštis priklausė Menje, šokolado fabrikantui Nuazjelyje, apsišvietusiam žmogui, kuris vienas iš pirmųjų suvokė įmonininko atsakomybę prieš darbo klasę, tik pagal to meto madą atsakomybė reiškėsi tuo, kas vėliau imta vadinti

paternalizmu. Menje priėmė romaną. Pasirašė sutartį 10 000 frankų. Suma padori (pagal perkamąją galią daugiau kaip 3 000 naujųjų frankų).

Romano publikacija pradedama 1876 metų balandžio tryliktąją. Ir tučtuojau pasipila abonentų protestai. Šitas nuolat ir nuolat pasikartojantis reiškinys leidžia spręsti, kiek ėsdinančios galios Zola turėta!

Viešpatauja Moralinė Tvarka. Mak-Mahono buržuazija savo konformizmo kultu dar nepakantesnė, negu kad buvo Imperijos buržuazija. 1876 metų rugpiūtį Rišpeną nuteisia 500 frankų pabauda už visai nekaltą rinkinį „Gezų daina“! O rugsėjį cenzūra prisikabina prie „La Tribiun“, kad jos pirmieji du puslapiai kasdien skiriami socialiniams klausimams!

Ir vėl laikraštis nutraukia įpusėtą Zola romano publikaciją. Birželio šeštąją „Spąstus“ pakeičia Leopoldo Staplo „Kardo draugais“. Šita kapituliacija pasipiktina Katiulas Mandesas. Už 1000 frankų Zola jam perleidžia teisę spausdinti „Spąstus“ laikrašty „La Repiublik de Letr“.

Aišku, pas spaustuvės savininką Koše netrunka apsilankyti Respublikos prokuroras, o tai reiškia, kad ketinama uždrausti pardavinėti laikraštį. Bet Mandesas nepabūgsta. Jei taip, jis leisiąs laikraštį Belgijoj. Prokuroras atsitraukia.

„Spąstų“ išspaudinta vos trečdalis, o jau kyla aršūs ginčai. Karikatūristai atranda Zola. Andre Žilis nupiešia, kaip Zola ir Balzakas susitikę viens kitam atiduoda pagarbą. „Spąstai“ netgi nukreipia publikos dėmesį nuo neseniai pasirodžiusio „Jo ekscelencijos Eženo Rugono“. Vadinas, nežiūrint viso savo smarkumo, „Spąstai“ patinka turtingiesiems, ne taip, kaip „Jo ekscelencija“, kur Zola, vaizduodamas 1856 metų *palaidą balą,* netiesiogiai taiko į 1876 metų palaidą balą. Užverda polemika. Alberas Mijo, įžymusis „Nituš“ autorius, „Le Figaro“ puslapiuose apkaltina jį socializmu. Zola atsako: *Aš nesutinku su etikete, kurią jūs man prilipinot; aš noriu būti tiesiog romanistu, be epiteto, bet jeigu jums būtinai reikia kaip nors mane apibūdinti, vadinkit romanistu natūralistu, aš neužsigausiu. . .*

Vertingas nurodymas: Zola formaliai atsižada politikos ir stoja po natūralizmo vėliava. „La Tribiun“, „La Kloš“

politinis apžvalgininkas — jo plunksnai priklauso straipsniai prieš karą, kurį pradėjo Napoleonas III, paskui — prieš Pasturlakinį parlamentą — užleidžia vietą literatūros teoretikui.

K. Marponas ir E. Flamarionas, Odeono galerijos leidėjai. 1878 metų balandžio dvidešimt penktąją išleidžia „Spąstus". Kaina — 6 frankai.[1]

Ir vėl skandalas!

Dar niekada buržuazija taip nepirko Zola knygų, kaip šito romano, kurio forma jai atrodė peiktina; turėjo jis pasisekimą ir liaudyje, kuriai patiko rašytojo jėga, o atrodė peiktinas turinys. Negirdėtas romano pasisekimas aiškintinas tuo, kad nei buržuazija, nei liaudis nesuvokė tikrosios jo reikšmės.

Abi pusės toliau savo nosies nematė. Vienu tarpu turtingieji naudojosi šiuo atviru ir žiauriu paveikslu savo kovoje prieš eksploatuojamuosius. Ir užtat galima pateisinti žodžius, kuriuos pasakė Artiuras Rankas, senas bičiulis iš „La Tribiun", versaliečių nuteistas myriop ir gyvenąs tremty, Briuselyje: „Ponas Zola niekina liaudį kaip buržua." Šarlis Floke, kitas jo draugas, užsipuolė autorių, kad „jo liguistas ir pilnas nešvankybių veikalas esąs viešas šmeižimas, absurdiškas pamfletas, nukreiptas prieš dirbančiuosius ir tuo pačiu tarnaująs reakcijai".

Šis smūgis itin skaudus rašytojui, kuris „Spąstus" laikė nepaprastai reikšmingu kūriniu. „Spąstai",— sako Marselis Žeraras,— tai romanas, nepanašus į kai kuriuos kitus epopėjos tomus, parašytus skubomis vien tam, kad susidarytų pilnesnis visuomenės vaizdas Antrosios imperijos laikais: jį romanistas brandino ilgus metus ir į jį sudėjo visą savo gyvenimo ir literatūrinę patirtį."

Zola atsako šitiems idealistams, gerai nemokantiems skaityti, ir vikontui de Ponmartenui: *Aš jų* [personažų] *nepadariau nelaimingesnių, negu kad pats buvau. Atrodžiau taip nuskaręs, jog net vaikai neduodavo man kelio.*

Polis Burže, susižavėjęs romanistu, kaip vėliau juo žavėsis Baresas, parašė: „O, jūs esat nepaprastas žmogus! Jaunimas, su kuriuo aš susitikinėju, mes visi jus statom

---

[1] 18 NF.

į pirmą eilę... Praeitą sekmadienį pas Orviji išėjo kalba apie jus, ir aš narsiai gyniau jus nuo kito nepaprasto žmogaus, to baisaus žmogaus, kuriam jūs keliat baimę, o tai jau savaime nemažas pagyrimas jūsų adresu. Tad likit sveikas, duokite mums dar keletą tokių stiprių knygų, ir jūs tapsite mūsų amžiaus galo Balzaku." Klarti bumba: „Visi jo veikalai atsiduoda gyvuliškumu. Tai jau liguistas priapizmas." Ir Hugo nori pareikšti savo nuomonę dėl turinio. Dar 1869 metų gegužės dvidešimt pirmąją Hugo padovanojo Zola „La Vua de Gernsei" laikraščio egzempliorių su tokiu užrašu: „Ponui Emiliui Zola, teikiančiam tvirtą, kilnią viltį. Iš visos širdies dėkingas." Ir taip pat jam parašys: „Aš skaitau jūsų knygas, mano iškalbingasis ir brangus kolega, ir skaitysiu iš naujo. Didelis laimėjimas, kai tave skaito iš naujo. Jūs patraukiat piešinio stiprumu, raiškiom spalvom, reljefingumu, tiesa, gyvenimu. (Nuostabus įvertinimas!) Tęskite savo gilias studijas. Spaudžiu ranką." Bet „Spąstai" jam nepatiko:

„Knyga prasta. Ji rodo tarsi pramogos dėlei varguolių skurdo bei dvasinio smukimo piktžaizdes... Tegul man nesako, kad tai tiesa, kad toks yra gyvenimas. Aš pats žinau, pats esu išlandžiojęs po visus skurdo užkaborius, bet aš nenoriu, kad iš to būtų daromas spektaklis. Jūs neturite teisės to daryti, neturite teisės *apnuoginti nelaimę*. Aš nepabijojau rodyti „Vargdienių" kančių ir gėdos. Personažais pasirinkau katorgininką, paleistuvę, bet rašiau šią knygą, persiėmęs mintim pakelti nupuolusius... Ėjau pas tuos nelaiminguosius, norėdamas suminkštinti jų širdis, pagydyti. Ėjau kaip moralistas, kaip gydytojas ir todėl nenoriu, kad pas juos lankytųsi abejingi žmonės bei smalsuoliai. Jie neturi teisės." (Hugo darosi neteisingas: ir Zola lankėsi tame pasauly kaip gydytojas, kaip moralistas.)

Ir dar Hugo rašo:

„Po Zola atsiras kitas, kuris nepabūgs žengti toliau tuo nuogumų bei žiaurumų keliu. Tai dar tik nedora. O po to seks obsceniškumas, ir prieš mane veriasi neišmatuojama bedugnė."

Ir vėl — stulbinantis, tiesiog antžmogiškas Viktoro Hugo įžvalgumas, tik visa bėda, kad jo atsiliepimas apie romaną — tai tėvo kaltinamasis aktas prieš sūnų. Revoliu-

cionieriai nepakenčia, jei kas juos aplenkia. Ir Zola už tai atsiima.

Zola padovanojo savo romaną Floberui su tokiu užrašu: *Mano didžiausiam bičiuliui Giustavui Floberui kaip neapykantos ženklą miesčioniškam skoniui.* 1877 metų balandžio šešioliktąją Trapo restorane, kur susirinko pusryčių apie dvidešimt žmonių, Floberas raudonas kaip burokas irgi įspėja Zola, tik visai dėl ko kito:

— Jūs, Zola, pats save mulkinat! Natūralizmas blogas tuo, kad pasidaro mokykla. Tik menas menui vertas pagarbos. Visa kita — kvailystė. Jūs tikit blėnimis. Progresas, Mokslas, Žmoniškumas. Didžiųjų raidžių ėdikas!

Už pertvaros padavėja niūniuoja dainelę „Amandos mylimasis". Zola prieina prie vienintelio rašytojo, kurį iš gyvųjų pripažįsta, ir sako jam rimtai:

— *Jūs turite šiokio tokio turto, ir todėl daug dalykų jums nebaisūs. O aš duonos kąsnį turėjau užsidirbti plunksna.*

Ir tylesniu balsu priduria:

— *Aš lygiai kaip ir jūs juokiuos iš žodžio „natūralizmas", bet nesiliausiu jo kartojęs, nes reikia kaip nors pakrikštyti daiktus, kad publika manytų, jog jie nauji...*

Gonkuras, Polis Aleksisas, Anri Searas, Leonas Enikas, Huismansas, Oktavas Mirbo ir Gi de Valmonas pakyla nuo pusryčių stalo kupini gražiausių vilčių dėl ateities, kuri priklauso jiems. Kelneriai paduoda paltus. Zola, visas raudonas (dar ir dėl to, kad stipriai pavalgė), dėsto:

— *Iš pradžių pridėjau vinį publikai prie kaktos ir plaktuku įvariau ją per centimetrą... paskui tvojau dar sykį ir įvariau centimetru giliau. Tai va, mano plaktukas — laikraštiniai straipsniai, kuriuos pats kurpiu apie savo knygas...*

Kas dar gali būti ciniškesnis už jį? Niekas, tik Gi de Valmonas, sangvinikas patinas su gražia galva, kurį tėviškai globoja Floberas ir kuris ką tik šaltai pasakė: „Aš rašau dėl pragyvenimo!" Jis dar nesivadina Gi de Mopasanu. Žiūri, įrėmęs akis, į padavėją. Ta nukaista.

Floberas atlaidžiai suniurzga:

— Ir tą jau vesis į valtį!

Paskui atsisukęs į Aleksisą:

— Ką, jūs neskaitėt „Prostitutės Elizos“? Reikėtų, reikėtų. Nors parašyta bendrais bruožais ir anemiškai. Čia kalbant, čia paliekant, „Spąstai“ palyginti su ja — šedevras!

Gonkuras nugirdo. Jis kramto lūpas.

— Karjeristas! — iškošia pro dantis, šnairomis dėbtelėjęs į Zola.

Po „Spąstų“ laikraščiai siūlo Zola už romaną atkarpoje nuo 20 000 iki 30 000 frankų. Atskira knyga „Spąstai“ pasirodė 1877 metų vasarį, ir per trumpą laiką išėjo trisdešimt penki leidimai. Šarpantje — tasai įkūnytas sąžiningumas — panaikina sutartį, pagal kurią visas pelnas už gerai perkamą knygą priklauso leidėjui, ir atiduoda autoriui procentus nuo išparduotų egzempliorių. Toksai pasielgimas rodo jo taurumą. Jis išmoka Zola 18 500 frankų.[1] Tiek Zola buvo gavęs už visas ankstesnes knygas, drauge sudėjus. Diena po dienos Zola darosi vienu garsiausiu prancūzų rašytoju. Pirmąkart gatvėse skamba dainelė:

Kai palikai mane, Žerveze,
Aš nebeužsuku į „Spąstus“...

Frankonio cirke rodo „Spąstų“ pantomimą-parodiją. „Šiaurės vėjyje“ milžinišką pasisekimą turi kupletai:

Štai „Spąstai“, kur Kupo padauža
Nusilaka it pupų pėdas,
Kur klykia moterys pelėdos,
Kur mūrininkai kumščiais daužo,
Kur alkoholikas begėdis
Lašelio kaulija prisėdęs...

Nors buržua ir socialistai nesutaria dėl tos knygos, nors jos pasisekimu, kaip teisingai nurodė Floberas, nėra ko per daug didžiuotis, liaudis tiki gera Zola valia:

„Spąstai“, be jokios abejonės, pati skaisčiausia iš visų mano knygų. Žmones sumaišė tik forma. Papiktino žodžiai. Jei žinotumėt, kad tasai kraugerys, tasai nuožmus roma-

---

[1] Apie 60 000 NF.

nistas yra visai padorus buržua, meno ir mokslo vyras, protingai gyvenąs savo komputy, ir kad vienintelis jo troškimas — palikti veikalą, kiek galint plačiau ir tikroviškiau apimantį gyvenimą.

„Spąstuose" pavaizduoti Gut d'Oro gatvės namai tebestovi po šiai dienai. Šapelės bulvaro landynės, nors oficialiai buvo uždarytos, faktiškai gyvavo iki XIX amžiaus antros pusės. Šiaurės afrikiečiai geltonais lyg citrina veidais užsuka penkioms minutėms pasimylėti su banda iš „Kregždutės" baro, pas Tenteną, kuris šaiposi, sakydamas: „Arabai išėdė korsikiečius!" Zola laikais korsikiečių čia dar negyveno, kvartalas buvo darbininkiškas, va su tomis užnuodytomis smuklėmis. Šiandien Nana medžioja ant šaligatvio sidžius, gaila, nėra Tuluz-Lotreko nupiešti tos idiotės liūtės veidui. Dėdulės Kolombo „Spąstuose" pirma lenkdavo stikliukus pražūtingos baltakės. Dabar galiniam bistro kambarėly, kur vaitoja kabilų gitaros, dumia narkotizuotas cigaretes.

Netoli tos vietos, kur buvo dėdulės Kolombo smuklė [1] su melsvai žaliu kubu, Puasonjerės (senas pavadinimas) ir Rošešuaro bulvaro kampe, t. y. šalia „spąstų", „kurios iškaboje aukštom mėlynom raidėm buvo išvedžiotas vienintelis žodis „Bravoras", nūnai šviečia neoninė iškaba „Diupon-Barbesas". „Spąstai" tapo anonimine bendrove. „Diuponui" einasi gerai.

II

„Triušidė tarp Puasi ir Trielio." — Mak-Mahonas atidaro 1878 metų Pasaulinę parodą.— „Rožės pumpuras".— Medano grupės susikūrimas, arba „Zola ponija".— „Meilės puslapis".— Zola namų aplinka.— Mopasanas ir medžioklinė valtis.— Gražbylingas Flobero laiškas.— „Nana".

Sykį Zola, išsinuomojęs karietą, išsirengė pasidairyt po vakarinį Paryžiaus pakraštį, po Trielį, Vernuije ir apylinkes, bet juo toliau važiavo, juo labiau niaukėsi. Tik staiga

[1] Kaip matyti iš Zola nubraižyto plano, kuris drauge su rankraščiu saugomas Nacionalinėje bibliotekoje (103 p.). Tuo metu, kai Zola rašė „Spąstus", Ornano bulvaras, vėliau pavadintas Barbeso bulvaru, užėmė dalį Puasonjerės gatvės, bet romane vaizduojamu laikotarpiu nebuvo nei Barbeso, nei paties bulvaro.

Medano kaime jis šūktelėjo vežėjui sustoti. Pamatė prie upės namą, skęstantį žalumoje.

— Kaip tik ko mums reikia!

Namo pirkti Zola neketino, norėjo tik kokį nors išsinuomoti. Bet šitos vilos savininkas, Amerikiečių kavinės metrdotelis, buvo pavedęs notarui jį parduoti. Zola svyravo. Vis tebegalvojo apie Estaką.

. — Devyni tūkstančiai frankų — nemaža suma!

— Bet mama užmirštat, kad mes turtingi,— atsakė Gabrielė.

1878 metų rugpiūčio devintąją Zola džiūgaudamas parašė Floberui: *Nusipirkau namą, teisingiau — triušidę tarp Puasi ir Trielio, žavingam užkampy... Literatūra apmokėjo šį kuklų prieglobstį kaime; jis geras tuo, kad toli nuo geležinkelio stoties ir kaimynystėje — jokio buržua.*"

Triušidė — tai namelis su mažučiu sodu. Emilis, atsisakęs nuo Provanso, neatsisakė nuo vandens: po Sent-Obeno jis dukart — 1876 ir 1877 metais — važinėjo prie jūros. 1876 metais buvo Piriake, *už aštuonių mylių nuo Sen-Nazero*. Iš ten buvo nuvykęs į Bacą, į Le Kruaziką, valgė austres Kerbakeleke, gaudė krevetes, gulėjo ant smėlio, ilsėdamasis po sunkaus darbo, bet mintys vis skriejo prie Viduržemio jūros. Šis pakraštys patiko tuo, kad *ši Bretanės dalis panaši į Provansą*. 1877 metais, tik baigęs „Spąstus", nuvažiavo į Estaką ir ten penkis mėnesius smaguriavo. Gaudė jūros ežius ir valgė žalias nuo uolų nuplėštas jūrų lėkšteles. Nors kamavo karštis, migrena ir viduriai nuo per gausaus valgymo, Zola vis tiek dirbo. *Mane pražudys bujabesai, aštri pietietiška virtuvė, geldelės ir aibė kitokių skanių biaurybių, kurias ryju be saiko...*

Grįžęs iš Estakos, nusprendė ką nors pasiieškoti Paryžiaus apylinkėse ir pasirinko Medaną. Dar ir dėl 1878 metų Pasaulinės parodos nenorėjo kur toli važiuoti.

Niūrią, apsiniaukusią 1878 metų gegužės pirmąją visas Paryžius pasipylė į gatves pasižiūrėti žygiuojančių 101-ojo, 102-ojo, 103-ojo ir 107-ojo linijinių pulkų, kupinų šovinizmo bei revanšo dvasios. Priešais oriflamom apkarstytą Trokadero, panašų į įmantrią Angkoro šventyklą ir sumanytą kvoštelėjusio dešrininko, jūravo minia barzdočių su ką tik žibalu išvalytais cilindrais. Šią tamsią masę gaivino margi

pavasariški moterų apdarai. Laukė atvykstant maršalo. Žodis „maršalas“ viską pasako. Prancūzijoj buvo maršalo režimas. Koks jis buvo, galima spręsti iš skandalo, kuris įvyko tuoj po tų iškilmių pagal karaliaus Jubiu[1] dvasią, kai oficialioji Prancūzija žibančia paradine uniforma priiminėjo užsienio valstybių atstovus bei sąjungininkus: gegužės dvidešimt ketvirtąją Literatų draugija, anaiptol ne revoliucinė, nutarė paminėti Voltero mirties šimtąsias metines. Aukštuomenės damos pasipriešino: jubiliejui numatytąją dieną — gegužės trisdešimtąją — jos neš gėles prie Žanos d'Ark paminklo. O kas nežino, kad ją sudeginęs Volteras! Ir prefektas atsisakė patvirtinti municipalinės tarybos nutarimą oficialiai atšvęsti Voltero jubiliejų.

Marso lauke akademikai maišėsi su pasimetusiais prefektais; teisėjų togos stumdė mokytojus. Čia galėjai pamatyti ir turkų su zuavais lyg iš lošimo kortų, ir egiptiečių, ir marokiečių, ir persų, ir kinų, ir kazokų! Zola tokiom pat naiviom akim žiūrėjo į minią, kaip ir šalia stovintis Anri Ruso, kuklus, korektiškas muitinės tarnautojas, pramintas Muitininku, kuris stengėsi šiuos vaizdus išgraviruoti atminty.

Pusę dvyliktos sugriaudė patrankos, ir atsivėrė durys, dangus irgi neatsiliko — pasipylė smarkus lietus, viršum minios išsiskleidė juodi žvilgantys skėčių grybai. Maršalo karieta, eskortuojama kirasyrų, kurie sulyti nebeatrodė taip gražiai, sustojo prie centrinio Trokadero įėjimo.

— Paroda atidaryta,— pareiškė maršalas, kurio niekad neįkvėpdavo vanduo.

Į jo balsą atliepė fontanų trykšlės; maršalas skubiai išdalino maišą Garbės legiono ordinų. Kviesti svečiai griūte sugriuvo į bufetą, kurį saugojo tarnai juodom it laidotojų livrėjom, sidabru apvedžiotom. Dailutės moterys, kurios negalėjo patekti į Trokadero, tipeno per purvą, pasikaišiusios iki kulkšniukų sijonus,— tikros tulpės, lietaus nulytos.

Nejaugi dėl šito bazaro Zola atsisakė fontano dainos po platanais ir pasirinko ramią Seną? Žinoma, ne. Ir šįsyk dėl teatro. Parodos atidarymas sutapo su jo naujos pjesės

[1] „Karalius Jubiu" — farsas, pirmą kartą suvaidintas Paryžiaus marionečių teatre, o paskui, 1896 metais, Evro teatre. Karaliaus Jubiu paveikslas tapo egoistų ir kvailų buržua simboliu. *(Vert. past.)*.

premjera. Trejus metus Zola savo straipsniuose „Le Bjen Piublik“ prikaišiojo šių dienų teatrui atsilikimą nuo gyvenimo. Maišė su purvais Diuma ir Sardu. Publika laukė, ką jis pats parodys! 1876 metais Zola per tris savaites sukurpė Pale-Rojalio teatrui gan keistą pjesę apie žmonos apgaudinėjamą vyrą — „Rožės pumpuras“, kurią direktorius Plenketas iš pradžių atmetė, bet paskui persigalvojo, paveiktas „Spąstų“ pasisekimo, ir ėmė repetuoti. Publika, susirinkusi į premjerą, tikėjosi pamatyti natūralistinę komediją, kurią taip aukštino Zola. Ji buvo šokiruota tos vodeviliu atsiduodančios pjesiukės, kur operetiniai karininkai, apsupę pusnuogę markitantę, dainavo „Statinaitės“ kupletus:

Visi tą markitantę žino,
Ji turi statinaitę vyno.
Bataloną juo vaišina,
Prieš traukiant jam į Konstantiną.
Ar gėrei ten?
Taip, gėriau ten
Iš markitantės statinaitės!
Ar gėrei ten?
Taip, gėriau ten
Iš tos motušės statinaitės!

Po premjeros buvo numatyta pietauti pas Vefurą. Ir, kaip visada, už stalo susėdo nušvilptieji autoriai. Pagal draugišką tradiciją turėjo prasidėti šitoks dialogas:

VIENAS IŠ JŲ: — Iškris akmenukas iš mozaikos... Ir kas atsitiks?

Visi atsiliepia CHORU:

— Ir miražas dings!

— Iškris damai baliuje auskaras...

— Pirštinaitė...

— Gėlė iš plaukų...

CHORAS: — Ir angelas jau nebe tas.

Šitą nuostabią frazę pasakė toks Ipolitas Konjaras Varjete teatro direktoriaus pavaduotojui Noriakui ryšium su atmesta Flobero fejerija „Širdžių pilis“. Bet tą vakarą po nenusisekusios premjeros Pale-Rojalyje choras tylėjo, ir

Zola, akiniuotasis melancholikas, nė žodžio netaręs, nuleido galvą ir ėmė valgyti švelnią sriubą.

Savo nesėkmingų teatrinių eksperimentų rezultatus jis susumuoja sekantį mėnesį išleisto pjesių rinkinio pratarmėje:

Trys šitame tome sudėtos pjesės neturėjo nė mažiausio pasisekimo. „Terezė Raken" buvo suvaidinta devynis kartus. „Raburdeno įpėdiniai" — septyniolika; „Rožės pumpuras" — septynis. „Terezės Raken" premjerą publika žiūrėjo iki galo, kažkoks liguistas sustingimas ją buvo apėmęs, o kad pasigirdo vos du ar trys nedrąsūs švilptelėjimai, tai, esą, dėl to, kaip man vėliau paaiškino, kad aš publiką tiesiog susargdinęs. O „Rožės pumpuras" sukėlė tokią nepasitenkinimo audrą, riksmus, švilpimą, kad mano vardas, kurį nuo scenos ištarė artistas, laimė, paskendo visuotiniam gaudesy. Dalis salės staugė: „Autoriaus nereikia!"

Ir priduria:

Juk galų gale ėmė skaityti mano romanus, ims galų gale žiūrėti ir mano pjeses.

Šį kartą jis apsiriko.

„Spąstų" pasisekimas davė rašytojui akstiną paskelbti natūralizmą ir suburti grupę — turėdamas Medaną, jis galėjo tat padaryti. Ten ir įsikūrė jaunimas, kurio jam reikėjo ir kuriam jis buvo reikalingas. Aleksiso nuopelnas, kad Leonas Enikas perskaitė Zola romanus. Po paskaitos, per kurią Enikas su entuziazmu kalbėjo apie naująją srovę, Aleksisas jį nusivedė į Sen-Žoržo gatvę. Geras rekrutas! Enikas palygino „Spąstus" su „Devyniasdešimt trečiaisiais metais" ir pasakė, kad jam „Spąstai" labiau patinką!

Per pietus Trapo restorane galėdavai pamatyti Huismansą. Aleksisas jį sutiko karnavalo naktį prie šokių salės durų. Juodu įėjo. Linksmas geros širdies Aleksisas ieškojo panos po maskaradiniu kostiumu, o Huismansas, jau atakęs, ieškojo Šėtono panoje.

Susipažįsta su Zola ir Searas. 1876 metais vieną balandžio sekmadienį jis ateina Kliši aveniu iki Atšakos, pasu-

ka į Sent-Ueno aveniu, susiranda Sen-Žoržo[1] gatvę ir joje nedidelį namą Nr. 21. Įteikia savo vizitinę kortelę su Bersi adresu. Zola jį sutinka maloniai ir pasidaro dar malonesnis, sužinojęs, kad tai mokinys, o ne vynų komivojažierius!

Galiausiai Aleksisas pristatė draugams Gi de Valmoną. „Vieną ketvirtadienį (buvo gražus vakaras) mes penkiese patraukėm pas Zola. Nuo to laiko kas ketvirtadienį lankomės pas jį",— pasakys Polis Aleksisas, kuris netrukus aprašys Metro namų aplinką: „Tarp dviejų langų ant purpurinio cokolio stovi rašytojo biustas; kairėj — židinys, apkrautas japonų dailės mažmožiais, pabaisomis su rangytom uodegom ir išsprogusiom pašaipiom akim... stalas, kanapa, tamsiai raudonos langų užuolaidos, Mane pieštas rašytojo portretas, kinų dailės dirbiniai, eskizai — štai ir viskas... Darbo kabinete vienu aukštu žemiau iš meno dalykų yra impresionisto Klodo Mone peizažas, kinų dailės dirbinių ir senovinio raudono vario žardinjerių. Ir čia nieko tokio, kas rodytų Zola norą stulbinti aplinkinius; nuožmaus romanisto butas primena ištaigingą butą pasiturinčio buržua, kuris ramiai sau gyvena, visą dieną dirba ir, aišku, tvarkingai moka nuomą kas trys mėnesiai... Kartą per savaitę, vakarais, šis „smegenų pilvas" (anot p. Barbei d'Orviji) priiminėja kai ką iš savo draugų ar mokinių. Tarp jų jauni romanistai: Marijus Ru, Polis Aleksisas, Anri Searas, Enikas, Gi de Valmonas... Jie ir yra toji „kiaulių" banda, tie „keturkojai realistai", kaip kad juos pavadino vienas linksmas laikraštukas; arba Sielų Žudikai, žmonės, beketiną atidaryti savo „Spąstus", pasak rimtų laikraščių..."

Taigi vasarą šis laisvas jaunimas įsikuria Medane, pas geraširdį, išglebusį Zola ir atlaidžiąją ponią Zola, puikią šeimininkę. Virtuvė darosi rafinuota. Čia svečiai gardžiuojasi keptom barzdutėm, file su baravykais, ravioliais, triufelių salotom, ikrais. Iš gėrimų labiau mėgsta šamberteną ir mozelį, negu šampaną. Kai ant gražios staltiesės su išsiuvinėtais elnių medžioklės vaizdais padeda keptas jerubes, Emilis Zola šūkteli: *Na, ar užuodžiat? Galėtum pamanyti, kad šveičiam visas Rusijos miškų gėrybes.*

---

[1] Senas pavadinimas.

Metrui[1] — trisdešimt aštuoneri, Poliui Aleksisui — trisdešimt vieneri, Huismansui — trisdešimt, Searui — dvidešimt septyneri, Enikui — dvidešimt šešeri. „Zola ponija", kaip rašytojai, yra artimesni Floberui ar Gonkurui, netgi Bodlerui, negu „Spąstų" autoriui. Bet Zola — jų galva, jaunas ir gyvybingas.

1878 metų vasarą Zola atsipūtė po įtempto darbo. Nuo 1877 metų gruodžio vienuoliktosios iki 1878 metų balandžio ketvirtosios „Le Bjen Piublik" ėjo „Meilės puslapis", kuris atskira knyga pasirodė „Šarpantje bibliotekos" serijoje 1878 metų birželį. Apie šitą knygą Zola sakė: *Gan skysta, gan padrika, bet skaitytojai, manau, praris su malonumu. Aš norėjau nustebinti „Spąstų" skaitytojus gerute knyga.*

Leidėjui Šarpantje jis blaiviai parašo:

Nesitikėkime tokio pasisekimo, kaip „Spąstų". Šį kartą „Meilės puslapis" — pernelyg švelnus romanas, kad uždegtų publiką... Džiaugsimės pardavę 10 000 egzempliorių! Bet atsigriebsim su „Nana". Aš svajoju apie nepaprastą Nana.

Tikėdamasis *atgauti nuožmumą* savo naujajame romane apie Nana, Zola išleidžia blankiausią knygą iš visų jo parašytųjų. Paprastutis, menkai teapdorotas siužetas, beveik nieko bendra neturintis su kitais „Rugonų" serijos tomais, jei neskaitysime mažosios Žanos personažo ir to išorinio fakto, kad knygos pradžioj įdėta garsioji šeimos genealoginio medžio reprodukcija.

Ir vis dėlto „Meilės puslapy" randi nuostabių jo numylėtojo Paryžiaus vaizdų:

Švininis miestas Trokadero papėdėje, lėtai krintant paskutinėm snaigėm, atrodė negyvas. Oras buvo sustingęs, ir balkšvi taškeliai leidosi, vos vos supdamies tamsiame fone. Už karinės kepyklos kaminų, kurie dunksojo it plytų bokštai ir dažėsi seno vario tonais, nesiliaujantis baltų musyčių skriejimas vis tankėjo, sakytum kažkas ėmė sklaistyti permatomus šydus, kedendamas siūlą po siūlo. Šito lietaus

---

[1] Nereikia stebėtis tuo iškilmingu kreipiniu. Jis tada buvo madoj. Laiškuose, kuriuos gaudavo Zola, mirgėte mirga tokių rafinuotų titulavimų ir tarp jų „įžymusis metras" — pats paprasčiausias.

nebuvo girdėti nė menkiausio atodūsio: tokiais jau ore užburtais lašais, mieguistais, lyg užliūliuotais, lyja tiktai sapne. Sniego kąsniai, juo arčiau stogų, juo, rodės, darėsi lėtesni; nesuskaičiuojama jų daugybė gulė ant kits kito taip tylutėliai, jog žiedas — ir tas garsiau numeta savo lapelius; žemės ir gyvenimo užmiršimą, amžiną ramybę nešė šitie spiečių spiečiai, be garso skrodžiantys erdvę.

Visai kaip gražiuosiuose Klodo Mone žiemos peizažuose, kaip jo „Ledonešy". Medane susibūręs jaunimas labiau gėrėjosi tais puslapiais, negu siužetu. Tarp kitko, Ponmarteno žodžiais, kad „knyga kupina kuklaus grakštumo", Zola būtų turėjęs suabejoti.

Vis dėlto vienos svarbios detalės Zola nežinojo. 1878 metų kovo trisdešimtąją Edmonas de Gonkuras, pagautas susierzinimo ir pykčio, pasižymėjo savo dienorašty:

„Niekada nebuvau matęs reiklesnio ir taip neužganėdinto savo didžiuliais turtais žmogaus, kaip tas, kuris vadinasi Zola (sic). Šarpantje pasakojo, kad kai jis per vienus pietus pranešė, jog „Meilės puslapį" išleisiąs 15 000 egzempliorių tiražu, tai Zola iki pat pietų pabaigos nesiliovė skundęsis, verkšlenęs ir bambėjęs. Kaip tik per pietus atnešė Regame nupieštą genealoginį Rugonų medį, ir nepatenkintas Zola ėmė skųstis, kad viena šaka išėjusi aukščiau; vos ne ašarodamas pasakė, kad niekada nepadaro taip, kaip jis nori."

Gonkuras negali pakęsti Zola pasisekimo ir širdyje jam pavydi. Paskesniaisiais metais tas pavydas ypač sustiprės.

Medano kaimas stovi palei Trielio vieškelį, „vidury gražaus banguoto šlaito, apaugusio aukštų lazdynų guotais, o vienkiemiai, lyg nustumti, išsimėtę apačioj, iki pat Vakarų geležinkelio pylimo"... Polis Aleksisas švilpiniuodamas sparčiai žingsniuoja keliu, „pavėsingu, nedulkėtu ir švariu kaip angliško parko alėja". Prie vartelių jis šūkteli. Išbėga šunys, ir tuoj pasirodo pats šeimininkas.

— Aš jau spėjau nusnūsti pogulio. Užeikit, užeikit. Sakykit, kaip mergai moka?

— Ką?

— Nagi prostitutei. Prieš ar po?

Aleksisas pasileidžia juokais. Zola, nė kiek neužsigavęs, sako:

— Mano mielas, su mergše aš niekad nesu miegojęs! Einam, aprodysiu savo statybą.

Zola pats prižiūri statybą, jis ir rangovas, ir architektas.

— *Matot, pasidariau inžinierium. Kaip tėvas.*

Gabrielė žydėte žydi. Davinėja nurodymus, žiūri paukštidę, moka darbininkams. Jos galva pramušta baltiniams. Spintos nuo jų net lūžta. Ji taip pat supirkinėja baldus, rungčiomis su vyru. Kiekvienas skyrium duodasi po antikvarines parduotuves.

Štai kaip atrodo Medanas iš lauko ir iš vidaus, šįsyk Mopasano akimis: „Kertuotas bokštas ir prie jo prisišliejęs mažytis nameliukas, nelyginant nykštukas, išsirengęs kelionėn su milžinu. Zola dirba labai dideliam ir aukštam kambary su plačiu langu, pro kurį kaip ant delno matyti visa lyguma... Viduramžių ginklai, tikri ar ne, kaimynauja su nuostabiais japoniškais baldais ir dailiais aštuonioliktojo amžiaus daikčiukais.“

Paryžiuje Bulonės gatvėj — tas pats prašmatnumas. Tarp Obiusono kilimų (gan abejotinos markės) ir gobelenų viešpatauja Henriko II stiliaus lova. Gonkuras tyli. Šitoji neskoninga prabanga erzina kolekcionierių. Bet Floberui atrodo nieko arba jis tik taip sako:

— Zola, aš visada svajojau miegoti tokioj lovoj! Kambarys kaip švento Julijaus Špitolninko.

Įkainotojas čia itin praverstų. Čia yra vitražų, neva Liudviko XVI laikų baldų, indų darbo Budos statulėlių, turkiškų divanų, olandiškų vario dirbinių, kimono iš universalinės parduotuvės, venecijietiškų staliukų, net gotiška lakuoto medžio galerija virš alkovo! Kambary piaunasi dvi spalvos: vyskupiška violetinė su nuodingai žalia. Žodžiu, Trokadero namie!

Nekaltinkim Zola. Kad ir kaip komiškai apstatytas jo namas Medane ir naujasis butas Paryžiuje, vis tiek jiems toli iki Pjero Loti pasibaisėtino namo Rošfore, o juk Pjeras Loti, kaip žinoma, „garsėjo savo skoniu“.

Kad galėtų priiminėti draugus bei mokinius, Zola praplatina buvusį metrdotelio namą. Vėliau Deniza Le Blon-

Zola parašys: „Lygiomis su kūryba tėvui pasidarys svarbus ir namas.“ Pro didžiulį langą „metro kabinete“ matyti reginys į vakarus, rytus ir truputį į šiaurę: Vo miškai, Oti, Trielio, Šantelu, Andrezi šlaitai. Uazės ir Senos santaka. Sena teka palei geležinkelį, kuris skiria sodybą nuo kranto. Zola nusiperka salą anapus nedidelės upės šakos.

Metras — dukters pasakojimu — pakeitė netgi vietovės pavadinimą. Kai Aleksisas kartą padarė pastabą, jog žodis *Medan* su netariama *e* liežuvį laužia, Zola atsakė:

— *Ką gi, uždėsim „aksant egiu“* [1], *kuris įeis į istoriją!*

Šitame impresionistiniame peizaže dominuoja vanduo. Reikia valties. Zola be perstojo kalba ir kalba apie Nana.

— Valtį pavadinsim „Nana“,— sako Mopasanas, jau pakeitęs Gi de Valmono pavardę.

— Kodėl? — klausia Aleksisas.

— Dėl to, kad visi ant jos lips! — drebteli normandietis.

Och, toji valtis! Technišką ja puse rūpinasi Mopasanas. Štai nedidelis impresionistinis irklavimo sporto mėgėjo paveiksliukas iš paskutiniojo XIX amžiaus ketvirčio: „Aš perėjau per Puasi gyventojus, ir štai ką man pavyko sužinoti apie vietinius valčių meistrus bei pačias valtis. Žmogus, pas kurį jūs [Zola] buvote, vadinasi lyg Bodiu, lyg Dalemanas... Gal aš ir maišau pavardes... Pagaliau svarbu ne tai, ir vienas, ir antras — vagys, ir jais negalima pasitikėti. Nė žeberklo rankenos niekas nesiryš jiems užsakyti. Visos vietinių gyventojų ar čia vasarojančių paryžiečių valtys dirbdintos Buživalyje, Šatu, Aržantejyje ar Anjere. O tie jų *laiveliai* — ne kas kita, kaip vadinami žvejų luotai. Jeigu jūs nusipirktumėt tokį griozdą, tai turėtumėt tučtuojau parduoti: valtininkai moka jomis irtis, bet lėtai, ir jėgos reikia turėti atsakančiai. Kai Sena tokia srauni, kaip šįmet, neįgudęs žmogus vos vos nusiirs šimtą metrų prieš vandenį. Labiausiai čia paplitusi ir tinkamiausia šeimyniniams pasiplaukiojimams lengva norvegė (medžioklinė)...“[2]

---

[1] Orfografinis prancūzų kalbos ženklas (′), reiškiantis uždarą „e“. *(Vert. past.)*

[2] Mopasano laiškas, rašytas E. Zola 1878 m. birželio mėn. 2 d.

Gi nuperka medžioklinę valtį Bezone ir parsiiria į Medaną. Saulė nubronzuoja tą gražų brunetą, apie kurį Leonas Dode pasakys, jog jame gyvena trys žmonės: geras rašytojas, kvailys ir didelis ligonis. Vandens lašai, krintantys nuo irklo menčių, glosto jo ausį. Kaip visada, jam gerai ir aristokratė, gerai ir tarnaitė. O savo jolei duoda vardą „Atvirkščioji pusė"! Smarkiai geria: nenori nusileisti Aleksisui! Daug valgo: nenori nusileisti Zola! Tasai djepietis, pabėgęs iš Iveto seminarijos, pašaipūnas pesimistas, linksmų plaučių stipruolis su paveldėtu linkimu į nervų pakrikimą, atneša į Medaną gyvenimą, kurio ten trūksta, linksmindamas visus keturiom figūrantėm, tinkančiom „Pusryčiams ant žolės": panele Muse, Melsvu Laiškučiu, Vienake ir Kepuraite!

— Senis vėl burnos! — sako Mopasanas, leipdamas juokais ir vos neapversdamas „Nana".

Po didelių smagybių paleistuviams visada užeina atoslūgis: Gi skundžiasi Floberui, kad viskas jam įgriso.

Floberas piktai atsako:

— Jūs skundžiatės, kad visos moterys vienodos. Geriausias vaistas — visai nesidomėti jų užpakaliais! Žodžiu, mano mielas drauge, jūs, atrodo, turit daug nemalonumų, ir man juoba skaudu, kad jus graužia maudulys, nes galėtumėt kur kas geriau panaudoti savo laiką! Reikia daugiau dirbti, girdite, jaunuoli! Per daug kekšių! Per daug irstymosi! Per daug fizinių pratybų! [1]

Kai rytą, prieš sėsdamas dirbti, Zola vaikštinėja su sodo žirklėm rankoje ir žiūri į Seną, jis dažnai pagalvoja, kad pro šalį plaukiantis vanduo netrukus bus ten, vakaruos, pas Floberą. Ką pasakys apie „Nana" negailestingasis Mopasano kritikas, pareiškęs, kad „per daug kekšių"? — klausia pats save Zola ir vėl paskęsta svajonėj, kur gyvena rašytojai, netgi realistai, — svajonėj, kuri sudegina „šį gyvenimą", kaip nuostabiai paprastai ištars Van Gogas po keleto metų.

---

[1] Flobero laiškas Gi de Mopasanui, rašytas 1878 m. rugpiūčio 15 d.

III

„Nana" gimimas.— Žinovas: Liudovikas Halevi.— Trys stirnos: Ana Delion, Blanša d'Antinji ir Valtesė de la Bin.— Anri Searas pasakoja apie profesinę prostituciją Paryžiuje 1879 metais. — Reklamos siautėjimas.— Pirmą dieną — 55 000 egzempliorių. — Nana mitas.— Erotizmas ir jo slopinimas.

Zola kažkuo panašus į mugės kvieslį, į sunkumų kilnotoją, kasdien „vis einantį stipryn". „Nana" turi pralenkti „Spąstus". Jis puikiai įsivaizduoja tą prostitutę su medžioklinės kalės šnirplėm, per ją nori suvesti sąskaitas su Antrosios imperijos visuomene, nė neketinančia sudėti ginklus, bet ničnieko neišmano apie to amato techniką. *Reikės paklausti Floberą!* 1878 metų rugpiūtį jis jam parašo: *Aš ką tik baigiau „Nana" planą, kuris man sunkiai ėjosi, mat, apima itin sudėtingą sferą... Bijau, kad bus nelengva susidoroti. Aš noriu viską pasakyti, bet yra labai grubių dalykų.*

Zola savo nekaltu ciniškumu kartais erzina normandietį, bet šiaip Floberas jį myli, jam patinka Zola abejingumas stiliaus mažmožiams, patinka jėga, kuri leidžia grumtis su visuomene ir kurios jam širdy pavydi. Alfonsą Dode, liguistą, nervingą ir jautrų kaip moteris, priešingai, ta brutali jėga erzina, o ką jau kalbėt apie Gonkurą, kuris virpa Otejo šiltnamy. Vėliau tuo piktinsis ir Anatolis Fransas su Renanu. Matyt, dėl to Emiliui Zola, kuris čia kelia žmonėms pašaipą, čia baimę, visai nesunku atsidurti keistoj padėty tarp grandioziška ir juokinga.

Tiesiog smagu pasekti, kaip Zola rinko medžiagą naujajam savo romanui apie lengvo elgesio moterį, tikrovėje niekad tokios artimai nepažinęs, jei neskaitysime nelaimingosios Bertos, kuri jam įkvėpė „Klodo išpažintį" ir kurios dėka kūrinys yra toks nepaprastai gyvastingas.

Ofenbacho operečių „Orfėjas pragare", „Gražioji Elena", „Paryžiaus gyvenimas" libretistas Liudovikas Halevi nusiveda jį į Varjete, į dainininkės Ortansos Šneider grimo kambarį. Eina „Ninįš". Žurnalistas Miranda atpažįsta subtilų liūdnoką Halevi veidą. Bet kas per vienas tasai vyriškis su juo grimo kambary, kur artistė tepasi veidą baltu riebiu kremu? Negali būti! Zola! Apstulbęs Miranda žiūri į jo plačius pečius, į išsipūtusią krūtinę, į juodus plaukus.

O tasai, tarsi nematydamas pašaipių nustebusių kolegos akių, klausia:

— *Kas čia per rausvas skystis šitam dideliam butely?*

Ir, neišklausęs atsakymo, griebia dar šiltą istoriją, kurią pasakoja Halevi, ir brūkšteli bloknote:

Lambero Tibu nuotykiai pas Aną Delion. Jam begulint su ja, atvyksta kunigaikštis Napoleonas. (Įdomu, labai įdomu!..) *Pusnuogis, tik su vienu bateliu, Lamberas pabėga. Negalėdamas toks pasirodyti gatvėje, jis leidžiasi koridorium ir pataiko pas vežėją...* (Och tu, šaunusis Halevi, ne taip greitai, mielasis!) *Lauke baisus oras. Tada jis* (Lamberas Tibu, ar ne?) *pasilieka su vežėju, kuris jį labiau mėgsta, negu kunigaikštį. Jums tai jau kinkyčiau* (taip, tai vežėjo žodžiai), *nes jūs man labiau patinkat.* (Šito neišgalvosi, Halevi!) *Paskui vežėjas tėviškai, kaip supratingas žmogus, ima šnekėti apie ponią, apie tai, kad jai reikėtų vengti tokių susitikimų, kad ji švaistanti save* (nuostabu! Švaistyti save!). *Kad gyvenanti betvarkiškai* (kaip Nana!). *Galų gale juodu sėda lošti beziko. Išleidusi kunigaikštį, ateina Ana su peniuaru ir žvake rankoje ieškoti Lambero. Toji Ana, žavi kurtizanė, tobulas sutvėrimas, šauni kekšė, neatsakanti savo draugams.*

Ana, Ana, Nana.

Dvi kitos stirnos — Valtesė de la Bin ir Blanša d'Antinji, o paskui Kora Perl — suteiks tai Nana kitoniškų bruožų. Pirmutiniuose romano apmatuose skaitome: *Aš sakiau, kad pagrindu imsiu dvi varžoves: Nana* (storąją Blanšą d'Antinji) *ir kitą* (laibąją Korą Perl). *Jodvi vilios viena kitos meilužius ir džiaugsis, kai pavyks nustverti kunigaikštį.* Blanša d'Antinji — „Foli Dramatik" diva. Šitoji liūtė, proteguojama rusų slaptosios policijos viršininko, vienu metu gyveno Sankt-Peterburge ir, grįžusi iš ten kaip nesuteptoji, su dideliu pasisekimu vaidino „Šilperike". Ją iškėlė bankininkas Bišofsheimas, kurį jinai vadindavo „pupuliu bibišu".

— Kas tik nebuvo jos meilužiu,— sako čičeronė,— bet Napoleoną III ji atstūmė, pareiškusi: „Man nepatinka jo galva." Jos šmeižikai ją praminė Izinji sviestu. Taip. Sviestas, atrodo, pradeda tirpti! Eisim šiandien pas ją vakarienės...

Valtesė de la Bin „užleido“ Zola savo vilą Malzerbo bulvare Nr. 98. Toji gražutė dama nė į galvą neėmė, kad ją pravardžiuoja „Artistų priebėga“. Žervekso ir Gijeme bičiulė sutiko parodyti savo butą. Emiliui Zola krito į akis ištaiginga lova, kuri XIX amžiuje stovi matomiausioj vietoj — tiek scenoj, tiek gyvenime. Jam labiau pasisekė, negu Diuma-sūnui! Sykį Diuma paprašė damą leidimo užeiti į jos miegamąjį. „Brangus pone, per daug norit!“ — šaltai atsakiusi kurtizanė.

Halevi taip pat papasakojo sceną, kuri atvaizduota romane kaip scena tarp Nana ir Velso princo. Polis Aleksisas aprašė, kaip pietauja už bendro stalo lesbietės Martyrų gatvėje, kur klientės įeidamos *bučiuoja šeimininkę į lūpas.*

— Šiaip ar taip, Dode, kai jūs buvot Morni sekretorium, tur būt, visko prisižiūrėjot!

Gonkuras padovanoja Emiliui Zola garsiosios Paiva plaukų smeigtuką. Jis irgi šviečia neišmanantį draugą ir po to tučtuojau bėga pas Dode papasakoti „gražaus pokšto“, anot Vilmesano!

Sušalusiom kojom Zola sekioja paskui gatvės mergas, nori pamatyti, kaip jos „dirba“, bet nurausta ir bemaž ko leidžiasi bėgti, kai kuri nors jam šūkteli:

— Nori palaikyt komerciją? Trauk luidorą!

Zola grįžta namo blizgančiomis pro pensne stiklus akimis. Gabrielė nepatenkinta:

— Galėtum pasirinkti siužetus, dėl kurių nereiktų valkiotis kiauras naktis su kekšėmis!

— Bet juk Nana — kekšė!

— O kam ėmeis tos Nana?

Nana. Ana Kupo, gimusi 1852 metais, maišytas derinys. Dominuoja moralinės tėvo savybės.

— Zola, jūsų studija apie eksperimentinį romaną — perdėm sofistika!

— Cha, cha! Varykit, varykit, Searai!

— Kai Klodas Bernaras imasi eksperimento, jis puikiai žino, kokiomis sąlygomis vyks eksperimentas ir kokie dėsniai jį veiks. Ar tą pat galima pasakyti apie romanistą? Manau, kad taip, kiek tai liečia fiziologinę jo kūrinio pusę. . .

— Aš klausausi.

— Bet kurgi kriterijus tų pakitimų, kurie savaime atsiranda individo psichologijoje ryšium su kokio nors organo hipertrofija ar atrofija? Užuot priėjęs mokslinį faktą, kaip kad Klodas Bernaras, romanistas prieina tik hipotezę, tik hipotezę, Zola!

— Na ir kas?

— O tas, kad neapsiginsi diskusijų.

— Diskusijos — labai geras dalykas, Searai.

— Matot, mokslinis tikslumas, kurį jūs taip mėgstat, negali...

— Mano mielas, Floberas apie šituos dalykus rėžia žymiai šiurkščiau: „Savo eksperimentavime Zola gali rasti tik tai, ką pats ten įdėjo."

— Tokiu būdu?

— Duokit man sąvadautojos namų adresą.

— Ką?

— *Man reikia sąvadautojos namų.*

— Yra tokie... Liusi Levi laikomi namai. Ten lankosi nuo penkių iki šešių...

— O, įdomu!

— Paprašo čionykščio patiekalo...

— Ir gulasi?

— Ne. Reikia būti Liusi draugu.

— *Ar aš galiu nugirdyti Nana ir jos meilužį lovoje, po to, kai juodu pasismagina?*

— Eksperimentavimas, brangusis Zola...

— Eksperimentavimas reikalauja, kad jūs nusivestumėt mane vakarienės pas Liusi Levi!

Searas pažvelgia į Zola ir nutyla. Jis nesusigaudo, kaip čia kas yra. Ir juo toliau draugaus su Zola, juo labiau nesusigaudys. Vadinasi, Zola tyčiojasi iš idėjų, kurias pats gina! Taip ir buvo. Jis pats gerai žinojo visus prieštaravimus, kylančius iš tam tikrų silpnų jo doktrinos vietų. Bet ryžosi atnaujinti romano žanrą, padaryti jį veiksmingesnį, ir tos idėjos jam buvo reikalingos.

Juodu nuėjo vakarieniauti pas Liusi į Monje gatvę.

— Tavo fizionomija man lyg ir matyta,— tarė viena dama Emiliui Zola.

— Jūs apsirinkat, ponia!

6. Aleksandrina Zola (E. Mane pastelė, 1879 m.

7. Aleksisas, Searas, Enikas, Huismansas, Mopasanas (iš viršaus į apačią)

Zola 1880 metais

Ir galantiškai pridūrė:

— Patikėkit, man labai gaila.

Ketvirtą valandą ryto Searas rado savo bičiulį tualeto kambary. Kurtizanė drybsojo ant divano, vieną koją užkėlusi ant kelio rašytojui, kuris sėdėjo ant žemės, atsišliejęs į žemą kėdutę, ir žymėjosi pastabas: *Paima sauso ružo su kojyte* (kiškio), *įtrina pirštais, išlygina su kojyte. Didelis menas užsidėti ružą. Jauna mergina ar moteris: ružas ant ausų spenelių. Po akim jaunai moteriai iki smilkinio. Storas brūkšnys po akim ligi išorinio kampuko. Ji primerkia akį, vedžiodama teptuku ar degtuku žemyn ir aukštyn, juodina blakstienas...*

Diskusijos diskusijom, bet tikslią informaciją rašytojui teikia tas pats Anri Searas:

„Kadangi mes išmanom šiuos dalykus, tai vienas kitas pornografinis nurodymas, manau, padės jums užbaigti Atlasinės paveikslą visoje jos apoteozėje. Tikrovėje daug tokių, kaip Atlasinė, pavargusios nuo medžioklės gatvėje, galų gale susiranda meilužį ir jo finansuojamos atidaro pasimatymų namus. Jų daug Sent-Onore, Šato d'O gatvėse bei Žasi pasaže, prie Strasburgo stoties. Moterys, ten leidžiamos į apyvartą, paprastai neregistruotos policijoje. Tai daugiausia darbininkės, su odiniu krepšeliu išeinančios kas rytas iš namų neva į dirbtuvę... Kai tokių namų laikytoja praturtėja (o tai atsitinka gana greitai), ji gauna už juos žymiai aukštesnę kainą: mat, jau yra susidariusi pastovi klientūra, o kur dar atsitiktiniai svečiai, užsikviečiami iš gatvės pro langą. Kad kuo mažiau tektų turėti reikalų su policija, kai kur, o ypač Šato d'O gatvėj, patronės draudžia savo personalui vilkėti peniuarais. Apsirėdžiusios savo suknelėmis, jos sėdi prie lango ant taburečių, labai padorios, su kokiu nors rankdarbiu, ir žvilgčioja į gatvę. Iš netyčių užklupus dorovės reikalų policijai, jas galima pristatyti kaip siuvėjas. Man apie tai smulkiai papasakojo tokia Kamilė de Berlmon, dėl savo belgiškos pavardės naktinių bulvaro geografų praminta Olandiška Užle. It motina ji man paaiškino, kokia buvusi atsargi, kaip eksploatavusi savo personalą (čia aš nurašau iš savo bloknoto): „Ką tu manai... kiekviena atneša man kasdien nuo 50 iki 60 frankų.

Aš joms duodu 10 frankų. Ir jos patenkintos, joms — tai geros dienelės." Minėtoji Kamilė, kaip ir Atlasinė, buvo nuėjusi kelią nuo šaligatvio iki atskirų kabinetų, ir dabar jos storai nupudruotai senatvei tasai ramus verslas buvo tikras poilsis; ji džiaugėsi, galėdama nors kiek atsigriebti ant jaunimo už kažkada patirtas šunybes. Klientūra buvo išimtinai Politechnikos mokyklos studentai, o jos pačios širdis priklausė vienam Afrikos šaulių karininkui, kuris, kad ir toli gyvendamas, nenutraukė su ja ryšių. Ji buvo jam ištikima ir aukodavosi tik spūsties dienomis vardan gerovės savo namų, kuriuos tikėjosi vėliau perleisti savo bičiulei už tiek, kiek kainuoja notarinė kontora." (1879 metų lapkričio 12 d.)

Anri Searas įsitraukė į savo misiją ir, reikia pripažinti, gerai pažinojo tą gyvenimo pusę. Štai kitas škicas, kruopščiau apdorotas, „meniškesnis". Tai didžiai vertingas Liusi Levi, gyvenančios Monje gatvėj, portretas, sakytum pieštas iš natūros paties Konstantino Giso:

„Čia ji kalba susijaudinusi, čia tyli, užsisklendus savy; nenustygsta vietoje. Jai gera tik ten, kur jos nėra... Pati nežino, kur eis, ką sakys, ko nori... Paprašo pyragaičių, o kai atneša, nė neparagauja; susižavi bukietu, kurį laiko rankoj gėlininkė, bėganti šalia jos karietos Eliziejaus laukais, nusiperka, gėlininkė dėkoja, o paskui, netgi nepakvepenusi, atsainiai numeta per petį ant atkeliamo karietos viršaus. Išlipa, vėl sėdasi, važiuoja, sustoja. Maudydamasi prabangoje, skundžiasi, kad jai sunku, kad jos gyvenimas tuščias ir, baigdama savo aimanas, sušunka: „Eik, dukra, ir tegul sau žmonės liežuviais mala, ne iš jų malonės turi duonos kąsnį!" Kad jūs žinotumėt, kaip smagiai Ogiustas keikiasi su vežėjais! Ei tu, kaliause, užmigai, ar ką? Ei tu, ten! Beje, jis vienas iš pirmųjų mano meilužių. Polis, Polis... Užmiršau jo pavardę. Bernelis tebemyli mane, tik jūs pažiūrėkit į jį. Žinot, jis visą laiką stengiasi būti šalia manęs. Aš kalbu su juo, ir, matyt, jam to užtenka. Kvailiukas! Taip daro daugelis mano pažįstamų. Pasišneku su jais. Leonas (tai jos meilužis) dėl to nepyksta. Tarp kitko, ar ne vis vien? Tegul tik pabando ką sakyti! Be to, vyrų tiek ir tiek. Bet aš truputėlį esu prie jo prisirišusi, jo gražios akys. Leonai, ar ne tiesa, kad tavo gražios akys? Jeigu

tau niekas to nesakė, tai aš pasakysiu. Man regis, aš galėčiau būt ištikima gražiaakiams vyrams. Paklausykit, ką pasakysiu: vienas ponas, mane pamatęs (jis gyvena priešais), šįryt ėmė ir atsiuntė pintinėj su persikais ir vynuogėm pundelį banknotų — du tūkstančius frankų. Vaisiai šiuo metu — retenybė. Tasai žmogus rusas. Sako, baisiai turtingas ir gražiai elgiasi su moterimis. Ir vis dėlto aš viską grąžinau, taip, taip, ir persikus, ir banknotus! O, kad jūs būtumėt matę vaisius — prinokę, dideli, taip ir traukia paragauti. O kaip paraudo tasai storulis, kaip įsižeidė! Aš ne šiaip dantis užkalbu, bet man iš tiesų buvo truputį gaila vaisių. Ar ne, Leonai? Riebus šunytis visada brangus kalei. Juk tik dėl tavęs taip pasielgiau, o tu vieną gražią dieną mesi mane kaip nešvarius marškinius. Na ir kas, nelabai dėl to jaudinuos! Šiaip ar taip, aš tave stipriai mylėjau! Na, nusijuok! Tu liūdnas kaip Klefo gatvė! Juokinga, kad aš visa tai tau pasakoju! Matai, aš patenkinta, neseniai aplankiau savo mažylius, jie jaučiasi gerai.“

Tai buvo apie Liusi, o štai čia apie jos namus:

„Pietūs baisiai užsitęsė. Staiga įvirto kompanija ultra dabitų, įsilinksminusių kaimynystėj pas Menje, Monso parke. Liusi juos užsikvietė vakar per išgertuves pas Petersą. Ji nieko nebeatsiminė ir griežtai atsisakė juos priimti. Vienuolika vyrų sustojo vorele ir, vienas po kito pasirodydami tarpdury, grasino mus išmesią lauk. Visi gėrovai, kas kur stovėjo ar sėdėjo, pasisuko į duris, pasiruošę atremti puolimą. Kupina orumo, pakilo Liusi ir, darydama tragišką mostą, išmoktą „Tur d'Overn“ teatre, kur kažkada vaidino, sušuko pasimetusiam jėgerių pulko karininkui su akselbantais ir briedenų kelnėm: „Žanai, kodėl neišmetėt lauk šitų šiukšlių?“ Kilo triukšmas. Bet tą akimirką įsikišo tarpininkai. Palaukit, Liusi, juk pati liepėt jiems ateiti! Vienas kitas iš naujai atėjusiųjų pamatė pažįstamų tarp svečių, reikalai ėmė taisytis, viską nuleido juokais. Paaiškėjo, kad niekas nejautė jokios neapykantos mums, ir Liusi buto apgulėjai perėjo per visą saloną, rankas spausdami. Tarp jų kažkoks Rogan-Šabo.“

Ir paskutinis škicas:

„Ji iš lėto šukavosi kambaryje blyškaus šilko sienomis, kur degė liustra ir bra; štoros buvo tyčia nuleistos nakties

iliuzijai sudaryti. Jos meilužis gulėjo užsisvajojęs ant žemos kušetės ir traukė papirosą po papiroso, o ji alyvinėm kojinėm iki pusės šlaunų, aukštais bateliais, nuogu pilvu, nuoga krūtine, visa nuoga, stovėjo priešais veidrodinę spintą ir šypsojo savo grožio atvaizdui, kurį auksino už jos degančio židinio liepsna. Ir, tarytum negalėdama atsigėrėti savo vešliu kūnu, lyg užburta jo dailių linijų ir nieko aplink nematydama, ji geidulingu rankos mostu tylutėliai siuntė bučinį po bučinio. Bet ranka pamažu sviro vis žemiau ir žemiau, akys žvelgė kažkaip gosliai ir liūdnai, veidrody su dvigubom šlifuotom briaunom matėsi virpantys jos pirštai, visa lesbietiška tos sugedusios Medičių Veneros gracija."

Nesitverdamas džiaugsmu, visas *degdamas,* Zola 1878 metų liepos dvidešimt šeštąją dėkoja savo konsultantui: *Tūkstantį kartų ačiū jums už pastabas. Jos nuostabios, ir aš jomis pasinaudosiu; pietų aprašymas tiesiog pritrenkiantis. Šitokių pastabų norėčiau turėti kokį šimtą puslapių. Išeitų puiki knyga. Jeigu jums ar jūsų bičiuliams kas nors dar pasitaikytų, atsiųskit man. Esu išalkęs vizualinių įspūdžių.*

Pagaliau, be šitos medžiagos, gautos iš pirmųjų rankų, Zola semiasi žinių ir iš tokių knygelių, kaip „Gražiosios nusidėjėlės", „Ponios iš Rikenualio", „Kokotės", „Dievinamosios aktorės", „Vyrų ėdikės", „Tų ponų katytės". Gabrielei vos nepasidarė bloga, kai pamatė tas knygpalaikes.

Praėjo laikai, kai Zola ieškodavo laikraščio, kuris sutiktų spausdinti atkarpoje jo romaną. Dabar leidėjai lipa jam ant kulnų. Dar nebaigto romano publikacija laikrašty apsunkina rašytojo darbą. 1879 metų rugsėjo pabaigoje Žiulis Lafitas, „Voltero" leidėjas, paprašė „Nana", kuri buvo tik įpusėta, ir spalio šešioliktąją ėmė ją spausdinti. Ji reklamuojama išsijuosus. Searas rašo: „Nana" kelia didžiulį susidomėjimą. Tas vardas mirga ant visų Paryžiaus sienų. Gali pamanyti, kad tai haliucinacija ar košmaras. „Volteras" pleškina afišas. Jūs nė neįsivaizduojate, kiek afišų ant sienų!" Reklama — visur, Nana vardas įrašytas net „guminių žarnelių antgaliuose cigarams prisidegti kiekvienoje tabako parduotuvėje".

1880 metų vasario penkioliktąją Šarpantje per vieną dieną pardavė tvirta kaina 55 000 egzempliorių ir įsakė atspausdinti papildomai dar 10 000 egzempliorių. 1895 metais „Nana“ tiražas siekė 149 000, 1902 metais — 193 000, 1928 metais — 278 000 egzempliorių. 1962 metais tiražas pašoko beveik iki 400 000 egzempliorių.

Floberas pusantrų metų stebėjo „Nana“ gimimą. Susižavėjęs knyga, rašė: „Kad jūs galėjot mažiau pridėti šiurkštybių, tas tiesa... Kad yra vietų, kur iš gėdos veidai svyla,— sutinku. Na ir kas? Tegul sau eina š... kvailiai *(sic)*, tai nauja ir drąsiai padaryta. „Nana“ virsta mitu, tuo pačiu likdama gyva moterim.“

Didžiai svarbus dalykas, kad Floberas, puse amžiaus pralenkdamas savo laiką, pavartojo žodį „mitas“ ta prasme, kokia mes jį šiandien vartojame. Taip, Nana — mitinis paveikslas. Bet *iš kur kilo* tasai mitas? Iš Zola neapykantos Antrajai imperijai ir buržuazijai, iš slopinamų jausmų moteriai. Gabrielė ne be pagrindo pavyduliavo savo vyro. *Nana pasirodė nuoga. Ji pasirodė visoje nuogybėje įžūliai rami, kupina pasitikėjimo pavergiančia savo kūno galia. Tik buvo užsimetusi paprastutį gazo šydą; jos apvalūs pečiai, amazonės krūtinė su stačiais ir kietais lyg ieties galas speneliais, platūs, gundomai besisupantys klubai, baltos pilnos šlaunys, visas jos kūnas ryškėjo, švietė pro lengvą it puta audeklą... O kai Nana pakeldavo rankas, rampos šviesoje galėdavai matyti auksinius plaukelius pažastyse... Iš jos, lyg iš žvėries, užėjus rujos metui, sklido šauksmas ir liejosi vis labiau, tvindydamas salę.*

Ši lengvo elgesio moteris, jau vaikystėje sugadinta gyvenimo sąlygų, keršija už liaudį, elgetom leisdama vyrus, kuriuos niekina. Prieš ją neatsilaiko jokios nusistovėjusio elgesio normos. Kai ji, grįžusi iš Rytų, suserga raupais ir guli mirties patale, minia gatvėje — tai dedasi 1870 metų liepą — staugia: „Į Berlyną, į Berlyną!“ Nana yra ir pasmerktos visuomenės įkūnijimas ir jos naikinimo įrankis.

Savo aukas Nana paverčia gyvuliais. Tai smuklės Kirkė, tapusi nekarūnuota karaliene.

Ji ėmė elgtis su Miufa kaip su gyvuliu, plakė rimbu, spardė kojomis. Niuo, niuo! Tu dabar arklys. Ei tu, senas kuine, judinkis! Kitą sykį jis būdavo šuo.

Šis epizodas ne pramanytas, o paimtas iš Otuėjo, pasileidusio aktoriaus, kurio plunksnai priklauso „Išgelbėtoji Venecija". Nukaršęs senatorius Antonijus pasiverčia prieš kurtizanę Akiliną jaučiu, paskui šunim ir leidžiasi jos mušamas. Zola, visada greitas daryti išvadas, savo straipsnyje, atspausdintame „La Tribiun" 1878 metų gruodžio 6 d., vienuolika mėnesių prieš pasirodant „Nana", Otuėjį prilygina prie Šekspyro:

„Jis klaupiasi ant kelių priešais kekšę, pasiverčia šunim, prašo, kad jinai malonėtų jį apkulti, spiauti jam į veidą... Paskui, laukdamas naujų aštrių pojūčių, geisdamas patirti susijaudinimą, nervinį sukrėtimą, prašo, kad su juo elgtųsi kaip su tarnu, kad muštų kaip tarną."

Šis klasiškas mazochisto pavaizdavimas sužavėjo Zola:

„Šekspyro (Otuėjo) senatorius — amžinas paveikslas. Ieškokite ir surasite jį tarp mūsų. Ak, kiek niūrių komedijų, kiek vyrų nusimeta fraką ir kartu kaukę ir raičiojasi ant kilimo, pasivertę šunim, melsdami, kad juos spardytų!"

Šį „mitą" tokia pat dvasia interpretuos Marlena Ditrich „Žydrajame angele", kurį kinas nepaprastai išpopuliarino, nors šiaip patsai kūrinys ne tiek reikšmingas — mat, Heinrikui Manui, Zola pasekėjui Vokietijoje, trūksta „Nana" autoriaus nuožmumo: *Venera pagedo.*

Haliucinacija, čia sutapusi su erotizmu, pagamina pačią stipriausią sprogstamąją medžiagą. Iš šito mišinio atsiranda ši stulbinanti hiperbolizacija: *Ir tuo metu, kai jos lytis kilo į šlovę ir spinduliavo viršum tįsančių aukų nelyginant saulė rytą, nušviečianti kruvino mūšio lauką, pati Nana, visiškai nesuvokdama, ką daro, tarytum dailus, nieko neišmanantis gyvulys, liko, kaip ir buvusi, gera kekše.*

Jeigu jis būtų gyvenęs kaip Mopasanas, kuris net Zola namuose dulkindavo tarnaites, tikrai nebūtų parašęs šito nepaprasto romano! Zola skaistumas ir jo kūrinių erotizmas — tai dvi medalio pusės. Antroji imperija jam atrodė lyg didžiulis viešnamis, pilnas kaimo merginų, su kuriom daryk, ką nori, suvedžiotų darbininkių, buržua neištikimų

žmonų, ir nebuvo galima žiūrėti į jų nuolaidumą *be šlykščios patino grimasos,* tos pačios, su kokia buvo rašoma knyga. Tai jo žodžiai: *Toje visuomenėje visi puola ant moters užpakalio.*

Jis grubiai plėtojo šitą mintį jau nuo pat pirmųjų romano apmatų: *Ruja bėga paskui kalę. Toji nejaučia geidulio ir šaiposi iš šunų, ją persekiojančių. Poema apie patino geismą, apie didžiulį svertą, kuris išjudina pasaulį. Yra tik moters užpakalis ir religija.*

Zola pasiekė savo tikslą.

Toji mintis puikiai išreikšta Huismanso laiške Emiliui Zola, rašytame 1880 metų vasario penkioliktąją: „Aš užverčiau „Nana“ apstulbęs. Po galais, kai šitaip vienu prisėdimu pervarai knygą, *kvapas* dešimteriopai smarkiau muša į galvą. Puiki knyga ir nauja knyga! Visiškai nauja jūsų serijoje ir *apskritai ligšiolinėje literatūroje.* Mano nuomone, tokio lemto vaiko jūs dar nebuvot turėjęs, jūsų talentas čia išsiskleidė natūraliau, plačiau. O kulisai kaip nukarstyti, o aktorėliai! Tegyvuoja Koklenas! O bendras stalas, o arklių lenktynės, o nepaprastai žavi ir nuostabi scena, kai Miufa sužino, kad žmona jį apstatinėja, o *dieviškoji Atlasinė, kuri mane smarkiai jaudina, prisipažįstu, net kūnas pagaugomis eina,* ir viskas dievaži be galo gražu!“

Šiuo romanu Zola atsikratė slogučio, ir tai jam pavyko ne dėl to, kad pasirinko madingą anuomet temą, lengvą apdoroti. Jo draugams — Mopasanui, Huismansui, Searui — tai buvo aišku dar tada, kai apie froidizmą nė kalbos nebuvo.

Ryšium su „Nana“ rašytojui iškilo erotizmo problema. Jei erotizmas egzistuoja, vadinasi, jis turi teisę jį vaizduoti. Dar daugiau — šis erotizmas, kuriam numalšinti pats Zola nežino būdų, minta slapčiausiomis, jo neeikvojamomis emocijomis. Galų gale šis siautulys, kad ir koks pašėlęs, lieka *normalus.* Gerokai prieš Sartrą Zola nesvyruodamas apsiims parašyti vieno iškrypėlio romanui pratarmę — ir su visu rimtumu, griežtumu, žmoniškumu. *Visa, kas siejasi su lytim, siejasi su pačiu socialiniu gyvenimu.* Bet jis nebūtų galėjęs sukurti romano apie homoseksualistą. Jo dėmesys išimtinai nukreiptas į moterį. Ir į vaiką. *Vyro ir mo-*

ters paskirtis šiame pasaulyje — gimdyti vaikus, ir jų gyvenimas žuvęs, kai jie nebedaro to, kas reikia, kad jie gimtų. Savo nuomonės Zola nepakeis. Kaip įrodymą galime pacituoti darbinę pastabą „Daktarui Paskaliui": *Meilę turi apvainikuoti vaikas; tiksliai aptarti, kad visa kita — žaidimas ir painiava (sic). Kai tik atsiranda vaikas, natūralus tikslas — pasiektas. Pasisakyti prieš meilę be vaikų.*

Tokio itin „normalaus" charakterio žmogus, kaip Zola, netruks užsipulti markizą de Sadą, kurio revoliucinis charakteris jam taip ir liks nesuprantamas.

IV

Emiliui ir Poliui — po keturiasdešimt.— Natūralizmas 1880 metų salone.— Ponios Zola portretai, sukurti Mane, Gonkuro ir Sezano.— „Respublika bus natūralistinė arba jos visai nebus." — „Medano vakarai". — Kelionė į Kruase. — Įkyrios mintys apie Mirtį. — Flobero mirtis.— Motinos mirtis.

Traukinys, spiaudydamas dūmais ir pūškuodamas, rieda per blizgančioj žalumoj skendintį Il-de-Fransą, kuris jau primena Normandiją. Vyriškis su storo drapo švarku ir velvetinėm kelnėm rymo prie lango trečiosios klasės kupe. Veidas tamsaus gymio, žvilgsnis neramus, kone tragiškas, juoda vešli barzda, geltona it vaškas nuplikusi galva. Papsi savo pypkę, nekreipdamas dėmesio, kad moterys, važiuojančios į Mantą, smerkiamai į jį dirsčioja. Staiga jis garsiai šūkteli: pamato barokinio stiliaus pilaitę, apsuptą pastolių, ir ant jų kažkokį žmogų, kuris mojuoja abiem rankom. Keleivis atsisuka, piktai dėbteli į savo kaimynes, čiumpa sunkų nutrintą odinį lagaminą su dailininko reikmenimis, nebaigtą žiaumoti česnakinės dešros galą, grūda jį į kišenę, o taip pat laikraštį „Le Sjekl" su La Šosado romanu „Žakas Ventra", kurį skaitė kelionėje.

Jis išeina iš stoties. Rytas gražus. Atsipūtęs nusišluosto languota nosine kaktą, ir jo tūžlus veidas nušvinta.

Dar valandėlė — ir juodu spaudžia viens kitą glėby, tapšnoja per pečius. „Kaip jis paseno! — galvoja Zola. — O tik metais vyresnis už mane. Ė, juk Poliui suėjo keturiasdešimt." O Polis: „Na ką gi, laiku išsikraustė iš miesto. Baltas it plekšnės papilvė!"

— O tu, Emili, sustorėjai!

— Tylėk arba sužinosi, kad esi praplikęs. Eik į vidų. Žiū, skaitai Valesą.

— Valesą?

— Na, taip, brangusis. La Šosadas — tai Valesas. Gera, ar ne?

— Sukrečianti!

— Tikrai. Aš jį paskatinau parašyti šitą knygelę. Tas galvijas Valesas, kai pirmą kartą čia atvažiavo, gailėjosi nepasiėmęs su savim medžio, atseit, bent būtų turėjęs paunksmę. Dabar viskas pasikeitė. Tuojau mes nusikelsim į salą. Taip gera po tuopomis, gali pamanyti esąs Rokfavure. Nagi klok viską, Poli. Vadinas, turi sūnų?

Sezanas iškart pamėgo salą ir medžioklinę valtį „Nana". Jam taip pat patiko tapyti Seną, Medaną ir pilaitę. Kaimas atrodė nuostabus toj ryškioj žalumoj, kuri jį trikdė, toj subtilioj erdvės gradacijoj. Jis bandė tai paaiškinti savo draugui. Kas yra žalia spalva — Zola suprato. Bet kas yra erdvės gradacija — ne. Sezanas kažkaip savotiškai žiūrėjo į peizažo architektoniką, jo suvokimas sakytum pakylėdavo horizonto liniją. Nedaug kas iš menininkų turi tokį aštrų konstruktyvios erdvės pajautimą. Zola, pripratęs prie padrikų formų impresionistiniame apšvietime, be to, silpnų akių, ir šį sykį neturėjo laimės suprasti, ko taip galuojasi Sezanas, kuris padėjo kubizmo pagrindus prieš ketvirtį amžiaus, kai tos srovės dar nė būti nebuvo.[1] Bet abu jau buvo susitaikę su tuo faktu, kad sunku viens kitą besuprasti. Zola, nė nemirktelėjęs, išklausydavo Sezano priekaištus, kad nesistengiąs giliau atskleisti personažų psichologijos ar kad jo knygose per daug aprašymų. Juk tos gilumos ir pats Sezanas ieškojo! Polis tapydavo, o Emilis vartinėdavo senas knygas, vienmarškinis atsigulęs žalioj žolėj.

Sezanas išgyveno šeimyninę krizę, kuri jam, nuo tėvo priklausančiam genijui, buvo itin skaudi. 1878 metų vasarą, kai Polis dirbo Estakoje, tėvas Ekse gavo laišką, adresuotą *Ponui Poliui Sezanui, menininkui*. Be jokių skrupulų *pater familias*[2] atplėšia laišką ir sužino, kad sūnus ve-

[1] Žiūr. puikią Džono Revaldo apybraižą „Sezanas ir Zola".
[2] Šeimos galva *(lot.)*.

dęs, o jis pats jau senelis besąs! Polis, tas trisdešimt devynerių metų kūdikis, ginasi. Retorsija: pensija sumažinama iki 100 frankų per mėnesį. Polis kreipiasi į Emilį, vienintelį draugą — per savo nepatiklų ir nesugyvenamą būdą tik jį beturi. Zola jam atveria savo piniginę.

Iš vieno juokingo bruožo, kurį papasakojo pats Sezanas, matyti, kad tėvo bijota kaip ugnies: „Aną savaitę, antradienį, ištrūkau iš namų aplankyti mažiuko; jam jau geriau, o aš gavau kulniuoti atgal į Eksą pėsčias, kadangi traukinį buvau neteisingai užsirašęs,— turėjau suspėti pietums. Trisdešimt kilometrų. Pavėlavau tik valandą.“

Gabrielė patraukė pečiais:

— Vyras kaip mūras, o vyriškumo nė už skatiką.

Zola tylomis nuleido jos žodžius.

Viešėdamas Medane, Sezanas apmetė „Moters triumfą“: po baldakimu matyti keletas nuogų kūnų ir prieš juos parkniubę vyskupai, kareiviai ir gražūs ponai.

— Piešinys šlubuoja,— sako Zola. — Pažiūrėk, kaip Mane...

— Ką gi sukūrė tas tavo Mane — šlamštą, koks prekyvietėje pardavinėjamas!

— Šneki kaip Žiulis Bretonas.

Sezanas šiaušiasi keletą valandų, paskui nebeišlaikęs sako:

— Gaila, kad tau nepatinka „Moters triumfas“. Juk jį man įkvėpė tavoji Nana.

Zola kandžioja lūpą. Sezanas šnairom mato, kad keturiasdešimtmetis draugas stovi nusiminęs visai kaip andai mokykloje, kai Polis jį užsistojo, ir tvoja jam per petį:

— Lyg tau sklandžiai eitųsi su tuo ponu Mane!

Ne, ne taip jau sklandžiai. Teisybę sakant, Zola vis labiau ir labiau nusivilia savo draugų tapyba. Dabar jis apie tai atvirai šneka. 1880 metais į Saloną buvo priimtos Klodo Mone ir Renuaro drobės, bet tyčia pakabintos prastoj vietoj. Abu tapytojai paprašo Sezaną pakalbėti tuo reikalu su Zola. Tas sutinka parašyti keturis straipsnius tema „Natūralizmas Salone“. Jis išties tebegina savo bičiulius: *Atrodo, nenorima nė žinoti, kad daugumas šių kovotojų — neturtingi žmonės, kurie žūsta nuo darbo, skurdo ir nuovargio.*

Nieko sau juokdariai! Juk tai kankiniai už savo tikėjimą. Bet dėl pačios jų kūrybos jis pavažiuoja: *Visa bėda, kad nė vienas šios grupės dailininkų nėra stipriai ir galutine forma įgyvendinęs to naujo sumanymo, kuris pasklidai išsimėtęs jų visų kūriniuose...*

To sakinio prasmė aiški: mano balso, natūralizmo galvos balso, publika klauso. Vadinas, ne natūralizmo kaltė, kad mano bičiulių menininkų ji nepriima. Taip yra todėl, kad jie nesukūrė įžymių kūrinių.

Zola neilgai buvo susipykęs su Mane. Puikus ponios Zola portretas pastele, dabar kabantis Versalyje, Že de Pomo salėje, padėjo juodviem susitaikyti. Iš jo žvelgia pilna moteris pačiam savo gražume, melancholiškom susisvajojusiom akim, švelniom, kiek sausoko piešinio lūpom. Ją apėmusi kažkokia nepažįstama nostalgija. Šito portreto Zola nemėgo. Gal kad buvo perdaug panašus?

Gonkuras buvo matęs Gabrielę maždaug tais pačiais metais: „iš savo ligos ji laimėjo reto grožio, kurį sudarė juodų juodų akių švelnumas ir blyškus tarsi iš vidaus nušviestas veidas".

1879 metų vasarą Sezanas paprašė namų šeimininkę papozuoti sode po medžiais, atsistojus prie stalo su arbatininku rankoje. Jis tapė tą paveikslą keletą dienų. Visi apie jį tupinėjo. Zola namuose buvo dešimt jo paveikslų, taip pat Mone, Pisaro, Mane darbų. Bet Sezaną erzino lankytojai, kurie čia zujo. Sykį Gijeme, linksmas, familiarus vaikinas, ėmė ir pasakė jam kažkokią pastabą. Sezanas pakęsdavo tik Pisaro nurodymus, į to subinpaišio Gijeme tapybą žiūrėt negalėjo. Jis sulaužo teptukus, praduria drobę ir galvotrūkčiais mauna prie Senos. Gijeme, Zola ir Gabrielė suglumę žiūri viens į kitą.

Kai Sezanas su Zola vėl pradėdavo dviejų kurčių dialogą tuopų saloj, Zola dažniausiai dėstydavo apie natūralizmą ir eksperimentavimą:

— *Aš, mano mielas, esu kaip tas botanikas, kuris, klasifikuodamas savo herbare augalus, atsižvelgia ir į naudingąsias, ir į kenksmingąsias jų savybes... Iš esmės kalbant, ne aš sukūriau natūralizmo srovę, aš tik ja sekiau.*

— Tu gali pribaigt žmogų su savo sistema, Emili!

— *Natūralizmas — ne sistema. Klodas Bernaras yra pasakęs: „Aš nesiūlau naujos sistemos: aš nušviečiu senas sistemas naujos dienos šviesa.“ Jo žodžius aš taikau sau. Aš nieko neišradau. Pasakymą „žmonių dokumentai“ gali rasti Teno studijos gale...*

Sezanas kažką sau niūniuoja.

—...*Teno studijoj apie Balzaką. Žodis „natūralizmas“ pirma manęs buvo ištartas daugiau kaip dvidešimties autorių. Aš priklausau Teno mokyklai!*

Tada Sezanas, lyg pūsdamas medžioklės ragą, iš visų plaučių sutrimituoja:

— Tavo tonas tavo Tenas viens šėtonas.

Zola prunkšteli, matydamas, kaip įsismaginęs Sezanas vaizduoja ir elnią, ir šunį, ir arklį, ir varovą, ir kunigaikštienę d'Juzes.

Kai dėl natūralizmo, tai ir šį sykį Zola koncepcija buvo ir teisinga, ir klaidinga. Klaidinga, nes jo dialektika lengvai sukritikuojama; teisinga, nes literatūrai buvo svarbu, kad romane atsirastų liaudis, kad romano herojai patys užsidirbtų duoną; nieko baisaus, jei už šį perversmą buvo sumokėta naujais štampais.

Pagaliau tai buvo savotiška strategija! Po „Spąstų“ triumfo rašytojas sustiprina ideologinį puolimą. Apybraižoje „Eksperimentinis romanas“ tiksliai suformuluoja savo idėjas, nepabūgęs, kad tai gali būti palaikyta autošaržu. Su savo jaunaisiais bičiuliais galvoja kolektyvine knyga įteisinti Medano grupę. Visų jo pareiškimų ašis yra lozungai: *Aš, pone, esu niekas, o natūralizmas — viskas, nes natūralizmas — tai šiuolaikinės minties evoliucija... Jis varo mūsų amžių pirmyn, o 1830 metų romantizmas buvo tik trumpas pradinio pastūmėjimo laikotarpis.* Supraskite: Hugo buvo mano Pranašas.

Karikatūristai, kurie XIX amžiuje vaidino svarbesnį vaidmenį, nei dabar, taikliai parodė *Natūralizmo triumfą,* pasigavę ant arklio sėdinčio Zola paminklo atidarymo iškilmių. „Priešiška manifestacija, kuriai vadovavo niekingi idealistai Hugo, Dode, Malo, Klarti, Ulbachas ir kiti, visiškai sužlugo. Policija buvo besivaranti riaušininkus į nuovadą,

bet įsikišo Maestro: „Duokit jiems lyras“,— pasakė jis. Ir policija juos paleido.“ („La Karikatiur“, 1880 m. vasario 7 d.)

Šitas paveiksliukas „su kuinu“ užakcentuoja Zola persvarą. Jis taip pat padeda suprasti tą lemiamą žingsnį, kuriam ruošėsi romanistas:

Atėjo laikas suvesti Respubliką ir literatūrą akis į akį, pažiūrėti, ko pastaroji gali tikėtis iš pirmosios; mes — analitikai, anatomai, žmonių dokumentų kolekcionieriai, mokslininkai (sic), pripažįstantys vien fakto autoritetą, — turime žinoti, kas yra dabartiniai respublikonai: draugai ar priešai. Gyvuos Respublika ar ne — priklausys nuo to, priims jinai ar atmes mūsų metodą. Respublika bus natūralistinė arba jos visai nebus.

Savo pareiškimą jis padarė gana vėlai: turėjo laiko pasirinkti doktriną, paskui dėstymo formą. Kai tik pasitaikė proga, jis ėmė ją doroti. Minties formuluotė — iškilminga ir sunkoka. Momentas buvo konjunktūrinis. Ir vis dėlto Zola nuoširdus, ir jo mintys reikšmingos. Iš tikrųjų yra sudarytas paktas tarp Respublikos ir natūralizmo. Zola „užsiangažuoja“. Jo draugams užima kvapą. Girdėti juokas, protingų žmonių juokas, bet jis lieka be atbalsio. Zola iškėlė save aukščiau proto.

Mopasanas savo straipsnyje, kurį įsidėjo „Le Golua“ 1880 metų balandžio septynioliktąją, rašė: „Vasarą mes praleidom pas Zola, jo sodyboje Medane. Ilgai sėdėję už valgiais nukrauto stalo (mes visi geri smaguriautojai ir vynų žinovai, o vienas Zola kerta už tris paprastus romanistus), ilgai virškindavom šnekučiuodamiesi... Aš gulėdavau išsitiesęs „Nana“ valtyje, Polis Aleksisas bastydavosi su savo pramuštgalviškais sumanymais, Huismansas rūkydavo, o Searas nuobodžiaudavo: jam kaimo gyvenimas atrodė kvailas.

Taip leisdavom popietes; naktys buvo puikios, šiltos, kvepėjo lapais, ir mes kas vakaras vaikštinėdavom po „Didžiąją salą“ priešais.

Aš visus perkeldavau „Nana“ valtim.

Vieną vakarą ponios išsitarė apie Merime: „Koks jis žavus pasakotojas!“ Huismansas atkirto: „Pasakotoju vadina-

me poną, kuris, nemokėdamas rašyti, oriu veidu tauškia niekus.“

Žinoma, kaip visada, turėjom skanaus ginčo.

POLIS ALEKSISAS.— Apsakymą parašyti labai sunku.

SEARAS.— Pažiūrėkite, kokia graži romantiška dekoracija. Ją reiktų panaudoti.

HUISMANSAS.— Pasakojant jausmingas istorijas.

ZOLA.— Gerai sugalvota. Parinktų rėmų kiti turės laikytis.

Ir jis mėnesėtą naktį papasakoja „Malūno apgulimą“. Šešetas draugų po salos medžiais improvizuoja Heksameroną.“

Mopasanas mielai prisipažins, kad parašė šitą straipsnį, norėdamas „išjudinti kritikus“. Ne per daugiausia rūpindamąsis tikslumu, jis parikiavo faktus! Bet jis gražiai perteikė pamėgtam dekore žmonių bičiulystės šilumą.

Atrodo, kad mintis išleisti apsakymų rinkinį bus pirmiausia kilusi Leonui Enikui. Bent jis taip tvirtina:

„Mes sėdime už stalo Zola bute Paryžiuje. Mopasanas, Huismansas, Searas, Aleksisas ir aš (šįkart sukeičiu eilės nustatytą tvarką). Šnekučiuojamės apie šį bei tą; paskui kažkas užsimena apie karą, apie garsųjį 1870 metų karą. Daugumas mūsų išėjom į jį savanoriais ar buvom pašaukti.

— Beje, o ko mums neišleidus apie tai knygos, sakysim, apsakymų rinkinio?

ALEKSISAS.— Nagi iš tiesų.

ZOLA.— O siužetų ar turit?

— Bus.

— Knygelės pavadinimas?

— „Medano vakarai“.

HUISMANSAS.— Bravo, pavadinimas man patinka.“

Rašytojo duktė Deniza irgi yra tos nuomonės, kad preliminariniai pokalbiai vyko Paryžiuje. Norėdami suderinti ne visai sutampančius Mopasano ir Eniko liudijimus, tarkime, kad idėja gimė Paryžiuje, o su nauja jėga vėl iškilo po Didžiosios salos medžiais. Vienas dalykas tikrai neginčijamas: Eniko versijoj daug pralaidų. Prieš išsirinkdami pavadinimą „Medano vakarai“, kuris buvo priimtas kaip „pagarbos pareiškimas brangiems namams, kur ponia Zola buvo

mums it motina", bičiuliai svarstė savaip kandų Huismanso pasiūlytą pavadinimą „Komiška invazija". Šitie „pralaimėjimo vaikai", anot Alfonso Dode, negalėjo susitaikyti su kraštą ištikusia katastrofa, o juo labiau — su visuomenės pažiūra į ją. Savo temperamentu ir palinkimu į bravadą jie buvo „antikonformistai". Jiems nepatiko režimas, įvestas po Badenge viešpatavimo. Tačiau skandalo jie nenorėjo. Ir gerai darė. Knyga dar nebuvo išėjusi (ji pasirodė 1880 metų gegužės pirmąją), o „Le Figaro" jau ją plūdo, remdamasis tik Mopasano straipsniu! Jaunojo Zola taisyklė *kalbėti apie knygas, joms dar neišėjus,* plačiai įsigalėjo! Rišpenas šmaikščiai kapojo rinkinio autorius: „Zola išpurtusiu melsvu dešrininko veidu... Vadeiva Huismansas, apžėlęs, su nudribusiais žandais, šeriuotas kaip primityvistas, kurs auksuoja išdžiūvusią it pergamentas nervinio ligonio odą... Searas, liesas kaip gysla, besveikatis, amžinai surūgęs. Aukštas elegantiškas Enikas, ištįsusio veido, užsibalnojęs pensne ant ilgos nosies. Aleksisas yra pupulis, moterų numylėtinis, ir myli gyvenimą... Jie skelbiasi esą Flobero pasekėjai nelyginant kiaulė, kuriai šautų į galvą pasivadinti šventu Antanu."

Zola parašė rinkiniui trumpą pratarmę:

Šias noveles (...), *mūsų supratimu, jungia viena idėja, vienija ta pati filosofinė koncepcija, tad jas ir dedame kartu. Iš kritikos pusės mes tikimės būsią puolami su priešišku nusistatymu ir nemokšiškai, kaip jau ne sykį yra buvę. Mes siekiame vieno: viešai pareikšti savo tikrąsias simpatijas ir tuo pačiu savo pažiūras į literatūrą.*

Vargu ar buvo galima atviriau erzinti plėšrūnus!

Rinkinyje „Medano vakarai" eina šios novelės (pirmoji vieta paskirta Zola, o kitų eilės tvarka nustatyta burtų keliu): „Malūno apgulimas", Mopasano „Pampuška", Huismanso „Su kuprine ant pečių", Searo „Skerdynės", Eniko „Didžiosios septyniukės byla" ir Aleksiso „Po mūšio". „Malūno apgulimas" — stipri novelė, bet „pramanyta". Fransuaza, Lotaringijos malūnininko duktė, susižiedavusi su Dominiku. Kyla karas. Dominikas patenka į vokiečių nelaisvę, bet pabėga, nužudęs sargybinį. Prūsai nutaria už bėglį sušaudyti Fransuazos tėvą. Ir tą akimirką grįžta Do-

minikas. Grįžta ir prancūzai. Per vėlai. Paklydėlė kulka kliudo tėvą. Prancūzų kapitonas įžengia į kiemą ir, kardu gerbdamas Fransuazą, sušunka: „Pergalė!“

Be abejo, tuo metu, kai visų žvilgsniai krypo į mėlyną Vogezų liniją, reikėjo drąsos parodyti karo baisumams, kaip kad padarė Zola! Bet jam dar toli iki „Žlugimo“!

„Pampuška“ — paprastutė istorijėlė apie vieną Normandijos paleistuvę, sutikusią pasiaukoti dėl buržua, kurie, kai tik praeis jų baimė ir alkis, ims ją niekinti. Palyginus su ta novele, matyti visas Zola novelės schematiškumas. Huismanso novelė apie tai, kaip ėjo į rytus karan pašauktas vaikinas,— nebloga, bet nereikšminga. Searo novelę griežtai, bet teisingai įvertina pats autorius: „Tik pradžia, Paryžiaus apgulimas, man ir dabar patinka, visa kita taip dirbtina, kad net baisu.“ Iš paties Eniko lūpų išgirstas pasakojimas, kaip kareiviams skirtą viešnamį nusiaubė iš nusiminimo nuolatiniai klientai, buvo prijuokinęs visus bičiulius Medane. Knygoje jis jau ataušęs. O Polio Aleksiso kūrinėlis „Po mūšio“, kitaip sakant, perdirbta „Matrona iš Efeso“, primena melodramą, kaip „Malūno apgulimas“ primena komišką operą.

Iš tikrųjų laurai atiteko Mopasanui. Floberas apie jį pasakys: „Šįryt perskaičiau savo mokinio novelės „Pampuška“ korektūrą. Tai — šedevras. Aš tvirtinu — šedevras kompozicijos, situacijos komiškumo, pastabumo požiūriu.“

Savo laiške rašytojai Rože de Ženet 1880 metų balandžio aštuonioliktąją Floberas sako: „Mano nuomone, jūs perdaug rūsčiai smerkiat „Nana“; nešvankumo ji nešvanki, bet stipri. Kodėl šitai knygai žmonės tokie griežti, o Diuma „Ištuokai“ tokie atlaidūs? Stiliaus nevalyvumu ir sąmojo pobūdžiu kaip tik pastaroji yra lėkšta ir vulgari! (...) Mano delikatumas nuo to gerokai kenčia. Ką gi padarysi, reikia mokėti žavėtis tuo, kas tau ir ne prie širdies.“

1880 metų pavasarį pas staigųjį Vikingą į Kruase atvažiuoja Zola su visa gauja: Gonkuru, Alfonsu Dode, Šarpantje, Huismansu. Klony palei Seną žydi obelys: visai kaip japonų krepone.

Floberas bučiuoja Zola į abu žandus senos tarnaitės Žiuli akivaizdoje.

— Bravo, Zola! — sušunka jis. — „Nana“ — epas! Ak, brolyti, tiesiog gražumėlis, kai Koklenas jaunesnysis išmeta lauk Nana!

Ir tuoj jis vėl ima kalbėti apie savo svarbiausią temą — apie Kvailystę, apie amžinąją Kvailystę, apie „Nuvalkiotų tiesų leksikoną“, kurį ketina išleisti po „Buvaro ir Pekiuše“. Vėliau Leonas Dode bandys įrodinėti, kad Zola buvęs nedidelio proto žmogus ir karjeristas. Geriausias argumentas atremti pamfletisto tauškalams yra tas, kad Floberą nuo pat jo draugystės su Zola pradžios kankino Kvailystės tema. Jis be gailesčio plėtė kvailysčių rinkinį, bet nė sykio ten neįdėjo Zola.

Žavėjimasis savo keliu, o kai reikėdavo, Floberas būdavo itin griežtas:

— Nagi, Zola, tas šunsnukis Biusnakas parceliuoja jūsų „Nana“ po gabaliuką!

Pagaliau Zola susilaukė didelio teatrinio pasisekimo, apie kurį taip svajojo. Tik gaila, kad neapsieita be tarpininko. Biusnako, „to išpampėlio niežuoto polišinelio“ [1], padaryta „Spąstų“ inscenizacija buvo labai populiari Paryžiuje. Premjera įvyko 1879 metų sausio aštuonioliktąją Ambigiu salėje, kuri vos nelūžo nuo publikos! Trys šimtai spektaklių. Patenkintas Zola rašė: *Visos mano idėjos yra čia. Kur rasite kitą tokią pjesę, kuri būtų kaip išraižytas ofortas, kaip šiurpi Hogarto graviūra, kurią žiūrėdami žmonės dreba iš siaubo!*

— Bravo, bravo! — varo toliau Floberas. — Ach, kokie jūs verteivos, mieli ponai!

Mat, Floberas pinigo nesivaikė. 1878 metų gruodžio dvidešimt trečiąją Zola rašė: *Floberui galva pasitaisė, bet su pinigais jam vis taip pat striuka. Jis dirba. Tuščios pastangos jį paveikti, kad sutiktų užimti bibliotekininko vietą. Mopasanas man pacitavo iš vieno Flobero laiško keletą sakinių, graudžių sakinių, kur jis išdidžiai atsisako.*

Tačiau Floberas žino, kad Zola — doras ir taurus žmogus. Ir minkštesniu balsu klausia:

— Kas dabar jums neduoda ramybės, Zola?

Storulis, ką tik išvadintas verteiva vienintelio maestro, kurį gerbia, nusiima pensne:

---

[1] Leonas Dode.

— *Įkyrios mintys apie mirtį. Personažas, kuris negali išeiti iš kambario, užversti knygos, nepagalvojęs, jog tai daro paskutinį kartą. Jūs mane suprantat, Floberai?*

— Taip,— atsako Floberas.

Po mėnesio telegrafistas atneša telegramą į Medaną.[1] Zola nemėgo telegramų. Drebančiom rankom atplėšia ir sušunka:

— Gabriele! Gabriele!

Toji pasirodo tarpdury.

— Gabriele, Senis mirė! Floberas, mano didysis Floberas! *Gabriele, aš kaip be galvos iš sielvarto!*

Ruano stotyje jų laukė karietos. Zola sunkiai alsavo. Nepalengvėjo nė nuo sūraus jūros dvelkimo, kurį vėjas nešė iš toli. Staiga Dode uždėjo savo liesą ranką ant putlios Zola rankos.

Kai laidotuvių karieta, kurią žingine traukė arkliai, išniro iš už medžių, įsuko į pliką vieškelį ir ėmė riedėti tiesiai į manę, švelniai ir gailiai supdamasi, šaltis perbėgo man per nugarą, ir aš visas sudrebėjau... Pievoje, šalia kelio, besigananti karvė nustebusi iškišo snukį per gyvatvorę ir baubimu nulydėjo procesiją. Aš niekad neužmiršiu tos gyvulio raudos...

Floberas buvo aukšto ūgio, ir grabo jam prireikė ilgo. Duobkasiams teko didinti duobę. Kaitra svilinte svilino. Grabas pakrypo beleidžiant ir įstrigo galvūgaliu žemyn. Duobkasiai keikėsi, bet grabas — nė iš vietos. Žemės kvapas kuteno Zola nosį. Virvės cirpė. Flobero dukterėčia išvien raudojo. Ir Zola pasigirdo, kad ne jis, o kažkas kitas ištarė kimiu balsu:

— Gana, gana...

Ir, daugiau netverdami, jie išėjo iš kapinių, palikę Senį gulėti skersą.

1880 metų spalio septynioliktąją, pusę septynių vakaro mirė Zola motina. Jau kuris laikas maža senutė, taip stropiai perrašinėdavusi sūnaus rankraščius, buvo kaip ir ne šios žemės gyventoja. Prisilaikė daugiausia Baliu gatvėje,

[1] Gi de Mopasano telegramą E. Zola gavo 1880 m. gegužės 8 d. Joje buvo tik du žodžiai: *Mirė Floberas. (Vert. past.)*

kur sūnus jai buvo išnuomojęs butą. Grįžusi iš giminių Meco departamente, ji susirgo, ir Gabrielė ją parsivežė į Medaną.

Dėl jos tarp Emilio ir Gabrielės kildavo barnių. Motiną, liguistai jautrią ir nervingą būtybę (sūnus iš jos paveldėjo nervingumą), irgi kankindavo įkyrios mintys. Be artrito, ją dar kamavo aura — jausmas, kad kamuolys gerklėj stovi,— lygiai kaip sūnų.

Į patį galą poniai Zola buvo aptemęs protas. Mirdama ji šaukė: „Tavo rankoj žirklės! Tu jas smeigi į mane." Sūnus skausmo draskoma širdim žinojo, kad motina nekenčia marčios. Bertranas de Žuvenelis šį reiškinį aiškina taip: „Labai neturtingose šeimose motina yra sūnaus vergė. Ir vėliau ji niekada nedovanos sūnaus žmonai, jei toji neseks jos pavyzdžiu."

Laiptai buvo per siauri, ir grabą teko išnešti pro langą. Emilis stingo iš baimės. Jis išvežė motinos palaikus į Eksą ir palaidojo šalia tėvo. Prieš tai dar turėjo išgyventi *šiurpų religinės ceremonijos sielvartą*. Zola perėjo per bulvarą, dabar pavadintą inžinieriaus vardu — mažytė pergalė, išplėšta iš eksiečių tik po ilgų derybų. Laiko dar buvo, tad pasivaikščiojo Torso krantais. Fontanas su išsiviepusia kauke dainavo kaip dainavęs.

Liūdesio ir maudulio graužiamas, paskendęs mintyse, kad „sunku žmogui gyventi šioje žemėje", jis grįžo į Medaną. Iš netyčių atsivertė „Tris apsakymus", Flobero jam dovanotus. Dar sykį perskaitė dedikaciją: „Emiliui Zola — geram vyrui! Ir su talentu! Nuo senio Giustavo Flobero." Na ką gi! Šitą romaną, apie kurį kalbėjo Seniui, jis tuoj pat sės rašyti! Būtinai. Bet kol kas (niūri ironija!) iš dešimties pavadinimų, kurie šokinėja galvoj — „Ašarų pakalnė", „Nebūties dvasia", „Juoda giltinė", „Vidinės kančios", „Pasaulio niekybė", „Liūdnas pasaulis" ir kt.— tinkamiausias jam pasirodė „Džiaukis gyvenimu".

Tą visą žiemą jis praleido užsidaręs kaime. Su žmona beveik nesišnekėjo. Negalėjo jai dovanoti, kad nemokėjo palenkti motinos širdies. Nuolat karščiuojant, ir miegas nėjo. Prieš nugrimzdamas kasdien trumpon nebūtin, jis tris kart užsimerkdavo ir atsimerkdavo, kad nuvytų nelaimę.

Laukdavo pašto, lyg nuo to būtų priklausęs visas jo gyvenimas. O „Nana“ tiražas jau siekė septyniasdešimt penkis tūkstančius egzempliorių. Išties tragiškas kontrastas tarp Zola triumfo ir dvasinių kančių.

V

Zola vaikštinėja. — Raudos ir dienos įvykiai. — Pinigų problema.— Įniršio metai: 1882. — „Nuoviros". — Andre Žido nuomonė. — „Moterų laimė". — Mesmeras, Šarko, Froidas. — „Džiaukis gyvenimu", arba Zola, mirtis ir psichiatras.

Iki 1877 metų Zola galėjo ramiai sau vaikštinėti po Paryžių: vos vienas kitas žurnalistas jį pažinojo. Dabar jis — gatvės figūra. O, savaime aišku, žmonės neatsisukinėjo, audringai plodami, kaip, sakysim, pamatę Kapulį, Operos tenorą (jo lakuotą šukuoseną pamėgdžiojo visi pižonai, nešiojantys labai aukštas ir plačias apykakles), bet, šiaip ar taip, nepraeidavo prošal be šypsenos ar nusistebėjimo mosto, tuo gerokai trikdydami rašytoją. Jis įdėjo gatvę į savo romanus, o gatvė į savo romaną įdėjo jį patį. Gatvė, apimta pykčio, subruzdimo ar liūdesio, jam buvo pasidariusi sava, ir jis gatvei buvo žinomas nuo to sykio, kai mažas pasimetė maskaradinėje minioje. Visi tie neramumai, pagreitinę Imperijos žlugimą, beprotiškas paryžiečių klykavimas: „Į Berlyną!“, lygiai toks pat beprotiškas marseliečių, Eskiro šalininkų, klykavimas, Bordo miestan pasitraukusių valdžios pareigūnų tupinėjimas vietoje, Versalis, drebinantis kinkas, bet kupinas kruvino įniršio, Komuna su savo kavalkadom, iš nevilties ėmusi žudyti ir padeginėti, Pasaulinių parodų teatrališki džiaugsmai, visos tos grandiozinės mizanscenos jį veikė kur kas stipriau, negu daugumą amžininkų.

1873 metų gegužėje Vakarų stotį ir Bulvarus užplūsta minia: kyšo tik rankos, kurios mosuoja laikraščiais. Nežinomi oratoriai, užsikorę ant žibintų stulpų, kursto žmones tą šeštadienio — gegužės dvidešimt ketvirtosios — vakarą. Mak-Mahonas išrinktas Respublikos prezidentu. Legitimistai, orleanistai ir bonapartistai sutarė, kad maršalas tiks. Zola trauko pečiais. Bet kai 1877 metų kovo mėnesį pama-

tys Bulvaruose puošnų katafalką su pašarvotu mažyčiu „pono Tjero“ kūnu, spazmai suspaus jam gerklę.

Zola mėgsta vaikštinėti pėsčias. Jo poezija — tai pėsčiojo poezija: *Kodėl jūs nuolat veržiatės ištrūkti iš mūsų gatvių į romantiškus kraštus? Mūsų gatvės tragiškos ir žavios, jos pakankamai gali duoti poetui,*— rašė jis Poliui Burže. Bet Zola vaikšto ne vien dėl malonumo: nori numesti lašinius, nes ėmė smarkiai kamuoti dusulys, baimė, ir nervingumas nežmoniškai padidėjo.

1870 metų sausio aštuonioliktąją mirtimi nubausto plėšiko Tropmano rauda, gatvės akimis, yra kaip ir mistinis atpildas už žurnalistą Viktorą Nuarą, kritusį nuo kunigaikščio Pjero Bonaparto rankos. Dainuškininkų kupletus iliustruotuose lapeliuose, „burbulais“ vadinamuose, kuriuos šūkčiodami pardavinėja prekiautojai nusikaltimais:

Septyniolikti kai ėjo,
Kiek skaičiau, o dieve mano,
Aš kvailų, blogų romanų!
Atsitraukt net negalėjau.
Nuo to skaitymo besaikio
Sugedau, ištvirkau klaikiai —

atremia Rošforo puolimai: „Aš buvau linkęs manyti, kad Bonapartas galėjo būti kuo tik nori, tik ne žudiku.“ Su Panteno lygumoje ekshumuotų lavonų siaubu susišaukia jausmingas žurnalisto sužadėtinės bukietas, padėtas ant jo grabo.

Zola iš anksto gardžiuojasi savo būsimais straipsniais. Jis užsuka į kabaretą. Girkšnoja alų, žiūri, kaip poros skelia „šaju“, ekscentrišką šokį, kaip kyla plakdamiesi apatiniai moterų sijonai it balta puta bokaluose. Traukia kvapus: muskuso, prakaito ir alkoholio. Ant programos pasižymi kotiljono figūrų pavadinimus: „Vygė“, „Dvyniai lankai“, „Magiška kepurė“, „Šėlstanti jūra“... Gatvė dainuoja. Gatvė gaudžia. Gatvė skamba nuo juoko. Grįžusi Paryžiun po Imperijos žlugimo, gatvė kaupia dienos įvykius. 1871 metų birželio dvidešimt devintąją ji priima armijos paradą Lonšane. Anglų filantropas Ričardas Volesas dovanoja Gatvei penkiasdešimt fontanų, norėdamas pagirdyti praeivius, „varguolius ar blaivininkus, kurie nevaikšto

pas vyno pirklį". Balandžio dvidešimt antrąją Lerua diu Buras nuduria savo žmoną viengungio bute Ekolės gatvėje. Kyla polemika, kuri iš naujo vis įsidega pavartėse. Vyrą išteisina tik tuo atveju, jeigu jis namie užklumpa žmoną su kitu. Grafas Anri d'Idevilis pasisako už absoliuciją. Aleksandras Diuma, kuris jaučia savo gyslose tekant Otelo kraują (praskiestą rašalu), pareiškia: „Jei tu sujungei savo gyvenimą su tavęs neverta būtybe, tai pats būk teisėjas ir nubausk ją. Tai nebe žmona, netgi ne moteris. Tai Nodo šalies beždžionė, tai Kaino draugė. Užmušk ją!" Negro sūnaus straipsnis sukelia tokią reakciją, kad teismas nuteisia Lerua diu Burą tik penkeriais metais kalėjimo. „Užmušk ją!" — virsta kone pertaru. 1873 metų sausio devynioliktąją užeina baisi audra. Kyla tokia panika, kad Odeono salė vienu mirksniu ištuštėja. Vanduo Senoje pašoka iki dviejų metrų. Gatvę ir Zola šis įvykis jaudina labiau, negu Napoleono III mirtis Čizlchorste (Anglijoje) po akmenų operacijos. Šachas Nasredinas atvyksta specialiu traukiniu į Ranelagą. Minia klausosi tautinio persų himno, kurį falšuodamas griežia orkestras, griaudžiant patrankų saliutui nuo Mon-Valerjeno. Šachas apkabina maršalą, sužvanga geležų krūtinė: ordinai. Gatvė geria kokoso riešutų pieną. 1875 metų birželio šešioliktąją Paryžiaus arkivyskupas monsinjoras Žiberas padeda kertinį akmenį Sakre-Ker bažnyčiai, tam būsimam Trokadero, tik ne margam, o baltam. Po pusmėčio tą akmenį nurita: trukdo kasti pamatus! 1875 metų sausio pirmąją ant plikšalo susilaužo kojas rankas tūkstantis aštuoni šimtai žmonių. Gabrielės patarimu Zola vaikščioja labai atsargiai. Sausio penktąją — iškilmingas naujos Operos atidarymas, dalyvaujant tokiems „statistams", kaip Londono lordas meras, jaunasis Ispanijos karalius, Hanoverio karalius, Amsterdamo burmistras. Zola ten neina. Nekenčia frako. Kovo mėnesį balionas „Zenitas" pakyla 8000 metrų ir nusileidžia: du ekipažo nariai negyvi, vienas prie mirties. Susijaudinusi minia svarsto liūdną mokslo kankinių likimą. Gatvė sudeda raudą. Zola vaikštinėja. 1876 metais užšąla Sena. Nutrūksta garlaivių judėjimas. Per ledonešį prasideda potvynis. Maršalienė atvažiuoja pasižiūrėti išsiliejusios upės. Jos vyras labai užimtas! Vienas žmogus praryja melchiorinę šakutę. Jį operuoja chirur-

gas Leonas Labe. Šakutę pasiunčia į Mokslų akademiją. „Klozeri de Lila“ važinėjasi ratukinėmis pačiūžomis. 1877 metų balandžio dvidešimt šeštąją giljotina nukerta galvą Biluarui, kuris supiaustė į gabalus savo meilužę Mari le Manak, gyvenusią Trua-Frerų gatvėje Monmartre. Žudiko galva krinta į vieną pintinę, kūnas — į kitą. Iš jos išlenda koja ir ima tampytis. Budelio parankiniai įgrūda ją atgal į pintinę. Visuomenė susijaudinusi. Atsitikimu susidomi Mokslų akademija. Zola mąsto. Belvilyje įrengiama vandens gydykla. Atsiranda tik vienas pacientas. Belvilis daugiau linkęs į raudoną spalvą. 1878 metų kovo keturioliktąją Beranže gatvėje vaikiškoje pistonų parduotuvėje įvyksta sprogimas. Namas išlekia šipuliais, žūsta keturiolika asmenų. Birželio trisdešimtąją artilerijos salvėmis atšvenčiama taika. Iškilmingas hipodromo atidarymas (arklys vaidina žymų vaidmenį gatvės gyvenime, pradedant fiakrais bei omnibusais ir baigiant arklių lenktynėmis Lonšane ir tradiciniais jojikų bei karinės kavalerijos jojimo instruktorių sąskrydžiais). Rugpiūčio penktąją sustreikuoja vežėjai. 1878 metų spalio pirmąją vidaus reikalų ministras, kuris nė piršto nepajudino dėl Voltero jubiliejaus, atidaro naują arklių turgų La Viletėje. Epocha smarkiai atsiduoda arkliašūdžiu. Studentas medikas Polis Lui Lebje paguldo savo galvą ant ešafoto už tai, kad su draugu Bare užmušė pienininkę Žile, preparavo jos lavoną ir neapdairiai išdėliojo gabalus. Po to jis skaitė paskaitą apie kovą už būvį. Žmogžudys buvo darvinistas. Gatvė sudeda raudą „Nužudyta pienininkė“, kaip visada pagal senio Fiualdeso motyvą:

Žmonės, kiek jau jums sakyta,
Kad nesąmonė tikra
Dėlei aukso ką žudyti.
Bet jei pinigų nėra,
Gaut jų reikia pasistengti.
Jei nėr kaip — be jų gyventi.

Ir, matyt, ryšium su tuo lavoninėje per metus pabuvojo tūkstantis keturi šimtai devyniasdešimt vienas lavonas. Gatvės neatpažintas! Zola vaikštinėja. Mato pardavinėjant lėkštes, chromolitografijas, Gambje pypkes, kur figūruoja jo personažai. Zola triumfą simbolizuoja Bulvaruose pre-

keivių nešiojamas Žervezės varžovės Viržini atvaizdas,— tos pačios Viržini, kurią Žervezė žiauriai nuplakė skalbykloje: „Kai šimtąjį įsigysi, apmokės tau Viržini!“ Sausio dvidešimt aštuntąją maršalas, kuriam Respublikos prezidento pareigos maišosi su vyriausiojo kariuomenės vado pareigom, atsisako pasirašyti įsakymą dėl keturių generolų paleidimo į atsargą. Viešoji opinija toliau apsieis be jo. Teatras repetuoja „Spąstus“. Baisiai madoj dainelės. Pavyzdžiui, „Auksiniai nasrai“. Terezė, Editos Piaf pitekantropas, dainuoja „Rondo“. Birželyje eksperimentiniu tikslu iš naujo grindžiama Nev-de-Pti-Šanų gatvė: asfaltas ir skalda. 1881 metais Monmartro ir Puasonjerės bulvarą išgrįs kreozotu impregnuotom eglės trinkelėm. Birželio dešimtąją Levi žmona randa nupiautą ranką Ge gatvėj. Nuovados viršininkas ponas Mase, kuriam tai nenaujiena, nes prieš dešimt metų savo karjerą pradėjo nuo kitos nupiautos rankos, suima žmogžudį. Pasirodo, policininko darbas! Jam buvo likę pusė metų iki pensijos! 1881 metų sausio devynioliktąją ponas Deibleris daro su savim bandymus. Jo kūną nugabena į Medicinos mokyklą, kad nustatytų, jog mirtis buvo staigi. „Bravo!“ — sako Zola. Gatvė sudeda raudą. Birželio dvidešimtąją ateina žinia, kad imperatoriškąjį kunigaikštį nugalabijo zulusai. Liepos keturioliktąją visi namai pasipuošia vėliavomis.[1] Galgi pas mus respublika? 1879 metų rugsėjyje vaistininko mokinys Arnoldas Valteris užmuša savo šeimininką ir tarnaitę, paslepia lavonus rūsy, o pats sėda į traukinį. Jo vis dar nesuranda! Rugpiūčio trisdešimt pirmąją prisiekusiųjų teismas nuteisia myriop Abadi ir Žilį — dvidešimties ir šešiolikos metų amžiaus. Respublikos prezidentas abudu amnestuoja. Rugpiūčio dvidešimt septintąją Abadi vėl apkaltinamas žmogžudyste. Nuteisto myriop ir jau amnestuoto negalima vėl bausti mirties bausme. Vadinasi, jisai — garbės žmogžudys! Medicinos mokyklos studentai protestuoja. Zola vaikštinėja. Vis atsidaro naujų ir naujų parduotuvių: „Luvras“, „Pigios prekės“, „Pavasaris“, „Šventas Tamošiukas“. Zola lydi ten Gabrielę, apsivilkęs už keturiasdešimt frankų pirktu kostiumu! Sena vėl užšąla, ir naujasis Invalidų tiltas sugriūva.

[1] Bastilijos paėmimo diena — prancūzų tautos šventė. *(Vert. past.)*

Ant jo namo Medane itališko stogo — septyniasdešimt centimetrų sniego. Gabrielė parsisiųsdina angliško antracito dešimties tonų vagonu. Bulvaruose įrengiami pneumatiniai laikrodžiai. Prijungtiems pakrantiniams gyventojams laikas pranešinėjamas atšakiniu vamzdžiu. Per metus Paryžius suvartojo 4 milijonus hektolitrų vyno, 150 000 tonų mėsos, 95 000 kilogramų triufelių bei triufeliais įdarytos paukštienos, 360 000 kilogramų austrių. Zola pasideda tris kilogramus triufelių atsargai! Balandžio penkioliktąją vienas išgama, vardu Manesklu, išžagino puspenktų metų mergytę, sukapojo į gabalus ir užkaitė. Jį suėmė bemaišantį pakurą, kuri buvo gerai prigrūsta malkų. Liepos trisdešimtąją jį nuteisė myriop.

— Taip ir reikia tam pabaisai,— sako Gabrielė.

— Taigi, tas pabaisa — ligonis,— atsiliepia Zola.

Rugsėjo septintąją įvykdoma egzekucija tam Manesklu. Jis žengia prie giljotinos, dainuodamas „Žiūrėkit, štai Matje“. Lavoną nusiunčia į Medicinos mokyklos anatomikumą. Mokslas skinasi kelią. Teismo gydytojas buvo pavarde Fokonas. Birželio dvidešimt devintąją iš Sevro gatvės išvaromi jėzuitai. Minia auga. Ji turi čia grįžti rytojaus dieną, išlaužti užraktus ir tempte ištempti tėvus jėzuitus. Taip pasielgia ir su dominikonais, karmelitais, broliais oblatais. Sarai Bernar priteisia sumokėti 100 000 frankų kompensaciją Komedi Fransez teatrui. 1880 metų liepos keturioliktoji — pirmoji tikra tautinė šventė, kurią liaudis smagiai atšoka vakare salėse po parado Lonšane. Ant vieno medžio dvidešimt šeši žiūrovai. Aštuonis akmeninius liūtus, kurie iš pradžių buvo generalinėse La Viletės skerdyklose, paskui skulptūrų sandėly ir galiausiai Šato d'O aikštėje, nugabena ton vieton, kur jie turėjo būti pastatyti ir kuri dabar vadinasi Respublikos aikšte. Galgi jau Respublika? Pirmoji viešа išvietė bus iškilmingai atidaryta Sen-Žermen-l'Oserua. „Mokestis nuo 15 iki 25 santimų, žiūrint, kokia naudosies kabina — su prausykle ar paprasta.“ Respublika, kuri, anot Zola, turi būti natūralistinė arba visai nebūti,— vis dėlto nusprendė būti Respublika. Ponia Žaken iš „Ba-Ta-Klan“ dainuoja „Nana vestalė iš aikštės Pigalio“. Robida vaizduojasi iškilmingą vakarienę „Nana“ šimtojo spektaklio proga: Laribuazje ligoninė, vyrams privalomas tualetas — pla-

tus chalatas, ponioms — sergančios Nana kostiumas. Trono miestelio mugėje pardavinėja meduolines kiaulytes su liukraus užrašais NANA ir ZOLA. Kafešantanuose dainuoja „Nana-turalizmas", valsą „Šviesiaplaukė Venera", „Nana — tėtušio pana", romansą „Tai Nana", „Gražioji Nana, kada bus tau gana!" Valtesė de la Bin prašo Eniką užsakyti du krėslus teatre, ji norinti pažiūrėti, ką p-lė Mosen išdarinėja su savo grožybėm. Piešėjas Grevenas, sutikęs Zola, kviečia jį nusifotografuoti, kad skulptorius Rengalis galėtų padaryti jo manekeną naujai steigiamam vaškinių figūrų muziejui. Atsisveikindamas su Metru, karikatūristas pareiškia:

— Greveno muziejus bus natūralistinis arba jo visai nebus.

Tai apoteozė.

Zola keturiasdešimt metų, ir jau ketveri metai jį lydi sėkmė. Motina jam nieko nepaliko. Gabrielė nieko neturi ir iš niekur nieko nesitiki. Yra tik tai, kas jų užgyventa. Sodyba Medane, pirkta už 9 000 frankų, dabar vertinama daugiau negu dvigubai: mat, pripirko žemės ir praplėtė namą. Sakykim, 25 000 frankų (nors tai ne eksperto, o šiaip smalsaus žmogaus nuomonė). O kilnojamasis turtas? Leiskim, kad jo vertė, drauge paėmus butą Bulonės gatvėj ir Medane, iš viso siekia 50 000 frankų. Paveikslai? Jie taps turtu vėliau, bet ponia Zola po vyro mirties per savo kilnią širdį ar abejingumą pačių gerųjų nustos. Pajamos iš knygų? Buvo parduota 200 000 tomų (pagal autorinę teisę po 50 santimų už egzempliorių), vadinasi, gauta daugiau kaip 100 000 frankų, neskaitant laikraščiuose spausdintų romanų (vien tik „Grobio" publikacija laikraštyje „Revei" 1882 metų liepą davė 1 000 frankų), „liaudies bibliotekėlės" leidimų, vertimų, dėl kurių pats tariasi ir pasiima visą pelną, prabangių ar pusiau prabangių leidimų. Vieną kitą iliustruotą leidinį išspausdino Marponas ir E. Flamarijonas. Jų tiražas siekia 15 000 egzempliorių. 1885 metų gegužėje Zola gauna 13 000 frankų už „Terezę Raken", parašytą prieš dvidešimt metų. 650 luidorų! O teatras? „Spąstų" ir „Nana" spektaklių skaičius persirito per šimtą; tarp kitko, „Spąstai" eis tris šimtus kartų! Pajamos už aštuntą „Spąstų" vaidinimą sudarė 6 100 frankų; 800 frankų gavo pjesės

autoriai: po keturis šimtus kiekvienas. Ir tai tik pradžia.[1] Biusnakas, vergiškai paslaugus, ciniškas, apsukrus, tiesiog apsigimęs biznierius, melodramos specialistas (jos jis niekada nevengia), kepa ir kepa inscenizacijas! Šit to praktiško pašaipūno autoportretas: „Teisę į nemirtingumą būsimuosiuose amžiuose man užtikrins tik tai, kad aš turėjau garbę bendradarbiauti su jumis. Dabartiniame amžiuje iš „Nuovirų“ su jų piktu pavadinimu, atrodo, galima gerai pasipelnyti.“ Ir žurnalistika![2] Zola, kuris 1876 metais vėl buvo prasiskolinęs ir nesiryžo kur nors toliau važiuoti atostogų, dabar turi apie pusę milijono aukso frankų. Pagal indeksą 300 tai atitinka 150 000 000 popierinių frankų arba 1 500 000 naujųjų frankų. Ar daug šiuolaikinių rašytojų gali pateikti tokį balansą už ketverius darbo metus? Žinoma, pajamų mokesčiai nuo to laiko smarkiai išaugo. Ir vis dėlto! Tiesa, Zola — figūra dar menka, palyginti su stambiaisiais tos epochos turčiais, pavyzdžiui, su kokiu nors Tjeru. Bet romanistas tuoj tuoj taps „milijonierium“ (terminas mūsų laikais pasidarė nebesuprantamas).

Atrodytų, jis galėjo susivilioti pinigais. Nieko panašaus. Garbėtroška anaiptol ne savanaudis. Jis daug išleidžia, priiminėja svečius, daug valgo, puošniai rengiasi. Storas, patenkintas, besišypsantis geras žmogus. Vienintelė silpnybė, iš kurios tiek juoksis Leonas Dode: jis tiesiog su žaviu begėdiškumu afišuojasi savo tiražais:

— *Kai pamačiau, mano mielas, kad tiražas pasiekė penkiasdešimt tūkstančių, aš sau vienas pagalvojau: ko gero, prisivarysim iki šešiasdešimties tūkstančių. Ar ne, Šarpantje?*

Srovė platėja, gyvenimas pamažu nusistovi. Riebalinės ląstelės dauginasi kartu su sakiniais. Pagal nusistatytą pla-

---

[1] 1879 m. už „Spąstus", pastatytus Anglijoje, autoriai gavo 15 500 frankų. „Brangusis Zola,— rašė Biusnakas,— penkiasdešimt „Pilvo" vaidinimų davė 84 815 fr. Taigi mes jau gavome 4 240 fr.; pridėkite 900 fr. už bilietus, ir išeis daugiau kaip 5 000. Tikiuosi, kad mes gausim tiek pat..." Ir t. t.

[2] Zola, kaip žurnalisto, kūryba neaprėpiama. Jo paties apskaičiavimu, susidarytų iki penketo šimtų normalių tomų. Vien tik straipsniai, spausdinti „Le Semafor de Marsei" be parašo, kurie padėdavo „sudurt galą su galu", sudaro šimtą penkiasdešimt tomų. Jis konkrečiai bendradarbiavo Didžiajame Laruse, leidinyje, pavadintame Didysis visuotinis žodynas.

tų ištęstą ritmą romanai seka vienas po kito. 1882 metų pavasarį Zola galvoja apie „Žmogų-žvėrį“. Renka pastabas *šių dienų bazarui, vienos parduotuvės istorijai Antrosios imperijos laikais.* Pasirodo „Nuoviros“. Huismansas ir Searas, kurie sugyvena kaip šuo su kate, dėl vieno dalyko visgi sutaria:

— Zola, išeikit dažniau pasižmonėti, mielasis! Jūs darotės atsiskyrėliu!

Aleksisas, iš arčiau stebįs Zola nuo to laiko, kai pradėjo rašyti apie jį knygą, vaizduoja jį kaip „tvirtą žaliūką vyrą, narsuolį, kurio gyslomis teka puikus lotynų rasės kraujas, atmieštas kryžminimo keliu ir apgadintas nervinio jautrumo“. Vis tas pats matas! „Jis amžinai dreba iš baimės, amžinai kažko įsitempęs. Nors jaučiasi gerai, bet laiko save ligoniu. Jis gyvena taip, kaip mirė Delakrua,— pilnas įniršio.“ Bet Zola nėra tariamas ligonis. Jo įkyriosios juodos mintys visai realios. Kaip nerimas naktį, kaip prietaringumas — to nerimo atspindys. Jis niekad nieko nepradeda septynioliktąją, motinos mirties dieną. Baimė. Mirties baimė.

Tačiau aistrõs savyje jis dar turi. Apie tai liudija, be abejo, „Nuoviros“, o taip pat įniršio kupini straipsnių rinkiniai: „Natūralizmas teatre“, „Mūsų dramaturgai“, „Romanistai natūralistai“, „Kampanija“, „Literatūriniai dokumentai“ — ta sunkioji artilerija, kuri buvo panaudota natūralizmo invazijai. „Nuoviros“ nukreiptos prieš buržuaziją. Jis užsipuola Hugo: Hugo serga pagailos nesutūrėjimu. Jis nenori, kad būtų statomas paminklas Diuma-tėvui. Jis paleidžia „Kampaniją“ prieš politiką. Aršiai pasisako prieš protestantus. Prieš Gambetą. Prieš Normalinės studentus. Prieš visus. *Prieš.* Plunksnos broliai pradeda į jį žiūrėti kaip į literatūrinę filokserą.

„Kampanijos“ pratarmėje, kuri buvo parašyta 1882 metų sausio penktąją, jis pasiaiškina:

Teisybė, aš žmogus stiprių aistrų ir, matyt, dėl to dažnai būnu neteisingas. Prisipažįstu kaltas, net jeigu mano aistra tauri ir laisva nuo bet kokių šlykščių skatulių, kurie jai priskiriami. Bet, pakartoju, aš nemainyčiau savo aistros į kitų meilikaujamą silpnadvasiškumą ir niekingą žeminimąsi. Argi jau nieko neverta aistra, kuri degina, šildo tau

krūtinę? Ak, reikia gyventi tik taip: piktintis, kelti balsą prieš išpūstus talentus, prieš pasisavintas reputacijas, prieš visuotinį vidutiniškumą.

Jis pasiduoda momento įniršiui, kad nematytų savo gyvenimo dramos. Aistrai atlėgus, pasineria į darbą, kaip jaunystėje — į ligos prieglobstį.

Kiekvieną rytą jis pabunda iš miego lyg iš alpulio. Jausdamas sunkumą visame kūne, imasi tualeto, nustatyto jo epochos vyrams mokslišku pagrindu, bet dar prasilenkiančio su higiena, pasivaikščioja po gatvę su savo numylėtais šunimis ir vėl sėda prie darbo — tai jo narkotikas. Rašalinė, biuvaras, popierius — viskas savo vietoje. Uždūksta, jeigu kas ne taip. Sėdasi už stalo. Mašinaliai nusivalo gremžtuku plunksną, persiskaito pastabas ir nuo tos vietos, kur baigė vakar, „suraito" keturis puslapius (rašo ant paprasto mokyklinio popieriaus, perpiauto perpus), maždaug po trisdešimt eilučių puslapy be laukų. Jį nežmoniškai traukia visa, kas spausdinta. Norėdamas palengvinti rinkėjui darbą, visas raides rašo atskirai.

Zola nusvarina galvą ant storo, diržiuku perrišto dosje „Moterų laimė". Sunkiai atsidūsta. Pakyla, eina prie veidrodžio — į jį žiūri keturiasdešimtmečio žilstančio vyro vaškinis atvaizdas, kuris mirga sudrėkusiose akyse po pensne stiklais. *Jei aš turėčiau vaikų, duočiau jiems paprastus vardus: Polis, Deniza, Žakas. . .* [1]

1882 metų sausį „Le Golua" laikraštis pradeda spausdinti „Nuoviras", žinoma, apibraukytas. Dvidešimt šeštąją autorių patraukia į teismą kažkoks Diuverdi. Romane pavaizduotas Diuverdi, apeliacinio teismo tarėjas, pasirodo beturįs gyvą bendrapavardį: apeliacinio teismo advokatą Diuverdi. Procesas. Ieškovo pasamdytasis advokatas pareiškia: „Mes būtume galėję be didelių būkštavimų leisti panaudoti savo pavardę Žiuliui Sando ar Oktavui Feje, bet tik ne ponui Zola!"

„Nuoviromis" („Pot-Bouille" — pasenęs argo, sudarytas iš *pot* — puodas ir *bouilli* — virta mėsa — yra sinonimas „pot-au-feu" — sriuba) Zola suveda sąskaitas su buržuazi-

---

[1] Įsidėmėkite tai; bus reikalinga toliau.

ja. Toji atsikeršija smulkiais procesais, kuriuos kelia smulkūs žmogynai. Teismo sprendimu Zola turi pakeisti Diuverdi pavardę. Ir tuojau pat vienas Vabras, trys Žoseranai ir vienas Mure pareikalauja, kad Zola išbrauktų iš romano jų pavardes! Ak šit kaip! *Aš atstatysiu Vabro pavardę, kurią pakeičiau Bevardžiu, norėdamas parodyti, iki kokio juokingumo būtų galima prieiti aklai vykdant teismo nuosprendį. Žodžiu, aš perspėju mano personažų bendrapavardžius* (tai profesinio kliedesio požymiai; jo personažai jam pačiam atrodo realesni už realius žmones), *kad išmesiu jų vardus iš savo romano tik teismo organų verčiamas. Tegul jie man siunčia žyminį popierių. Kiek bus protestų, tiek bus procesų. Taip elgdamasis, aš trokštu vieno: kad pagaliau įsigalėtų aiški jurisprudencija.*

Zola daro viską, kad priešininkas užsibestų ant jo špagos, kad imtų pulti, norėdamas dienos šviesoje baigti kolektyvinį ginčą; jis miklina ranką kitų principinių klausimų sprendimui.

Iš jo darbinių pastabų matyti, kas norėta pavaizduoti „Nuovirose“:

Kalbėti apie buržuaziją — vadinasi, drėbti į veidą prancūzų visuomenei sunkiausią, kokį tik galima, kaltinimą. Trys adulteriai be seksualinės aistros — tai auklėjimo, fizinio sutrikimo ir kvailumo vaisius. Naujas buržua namas priešais Gut d'Oro gatvės namą. Parodžius liaudį, parodyti nuogu pavidalu buržuaziją, ir parodyti, kad ji, laikanti save tvarkos bei dorumo paveikslu, yra daug šlykštesnė.

Ar pavyko rašytojui įgyvendinti savo sumanymą taip, kaip norėjo? Tais metais apie Zola kūrybą ėmė keroti nuomonė, esą knygos, parašytos pirma, dar nežinant pasisekimo, ir dabartinės savo kokybe skiriasi. Liesasis Zola gerai dirbęs, o storasis — atmestinai. Žinoma, per griežta šitaip tvirtinti, bet dalis tiesos tuose žodžiuose yra. Zola pernelyg suėmęs save į nagą. Nė vienas personažas nuo jo neprasprūsta. „Pabaisų“ nebepasitaiko, haliucinacijų sumažėjo. „Nuoviros“ — prastesnis romanas už „Spąstus“, kaip „Moterų laimė“ — už „Paryžiaus pilvą“, o „Džiaukis gyvenimu“ — už „Nana“. Jeigu būtų tik šie trys pastarieji tomai, šiandien apie autorių niekas nekalbėtų.

Jo kuriamas pasaulis neberodo jam pasipriešinimo ir todėl išėjo ne toks gyvybingas. „Nuoviros“ laikomos „Spąstų“ variantu. Tai gerai matė Anri Searas. Savo kritikiniame straipsnyje, kuris skamba itin „moderniai“, jis sako: „Mano galva, knygoje lyg ir per mažai atmosferos. Man regis, ji ne tiek prisigėrusi buržuazinio tvaiko, kaip kad „Spąstai“ — priemiesčių... Šiaip ar taip, begėdiškai prancūzų buržuazijai suduotas žiaurus smūgis.“ Andre Židas labai mėgo šį romaną: „Nuovirose“ man patinka netgi patsai kraštutinumas, tvirtybė šlykštumuose. Oktavo ir Bertos pasimatymas tarnaitės kambary, niekinga jų meilė nešvarioj aplinkoj, girdint, kaip tarnaitės lieja pamazgas savo ponams ant galvų. Adelės slaptas gimdymas, šeimyninės scenos ir ponios de Žoseran aiškinimasis su dukterimis (jie truputį per dažnai kartojasi šioje knygoje, kaip beveik ir visos stipriosios vietos) pavaizduota didelio meistro ranka ir jų negalima užmiršti.“ Didieji puristai — Stefanas Malarme, Anatolis Fransas, Andre Židas — dažnai gindavo Zola nuo Mažųjų puristų vardan to, ko jiems patiems trūko: vardan jėgos ir gyvenimo. Bet Židas, kaip visų labiausiai profiliuotas, eina dar toliau: iš meilės savo antipodams žavisi romano trūkumais, vadindamas juos teigiamybėmis. Židas vėl darosi objektyvus, tik kai imasi apibendrinti: „Dabartinis Zola diskreditavimas man atrodo pasibaisėtina neteisybė, kuri nedaro didelės garbės mūsų dienų kritikams. (Šis diskreditavimas truko nuo 1930 iki 1950 metų. Dabar tai jau praėjo.) Zola — rašytojas ne iš pačių originaliųjų ir juo labiau ne iš pačių tipiškųjų.“

Romanas girgžda. Nebėra to pasimetimo kaip andai dėl „Spąstų“. Buržuazija, kuri laiko kaip laikiusi rankose valdžią, žino savo silpnąsias puses ir duoda atkirtį. „Ar jūs patenkinti, ponai buržua ir ponios, prisidėję prie pono Zola pasisekimo, kai jis piešė liaudį ar gatvės mergų pasaulį? Ar kartais ne jūsiškis tasai „Nuovirų“ namas, primenąs Bisetro [1] kvartalo namą, pilną isterikių ar puspročių moterų su savo suvaikėjusiais vyrais, kretinais ir užaušėliais?“ Briunetjeras teigia, kad tai karikatūra, ne portretas. Socialistai irgi kaltino Zola už liaudies sukarikatūrinimą „Spąs-

---

[1] Ten yra senelių ir pamišėlių prieglauda. *(Vert. past.)*

tuose". Bet tai buvo neteisybė; socialistai tūžo, neradę jų „gero darbininko", gero laukinio brolio. Šį kartą buvo buržuazinių kritikų teisybė. Zola pats prisipažino, kad *drėbė į veidą prancūzų visuomenei sunkiausią, kokį tik galima, kaltinimą*. Huismansas, prikišdamas rašytojui personažų kalbą, irgi tai turėjo galvoje: „Jėzuitiškesnės ir įmantresnės — žinoma, dirbtinai — nebegali būti." Bet šitai nereiškia, jog „Nuoviros" — prastas romanas. Jis perkrautas, daugiau nieko.

Dienos eina, puslapiai ant stalo auga. Zola vaikšto į teatrą, droviai šypsosi aktorėms, tuoj traukiasi, išgirdęs pernelyg malonius jų atsiliepimus — juk tai autorius! — suspausta širdim žiūri į svetimus vaikus, verkia, prisiminęs motiną. Yra draugai, ketvirtadieniai, pavasaris, medžiai, šunys, pyktis, kartais apsimestinis, bet visada smarkus, ir darbo rytmečiai, po kurių jis išsirašalavęs būna kaip trenktas ir vos gali žodį ištarti per pusryčius. Ak, kaipgi jis išsivaduotų iš tokių suspaustų galių, jei šitaip nedirbtų! Tuo tarpu vanduo kyla jo šliuzuose. Netrukus jis pasieks kritinę ribą.

Pasirodė „Moterų laimė".

Zola, kuris vis tebetvirtina, jog biaurisi politika, šiame romane parodo, ir gerai parodo, didėjančią socializmo įtaką. Jis susipažino su Furje, Gedo, Prudono, Markso veikalais. Stambių komersantų kova prieš krautuvininkus liečia socializmą; determinizmas, laikomas moderniuoju fatumu, liečia meninį romanisto metodą. Tokios yra pagrindinės idėjos. Bet yra ir daug ko kito.

„Moterų laimė" — vos ne būsimųjų įvykių pranašas (kaip „Svajonė"). Visi poetai, visi romanistai žino vieną nuostabią literatūrinio prasimanymo savybę. Ją būtų galima šitaip apibūdinti: *tai, apie ką rašai su aistra, būtinai gyvenime įvyksta*. Zola savo nepaprastu pagaulumu tiesiog numatė ateitį.

Vaizduodamas stambiojo kapitalo kovos su smulkiais prekybininkais užkulisius, Zola įdeda į romaną pardavėją Denizą, kurią įsimyli Oktavas Mure. Šitos mergaitės — ji kilusi iš neturtingos šeimos — akimis parodyti gyvenime kylantys socialiniai konfliktai.

8. Zola. A. Žilio karikatūra, 1876 m.

9. Zola važiuoja garvežiu 1890 metais

Taip antai, nuo pat stojimo tarnauti „Moterų laimėje“ ją ypatingai skaudino tas faktas, kad čia tarnautojai priklausomi nuo malonės, kad jų padėtis netikra; staigūs atleidimai iš darbo ją piktino, ji laikė, kad tai netikęs ir neteisingas dalykas, žalingas visiems — tiek firmai, tiek ir personalui... Kai kada Denizą pagaudavo įkvėpimas, ji regėdavo idealią verslo įmonę, be galo didelę, prekybos falansterą, kur kiekvienas gauna tiksliai nustatytą pelno dalį, pagal savo nuopelnus, turi užtikrintą rytojų, apdraustą sutarties. Mure tada nusiteikdavo linksmai, kad ir nuolat maudulio kremtamas. Jis kaltindavo ją socializmu... o vis dėlto jis klausėsi jos sujudęs, jį viliojo tasai jaunas balsas, tebedrebantis nuo atlaikytųjų sunkumų, o toks įtikinantis, kada kalbėdavo apie reformas... Ir niekis, kad jis klausėsi jos šnekų juokaudamas,— pardavėjų padėtis buvo laipsniškai gerinama, masinių atleidimų vietoj buvo įvestos atostogos, nutaikytos į blogos apyvartos laiką, daugiau turėjo būti įkurtos savitarpio pagalbos kasos... Tai buvo užuomazga tų plačiai išsišakojusių darbininkų draugijų, kurios išaugo dvidešimtajame amžiuje.

Romanas išpranašavo įvykius visuomeniniame gyvenime ir dar didesniu mastu — įvykius asmeniniame Zola gyvenime. Rašydamas „Moterų laimę“, nežinojo, kad jo Deniza — iš popieriaus ir rašalo — po kurio laiko stos priešais jį su kūnu ir krauju, kad ji, tuo metu paauglė, pagimdys jam dukterį. Jis ją pavadins Deniza. Jei, kurdamas šį paveikslą, Zola būtų žinojęs tai, jis būtų neapsakomai džiaugęsis.

„Moterų laimėje“ Zola apdovanoja moterų minią savo nepasotintu erotizmu. Tai suteikia moterims savotiško jaudinančio žavesio ir patį romaną kažkaip ypatingai paženklina.

Šilkų skyriuje taip pat jau buvo daugybė žmonių... Moterys, išblyškusios nuo geismo, lenkėsi ant to ežero, tarsi tikėdamosi, jog jame pamatys save. Stovėjo visas prieš tą krioklio siautulį, ir kūnas joms pagaugais ėjo — rodės, ims ir įtrauks jas į tą prabangos begalybę, ir kartu ėmė neapsakomas noras pulti tenai ir pasinerti... Vientisinė galvų masė ritosi ir ritosi žemyn, po galerijomis, ir plūdo it upė, ištvinusi iš krantų, per visą halę. Prekybinio mūšio smarku-

mas vis augo, pardavėjai laikė užkariavę savo valdžioje visą tą moterų minią... Atėjo tas popietės karštymetis, kada perkaitinta mašina siaubingu smarkumu suko pirkėjų sūkurį ir plėšte plėšė iš jų pinigus. Prie šilkų jos mušėsi visų labiausiai, tiesiog iš proto ėjo... Nebesimatė, nė kaip tos moterys apsirengusios, vien galvos dangalai plūduriavo paviršiuje, apkaišyti plunksnomis ir kaspinais... Mure ir patį traukė tiesiog fizinis poreikis pasinerti toje sėkmės jūroje. Jam kvapą gniaužė iš smagumo, jis tarsi visa savo būtybe glėbesčiavo nepabaigiamai šią visą pirkėjų minią... Storulis trumparegis Zola virpančia nosimi įsimaišo tarp tos minios moterų, kurios leipėja iš malonumo.

„Moterų laime“ — šituo minios ir erotizmo lydiniu — Zola būtų galėjęs atgauti polėkį, kuriuo perdėm alsuoja „Nana“. O išėjo geras romanas, ne daugiau. Zola žūt būt reikia prašokti save. Bet kaip?

Naktį iš 1882 metų gruodžio trisdešimt pirmosios į 1883 metų sausio pirmąją Vil-d'Avre mirė Gambeta. Jį laidojo valdžios lėšomis. Zola prisimena žodžius, pasakytus „Garsingo vienaakio“: „Prancūzija yra sentimentali, ji turi pasidaryti mokslinė.“ Iš esmės jis ėjo tuo pačiu keliu, kaip aš. Kiek jam buvo metų? Keturiasdešimt treji ar ketveri. Vyresnis už mane pora metų. Paskutinį kartą su juo matėsi 1882 metų pavasarį. Konstanas Koklenas pasikvietė Gambetą, Zola, Driumoną, profesorių Šarko, Edmoną de Gonkurą ir Teodorą de Banvilį išklausyti pjesės pagal Alfonso Dode romaną „Karaliai tremtyje“. Taip, būtent tą dieną jis ir pasakė tuos žodžius. Ir štai jo nebeliko gyvųjų tarpe!

Polis Aleksisas išleido apybraižą apie Zola. Žmonės ėmė kalbėti, kad pats Zola ją parašęs. Žmonės kvaili. Bet eina taip pat kalbos, kad Zola davęs Aleksisui visą medžiagą. O kaipgi! Juodu drauge dirbo 1881 metų rudenį: „Kai tik sužinosiu, kad jūs Medane, atvyksiu, jei leisite, noriu užbaigti biografiją.“ (Polis Aleksisas, 1881 m. rugsėjo 12 d.) „Taip, po „Spąstų“ vaidinimo aš važiuosiu su jumis į Medaną, ir per keletą dienų sukurpsime biografiją.“ (Polis Aleksisas, rugsėjo 16 d.) Taip, Zola bus jam pakišęs mintį ir viską peržiūrėjęs! Na ir kas? Penketą savaičių Medane viešėjo Sezanas. Kodėl jis klausė mano patarimo dėl tes-

tamento? Jis irgi galvoja apie mirtį. Poliui pasisekė, jis turi sūnų. Reikia visą laiką rašyti. Rašalas. Jo išeina du litrai per metus! Imsiuos „Kūrybos". Ir darbininkų. Reikia vėl grįžti prie darbininkų. Šachtos. Streikai. *Atskiras pasaulis.*

Pasirodė „Džiaukis gyvenimu". Iš „Rugonų-Makarų" serijos tai neįprasčiausias, paslaptingiausias ir originaliausias kūrinys. Nuostabioje švedo Nilso-Olofo Franzeno [1] apybraižoje prancūzų kalba galima rasti šias eilutes: „Visų pirma Zola stengiasi įveikti tam tikras tendencijas, kurių auka pats buvo, būtent „romantiškąjį palikimą" ir hipochondriją, o taip pat šopenhauerišką pesimizmą, kuriam tuo laikotarpiu buvo pasidavę kai kurie jo artimi draugai bei kolegos, ypač Huismansas ir Mopasanas." Jis grumiasi su tuo pesimizmu, nuolatos jausdamas jo poveikį, ir šitas konfliktas gražiausiai matyti romane iš pasikalbėjimo tarp Lozoriaus, širdim negaluojančio, ir Polinos, apdovanotos blaiviu protu.

Zola dirbo be pertrūkio nuo 1883 metų balandžio dvidešimt penktosios iki lapkričio dvidešimt trečiosios. Gilinosi į Šopenhauerį. Bet medicininius traktatus lengviau virškindavo. Palaikė asmenišką kontaktą su Šarko, pirmuoju to meto neuropatologu. O jo paties neuropatija, aišku, atvėrė duris į tą mokslą, paremtą spėliojimais bei prielaidom. Šarko jam buvo tas, kas Balzakui Mesmeras. Šarko tada ką tik buvo išleidęs savo „Lekcijas apie nervų ligas" ir turėjo didžiulę įtaką, kaip kad Froidas turės po pusės amžiaus. Pažintis su Šarko jam buvo be galo reikšminga. Tyrinėtojai kažkodėl į tai nekreipia reikiamo dėmesio. Fiziškai ir psichiškai Zola, kaip niekad, pasiduoda sugestijai. Nepasakytum, kad jo dvasia nusivylusi, ji tiesiog be vilties. Psichika po mirties ženklu. „Džiaukis gyvenimu" kaip tik ir reikia skaityti psichiatrijos šviesoje. Herojus vardu Lozorius. Vardams Zola teikia magiškos galios (tas pat tinka ir jo vardui). Mopasanas apie tai pasakys: „Kokia laimė talentingam rašytojui atsinešti gimstant šitokį vardynų kraitį!" [2]

---

[1] Nils-Olof Franzén, Zola et „La joie de vivre". Stockholm, 1958.

[2] Aliuzija į Žano Žako Ruso „Emilį". *(Vert. past.)*

Lozorius — tai Evangelijos iš numirusių prikeltasai. Šitas tvirtinimas būtų ginčytinas, jei kiek vėliau nebūtų pasirodęs kitas Lozorius — „Lozoriaus mirty".

„Šitas Lozorius,— patikslina Žanas Venšonas, [1] — serga neuroze, kuri reiškiasi depresija ir mirties baime... Jis negali užversti knygos, paimti daikto, nepagalvojęs, kad tai daro paskutinį sykį... Nustatytą kartų skaičių liečia baldus, židinį, valgomojo duris. Žengęs tris žingsnius į dešinę, tuojau pat žengia tris į kairę. Šitie kartojimai atliekami kuo tiksliausiai, lyg jie turėtų jį apsaugoti nuo pražūtingo likimo." Ir dar: „Lozorius gėdijasi šitų veiksmų, bet negali jų nedaryti."

Zola patikslina tai, kas daro jo herojų jo antrininku: *Tai buvo pairusių nervų atpildas pesimistui ir pozityvistui, kuris sakėsi tikįs tiktai faktu ir savo paties patyrimu.* Lozorius su tuo kovoja, jam gėda *kaip moteriai, kurią iš netyčių užklumpa nuogą.* Jis duoda sau žodį daugiau to nedaryti, *bet tučtuojau širdis imdavo kaip pašėlusi plakti, ir visos priesaikos nueidavo niekais... vėl jis tiesdavo į dangų rankas, šaukdamas: „Dieve, dieve!"*

Venšono analizė tokia teisinga, kad negalima jos nepacituoti: „Impulsas daryti ritmingus veiksmus, kai tikima kuriuo nors magišku skaičiumi, dažniausiai 3 ar 7, kitaip sakant, aritmomanija, yra viena iš onomatomanijos formų; taip vadinamas impulsas tarti tam tikrus žodžius, dažniausiai obsceniškus. 1883 metais, kai Zola rašė „Džiaukis gyvenimu", Šarko ir Manjanis rengė pranešimą apie šį įkyrių impulsų varietetą... Zola savo srityje dalyvavo mokslininkų ieškojimuose. Iš jų jis ėmė detalių apie aritmomanijos krizę, papildydamas savistabos duomenimis, bet, jeigu tikėsime Gonkuru (ir kitais, jų tarpe pačiu Zola), jo indėlis buvo nedidelis, ribotas: prietaringumas, susijęs su skaičiais 3 ir 7, ir tam tikros įkyrios mintys, visada kylančios, kai turėdavo uždaryti langus... Ir atvirkščiai — galimas daiktas, kad, aprašinėdamas maudulį, bodėjimąsi gyvenimu, jis rėmėsi savo paties kentėjimais."

— Džiaukis gyvenimu, ponas Zola!

— Taip, džiaukis gyvenimu, mano mielas!

---

[1] J e a n V i n c h o n, Présence de Zola. Fasquelle.

Mopasanas — bendro paralyžiaus auka, baigęs savo dienas bepročių namuose, — aistringai kaip ir Zola žavėjosi Šopenhaueriu ir aiškiai suvokė šitą tragediją. Tad ir šį kartą savo pasisakymu jis užgriebė toliausia, ieškodamas žmogaus, nusileido į pat jo gelmę: „Tarp žymiausių jo romanų nedaug tėra tokių, kurie turėtų tiek didybės, kaip istorija šitos paprastos buržuazinės šeimos su jos banaliom ir žiauriom dramom, vykstančiom nuostabiame dekore: prie jūros, rūsčios ir negailestingos kaip gyvenimas, kuri pamažu glemžia varganą žvejų kaimelį, prilipusį prie uolos. Ir viršum visos knygos sklando juodas paukštis išskleidęs sparnus: mirtis.“ [1]

VI

Hugo eilėraštis. — Angliakasių streikas 1884 metais. — Urvas.— Internacionalas. — Aleksandrina.—„Žerminalio" autorius. — Romano architektonika. — Juodi skrepliai.— Romantizmas ir laikraštinis romanas. — Politinė ir socialinė romanisto intuicija. — Valeso mirtis.

1869 metais, kai Zola sudarinėjo bendrą „Rugonų-Makarų“ planą, Aveirono departamente Obeno šachtose kilo riaušės. Hugo rašė:

Visi angliakasiai mes — tėvas, motina ir aš.
Sunkus be galo darbas: skubėk, skubėk greičiau!
Kai duonos kąsnio stinga, nors krimsk anglis juodas!
Į nykią skylę leidies kaskart giliau, giliau. . .
Klūpom kerti tamsoj to šulinio klaikaus.
Ir lyja iš viršaus vis, nors ten nėra dangaus. . .
Paprašėme sutrumpint valandas sunkias,
Pridėt prie užmokesčio monetas kelias.
Ir ką už tai mes gavom? Švinines kulkas.

Ši Hugo „Rūsčiųjų metų“ ištrauka (anaiptol ne pati geriausioji!) yra kaip ir „Žerminalio“ prototipas. Būtų lengvapėdiškumas kildinti iš jos „Žerminalį“, bet dar didesnis lengvapėdiškumas — nematyti, kad tuodu dalykai susišau-

---

[1] Gi de Mopasano straipsnis apie romaną „Džiaukis gyvenimu" buvo atspausdintas „Le Golua" 1884 m. balandžio 27 d.

kia. Būtent po Obeno įvykių sukonkretėja „Rugonų“ planas ir jų epizodas „Žerminalis“.

Bet tiktai 1884 metais Zola jo imasi.

Taigi priešais mus veikalas, kurį pagimdė jauno žmogaus pasipiktinimas darbininkų skurdu. Jis įėjo į visumos sumanymą, tik jo rašymas autoriaus buvo ilgai atidėliojamas. Kaip „Spąstų“ atsvarą sukūręs „Nuoviras“ apie buržuaziją, Zola nori siektelėti kito „Spąstų“ atsvaro iš provincijos gyvenimo. Jis tiki savo amato išgalėmis, tiki savimi, tiki sėkme. Jis su visa galva pasineria į darbą, kas kad turi lengvą išmiklintą ranką.

Lengvumas lengvumui nelygus. Skirtingai nuo kitų romanų, „Žerminalio“ [1] sukūrimo istorija mums gerai žinoma. 1884 metų vasarį Zola, skubiai iškviestas Alfredo Žiaro, atvažiuoja į Lilį.

Su tuo Noro departamento (Bretanėje) deputatu jis susipažino per atostogas, žūklaudamas. Keisti žmonės tie žvejai: nuo galvos iki liemens mandagūs akiniuoti ponai, nuo liemens — vaikėzai plikom plaukuotom kojom, mirkstantys vandeny. Darvinistas kaip ir Zola, Žiaras buvo įžymus seksuologas. Zola pasipasakojo jam savo sumanymą ir abejones: katrą rinktis — ar Luaros—Sent-Etjeno baseine Obeną (būtent Obeną), ar Noro departamentą. Žiaras įtikino jį, kad geriau — Norą.

Ir šit kyla streikas. Jis truks penkiasdešimt šešias dienas ir baigsis darbininkų pralaimėjimu. Kokia laimė būti vietoje, kai prasideda tokie įvykiai! Bet angliakasiai — žmonės nepatiklūs; Žiaras turi pristatyti romanistą kaip savo sekretorių.

Denene, visai priešais Žan-Baro angliakasių gyvenvietę, Zola įeina į kavinukę, kurią laiko Emilis Basli.

— Laba diena, draugas,— sako šeimininkas.

Zola apstulbęs. Jaučia, jog dedasi dideli dalykai. Ilgai šnekučiuojasi su šituo pažangiu angliakasiu, kuris, Bendrovės atleistas iš darbo, pasidarė „šinkorium“, kad galėtų ir toliau politiškai šviesti darbininkus; kas be ko, pardavinė-

[1] Nagrinėjant rašytojo biografiją, negalima apsieiti be literatūros kritikos. Užuot išmėtęs ją po truputį apie kiekvieną tos visumos kūrinį (tai būtų pakenkę pasakojimo eigai), autorius geriau nusprendė sutelkti pagrindines kritikines mintis prie romano, kuris yra labiausiai išbaigtas, reikšmingiausias ir pačio naujausio modelio.

davo jiems svaigalus, žvėrišką „bistuil“, grogą su juoda kava, kurį angliakasiai geria švintant, prieš leisdamiesi į šachtą. Zola jį klausinėja. Apie algų mažinimo machinacijas tais sumetimais esą neapsimoką sutvirtinimo darbai. Apie pačius sutvirtinimo darbus. Žiaras tuo metu išvažiuoja į Paryžių ginti angliakasių reikalų Burbonų rūmuose, o Zola kreipiasi į kasyklos savininką.

— Norit nusileisti į šachtą, ponas Zola? Ką gi. Darykit, kaip jums patinka. Per daug anglies iškasama pasauly.

— Šit kaip? — sako Zola, kuris neužmiršo žiemos, kai „pavirsdavo arabu“.

— Taip. 1870 metais buvo iškasta 200 milijonų tonų, o 1883 metais — 360 milijonų. Perprodukcija. Ką aš galiu padaryti? Iš vienos pusės spaudžia akcininkai, kurie nori didesnių dividendų, iš kitos — darbininkai, kurie nori didesnio atlyginimo.

Ponui Forkadui sutikus, jis su inžinierium Diubiu nusileidžia į Renaro šachtą. Penkių šimtų metrų gylyje dusulingas storulis atranda savo baimių pasaulį. *Taip, šitai aš prisimenu. Vis tas pats košmaras — šliaužiu po žemėmis kažkokiu begaliniu urvu. Matyt, kai man pasmarkėdavo skausmai, tas urvas staiga užakdavo...* Tarytum haliucinuojantis kurmis Zola vaikštinėja po savo neviltį: *Angliakasio drabužiai — vilnoniai marškiniai, puskelnės, striukė arba apatinis sijonas; mėlynas raišteliu sutraukiamas gaubčiukas plaukams apsaugoti, kietos odos kepurė „barete“. Šachtoje kiekvienas pasiima savo lempą, lipa į vagonėlį (šalčio pojūtis). Prasideda leidimasis... Reikia ne daugiau dviejų minučių nusileisti 476 m. (Minutė sulipti į vagonėlį.) Tam tikrame gylyje pradeda lyti, pirma pamažu, paskui vis labiau... Staiga kažkur toli pasigirsta triukšmas: ateina vagonėlių traukinys. Jei galerija tiesi, tai toli matyti silpnas lempelės atšvaitas — raudona žvaigždutė miglotoj nakty. Triukšmas artėja, šiaip taip gali įžiūrėti baltą arklį, traukiantį vagonėlius. Ant pirmojo vagonėlio sėdi vaikas — tai palydovas...*

Zola dreba.

— Jums negera, pone? Tuoj kilsim į viršų.

— Ne, ne! Kodėl jūs man parodėt pačias gražiąsias galerijas?

— Bet...

— Aš noriu pamatyti pragarą, ponas Diubiu.

— Gerai, pone,— sako inžinierius, nejučiomis gėrėdamasis tuo prakeiktu žmogum, kuris uoste užuodžia, kai jį apgaudinėja.

Žinoma, inžinieriui toks buvo duotas įsakymas: „Ponas Diubiu, jūs jį nuvesite į sausas galerijas, nėra reikalo..."

Zola eina susilenkęs. Mato ant šono gulinčius kirtikus, kurie gauna vienetinį atlyginimą ir užtat kaip pasiutę stengiasi daugiau prikirsti anglies. Jis su jais. Jis — tai jie. *Jie nebejuto nei vandens, nuo kurio tino jų sąnariai, nei mėšlungio dėl nepatogios padėties, nei tvankios tamsos, kurioje jie vyto kaip augalai rūsyje. Tuo tarpu juo labiau dienojo, juo labiau oras nuodijosi, kaito nuo lempelių dūmų, nuo žmonių kvapo ir nuo kasyklų dujų, akis tartum voratinkliu aptraukdavo... O jie ten, kurmio urve, po visu žemės svoriu, suspaustomis krūtinėmis, beveik neatsikvėpdami, vis kaukšėjo ir kaukšėjo.*

„Žerminalis" turėtų būti studijuojamas žurnalistikos mokyklose kaip anketos modelis. Vieno vaizdingumo neužtenka. Dar reikia perprasti šachtos *fiziologiją*. Zola kaip romanistas gilinasi į kapitalo ir darbo santykius, į tų santykių istoriją bei filosofiją. Iš naujo imasi skaityti savo bičiulio, „La Lantern" žurnalisto Ivo Gijo straipsnius socialinėmis temomis, taip pat ekonomisto Le Ple, vadovaujančio darbininkų katalikų rateliams. Analizuoja faktus: streikus 1870 metų pavasarį Obeno ir Rikamari šachtose, Krezo gamykloje, 1882 metais neramumus Monso-le-Mine, Monšaneno ir Blanzi šachtose. Per keletą savaičių jo surinktos medžiagos susidaro penki šimtai puslapių. „Žerminalis" su visom darbinėm pastabom liudija apie nuostabų, iškart sugriebiantį esmę, godų ir reto produktyvumo protą.

Zola skaito Marksą ar jo veikalų apžvalgas. Karštai domisi neseniai susikūrusiu Internacionalu. Žavisi visuotinės brolybės mitu, kuris atitinka jo pažiūras į darbininkų judėjimą, iš dalies susiformavusias Ruso ir Žorž Sand įtakoje. Žymisi pastabas...

Tarptautinė darbininkų asociacija. Įsteigta 1864 metais rugsėjo 28 dieną Sent Martins Hole, viešame susirinkime, kurį organizavo Marksas...

„Turint galvoje,
kad darbininkų klasės išvadavimas turi būti pačios darbininkų klasės iškovotas; kad kova dėl darbininkų klasės išsivadavimo reiškia kovą ne dėl klasinių privilegijų ir monopolijų, bet dėl lygių teisių ir pareigų. . .“ [1]

Epinio, jo manymu, polėkio esama sakiniuose, primenančiuose Civilinį kodeksą.

— Tai nauja „Visuomeninė sutartis“! Bet dievaži apie ją nekalbama jokiam istorijos vadovėly!

„Žerminalio“ autorius sveria 95 kilogramus. Jis mirtinai bijo diabeto. Rugpiūtį nuvykęs į Mon-Dorą, kiek galėdamas daugiau vaikšto: pėsčias pasiekia Roš-Vandezą, Šarbonjerės mišką. Ima garo vonias. Ponia Zola gydosi savo ruožtu. Visas šimtmetis plaunasi vidurius šituose keistuose pompėjiškuose gydomųjų vandenų miesteliuose. Vakarais Zola šnekučiuojasi su Severina ir Valesu. Valesas vos bepaeina, gaila žiūrėti: *Prasti jo popieriai.* Kai grįžta į viešbutį ir lipa laiptais, Zola uždūsta. *Aš jau senas.* Tos apskritos kalvos ir kaimenės ligonių jį erzina. *Krašto dvasia vis nuo manęs pasprunka: jinai istorinė.* Sykį su žmona raiti išjoja į Sansi. Arkliai greičiau kuinais vadintini, vadovas — kurčias ir užsispyręs. Persikelia per Dordonę: žiba krintantys ant uolų vandenys. Prijojus Gyvatės kaskadą, Gabrielės-Aleksandrinos arklys ima nešti; jojikė krinta aukštielninka ir pakimba viena koja. Storulis „mokytojas“ nusirita per arklio galvą ir pakelia žmoną.

— Koko! Koko! — sako jis švelniai.

Jau seniai jis nebetaria šito vardo, vadina tik Aleksandrina, tuo buržuaziniu, tvirtu, garbingu vardu, kuris poniai Zola užvis labiau patinka.

Zola romanistas panašus į Zola, Burbonų koležo mokinį: jis daro tiek, kiek reikia, ne daugiau. Mus stebina šitos vienu gaistu surinktos informacijos vertingumas. Floberas tam būtų turėjęs pašvęsti dvidešimt metų! Bet per tą skubėjimą viską aprėpti negalėjo neatsirasti klaidų. Kruopščiau pastudijavęs rūpimą klausimą, nebūtų įdėjęs vienos

---

[1] K. Markso ir F. Engelso „Rinktiniai raštai“, I t. 326 p. 1949.

neįtikimos scenos, kurią aptiko romanistas Pjeras Ampas, rašąs darbo tematika. Anarchistas Suvarinas, pakibęs vidury gilaus šachtos šulinio, puola rentinį tik su grąžtuvu ir piūkleliu, norėdamas išvaduoti Srautą: tegul prasiveržia *Srautas, toji požeminė jūra, Šiaurės kasyklų siaubas, jūra su savo audromis ir sudaužytais laivais, nežinoma neišmatuojama jūra, ritanti juodas bangas trijų šimtų metrų gilumoje!* Bet nebūkim savo ruožtu trumparegiai. Kaip ir jo draugai angliakasiai, Zola nepaiso saugumo, kad tik daugiau gautų produkcijos: ramsčiai buvę nebuvę. „Griūčių" jo kūryboje pasitaiko neretai, bet „Žerminalyje" jos nelabai reikšmingos.

Vidinės kompozicijos požiūriu „Žerminalis" yra modelis. Tai nulėmė autoriaus intuicija sutapatinti save su Etjenu Lantje, kuris vieną žiemos vakarą ateina į Monsu ir sutiks dirbti gilumos brigadoje, nors į šachtą niekada nebuvo nusileidęs. Romano veiksmas vystosi išimtinai per šį personažą, ir, eksperimentui pasibaigus, Lantje su Zola drauge paliks knygos puslapius. Tuo pasiekiama didelė vaizdavimo priemonių ekonomija; pasakojimas maksimaliai priartėja prie autoriaus trumpo eksperimento.

Lantje-Zola eksperimentas pasakojamas septyniose dalyse. Pirmojoje dalyje Zola pristato antrą pagrindinį personažą: Vore šachtą. Paskui kontrapunkto principu nužymi Lantje ir smulkutės stūmėjos Katerinos meilės liniją. Antrojoje dalyje parodo dvi priešingas stovyklas: pirma — „raudonųjų", paskui — „mėlynųjų". Išeina stipri antitezė, sugretinus nerūpestingus buržua, tvirtai tikinčius savo teisėmis, ir proletarus, pamintus geležinio įstatymo. Ir taip pat tai yra tiesioginis būdas pateikti būtiniausių istorinių žinių. Meniškai ir be galo subtiliai rutuliojamas meilės romanas — Švelnybės žemėlapis juodame krašte. Trečiajame epizode prasideda vaidai tarp stovyklų; juos skatina greitas (pernelyg greitas) Etjeno klasinis sąmonėjimas. „Mėlynųjų" stovyklai nutarus sumažinti atlyginimus, susidūrimas neišvengiamas. Jis įvyksta ketvirtojoje dalyje. Įpintas į pagrindinę temą, toliau plėtojasi meilės romanas: Katerina susideda su angliakasiu Šavaliu, o Etjenas neatsilaiko prieš storulę Muketę, kuri seniai jo nori. Kulminacija artėja,

o mylimieji (Katerina su Etjenu) dar niekad nebuvo taip nutolę vienas nuo kito. Tai išmintingas karvedžio manevras. Veiksmas auga: streikininkai susirenka Vandamo girioje ir, nešami lemtingos įvykių eigos, kurios jie nesuvokia, mėgina jėga patraukti savo pusėn nestreikuojančius angliakasius.

Ši pagrindinė romano scena buvo palaipsniui parengta ankstesnių įvykių. Knygoje yra septynios dalys; intuicija padiktavo rašytojui, kad geriau septynios, negu šešios ar aštuonios. Meno kūrinio kompozicinė struktūra labiau linksta į neporinius skaičius.

Romano kulminacija — penktojoje dalyje. Viskas prie to prisideda: ir aprašymų įtaigumas, ir personažų skaičius, ir paties autoriaus kūrybinis genijus bei užsidegimas, ir minios žiaurumo eksplozija. Įniršusi gauja užgesina ugnis, apniukina vieną stūmėją (dar kiek, ir būtų ją išlupusi), nusiaubia maisto krautuvėlę, sulaužo Gaston-Mari šachtos siurblį, ir tą momentą, kai jinai apsupa direktoriaus namą, Etjenas, jos vadas, teįstengia nukreipti jos pyktį prieš krautuvininką palūkininką Megra. Scena, kur moterys nuplėšia negyvam krautuvininkui lytinį organą,— viena šiurpiausių visoje Zola kūryboje. Taip, tai ir yra pasakojimo kulminacija.

Šeštojoje dalyje vaizduojamas niūrus angliakasių ir savininkų užsispyrimas, rūpinimasis gauti darbo jėgos iš užsienio ir dėl to kilęs maištas, kuris paskandinamas kraujyje. Ir pagaliau septintojoje — ji simetriška pirmajai — minia nušvilpia savo vadą Lantje. Tai pralaimėjimas; niūri Katerinos ir Etjeno idilijos pabaiga sutampa su Vore šachtos mirtimi.

Ši trumpa analizė neapima šalutinių siužetinių linijų, bet ji nušviečia masių pusiausvyrą ir tą simetrijos (tarp pirmosios ir paskutiniosios dalies) bei asimetrijos (kulminacija penktojoje dalyje) junginį, kuris suteikia knygai gyvo didingumo. Zola, be jokios abejonės, architektonikos meistras.

Zola gerai valdo kompoziciją, bet rašo *ne taip jau gerai.* Kai dėl stiliaus savitumo ir meninės detalės, tai šitas ištižęs Floberas neprilygsta savo bičiuliams Huismansui ar Mopasanui. *Blyški žiemos saulė, pliki pakrantės medžiai,*

žodžiu, štampai — įprastinis jo frazės audinys. Jis piktnaudžiauja pagalbiniais ir kartotiniais smulkminiais veiksmažodžiais. Per dažnai vartoja „on“ ir „ça“; masiškumo efektams išgauti jie tinka, bet personažus palieka nepatogiame neryžtingume; daugumą sakinių pradeda patogiu „ir“, kuris yra jungiamoji grandis, bet tai neoriginali priemonė; be to, dažnas to jungtuko vartojimas įkyri skaitytojui. Zola svetimas grakščios formos kultas. Svetimas tikslaus žodžio kultas.

Tačiau jis rašė: *Aš linkęs į tikroviškos detalės hipertrofiją.* Tikroviškos detalės hipertrofija, pavartojus tikslius žodžius, kaip tik ir būtų *stilius!* Į šitą Zola pastabą greičiau reikia žiūrėti kaip į prisipažinimą: jis matydavo tikroviškas detales, tiesiog būdavo jų apsėstas, jas perteikdavo sunkiais sakiniais ir be saiko kartodavo. „Juodų skreplių byla“ padės aiškiau suprasti, ką mes tuo norime pasakyti. Neilgai trukus po to, kai pasirodė „Žerminalis“, Ernstas Cigleris, nuolatinis Zola vertėjas, jam papasakojo, kaip kažkokį Halerį iš Berno papiktino dėdulės Nemirtingojo spiaudymasis „juodais skrepliais“. Ši žinutė itin vertinga ne todėl, kad parodo, koks buvo gėdlyvas 1885 metų bernietis, o todėl, kad padeda nustatyti, kas būtent nuteikė ir šį kartą visą klasę prieš Zola: *Pono Halerio nuomone, nepadoru, kad Nemirtingasis spiaudosi juodais skrepliais. Nepadorus ir žodis „stipti“; lygiai taip pat labai šokiruoja sakinys: „Katerinos alkūnė rėmėsi Etjenui į pilvą“, labai nemoralu, kad Pjerono žmona vaizduojama kaip Dansero meilužė...* Berniečiui nė kiek galvos neskauda, jog angliakasiai spiaudosi juodais skrepliais dėl to, kad jų plaučiai prisigėrę anglies dulkių, arba kad skurdas ir ankštumas skatina į lytinę anarchiją! Jis tik nesutinka, kad apie tai būtų rašoma!

Ir vis dėlto negalima pasakyti, kad berniečio žodžiuose nėra nė kruopelės tiesos. Jis sugriebė tikroviškos detalės hipertrofiją: *Jis nusispiovė, ir jo skrepliai* (sakinio sintaksė maksimaliai paremta žodžiais, kurie šokiruos žmones) *paliko juodą dėmę ant raudonai nušviestos žemės.* Toks yra faktas, kurį autorius pastebėjo ir stipriai užfiksavo. Sekančiam puslapy: *senis nusispiovė juodais skrepliais.* Aplaidumas? Nejučiom kyla toks klausimas, bet štai vėl *jis nusispiovė* (8, 9, 10 p.). Vadinasi, tai daroma sąmoningai, ir su

tuo reikia skaitytis: *jis nusispiovė prie gorės, ir toje vietoje žemė vėl pajuodo* (9 p.). Autorius tiesiog nebegali susilaikyti.

Apie šią ligą byloja ir dažnai sutinkami įprastiniai būdvardžiai: apskritas, stambus, mažas, aukštas, didelis. Vien pirmajame skyriuje šešis kartus pavartotas epitetas *didelis* ir dešimt kartų *stambus*. Iš to, kad Zola vis vien, ar tas, ar tas, aiškiai matyti, kiek jis degė noru padaryti *didelį* ar *stambų* dalyką, ir kiek tas įrankis, kuriuo naudojosi tam reikalui, buvo *grubus*. Turime pasakyti, jog ir čia Zola toli gražu nepasiekė to, apie ką svajojo: *aš norėčiau, kad idėja būtų tokia teisinga, tokia gryna, kad frazės krištole ji atrodytų permatoma ir būtų kieta it deimantas.*

Tuo nesibaigia Zola, kaip menininko, trūkumai. Jis nejaučia ne tik grynosios poezijos, sakysim, Bodlero ar savo bičiulio Malarme, bet ir vidinės sakinio muzikos. Tiesiog neturi klausos. Ne ką subtilesnis, spalvas aprašinėdamas: jam mėlyna — tai mėlyna, raudona — tai raudona. Užtat nosis užuodžia visokiausius kvapus: *Metanas jau buvo išgaravęs, ir dabar čia atsidavė senu besifermentuojančiu medžiu — švelnus eterio kvapas maišėsi su aštriu gvazdiko kvapu.* Ar dėl to, kad sakinys sunkokas, o žodynas skurdus (kartais praturtinamas žodžiais, pasigriebtais iš katalogų), kad šlubuoja sintaksė, o juslės, išskyrus uoslę, neypatingo jautrumo, galima teigti, jog Zola kūrinių kompozicija stipri, o stilius silpnas? O ne! Šis rudimentinis stilius savotiškai gražus. Nejučiom prisimeni dailininkus, kurie deda drąsius potėpius ant drobės, skulptorius su kaltu rankoje. Tame pačiame „Žerminalyje" scenelė, kaip Mae mazgoja savo vyrą, tikrai šauniai nupiešta, justi Kurbe ranka: *Ji paėmė muilą ir ėmė trinti jam pečius, o jis išpūtė kuprą, kad nesulinktų.* Jo potėpis teisingas, platus: *grįstas kelias neįžvelgiamoje nakties tamsoje buvo tiesus kaip uosto molas.* O Monsu šviesos, kurias išvysta Etjenas, tos nežinia kokiu būdu degančios gorės tarp dangaus ir žemės: *apsiblausę mėnuliai.* Muketė, be jokios abejonės, Senos krantines šlifuojančių merguželių sesė: *jos diktas, apskritas, pageltęs ir anglies dulkių išėstas veidas nebuvo gražus; bet jos akyse degė liepsna, ir iš jos visos sklido meilumas ir geidulio virpesys, ji dėl to išraudo, pajaunėjo.*

Reikia dar pažymėti dialogų teisingumą: *Užpūsk žvakę, ir be šviesos matau, kokios mano mintys,* sako Mae žmona. Bet sodri šiauriečių kalba liko jam svetima. Jinai jį gąsdino, jis neturėjo kada jos mokytis. „Žerminalio“ angliakasiai, kaip ir „Spąstų“ darbininkai, šneka ne taip, kaip iš tikrųjų jie šnekėjo. Jo herojų kalba *liaudiška,* o ne *profesinis žargonas.* Bet tai palyginti menkniekis, nes Zola visada randa reikiamų žodžių žmonių kentėjimams pavaizduoti: *Ir toji lempelė taip svilino pakaušį, kad jam kraujas vos nevirė,* laimingas sako apie simbolinę angliakasio lempelę.

Jis neprilygstamas, kur piešia mylimų žmonių nelaimes, ir pasiekia aukšto meistriškumo viską nušluojančių audrų paveiksluose. Anot Albero Tibode, „apskritai paėmus, tai epinis stilius: ir savo štampais, apdairiais epitetais, daugiažodiškumu, blaivumu, paaiškinimais; ir tuo, kad dominuoja aprašymai, ansambliai, grupės, žmonių kolektyvai; ir tuo, kad autorius nepabūgo priimti tam tikros daugiau išsivysčiusios liaudies dalies: mokytojo, apsišvietusio darbininko...“ Jei grožiu mes laikysime daikto atitikimą jo paskirčiai, tada Zola stilius yra didžiai gražus kaip darbo įrankis, nes buvo pritaikytas kilniems tikslams, statybos apimčiai ir jį vartojančio darbininko jėgoms.

Praėjus pusei amžiaus nuo rašytojo mirties, kompozicijos bei stiliaus problemos nustojo savo reikšmingumo, į pirmą vietą iškilo turinio problemos. Tatai iškrės piktą pokštą mūsų amžininkams, bet taip yra. Kaip šiandien galėtume aptarti Zola kūrybos turinį?

Kas labiausiai krinta į akis — tai romantizmas, oficialiai iš jo pasaulio jau atšauktas: personažai, charakteriai, veiksmai, aplinka. Zola renka angliakasių legendas ir daro savo bendrininkais *Juodąjį Žmogų,* kuris sugrįždavo į kasyklas ištvirkusioms merginoms nusukti sprando, *Tartare,* apie kurį ėjo legenda, esą, *ugnis iš dangaus trenkusi į tą žemės gelmių Sodomą kaip tik tuo metu, kai stūmėjos ten begėdiškai ištvirkavo,* arba *Srautą,* kurį išvaduoja Suvarinas. Zola laisvai jaučiasi laikraštinio romano stichijoje, kai rodo tą patį Suvariną verkiantį dėl to, kad, nieko nežinodamas, ką tik suvalgė triušės Lenkijos šlaunelę. Visa ta scena,— net gyvulėlio vardas, net Rasnero žodžiai, pasakyti tapšno-

jant sau per pilvą: *Lenkija? Šilumėlėj lepinasi!* — išplaukia iš to žanro. Autorius pasirodo besąs visiškoje jo įtakoje, kai mažasis Žanlenas, virtęs pabaisa, nuduria jauną kareivį: *Žanlenas susigūžė ir nurepečkojo į šalį, kūprindamas kaip katinas liesą nugarą; jo plačios ausys, žalios akys ir iššišovę žandikauliai dar virpėjo ir liepsnojo — taip jis buvo sukrėstas savo padarytos piktybės.* Auką jis nudūrė peiliu, kurio kote buvo įrėžtas žodis *Meilė*. O Rože Begėdi!

Dar didesniu mastu Zola pasirodo besąs romantikas tuo nuolatiniu paralelizmu tarp oro temperatūros, metų laiko ir savo pagrindinių personažų nuotaikos. L. Diužuro studijoje „Rašytojai ir meteorologija", kuri buvo atspausdinta rinkinyje „Dangus ir žemė", yra šitokia pastaba apie romaną „Meilės puslapis": „Zola nupiešė Paryžių lietui lyjant, naudodamasis pakarčiui savo stebėjimais, nė nesusimąstęs, kiek meteorologiniu požiūriu tikroviškas visas paveikslas. Dar daugiau — jis pavaizdavo gamtos reiškinius ne tokius, kokius iš tiesų matė, jis juos iškreipė, norėdamas, kad jo aprašymai būtų ryškesni, įspūdingesni." Jam užvis svarbiausia antropomorfinė simbolika. Šit pavyzdys tampraus sąryšio tarp respublikoniško kalendoriaus datų: *Visur brinko grūdai, pro žemės plutą į šilumą, šviesą stiebėsi daigai* — ir knygos herojaus vilčių: *ten augo žmonės, juoda keršytojų armija, kuri iš lėto dygo dirvos vagose ir noko būsimojo šimtmečio piūčiai; ir Etjenas žinojo, kad tasai pasėlis netrukus susprogdins žemę...*

Bet ypač atsiskleidžia romantizmas per antropomorfizmą, kuris verčia Zola nuolat ir nuolat personifikuoti daiktus. Vore šachtos pavirtimas paklaikusiu tarasku [1] daro nepaprastą įspūdį. Prie to pirmiausia prisideda patsai vardas *(voreux)* su aiškiais asonansais *dévorant* (ryjantis), *vorace* (rajus), *dangereux* (pavojingas), *haineux* (piktas); komplikuotas šachtos, kaip personažo, reikšmingumas ir galiausiai autoriaus vaizdavimo maniera. Štai sugretinimui keletas formulių, kuriomis Zola padaro šachtą GYVU padaru: *iš šito fantastiško reginio* (šviečiančių Monsu terikonų)... *skli-*

[1] Fantastiškas žvėris, gyvenęs Ronos pakrantėse, kurį, pasak legendos, sutramdžiusi šv. Morta. Pietų Prancūzijos miestuose, ypač Taraskone, per Sekmines ir šv. Mortos šventę eina procesija ir neša iškamšą, vaizduojančią tą žvėrį. *(Vert. past.)*

do tik vienas garsas: sunkus, pratisas nematomos garo mašinos alsavimas... kasykla... susigūžusi dauboje... iškėlusi kaminą lyg grasinantį ragą, jam priminė nepasotinamą baidyklę, tykančią praryti pasaulį. Ir Vore kraupiai, pratisai alsavo, tartum sunkiai virškindama žmonių kūnus. Yra *dvi didžiulės geltonos akys.* Yra *milžiniški viduriai, galintys suvirškinti visą padermę.* Tai šachta *rijūnė.* Jos mirtis — tai Minotauro mašinisto mirtis: *visi išvydo baisų dalyką: garo mašina, suardyta, sukapota į gabalus ant savo masyvaus postamento, kovojo su mirtimi; ji ėjo, judino savo švaistiklį sakytum milžiniškos kojos kelį, lyg mėgindama atsistoti; bet tai buvo paskutinės konvulsijos, ir sudaužyta jinai prasmego skradžiai žemę.* Mes anaiptol nenorime daryti rašytojui priekaištų dėl šios nuostabios teratologijos, tik norime dar kartą parodyti, kiek ji nesiderina su jo skelbiamomis eksperimentinio romano idėjomis. Zola genijus stoja prieš savo teorijas.

Dabartinės šachtos yra daug sudėtingesnės, negu ta, kur Katerina stūmė vagonėlius. Šachtininkų darbas palengvėjo, socialiniai įstatymai apmažino tą baisią riziką dėl savo galvos, kurią patyrė Zola herojai. Bet ir kirtimo kūjai, ir rotorinės gręžiamosios bei elektrinės kirtimo mašinos bejėgės prieš amžiną galerijų žiemą. Konfliktas tarp gavybos ir darbo saugumo, kad ir perėjęs eilę stadijų, iš esmės nepasikeitė. Antagonizmas tarp kapitalo ir darbo nelikviduotas. Visumą paėmus, yra tiesų, kurios ir šiandien laikomos tiesomis, matyt, dėl to, kad „Žerminalis“ — pirmas didelis romanas apie darbininkų klasę, parašytas ne su sentimentaliu polėkiu, o remiantis tikslia analize. Teisybę pasakius, „Žerminalis“ — *sentimentalus,* bet jį tokį daro vaizdavimo priemonės; jo politinė infrastruktūra — realistinė. Užvis labiausiai Zola rūpėjo klasių konfliktas. Nors jis to žodžio nevartoja, tačiau jo anketa orientuojasi į marksizmą. Jau anksčiau esame minėję, kad Žiaras jį supažindino vietoje su angliakasių gyvenimu, o žinių apie Antrosios imperijos laikų visuomenę, I Internacionalą, jo pobūdį, jėgas, kurios bus taip sumaniai išjudintos, jis pasisėmė iš Žiulio Gedo. [1]

[1] Kai Zola rašė „Žerminalį", Gedas su Lafargu ką tik buvo išleidę „Darbininkų partijos programą".

Šiaip ar taip, literatūrinis stebuklas, kad rašytojas sukuria *romaną* pagal teoretiko veikalus. Žinome, kad Zola nebuvo linkęs į spekuliatyvinį mąstymą. Bet politiniais klausimais (ir anaiptol ne vien dėl to, kad turėjo gerų patarėjų) jis pasirodydavo beturįs aštrų protą. Zola evoliucija nuo „Spąstų“ yra žymi! Etjeno Lantje formavimasis „Žerminalyje“ atspindi formavimąsi paties Zola — tik sustilizuotą ir pagreitintą,— kuris nuėjo kelią nuo sentimentaliojo socializmo Eženo Siu ir Žorž Sand dvasios iki socialinio realizmo. Tasai realizmas artimas socialistiniam realizmui ir tam tikra prasme yra jo pirmtakas.

Balzakui pinigų problema — tai žmogaus problema, o Zola — socialinių kovų problema. Balzakas vaizduoja Grande, Gobseką, Nusingeną. Zola užčiuopia pačią esmę geležinio įstatymo, pagal kurį proletariatas gauna tik minimalų atlyginimą ir visada lieka darbo jėgos rezervu. Mūsų nė kiek nejaudina nelaimės tokių, kaip direktorius Enbo, kurį žmona apstatinėja ir kuris pavydi angliakasiams seksualinės laisvės; galima įsivaizduoti, ką iš tos temos būtų padaręs Balzakas! Bet Balzakas nebūtų pastebėjęs kolektyvinio angliakasių sąmonėjimo daigų. Pusšimčiu metų anksčiau už Sartrą, ir lygiai kaip pastarasis personažų veiksmais, Zola parodė, kad politinė laisvė be ekonominės laisvės tėra fikcija.

„Žerminalyje“ randame apmestas visas kovos prieš kapitalizmą tendencijas, kokios tik išryškės vėliau. Suvarinas—romantinis anarchistas, liberalinės buržuazijos atstovas, persekiojamas carizmo,— įprastinė revoliucionieriaus figūra iki 1914 metų karo. Jis opozicijoje su Pliušaru, Gedo partijos socialistu, kaip kad jo mokytojas Bakuninas opozicijoje su Marksu. Per išsilavinusį Suvariną Zola parodo, kaip Bendrovė, jau dveji metai slegiama krizės, stengiasi išprovokuoti streiką. Pliušaras nepritaria streikui iš žmoniškumo, bet propagandos tikslais jį palaiko — tikisi, kad angliakasiai ims stoti į Tarptautinę darbininkų asociaciją Londone. Pirmoji politinė Lantje akcija — įsteigti draudimo kasą: tai *kooperatinininkų socializmas.* Bendrovė tučtuojau imasi priemonių, kad toji kasa būtų jos kontrolėje. Visa tai Zola *matė* savo akimis. O apie Rasnerą (Basli) gali-

ma pasakyti, kad tai reformistas. Šitoje galerijoje yra netgi — tiesa, kiek dirbtinokas — kunigas Ranvje, krikščionis socialistas, kuris skelbia savo pranašystes ant griuvėsių.

Nors Zola ir nebuvo visiškai aiški teoretinė smurto reikšmė revoliucinėje kovoje (Žoržas Sorelis nušvies tą idėją savo „Apmąstymuose apie smurtą"), bet, vadovaudamasis romanisto intuicija, paskyrė tam kuo daugiausia vietos „Žerminalyje". Galėtume net pamanyti, kad vienas „Apmąstymų apie smurtą" skyrius pašvęstas „Žerminalio" streikui. Iš tiesų reikėjo Sorelio, kuris patikslintų ir apibendrintų: „Tol, kol mitai nebus apvaldę masių, galima be galo be krašto kalbėti apie maištus ir nesukelti jokio revoliucinio judėjimo..." (1906) Zola nebūtų atkreipęs ypatingo dėmesio į žodį *mitas,* kuris čia pavartotas visiškai ta pačia prasme, kaip Flobero — apie „Nana"; visuotinio streiko idėja jam buvo gana miglota. Tiktai 1892 metais, kai Suvarino krypties anarchistai pradės trauktis, spaudžiami revoliucinių sindikalistų, suklestės visuotinio streiko MITAS. Taigi štai toji „Žerminalio", politinio romano, autoriaus riba. Bet prieš mus dar tik socialinių revoliucijų priešistorijis, ir todėl Zola intuicija, nujautusi tas revoliucijas, tiesiog stebinte stebina.

1885 metų sausį Zola baigė šią „darbininkų klasės bylą, prilygstančią Dreifuso bylai" (Markas Bernaras). Pagaliau rado ir pavadinimą: *III Respublikos metų žerminalio dvyliktąją išbadėjusi liaudis užima Konventą, šaukdama: „Duonos ir devyniasdešimt trečiųjų metų konstitucijos".* Jis praneša Šarpantje, kad baigė romaną: *Šitos prakeiktos knygpalaikės ilgumas varo mane į neviltį, kai pagalvoju apie jus. Bus daugiau kaip šešiolika lankų.*

Vasario šešioliktąją, vidurdienį, Valeso laidotuvės. Skamba šauksmai: „Tegyvuoja Komuna!" Gedulingoje procesijoje eina Rošforas, Žiulis Gedas, Klemanso, Aleksandras Miljeranas. Raudonų sausiukų puokštės, atsiųstos vokiečių socialistų, kelia viltį, kuri vėliau pasirodys besanti chimera. Deruledas sumobilizavęs savo šalininkus — nacionalistus ir revanšistus,— kurie piktinasi vakarykščių savo priešų reiškiama pagarba Valesui. Šešiasdešimt tūkstančių darbininkų eskortas lydi grabą ir sumišai traukia kas „Karmanjolę",

kas „Internacionalą". Lotynų kvartale, Sen-Mišelio bulvare, Kliuni skvere, Sen-Žermeno bulvare, Bastilijos aikštėje kyla susirėmimų.

Socializmas, kurį istorija purkštaudama atsisako įtraukti į savo vadovėlius, įžengia į gyvenimą ir tuo pačiu metu į Zola romanus.

VII

„Išgyventa tapyba." — „Labai man reikia tų svetimų moterų!" — „Frenoferis — tai aš!" — Paskutinis Sezano laiškas. — Hugo laidotuvės. — Šešios dienos Bose. — Žiulis Gedas. — Generolas Bulanže. — „Le Figaro" 1887 m. rugpiūčio 18 dieną.— Šanroze ar Otejis? — Malarme nuomonė apie „Žemę".

Pasiėmęs „Terezę Raken", kurią dažnai pavartinėja, tarsi norėdamas pasisemti iš jos ramybės, tvirtumo, Zola persiskaito apsilankymą dailininko Lorano dirbtuvėje: *Čia buvo penki etiudai... nutapyti su tikra jėga... Braižas sodrus, tvirtas, kiekvienas daiktas išsiskiria puikiomis dėmėmis...* Reikia galų gale parašyti šitą knygą apie tapybą, kurią taip seniai savy nešioja!

Prisimena klausimą, girdėtą šimtus kartų: „Ponas Zola, kas gi yra Rugonas, Nana, Loranas?" Paprastai jis išsisukdavo kokiu juokaujamu atsakymu į toną Floberui: „Ponia Bovari — tai aš!" Šį kartą pats save to teiraujasi. Zola — visiška priešingybė Prustui. Nuo introspektyvinių klausimų, kurie kada-ne-kada jam kildavo, jis tučtuojau vaduodavosi patogia metafizine formule: „O kam? Mes vis tiek nieko nežinom." Bet šį sykį reikia sau atsakyti. Skaitytojai mano, kad autoriui užtenka tarstelėti žodį — ir mįslė įminta. Pasakyti tiesiai: „Rugonas — tai Ruvje, o Nana — Blanša d'Antinji!" Daugelis nepatikėtų, jei romanistas prisipažintų, kad jis apie tai žino *mažiau už juos*. Personažai išlindo iš rašalinės, gimė iš prisiminimų, iš istorijų, kažkada sufantazuotų, girdėtų, skaitytų ar tik jauste nujaustų, ir tiesiog neįmanoma čia atskirti irrealų nuo realaus. „Savo Loranui turėčiau tiek pat paimti iš Kurbe ir Mane, kiek ir iš Sezano", — galvoja Zola. *Teisybė, tie etiudai buvo negrabūs, bet traukė savo keistumu, tokiu stipriu charakteriu, kurie liudija apie didelę meninę nuovoką.* Sezanas? Taip, negrabumas ir keistumas. Sukrėtimo galia. Bet tai ir vis-

kas. Ir suidealizuota, nes mano *vargšas Polis...* Žodžiu, tai būtų *apie išgyventą tapybą*. O tam greičiau tiktų Mile, Domje, Kurbe! Visai ne Sezanas. Gabalas drobės. Dviejų matavimų. Nejudantis. Ir įtalpink gyvenimą, kuris turi tris matavimus ir juda. Štai amžina menininkų drama. Didelė tema. Jos ėmėsi Balzakas „Nežinomam šedevre". Zola ką tik jį iš naujo perskaitė. Frenoferis. Taip, bet Frenoferis buvo romantikas. Maniškis bus realistas. Taip. *Apie išgyventą tapybą*. „Nežinomas šedevras" — *Le chef-d'oeuvre inconnu*. Per ilgas pavadinimas. *Le chef-d'oeuvre*. *L'Oeuvre*. Štai. „Kūryba". Kaip tik! Vienas žodis.

Menininkui ne visada išeina taip, kaip jis nori. *Lyg man pačiam akys irgi nebūdavo pilnos nusiminimo ašarų, praėjus keletui mėnesių po knygos pasirodymo!* Iš esmės kalbant, *mus kankina nepasiekiamas absoliutas*. Ir Polį labiau, nei kitus. Ką pasakys Polis? Aš negaliu apsieiti be jo! Ir taip atidėliojau dvidešimt metų! Et, jis supras.

Eina prie savo stalo, susiranda kortelę.

Klodas Lantje, gimęs 1842. Susimaišymas susiliejimo keliu. Dominuoja dvasinės ir fizinės motinos savybės; paveldėta neurozė, virstant genialumu. Menininkas.

Visas romanas — tai šitas Klodas, apie kurio jaunystę papasakojo „Paryžiaus pilve". Iš vienos pusės — bevaisės pastangos tapyboje, iš kitos — tai determinuotas personažas, „Spąstų" Žervezės sūnus, turįs du brolius: „Žerminalio" Etjeną ir kitą, Žaką, piktadarį, žudiką, kuris kol kas tebėra šešėlyje. Ir nereikia jokių gilių tyrinėjimų. Po tiek triūso, kol surinko dokumentaciją „Žerminaliui", ši knyga jam bus atokvėpis. Užteks prisiminimų. Na, kas dar kliudo?

Polis.

Visą 1885 metų vasarą ir 1886 metų žiemą Zola rašo „Kūrybą". Į Medaną buvo atvažiavęs Polis. Išsipasakojo jam nuo širdies. Įsimylėjęs vieną moterį, kurią sutikęs Ekse. Vėliau kažkokio piešinio antroje pusėje bus rastas laiško juodraštis tai nepažįstamajai, laiškas gimnazisto, kuriam greit sukaks penkiasdešimt: „Aš Jus išvydau, leidote, kad Jus apkabinčiau; nuo tos akimirkos man neduoda ramybės nepaprastas susijaudinimas..." Zola apstulbęs žiūri į tą praplikusį donžuaną!

— Aš tikiuosi gauti laiškų,— sako Sezanas. — Ortansa pavyduolė. Jie ateis tavo adresu, o tu juos man persiųsi, gerai?

— Žinoma. Bet kas per mintis tau šovė į galvą, Poli?

— Tai ne mintis, tai liga! Tau bepiga! Kiek progų sumest su paryžietėm! Nuvalkiotos kaip šliurės, tik ir žino užpakalį kraipyt.

— *Labai man reikia tų svetimų moterų! Būtų tik laiko gaišimas!*

— O laiškus tu man persiųsk į Eksą iki pareikalavimo. Ačiū, Emili. Ar nepaskaitytum man tos savo knygelės?

— Knygelės?

— Nagi tos apie tapybą!

— Ak, taip, mano knygelė apie tapybą.

Jis skaito. Sezanas rimtu veidu pritaria. Juodu kalbasi apie „Nežinomą šedevrą“. Sezanas tylėdamas žiūri į Zolą ir staiga suduoda sau į krūtinę:

— Frenoferis — tai aš!

Tas pasakymas atriša Zola rankas, dabar jis gali visiškai naudotis autobiografine medžiaga. Iš Bajo padaro Diubiušą, iš Solari — Mahudo. Kabanelis pavirsta Mazeliu. Na o Klodas — pagrindinis herojus,— ką gi, nori nenori, tai, žinoma, personažas, panašus gal kiek į Leopoldą Tabarą, kuris buvo Delakrua proteže, sirgo gigantizmu ir mirė skurde, o ypač — į Sezaną, į Sezaną su kai kuriais Zola bruožais. Rašytojas „įeina“ ir į savo Klodą, ir į Sandozą, kuriuo atvirai vaizduoja save. Apie tai liudija ir darbinės pastabos, laikomos Nacionalinėje bibliotekoje: *Sandozas čia tik tam, kad išreikštų mano mintis apie meną. . . geriausia, kad mane priimtų tik kaip teoretiką, kad likčiau šešėly. Klodo mokyklos draugas, sukirptas pagal mane, mušamas, niekinamas, pagaliau susilaukia pasisekimo. . . leisdamas knygas, tuo tarpu kai Klodas nė iš vietos nepažengia. . .*

Ak, šitas sulyginimas!

Žodžiu, aš čia papasakosiu apie savo kūrybinį gyvenimą, tą nesibaigiantį gimdymą skausmuose; bet išplėsiu siužetą, pavaizduosiu dramą, Klodą, kuris amžinai nepatenkintas, kremtasi, kad jo genijus nieko negali pagimdyti, ir kuris galų gale nusižudo priešais savo neįgyvendintą kūrinį.

Šitose pastabose Zola paprastai vartoja tikrus savo draugų vardus. Vardai turi didelę galią. Matėme, kaip romanistas smarkiai reaguodavo, kai kas nors paliesdavo jo personažų vardus. Iš to, kad pastabose minimi draugų vardai, matyti, kiek jis skaitosi su tais, kurie gyvi: *Mano jaunystė koleže ir laukuose — Bajis, Sezanas. Visi prisiminimai iš koležo: draugai, dėstytojai, karantinas, susidraugavusi trijulė. Už koležo sienų: medžioklės, maudymasis, pasivaikščiojimai, skaitymas, draugų šeimos. Paryžiuje. Nauji draugai. Koležas. Bajo ir Sezano atvykimas. Mūsų ketvirtadieniai. Paryžius, kurį reikėjo užkariauti, pasivaikščiojimai...* Ir šitame realiame, vos vos pakeistame fone rutuliojasi jo haliucinacija, kurios dabar niekas nebestabdo.

„Kūryba" pasirodo. Iš anksto informuota publika laukia šifruoto romano apie impresionizmą ir jo skandalingas istorijas, žodžiu, kažko panašaus į „Spąstus": kokie gi tie šlykštūs ir slepiami tepliorių papročiai. Tučtuojau ima segioti vardus. Tik ne tuos, kur minimi pastabose! Visų pirma pagrindiniam herojui Klodui: tai Manė! Manė, kuris ką tik mirė! Ak, tie romanistai minta lavonais! Renuaras apgailestauja: „Kokia puiki būtų galėjusi išeiti knyga, ir ne tiktai kaip istoriškas vieno dailės sąjūdžio atgaivinimas, bet ir kaip „žmonių dokumentas", jei... jei savo „Kūryboje" jis būtų ėmęs ir paprastai papasakojęs, ką matė ir girdėjo per mūsų sueigas ir mūsų dirbtuvėse." Klodas Monė parašė autoriui: „Jūs tyčia stengėtės, kad nė vienas jūsų personažų nebūtų panašus į kurį nors iš mūsiškių, bet vis tiek aš bijau, kad spauda, publika, mūsų priešai neištartų Manė vardo ar kurio kito iš mūsiškių tuo tikslu, jog jie nevykėliai esą. Nenoriu tikėti, kad jūs tą būtumėt turėjęs galvoj."

Iš esmės kaip tik tokia buvo Zola mintis. Be jokios abejonės, jo draugai jam buvo garsūs nevykėliai. Zola niurna: jie nieko nesupranta. Dailininkai niurna: jis niekada nieko nesuprato!

Zola sutrikęs. Vadinasi, dailininkai nesiskiria nuo socialistų idealistų, kurie prikaišiojo, kad „Spąstų" nenupiešęs pastele! Zola pasiuntė knygą Sezanui, kuris, reikia manyti, ją skaitė laikraščio „Le Žil Blas" atkarpose. Jokio at-

sakymo. Pagaliau Sezanas viską žino! Jis pritarė! Zola ausyse tebeskamba: „Po šimts, aš daugiau turiu plaukų ant galvos ir barzdoj, negu talento!“

Zola nė neįsivaizduoja, jog Sezanas iš tiesų dėl to, kad viską žino, nebūtų davęs sutikimo savo geriausiam draugui aprašyti ir publikuoti tai, ką pats apie save pasakė. Sezanas puikiausiai susigaudė, kur kalba romanistas, kur draugas. Žoakenas Gaske nurodo: „Kai paskui knyga, o taip pat Lantje charakteris, pradeda dvišakotis, kai Lantje gresia pamišimas, Sezanui aišku, kad to reikalavo kūrinio planas, kad Zola tada visai apie jį negalvojo, šiaip ar taip, rašė romaną, ne memuarus.“ Bet vis dėlto yra pernelyg daug detalių, bylojančių, jog už apibendrinto Klodo paveikslo stovi tikrasis Sezanas: *Kiek kartų anuomet jis regėjo Klodą didžiu žmogumi, kurio nežabotas genijus kada nors paliks toli toli už savęs visus kitus talentus...* Štai ką jam prikiša Zola. Kad nepasidarė Mikelandželu. *Tai buvo kova be atokvėpio, darbas, vien darbas po dešimt valandų per dieną, atsidavus su kūnu ir siela. Ir po dvidešimties tokio kūrybinio degimo metų va kas tepasiekta, šitas menkas niekas... Tiek vilčių, tiek graužimosi, visas gyvenimas praėjo sunkiose gimdymo kančiose — ir va kas, va kas, dieve mano!*

Šito „va kas“, triskart į jį įsmeigto, Sezanas jam negali dovanoti. Viskas išaiškėjo: Zola labai myli Sezaną, šiek tiek jo gailisi ir truputėlį niekina. Sezanas, iš išdidumo visada linkęs save žeminti, Sezanas, toks, kokiu jis save laikė, negalėjo dovanoti Zola už Klodą Lantje.

Mat, Sezanas ir pats ne visada tikėjo *esąs didelis dailininkas.* (Nereikia stebėtis, Van Gogas šito apie save ir žinot nežinojo!) Sezanas, būdavo, čia kupinas pasitikėjimo, čia kankinasi, abejoja. Tarpais jis jaučia savo vertę ir laikosi šauniai. Tarpais tvirtina, kad jam kažko trūksta ir kad tai nepataisomas dalykas. (Dėl to jį, kaip ir Van Gogą, visada žavėjo besieliai virtuozai.) Taip kad tasai abejojantis Sezanas atpažįsta save, skaitydamas apie šitą nevykėlį, ir rėkia iš skausmo. Puola jo pasitikėjimą, ir šiaip sunkiai bepalaikomą, žeidžia jo išdidumą, išvelka nuogai draugystę *(gal bedugnė, kurion Zola įmeta Klodą, seniai jį traukia),* ir dėl to Sezanas atsitvers siena. Kiekvieną kartą, kai tik

išeis kalba apie jo susipykimą su Zola, jis tvirtins, kad „Kūryba" čia niekuo nedėta. Šitas atkaklus neigimas atrodo labiau įtikimas, negu tiesioginis prisipažinimas.

1886 metų balandžio pirmosiomis dienomis Zola gavo iš Polio laišką:

Gardanas, 1886.IV.4.

„Mielas Emili,

Ką tik gavau „Kūrybą", kurią malonėjai man atsiųsti. Dėkoju „Rugonų-Makarų" autoriui, kad jis toks geras — neužmiršta manęs, ir prašau leisti jam paspausti ranką, prisiminus senus laikus. Įspūdžiui [1] prabėgusiųjų metų pasidavęs Tavo

Polis Sezanas."

Zola keliskart perskaito raštelį. Jis pritrenktas. Čia tyčia „mielas Emili" atskirtas nuo „Rugonų-Makarų" autoriaus. Tas laiškas, kur užsimenama tik apie draugystę praeity ir su pabrėžtu sezanišku įžūlumu trečio asmens vardu prašoma leidimo paspausti ranką (taip primenantis jo elgesį su tais, kurių nemėgo, jo oficialų pagarbumą poniai Zola, „ponui Manė"), užširdina Zola, kažką nepataisomai nutraukia.

Po kelių dienų Gabrielė paliepia dvi Sezano drobes nunešti ant aukšto ir į jų vietą pakabinti Gijeme darbus.

1885 metų kovo mėnesį turi atsistatydinti Žiulis Feri, užsienio reikalų ministras. Jauna Respublika raitosi, režimo dieglių varstoma. Keistas ažūrinis statinys išdygsta revoliucijų žemėje Marso lauke ir kelia savo patetiškas vabalo kojas į mėlyno šilko dangų: ponas Eifelis sukūrė patį didžiausią nereikalingą epochos įrenginį. Keičiasi mados, bet Zola to nepastebi: mat, Gabrielė (ji vis labiau ir labiau darosi Aleksandrina) jau to amžiaus, kada moterys „renkasi" ramybę. Jis turi su ja grįžti į Mon-Dorą, užsukti į Eksą ir važiuoti į Marselį, kur jų laukia Šarpantje šeima. Bet į Marselį jie nenuvažiuos: Aleksandrina išsigąsta choleros. Zola, pasižiūrėjęs pro mikroskopą į tą kablelio formos bacilą, atrastą prieš porą metų, tik palinguoja galvą: jis, nepri-

---

[1] Būtent „įspūdžiui" *(impression)*, o ne impulsui *(impulsion)*, kaip paprastai klaidingai skaitoma.

pažįstąs metafizikos ir religijos, jaučiasi pasimetęs tarp be galo mažo ir be galo didelio.

Ir štai miršta Hugo! Kaip visi žmonės, Zola skaito jo nepaprastą testamentą. „Aš atiduodu penkiasdešimt tūkstančių frankų vargšams. Aš noriu, kad į kapus mane nuvežtų su prastu jų vežimu. Aš atsisakau pamaldų bažnyčiose ir prašau pasimelsti už mane visas sielas. Aš tikiu Dievą.“ Kvapą ima skaitant! Atidėjusi visus reikalus, susirenka Ministrų taryba; municipaliteto taryba išleidžia įsaką dėl Eilau aveniu pavadinimo Hugo vardu ir dėl Panteono bažnyčios nebenaudojimo kulto reikalams: joje ilsėsis poetas. Katafalkas, aptrauktas krepu ir uždengtas didžiuliu šydu, stovi prie Triumfo arkos. Dega trisdešimt du neva bronziniai *(sic)* kertuoti trijų metrų aukščio liktoriai.

Pirmadienis, dangus sumuręs, debesuotas, procesijoje eina Paryžiaus ugniagesiai, Patriotų lyga, Masonų ložės, gimnastų draugija „Revanšas“, Literatų draugija... Valdžia apsupa šventąjį senį gerai ekipiruotais konformistiniais daliniais. Yra čia komunarų su tokiom bliuzėm, kaip nešioja Kurbe, grįžusių po kraujo nuleidimo Versalyje. Sultonuoti kirasyrai vaiko manifestantus, tapšnodami kardais: šitie pretorionai moka panaudoti dekoratyvinę detalę. Už jų traukia raudanti milijoninė vyrų ir moterų minia.

Tik toks sakališkų akių jaunasis Žoržas Lekontas galėjo pamatyti iš balkono Sen-Žermeno bulvare, kaip Patriotų lygos pirmininkas Deruledas atsiskyrė nuo kortežo ir priėjęs pabučiavo Viešųjų darbų ministerijos šveicorių: tas, luošas, be kojos, visus medalius susikabinęs ant krūtinės, sustingęs it statula — pusė medžio, pusė mėsos (ir norėdamas tokio nesugalvosi) — vienintele ranka kariškai gerbė genijų, vežamą kojom į priekį.

Emiliui Zola spaudžia gerklę, tirta smakras po barzda: vidury tos didžiulės minios, kokios dar nebuvo regėjęs šis amžius, jis laidoja savo jaunystės palaikus.

Dienos bėga viena po kitos, ir vienas po kito stoja vis nauji tomai knygų spintoje, specialiai paskirtoje Metro veikalams. *Nė dienos — be eilutės.* Bet nė puslapio — be dienos. Išmarginti puslapiai — sudegusios dienos.

1886 metų vasarį Zola imasi „Žemės“. Jis pabuvos šešetą dienų Bose, Klua kantone. Tiek užteks, drauge sudėjus Medano patyrimą. Polis Valeri šaipysis: šitam romanistui eksperimentatoriui, pasišovusiam aprašyti kaimiečių papročius, „ganėjo karieta pasivažinėti po Bosą“! Metai bėga, Zola mato, jog sensta — ir kas blogiausia,— žmoniškai nė nepagyvenęs; jį ėste ėda tas psichologinis laiko paspartėjimas, tarytum dienų kaspinui vis storiau besivyniojant ant praeities kamuolio, mechaniškai didėtų greitis. Jis greičiau renka medžiagą, greičiau rašo. Jaučiasi nuvargęs: atsiliepia „Rugonai-Makarai“. *Kurio galo aš lindau į šitą avantiūrą! Niekada iš jos neišsikapstysiu, niekada!*

1886 metų gegužės ketvirtąją jis atvyksta į Šartrą. Tviskančioj Šartro katedroj, kur veidai atgyja tarp rubinų, kur gyvuliai, togos, žali medžiai, velniai kyla iš herojinės šito žėrinčio legendų kolodiumo magmos, žydi it kraujas bijūnai ugninėse rozetėse, šachmatiškai išdėstyti herbiniai skydai tramdo heraldinius žvėris — pasiutiškas linijų tobulumas iš meilės Panai Marijai, kuri kyla šviesos spinduliuose, apsupta milžiniško dydžio, matyt, zodiakinių vėžių, ir ženklų neregėtų, tik stebukladariams suprantamų, ir žaibų žaibuojančių; ji eina su tuntu statistų, magiškoje jų procesijoje yra ir blogi faraonai, ir Tiberiados žvejai, ir šventas Liubenas, ir šviesiaplaukė Magdalena su savo kvatoklėm draugėm, ir visi šventieji kankiniai įvairiaspalviais drabužiais, kas peilį atkišęs, kas kūjį, reples, piautuvą, žirkles, kas deglą, žiūrint, kuo buvo kankintas; ir priešais šitas aiškumo stigmatas, kurios parklupdo netgi netikintįjį, priešais šituos vitražus, kuriuose vien visagalio dievo pirštas galėjo atvaizduoti tuos miriadus purslų, tą mirgesį, neaiškią fosforescenciją, Zola nusprendžia, kad katedra *tuščia, truputį apleista, baisiai didelė, šalta ir niūri lyg griuvėsiai, o šviesos gauna tik pro vitražų langučius.*

Būtų ko piktintis! Jeigu, žinoma, remtumėmės tuo vienu pasakymu. „Svajonėje“ Zola pasirodys išmanąs apie vitražus. „Kunigo Mure prasikaltime“ gėrėjomės jo subtilumu religiniuose dalykuose. Tas pat bus ir „Lurde“. Tad kas yra? Šiuo metu Zola žiūri tik į žemę.

Jis apvažiuoja kraštą karieta, išsinuomota Blanšos aikštėje, visą laiką žymėdamasis pastabas, kurios primena jo

draugų dailininkų škicus: *Fermos ir kaimai melsvi giedrą rytą. Vienas už kito. Keliai baltutėliai, be medžių, eina per žalius laukus; lygūs ir tiesūs kilometrų kilometrais; ir telegrafo stulpai horizonte, medžių guoteliai, labai toli pakraštys miško, giraitė, daržinė, oazė. Horizonte stypso keli vieniši medžiai, pliki ir liūdni. Sukasi mediniai malūnai, užpakaly pristatytos kopėčios. Telkšo balos, mėlynos ir pilkos...* Pisaro paveikslas.

Šatodene, „Gero artojo" kavinėje jis šnekasi su ponu Priudomu, laikraščio „Le Patriot de Šatoden" leidėju ir redaktorium, su įžymiais miesto piliečiais ir notarais. Skaito knygas: „Žemdirbiai Prancūzijoje", „Žemės ūkis ir žemdirbiai", Arno Berkeno „Mažąjį žemdirbio žinyną"... Užsirašo šitokį Robero Tijebo, Šampanės gamtininko ir didelio fantasto, posakį: „Jei tas vėjas nesiliaus, lauk, kad mėšlais imtų kristi." Seka sutuoktinių Toma iš Romoranteno apylinkės bylą: jie kaltinami sudeginę savo fermos krosnyje senutę motiną. Procesas vyko Blua prisiekusiųjų teisme 1886 m. lapkričio 22—23 d. Zola perdirbo savo romano planą ir pakeitė vieno personažo — tėtušio Fuano — mirtį.

Draugai jam patarė: „Jums reikia pasimatyti su Gedu." Tai svarbu ir romanistui, ir socializmo teoretikui, bet sueiti ne taip lengva. Aleksisas imasi pasiuntinio vaidmens. „Aš kreipiausi jūsų vardu į Gedą, ir jis tučtuojau labai mielai sutiko, tik prašė atidėti aštuonioms ar dešimčiai dienų ryšium su kai kuriais įvykiais ir rinkimais..." Kai dėl pasimatymo vietos, Gedas pridūręs: „Tegul ponas Zola nurodo, kur norėtų, maloniau būtų už pusryčių stalo — išvengtume kaustančios ir šaltos interviu atmosferos." Gedas išduoda rašytojui leidimą į darbininkų partijos sekcijos susirinkimą, kuriame sakys kalbą. Zola mato: lyderis, irgi akiniuotas, su tokiu pat, kaip jo, kostiumu, dėsto socialistinę doktriną ir pridedamąją vertę; jis *truputėlį susitaršęs, gunktelėjęs, koščioja, kalba karštai, įnirtingai gestikuliuodamas ranka, balsas skardus, rėžiantis.*

Klausydamasis Zola brūkšteli: *Visos 89-ųjų idėjos — senas žaidimas, 93-ieji — tik būgnų dundesys. Tarp kitko, nepavojingas (sic). Didžiąją revoliuciją pavadino legenda, pritaria Teno tyrinėjimams ir t. t. Smulku, niekinga, palyginti su tuo, kas dar padarytina — su tikrąja revoliucija.*

Valdžia turi pereiti į kitos klasės rankas, į darbininkų, kad nebebūtų kapitalistinės katorgos, buržuazinės vyriausybės. Ne anarchistas, priešingai, organizatorius... Mato aiškiai ir en bloc: revoliucinė vyriausybė pakeis dabartinę be atžvalgos į kaimynines valstybes, judėjimas, sako, tur būt, persimes iš kaimynų.

Birželio mėnesį Zola parašo Van Santen Kolfui: *Kokį tik klausimą dabar imuosi tyrinėti, visada susiduriu su socializmu.*

Taip, kapitalinės reikšmės susitikimas.

Bet Zola romanistas taip pat nori įvesti į sceną žemę, *žemę maitintoją, kuri duoda gyvybę ir šaltai ją atsiima. Tai didžiulis, visada esantis, ištisai knygą užpildantis personažas. Žmogus, kaimietis — tik vabalas, kuris ant jos bruzda, plūša, kad išplėštų iš jos sau pragyvenimą...*

Tuo jis skirsis nuo Balzako, savo amžinojo varžovo, kurio herojai nė kiek ne baltesni už jo. Jau vien iš pavadinimų, imant juos paraidžiui — „Kaimiečiai“ ir „Žemė,— matyti esminis tų dviejų romanų ta pačia tema nepanašumas.

Zola visas įlindo į „Žemę“. Bendrus gimstančio socializmo bruožus jis mato, o politinių įvykių raida menkai besidomi. Po Liepos keturioliktosios parado Lonšane visa Prancūzija dainuoja Pauliuso kupletus:

Kariūnais žavisi žmona,
Kai defiliuoja jie gatve.
Ims uošvė vartaliot akis,
Vos tiktai spahį pamatys,
Bet aš žavėtis tegaliu
Vien Bulanže — generolu.

Penkiasdešimt tūkstančių fanatikų užplūsta Liono stotį, ir moterys gulasi ant bėgių, kad tik generolas neišvažiuotų į savo postą Klermon-Ferane. Zola dėl to nei šilta, nei šalta. Kodėl? Matyt, jam reikia pajusti ryšį tarp gyvenimo ir to, ką šiuo metu rašo, kad „ateitų į protą“.

„Žemė“ — „paleistuvystės Georgikos“, Anatolio Franso žodžiais tariant, yra nuosekliausiai *natūralistinis* Zola romanas. Bet kažkokia dvasia gaubia Fuaną, šitą mužikų ka-

ralių Lyrą, kuris, seksuališkai mylėdamas žemę, ryžtasi ją išdalinti vaikams ir kurį, kaip tą Šekspyro karalių, vaikai išvaro. Jo sūnus, savo pačios padedamas, išprievartauja svainę. Pati, užsimojusi dalgiu, suves sąskaitas su kūdikiu sesers įsčiose. Iki pat jo baisaus galo: sūnus gyvą sudegina lovoje tėtušį Fuaną, panašiai kaip sutuoktinių Toma byloje! Visiškas gyvuliškumo siautėjimas. *Tikroviškas,* paskubėkime pridurti. *Dar* tikroviškas. Paklauskit bet kokį kaimo žandarą ir sužinosit, kad „Žemėje" aprašyti nusikaltimai — anaiptol ne liguistos fantazijos vaisius, kad Atridų vis randasi prie karvių.

Ar Zola patikimas liudininkas? Nuo pat pirmųjų „Rugonų-Makarų" tomų pasirodymo tas klausimas buvo visiems ant liežuvio. Pirmas jį ištarė kritikas Sarse. Pažymėjęs, kad „Rugonai" apskritai stiprūs, jis imasi juos blusinėti. Girdi, Zola nežino, jog bakalauro laipsnio 1810 metais nebuvo, kad Ženeva tuo metu priklausė prancūzams ir buvo svarbiausias Lemano departamento miestas, kad 1853 metais Operos nė būti nebuvo, kad lakštingalos rugsėjo mėnesį nesuokia. Tas pedanto kabinėjimasis prie pasaulio kūrėjo, žinoma, smulkmeniškas, bet šiaip Sarse gerai paruošė, ką norėjo pasakyti: „Jūs vis kalbate apie tikrą tiesą, betgi jūs esate vaizduotės žmogus ir priimate už tiesą haliucinacijas, kurias gimdo nuolatos jaudinamos smegenys." Romanistui Tiesa yra tikrai vienas iš tų šifro raktų, kad mokėtų už jį nepatikrinęs. Kritikui Sarse tiesa — tai tikslumas. Jis norėtų, kad menininkas nupieštų kiekvieną lapelį. Zola tiesa — biologinė. Nesutaikoma antinomija ir antipatija.

Ir vis dėlto Zola gaus užmokėti už savo natūralistinės dialektikos šlubumą. Juk jis pats, ne kas kitas, mokslinės tiesos idėją romane pavertė dogma! Šitaip keliant klausimą, negalėjo neįsiliepsnoti triukšmingų ginčų. Juoba kad triumfas šaukiasi smūgių ir Zola neturi žmones nuginkluojančio kuklumo. Ir jam pataikys į pačią skaudžiąją vietą.

Zola instinktyviai, iš išskaičiavimo ir tikros meilės sutinka jaunimą be galo širdingai. Kas kad jis turi milijoną skaitytojų (mažiausiai!), jis žino, ko verti keli fanatikai. Jis dažnai pasiduoda demagogijai, epochos ligai, kuria sirgo tiek respublikonai, radikalai, socialistai, tiek ir jų priešininkai. Leonas Dode gražiai pavaizduodavo tą demago-

giją, švebeldžiuodamas jauniems bičiuliams ar sau pačiam baisiausias kvailystes kaip koks Mak-Mahonas literatūroje: „A, cia jūs, saunusis jaunimas, dirbkite, dirbkite, drauguziai..." Šituo truputį nusidėdavo ir Zola. Tegul sau Mirbo, kuris čia giria jį, čia apsisukęs sutrina į miltus, galvoja, kad „Žemė" — gan abejotinos fantazijos vaisius", tegul sau Anatolis Fransas sako: „Ponas Zola vertas didžios pagailos", Zola jų žodžių neima į širdį. Bet šit sužino, kad jaunimas kelia prieš jį galvą!

Jis puolė Hugo, o dabar pačiam reikia gintis. Regis, taip neseniai buvo sueigos „Gerbua" ir „Naujųjų Atėnų" kavinėje, „Medano vakarai"... Aistringasis mokytojas tikrai susijaudinęs, kai atskleidžia 1887 metų rugpiūčio 18 dienos „Le Figaro" numerį. Tučtuojau meta akį į parašus: Polis Bonetenas, Žozefas Roni vyresnysis, Polis Margeritas, Giustavas Gišas. Uf! Jeigu jis juos šiek tiek pažįsta, ypač Boneteną, tai dėl to, kad jie buvo atėję prašyti užtarti pastarąjį! Apsiraminęs ima skaityti branderį.

Zola nusišluosto pensne, nesusilaikęs šūkteli: „Ach, vyručiai, kepštelėjot man, a?" Jie prikiša, kad „jis dezertyravo, emigravo į Medaną", kad stilius „išpūstas kaip Hugo", kad „tyčia smarkiai pasinešė į obsceniškumą... Iš pradžių peržengė dorybingumo ribas iš reikalo, o paskui tai pavertė principu". (Kerta iš peties! Bet kas jiems pasakė tai?) Jų manymu, taip yra dėl to, kad rašytojo vyriškas aparatas *(sic)* netvarkoj... kad jį kankina „atsiskyrėlio vienuolio manija, pilvo besotiškumas..." „Jaunystėje jis buvo labai neturtingas, labai drovus, negavo pažinti moters tada, kai vyrui ją reikia pažinti, ir, matyt, jį persekioja iškreiptas moters paveikslas... Gal Salpetriero gydytojai galėtų nustatyti jo ligos simptomus..." (Dievaži jie mane siunčia pas Šarko!)

Žinoma, erotinis Zola kūrybos charakteris „Žemėje" dar sustiprėjęs. Bet šitame siautuly — visa epopėjos dvasia. Karvės kergimo scena išties homeriška. Penkiolikmetė Fransuaza suima jaučiui už kulės ir kilsteli, kad gerai įeitų. *Jis pažvalėjo nuo mėšlo smarvės. Geram patinui smagu ją uosti, kvėpti, lygiai kaip ir žemės kvapą vaisos metu.* Zola save sutapatina su tuo jaučiu. Jam netelpa galvoj, kad tai būtų bloga. Jis toliau skaito:

„...Mes išsižadame šitų zolistinės retorikos žmogynų (ačiū už naują būdvardį), šitų nežmoniškai keistų milžiniškų siluetų, be galvasūkio sukirptų ir brutaliai išmėtytų (rašo kaip Lemetras!) kupetomis po laukus, kuriuos viena akimi regėjo pro ekspreso langą. (Ai!) Gaila, žinoma, bet mes ryžtingai nusigręžiame nuo šito benkarto, nuo „Žemės", paskutinio veikalo, pagimdyto didžios galvos, kažkada mums davusios „Spąstus"... (Na ką gi! Užkaskit mane!)

Jie taip ir daro:

„Žemė" — tai ne laikinas didžio žmogaus nepasisekimas, tai nepagydomas patologinis skaistuolio sutrikimas."

Zola veidas persikreipia. Viskas aišku.

Aš nepažįstu šitų jaunuolių. Jie ne iš mano aplinkos, tad negali būti mano bičiuliai. Šiaip ar taip, jeigu jie sakosi esą mano mokiniai, tai jais pasidarė be mano žinios. O jeigu jie nėra nei mano bičiuliai, nei mokiniai, tai kurių galų jiems reikia manęs išsižadėti?

Zola apėmęs nuovargis, storų žmonių nuovargis. Jam kelia nerimą širdis. Jis ketina vėl važiuoti į Ruajaną. Bet savo keliu nori pasitikrinti, kiek teisingas jo nujautimas dėl šitos kiaulystės iniciatorių. Huismansas jam pranešė: „Parašė šitą paskvilį vienas nepraustaburnis (nesunku, beje, užuosti), vardu Roni, o mintį ir eigą davė Bonetenas. Kiti čia buvo tik kvailio vietoj. Dabar — ar kartais Boneteno, to išties švinktelėjusio padaro, nebus sukurstęs viena persona, pas kurią jie visi lankosi? Aš itin linkęs taip manyti, iš smarvės lyg ir atrodo, kad pakepta už Paryžiaus ribų."

Šanroze ar Otejyje?

Ši „machinacija" greičiausiai buvo parengta Šanroze, viešint pas Alfonsą Dode, kuris į visa tai žiūrėjo abejingom arba linksmom, arba nuvargusiom „Mažylio" autoriaus akim. Žoržas Renaras kandžiai pacituoja šiuos Alfonso Dode žodžius: „Aš būčiau turėjęs kur kas didesnį pasisekimą, jei būčiau panorėjęs pasistatyti krautuvėlę priešais Zola krautuvėlę. Bet mes iš abejingumo leidom laikyti save jo šalininkais, ir šiandien visa spauda kalba tik apie Zola. Šlovė atiteko jam vienam."

Šeimininko sūnus Leonas parodo savo iltis: „Nėr ko stebėtis, kad demokratinės šunybės taip ir lenda iš šito šungalvių draugo! Jo šuniškas požiūris į būtį, aplinką, gyve-

nimo sąlygas bei aplinkybes. Ir nosies galiukas dvišakas, visai kaip šuns, ir galūnių — rankų kojų — neurozė, ir visa liūdna savimylos fizionomija!“

Prieš tai Edmonas de Gonkuras keletą dienų viešėjęs pas Dode. Jis buvo liguistai pavydus ir vis tebegiežė apmaudą ant Napoleono III už 1851 metų gruodžio antrosios valstybinį perversmą: tądien pasirodė jo pirmoji knyga! Gonkuras tvirtindavęs, kad „Kūrybos“ pavadinimą Zola nuplagijavęs nuo jo anksčiau išėjusios knygos „Gavarni ir jo kūryba“! Tai jis padrąsinęs Roni vyresnįjį, manifesto redaktorių, ir Boneteną, iniciatorių. Nors Gonkuras ir Alfonsas Dode savo laiškuose sakosi nieko apie tai nežinoję, yra pagrindo manyti, kad mažų mažiausiai savo tyliu pritarimu vyresnieji draugai bus padrąsinę maištininkus.

Matyt, jau ir anksčiau būta visokių Emiliui Zola skaudžių vaidų, kad savo laiške Alfonsui Dode 1886 metų balandį rašo: *Vadinas, mano bičiuli, aš nejučiom darausi žiaurus, nes jūsų laiško post scriptum mane pritrenkė. Ką tokio aš galėjau pasakyti? Visiškai neprisimenu. Išeina, kad man nevalia laisvai pareikšti savo nuomonę apie Driumoną, kuris tiek ir tiek kartų rašė apie mane, pametęs bet kokį saiką ir orumą? Aš žinau, jis jūsų draugas, o argi aš ne jūsų draugas? Ir aš, atrodo, dar tiek neužsimirštu ir jūsų akyse nesu jo išvadinęs „išeinamų valytoju“. Reikalas čia daug rimtesnis. Nesutarimas tarp mūsų didėja, mes nebegalime vienas kitam pasakyti to, ką manome, vienas kito neužgavę, pagaliau mus vis labiau ir labiau vieną nuo kito tolina tai, kad mūsų mintys ir žodžiai nebesutampa. Jūsų laiškas mane didžiai nuliūdino, jis dar kartą parodo, kad mūsų „trio“ serga mirštama liga.* Zola teisingai suvokė. Istorija su Penkių manifestu yra tipiškas pavyzdys to, kas humoristiškai pakrikštyta „literatūrine brolybe, tąja budria neapykanta“.

Jei Alfonsas Dode į tą dalyką pažiūrėjo kaip į farsą, tai Edmonas de Gonkuras neslėpė savo pykčio.

Spalio keturioliktąją jis parašė Zola: „Neseniai, ryšium su Penkių straipsniu, pasirodžiusiu „Le Figaro“, straipsniu, apie kurį, garbės žodis, ničnieko nežinojau (jis išspausdintas tuo momentu, kai aš jaučiausi taip blogai, jog, publikacijos dieną apsilankęs pas Poteną, paklausiau jį, ar

10. Zola savo darbo kabinete Medane

11. Žana Rozero

nemirsiu nuo skrandžio), jūs į savo atsakymą „Le Žil Blaso" interviuotojui įdėjote šitokios prasmės frazę: nors esama rimto pagrindo manyti, kad Dode ir Gonkuras yra šios istorijos inspiratoriai, aš nenoriu tuo tikėti... frazę, pasakyčiau, tikrai makiaveliškà, kuri davė dingstį visiems, kas tik mus sutikdavo, Dode ir mane, klausti: „Skaitėt, kokį kaltinimą jums metė Zola?" — žodžiu, frazę, kurios pasigavę laikraščiai žiauriai užsipuolė mane asmeniškai, esą, žemas pavydas dėl jūsų uždirbamų pinigų bylojąs mano lūpomis! Na kaip jums tai patinka? Argi aš pavydžiu Dode, kuris uždirba nė kiek ne mažiau už jus, ir t. t."

Laiškas labai padrikas ir turinio, ir formos atžvilgiu! Jau anksčiau išbraukęs Zola iš savo akademijos narių, jis lygiai taip pat pasielgė su Anri Searu, 1887 metų lapkričio penktąją jį pakeitęs Roni vyresniuoju: mat, Searas atsisakė pasirašyti Penkių manifestą, o Roni buvo jo redaktorius. Draugystė nutrūko visai.

Pirmasis iš signatarų, Polis Margeritas, tuoj po to, kai išėjo „Žlugimas", atsiprašė: „Prisidėdamas anuomet prie Manifesto, nukreipto prieš jus, aš padariau negerą darbą, kurio biaurumo tada savo jauna galva nesuvokiau, bet paskiau jo gėdijausi." O Roni ir Gišas prisipažino tik praėjus ketvirčiui amžiaus: pirmajam nuo šios avantiūros palikę „baisiai šlykštu", antrajam buvę „sarmata ir graudu" ją prisiminti. Liusjenas Dekavas, geriausias iš šitos kompanijos, savo ruožtu tapęs senu liūtu, 1927 metų spalio šešioliktąją viešai pareiškė Medane: „Kartą ketvertas mano draugų ir aš pasielgėm su Zola kaip sūnūs palaidūnai ir išdūmėm pliaukšėdami emancipuotų vežėjų botagu. Kur buvo mūsų protas? Ar negalėjome kaip nors geriau prisipažinti esą jo mokiniai, negu jo išsižadėdami?"

Na, o Polis Bonetenas, romano apie masturbaciją „Šarlo linksminasi" autorius, pats kaltas būdamas, amžinai Zolą kaltindavo. Humoristas Žiulis Žui savo eilėse išdirba kailį tam vaizdingam personažui:

Šarlo, nebūk toks užgaulus!
Ištvirkina smagumai žmogų!
Tad kam klampint į juos kitus?!
Verčiau pats grimzki į tą blogį!

Neniekink taip žmonių kitų,
Vaizduotojau tikrovės scenų!
Numiręs leipsiu aš juoku:
Zola šlykštus, mat, Bonetenui! [1]

Tarp kitko, Bonetenas atsisakė savo ankstesnių pažiūrų. Laiške Giustavui Žefrua 1898 metų liepos 21 d. jis rašė: „Tu man suteiksi malonumą... jeigu praneši E. (Zola), kad protestantų kapralas, tų pačių (tokių jaunų!), kurie stojo prieš „Žemę" „Le Figaro" laikrašty, per tave reiškia jam karštus susižavėjimo žodžius."

Pagarbiai apie „Žemę" atsiliepė Malarme, romanistui tolimiausias rašytojas: „Dviem genialiais štrichais, ir, matyt, vienos kilmės, jūsų dėka pasipildė Menas: tai šituo gyvastingumu, sklindančiu iš jūsų personažų iki pat odos, kurią mes gauname palytėti, ir kiaurai pro visą peizažą cirkuliuojančiu kiekvienam puslapy; taip pat tipų skirstymu tarp daugelio būtybių ir minios, kurią jūs stebite iš gan didelio atstumo, iš kur į ją, reikia manyti, nukreiptas bešališkas Gamtos žvilgsnis. Šitai aš randu „Žemėje" ir žaviuosi visada." Iš tų gan miglotų, Zola nuomone, komplimentų jam kažkaip įstrigo širdin vienas žodis, kurį Malarme paskui dažnai vartodavo — ir dažniausiai kalbėdamas apie Zola kūrybą: „jo nepaprastas gyvenimo pajautimas, minios sąjūdžiai, Nana oda, kurią mes visi glamonėjome". Po ledine Malarme išore slypi „odos poetas". Jo poezija pasidaro aiškesnė, pririnkus jai sensualumo raktą. „Žemė" irgi „odos drama". Poetas, užsidaręs savo hermetizmo kiaute, ir audringas romanistas susiranda vienas kitą gilumoje. Pagyrimas „Žemės" autoriui buvo juo mielesnis dėl to, kad toji „odos drama", kurią ilgai atidėliojo ir pagaliau baigė, jį visiškai nualino.

[1] „Le Ša nuar", 1887 m. rugpiūčio 27 d.

Penktoji dalis
PAČIAME AMŽIAUS STIPRUME

Aš nelaimingas. Tas dalijimasis, tas dvigubai susiklostęs gyvenimas baigia mane įvaryti į neviltį... Aš svajojau visus savo artimuosius padaryti laimingus, bet matau, kad tai neįmanoma, ir pirmas dėl to kenčiu.

I

1888-ųjų pavasaris.— Žana Sofi Adelė Rozero — mergina iš Grezo paveikslo.— Lizdelis Sen-Lazaro gatvėje.— Tarp Aleksandrinos ir Žanos.— Dviratininkas ir fotografas. — 1889 metų rugsėjo 20 diena: Deniza.— Briuselio gatvė Nr. 21a.— Įgyvendinta „Svajonė".— Smėlio pilys.— Pagal Bašelarą.— Dviguba „Daktaro Paskalio" dedikacija.

Ji buvo žavinga: aukšto liekno stoto kaip Žano Gužono nimfa, ilgų lyg nutekintų kojų, laibo stamantraus liemens, pilnakrūtė, dailaus pilno kaklo, lanksčių rankų. Kiek žavesio turi tvirtas liaunas kūnas! O ypač oda, spindinti, *balta, švelni kaip šilkas, dieviškai graži.*

Oda.

1888 metų pavasarį Zola dirba Medane. Langai atviri į žalius, saulės nuauksintus Senos krantus. Girdi šaižius traukinių švilpukus (jis aprašys traukinį „Žmoguje-žvėryje“), gailų buksyrų kaukimą. Nuo skrandžio išsiplėtimo jam atsirado pilvas. Kas tik kiek — tuoj dūsta. Kartais ima ir snūsteli ant popieriaus lapo. Atsiskyrėliškas rašytojo gyvenimas atsiliepia nervams, lašiniais apaugę raumenys prašyte prašosi mankštos. Ponios Zola baltinių podėly dainuoja skambus jaunas balsas. Kartais Zola jo pasiklauso ir nusišypso. Bet šypsena greit užgęsta. Ir be veidrodžio jis gerai žino, kaip atrodo. *Ištisom savaitėm, mėnesiais šėlsta many audra, troškimų ir apgailestavimų audra.* Nebėr ko besitikėti. Viso labo iš jo bus tik sumiesčionėjęs liudytojas. Ir vis eis storyn toje apsiprastoje buity tarp Aleksandrinos, savo šunų, rožių, draugų, tiražo tikslinimų, iki vieną gražią dieną sprogs jam širdis.

Palinkęs ant popieriaus, rašo, spausdamas plieninę „rondo“ plunksną. Kauburėta praplikusi kakta skersom raukš-

lėm išvagota, akys pavargusios, nelinksmos, veidas susenęs. Vienoje fotografijoje jis nutrauktas su naktiniais marškiniais, išpurtęs, deformuotas, negražus, auksiniai pensne gailiai kybo ant raištelio galo.

O po pusantrų metų objektyvas įamžino jį pajaunėjusį visa dvidešimčia metų: pilvo nebėra, vietoj barzdos žavi barzdelė, su dailaus kirpimo kostiumu, šviesiom priderintom pirštinėm ir elegantišku skėčiu. Ir plaukai kitaip šukuojami, nuo pakaušio labiau ant kaktos, užtat plikė sumažėjusi.

Daktaro Tuluzo duomenimis, maksimalus rašytojo svoris siekęs apie 100 kg, talijos apimtis — 114 cm. Jis stengėsi sulieseti. 1887 metais per Kalėdas Medane pasisvėrė: vis dar 176 svarai 200 gramų, nors labai griežtai laikosi režimo! Jis tvarkingai žymėjosi savo svorį. Štai keletas įrašų jo ranka: *Ruajanas*, 1888 m. rugpiūčio 19: 146 (svarai). 1888 m. spalio 7: 146 (svarai), 100 (gramų). *Paryžius,* 1889 m. gegužės 12: 152 (svarai). *Medanas,* 1890 m. gegužės 11: 156 (svarai). 1890 m. birželio 22: 151 (svaras). Ir t. t. Svoris „stabilizavosi“ 75 kg. Ypač daug jis numetė nuo 1888 Naujųjų metų iki atostogų galo: trisdešimt svarų mažiau nei per dešimt mėnesių!

Receptas? Jį davė tapytojas Rafaeli: valgant visai nevartoti vyno, per dieną išgerti tik litrą karštos arbatos. Zola atsisako krakmolingų daržovių ir maitinasi vien kepta ar pakepinta mėsa. Juokingiausia, kad jis verčia laikytis to režimo ir Aleksandriną (dar kitaip vadinamą Lulu), kuri irgi stora. Iš pradžių jokių žymesnių rezultatų, netgi priešingai! 1888 m. rugpiūčio 19 Aleksandrina sveria 163 svarus, o 1889 m. gegužės 12 — 176 svarus! Vėliau, 1900 metų gegužėje, ji nukris iki 156 svarų, bet kitos priežastys bus tai nulėmusios, daugiausia pavydas. Vadinasi, galima kalbėti apie meilės kančias ir jų įtaką pusamžių žmonių svoriui.

Taip ir yra — Zola įsimylėjęs! Šitas stulbinantis fizinis atsistatymas prasideda tuoj po Penkių manifesto, kurio autoriai jau buvo jį beužkasą! Metamorfozė įvyko taip greitai ir natūraliai, kad draugai pastebėjo tik patį faktą! Jie jau buvo susitaikę su tuo, jog karingas rašytojas, me-

tams bėgant, darosi mandarinu natūralistu, ir šit pamato po atostogų sveiką įdegusį vyrą, žvaliai sau einantį per Eliziejaus laukus su aukšta laiba moterim tamsiais garbiniuotais plaukais, iš kurių surinktas koketiškas šinionas. Jos elastingas žingsnis, kukli, užsisvajojusi ir jausminga veido išraiška, gazelės akys, apskritučiai skruostai, maži ausų speneliai. Kitą dieną juos sutinka važiuojančius dviračiais. Ji mina prie pat trotuaro, o jis, iškėlęs galvą,— šalimais, galantiškai saugodamas ją nuo gatvės judėjimo pavojų. Padangos cypia per dulkes. Zola ir nepažįstamoji traukė per Bulonės mišką į Salas pusryčiauti. Emilis kramtė kašu [1]!

Polis Aleksisas vienas iš pirmųjų suprato, kuo čia kvepia. Gerulis Triublo [2] seniai laukė tokios revoliucijos! Žinoma, jis gailėjo Aleksandrinos-Gabrielės ir netgi manė, kad ji pakels triukšmą, bet, jo nuomone, Aleksandrina pati kalta: būdama vyresnė, nemokėjo slėpti savo amžiaus, žiūrėjo tik savo respektabilumo, per ją ir Zola kažkoks atbukęs pasidarė. Žinojo, kad ji pavyduliauja visoms draugų žmonoms, ypač poniai Šarpantje ir Žiulijai, Alfonso Dode žmonai. Išties nelinksma, svarstė Triublo, leisti visus vakarus su Lulu-Sandrina tarp mikstūrų buteliukų ir bigudi!

Aleksisas prisiminė smulkius faktelius, kuriems tada neteikė reikšmės. Prieš išvažiuojant šeimininkams į Ruajaną — tai buvo gegužės mėnesį,— Medane atsirado aukšta mergaitė amžinai su daina lūpose. Ponios Zola galva buvo pramušta drobėms, levandai, spintoms, ir ta mergaitė gavo tvarkyti baltinius. Jei ne būsimos vedybos, mergišius Aleksisas kitu metu tikriausiai būtų apgailestavęs, kad neapsisuko apie tą švelnią rudaakę brunetę, tokią meiliai jausmingą su tamsių plaukų vainiku ant galvos. Bet vis tiek nesusilaikė linksmai nepasiteiravęs apie ją savo draugą. Zola atsakęs:

— Žana — darbininkė, ją rekomendavo mano žmonai. Atvažiavo iš Paryžiaus, kur jai nesaldus buvo gyvenimas. Aleksandrina be jos nebegali apsieiti. Prašė, kad paimčiau ją į Ruajaną.

---

[1] Virškinimą skatinanti ir apetitą žadinanti medžiaga, gaunama iš Indijoje augančios akacijos-katechu syvų. *(Vert. past.)*

[2] Šituo vardu Zola pavaizdavo „Nuovirose" Polį Aleksisą, kuris iš jo pasidarė pseudonimą.

Mes mažai težinom apie Emilio ir Žanos meilę. Dingę laiškai, kurie gal nušviestų to romano pradžią. Ponios Zola dovanoje Nacionalinei bibliotekai romanisto darbinės pastabos, atseit, „Daktaro Paskalio" apmatai, šiuo punktu itin svarbūs, negailestingai išbraukyti. Ar būtume ten radę mums trūkstamų žinių? Visiška paslaptis. Zola gaudavo tūkstančius laiškų. Jis laikė visus savo popierius. Bet veltui ieškotume kad ir menkiausios užuominos į vienintelį jo gyvenimo nuotykį, nors apie tai nuo 1889 metų visi kalbėjo. Pasidarbavo griežta cenzūra. O gaila. Iš visko atrodo, kad per šitą adulterį, kuriam Zola nelengvai ryžosi, nes smerkė tokius dalykus ir laikė ištikimybę mylimai moteriai ar bent jau bičiulei ir gyvenimo draugei, atsiskleidė reto gilumo jausmas. Žanos jokiu būdu nepavadinsi intrigante. Ji neieškojo naudos iš to, kuris jai, kaip ir visiems, buvo Metras, o Metras visom išgalėm kovojo su jaunystės bangų mūša. Tuščios pastangos. Jau anksčiau, kai dar Žanos nepažinojo, slapta neviltis, kurios nė Aleksandrina nenujautė, jį baisiai kankino: *Jis gulė ir kėlės niūrus, prislėgtas. Priėjo ligi to, kad tokiomis nevilties krizėmis užsirakindavo savo kambary ir nei iš šio, nei iš to raudodavo ištisom valandom, draskomas begalinio liūdesio. . .*

Ir staiga — džiaugsmas, netikėtas, stiprus, saulingas!

Žana Sofi Adelė Rozero gimė 1867 metais balandžio keturioliktąją Burgundijoje, Ruvre prie Meji, Osua provincijoje. Ji buvo antra malūnininko Filibero Rozero duktė. Tarp jaunos provincialės ir Emilio atsitiko tas pat, kas prieš pusšimtį metų atsitiko tarp karšto inžinieriaus Frančesko Zola ir Durdano gražuolės Emeli Ober. Tai silpnai nušviesta pusė, tad turime būti atsargūs ir nenuklysti į romantiką. Meilės karštį, kurį paleistuviai švaisto, Zola buvo visą išsaugojęs. *Gyvenimas jam prošal praėjo, nė nepasinaudojus vyro galiomis, kurios grumėdamos sukilo dabar, kai senatvė jau buvo nebe už kalnų. . .* Ir staiga paskutiniu akimirksniu jam pasitaiko moteris, kaip tik to tipo, kuris atitinka jo širdį ir seksualumą. Zola, ir jaunas būdamas, ir jau vyras, nuolat ir nuolat prisipažindavo, kad jį traukia Grezo modelių tipas (skulptūroje — Žano Gužono). Ilgą laiką jo viengungio kambarėly kabėjo prismeigtos Grezo

graviūros. Kai jis pirmą kartą išvydo Žaną, jam pasirodė, kad prieš jį — gyvas Grezo paveikslas. Po Nežemiškosios, savo nepasiekiamo idealo, po Gabrielės, visiškai materialios realybės, Zola sutiko moterį, savo gyvenimo moterį. „Per vėlai",— tučtuojau pagalvojo jis. Ir vis dėlto su nauja energija, beje, nesitikėdamas sėkmės, jis ėmė aršiai kovoti už jaunystės šešėlio susigrąžinimą.

Šalia žmonos, jau ir šiaip nemoteriškai kietos (bent jam), ir dar taip greitai suburžuazėjusios, nuo kurios prisikentėjo senutė Zola motina, atsirado Žana, nekalta, patikli, tyra siela, nepraradusi darbininkės mergaitės naivumo. Žana buvo liaudies dukra ir tokia pasiliko. Pagaliau Zola dievino vaikus, o su Aleksandrina vaikų neturėjo.

Morisas Le Blonas, Zola garbintojas ir žentas, taip yra pasakęs apie „Daktarą Paskalį": „Išpažintim atausta apologija." Ar prasidėjo tarp Emilio ir Žanos taip, kaip romane: nuo ginčų apie mokslą ir tikėjimą, kai nusidirbęs, nerimo draskomas vyriškis per vieną tokį ginčą apkabino mergaitę ir pajuto, kaip jam neramu paliko, prisilietus to jauno kūno, skaisčios baltos odos, ir išsyk suprato dėl ko? Ar Žana pati jam atsidavė kaip Klotilda, kai įsitikino mylinti Metrą, džiaugdamasi, kad jis už ją vyresnis, nes tai dar vienas jo meilės įrodymas?

— *Argi tu nesupratai? Tu mano mokytojas, aš tave myliu. . .*

Ji, nušvitusi, žavinga, tik tylutėliai šūktelėjo, skirdamasi su nekaltybe, o jis, iš džiaugsmo raudodamas, spaudė ją glėbyje ir šnibždėjo nesuprantamus padėkos žodžius už tai, kad su ja vėl tapo vyru.

Šitai galima *spėlioti.*

O *tikrai* galima pasakyti, kad meilė gimė iš pagarbos, jautrumo, abipusio žavėjimosi, sumišusio su nuostaba. Žanai netilpo galvoj, kaip Metras teikėsi atkreipti į ją dėmesį, o Metras tiesiog apkvaito, kad graži dvidešimtmetė mergaitė nepasišlykštėjo juo, nusipenėjusiu pasaulietišku vienuoliu, dvidešimt septyneriais metais už ją vyresniu! *Tai buvo nežmoniška, bet taip išties buvo — jis alko viso šito, alkte alko tos jaunystės, to žydinčio, tokio skaistaus ir kvepiančio kūno.* Su kokia jėga skamba tie žodžiai!

Taigi nuo 1888 metų rugpiūčio devynioliktosios iki spalio septintosios Žana gyveno Ruajane su savo šeimininkais. Zola dažnai ją fotografuodavo, padovanojo jai auksinį laikrodėlį. Ponia Zola, amžinai negaluojanti, liepdavo Emiliui pasivaikščioti su Žana. Atostogavimas vyrui ėjo į sveikatą. Jis palinksmėjo. Už bendro stalo šnekučiuodavosi su Ruajano meru ponu Bijo, kuris jam aiškindavo, kaip naudotis jautria fotografijos plokštele. Dirbt mažai tedirbo, nebesidomėjo korespondencija, o kai žmona paklausdavo, ar amžinas Žanos dainavimas jam netrukdo, nustebusi išgirsdavo užsisvajojusio Emilio atsakymą: „Ji tokia linksmutė. Iškart žmogui nuotaika pasitaiso. Ir žinai ką, Aleksandrina, aš, tur būt, nebegulsiu pokaičio. Matyt, dėl to storėju."

Rudenį Zola įkurdino Žaną Sen-Lazaro gatvėje Nr. 66 [1]. Kaip „Klodo išpažinties" dedikacija Gabrielei leidžia nustatyti jų suartėjimo datą, taip iš kito Zola teksto galima atsekti momentą, kada jis tapo nušvitusiu Žanos mylimuoju. Zola mėgo sukaktuves, ir tam jo bruožui turime būti dėkingi už šias žinias. 1898 metų gruodžio vienuoliktąją, pačiu sunkiausiu tremties laikotarpiu, jis pasiunčia Žanai atviruką, vieną iš tų mažyčių sveikinimo atvirukų su danteliais ir spalvotom gėlytėm, kuriuos taip mėgsta anglosaksai:

JOYFUL GREETINGS

parašęs šiuos žodžius:

Savo mylimai Žanai siunčiu iš tremties tūkstantį bučinių, su dėkingumu minėdamas 1888-ųjų gruodžio vienuoliktąją ir mudviejų bendro laimingo gyvenimo dešimtmetį, kuris mudu surišo nebenutraukiamais ryšiais, kai susilaukėm Denizos ir Žako.

Anglija, 1898 gruodžio 11 d.
Emilis Zola.[2]

Šis dokumentas yra brangus ne tiktai datos patikslinimo požiūriu, bet ir kaip meilės pareiškimas Žanai, kuri jam asocijuojasi su vaikais.

---

[1] Kampinis namas prie Trejybės aikštės, Blanšos gatvėje žymimas Nr. 2ª. Butas penktame aukšte, langai į sodą.

[2] Priklauso Žakui Emiliui-Zola.

Tačiau juo labiau širdis pūtėsi iš laimės, apie kurią niekada nedrįso nė svajoti, juo labiau tą skrupulingą vyrą graužė sąžinė. Gali kilti daug negerų minčių per nediskrečius biografus, kurie nebaudžiami naršo po savo herojų intymius užrašus kaip ir po jų sąskaitų knygas. Herojaus gerumas ar blogumas pareina nuo tyrinėtojo nusiteikimo. Zola, tokia įžymi figūra, ir jo veikalai galėtų duoti dingstį prasimanyti dievai žino ką, jei apeitume tą meilės istoriją, kaip kad norom nenorom darė tyrinėtojai, kol juos varžė tam tikri draudimai. Dabar gi skaistuolis, kurį penketas Manifesto autorių kaltino slaptom ydom, pasirodo prieš mus toks, koks yra: gerai gyvenantis, taurus ir tyras žmogus, kurio aistros kuo normaliausios. Jo intymusis gyvenimas itin paprastas: Nežemiškoji, paskui Gabrielė, draugė laimėj ir nelaimėj, ir Žana. Tie faktai niekaip nesiderina su tuo kažkieno lengva ranka sukurtu Zola Begėdžio paveikslu ir jį galutinai paneigia.

Pusamžio vyro, susirišusio su dviem moterimis, tyko dideli nemalonumai. Įsimylėjėliai elgiasi taip neatsargiai, jog gali pamanyti, kad jie nė nenori slėpti savo santykių: drauge vaikštinėja po Paryžių, rodosi viešose vietose; dar daugiau žmonių dėmesį traukia jų laimingi švytintys veidai. Vieną dieną Aleksandrina, gavusi anoniminį laišką, atsiranda Sen-Lazaro gatvėj ir kaip pašėlusi puola prie sekretero, išlaužia jį, susigriebia vyro laiškus ir sudegina. Šis dramatiškas epizodas, reikia manyti, įvyko 1891 metų lapkritį. Apie tai byloja niekur nespausdintas laiškas, adresuotas poniai Rozero 1891 metų lapkričio 10 dieną ir dabar esantis Le Blono kolekcijoje: *Aš dariau viską, kad sutrukdyčiau jai ateiti pas tave. Aš labai nelaimingas. Nenusimink*. Laiškas Searui, kurį Zola pasiuntė pneumatiniu paštu, skamba šitaip: *Mano žmona visai išsikraustė iš proto. Ar negalėtumėt nuvykti į Sen-Lazaro gatvę ir padaryti, kas reikalinga. Atleiskit man*. Ant ženklo 1891 metų lapkričio 11 d. data.

Tai baisi kova šitam senyvam jaunuoliui. Jis ėmė geriau miegoti, dingo baimė; kaip vyras jaučiasi teisus, bet tų rudens žiedų kaina — legali Aleksandrinos reakcija: ašaros, užgauliojimai, įniršis. Jį plėšo pusiau butas, žmona, kuri tiesiog pažymėtinai nemokšiškai kovoja, bet per tai ir desperatiškai kankinasi, ir naujas lizdelis Sen-Lazaro gatvėj.

Juoba kad istorija išėjo viešumon. Skaistuolio smukimas! Ir Šanroze, ir Otejis iš to turi skanaus juoko. Aleksandrina, atrodo, užvis labiausiai priekaištauja vyrui, kad jis ją išdavė, apjuokė, „sukompromitavo“, pagal buržuazijos kodekso terminologiją; mat, pati buvo persiėmusi buržuaziniu „šventeiviškumu“ ir aplinkinius į jį lenkė.

Deniza Le Blon-Zola duoda suprasti, kad Žana Rozero, jos motina, buvo katalikė ir, jeigu ne socialistė, tai mažų mažiausia — geras socialistinių jėgų mediumas, tuo tarpu kai ponia Zola, nors irgi kilusi iš liaudies, buvo suburžuazėjusi kaip ne kurie savininkais tapę darbininkai. Jos brolis Žakas tai patvirtina, tik priduria, kad motinos katalikybė greičiau buvo įpročio, ne tikėjimo dalykas, kad jai buvo svarbu vien pakrikštyti vaikus ir auginti blaiviai katalikiška dvasia. Žanos įtakoje, nors toji įtaka buvo itin kukli, paryškės rašytojo kūrybos orientacija nuo natūralizmo į idealizmą, jo atasvarą. Natūralizmo saulėlydis (amžinatilsį jam sugiedojo Penkių manifestas) Emiliui Zola sutapo su Žanos Rozero įėjimu į sceną. Tie trys faktai: Žana, stebuklingai greitu tempu prieš metus pradėjusio liesėti Zola fiziologinės revoliucijos užbaigimas ir ideologinių bei literatūrinių pozicijų peržiūrėjimas eina lygiagrečiai, ir sunku pasakyti, kuris kurį sukėlė. Reto žmogaus gyvenimas gali būti tokios radikalios revoliucijos pavyzdys. Ne kaip kitaip — jis keičia odą.

Oda.

Taip pat neabejotina, kad Žana mažų mažiausiai bus pagreitinusi visų iki šiol slopintų Zola jausminių ir lyrinių galių atbudimą. Romantikas jaunuolis, savo *mylimosios* užkeltas į laimės viršūnę, palaipsniui likviduos natūralistą, kuris iki šiol tenkinosi *laurų vainiku*. Knygos pradžioje matėme, kaip pradedantis poetas vienu mirksniu atsivertė į prozą: tas įrankis jam buvo reikalingas pasisekimui iškovoti. Šalia Žanos jaunasis premjeras, kone visai užmirštas prieš ketvirtį amžiaus, vėl atgyja. Žana leidžia ir vykdo šias metamorfozes.

Auksiniame Bulonės miške po Zola ir Žanos dviračių padangom čeža pirmieji nukritę lapai. Oras gražus, tvenkiniai lyg pastilės saldainiai, spindulių štrichai, skrybėlėti

ponai, ponios po skėčiais, ryškiai raudoni karietų ratai, vežėjai su bakenbardais ir baltais cilindrais. Karalius Dovydas ant dviračio, lydimas Abizagės, jaunos sunamietės. Atgal bėga epocha, kurią Zola, tasai Nadaras mėgėjas, fotografuoja be perstogės. Jis pats ruošia tirpalus ir ryškina plokšteles tamsiame kambaryje.

— Pažiūrėk, Žana, į šitą nuotrauką prie Krioklio... *Eisim kada nors nusifotografuoti ir pas Pjerą Peti.*

Ir jie nueis, *aukštai iškėlę galvas, su šypsena ir švytinčiais iš laimės veidais.*

Dviratis, fotografijos; Zola pritaria, kad moterys važinėtų dviračiais kelnėtos, pritaria Trokadero rūmų, Sakre-Ker bažnyčios, Eifelio bokšto statybai — jau kone trys jo aukštai žiba auksu ir sidabru; pritaria naujos Pasaulinės parodos organizavimui 1889 metais. Dar niekada jis negyveno tokioje santarvėje su savo epocha!

Žana visada linksma, mėgsta pašnekėti apie šį bei tą, tad ir Zola dėmesingesne akimi dairosi aplink, netgi ir ne kūrybiniais sumetimais.

Juos mato drauge „Mirlitone“, „Le Ša nuar“ redakcijoje, kur jis rodo Žanai juokingus dailininko Karandašo siluetus, cukrainėse, universalinėse parduotuvėse, kur jis suteikia jai kreditą.

Jis metė iššūkį visuomenės nuomonei. Šventeivos buržua atvirai palaiko pamestąją, atseit, ponią Zola. Bet širdyje jie — už Žaną. Manifesto signatarai sutrikę. Ką tik jie apšaukė savo auką myžalium, o pasirodo — tai laimingas mylimasis. Koks pažeminantis farsas!

Ir vis dėlto Šarko mokymu motyvuotoje pareiškimo dalyje yra ir truputėlis tiesos. Seksualumo ir erotizmo perteklius netrukus dings iš jo kūrybos. Kol nebuvo Žanos, erotizmo pilna kiekvienoj knygoj — išjausto, pašėlusio, karšto ir dažnai — gražaus. Dabar jis ima vysti, blankti. Tiesa, jo dar pasitaikys (ypač „Žmoguje-žvėryje“, kurio siužetas atrodė perdaug niūrus Žanai, taip besižavinčiai „Svajone“), bet tokiais atvejais reikia atsižvelgti į kūrybinį užmojį ir į tai, kad rašytojo kūryba visada atsilieka nuo jo gyvenimo. Netrukus erotiniai aprašymai jam pasidarys tik menine priemone. Zola gyvenimas prisipildo kūniško džiaugsmo,

o kūriniai jo nustoja. Literatūrinis klapanas, pastoviai veikęs nuo „Klodo išpažinties“, daugiau nereikalingas.

Tuo tikrosios meilės periodu laimė ir sąžinės priekaištai plėšo Zola pusiau. Net po išlaužto sekretero incidento jis ir toliau kažkaip vaikiškai lyg koks pienburnis slapukauja, net pačiam nesmagu. Jis, jis meluoja! *Aš tau sakau, kad viskas baigta, Sandrina.* Bet kokia nors smulkmena jį išduoda. Vėl namuose audra. Vieną dieną ponia Zola išeina. Searas ją pasiveja, gražiuoju prikalba grįžti. Searas užsipuola Zola. Ką jis galvojąs? Nejaugi skyrybos? Searo padėtis gana kebli. Jis elgiasi labai atsargiai, slapčiomis padeda draugui meilės dalykuose ir tuo pačiu metu supranta Aleksandrinos jausmus. Jis stengiasi laviruoti tarp savo seno draugo, jo žmonos ir jaunos mylimosios. Apie tai, kaip jis stengėsi atitolinti atomazgą, liudija laiškas, rašytas 1892 metų rugpiūčio antrąją poniai Labord. Šito laiško turinį man perdavė jos sūnus Alberas Labordas, kuriam Aleksandrina Zola atsieina krikštamote.

Ponia,

padėtis ten truputėlį aprimo. Aš buvau pas juos vakar, pirmadienį, ir bandžiau juodu nuramdyti. Aš suprantu, kad tai tik trumpam, kad vieną dieną būtinai reikės apsispręsti. Svarbiausia, kad tas sprendimas būtų apgalvotas ramiai, neskubant ir nesikarščiuojant. Bet ką gi apskritai galima nuspręsti? Mūsų vargšė Aleksandrina kalba apie savo išvažiavimą, apie vienatvę, apie tai, kad turės eiti užsidirbti sau duoną...

Searas nei šiokioj, nei tokioj padėty, lygiai kaip bus vėliau, Dreifuso bylos metu. Nenori nutraukti santykių su Zola, paslaugiai, ko paprašytas, padaro, bet tomis paslaugomis išduoda Aleksandriną. Širdies gilumoj jį tas pradeda erzinti. Vienoj aukščiau pacituoto laiško frazėj prasikiša pavydas: „O, šlovės pagirios!“

Bet, žinoma, Emiliui jis to nesako. „Reikia ieškoti sprendimo, Zola!“ Nelaimingasis jo ieško. Iš kelių kartų jis bandys pasiaukoti ir užgniaužti savo meilę Žanai. Gal jam ir būtų pasisekę, nes jis priklauso prie tų brangių didelių naivuolių, iš kurių atsiranda širdies kankiniai... jeigu naujas faktas nebūtų vėl jo atvedęs pas Žaną ir galutinai ne-

būtų suardęs pusiausvyros tarp dviejų moterų. Prasideda pats didysis Zola nuotykis: vaikas.

Jo širdis kupina neapsakomo džiaugsmo. Bet klausimas atsigręžia kitu galu: ar reikia palikti Aleksandriną? Žana niekados to neprašė, bet ji būtų laiminga. Tačiau dabar jis negali palikti Aleksandrinos, lygiai kaip prieš keletą mėnesių negalėjo palikti Žanos. Jodvi niekuo nekaltos! 1889 metų rugsėjo dvidešimtąją gimsta Deniza. Jos toks pat vardas, kaip tos gležnutės mergaitės iš neturtingos šeimos, „Moterų laimės" herojės. Gal čia atsitiktinis sutapimas. Tiesiog jam patiko tas vardas.

Apie dukters gimimą sužino prie ponios Zola lovos. Ji „amžinai negaluoja", kaip irzliai sakydavo senoji. Sūnus jaučia tylų motinos pritarimą iš kapo. Aleksandrina apalpsta. Gailėdamas jos, pasilieka, nors pats dega nekantrumu: ten, Sen-Lazaro gatvėje, pirmąkart suriko jo mažytė. Kai tik Sandrinos kvėpavimas pasidaro normalus, jis lekia pas Žaną. Žiūri į taip lauktą savo vaiką, į Denizą... Žiūri į šypsančią motiną...

— *Deniza bus labai graži,* kaip tu,— sako Emilis.

Deniza iš tiesų bus labai graži ir turės kruopelę tėvo rimtumo. Bet ir šita nauja laime Zola neilgai džiaugiasi: jau vėl jį graužia sąžinė. Gal namie pabudo jo nevaisingoji draugė... Dovydas pabučiuoja sunamietę, pabučiuoja kūdikį ir išeina.

Ir taip kasdien. Dvasios ramybę atgauna tik dirbdamas, bet ji bemat dingsta, vos tik padeda plunksną. Ar jis nelaimingas? Gal būt. Tačiau jei jam duotų rinktis: ar šitą neramią būseną, ar ligšiolinį sustingimą, jis nė akimirkos nedvejotų.

Aleksandrinos nertėjimas pamažėle pats savaime nukrypsta kita vaga. Jos primygtinai prašomas, Zola įsikuria erdvesniame bute Briuselio gatvėje Nr. 21[a]. Paniekintoji žmona įsigriebs į savo visuomeninę rolę. Šitame paskutiniame bute yra lankęsi daugiausia žmonių, ir jo aprašymų turime daugiausia; visi pabrėžė besaikiškai buržuazinį apstatymo pobūdį, tiesiog pasibaisėtiną epochų maišalienę ir stengėsi parodyti, kad toks sumaterialėjęs yra ir patsai rašytojas. Bet iš teisybės šitame bute *jinai* komandavo.

Darbo kabinete pagriozdintas abejotino prašmatnumo Liudviko XIII stiliaus stalas, paradinis stalas romanistui, kaip kurtizanei paradinė Nana lova. Prikrauta visokiausių kulto rakandų: kielikų, puškų, komuninių, arnotų, rožančių; keista matyti pas sąmoningą ateistą tokių abejotinų retenybių kolekciją ir čia pat smilkytuves kvapiam armėniškam popieriui deginti, antikinius ar pseudoantikinius daiktus, šarvus, viduramžių gobelenus.

Visiškai kitaip atrodo Žanos butas: paprasti baldai, jo darytos nuotraukos, brolių Braunų firmos dailės kūrinių reprodukcijos. Ir, žinoma, Grezo simbolinis „Sukultas ąsotis“, pagaliau radęs sau vietą, bei tuomet madingų prerafaelitų darbų reprodukcijos, Botičelis ir Pinturikijas, kurie labai patinka Žanai.

Tarp visų šitų paveikslų viešpatauja jo mylimoji, jo Žana, kuriai jis kartais atneša visas Botičelio „Pavasario“ suknelės gėles, ištuštinęs gėlininkės vežimėlį.

O štai mylimojo ranka pieštas jos paveikslas:

O Botičelio moterie, pailgo, jausmingo ir tyro veido, apvalaus pilvo po lengvom rūbų klostėm, aukšto, liauno, skristi pasinešusio kūno...

Tuo metu, kai Briuselio gatvės name tarp įmantrios prabangos, atitinkančios XIX amžiaus galo buržuazijos skonį, baigia užgesti Zola natūralistas, iš meilės liepsnos nelauktai gimsta Zola simbolistas ir vėl imasi jaunystės poemų — tik dabar kita forma — su giliu jausmu ir subtilumu, kuris prilygsta dailininkų Bern-Džounzo ir Seriuzje drobėms ir kurio literatūrinė išraiška yra ką tik pasirodžiusi „Svajonė“.

„Svajonė“ įdomi tiek, kiek nušviečia autoriaus jausmus. Tai bent nuotykis jam atsitiko! Norėdamas atsikvėpti ir per tą laiką užpildyti savo „Rugonuose“ *skyrių, rezervuotą etiudui apie anapusiškumą (sic),* padaryti malonumą savo numylėtai Žoržetei Šarpantje, leidėjo dukrai, storas, dūstantis, niūrus ir vienišas žmogus išgalvoja Anželiką kaip kontrastą „Žemės“ ir „Žmogaus-žvėries“ baisumams. Tada jis dar nepažinojo Žanos, kuri ilgą laiką buvo laikoma šio kūrinio įkvėpėja. Dar gerokai turėjo padirbėti, kol Anželika virto kūnu ir jam atsidavė! Jis numetė lašinius, ėmė lengviau kvėpuoti, vaikščioti, atgavo gyvenimo meilę! Ra-

šytojas neturi užmiršti, ką rašo. Daugelis romanistų ir poetų žino: tai, kas gimsta jų vaizduotėje, neretai atsitinka gyvenime. Tai viena iš labiausiai jaudinančių meninės kūrybos paslapčių.

Rašytoją taip traukė Anželika, kad jinai pasidarė reali. *Ji buvo žavinga savo vaikiškumu, tuo tramdomu juoku, kuriame virpėjo visa jos jaunystė. Apsitaškiusi, nuo šaltinio vandens užgėlusiom rankom, ji pati kvepėjo tyrumu lyg skaidri gyva versmė, mušanti miške tarp samanų. Skaisčioje saulės šviesoje iš jos tryško sveikata ir džiaugsmas. Galėjai vaizduotis ją esant ir gerą šeimininkę, ir karalienę, kas kad vilkėjo darbine suknele: tokio grakštaus liemens ir dailaus pailgo veido būna tik legendų karaliūnaičios. Ir jaunuolis nežinojo, kaip jai grąžinti baltinius — taip ji jam graži buvo...*

Viskas šitame aprašyme ligi pat žodžio „baltiniai" kalba apie būsimąją Žaną Rozero!

Kai po keleto metų romanistas leisis fiziopsichologiškai tiriamas mokslininkų, kuriems vadovavo daktaras Tuluzas, ir jį paprašys iš karto, daug negalvojant, sudaryti sakinį su žodžiais „moteris", „šilkas", „baltiniai", jis pasakys: *Aš nereikalauju, kad moteris vilkėtų šilkais, bet norėčiau, kad jos baltiniai būtų gražūs, ploni ir švarūs.* Prieš atrasdamas savo meilę, jis trisdešimt metų žavėjosi Grezu ir išlaikė tą fetišizmą dešimt metų po jos radimo! Baltinių prižiūrėtoja Žana buvo jo gyvenime dar gerokai prieš tai, kai iš tikrųjų atėjo į šį pasaulį!

Anželika — pernelyg angeliškos knygos herojė. O herojus „Svajonėje" nupieštas kaip jaunas premjeras. Jį įkvėpė Frederiko Bazilio prisiminimas. Frederikas buvo *aukštas laibas blondinas su dailia barzda ir garbanotais plaukais,* kurį draugai aristokratiškai vadino Felisjenu d'Otkeru pagal One romaną! Zola jam suteikė visas trūkstamas dorybes.

Tik vėliau, įsitikinęs ryšio su Žana tvirtumu, Zola išdrįs išleisti į sceną jauną mylimąją ir baigtą vyrą — daktarą Paskalį, kuris yra autentiška pasenusio rašytojo projekcija.

„Svajonė", padiktuota estetinio kompromiso, turi prėsko tos epochos pašto atvirukų jausmingumo. Tikrų mylimųjų istoriją — ir daug stipriau — jis papasakos romane „Dak-

taras Paskalis", kuris užbaigs ir prieš dvidešimt metų pradėtą „Rugonų-Makarų", ir paties autoriaus nuotykį!

1891 metų rugsėjį Zola vėl turi kreiptis į savo patikėtinį Searą, kad tas praneštų jam apie jo antrojo vaiko gimimą žinute alegoriniais žodžiais per „Le Figaro" laikraštį: *Jei berniukas — tai fazanas, jei mergaitė — fazanė, lyg kalba eitų apie voljerą.* Zola yra Lurde su Aleksandrina. Searas įdeda skelbimą: „Fazanas laimingai atvyko."

Linksmas Zola eina į Stebuklų registracijos biurą padiskutuoti su gydytojais apie stebuklingus išgijimus ir jų ryšį su Šarko tiriamomis neurozėmis.

Jam patinka Lurde, tik gaila, kad nėra Žanos. Šit kokį jį matome Steinleno [1] piešiny su tokiu užrašu:

„Ponas Zola stebi visas smulkmenas itin įdėmiai ir, pridurkime, laikosi puikiai... Jis eina procesijoje, žengia paskui baldakimą! Jį, beje, viskas domina, viskas jaudina, viskas žavi."

Tuo metu plačiai šnekama apie jo atsivertimą. Panašių kalbų buvo ir anksčiau, kai, rinkdamas medžiagą „Kunigo Mure prasikaltimui", vaikščiojo į bažnyčią mišių. Iš tiesų tai atsivertimas, bet atsivertimas į gailestingumą. Ir jeigu puslapiai apie Bernadetę Subiru bus patys jausmingiausi jo kūryboje, tai dėl to, kad jis turi Žaną, gražutę Denizą ir mažylį, kurio dar nepažįsta.

Iš vieno kito išlikusio laiško Žanai matyti, kad į adulterį jis sudėjo vedybinio gyvenimo dorybes: *Pasakyk mano mažajai Denizai, kad tėtukas labai užsiėmęs ir negali jos aplankyti, bet myli ją labai labai. Jis galvoja apie ją ir apie jus visus kas rytas vakaras.*

Ir, paveiktas aplinkos, priduria:

Jūs — mano malda.

Tegul žmonės nesipiktina, jog tai profanacija. Naivuolis Zola [2] negalėjo likti abejingas Marijos ir mažosios Pirėnų šventosios kultui. Tiesa, jos jam tik moterys. Jis lieka profanas tikėjimo dalykuose, bet nepaprastai stipriai jaučia tai, kas visada šitame kulte jaudina katalikus, daugiau ar

[1] Šis puikus piešėjas socialine tematika rado savo tikrąjį pašaukimą, perskaitęs „Spąstus".

[2] Teisingiau sakant, naivus žmogus, greitas piktintis ir greitas žavėtis, koks buvo Zola, šiaip apsigalvojantis ir atsargus.

mažiau jansenistus. Bernadetė Subiru, „Išpažinties“ Klodo romantiškas tyrumo troškulys, švenčiausioji Panelė ir Žana susimaišo pervien jo galvoje, kurioje apskritai maišosi sąvokos!

Vėl įsiliepsnojus Aleksandrinos pavydui, Zola turi palikti Paryžių ir leistis su žmona į didelę kelionę, kad ji nors truputėlį atgautų dvasios ramybę, kurią pajunta tik tada, kai vyras toli nuo jos jaunos varžovės. Pabuvoja Havre, Onflere, Truvilyje. Galvoja važiuoti toliau — į Marselį, Eksą, Nicą ir Genują. Jau jį traukia Italija. Nori ten pamatyti Veneciją ir Romą. Ką tik išėjo „Žlugimas“. 1870 metais nugalėtieji generolai nenori nė girdėti apie savo pralaimėjimą ir užsipuola Zola: kam jis demoralizuojąs atgimstančią armiją. O jam lyg ir nė motais jų kalbos. Suspės atsakyti. Tai padarys tik grįžęs, spalio mėnesį. Jis išties pasikeitė!

Štai kaip jis save piešia.

Vienas laikraštis jam atsiuntė klausimų lapą. Užpildė kuo rimčiausiai, kaip kad viską darydavo:

Pagrindinis mano būdo bruožas? Nežinau.

Kokia vyro savybė labiausiai patinka? Gerumas.

„ moters „ „ „? Švelnumas.

Mano mėgstamiausias užsiėmimas? Darbas.

Mano mėgstamiausia spalva? Raudona.

Kuriuos iš pramanytų herojų laikote savo favoritais? Tuos, kurie nėra herojai.

Kokių istorinių asmenų labiausiai neapkenčiate? Išdavikų.

Kieno karinis žygdarbis labiausiai jaudina? Pėstininko, kuris žūsta, nežinodamas už ką.

Kaip norėčiau mirti? Staigiai.

Jei per šio meilės trikampio veikėjų drovumą ir santūrumą, o paskui per cenzūros kaltę neturime svarbių tikslių žinių, tai dėl bendro jų konflikto pobūdžio mums negali kilti abejonių. Visi trys buvo geros valios žmonės. Deniza, tada raudonskruostis kūdikis lopšy Sen-Lazaro gatvėj, užaugusi paliudys: „Žana Rozero pašventė mano tėvui savo karštą meilę, kupiną žavėjimosi ir švelnumo. (Reikia skaityti iš lėto. Juk pati duktė iškėlė klausimą apie tėvo ir

motinos tarpusavio santykius!) Juodviejų ryšys panėšėjo į darniausios poros gyvenimą, bet abudu kankinosi, kad, garbindami tiesą kaip dievybę, turėjo meluoti. Ponia Zola visada buvo ištikima žmona nelaimėje, ir jai, matyt, buvo be galo skaudu, kai nelemtai patyrė, jog vyras turi kitą šeimą. . . "

Žinoma, galima būtų nepatikliai žiūrėti į tas gerų jausmų lenktynes aplink „Nana" autorių. Daugelis taip ir darė. Bet kas taip galvoja, tas nieko nesupranta. Emiliui Zola būdingas atkaklus siekimas pranokti save vardan idealo, kad ir ginčytino, bet didingo. Idealas vertinamas taip pat ir pagal savo poveikio jėgą. Taip, šis vyras ir abi moterys buvo geros valios žmonės.

Tam mes turime įtikinamų įrodymų.

Po vyro mirties ponia Zola, susitaikiusi su Žana, leis abiem vaikam nešioti Emilio-Zola pavardę (su brūkšneliu) ir rūpinsis jų mokymu bei auklėjimu iki pat savo dienų galo: 1925 metų balandžio dvidešimt šeštosios.[1] O Žanos ištikimybė parodyta vienu melodramatišku, bet jaudinančiu bruožu. Romane „Daktaras Paskalis" skaitome: *Klotilda nenusiėmė vėrinio, tik paslėpė po suknele. Ir nešiojimas tos mažos dailios brangenybės ant nuogo kūno, kad niekas nematytų, buvo jos žavi paslaptis.* Tai buvo Žanos vėrinys, *plona auksinė grandinėlė su septyniais perlais,* paties Zola užsegta ant kaklo. Ir jinai ją nešiojo iki pat savo netikėtos mirties 1914 metų gegužės dvidešimt antrąją ant operacinio stalo Šezo gatvės klinikoje.

Kaip jau matėme, „Daktare Paskalyje" [2] iš dalies atpasakota juodviejų idilija. Nepaprastai subtiliai autorius jame perteikė daug dalykų ir patį didįjį to vyro rūpestį: senat-

---

[1] Ryšium su tuo buvo kilę daug legendų. Tuo tarpu ponia Zola paprasčiausiai įvykdė troškimą, kurį aiškiai išreiškė gyvas būdamas vyras: kad jo vaikai nešiotų jo pavardę. Šito nebūtų buvę galima padaryti, jei ponia Zola būtų juos įvaikinusi, be to, ir Žana Rozero nebūtų sutikusi. Liko viena išeitis: kreiptis į teismą dėl pavardės pakeitimo. Formalumams palengvinti ponia Zola buvo oficialiai paskirta vaikų globėja.

[2] Tik šioje plotmėje romanas glaudžiai susijęs su romanisto gyvenimu. Jis pilnas Ekso buities, kaip „Kūryba" ir „Madlena Fera". Sūnus Žakas atskleidė jo literatūrinę topografiją: daktaro Paskalio namas — tai tikrai namelis Buasi su visomis detalėmis, kabinetas, Klotildos kambarys, šulinys, fontanas. O šiaip beveik visa „Rugonų-Makarų" topografija tebėra nenustatyta.

vės baimę. *Ją reikia nupiešti labai moterišką* (Klotilda-Žana), *jeigu noriu ją padėti prie kojų penkiasdešimt devynerių metų vyrui.* (Būtinas amžius. Paskalis jau egzistuoja kaip personažas.)

Ir jis pabrėžia:

Žana buvo *pavasaris, atėjęs Paskaliui jo gyvenimo saulėlydyje... ir jaunystė, kurią jinai jam atidavė, kai jo pečius slėgė trisdešimt sunkaus darbo metų, kai jis pavargo ir pražilo, nusileidęs į žmonių kentėjimų baugią gelmę...*

Zola, kad ir laimę apturėjęs, sugeba graužtis, kaip matyti iš Aleksiso mums palikto jo literatūrinio portreto. 1893 metų liepos dvidešimt devintosios laiškas Žanai į Sent-Obeną, kur ji vasarojo su vaikais, tai sunerimusio žmogaus laiškas: *Kaip aš norėčiau kokiu nors džiaugsmu praskaidrinti tavo jaunystę, kad tau nereiktų gyventi it atsiskyrėlei; koks būčiau laimingas, jei su tavim būčiau jaunas, jei tavo jaunystė mane atjaunintų. O dabar priešingai: per mane tu sensti, per mane amžinai turi nemalonumų... Tikrai sakau, užvis labiausiai kremtuosi dėl to, kad, negalėdamas gyventi su vaikų motina, nesugebėjau būti geras tėvas savo brangiems mažyliams. Kokia man būtų laimė nešioti savo brangią dukrytę ant rankų ir krykšti su ja gaiviam vandeny! Aš išmokyčiau Žaką statyti smėlio pilis, kurias nuneša potvynis.*

Toks svarbiausias šito kostiumu vilkinčio Sizifo rūpestis.

Žana savo noru gyvena kaip atsiskyrėlė. Ir, atrodo, dėl to nė kiek nekenčia. Bendrauja tik su Aleksisu, jo žmona ir dviem dukrytėm ir dar su Searu. Svarbiausi jos gyvenimo įvykiai — Emilio apsilankymai: kai jam sužnybo pirštą Eniko dovanota papūgėlė, kai jis parvežė jai iš Venecijos žydrų perlų — dvidešimt vieną — ir atidavė juvelyrui aptaisyti auksu, o Žakui — agato rutulių, o Denizai marmurinę liniuotę. Su kokia nuoširdžia šypsena žiūri tada į ją ir vaikus tas retai besijuokiantis žmogus!

Grįžęs iš Lurdo, Zola išnuomoja namą Ševeršemone, už kelių kilometrų nuo Medano, Žanai su vaikais gyventi vasarą. Dar 1892 metais nelegalus tėvas, būdavo, žiūri į žaidžiančius vaikus pro binoklį, kurį skubiai slepia, kai tik į jo kabinetą kaip uraganas įlekia Aleksandrina. Kada-

ne-kada per pačią kaitrą, išskleidęs savo didįjį skėtį su žaliu pamušalu, traukia per Trielį į kalnelį jų pabučiuoti. Dažnai prisimena Sezaną, kaip tas slėpė nuo tėvo Ortansą Fike ir savo sūnų Polį! Jaučia, kad ir jis dabar atrodo juokingai. Bet tvirtai tebesilaiko savo nusistatymo būti teisingam. Jis sako Žanai: *Aš nenoriu, kad sąžinės priekaištai temdytų mudviejų meilę*. Žana vos pastebimai atsidūsta. Kuo žavėtis? Ko gailėti?

Tačiau laikas — geriausias gydytojas. Ponia Zola susitaikys su esama padėtim, nors dažnai lies ašaras. Kartą Zola, stovėdamas prie lango, žiūrėjo į einančius pro šalį vaikus. Aleksandrina priėjo prie jo ir paprastai pasakė: „Atsivesk juos čia." Nuo to laiko Zola rytais dirba Briuselio gatvėje, pusryčiauja su Aleksandrina, o popietes leidžia pas Žaną: sėdi giliame fotelyje, abu vaikus pasiėmęs ant kelių, ir geria karštutėlę arbatą.

Keliones, kiek išgalėdamas, skirsto tarp abiejų „žmonų". 1893 metų rugsėjį Zola, išrinktas Literatų draugijos pirmininku, važiuoja į Spaudos kongresą Londone. Jį lydi ponia Zola. Slapčiomis jis rašinėja Žanai. Kremtasi, kad Anglijoje paštas iki pareikalavimo kitaip sutvarkytas ir jis negali gauti iš jos laiškų. Jis šeimyniškai pasakoja Grezo moteriai Sen-Lazaro gatvėje apie priėmimus, banketus, savo nuovargį. Pasijuokia už ją iš fejerverko, kur naktį pasirodžiusi jo galva. Rugsėjo dvidešimt ketvirtąją Gildhole susirinkę keturi tūkstančiai žmonių, be perstojo plodami, šaukė prancūzų rašytoją, nė negalvodami, kad įsimylėjęs Zola nekantriai laukia akimirkos, kada bus vienas ir galės brūkštelėti Žanai: *Aš visa tai pasakoju tau, mano kilniaširde Žana, nes šiuo momentu galvoju apie jus. Taip, yra Prancūzijoje kampelis, o jame trys man brangios būtybės, ir jos, kad ir šešėly laikydamosi, dalijasi mano šlove* (jis apie tai kalba kuo paprasčiausiai). *Aš noriu, jog dalis jos tektų tau ir abiem mano pupuliams. Kada nors reikės imtis žygių, kad jie visam pasauliui būtų mano vaikai... Aš noriu, kad jie nešiotų savo tėvo vardą!*

„Daktare Paskalyje" yra viena stulbinanti romanisto eksperimentatoriaus klaida. Tai aprašymas, kaip savaime sudegė Makarų giminės pradininkas. Štai tekstas:

Pro audeklo skylę, didumo jau sulig penkių frankų moneta, buvo matyti nuoga raudona šlaunis, iš kurios ėjo mėlyna liepsnelė. Iš pradžių Felisite pamanė, jog dega baltiniai, apatinės kelnės, marškiniai. Bet ne, ji aiškiai matė nuogą kūną ir mėlyną, lengvą, šokinėjančią liepsnelę: panaši plasta paviršiuje, kai uždegi punšą vazoje.

Rytojaus dieną iš senio beliko vien jo pypkė, žiupsnelis pelenų ir lipnus garas, nusėdęs ant sienų.

Iš tos neįmanomos mirties amžininkai smarkiai šaipėsi; jie neįžiūrėjo psichologinio tos klaidos reikšmingumo. Gastonas Bašelaras, psichoanalitikas ir didis mitų aiškintojas, visų pirma čia mato proto žymę,— proto, kuris sau kėlė mokslinius reikalavimus, bet taip ir liko ikimokslinėje stadijoje. Ši trumputė pastaba atskleidžia visą Zola eksperimentatorių. Remdamasis mirties ugnyje apoteoze, toliau eseistas patvirtina, jog egzistuoja Zola siurrealistas ir froidistas, dar prieš toms srovėms atsirandant, ir šita jo pusė niekada nebuvo pakankamai nušviesta. Romanistas paėmė pagrindu visiems žinomas tiesas, pasakojimus, legendas, palikęs nuošaly moralizuojantį „Spąstų" antialkoholizmą, kurio poveikiu tikėjo, ir vaizduotėje (apskritai, jis ją neigė) sudėjo tą beprotybės poemą, kur pro naivų paveikslą aiškiai prasikiša nesuvirškinta mokslinė idėja.

Bašelaras kaip tiktai tiksliai nurodė, kad mus kreipia viena kuri nors stichija, kad mūsų simbolinės dvasios yra: žemės žmonėms — gnomas, ugnies žmonėms — salamandra, vandens žmonėms — undinė ir oro žmonėms — silfidė. Zola turėjo pašėlusį instinktą, kuris paprastai neleisdavo jam taip apsižioplinti. Instinktas nutilo, atbuko, nes Zola jau nebebuvo savo stichijoje. Nuklydo į antrąją stichiją — ugnį. Ši fantastinė klaida galutinai apibūdina pagrindinį Zola bruožą: jis vandens žmogus.

Jam Botičelio „Venera", garsioji Žanos sesuo, visada išeidavo iš bangos. Jauna Grezo mergaitė visada grįždavo nuo fontano. Prie vaikystės fontano, fontano su kaukę, atsirasdavo jazminais kvepianti Luiza, kuri mirusi persipavidalino į Žaną. Jūra, upokšniai. Nekaltųjų vaikelių fontanas, kuris jį liūliavo jaunystėje, kai buvo sielvartingai įsimylėjęs Žano Gužono nimfas, Arka, Torsas, pro Medaną tekanti Sena — jos taip ilgėjosi Romoje,— Temzė, malši-

nusi tremties gėlą, žodžiu, vanduo, tas svarbiausias impresionistų ženklas, buvo Zola stichija.

Ir Žana buvo undinė.

„Daktarą Paskalį“ Zola iš tikrųjų dedikavo motinai, pagerbdamas jos atminimą, ir poniai Zola, *savo paskutinėms pagalbininkėms,* bet japoniško popieriaus egzemplioriuje, kurį dovanojo Žanai, spausdinta dedikacija išplėšta ir autoriaus ranka įrašyta: *Mano mylimai Žanai, mano Klotildai, kuri savo jaunyste iškėlė man karališką puotą ir sugrąžino trisdešimt mano gyvenimo metų...* Visa jo būtis sukondensuota šitoje „dviguboje“ dedikacijoje. Su jo meile ir kentėjimais, ir Deniza vėliau pasakys: „Aš mylėjau tėvą, kuris mums pašvęsdavo savo laisvalaikį, ir dar stipriau būčiau jį mylėjusi, jei būčiau nuvokusi, kaip jis slapčiomis kenčia!“

Mes iš to pakankamai žinome apie jūsų meilę, ponas Zola.

II

„Rugonai-Makarai" eina į galą.— 1889 metų balandis: Zola rašo „Žmogų-žvėrį".— Iššūkis Dostojevskiui.— „Didžiausias mūsų laikų lyrikas",— pasakė Anatolis Fransas.— Agresyvumas ir seksualumas.— Geraširdžiai megalomanai milžinai.— Pinigų problema, tęsinys.— Aukso veršis ir „Das Kapital".— „Pinigų" užkulisiai.— „Visuotinės sąjungos" krachas.

„Rugonų-Makarų“ baigimas sutapo su dvasine rašytojo revoliucija. Meilė pakeitė epopėjos pabaigą, kaip kad savo metu karas pakeitė jos pradžią. „Rugonų“ pabaigai Žana turėjo tiek pat gilios įtakos, kiek ir Prancūzijos pralaimėjimas, kurio prisiminimas dabar diktuoja romanistui „Žlugimą“. Sedanas davė jam istorinę vienos šeimos istorijos pabaigą, o Medano baltinių prižiūrėtoja — humanistinę pabaigą — veržimąsi į laimę — „Daktarui Paskaliui“. Epopėjos architektonika čia irgi turėta galvoje. „Rugonus“ jis pradėjo Silvero ir Mietos meile (Mieta — Nežemiškosios šešėlis) ir simetriškai užbaigė Paskalio ir Klotildos meile, kurioje įkūnyta jo ir Žanos meilė. Su paskutiniais puslapiais bangomis riste ritasi dainuojantis optimizmas.

1889 metų balandžio penkioliktąją Zola pavėlavęs ateina į savo pjesės „Madlena“ repeticiją. Pagal tą pjesę jis kadaise buvo parašęs romaną „Madlena Fera“. Jo plaukai sutaršyti, pensne persikreipę. Veidas paskaistėjęs. Klesteli į raudoną režisieriaus Antuano, Laisvojo teatro vadovo, krėslą ir sako:

— *Na ir dienelė! Aš ką tik atlikau kelionę garvežiu Paryžius — Mantas ir atgal! Dėl savo knygpalaikės. Nuo kratymo man visai atėmė kojas!*

— Kas tai per knygpalaikė? — klausia jaunasis Antuanas, niūrus ir kartu pagarbus.

— *Romanas apie geležinkelį. Galvoju apie jį nuo to laiko, kai įsikūriau Medane. Bet man reikia, kad traukinys susikultų. Vakarinės geležinkelio linijos kompanija, žinoma, ims prisiekinėti, kad to niekada nebuvo atsitikę! Žodžiu, katastrofa mano rankose! Stulbinanti katastrofa, mano mielas!*

Antuanas žiūri į jį ir negali atsigėrėti. Iš tiesų rašytojui prasidėjo antra jaunystė. Zola prisimena kelionę su Žana kovo mėnesį. Juodu apžiūrėjo Havro stotį. Papusryčiavo tuščioje „Gran Otelio“ salėje. Paskui nuėjo į uostą, sėdo į garlaivį, plaukiantį į Truvilį, ir ta kelionė ne sezono metu paliko jaunai moteriai neišdylančių atsiminimų. Galimas daiktas, kad tada Žana, tokia skaisti, drovi, laiminga, pasisakė... laukianti kūdikio.

Zola krūtinėje netelpa džiaugsmas. Jis nubloškia šalin sąžinės priekaištus, naujas ar senas ambicijas, kurios vis augo jame ir, iki pasirodė Žana, laikė užėmusios meilės vietą: Prancūzų Akademiją, Garbės legiono ordiną ir netgi rampos triumfą, kurį Paryžius štai jau dvidešimt metų jam vis atsako. Zola įsitikinęs, kad turės viską. Tas pats nepasotinamas alkis, kuris vertė jį ryte ryti darbą, dabar verčia kibt į gyvenimą.

Šiuo momentu jam rūpi tik tas sumanymas: romanas apie geležinkelį. Zola krūtinė pučiasi. Jis tampa geležinkelio linijų tinklu! Vėl ima kalbėti apie savo „knygpalaikę“, gestikuliuodamas rankomis:

— *Antuanai, šitą katastrofą įkišiu tarp Malone ir Baranteno, išlindus iš tunelio.* Jūs gerai pažįstat liniją Pary-

žius—Havras? O, atleiskit! Teisinga pastaba. Repetuojam, repetuojam...

Edmonas de Gonkuras savo Aukšte sužino, kaip Zola su redingotu ir skrybėle išvažiavo garvežiu iš Sen-Lazaro stoties. (Tokį jį matome garsiojoje „L'Iliustrasjon" graviūroje.)

— Vakarinės geležinkelio linijos kompanijos direktorius turi žavaus sąmojo: „Pasakykit ponui Zola, kad mes leisime traukiniui susikulti tik tada, kai ponas Zola bus išrinktas į Akademiją." Man Forenas papasakojo!

Akademija! Otejo lankytojai raitosi iš juoko.

Bet išvaduotasis skaistuolis vėl imasi darbo. Jo *knygpalaikė* (turi sugalvojęs apie šešiasdešimt pavadinimų, tik vis negali apsispręsti) bus ne tiktai etiudas, paremtas dokumentine medžiaga, bet ir ištisa serija žmogžudysčių, kurioms aprašyti dingstį davė visą pasaulį sukrėtusi stulbinanti Džeko Mėsinėtojo byla Londone 1888 metų rugpiūtį.

Kaip paprastai, jis praneša Šarpantje:

Knyga tikriausiai bus gatava iki gruodžio pirmosios. Baisiai noriu kuo greičiau baigti savo „Rugonų-Makarų" seriją (...) Man užėjo labai darbingas laikotarpis, jaučiuosi puikiai, man atrodo, lyg vis tebūčiau tas dvidešimtmetis jaunuolis, kuris norėdavo vartyt kalnus. Ak, mielas bičiuli, jeigu aš dabar turėčiau trisdešimt, pamatytumėt, ką aš galiu. Aš nustebinčiau pasaulį!

Gimė Deniza. Kaipgi nekils noras vartyt kalnus!

„Le Žil Blasas" pradeda „Žmogaus-žvėries" publikaciją. Žinoma, Zola dar buvo jo nebaigęs.

Po Hugo ir Balzako jį be galo traukia rusų rašytojai, pirmoje eilėje Dostojevskis savo „Nusikaltimu ir bausme", Tolstojus, kuris atskleidžia kūrybines perspektyvas, o tai jam pravers, kai rašys naują romanų ciklą. Zola prisipažįsta Lemetrui: *Taip, žinoma, tarp mudviejų kalbant, aš pradedu pavargt nuo savo serijos. Bet reikia ją išvaryti iki galo, nelabai pastebimai pakeitus savo priemones.* Bet kokia keista knyga „Nusikaltimas ir bausmė"! Dostojevskio nusikaltėlis — metafizikas, o Zola nusikaltėlis — raumeningas vyras. Slavo gilumą atitinka psichoanalizė.

Markas Bernaras, kai kuriais savo kūrybos bruožais Zola pasekėjas, teisingai įvertino Dostojevskio įtaką Emiliui Zola ir tų dviejų rašytojų prieštaringumus. „Niekas taip gerai neparodo esminio skirtumo tarp Dostojevskio ir Zola, kaip „Nusikaltimo ir bausmės“ palyginimas su „Žmogumžvėrim“. Raskolnikovas nužudo metafiziniais sumetimais, jo drama — tai nuodėmės ir tos nuodėmės žūtbūtinio atpirkimo drama. „Žmoguje-žvėryje“ viešpatauja tik gyvuliški instinktai.“ [1]

Zola apklausinėjo kūrikus, tarnautojus, inžinierius. Jo romanas — puikus reportažas. Bet ir šį kartą jis pasidavė demonui, kuriam priešinosi jo natūralizmas: poetinei haliucinacijai. Jis matė garvežius — šaltus plieno blokus ir pavertė juos pabaisomis, kaip kad pavertė pabaisomis „Žerminalyje“ Vore šachtą ir „Spąstuose“ distiliuojamąjį katilą. Tas garvežys, pavadintas moterišku vardu Lizona, jam yra gyva būtybė, jis jos geidžia ir ją užmuša. Iš reporterio dokumentinių užrašų gimė Dantės furija.

Žiulis Lemetras, šiaip nemėgstąs Zola, žavisi romanu „Le Figaro“ 1890 metų kovo 8 d. numeryje: „Priešistorinė epopėja, pateikta kaip šiuolaikinė istorija.“ Ant rytojaus Anatolis Fransas pareiškia, kad Lizona — nemirtinga, o Zola — „didžiausias mūsų laikų lyrikas“. Jau vien iš to, į kokias kraštutinybes leidžiasi „tokį skonį“ turintis žmogus, galima spręsti apie sukrėtimo stiprumą. Tuo atžvilgiu Emiliui Zola prilygsta nebent Lorensas, Mileris, o tapyboje — Pikasas. Anatolis Fransas čia perkūnuojasi, čia žavisi. Jis visada nori ir ploti, ir švilpti. Zola yra sunkus savo amžininkams! Apie tai kalba Renanas savo interviu „La Pres“ laikraštyje: „Man gaila, kad toks didžiai talentingas žmogus... įklimpo į vadinamą „realizmą“. Zola manęs daugiau nedomina. Nieko naujo jis man neduoda.“

Zola davė naujo. „Žmoguje-žvėryje“ jis pagilino *fiziologinio žmogaus* sąvoką, kuri gimė su „Tereze Raken“. Vėliau fiziologinis žmogus užtvindys pasaulinį romaną. Zola manė žengiąs mokslo keliu, kai ėmėsi nagrinėti paveldimumo problemą savo personažo, apsigimusio nusikaltėlio Žako Lantje, asmenyje. Žako Lantje motina — švelni ir silpna-

[1] „Zola par lui-même“, Edition du Seuil, 1957.

valė Žervezė, o broliai — „Kūrybos“ Klodas ir „Žerminalio“ Etjenas. O iš tiesų Zola aplenkė mokslą, įvesdindamas savo personažą į pačią teisingiausią psichoanalizę, aišku, Froido, bet taip pat ir Jungo. Jis intuityviai išbalansuoja agresyvumą ir seksualumą, tas dvi pagrindines varomąsias žmogaus-žvėries jėgas, paskirdamas kiekvienai vietą, kurios šiandien nenuginčytų nė geriausi psichiatrai. Ir šį kartą jis vadovavosi ne tiek protu, kiek savo stulbinančiu instinktu. Šito negalėjo suvokti nei Gonkuras, nei Renanas. Jie buvo perdaug intelektualūs.

Zola meistriškai grįžta prie „Terezės Raken“ temos „Žmoguje-žvėryje“, romane apie žmones ir bepročius traukinius, kur parodo nesąmoningos, švelnios ir beveik nekaltos žudikės evoliuciją. Ima kvapą skaitant, kaip Rubo daužo Severiną, aidint pianino garsams kaimynų bute ir traukinių švilpukams Sen-Lazaro stotyje. Tai paskutinis ir visu balsu Zola kreipimasis (vėliau jį pats įnirtingai neigs): *Žmonės ėmė greičiau važinėti, pasidarė mokytesni... Bet laukiniai žvėrys yra laukiniai žvėrys, ir kas kad bus išradinėjamos tobulesnės mašinos, viduje žmogus liks koks buvęs laukinis žvėris.*

Gonkuras prunkščia, skaitydamas garsiai:

— *Lizona turėjo retų gerų žmonos savybių. Buvo romi* — ne, jūs tik paklausykit! — *buvo romi, paklusni, lengvai paleidžiama, ėjo vienodai, tolygiai, nes turėjo gerai veikiantį garinį mechanizmą.*

— Zola iš didelio rašto išėjo iš krašto, — sucypia Forenas.

Nevykusi detalė, komiškai išpūsta, kliudo pašaipūnams pajusti visą didybę Severinos prisipažinimų Žakui,— tos Severinos, kurios drama tūno odoje, kaip kad Žako Lantje — kraujyje.

Šūksnis, išsiveržęs Severinai po šito ilgo, karšto pasakojimo, buvo kaip ir prasiskleidimas džiaugsmo poreikio, kuris jai sukilo pro atsiminimų šlykštybę. Bet Žakas, susijaudinęs ir degąs (tas žodis Zola turi ypatingą reikšmę) *kaip jinai, ją dar sulaikė:*

— *Ne, ne, palauk... O kai tu visu kūnu užgulei jam kojas, ar pajutai, kad jis baigiasi?*

Jame pabudo nepažįstamasis, įniršio banga kilo iš vidurių, plūdo į galvą raudonu regėjimu. Jį vėl pagavo smalsumas daugiau ką sužinoti apie žmogžudystę.

— *Ir tada, sakai, pajutai, kaip įsmigo peilis?*

— *Taip, duslų smūgį.*

— *A, duslų smūgį.*

Tai tiesiog nuostabu. Ne Zola, o Gonkuras, Forenas ir kiti pašaipūnai „iš didelio rašto išėjo iš krašto".

„Žmogus-žvėris" yra taip pat romanisto atsisveikinimas su niūriu pasauliu. Dar bus daug juodų puslapių „Piniguose", „Žlugime", „Trijuose miestuose", bet jau tarp kitko. Ištiesęs ranką jaunystės laikų idealistui Zola, ideologas Zola tvirtins savo pozicijas. Tarp tų dviejų Zola — lieso Rola iš Suflo gatvės ir šešiasdešimtmečio tolstojininko iš Briuselio gatvės — dar rasis vietos nuosaikiam ir stipriam Zola, kuris duos literatūrai „Tris miestus" ir tars savo žodį Dreifuso byloje ne politiniais, o žmogiškumo sumetimais.

XIX amžiaus literatūros istoriją, jei neskaitysime intelektualinės srovės su Stendaliu, Lotreamonu, Nervaliu, Bodleru, Rembo, Malarme ir kitais, užpildo geri megalomanai milžinai, kurie atskleidžia pagrindines tiesas ir, jomis vadovaudamiesi, sukuria pritrenkiančiai paprastus romanus. Hugo, Žorž Sand, Balzakas (iš dalies), Zola, Dikensas arba kad ir Tolstojus yra Titanai. Jų puikybė panėši į siautulį, o jų veikalai — tai grandioziniai romanai, kuriuos žaibai varsto. Votrenas, Žorž Sand pameistriai, Žanas Valžanas ir Kozetė, Klodas Lantje ir Nana yra nežmoniškai išdidintos marionetės, kurioms svetimas žmogiškasis sudėtingumas. Apie 1890 metus ta sfera buvo palikta poetams arba analitikams; Stendalis tebebuvo nepopuliarus, o Prustas dar tik stebi gyvenimą, kurio atsiminimus daug vėliau ims gaivinti. Poetai iš dievo malonės skursta, vargsta; pirma padarę juos kankiniais, nūnai apšaukėme šventaisiais: šv. Bodlerai, šv. Rembo, šv. Žari, melskitės už mūsų mažulėlius Žene! Užtat eiliakaliai auga kaip grybai po lietaus ir be jokios sarmatos plagijuoja aiškius parnasininkų ir didžiai slėpiningus, bet irgi dirbtinius, simbolistų stiklinius papuošalus. Tas saiko nežinantis ir sykiu infantiliškai naivus amžius lygiai taip pat elgėsi su savo meninin-

kais: Gogenu, Sezanu, Van Gogu (du iš jų — Zola garbintojai). Po Kurbe ir Manė juos irgi pakėlė į aukščiausią juokdarių rangą kvailiams linksminti.

Kas be ko, didžiųjų XIX amžiaus romanistų kūryboje randame ir įdvasintų, sudėtingų, tiesiog nuostabių figūrų: toks subtilus yra Riubampre šalia šiurkštuolio Votreno, netgi „Vargdienių" Marijus, palyginti su utriruotu Valžanu, ir, žinoma, Fantina, taip pat Žervezė, Klotilda, Rene ar Severina — Zola herojės. (Tik moterys.) Tačiau dominuoja *grubusis pradas*. Tarp „Vargdienių", kuris, tur būt, yra vienas didžiausių (neskaitant „Karo ir taikos") visų laikų romanų, ir „Paryžiaus mohikanų" labai nedidelis skirtumas. Šie utriruoti personažai — nesvarbu, ar išdavikai, ar sukčiai, ar tyri, taurūs žmonės, ar nusivylėliai — užtvindė visą XIX amžių ir maišė žmonėms galvas, lygiai kaip nūnai maišo Prusto, Moriako, Kafkos, Sartro monstrai.

Zola, einąs į koją su laiku, stipriai paryškina šį amžiaus bruožą.

Tad visiškai natūralu, kad jis, panašiai kaip Balzakas, ir ryžtingiau, nei Hugo, vieną dieną ėmė ir susikibo su *Pinigais*. Pinigai buvo pagrindinis socialinio kolektyvinio bei atskirų individų gyvenimo variklis. Jis negalėjo nepažvelgti į veidą tam, ką religija nekaltai vadina Aukso veršiu, o besiformuojanti proletariato doktrina — *Das Kapital*. „Pinigai" būtinai turėjo figūruoti „Rugonų" cikle, ir čia itin svarbu tai, kad Zola — geras architektas ir režisierius — išleidžia šitą įžymybę paskutiniu momentu. „Pinigai" — aštuonioliktasis romanas. Devynioliktajam jis parinks dar didesnį veikėją — Karą. Po „Rugonų" Zola, ištikimas savo vidiniam dėsniui tolydžio siekti vis aukščiau ir aukščiau, imsis „perdirbti" religiją „Trijuose miestuose" ir dievą tėvą „Keturiose evangelijose". Tuo normaliai ir turėjo baigtis siautulys, neatskiriamas nuo literatūrinės kūrybos. Prie to, matėme, ir Hugo priėjo, parašęs „Dievą", „Galą šėtonui" ir pats save išaukštinęs. Mes gal ir nesame kuklesni, bet, šiaip ar taip, Žiulis Romenas neieško savo kapui uolos, Andre Židas nelaiko savęs Moze, o Sartras, kuriam Zola įtaka daug gilesnė, nei būtų galima spręsti pagal jo metafizinę mąstyseną, nesineria iš kailio, norėdamas mums pasiūlyti naują religiją! Ar tai progresas? Gal mūsų „kuk-

lumas“ iš tiesų silpnumo požymis? Mūsų vaikų vaikai pasakys. Mums telieka konstatuoti faktą: megalomanas Zola — ne išimtis toje epochoje. Megalomanija jiems buvo visai natūralus dalykas.

Pinigai mus atveda prie Balzako. Jo kūryboje pinigai irgi pagrindinis variklis, tik jie maišo galvas atskiriems individams; pinigai kursto aistras, veda iš proto, tvirkina moteris, gyvuliais paverčia vyrus. Tačiau Balzakas nematė, kaip pinigai valdo kolektyvus, kaip juos siundo vieną prieš kitą, simbolizuodami ir provokuodami — kaip priežastis ir pasekmė — visas socialinių kovų peripetijas. Balzakas — tas atšalus genijus žiūrėjo į pasaulį advokato akimis, o Zola — primityvaus ekonomisto bei sociologo akimis. Žanas Frevilis, puikus kritikas marksistas, gerai pastebėjo šį skirtumą: „Nusingeno banko laikais kapitalizmas dar nebuvo įžengęs į anoniminių bendrovių fazę... Pramonės vystymas, geležinkelių tiesimas, miestų statyba, prekių apyvarta reikalavo milžiniškų kapitalo įdėjimų. Kūrėsi bankai, bendrovės kapitalams telkti, jungti, naudoti. Tuoj turi prasidėti finansinių magnatų era.“ [1] Puikiai pasakyta. Tačiau tai reikia priimti rezervuotai; finansinės viršūnės jau ir tada buvo: tamplieriai, Žakas Keras, kreditoriai, davę lėšų Italijos karams vesti, broliai Parisai, prancūzų Revoliucijos laikų slapti komanditistai ir t. t. Tų finansinių viršūnių veiklos formos, aišku, buvo kitokios, bet Balzakas būtų galėjęs atkreipti į jas dėmesį. Zola jo vietoje tikriausiai būtų pastebėjęs, nors, galimas daiktas, ir nebūtų sugebėjęs įžiūrėti naujųjų kapitalo formų. Šitoje ypatingoje sferoje Balzakas *nematė,* o Zola MATĖ.

„Grobyje“, kuris yra šio naujo romano raktas, Aristidas Rugonas atvyksta į Paryžių tuoj po gruodžio antrosios valstybinio perversmo. Jo brolis Eženas Rugonas jį paskiria prižiūrėtojo padėjėju kelių valdyboje rotušėje. Nenorėdamas varžyti savo globėjo, Aristidas pakeičia pavardę: nuo šiol vadinsis Sakaru. Neilgai trukus, jis perpranta rotušės paslaptis ir išmoksta sumaniai jomis naudotis. Karo metu galima greit pralobti iš tiekimo armijai, o taikos

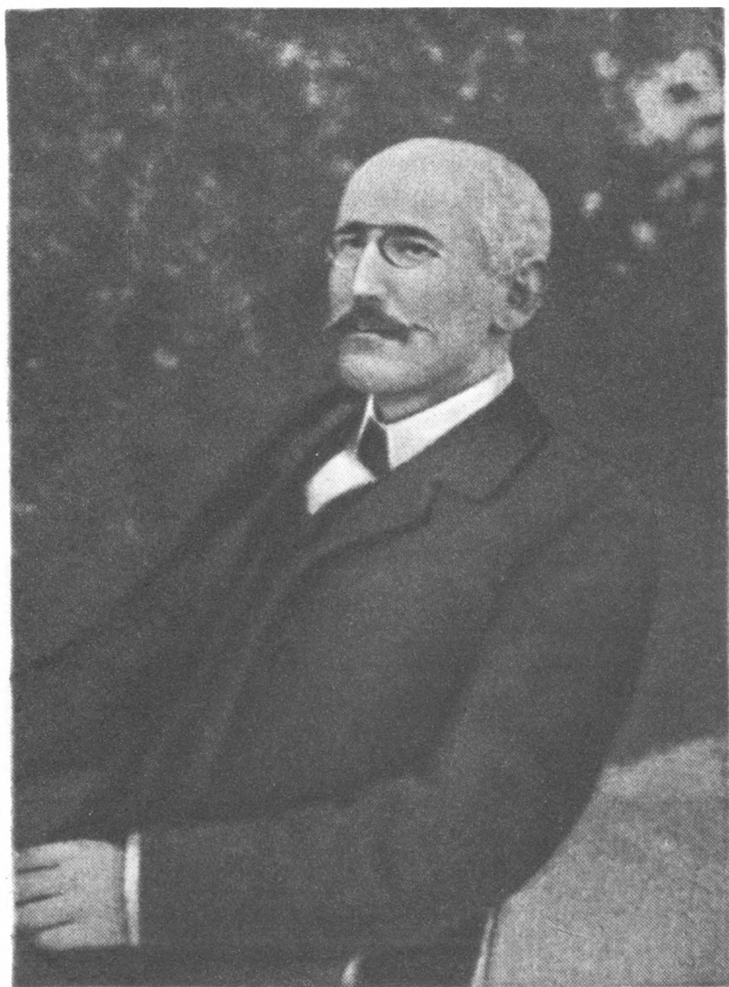
[1] Jean Freville, Zola, semeur d'orages. Editions Sociales. (Žanas Frevilis, Zola, audrų sėjėjas.)

metu — iš spekuliacijų žemės sklypais. Pinigo žmonės savaip išsiaiškina kraujo ir žemės mitą! Sakaras superka žemės sklypus, kurie bus Osmano eksproprijuoti. Visa tai dedasi po brolio „sparneliu". Ranka ranką mazgoja. Sakaras gyvena kaip inkstas taukuose savo viloje Monso parke po Imperijos sparneliu — tos Imperijos, kurioj šeimininkauja strategas prefektas ir visokio plauko Kastiljonės. Ryšium su Prancūzijos pralaimėjimu žlunga jo globėjai. Ir štai šis subankrutavęs Sakaras vėl pasirodo „Piniguose".

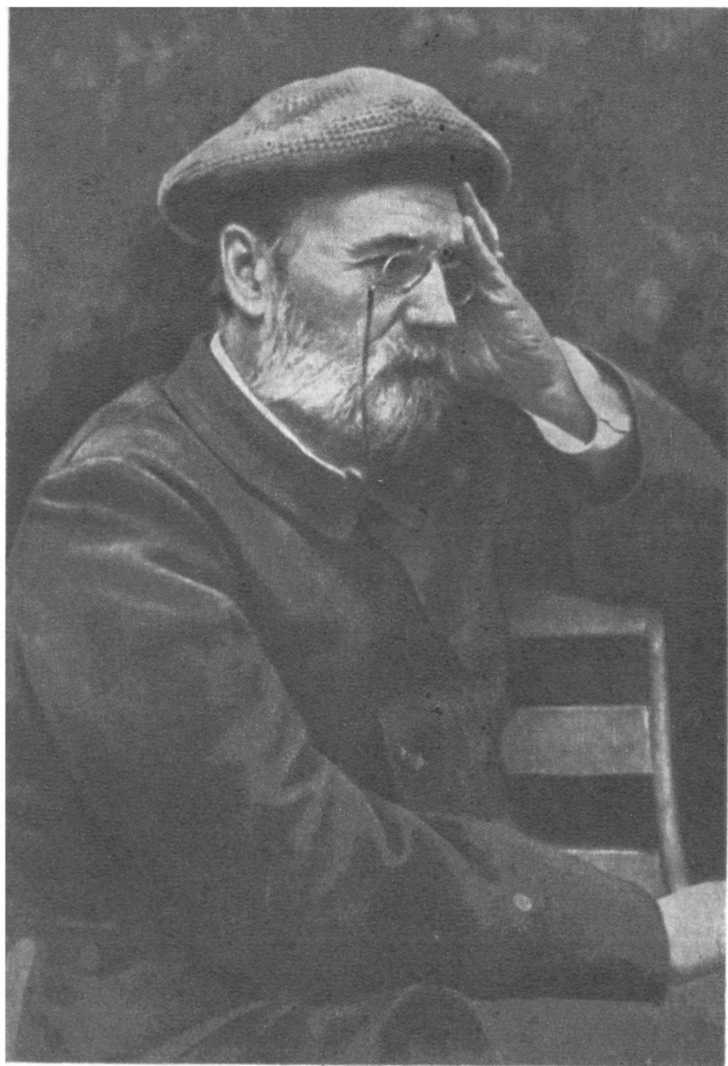
Sakaras — apibendrintas personažas, bet jo sudedamuosius elementus nesunku nustatyti. Visų pirma, garsiajame genealoginiame medyje Sakaras yra Rugonų projekcija iš politinės sferos į finansinę. Bet jis taip pat yra istorinė asmenybė, žydas finansininkas Žiulis Isaakas Miresas (1809—1871), smulkus matininkas, paskui Paryžiaus biržos makleris, kuris susikrovė kapitalą iš vadinamos finansinės žurnalistikos. 1851 metais jis nupirko laikraščius „Le Pei" ir „Le Konstitiusjonel". Jam, kaip įtakingam laikraščių leidėjui, pavyko užimti Geležinkelių bendros kasos direktoriaus postą. Jį suėmė pačioje karjeros viršūnėje, 1861 metų vasario mėnesį, ryšium su motyvuotu skundu dėl kasos įstatų pažeidimo. Miresas gavo penkerius metus kalėjimo; jis padavė apeliaciją ir po metų Due mieste buvo išteisintas. Bet tai jau buvo žuvęs žmogus.

Pagaliau Sakaras yra taip pat ponas Bontu, kuris 1878 metų birželį įsteigė „Visuotinę sąjungą". Šito banko byla vyko ne per seniausiai, ir aistros dar nebuvo nurimusios.

Na o romane pavaizduotas bankininkas Gundermanas — tai, be abejonės, Alfonsas de Rotšildas. Jo senolis buvo Majeris Anselmas Rotšildas, skrupulingas, godus, vislus, tikintis žydas, pinigų keitėjas iš Frankfurto prie Maino, dėkingo Austrijos imperatoriaus malone pasidaręs baronu, o tėvas Džeimsas — Rotšildo banko Paryžiuje įsteigėjas. Tasai Alfonsas de Rotšildas buvo Prancūzų banko valdytojas, Šiaurės geležinkelių bendrovės administracinės tarybos pirmininkas (jo brolis Edmonas vadovavo Rytų geležinkelių bendrovei), Dailės akademijos narys *(sic)*, frankfurtiškių Rotšildų trečios eilės sūnėnas, Vienos, Mančesterio ir Londono Salomonų, Natanų ir Lionelių tolimas gi-

12. Alfredas Dreifusas

13. Zola

minė. Jis ėjo už Respubliką, kaip kad jo tėvas — už Liudviką Pilypą.

Čia personažai. Kur kas svarbesnis turinys. Sakaro bankas — katalikų bankas. Gundermano bankas — protestantų ir žydų bankas. Šitiems bankams, kurie yra pasidalyto kapitalo įkūnijimas, Zola priešpastato Sižizmondą Biušą, Markso mokinį. Ir vėl susiduria su socializmu. Ką ką, bet istorinę analizę marksizmas duoda teisingą, ir Zola gali pasigirti labai anksti tai supratęs. Kaip „Žerminalis“ buvo pirmas didelis romanas apie darbininkų klasę, taip „Pinigai“ yra pirmas romanas apie finansus ir kapitalą.

Taigi „Piniguose“ *papasakota reali kova.*

„Visuotinė sąjunga“ (Zola knygoje aiškiai perkrikštyta į „Visuotinį banką“) prieš dešimtį metų buvo sukaupusi parapijų ir vidutiniųjų ultramontanų sluoksnių pajamas (su atviru Vatikano pritarimu) aplink Liono pramonės ir finansų magnatus, norėdama sužlugdyti protestantų ir žydų banko diktatūrą. Rotšildo bankas — protestantų ir žydų bankas — buvo respublikoniškas, o katalikų bankas — konservatyvus ir reakcinis.

Tuo metu Paryžiuje gyveno konditeris Bontu, savo pyragais garsėjęs net už Prancūzijos sienų. „Visuotinės sąjungos“ akcijas netrukus ėmė vadinti „Bontu pyragais“. Šita nauja galybė suneramino vyriausybę. Bet dar labiau — protestantus ir žydus, kurie pajuto savo pozicijas svyruojant. Kai kurių „Visuotinės sąjungos“ administracinės tarybos narių pavardės (lygiai kaip pavardės, kurias būtų galėję priešpastatyti protestantų ir žydų bankai) aiškiai rodo, kad vyksta slaptas — ir visai neromantiškas — karas. „Visuotinės sąjungos“ priešaky stovėjo kasta: markizas de Bjenkuras, de la Buijeri, kunigaikštis de Broji, vikontas d'Arkuras, vikontas de Majolis de Liupe, grafas Mongolfje, Eženas Vejo, grafas de Vijermonas ir kiti. Šitas pačias pavardes mes rasime ir Driumono leidžiamo antisemitinio laikraščio „La Libr Parol“ abonementų sąrašuose. Tačiau Gambeta, respublikonas ir frankmasonas, buvo nusistatęs prieš tą rojalistinį ir katalikišką banką. 1881 metų gruodžio trisdešimt pirmąją šitų saldžių „Bontu pyragų“ savininkai linksmai sutiko Naujuosius metus. Banko aktyve — 179 milijonai! O! Smūgis buvo paprastas. Finansinis Pirl-

Harboras! Rotšildai metė slapta supirktas akcijas į rinką daug žemesniu kursu. Kilo panika. Sausio dvidešimt aštuntąją „Visuotinė sąjunga“ nutraukė mokėjimo operacijas. Direktorius M. F. Federas ir administracinės tarybos pirmininkas Bontu, konditerio bendrapavardis, suimami. Kvotą vedąs tardytojas išprotėjo prieš paskelbiant teismo nuosprendį. Bontu ir Federas gavo aukščiausią bausmę: penkerius metus kalėjimo ir 3 000 frankų baudos. Toji neteisybė buvo tokia pat akivaizdi, kaip ir spaudimas, kurį valdžia darė teismui. Prieš Didžiąją bylą buvo ta Mažoji byla, jos išvirkščioji pusė. Ir jai neatsirado jokio dešiniojo Zola, kuris būtų ilgėjęsis visiems lygaus teisingumo bet kokiomis aplinkybėmis.

III

Tarp „mekenančio pacifizmo" ir beprotiško karingumo. — Kvaila kaip Sedanas. — „Žlugimas", 1892 metų birželio 24 diena. — Karo partijos priešiškumas. — Vienas „žodelis". — Banketas Azaiso šale. — Užstalės kalbos. — Atoslūgis.

Už devynioliktąjį „Rugonų-Makarų“ tomą Zola turi būti dėkingas Tolstojui, kaip už aštuonioliktąjį — Balzakui, o už septynioliktąjį — Dostojevskiui. Iš 1870 metų karo ir Napoleono III žlugimo Zola bandys padaryti tai, ką padarė Tolstojus iš Napoleono I grobikiško žygio į Rusiją. Nors jis nebuvo nei kunigas, nei darbininkas, nei alkoholikas, nei pasileidėlis, nei valstietis, nei šachtininkas, nei žmogžudys, nei finansininkas, bet, šiaip ar taip, sukūrė „Kunigo Mure prasikaltimą“, „Spąstus“, „Nana“, „Žerminalį“, „Žemę“, „Žmogų-žvėrį“ ir „Pinigus“. Kareiviu jis taip pat nebuvo. „Žlugimui“ jis turi viską rinkti iš naujo. Tiesa, pradžiai vienas koziris yra: tai jo paties požiūris į karą, anaiptol nenaujas ir nedžiūgaujantis, pareikštas prieš dvidešimt metų revoliuciniame straipsnyje, kurį įsidėjo „La Tribiun“, kai krašte vyko mobilizacija.

Jam norisi sukurti visai ką kita, negu *Vaterlo* Hugo „Vargdieniuose“ arba *Vaterlo* Stendalio „Parmos vienuolyne“. Jis pirmas atkreips dėmesį į psichologinį karo suvokimą:

— Aš skalbiau marškinius, o kiti virė sriubą... Tik įsivaizduokit: biauri skylė, stačiai piltuvas, aplink miškai, iš ten tie kiaulės prūsai ir atrepečkojo keturiom, kad nė juste nepajutom... Ir va septyniom kad pradės krist į katilus sviediniai. Po šimts velnių! Ilgai nelaukę, stvėrėm šautuvus ir lig vienuoliktos — garbės žodis! — manėm, kad įkrėtėm prūsams kaip reikalas!.. Ir žinot, mūsų buvo tik penki tūkstančiai, o tų kiaulių vis daugėjo ir daugėjo. Aš gulėjau ant kalvelės, už krūmo, ir mačiau, kaip jie ropojo priešais iš miško, po dešinei, po kairei, — na, stačiai skruzdėlynas, juodos skruzdžių voros, rodos, jų jau nebėra, o jų va kiek dar atšliaužia. Apie tai negalima kalbėti, bet mes visi manėm, jog mūsų vadai — paskutiniai mulkiai: įgrūdo į tokį širšyną, toli nuo draugų, leidžia mus galabyti, o pagalbon ateit nė negalvoja... Ir dar mūsų generolas, vargšelis Due, ne koks žioplys ar zuikis, gavo kulką ir atstatė letenas į dangų. Amen, daugiau nieko nebeliko! Tiek to, dar laikomės. Bet prūsų pernelyg daug, norom nenorom reikėjo nešdintis. Kaunamės tokiam užkampy, ginam stotį, o triukšmas — apkursti gali... Po to nežinia kas buvo, miestą, matyt, užėmė, atsidūrėm tokiam kalne, rodos, Geisberge, jų žodžiais tariant, įsitvirtinom kaip ir pily ir tiek privertėm tų kiaulių! Jie, būdavo, pašoka aukštyn ir aria nosimi žemę, net gražu pažiūrėt... Bet ko norėt, jie vis ėjo ir ėjo, dešimt prieš vieną, ir patrankų turėjo į valias. Kai tokie dalykai, drąsa tik į kapus gali nuvaryti.

Savo geriausiuose romanuose Zola ėjo nepramintu keliu. Taip pat ir „Žlugime“, kuris pagimdė pasaulinėje literatūroje visą seriją romanų: čia randame ir „Ugnį“, ir „Medinius kryžius“, ir „Verdeno preliudą“, ir „Keturis pėstininkus“, ir „Vakarų fronte nieko naujo“, ir „Atsisveikinimą su ginklais“, ir „Stalingrado apkasuose“, ir t. t. Gal mums pasirodys, kad didelio ten daikto jo intuicija? Nusikelkim į anuos laikus. Tai buvo nauja kaip telefonas!

Ir ypač „Žlugime“. Napoleonas III tuo metu, kai siekė valdžios, buvo užsibrėžęs grąžinti Prancūzijai pirmosios kontinento valstybės didybę. Jam pavyko įtikinti Prancūziją, kad ji pranašiausia. Bet pats Napoleonas III nelabai tuo tikėjo. Prancūzija pradėjo beprotišką karą kupina tvirto ryžto po pusantro mėnesio pražygiuoti per Unter den

Linden. Pralaimėjimas jai buvo baisi trauma. Vaikišką pranašumo jausmą, išugdytą per pastaruosius Imperijos metus, pakeičia nepilnavertiškumo jausmas, kurį šalis žūt būt norės kompensuoti. Prancūzija nori užmiršti, palaidoti amžiams pralaimėjimą. Ji dievina savo generolus, galvodama ne apie vakar dieną, o apie rytojų. Ji būtų atsidavusi Mak-Mahonui ar Bulanže, jei pirmajam nebūtų trūkę proto, o antrajam — drąsos. Ji mėgsta paradus, ji aprauda atplėštas provincijas, ji ploja Deruledui. Armija — vienintelė priemonė atsigriebti. Ir todėl vargas tam, kas kardu užsimoja ant armijos, ypač jei teisingai. „Tegyvuoja armija!" — šaukia Paryžius. Geras būdas sukurti paranoikų oligarchijai; jau vienos uniformos sustiprina tikėjimą savo pranašumu.

Civilis Zola nujaučia kraštui gresiantį pavojų, kai apie 1890 metus vėl imama kartoti Badenge klaidas. Kaip ir 1870 metais, šis protingas patriotas laikosi nuomonės, jog karo pradžioje yra tiek pat šansų pralaimėti, kiek ir laimėti. (Pirmoji nepakenčiama tiesa.) Jam kelia siaubą svaigulys, apėmęs minias, kurios džiaugsmingu stūgavimu sveikina generolą Bulanže. Pagrindinė „Žlugimo" tema: parodyti karą, koks jis išties yra. Tai ir sudaro jo vertę. Romano dvasia neturi nieko bendro su tuo, kas vėliau bus pakrikštyta „mekenančiu pacifizmu", su itin populiarios raudos „Marsalos vynas" pacifizmu: „Ak, tebūnie prakeiktas karas", kurį beprotiškas karingumas atremdavo: „Tas paukštelis skrenda iš Prancūzijos." Zola nepalaiko nei to, nei to. Jis nemekena, jis gieda biologinę liaupsę karui:

Karas — tai pats gyvenimas. Niekas gamtoje neišsilaiko, negimsta, neauga, nesidaugina be kovos. Šiame pasaulyje vienas kitą turi ryti. Tik karingosios tautos visada klestėdavo, tauta miršta, kai nusiginkluoja. Karas — tai disciplinos, pasiaukojimo, drąsos mokykla, tai išlavinti raumenys, užgrūdintos sielos, brolybė pavojaus akivaizdoje, sveikata ir jėga...

Zola atvirai išdėsto „Žlugimo" sumanymą:

Nėr ko daugiau beslėpti ir beteisinti mūsų pralaimėjimų. Reikia juos aiškintis ir priimti kaip žiaurią pamoką. Tauta, išgyvenusi šitokią katastrofą, yra nemirtinga tauta, amžiais nenugalima. Aš norėčiau, kad iš šių baisių puslapių

apie Sedaną kiltų gyvastingas pasitikėjimas, kad jie nuskambėtų kaip Prancūzijos prisikėlimo šauksmas.

Pilietinis patriotizmas priešpastatomas iškrypėliškam to meto kariniam patriotizmui.

1891 metų balandį Ardėnų spaudoje pasirodė žinutė: „Penktadienį, ketvirtą valandą popiet, į Vuzje ekipažu iš Reimso atvažiavo p. Emilis Zola su žmona." Balandžio septynioliktąją jis nakvojo Vuzje, aštuonioliktąją — Šene, devynioliktąją — Sedane. Į Paryžių grįš balandžio dvidešimt šeštąją. Naudingai praleista savaitė: Šene jis susitiko su daktaru Martenu, meru ir generaliniu tarėju; Sedane — su pramonininku Filipoto, meru de Živonu, notaru Anri Nenenu, sodininku Juberu. Skaito užrašų knygutes, kurias jam davė gyvi išlikę kariai.

— Ponas Zola, tai buvo šičia. Aš prislinkau nepastebėtas prie sodo tvoros. Visi baldai, foteliai, kanapos, išnešti laukan. Po atviru dangumi! Mano foteliuose sėdėjo zuavai. Raudonkelniai zuavai. Jie miegojo. Aš šūktelėjau, bet jie nesujudėjo! Visi buvo negyvi, ponas Zola!

— Paklausykit, ponas Zola. Tas jūrų pėstininkėlis, kuriam akį išplėšė iš orbitos, čia buvo užkastas. Kai paskui atkasė, rado laiškus, sukruvintus, purvinus. Norit žvilgtelėt, ponas Zola?

— Vienas zuavas grįžo čia, norėjo surasti vietą, kur kulka jam kliudė ausį. Jis man papasakojo, kad būtų buvęs užmuštas vietoje, jei kulka pirma nebūtų kiaurai pervėrusi jo draugo galvos...

— Ponas Zola, jie šaukė: „Mama!" ir „Vandens, vandens!.."

Perštinčia gerkle Zola žymisi, žymisi, žymisi...

Sedane jis sutiko Žaną Batistą Klemaną, dainos „Vyšnių žiedai" autorių, tik nepažino. O, kad Žana sudainuotų tą nevilties dainą, kuri skambėjo nuo Sedano iki Monmartro, nuo Raišofeno iki Versalio:

Svaigindavo mane žiedai baltieji vyšnių:
Aš sužeistas tada buvau į pačią širdį,
Ir ta žaizda lig šiolei...

Sedanas — kraujuojanti žaizda lig šiolei. Pralaimėjimas čia justi daug stipriau, negu Argonos tarpekliuose, kuriuos istorinis patosas pernelyg išdidino, nes Zola akims jie pasirodė kuklūs ir menki. *Vandens, vandens*... „Avių banda, ponas Zola." Jis pasinėrė į dramą, kurios atomazgą jam pakišo istorija: raitas imperatorius su žibančiais ordinais, su padažytais veidais kapituliuoja prieš jėgas, kurioms pats leido įsišėlti.

Zola aplankė ponios de Senar namą Reimse, kur gyveno imperatorius. Prieš akis jam stojosi Rugonas — atsiprašau, Rueras, kuris čia davė įsakymą Mak-Mahonui žygiuoti į pagalbą generolui Bazenui ir paskui susitaikė su pralaimėjimo mintim, norėdamas pasiutinti generolą Trošiu, kuris per jį pasidarė priklausomas nuo nekenčiamo Mak-Mahono! Metęs žvilgsnį į praeitį, Zola sudrebėjo: tokie beprotiški buvo tie poelgiai.

Grįžęs į Paryžių, Zola konsultavosi su istorikais, ypač su Diuke, 1870 metų karo istorijos specialistu. Jis dabar suprato, kad Napoleonas buvo neryžtingas žmogus, skudrinamas žmonos ispanės, kuri troško sutvirtinti Imperiją, jau begriūvančią per vyro liberališkumą, mat, intuityviai suvokė, jog karas — aišku, pergalingas! — visada padidina vykdomąją valdžią. Vėl susiduria su „lengvapėdžiais": su ministru pirmininku Olivje, su Lebefu, Solferino nugalėtoju, Prancūzijos maršalu, po laimės žvaigžde gimusiu; su generolu Kuzen-Montobanu, grafu de Palikao, Pekino užkariautoju, kuris sumišo kaip naujokėlis, kai Įstatymų leidžiamasis korpusas pasiūlė jam diktatūrą!

Išties kvaila kaip Sedanas!

Jėgos idėja „Žlugime" yra pagrindinė. Puikiai pavyko atkurti karo vaizdą trijose vienodose dalyse po aštuonis skyrius kiekvienoje: pralaimėjimas iki Sedano, paskui Sedanas, Paryžiaus apgulimas ir Komuna.

Apie romaną gerai atsiliepė „Le Deba", „Le Tan", „La Reviu de De Mond". Netgi kritikas Fage. Anatolis Fransas plojo. Vienas iš tokių nelauktų Zola garbintojų buvo... Atspėkite kas: „Brangus pone ir įžymusis kolega, aš dar ir dar sykį perskaičiau „Žlugimą", kurį malonėjote man atsiųsti, už ką jums dėkoju. Tai jūsų šedevras tarp tiekos kitų, ir

aš, jį skaitydamas, drebėjau ir virpėjau, pagautas išganingo skausmo ir beribio susižavėjimo..." Nebelaužykit galvos, tai Polis Verlenas. Publikos susidomėjimas buvo ne mažesnis. Ir ne tik Prancūzijoje, bet ir užsienyje. 1892 metų birželio dvidešimt ketvirtąją „Žlugimas" išėjo ir Londone, ir Niujorke, ir Ispanijoj, ir Italijoj...

O kariškiai buvo nepatenkinti! Jie tučtuojau apkaltino Zola antipatriotizmu ir defetizmu. Naujieji Zola priešai negalėjo nuneigti 1870 metų žlugimo, tad ėmė kabinėtis prie smulkmenų. Pavyzdžiui, prie Napoleono III padažytų veidų. Na ir kas! Jei Sedane Napoleono III nebuvo padažyti veidai, kad armija neišsigąstų to perbalusio, ligų suėsto valdovo, kurį visą laiką baisiausiai kankino prostata, akmenys ir palaidi viduriai, na tai jį būtinai reikėjo padažyti! Revanšistų partija pasinaudojo, tarp kitko, bavarų kapitono Taneros laišku. Tas vokiečių karininkas gynė prancūzų armiją ir kaltino Zola, kad ją nuvertinęs. Gražus žestas. Baisiai gražus. Dešinieji jo pasigavo, nors vėliau lyg niekur nieko aršiai užsipuls Zola, kad palaiko vokiečių pusę Dreifuso byloje! Taneros žestas buvo galantiškas, bet nepasakytume, jog nesavanaudiškas. Ar, išpučiant priešo didvyrišką laikymąsi, tuo pačiu neišaukštinami nugalėtojai tėvynainiai? Bet netrukus užsipuldinėjimai liovėsi, tiesiog išsisėmė, nerasdami atbalsio. Armija patyliukais suvirškino „Žlugimą". Kai Zola atstatys nugarą jos smūgiams, armija jam primins „Žlugimą".

Čia verta pacituoti, ką pasakė apie patį romaną Leonas Dode, tiesiog nuostabiai sugebąs būti neteisingas, išskyrus vieną kitą drąsų atvejį, kai, baisiausiai susižavėjęs kūriniu, plodavo savo priešininkui Prustui ar Malro. 1892 metų liepos dvidešimtąją jis parašė Emiliui Zola iš Otvil-Hauso: „Brangus ponas Zola, su dideliu įdomumu aš perskaičiau jūsų puikią knygą ir įsitikinau, kad jūs vadovaujatės diametraliai priešingu požiūriu, negu Tolstojus. „Karas ir taika" — tai traktatas apie fatalizmą, skirtas kovojančioms masėms... Dievuliau brangus, koks jūs esate stebukladaris! Esu sugniuždytas jūsų vaizduotės, kuri aprėpia tokias mases." Jis laiko Zola „tikru Renesanso sūnum" (labai subtiliai pasakyta) ir baigia šiais žodžiais: „Žlugimas" yra

kažkas daugiau, negu romanas, tai karo filosofija. Jos objektas — pačio stipriausio žmonijos instinkto didysis siautėjimas. Štai kodėl netgi jūsų gerbėjai turi teisę ir privalo apsvarstyti šitą filosofiją..." Ką begalima pridurti prie šito pagyrimo, kurį pareiškė būsimasis pikčiausias Zola priešas? Nebent vieną „žodelį".

1893 metų birželio dvidešimtąją Zola gerbėjai susirinko į banketą atšvęsti „Rugonų-Makarų" pabaigtuvių. Į ceremonijos galą pakilo generolas Jungas, buvęs Bulanže kanceliarijos viršininkas, ir tarė:

— Iš visos širdies linkiu, kad mano įžymusis bičiulis po „Žlugimo" mums duotų „Triumfą".

Zola atsakė:

— Generole, tai priklauso nuo jūsų.

Tai buvo pirmas jo gyvenime taiklus „sąmojis".

Zola valtimi kėlėsi per Bulonės miško ežerą į Azaiso restoraną „Salų šale". Aleksandrina žiūrėjo į gelmę. Priešais ant kranto jų laukė frakuoti ponai ir ponios spalvotom sukniom. Zola gėrėjosi šituo impresionistiniu tvenkiniu, traukė nosimi gėlo vandens ir žuvies kvapą. Atsiduso. Artėjant prie kranto, įmerkė ranką per galą valties ir išskėstą vilko.

Tik išlipus, juos pagavo kalbų, juoko, žodžių sūkurys. Rinkosi svečiai. Valtininkai, juoko dėti, bugdė juos partijomis didžiuoju „plokščialaiviu". Zola, Zola, Zola... Šnekėjo tik apie „Rugonų-Makarų" autorių, apie nesiliaujančius per dvidešimt metų skandalus, apie nepaprastą laimę, kuri lydėjo šį drąsų vyrą. Vaizduotės sukurto pasaulio garbei buvo surengtas banketas, kuriam pirmininkavo Raimonas Puankare, trisdešimt trejų metų liaudies švietimo ministras. Devynioliktasis amžius, plepių ir gurmanų amžius, per tuos banketus valstybę kelis kartus iki kracho buvo privaręs. Tai buvo blankios alyvinės ir liguistos violetinės spalvos apoteozė. Tarškantis Paryžius atsisveikino su tūkstančiu dviem šimtais romano-upės personažų, rydamas puikiausius moliuskus.

— Bareso teisybė. Jis vulgarus.

— Kaip laikosi Gonkurų akademija?

— Ar negalėtumėt surašyti ant meniu įžymiųjų žmonių pavardes? „Le Figaro" laikraščiui?

— Ak, tie žurnalistai! Arsenas Use, Katiulas Mandesas, ministras Lokrua, Polis Arenas, Žiulis Lemetras, Eduaras Rodas, Francas Žurdenas, architektas, Žiulis Žui, dailininkas Stevensas, Šarpantje, Rodenas, Severina, Žoržas Kurtelinas...

— Metrai, ką jūs galvojat apie simbolistų antplūdį?

— Ponia, jei turėčiau laiko, *aš pats daryčiau tai, ką nori daryti simbolistai.*

— Jūsų teatras, Zola...

— *Sarse pernelyg atlaidžiai žiūri į vodevilio absurdus. Vos tik kur nors atsiranda teatras, ieškantis pasisekimo, teatras, pelnytai giriamas, jis tučtuojau jį sudirba į miltus!*

— Ak, nebekalbėkit apie tą savo Antuaną! Niekų darbas!

— Scenoj Zola patyrė vien nesėkmes. Pamenat „Rene"!

— Sara Bernar turėjo uoslę.

— Bet „Spąstai" ir „Nana" susilaukė triumfo.

— Ne Zola, o Biusnako nuopelnas!

— Antuanai, jūs bendraujat su Zola?

— Aš myliu ir gerbiu Zola. Jis man daug yra padėjęs. Pirmąsyk aš jį pamačiau per Diuranti paminklo atidarymą Per-Lašezo kapinėse... Jis buvo su Severina.

— Ji vis tokia pat raudona?

— Ji vis tokia pat graži. Pasižiūrėkit!

— Aš aptikau mėlyną Bordo fajanso servizą su visom „Spąstų" scenom. Viržini pylà, mano mielas, atvaizduota kuo smulkiausiai...

— Kokia švelni mėsa!

— Jis negražiai valgo. Plebėjas.

— Taip, brangi ponia. Daktaras Paskalis daug kuo į mane panašus. *Man atrodė, kad pasielgsiu teisingai, užbaigdamas tos baisios Rugonų-Makarų šeimos istoriją paskutinės jos atžalos, nežinomo kūdikio, rytdienos Mesijo gimimu.*

— Ir iš jūsų lūpų girdžiu šiuos žodžius!

— *Pagaliau, argi kūdikį maitinanti motina nėra nenutrūkstančio ir išgelbėto pasaulio vaizdas?*

— O aš maniau, kad jūs pesimistas!

— Aš tikiu laime, ponia.

— Bet tada simbolizmas ir jūs! Salone...

— *Pakalbėkim apie tai! Ten jūs išvysit visą mūsų senovinių vitražų florą, laibūtes, gležnas mergeles ir sustingusius primityvų personažus nerangiais žestais...* Praeitą savaitę aš sakiau Malarme...

— Ką jis dabar rengia?

— Knygą apie Luvro Bernadetę.

— Puankare, supraskit mane! Aš pasakiau šitiems jaunuoliams: *Yra tik viena moralė — darbas. Man buvo sunku prasimušt, aš patyriau daug vargo ir nusivylimų. Paskui mano gyvenimas buvo kova. Tai va, mano tikėjimas, mano atrama buvo tiktai darbas, reguliarus darbas, kasdienis uždavinys...*

— Jūs sekėte Zola, Diuma ir Tolstojaus susirašinėjimą? Diuma piktinasi Zola skelbiama darbo morale.

— Mulkis.

— Tolstojus savo atsakyme pacitavo Lao-Tseu, Tao mokymą ir nesipriešinimo blogiui privalumus.

— Tie rusai — aziatai.

— Mopasanas serga.

— Sako, jis...

— Tai pasekmės. Priežastis — moterys.

— Jūsų daktaras Paskalis krinta kaip Mokslo karys, Metrai. Jis skaičiuoja savo pulsą ir keliasi iš patalo, norėdamas pažymėti genealoginiame medyje savo mirties datą! Grandioziška!

— Koks vaikiškumas šita eksperimentinė mirtis!

— Šiaip ar taip, ją iškniso Zola, ta Evangelijos moabitė su nuoga krūtine!

— Jo akys mažos kaip kiaulės.

— Kairioji.

— Batinjolyje jis laikė beždžionę.

— Konti krantinės kunigaikščiai niekados nebalsuos už dviratininką sanguliautoją.

— „Žlugimo“ tiražas siekia šimtą tūkstančių!

— Žmonių priplūdo.

— Tas barzdočius — Rodenas. Zola spiriama Literatų draugija jam užsakė Balzako paminklą.

— Bus siaubas.

— O tas gauruočius — Klovisas Jugas... Paklausykit jo eilių:

Ar tu taip padarai, kad minios,
Vergais pavirtę, nebežino,
Ką rinktis: ydą arba gėlą?
Ar tu niekšybių įkvėpėjas?
Ar aiškintis audra užėjus
Tau turi už nulaužtą gėlę?

— *Pavaizdavęs blogį, aš turiu sumanymą pasiūlyti priemones jam pašalinti. Tai labai paprasta.*

— Jūs skaitėt Morisą Meterlinką? Greit nykstantis įspūdis.

— Puankare kalba buvo kaip tik!

— Aš baigiu komišką operą pagal Zola novelę „Malūno apgulimas“.

— Dėmesio, Biusnakas tuoj padės ant stalo savo žiauną.

— „Literatūros revoliucionierius vieną gražią dieną taps Garbės legiono komandoru ir nuolatiniu Akademijos sekretorium. Ir galiausiai ims rašyti tokias nuobodžiai tuščiažodes knygas, kad ir premijoms mergaičių pensionuose jų nebenorės dalinti. . .“ Čia ne mano žodžiai, o Gonkuro!

— Iš tiesų jis sublogo.

— Dėl to, kad lošia biliardą.

— Žiuli Žui, ką jūs atsakėt Sardu, kuris mano, kad Zola akademinis bagažas esąs nepadorus?

Sardu, iš vaško dirbinėji
Lėlių žaislus,
Zola tarsi gyvus nulieja
Žmonių tipus.
Jo personažai raštų tomuos
Amžiais gyvens,
Sardu žaisliukai, o ne žmonės,
Iškart pasens.

— *Nors žinau, kad Kope ištikimai balsuos už mane iki galo, jokių šansų neturiu ten patekti. Bet aš kovosiu toliau. Jei yra Akademija, tai aš privalau būti jos nariu!*

— 90-taisiais jis gavo keturis balsus. 91-aisiais, kai išrinko Pjerą Loti,— aštuonis. Praeitų metų birželį, kai išrinko Lavisą,— dešimt. Jis ten pateks po penkerių metų, jei, žinoma, kasmet numirs po akademiką.

— Aš jus būtinai supažindinsiu su ombromanu Trivi. Jis kuo dailiausiai ką nors iš jūsų nukniauks, Metrai.

— Emili, man parašė Sezanas. Jis gyvena „Ža de Bufane“ su motina... Jis baisiai prislėgtas.

— Jis teiravosi apie mane?

— Ne.

Svečiai pasklido kas sau. Zola sutrikęs, nežino, kaip atsakyti į tostus, ir galiausiai prisipažįsta nemokąs viešai kalbėti. Aleksandrina pavargusi.

— Marijau Ru, ar tu prisimeni...

— Emili, einam? — nekantraudama prašo žmona.

— Marijau, ar žinai, ką dabar veikia Bajis?

— Dirba binoklius.

— Ru, gal drožiam ryt papusryčiauti į „Tikrą jautį“ vieni, be ponių?

Čigonai smuikininkai margais ryškiais apdarais, jausdami budrią šeimininko Azaiso akį, iš peties griežia ir griežia valsus it vilkeliai besisukančioms poroms.

„Plokščialaivis“ vėl kelia svečius per ežerą, šįkart iš restorano į krantą. Girdėt, kaip nuo irklų krinta vandens lašai. Žanos butukas, išpuoštas Botičelio reprodukcijomis, tur būt, labai tvankus.

— Buvo puiku,— sako Aleksandrina.

Fiakras rieda per ištuštėjusį mišką. *Kokia siaubinga įvykių lavina, kiek saldžių ir baisių nutikimų, kiek džiaugsmų, kiek sielvarto suversta į tą kolosališką faktų krūvą! Čia ir gryna istorija, kaip kraujyje įkurta Imperija iš pradžių pasinešė į smagumus ir kietą valdymą, malšino sukilusius miestus, paskui pamažėl ėmė smukti, grimzti į kraują, į tokią kraujo jūrą, kad visa tauta joje vos neprigėrė... Čia ir... smulki bei stambi prekyba, prostitucija, nusikaltimai, žemė, pinigai, buržuazija, liaudis, kuri pūva priemiesčių kloakoj, kuri kelia maištus dideliuose pramonės centruose, ir išganingasis socializmas, vis smarkiau ir smarkiau besiveržiąs į gyvenimą, nauja era nėščias...* ir neaprėpiami žydintys sodai smailiabokštės katedros blogis gėris gėlės purvas raudos svajonės gyvenimas gyvenimas...

Po kūrybos atoslūgio liko tuščias begalinis krantas, nusėtas akmenimis lyg kaukolėmis.

IV

„Svajonė" ir „Malūno apgulimas". — Minios Lurde. — Lozorius ir „didelis juodas miegas". — Galvotrūkčiais per Romą. — 1894 metų spalio 15 diena. — Popiežių aš jau turiu. — „Aš nusivešiu tave su sūnum į Veneciją." — Ivetė Žilber ir Aristidas Briuanas. — Paryžius užgožia „Paryžių".

Zola pasidavęs kūrybiniam fatalizmui. Užbaigė „Rugonus-Makarus", kurie jo vos nesutraiškė. Ir dar gali vadovauti Literatų draugijai, domėtis muzikiniu teatru, atkakliai šturmuoti Akademiją. Visa tai rodo jį esant kupiną jėgų ir valios.

Į Literatų draugiją jis iškart buvo priimtas nariu 1891 metų vasario devintąją. Rekomendavo Liudovikas Halevi ir Alfonsas Dode. Po dviejų mėnesių visuotinis susirinkimas jį išrinko į komitetą, o kitą dieną jis tapo pirmininku. *Aš turiu nenuilstančio darbininko reputaciją ir pasistengsiu ją pateisinti.* Kiekvieną pirmadienį jis atvažiuodavo iš Medano į Draugiją, kuri iš pradžių buvo įsikūrusi Anteno plente, paskui Site Ružmone, jo pastangomis nupirktame name, o po keturiasdešimties metų persikėlė į Masa vilą.

Ta veikla turėjo jam taip pat palengvinti akademinę kampaniją. Iš amžinojo kandidato užsispyrimo tada daug kas pasijuokdavo. Jam rodė ir neabejotiną ištikimybę — Fransua Kope už jį balsavo kokį dvidešimt kartų — ir neabejotiną nesupratimą: pavyzdžiui, Renanas, paklaustas Polio Briula, ar Zola turįs šansų patekti į Akademiją, atsakęs: „Man atrodo, ne." — „Na o ateityje?" — „Gal būt. Akademija turi retkarčiais padaryti kokią kvailystę."

Priešiškumas tarp Ernesto Renano ir Zola pasidarė atviras. Yra išlikęs vienas puikus romanisto laiškas, iš kurio matyti, kaip jis varė savo kampaniją niekam nešunuodegiaudamas:

Paryžius, 1890.IV.5.

Pone ir brangus Metrai,

Aš perskaičiau „La Pres", kur jūs teikėtės pasisakyti apie mane, ir įsitikinau, jog per savo didžius darbus neturėjote kada pavartyti mano paskutiniųjų romanų.

Aš nemedžioju balsu, bet man išties be galo skaudu, pagalvojus, kad toks aukštai vertinamas rašytojas reiškia apie mano literatūrinę veiklą ne savo paties mintis, o pa-

imtas iš tos kvailos legendos, kuri susikūrė apie mano veikalus. Dėl to aš drįstu jums pasiųsti tris savo romanus, kurie, mano manymu, turėtų jus labiau sudominti. Aš neprašau, kad jūs ištisai juos perskaitytumėt, bet būkite malonus, paskaitykit vienoj, kitoj vietoj dvidešimt penkiasdešimt puslapių. Ir patikėkit, svarbu ne Akademija, o paprasčiausiai, kad aš kenčiu, kai tokių plačių pažiūrų žmogus sprendžia neįsigilinęs į dalyką ir neteisingai.

Malonėkite priimti, pone ir brangus Metrai, mano didžios pagarbos pareiškimą.

Emilis Zola

Iš to laiško (jis yra p. Alfredo Diupono kolekcijoje) matyti, kad Zola lieka ištikimas menui užkariauti žmones piktumu! Ilgas sąrašas įžymybių, kurias atstūmė toji sena ragana — Akademija — iš Konti krantinės: Diuma-tėvas, Teofilis Gotje, Alfonsas Dode, Giustavas Floberas, Polis Lui Kurje, Balzakas ir kiti, negali jo paguosti.

Reikia jam taip pat suvesti sąskaitas su teatru. Jo pjesės po senovei prastai eina, nors teatrui vadovauja jo mokinys Antuanas. Zola beveik susitaikė su mintim, kad pasisekimą turi tik jo romanų inscenizacijos, ir nenorom davė dingstį kritikui Volfui surašyti „didžiausiam romanistui protokolą už tai, kad nevykdo įsipareigojimo sudirbti į miltus visus dramaturgus ir lemiamą valandą, pasilikęs namie, lošia beziką su Viljamu Biusnaku". Po „Žerminalio" sužlugimo Šatle teatre Zola akys nukrypsta kitur, į muzikinį teatrą. Jo stipri valia, sutikusi nenugalimą, rodos, kliūtį, ima ją ir apeina. Jo „Svajonė", kuriai muziką parašė Briuno, sukelia skandalą: kur tai matyta, kad tenoras vilkėtų darbininko palaidine, o herojė — angliško kirpimo kostiumu! Zola aplenkė savo laiką dešimčia metų. „Luiza" [1] įvykdys mažesnę revoliuciją operoje tik 1900 metais. Į „Malūno apgulimą" Zola dėjo daugiau vilčių: *Ak, aš visą laiką galvoju apie prancūzų muzikinę dramą. Kai mene reiškiasi toks despotiškas ir visagalis genijus, kaip Vagneris, gali būti tikras, kad jis žiauriai slėgs būsimas kartas... Mudu su*

[1] „Luiza" — keturių veiksmų, penkių paveikslų muzikinis romanas. Libretą proza ir muziką parašė Ž. Šarpantje.

Vagneriu turim kai ką bendra: abu mėgstam repeticijas ir nebijom, jog kūrinys bus kiek ištęstas.

Bet Zola nesitenkina antraeilėm pergalėm.

Mirė Mopasanas. Zola neberanda sau vietos. Juoba kad kaip Literatų draugijos pirmininkas turės sakyti kalbą prie kapo. Iš naujo skaito gražuolio Gi laiškus. Aptinka tą, kurį „Pampuškos" autorius parašė tuoj po Flobero mirties, sukėlusios tada daug atbalsių: „Nemoku jums apsakyti, kiek aš mąstau apie Floberą, jis man tiesiog neina iš galvos, neatstoja nuo manęs. Vėl ir vėl mane lanko jo mintys, girdžiu jo balsą, prisimenu žestus, visą laiką matau jį priešais save su duksliu rudu chalatu ir kalbantį pakeltomis rankomis. Aplink mane tarytum tuštuma atsirado, prasideda baisūs išsiskyrimai, kurie dabar seks kasmet, nusinešdami visus, ką mylėjom, kas yra mūsų prisiminimuose, su kuo galėdavom pasišnekėti apie intymius dalykus. Šitokie smūgiai žaloja sielą, nuolatinis skausmas apkartina visas mūsų mintis. . ."

Maudulio kremtamas, sielvartaujantis bambeklis Zola mato, kad gyvenimas eina savo ruožtu: Mopasano mirtis žurnalistui Žiuliui Jure duoda dingstį kreiptis į keturis išlikusius „Medano vakarų" rinkinio autorius dėl muzikinės dramos „Malūno apgulimas": „Ar jūs nepasijutot truputėlį įžeistas, truputėlį pažemintas, kai pamatėte, kad novelė, kuri kažkada buvo realistinės mokyklos vėliava, jos manifestas, apkapota tiek, kad įtilptų į muzikinio teatro formą, o šis teatras pagal savo tradicijas, atrodo, stato žemo lygio inscenizacijas?"

Huismansas tuo metu buvo atsiskyręs nuo Zola ir šaltai pareiškė, jog „Malūno apgulimo" pramuštgalvis ir didvyris mylimasis, mylimoji, prūsų karininkas ir net pats malūnas kaip sykis jau nebloga komiška opera! Enikas apgailestavo, kad iš apsakymo padaryta kažkokia melodrama. Searo nuomone (jis irgi tolo nuo Zola), visai natūralu, kad natūralizmas smelkiasi į muziką, kaip kadaise smelkėsi į tapybą. Jo yra šitie kandūs žodžiai: „Zola — tai popiežius Sikstas V, kuris dėjosi tamsuoliu ir luošiu, kol jam tat buvo naudinga, o paskui staiga ėmė ir toli nusviedė savo ramentus. Mano akimis, tas Opera-Komik Zola niekuo ne-

siskiria nuo 1868-ųjų metų Zola, parašiusio „Terezę Raken". Peržiūrėkite visą jo kūrybą: žodis „užkariauti" nuolat ir nuolat kartojasi, ir Zola nuėjo į Opera-Komik, patikėkit manim, trokšdamas ir ją užkariauti."

Po to Jure kreipėsi į Zola: gal jis malonėtų atsakyti.

Dievuliau brangus, mane prašo atsakyti! Prašo raustis senų meilės laiškų stalčiuje, judinti šventus mirusiųjų palaikus! O, ne! Ne! Mano širdis plūsta kraujais! Mano seni Medano vakarų bičiuliai visi su dideliu talentu, kuriuo aš žaviuosi. Aš juos labai mylėjau ir po senovei tebemyliu. Širdingai jūsų

E. Zola

Bet jis buvo užgautas.

„Taip, kas jiems Briuno muzika, jie birbina savo! — šūkteli rašytojas Ažalberas. — Visi Medano šalininkai sukilo prieš poną Zola." Tai grupės skilimas, ir kur kas gilesnis, negu buvo skelbta Penkių manifeste. Natūralizmas baigė savo dienas.

Zola, matyt, galvojo, kad jam nebe tiek daug liko gyventi ir antro tokio darbo, kaip ką tik baigtasis, nebespės išvaryti, bet jautėsi ganėtinai pajėgus ir neketino dykai leist laiko. Naujas kūrinys bus mažesnės apimties, bet šitai atpirks temos platumas. Tokia dabar jo dalia: rašyti trumpiau, bet stipriau. Kūrybinė pragaro mašina jį nesulaikomai neša.

Siužetą su „Trimis miestais", ta naująja religija, kuriai Zola nori suteikti pavidalą, davė dvasinė Ruso ir Hugo — to Hugo, kur testamente,— šeimyna.

1891 ir 1892 metais Zola „atrado" Lurdą. Nuvažiavo į Pirėnus, baigęs „Žlugimą", ir tasai Benaresas tarp mėlynų kalnų viršūnių jam padarė gilų įspūdį. Stebuklai? Koks siužetas!

Jis surinko tiek medžiagos, kad į vieną tomą nesudės. Analogiškai jis galvoja apie Romą.

Staiga man kilo mintis padaryti du tomus, vienas vadinsis „Lurdas", kitas — „Roma". Pirmasis bus apie naivų senosios katalikybės, aukso legendos katalikybės, pabudimą, apie tikėjimo ir iliuzijos reikalingumą; antrasis — apie visą

šio amžiaus pabaigos neokatalikybę, skelbiamą Vogiue ir kitų. Aukštoji dvasininkija, popiežius, pagaliau Roma, ir Roma, besistengianti prisitaikyti prie naujų idėjų.

Lurde Zola išsinuomojo kambarį pas teismo sekretorių Delava. Apsivilkęs languotu apsiaustu su pelerina, eina į Medicinos biurą. Ten randa daktarą Buasari, biuro direktorių, ir kitus. Jam rodo Bernadetės fotografijas: *klūpo su juodais drabužiais, skarele apsirišusi galvą.* Jis šnekasi su Subiru šeimos nariais. Vaikštinėja po Lurdą — miestelis nelyginant dievo šventovė pilnas parduodančių ir perkančių. Iškilmingos ceremonijos spaudžia jam ašaras. Jo kilniaširdiškumas tiesiog suklesti krikščioniškoje aplinkoje, o prietaringumas susijungia su baltojo traukinio maldininkų primityviu tikėjimu. Be to, Lurde, kaip ir Romoje, Zola vėl randa minią, savo seną varžovę.

Zola dirba, galvoja apie Žaną, iš kurios laikinai neturi jokių žinių, užsimiršęs kartoja maldas, be priešiškumo stebi keistą religinį spektaklį, svarsto, kaip sutaikyti Tikėjimą su Mokslu, atmetus apreiškimą, kuriuo jis netiki. Jis nori perprasti naivumo apimto miesto paslaptis ir su didžiausiu užsidegimu skaito populiariai parašytą Bernadetės regėjimų istoriją.

Maža, išnešiotinai pardavinėjama knygutė mėlynais viršeliais su Lurdo dievo motinos sustingusio, nerangaus grakštumo paveikslėliu, prastai ant pigaus popieriaus atspausdinta katalikiškoj spaustuvėj. Paskui nuo primityvo jis vėl grįžta prie mokslo, eina į Išgijimų registracijos biurą, kur trenkia fenoliu, stumdosi slaugės bei sanitarai iš savanorių būrio ir daktarai grumiasi su amžiaus pabaisomis — isterija ir neurozėmis, aprašytomis Šarko ir Pjero Žane. Vaikšto po nešvarias krautuvėles, piktinasi, bet pasiunčia Aleksisui Lurdo vandens akims. Zola ausis, pripratusi prie fontanų, lygių Ronos vandenų ir Viduržemio jūros, nesupranta kibirkštingos Gavos upės šnekos. Oras gaivus. Jis nuvažiuoja į Gavarni. Galvoja apie Mon-Dorą. Jam atgrasi Overnė su savo mineraliniais vandenimis ir istorine praeitimi. O čia jam patinka. Jį raminamai veikia kalnų tyla, ritmingas ant žemės parkniubusių maldininkų rypavimas. Atrodo, jo būties sielvartas ištirpsta visos žmonijos būties sielvarte.

„Trijų miestų“ ciklas, atmetus natūralizmo kraštutinumų liekanas, nepaprastai tyras. Zola niekada nebuvo antiklerikalas. Jis ne tiktai leidžia Denizai eiti prie pirmos komunijos, bet ir padeda kunigui ją parengti: tikrina, kad gerai išmoktų katekizmą. Tačiau ceremonijoje nedalyvauja, nes tai gali būti palaikyta viešu pažiūrų išsižadėjimu. O, jis bus puldinėjamas su neapykanta, tikrai ne pagal evangeliją. Tai dar vienas įrodymas, kad „epochos nuodėmė“ — katalikybė buvo kandžiai nuodinga. Bet neapykanta pamažėl atlėgs, ir popiežius pripažins, kad „Trijų miestų“ autorius buvo geros valios žmogus: „Jis buvo bažnyčios priešas, bet atviras ir doras.“ Tos „puikios knygos, atgaivinusios vienai dienai amžiną polemiką apie stebuklą“ (Klemanso) turinys labai paprastas. Herojus kunigas Pjeras (savotiškas daktaras Paskalis, tapęs kunigu) prarado tikėjimą. Jis susiruošia į Lurdą, vildamasis jį ten atgauti, ir ta pačia proga palydės savo gražutę kaimynę Mariją iš Neji, kurią daktarai atsisakė gydyti. Po maldų nakties grotoje Marija pasveiksta. Bet Pjeras neatgauna tikėjimo, nes buvo netikro stebuklo liudininkas. Pjeras myli Mariją. O toji, atsidėkodama už išgijimą, davė dievo motinai įžadą laikyti skaistybę. Pjeras ir Marija galės mylėtis tik dievuje. Nieko sau melodrama!

Norėdamas geriau perprasti savo personažus, Zola sėdo į baltąjį vargšų traukinį, kaip anuomet lipo į „Žmogaus-žvėries“ garvežį Lizoną. Valandų valandom jis mąstė ant Gavos krantų, stengėsi atsakyti į klausimą: „Kas gi čia dedasi?“ Stebuklų esti. Aš turiu galvoj nepagydomas, bent mūsų žiniomis, ligas, pavyzdžiui, tuberkuliozę. Bet po Lurdo kartais liga atkrinta. Na ir kas iš to? Nepagydomos ligos pagydomos. Tai tikras dalykas. Stebuklas yra patsai grotos baseinas, mikrobų kultūrų buljonas, kuriame niekas neužsikrečia: baisingas iššūkis Pasterui! Tačiau niekas nėra matęs, kad kam ataugtų ranka ar koja! Taip, bet jei nupiauta ranka ataugtų, visi žmonės imtų tikėti dievą! Zola nuvokia pagrindinį metafizikos prieštaravimą. *Žodžiu, aš vis dėlto tikiu, kad...*

Išilginės raukšlės kaktoje dar labiau pagilėja, jis žymisi:

— *Aš tikiu nežinomos galios taurų dvelkimą, kuris sklinda iš minios per aštrią tikėjimo krizę.*

Savaime suprantama, tai migloti, nieko nepaaiškinantys žodžiai, bet kaip eiti toliau? Tarp kitko, jie vis dėlto įdomūs: dar sykį ateistas Zola DIEVINA minią!

Maždaug iš to meto yra išlikęs vienas nedaug kam žinomas Zola tekstas, didžiai vertingas jo religinės minties patikslinimo požiūriu. Apie daktarą Paskalį jis jau buvo rašęs: *Aš išsigandau savo netikėjimo, bet kur kas labiau — jo tikėjimo; mane mušė šaltas prakaitas, kai jis man rodė visą mano abejonės siaubą, ir vis dėlto aš nemainyčiau savo kančių į jo tikėjimo kančias. Paskalis man įrodo mano dvasinį skurdą, bet negali manęs patraukti dalintis savuoju. Tais klausimais aš lieku „aš", nors siela mano nerami ir kraujuoja.* „Daktarui Paskaliui" jis buvo paėmęs Renano credo: *Visata klauso nepajudinamų dėsnių, ir dar nė sykio nebuvo konstatuota jos nukrypimo nuo tų dėsnių* (antgamtiškumo neigimas). *Pasaulyje nėra ir niekados nebuvo kažkokios ypatingos valios, ketinimo, be tų, kurie yra žmogaus proto faktas. Du elementai — laikas ir linkimas į progresą — paaiškina visatą... Yra centrinė visatos sąmonė, kuri formuojasi pamažu ir kurios „tapsmui" nėra ribų... Žmonijos ateitį lems proto progresas ranka rankon su mokslu...* (Rankraštinės pastabos.)

Dabar Zola vėl grįžta prie Lozoriaus mito. Lozorium jis kadaise pavadino romano „Džiaukis gyvenimu" neuropatą.

Lozoriaus motina, žmona ir vaikas maldauja Jėzų prikelti mirusįjį. Štai tipiškas stebuklas! Jėzus atsako: *Drauge su jumis aš gedžiu Lozoriaus, gedžiu vargų nukamuotos žmonijos. Kam jį prikelti, kad jis vėl kentėtų šiame baisiame gyvenime?* Jėzus nusileidžia. Lozorius prisikelia: *Man taip buvo gera iš pradžių! Didelis juodas miegas, didelis miegas be sapnų... O mokytojau, kam tu mane prikėlei? Aš turėjau miegoti tūkstančių tūkstančius metų. Vėl gyventi... Ar aš savo kančiomis nesumokėjau baisios šios žemės gyventojo skolos?* Tada motina, žmona ir vaikas klausia Lozorių, ką jis matęs. Zola atsako: *Nieko, nieko, nieko. Aš miegojau. Neaprėpiama tamsa, begalinė tyla. Bet kad jūs žinotumėt, kaip gera nebeegzistuoti, miegoti visiškoje nebūtyje.* Tada Jėzus vėl užmigdo Lozorių, *laimingą amžių dienoje.*

Štai atsakymas romano „Džiaukis gyvenimu“ Lozoriui, kuris baimės kupina širdimi šaukė *Dieve mano, dieve mano,* praradęs tikėjimą. Tokia subrendusio Zola religija, trumpai išdėstyta tylios mirties, *didelio juodo miego* religija, kurios trokšo tas nerimo kamuojamas žmogus, turįs įprotį triskart sumirksėti, kad būtų tikras, jog *stebuklingai* pabus kitą rytą.

1894 metų spalio trisdešimtąją Zola išvyksta į Italiją. Tais laikais Prancūziją, kaip Angliją ir Vokietiją, viliojo daugiaveidė prieštaringa Italija. Vakaruose neliko neišgirstas kvietimas atvirlaiškio Minjonos, atžarios ir prieinamos Minjonos, kurią šveicarų dailininkas Leopoldas Roberas aprengė kaip Neapolio apylinkių javų rišėją, dainuojančią: „Ar žinai tą šalį, kur žydi apelsinai“. Įvairiopa Italija. Romos mokyklos, anot Sezano, dailiųjų menų, Italija. Ta gyvastingoji tikroji Stendalio Italija. Apskretusi ir burkuojanti žavingų muzikantų Italija. Italija, užkrėtusi antikinės Romos ilgesiu mūsų Koro, Šiaurės miestų dainių, didįjį Koro iš Due miesto žvalgomojo bokšto, to maliarijos nukamuoto Vermejerio brolį. Barkarolių, operos ir stereoskopinių vaizdų Italija. Kas laukia Zola stebuklingame pusiasalyje: paskutinis nuovargis, penkiasdešimtmečio karštis, pašėlusi mandolinų muzika?

Italijoje, toj elgetų, didvyrių ir juokdarių šaly, Zola turėjo sutikti Renesanso žmonių atminimą, kiek dar jo belikę. Turėjo rasti būtent tuos bruožus, kurie štai jau keleri metai klesti italų filmuose: rūstumą, blaivų protą, likimo pajautimą. Iš savo tėvo gimtinės Zola išsiveš vaizdą, kas yra vyriškumas, artimas žemei, išmaitintai lotynų didybės.

Zola numatęs išbūti Italijoje penkias savaites ir per tą laiką surinkti medžiagą savo knygpalaikei maždaug penkių šimtų puslapių. Dumikas jį atkalbinėjo; Mirbo kvatojo; Ernestas Dode pareiškė: „Aš su nerimu žiūriu į šitą pono Zola kelionę. Jis neturės ko mums pasakyti nei apie žmonių dvasią, nei apie daiktus!“ Bet Zola ne tik kad suprato Romą ir Italiją; jis suprato tą vienintelę Italiją, kurią verta suprasti: vargingąją, rimtąją, didingąją.

Ir vis dėlto viskas jam, kaip nereikia, prastai susidėjo! Jis norėjo *galvotrūkčiais susipažinti su Roma, su paminklais per tris dienas, su papročiais — per keturias, tris dienas paskirti Leonui XIII bei Vatikanui ir tris dienas — ekonominėms ir socialinėms sąlygoms!* Jis išvyko į spalvingų mimozų rojų netgi ne inkognito! Juo labiau kad bus priimamas ne eilinis stebėtojas, o garsus romanistas liberalas, „įžymybė“. Po Jasnaja Polianos patriarcho Zola — antrasis rašytojas iš gyvųjų. Ir Italija, pripažįstanti jo kūryboje būtent tai, ko prėskas jos eksploatatorių — svetimų ir savų — menas nebeišgali duoti, tikroji tamsiaodė ar rudaodė Italija surengs triumfalinį sutikimą savo posūniui. Ak, kaip dainingai žmonių lūpos skanduoja Zola vardą!

Ta pati Prancūzija, kuri nesiliovė jo užgauliojusi, kuri vos vos leido jam prasimušti, o dabar dėl „Lurdo“ nenori suteikti taip trokštamo akademiko krėslo (davė tik rozetę, bet pirma proga skubiai atsiims),— buržuazinė, katalikiška, godi laikinos valdžios, žodžiais nenusakoma šio amžiaus galo Prancūzija, nusivylusi pozityvistė, simbolistė be simbolio, romantinė be Hugo, stingstanti su savo elitu katlėjomis išpuoštuose salonuose, kur žaviai save alina Prustas; homoseksualistų kolonizuota Prancūzija, kur smilkyklėse baigia gesti nuostabiojo Bareso gaisrai, kur Loti malonioj vienumoj sekina „Ponios Bovari“ dukterų vaizduotę, kur Anatolis Fransas sudžiūsta, prieš atsinaujindamas, kur Renanas išreiškia ankstyvą tautos agoniją, o pašėlęs patriotizmas bando ją nutolinti, pasinaudodamas tyros širdies, bet juokingais Deruledo svaičiojimais,— ta pati Prancūzija, kuri iš beviltiško humanizmo metasi į anarchizmo spazmus,— kaip jinai apstulbsta, pamačiusi, kad Zola Begėdžio figūra, juo tolyn nuo jos sienų, juo eina didyn. Ir revanšistinė, antisemitinė, katalikiška Prancūzija, ir akiniuočių, radikalsocialistų, frankmasonų bei komitetininkų Prancūzija, ir ta, kuri griežia dantimis po Juoda vėliava, ir ta atviraširdė, kuri plūsta kraujuos po Raudona vėliava, ir sukriošėlė didvyriškoji fronduojanti Prancūzija po Balta vėliava, ir žaisminga, loretes pakeitusių kokočių Prancūzija, ir profesorių Respublika, ir draugų Respublika, ir pralobėlė Respublika, ir socialistų parlamentarų Respublika, ir artimiausius metro įėjimus ketiniais vijokliais aptvėrusi

Prancūzija, ir architektūrinė *(sic)* Trokadero, Sakre-Ker bažnyčios, Eifelio bokšto Prancūzija, ir ta netikroji Prancūzija, kuri visur persekioja pačius sveikuosius — bet jų taip mažai,— pačius tvirtuosius, gyvastinguosius elementus — tiek kairiuosius, tiek dešiniuosius,— kuri piktinasi Gedu, Blua ar Pegi, kuri svajoja numirti Neapolyje netikros Italijos — tos Neapolio kurtizanės — prityrusiam glėby, žiūri apstulbusi, kad ta kita Italija pripažįsta tą kitą Zola.

Baresas konstatuoja: „Aš pats nesu entuziastingas pono Zola talento gerbėjas, jo daugiažodžiavimas bukina dėmesį, o pernelyg paviršutiniškos mintys negali dominti, bet reikia pripažinti, jog jis yra vienas iš šulų, palaikančių prancūzų knygos prekybą, ir dar daugiau — tegul sau Akademija galvoja, ką nori,— mes turime konstatuoti, kad užsienyje jį šlovina!"

Baresas suirzęs, bet kerta drąsiai: „Dabar, kai ponui Zola ploja Italijoje, šiaip ar taip, turime didžiuotis, jog dar yra prancūzų, kuriais tautos žavisi. Kada visokie iš Frankfurto importuoti Dreifusai ir Renakai (baronas Renakas) daro gėdą mūsų kraštui. . ."

Teisingai perskaitėt „Dreifusas". Pirmą kartą „išdaviko" vardas paminimas kaip tik šiame straipsnyje. Jis nuskamba 1894 metų spalio penkioliktąją, Dreifuso suėmimo dieną. Zola keliauja po Italiją ir nežino, kas per vienas tas Dreifusas. Užtat Baresas žino ir jį pamini.

Atrodo, likimas siūlo romanistui paskutinį sandėrį.

Zola išsiveža Aleksandriną į povestuvinę kelionę, kurią buvo skolingas Gabrielei. Karalius Umbertas ir karalienė Margarita priima Kvirinale šitą smulkių buržua porą. Pasiuntinys Lefevras de Beenas, Gonkuro pusbrolis, paprašė popiežių Leoną XIII audiencijos Emiliui Zola. Gal „Lurdas" ir nebūtų sukliudęs jam gauti audienciją, jei per Italijos liberalų ir frankmasonų entuziazmą, kuris atsispindėjo liepsningoje italų Spaudos asociacijos pirmininko Bongio kalboje, tas susitikimas nebūtų pasidaręs viena iš vidaus politikos ir aršios Vatikano kovos su masonų ložėmis problemų. Per šias derybas Zola pasirodo neblogas diplomatas: mandagiai atsiprašo už savo įsitikinimus ir pasisako

gerbiąs kitų įsitikinimus. Jo prašymas popiežiui labai taktiškas: *Jei aš, deja, vis dar negaliu atnešti Jo Šventenybei tikinčiojo ankstesnių pažiūrų atsižadėjimo, tai noriu jai pareikšti gilią pagarbą kaip žmogus, daug kentėjęs, daug dirbęs ir visada siekęs tiesos.* Žodžiai „deja“ ir „vis dar“ leidžia visaip manyti.

Audiencijos romanistas negavo, bet susitiko su Prancūzų akademijos Romoje direktorium monsinjoru Diušenu, su princesėmis, ministrais, deputatais, profesoriais, su šventojo tėvo kamerdineriais, prelatais. Netrukus jis *mato* savo personažą. Džiūgaudamas sušunka: *Popiežių aš jau turiu.* Iš tiesų. Leonas XIII pasirodo per audienciją kunigui Fromanui: *Ypač stebino kaklas... Seno seno baltutėlio paukščio kaklas... dominuoja stambi nosis... burna didelė, blyškios lūpos plona linija kerta apatinę veido dalį... ir akys, nuostabios, žibančios it juodi deimantai.*

Buvęs Ašeto leidyklos reklamos skyriaus vedėjas nenumatė nei kortežų, nei gėlių, nei minios šėlo, nei banketų. Jam prieš akis stovi tėvas, milžinas tėvas, palikęs sūnų septynerių metų našlaitį, tėvas, kurį mažiukui atstojo dviejų jį auginusių moterų meilė, kurį jis turėjo iš gabalų kurti savyje per nuolatines kančias, per sunkų kopimą į sėkmę sukandus dantis. Argi neaišku, kad ankstyva Fransua Zola mirtis buvo vienas iš tos kovos pagrindinių variklių? Reikia tapti tokiu, kaip tėvas. Bet ką daryti, kad pavyzdys dingo amžinai? Jis neriasi iš kailio, kovoja, darosi ciniku iš drovumo ir garbėtroška iš silpnumo. Taip, italų minioj jis regi išdidintą velionį tėvą.

Zola *nuo Janikulo kalvos žvelgia į Romą, kaip nuo Monmartro dažnai žvelgdavo į Paryžių. Mato Aventino kalvą su trim bažnyčiom, Palatiną, apaugusį kiparisais, dunksantį tolumoj Kapitolijų, o čia, apačioj Janikulo kalvos, naujus kvartalus...* Jis žavisi Kampo Veranu, Karakalos šiltaisiais vandenimis. Nuo baisaus susijaudinimo jam užima gerklę. Jis įsimaišo į minią. Vakarui nusileidus, svajoja ant Nemio ežero kranto.

Tą dieną, kai Prancūzijos ambasadoje išgirdo apie kapitono Dreifuso suėmimą, Zola nepasidomėjo smulkiau įvykiu ir nudrožė į šv. Petro baziliką. Jis mato ne tik mirusį romėnų miestą, ne tik šventą miestą su visa didybe, trūku-

mais ir paslaptimis, bet ir gyvą miestą, vaikiščius purvinais keliais, batų valytojus, elgetas, kareivius, valstiečius, matrosus, bedarbius. Sutinka biržos lošėjų iš Monso parko giminaičius. Tai jį domina labiau, negu Medičių vila.

Gruodis. Zola Venecijoje. Per oficialų priėmimą profesorius Kastelnuovas pareiškia:

— Leiskite man jums pasakyti, kad aš dažnai su malonumu vaizduojuos jus čia gimus, prisidėjus prie mūsų patriotinio nerimo, aistringai besidomintį mūsų meno sąjūdžiais, mūsų istorija. Kuo jūs būtumėt tapęs, brangus Metrai, jei išties taip būtų buvę? Vertu mūsų nemirtingojo Mandzonio įpėdiniu? . .

Zola virpa atsakydamas, jo balsas duslus:

— *Aš atvykau pas jus kaip maldininkas. Kai mano tėvas mirė, aš buvau septynerių metų, tada ir nutrūko ryšys su Italija. Bet Venecijos prisiminimas visad buvo gyvas mūsų šeimoje. Kiek sykių tėvas yra sakęs mano motinai: „Aš nusivešiu tave su sūnum į Veneciją.“ Ir štai aš tarp jūsų. . . beveik kaip gimtuos namuos. . . Aš geriu už šitą kerintį miestą, tėvo gimtinę, kurios sūnum ir aš galėjau būti. . .*

Zola Italijoje — tai žmogus, suradęs savo šešėlį.

„Roma“, dėl kurios Zola būkštavo, kad nebūtų prastesnė už „Lurdą“, šiaip ar taip,— gera knyga; kas be ko, justi skubos darbas, kaip visada, yra gabalų, kur Bedekeris kyšo, kur supainiota bažnyčių pavadinimai. Nelygus stilius tiesiog pritrenkia tarpais savo gražumu: *miestas, skęstantis žiaudrioje šviesoje ir juodoje augmenijoje.* Viskas praeina pro mūsų akis Trilypiam mieste: akimirka ir amžinybė, istorija ir žmonių likimai. Transteverio sceną Roselinis galėtų imti ir sėkmingai pastatyti šiandien. Čia reiškiamas vis tas pats idealas per „Lurdo“ herojų kunigą Pjerą Fromaną, Lamene pasekėją, kuriam neduoda ramybės skurdo šmėkla, lygiai kaip ji neduoda ramybės Zola ir pačiai krikščionybei, dar negalinčiai atsipeikėti nuo 1891 metų enciklikos „Rerum Novarum“ — aktualios ir gyvybingos po šiai dienai,— kuri smerkia kapitalizmo piktnaudžiavimus ir iš kurios tebesišaipo solidūs katalikai. Po „Žlugimo“ Zola dar

nebuvo užgriebęs ir taip greit atvaizdavęs tokio plataus pasaulio, nei aprėpęs tokio laiko tarpo (istorijos pajautimo jis, žinia, neturėjo). Ir taip pat niekad nebuvo parodęs tiek INTELEKTO.

Atsivertėlis Huismansas sveikina Zolą, nors pareiškia kritinių pastabų. Anatolis Fransas rašo: „Pone ir brangus kolega, aš perskaičiau jūsų puikią knygą, kurią malonėjot man atsiųsti. Tai gyva Romos enciklopedija. Didžiulę masę — apie šitą didžiulę masę kalba Vergilijus — daiktų bei įvykių šioje knygoje rikiuoja ir gyvina sveikas stiprus protas. Jūs norit suprasti ir suprantat. Už vieną detalę, kuri mane tiesiog pritrenkė, noriu jus pagirti: Šv. Petro bazilikos aprašymas yra žavus, rodo didelį skonį ir protą." (Tas savybes Anatolis Fransas užvis labiausiai vertino.) Bet šelmiškai priduria: „Čia kalbant, čia paliekant, Kongregacija gerai padarė pasmerkusi kunigo Pjero naująją Romą!" Ar suprato Zola būsimo likimo draugo mirktelėjimą? Kažin. Zola *tikėjo* savo kunigu Pjeru, savo *naująja religija, kurią reikia sukurti,* būsimąja mokslo ir tikėjimo sinteze. Ne, Roma negalėjo nepasmerkti „Romos".

Kunigas Pjeras tvirtas, bet tik ne tikėjimu. Savo metu jis paaukojo protą tikėjimui (pats Zola pasielgė kaip tik atvirkščiai). Jį vėl apniko abejonės. Kelionė į Lurdą jį nuteikė maištui. Reikia išvaryt iš Šventovės visus parduodančiuosius ir perkančiuosius. Ši pagunda visada pavojinga Bažnyčiai: ji pagimdė Reformaciją. Fromanas (ir šįsyk autorius davė herojui simbolinį vardą: *Froment* — geriausia kviečių rūšis) orientuojasi į krikščionišką socializmą, rašo knygą „Naujoji Roma". Ją įtraukia į indeksą. Fromanas atvažiuoja į Amžinąjį miestą jos ginti. Tas atviraširdis stoja pats ginti savo bylos ir ją pralošia. Kaip Bažnyčia galėjo dovanoti romanistui už baisų herojaus nusivylimą: *Pjeras duso. Jis pakilo nuo savo kėdės, priėjo prie didžiulio lango, žvelgiančio į Tibrą, plačiai atidarė ir parimo valandėlę... Kaip merdinti, pusiau migloje paskendusi Roma skiriasi nuo tos jaunos, chimeriškos Romos, kurią jis išvydo ir karštai pamilo pirmąją dieną!*

Žinoma, kaip paprastai, kilo skandalas, siaurapročiai tūžo, šventeivos piktinosi, dėmesio centre atsidūrė padori visuomenė, kuri džiaugėsi gavusi į kailį. Vienas „Le Tan"

kritikas, be to, dar apkaltino Zola plagiatu. Ta proga žurnalistas susilaukė kieto atkirčio: *Aš turiu teisę tai daryti. Pakartoju: aš ne mokslininkas, ne istorikas, aš romanistas. Mano pareiga — pačiam kurti gyvenimą su visais elementais, paimtais iš ten, iš kur buvo galima*... Gaila, tučtuojau vėl išlenda megalomanas: *Stambus gamintojas, kūrėjas teturi vieną pareigą: sudoroti savo amžių, kad jį iš naujo pats sukurtų*. Atleiskime: *sudoroti savo amžių* — puikiai pasakyta.

Dar sykį kreipkimės į Malarme, kuris apie „Romą" taip yra pasakęs: „Jūs uždėjot ant šito miesto neišdildomą antspaudą, ir nuo šiol Romos vardas negali nesusišaukti su Zola vardu."

Svečiai apsupo namų šeimininkę. Šalia jos stovėjo laiba moteris su juodomis ilgomis pirštinėmis ir klausėsi, ką šneka Žoržetė, ponios Šarpantje duktė, Žiulija Dode, Aleksandrina, Alfonsas Dode, Mirbo, Loti, Marselis Prevo ir Zola. Paskui Ivetė ėmė dainuoti. Pirma daina buvo Žiulio Žui „Girtuoklė". Jos balsas griebė už širdies kaip ir Terezės, „Nieko nėr šventa pionieriui" atlikėjos, savo kimiom intonacijom ir nepaprastai švaria dikcija. Zola, nugrimzdęs į fotelį, šalia Dode, žaidė savo pensne. Paskui dainininkė atliko „Pakelės žiedą", tą užmirštą Žano Loreno šedevriuką, kuriai pati sukūrė muziką. Zola kilstelėjo antakius: jį iškart užbūrė Ivetė Žilber, liauna kaip gyvačiukė ir agresyviai liesa:

Mane katyte jis vadino,
Kai valtyje irklavo.
Kaip glamonėjo, kaip bučiavo!
Kur rastum šitokį vaikiną?
Tai vyras buvo! Tai svaigino.

Zola tyliai pakilo iš fotelio ir prisiartino prie estrados dainininkės:

Mane vis lindo čiupinėti,
Sijoną, šelmis, kelti
Ir sakė: kaip mane norėtų
Paniurkyt lovoj, o ne valty.

Zola ir Dode pašėlusiai plojo. Po to Ivetė dvi valandas dainavo Briuano dainas.

Tėvukas neapversdavo liežuvio.
Jis laidotoju „Spąstų“ smuklėj buvo,
Vadino jį gyventojai Monružo
Tėvu Bazužu.

Posmą po posmo, dainą po dainos:

Jo motiną Flora vadino.
Kas tėvas jo, to nieks nežino.
Mokyklon jis į Batinjolį ėjo,
Kai paūgėjo.

Nei keiksmo, nei muštynių gatvėj —
Lyg rojuj slinko jam jaunatvė
Kalvoj tuščiojoj.

Mes vaikštinėjom už pirščiukų.
Kaip gūžtą Monmerte susukus,
Nini svajojo.

Monružas, Belvilis, Batinjolis, Monmartras, Monmertas, Monmertras — visas Zola Paryžius!

— *Kiek tiesos jūsų balse!* — tarė jis.— *Kokia jūs didelė aktorė!*

Ivetė padėkojo. Ją nuvylė ne gan mizeriškas komplimentas, o pats Zola kaip vyras.

Aš išgirdau Ivetę į vakaro pabaigą pas Šarpantje. Jau buvo vėlu, ir iki antros valandos nakties ji mus jaudinte jaudino... Ir žadino mumyse ištisą pasaulį, pusiau realų, pusiau fantastinį, su kraštutinybėmis, be kurių nėra meno. Ir aš tik tada kaip reikiant supratau, jog didelė artistė — nelyginant gamta, kuri atiduoda save garuodama...

Savo mintims išreikšti jam reikia plunksnos. Parėjęs namo į Bulonės gatvę, jau žino, kad į savo „Paryžių“ įdės Briuano dainas ir širdį veriantį Žano Loreno refreną:

Prakeiktas būk, dangau,
Kaip mirt klaiku, baisu laimingą mirksnį!

„Lurdui“ ir „Romai“ medžiagą rinko su Aleksandrina. „Paryžiui“ — su Žana. Su ja lipa į Notr-Dam bokštus, ant Trokadero, į Eifelio bokštą. Liftuose jam darosi bloga. Ilgai vaikštinėja Sakre-Ker statybos aikštelėje, ir mažyliai lyg užburti žiūri, kaip mašinos stebuklingai kasa pamatams duobę. Visur jis fotografuoja ar žymisi pastabas ir deda į portfelį. Deniza apsiverks, pamačiusi tuos negyvus popieriaus lapukus Nacionalinėje bibliotekoje.

Praeis keli mėnesiai, ir Zola, šiaipjau pats prisipūsdavęs padangas, pats mokydavęs Žaką važiuoti dviračiu, nebegalės išeiti iš namų vienas: jį arba lydės draugai, arba neišleis iš akių sekliai, kuriuos, kad ir tradiciškai persirengusius, visada pažinsi ir kurių netrukus daug privis. „Paryžius“ — paskutinis romanas, parašytas santarvėje (reliatyvioje) su savo epocha gyvenančio rašytojo.

Katalikybė atmetė kunigą Fromaną, pasikėsinusį į jos dogmą, kaip kadaise atmetė Lamene, tą antrąjį Žano Žako Ruso „Savojos vikarą“ iš Sen-Malo, vėlai įsišventinusį į kunigus. Lamene, krikščionybės atnaujintojas, modernių pažiūrų, Romos pasmerktas ir tapęs socialistu, be jokios abejonės, bus įkvėpęs rašytojui kunigo Fromano paveikslą. Bet kunigas yra eretikas, kupinas geros valios. Jis pats vienas ieškos išganymo labdaroje. Jo darbas būtų buvęs bevaisis, jei ne Marijos meilė ir juodviem gimęs kūdikis. Simbolika permatoma ir pamokanti. Tai vėl pats Zola, pasivertęs kunigu be sutanos.

Leonas Bliumas, Stendalio gerbėjas, vienas iš geriausių to meto kritikų, rašė apie „Paryžių“: „Negalima ieškoti idealo už realybės, jis — gyvenime, jis — patsai gyvenimas.“ Štai tasai socialistu tapusio kunigo idealas: *Jei antikinis pasaulis turėjo Romą, kurios dienos nūnai suskaitytos, tai Paryžius viešpatavo naujiems laikams, jis dabartinis visų tautų centras šiame nenutrūkstamame judėjime, kuris neša jas iš civilizacijos į civilizaciją kartu su saulės keliu iš rytų į vakarus... Vakar Paryžius metė tautoms laisvės šūkį, rytoj jis duos mokslinę religiją, teisingumą ir naują tikėjimą, kurių laukia demokratija.* Rytoj. Zola įkūnija liaudies mesianizmą.

„Paryžiaus“ kritika yra perlenkta, nes tuo metu, kai pasirodė knyga (1898), šalyje vyko vidaus kova ir apie objektyvumą negalėjo būti nė kalbos. Prancūzija kraustosi iš proto. Briunetjeras sutaršo Zola „La Reviu de De Mond“. „Ome[1] ant Sinajaus kalno“,— piktai bloškia Kamilis Vernjolis. Žinoma, katalikai ir konservatoriai lošia savo lošimą. Bet tada gal socialistai sveikins šitą atsivertimą? Santūriai. Žoresas pareiškia: „Knygos trūkumas tas, kad p. Zola turi susidaręs neteisingą pažiūrą į socializmą. Mokslas sukuria galimybę atsirasti naujoms socialinėms formoms. Bet tik galimybę. Vien mokslo progresas neįgyvendins teisingumo. Jis dar labiau sustiprins kapitalizmo galią, jei mes nenuversim paties kapitalizmo.“ Iš pradžių Zola su savo „Spąstų“ darbininkais, neturinčiais klasinio sąmoningumo, buvo toli nuo socializmo, paskui marksistinis „Žerminalio“, „Pinigų“, „Žemės“ pagrindas jį labai priartino prie darbininkų, o tolesniame savo kūrybos kelyje jis metė istorinį materializmą, kolektyvizmą, Gedą ir vėl pasidarė keturiasdešimt aštuntųjų metų „svieto lygintoju“, rusoistu ir individualistu. Į amžiaus galą pašėlusios intuicijos „Žerminalio“ autorius vėl pasiduoda Žorž Sand įtakai.

„Paryžius“ silpnesnis už „Lurdą“ ir „Romą“. Rašytojui visada geriau sekasi demaskuoti blogį, negu vaizduoti gėrį. Nebe toli tie laikai, kai Andre Židas paskelbs, kad gera literatūra menkai tesiderina su gerais jausmais. Liūdna, bet taip iš tiesų yra. Vis dėlto „Paryžius“ „atlaiko“ iki šiol, nes kunigas Fromanas gyvenimiškas, nes Marija — įkūnyta Žana — alsuoja *(stipraus lankstaus kūno, stamantrių šlaunų, aukštos krūtinės, visa tokia žavingai grakšti ir liauna),* nes personažai sodrūs arba jaudinantys ir svarbiausia — kažkur *matyti:* Barbesas perkrikštytas Bartesu; Ruvje, finansų ministras Panamos skandalo metu, padarytas Monferanu; kompozitorius Briuanas, dainininkės Ivetės mylimasis, čia figūruoja kaip Legra; Marselenas Bertelo — tai chemikas Berterua; Mežas — tai Žiulis Gedas su savo *karštu tikėjimu ir kovotojo temperamentu;* žurnalistas Sanje — Eduaras Driumonas; Salva — anarchistas Vajanas ir t. t.

---

[1] G. Flobero „Ponios Bovari“ vaistininkas. *(Vert. past.)*

„Paryžius“ „atlaiko“ dar ir todėl, kad jame nupieštas Paryžius.

Kso leidžiamas „Le Žurnal“ pradeda atkarpose spausdinti „Paryžių“, bet jis lieka nepastebėtas per savaip beprotiškos atkarpos skandalus: per Bylą. Pašėlusiai romantiški personažai įsibrauna į viešąjį gyvenimą. Išdavikas, Šnipė, Karininkas, paaukojęs savo garbę ant tėvynės aukuro, Nekaltai persekiojamasis, Kankinio Vaikai, papirkti Teisėjai — visi jie yra gatvėje. Paryžius paskandina „Paryžių“, ir Zola, kuris ką tik ėmė ir aiškiai pasisakė šiuo klausimu, užgožia Zola romanistą. „Le Žurnal“ vienu metu deda straipsnius, užkultus sieros rūgštim, demaskuojančius „izraelitą Dreifusą“, ir rausvai socialistinį romaną, per kurio autorių Byla įgaus savo istorinį veidą!

Šeštoji dalis

ZOLA BYLA

Jūs pamatysit —
jie užgesins saulę!

I

Nacionalinio kliedesio šaknys.— Zola atsisako deputato mandato.— Nesutaikomi principai: Tvarka ir Laisvė.— Dešimt vienos politinės istorijos metų.— Zola fiziologinė būsena iki Bylos. — Froido nuomonė.— „Įžymus išsigimėlis".

Dreifuso byla, į kurią Zola įsitraukė tiek, jog trejus metus neturėjo asmeninio gyvenimo, anaiptol nebuvo „perkūnas, staiga trenkęs iš giedro dangaus". Byla — tai kolektyvo krizė. Jai pradžią davė paprastas špionažo įvykis, o dirvą paruošė visokiausi painūs konfliktai — daugelis net šimto metų senumo,— jau nekalbant apie imanentinius konfliktus, tokius, kaip tvarkos ir laisvės dialogas. Tarp Tvarkos ir Laisvės visada yra antinomija. Tvarka nori, kad dėl menkiausios grėsmės valdžia geriau pakartų šimtą nekaltų, negu leistų ištrūkti vienam kaltam. O Laisvė linkusi greičiau leisti ištrūkti šimtui kaltų, negu nuteisti vieną nekaltą. Pusiausvyros tašką tarp tų dviejų jėgų sunku rasti kaip ir gerą Platono tironą. Dreifuso tragedija — vienas šitõs mūšõs epizodų.

Esti tokių kritiškų momentų, kai visi konfliktai susimazgo. Byla — tai taip pat vidinė kapitalizmo krizė: buržua legitimistai, orleanistai, bonapartistai, katalikai, konservatoriai ir reakcionieriai turi savo bankus ir savo bendrininkus; prieš juos stovi kiti buržua — protestantai, žydai, respublikonai. Po „Visuotinės sąjungos" banko kracho pirmieji laukia patogaus momento sąskaitoms su antraisiais suvesti. Tauta tyli, apgauta savo progresyviųjų sąjungininkų iš buržuazijos 1789, 1830, 1848 ir 1871 metais.

Vienas elementas padarys blogį neatitaisomą: spauda. Tai ji išpūs Bylą, surinks krūvą begėdiškiausių melagysčių, kurstys publiką reikalauti mirties bausmės, šoks pagal vi-

sokių kanceliarijų, Vyriausiojo štabo, policijos, revoliucionierių ar bankininkų dūdą. O kaipgi kitaip: ji negali patikrinti informacijos; informacijai patikrinti reikia laiko, o informacija po laiko — negyva. Šis fatališkumas iš dalies paaiškina unikalinę krizę. Spauda paskandino Prancūziją nepaprastame suklastotų žinių, apmokėtų insinuacijų, šantažo, negirdėtų žodinių svaičiojimų tvane, putojančiame tulžies tvane, kuris iš tolo, beje, buvo įspūdingas savo smarkumu. Ji per savo gabius, išradingus ir plačios vaizduotės redaktorius ir toną davė, kuris, mūsų akimis, apibūdina Bylą kaip absurdą ir pritrenkiantį laikraštinį romaną apie špionažą, kaip neapdorotą maišalienę iš romanų „Rože Begėdis", „Mergelė ir gėdos žyme paženklintoji", „Vilhelmo tarnyboje" ir „Tarnybinis nusikaltimas". Per šitą spaudos balsą Prancūzija dešimt metų kliedėjo su aukšta 40° temperatūra.

Zola grįžta iš Romos. Jis nieko nežino. *Politiką* po senovei tebeniekina. Kai keli jauni žmonės jam pasiūlo išstatyti savo kandidatūrą į deputatus, Zola, kad ir labai palankus jaunimui, atsisako:

— Paklausykit Medano municipalinio tarėjo. Po Komunos susidarė dvi žmonių grupės, trokštančios atsikeršyti. Nugalėtieji komunarai, raudonieji, su kuriais buvo kruvinai susidorota...

— Taip, Metrai.

— Ir eksproprijuotieji, visi pralošinėjantys: bonapartistai, legitimistai, orleanistai, cezaristai. Laimė, jie nemato toliau savo princo nosies. Ir štai 1870 metų rugsėjo ketvirtąją Gambeta paskelbia Respubliką! Gerai. Bet per 1871 metų vasario rinkimus į Atstovų rūmus išrenkami du šimtai legitimistų, du šimtai orleanistų, trisdešimt bonapartistų ir dvidešimt liberalų! Nieko sau įdomi Respublika, į ministrų kabinetą įsileidusi tris respublikonus! Pretorionams nepavyksta restauracija, nes jie negali susišnekėti su grafu Šamboru [1]. Proga praleista. Jūs manęs klausotės?

— Taip, Metrai.

— Gerai. 1875 metais Nacionalinis susirinkimas votuoja Valono pataisą, kuria įteisinama Respublika. Žodžiais.

---

[1] Grafas Šamboras — pretendentas į Prancūzijos sostą. *(Vert. past.)*

O Mak-Mahonas ant greitųjų nori griebtis perversmo. Bet jis neturi nei tvirtos rankos, nei blaivios galvos. Tada pasirodo Bulanže, kuris prisistato kaip monarchistų priešas. Tai jis ištremia princus. Respublikonai savo ruožtu pridaro kvailysčių. Kaip kitaip pavadinsi Vilsono bylą! 1889 metų sausį Patriotų lyga dar gali pasodinti Bulanže į Eliziejaus rūmus. Bet jis meilužis, o ne kondotjeras. Jam nusižudžius, viskas vėl pakimba ore. 1893 metų rinkimai dar palankūs respublikonams. Bet keistoku būdu atgyja kita stipri opozicija — komunarai! Ir buržua respublikonai turi kovoti su baltaisiais, kurie anaiptol nepadėjo ginklų, ir su raudonaisiais, kurie jiems varo baimės. Dangstydamiesi anarchizmo baubu ir streikais, buržua respublikonai ima ir apkarpo spaudos laisvę. Cezaristai dangstosi Panama, per kurią susikompromitavo kairieji. Anarchistai gamina bombas; silpna Diupiuji vyriausybė nežino nė kaip bepataikauti Vyriausiajam štabui.

— Vadinasi?

— Vadinasi, jei tik Prancūzija susvyruos, ji arba paplūs kraujais per visokius Ravašolius, Emilius Anri, Kazerijus... arba gaus karinę diktatūrą!

— Bet reikia ką nors daryti, Metrai, vienytis, veikti. Jūs turit dėtis su mumis!

— *Aš esu rašytojas ir nenoriu kištis į tai, kas šalyje prasideda. Deputato mandatas, kiek žinau, yra vienas iš atsakingiausių, jei deputatas neketina sėdėt sudėjęs rankas; man, sąžiningam ir darbščiam žmogui, visų pirma rūpi užbaigt savo darbą.*

Zola laikys žodį, iki sąžinė pakylės jį susidomėti ne *politine,* o *moraline* Bylos puse. Jis turi pasisakyti, kaip žiūri į tą amžinąją problemą: ar tikslas pateisina priemones. Jis visomis išgalėmis puls tuos, kuriems paranku, kad tikslas pateisintų priemones. Laisvės šalininkai visada bus už Zola. Tvarkos šalininkai visada bus prieš. Iš to išplaukia jo nepaprastas aktualumas. Jis pats pažymėjo šią evoliuciją 1894 metais, kada anarchistas Kazerijas nužudė Respublikos prezidentą Karno: *Kai prasidėjo Dreifuso byla, aš buvau Romoje, namo parsiradau tik gruodžio vidury. Aišku, aš ten retai skaičiau prancūziškus laikraščius. Tuo ir paaiškintinas mano nežinojimas ir ilgą laiką tam tikras abe-*

jingumas šiam klausimui. Tiktai 1897 metų lapkritį, grįžęs iš kaimo, aš ėmiau domėtis Byla; mat, aplinkybės leido man susipažinti su faktais ir tam tikrais dokumentais, — jie buvo atspausdinti vėliau,— kurių užteko, kad aš susidaryčiau tvirtą ir nepajudinamą nuomonę.

Tuo metu, kai Zola ryšis svarbiausiam savo gyvenime viešam žingsniui, jį, kaip žmogų, tiria visa orda mokslininkų. Lyg imtynininką prieš varžybas jį sveria, matuoja, klausinėja: „Jo nuomone, trys gražiausi dalykai — tai jaunystė, sveikata, gerumas. Jis taip pat labai mėgsta brangakmenius, garo mašinas: tai yra puikų darbą ir tvirtumą. Vienų briliantų garo mašina — jam būtų gražiausias daiktas."

Toje pritrenkiančioje citatoje minimas „jis" — tai Zola!

1895 metų spalio pabaiga. Vieną dieną prisistato orus ponas:

— Metrai, aš rengiu medicininę psichologinę anketą apie intelektualinio pranašumo ir neuropatijos tarpusavio ryšį. „Rugonų-Makarų" autorius negali likti abejingas tokiam sumanymui. Jūsų intelektualinis pranašumas tarp amžininkų yra vienas akivaizdžiausių, ir aš prašau jus dar sykį pasitarnauti Mokslui: leiskitės mūsų tiriamas. Mums reikia jus visapusiškai išmatuoti, apžiūrėti, padaryti analizes.

Tasai lankytojas — daktaras Eduaras Tuluzas, psichiatrinės klinikos prie Paryžiaus Medicinos fakulteto galva, Sent-Anos psichiatrinės ligoninės gydytojas.

— Jums stebėti aš ketinu pakviesti įvairių sričių specialistų. Tarp jų bus p. Frensis Geltonas, Londono Karališkosios draugijos narys, p. daktaras Manuvrije, Antropologinės mokyklos profesorius. Prie mūsų prisidės profesorius Bertijonas... Pagal policijos prefektūros metodus jis sudarys jūsų antropometrinę kortelę su fotografija anfas ir iš profilio (tokia fotografija yra, tik joje rašytojas su kaklaraiščiu). Kiti išstudijuos jūsų rankas, braižą. Ir pagaliau aš kreipsiuos pagalbos į jūsų tris gydytojus ir į jus patį.

1895 metais imamasi Kinsėjaus raporto!

Truputį suglumęs, bet kartu susižavėjęs aukštom savo pašnekovo kvalifikacijom, paglostytas, pasigavus jo, rašytojo pozityvisto, žodžių, Zola sutinka.

— Aš be galo džiaugiuosi, Metrai,— tarė daktaras Tuluzas.— Jūs negalit įsivaizduoti, kaip man bus malonu tirti tokį žmogų, kaip jūs; ligoninėje aš tiriu ne mažiau įdomius, tik, žinoma, ne garsenybes...

1896 metais „jūrų kiaulytė“ yra 170,5 cm ūgio. Kiaušas kiek didesnis už vidutinį. Dantys blogi, aštuonių trūksta. Rankos truputėlį dreba, dėl to jis kartais negali viešai skaityti. Muskulatūra normali. Pažiūrėti stiprus, kas kad profesoriškos išvaizdos.

Paveldimumui skirta dalis mums jau pažįstama. Žinome, kad iš motinos Zola paveldėjo „drauge su bendra kraujagyslių sistemos neuroze ir palinkimą į neuropatiją“. Tuluzas patvirtina Zola tarties defektą, iš kurio tiek juokėsi Gonkuras ir Dode šeimyna. „Suaugusio šnekoje buvo šiek tiek justi“,— pažymi mokslininkas.[1] Jis taip pat patikslina tai, ką mes jau žinome apie seksualumą, apie ankstyvą lytinį brendimą, apie „meilės žaidimus“, kai turėjo dešimt metų, ir „tikrą meilę“ — sulaukus dvylikos („rausva skrybėlaitė“): „Nors seksualinės mintys anksti pabudo, tačiau moterys nevaidino didelio vaidmens paauglio ir jaunuolio gyvenime.“ Retrospektyviai nušviesdamas įvykius, daktaras Tuluzas patikslina: „Ponas Zola nepasižymėjo labai ekspansyviu seksualiniu apetitu, nuo pat vaikystės jam kliudė įprastinis drovumas. Nežiūrint šito trūkumo, o gal kaip tik dėl jo *(sic)*, lytiniai pojūčiai visada turėjo didelį poveikį jo psichikai.“

Iš šitos studijos mes ypač įsimenam skyrių apie seksualumą. O daktarą Tuluzą domino neuropatija. Dvidešimtmetis Zola pernelyg dažnai tenkinosi duona, kava ir itališku sūriu už du sū, ir dėl to jam smarkiai pairo nervai. „Apie trisdešimtuosius metus jį apninka liguistos mintys ir pamažėl visą užvaldo.“ Tarp dvidešimties ir keturiasdešimties metų gydytojai užregistruoja kolikus (aštrius vidu-

---

[1] Šis punktas vertas patikslinimo jau pats savaime dar ir dėl to, kad parodo, kaip sunku rašyti biografiją. Netgi toks faktas, kaip tarties defektas, kelia ginčų. Leonas Dode tą bruožą netgi sukarikatūrino: tautas, zuvis ir t. t. Žiulis Romenas, priešingai, vaikas būdamas, klausėsi Zola skaitant ir nieko nepastebėjo. Iš tikrųjų nei daktaras Tuluzas, nei Romenas neapsiriko. Defekto būta, tik gydytojo pernelyg klausi ausis jį padidino. Šiaip buvo vos pastebimas.

rių skausmus), o tarp keturiasdešimt penkerių ir penkiasdešimties — stenokardiją su skausmais, atsiliepiančiais į kairę ranką.

Charakterio studijavimas, siejamas su fiziologija, mums duoda vertingų patvirtinimų:

„Ponas Zola yra namisėda. Nemėgsta jokių azartinių, nei piniginių, nei kitokių lošimų, nemėgsta kortų, šaudymo, biliardo, nes yra labai nevikrus.“ 1888 metais storas, greit uždūstantis, sergąs skrandžio išsiplėtimu Zola kovoja už savo meilę Žanai Rozero. Paskui jis staigiai sublogsta, bet nuo sėdimo kabinetinio darbo vėl atsiranda palinkimas tukti. 1896 metų raporte nurodyta viskas, net režimas:

9 val. Pakepintos duonos riekelė, niekuo neužsigeriant.

1 val. Lengvi pusryčiai, be skysčių ir krakmolingų daržovių.

5 val. Arbata su keliais pyragėliais.

7 val. 30 min. Labai lengvi pietūs.

10 val. Du puodukai arbatos.

Tuluzas pažymi: „Kai kas norėjo įžvelgti skirtumą (kūrybiniu požiūriu) tarp storo ir lieso Zola, ir sakė, kad pastarasis neprilygstąs pirmajam.“ Bešališkai jis patikslina: „Sublogęs jis parašė „Žemę“ ir „Svajonę“. Nuo savęs pridurkime: vėl pasidaręs normaliu, parašė „Žmogų-žvėrį“, „Pinigus“, „Žlugimą“, „Daktarą Paskalį“, „Lurdą“ ir kt.

Suminėjęs šiuos kelis bruožus (jų patikslinimas tiek pat neįprastas, kiek ir sugretinimas), Tuluzas pereina į psichologiją, kurią vertina atsargiai, kaip kad buvo traktuojamas Sjentizmo [1] požiūriu šis pernelyg hipotetinis „mokslas“. Šiaip ar taip, po Šarko ir Nansi mokyklos susikuria eksperimentinė psichologija. Tai testų suklestėjimo metas. „Bandomajam“ romanistui surengiama kryžminė apklausa.

Ši primityvi anketa savotiškai jaudina. Matome, kaip apgraibomis ir intuityviai einama prie to, kas sudarys (teisingai ar klaidingai) analizės esmę, tokios analizės, kokia bus daroma pagal Froidą ir Jungą. Taigi Tuluzas užfiksuoja keletą sapnų. (Dr. Pjero Žane apybraiža „Neurozės ir įkyrios mintys“ pasirodė tik 1898 m.) Tyrėjas jaučia turįs

[1] Sjentizmas — tikėjimas, kad pozityvinis mokslas yra visagalis, net ir moralės srityje. *(Vert. past.)*

atsižvelgti ir į tai, tik nežino kaip. Jis užregistruoja: „Sapnai — niūrūs, retai linksmi. Personažai neaiškūs, migloti; paprastai jis sapnuoja kliūtis, kurias turi įveikti. Pavyzdžiui, reikia vykti, o kliūčių vis daugiau ir daugiau randasi; kojos sunkios ir nepaneša kūno.“ Mes gerai žinome šitą košmarą, urvo temos variantą.

Jis tiria Zola atmintį, gana savotišką, puikią rašytojo atmintį, kuri laiko idėjas, o užmiršta formas. Žodžiai jam turi vidinės harmonijos. Jis skirsto juos į malonius ir nemalonius. „Tarp malonių p. Zola man suminėjo: *grive* (strazdas giesmininkas), *fleuve* (upė), *torrent* (srautas), *image* (paveikslas, vaizdas), *fleur* (gėlė); tarp nemalonių — žodžius su *-ion (superfétation* — antro gemalo susidarymas, *substitution* — pakeitimas), ir prieveiksmius su *-ment*. Pono Zola nuomone, kojos — delikatus ir labai gražus daiktas, bet pats žodis jam labai nepatinkąs.“ Jis mums nepasako, kad Zola it koketė itin didžiavosi savo maža koja.

Įdomu pasekti, kaip funkcionuoja jo atmintis. Tuluzas skaito gan karštas eiles:

...Po aistringos nakties mylimoji
Taip žavi ryto prieblandoj esti!
Bučiniais dar jos lūpos liepsnoja...

— Ponas Zola, kieno jos?

— *Miuse, ar ne?*

Tuluzas toliau skaito:

Jos pusiaumirkos akys džiaugsme tebeskęsta.
Dar aistra nenurimo, dar virpa krūtinė,
Meilės kvapas plaukuos tyliai plasta...

— *Ne,*— nutraukia Zola,— *tai mano!*

Tai tik anekdotas. Šiaip ar taip, visų pirma svarbu pažymėti reikšmingą savo paties eilėraščių užmiršimą, paskui tą faktą, kad uoslė — esminis jo talento elementas — po kiek laiko jam priminė jį patį. Eksperimentatorius, įnikęs į atminties tyrinėjimą (dar viena to meto pagrindinių temų), nesugebėjo padaryti visų išvadų iš uoslės juslumo tarpusavio santykio su juslingumu tikra to žodžio prasme. Jis dar nematė aiškiai, kad šių eilių erotizmas — tas pats

erotizmas dominuoja „Rugonuose-Makaruose" — veikia kaip kompensacija už pilką dorą gyvenimą. Kaip Froidas būtų puolęs ant šitokių eilių: *Jauna karšta kumelaitė...* Bet Froidas, tuo metu gyvenęs Vienoje, dar nebuvo išsiskyręs sau temų isterijos ir hipnozės reiškinių moksle. Seksualumo ir jo perkėlimo į kūrybą, sapnų bei vaikystės prisiminimų studiją dar praturtino ir testai, kurie netrukus įsigalės ir kuriuos daktaras Tuluzas sistemingai vartojo. Testas — savaiminė žodžių asociacija.

— Gražiausia statula?

— *Balzakas... Nes aš rūpinuosi jo statula.*

Bet dar ir dėl to, kad Balzakas — jo modelis.

— Mėgstamiausia gėlė?

— *Rožė. Tas vardas man pirmas atėjo į galvą, bet gyvenime aš ne gėlę labiausiai mėgstu.*

Aiškus dalykas: *la rose et Rozerot.*[1]

— Salambo?

— *Floberas.*

— Orleanas?

— *Diupanlu.*

Aliuzija į garsią dainelę, linksmas antiklerikalinis sąmojis, išimtinai pavykęs „Lurdo" autoriui.

— Lapas?

— *Medis.*

— Griaustinis?

— *Slogi emocija.*

Iškyla paviršiun vaikystėje patirtos baimės prisiminimai.[2] Medane, per audrą, jis ir dabar įlenda į biliardinę, uždarinėja langus, sužiebia visas šviesas ir nosine užsidengia akis.

— Žuvis?

— *Solėja* (skanėstas).

— Sekmadienis?

— *Mintis apie baisų nuobodulį* (ypatingas linkimas į nuobodulį ir bedievystę).

— Kekšė?

— Manga (sužinojo tą žodį, kai rengė „Spąstus").

---

[1] *La rose* — (roz — rožė) ir *Rozerot* (Rozero — jo mylimosios ir vaikų motinos pavardė). *(Vert. past.)*

[2] Aiškiai panaudoti „Madlenoje Fera".

— Ruja?
— *Elniai.*
— Kojos?
— *Žano Gužono moterų kojos.*

Jomis grožėjosi prie Nekaltųjų vaikelių fontano savo vienišoje jaunystėje.

— Širdis?
— *Širdies liga.*

Jo baimių centras.

— Irma?
— *Pastumdėlė.*
— Kova?
— *Mano gyvenimas.*
— Vyriškumas?
— *Vyro lyties organas.*
— Coitus?
— *Moteris.*
— Kanapa?
— *Coitus.*
— Dievas?
— *Begalybė. Kažkas neaiškaus.*

Čia reikia paploti daktarui! Iš šitos žodžių pynės (jų buvo paimta žymiai didesnė masė) išryškėja tikras paveikslas, dievaž juokingas su Diupanlu, bet jaudinantis, kai apklausinėjamasis kalba apie griaustinį ar širdį, familiarus ir miesčioniškas su žuvim, nuoširdus su puikiu atsakymu, kad kova jam asocijuojasi su gyvenimu, grubus, kur pasisako apie meilę, visada garbingas dievo idėjos atžvilgiu.

Analizė ėjo toliau, į kitas sritis, ypač į liguistų emocijų sritį:

„Iš emocijų, susijusių su savisaugos instinktu, dominuoja baimė. Ponui Zola nebaisu važiuoti dviračiu, bet užtat jis bijo tamsos ir vienas nieku būdu neitų naktį per mišką. Jis bijo staigios mirties, ir šita baimė nuolat ir nuolat jį apninka... Pyktis (pagrindinis bruožas) jį ypač suima dėl to, kas, jo manymu, atrodo nelogiška. Iš motyvų, lengviausiai sukeliančių jo pyktį, pažymėtinas ne fizinis pasikėsinimas į jo asmenį, kaip daugeliui žmonių, o greičiau mora-

linis įžeidimas, ypač neteisybė." (Mokslininkas užbėgo laikui už akių: stipriausias Zola pykčio prasiveržimas įvyks po dvejų metų.)

Daktarą Tuluzą išties domino Zola kaip žmogus, bet ypač „intelektualinio pranašumo" ir neuropatijos tarpusavio santykis — pagrindinė intuicija, kuria jis ir vadovavosi savo anketoje. Todėl su įsitikinimu daro išvadą: „Prisipažįstu, niekada nesu matęs tokio nuosaikaus maniako nei liguistai impulsyvaus, kaip jis, ir retai esu matęs žmogų be psichinės ydos, kuris būtų tokio psichinio stabilumo. Tačiau negalima neigti, kad p. Zola yra neuropatas, t. y. žmogus su opia nervų sistema."

Vis dėlto tai, kas mums atrodytų svarbiausia, gydytojo faktiškai praleista. Pirmiausia, Zola neužsiminė Tuluzui apie Mustafos bylą. Dėl šito „užmiršimo" ginčams nebūtų galo; tačiau pastaba, kad jis gali rodyti vaikui padarytos traumos gilumą, anaiptol nėra paprastas sąmojis. Analizėje buvo pažymėta sekanti detalė, kuri betgi nefigūruoja daktaro Tuluzo darbe: „Zola yra turėjęs baimės priepuolių, kurių priežastis buvo pusiaugavėny minios suspausto vaiko susijaudinimas." Keista, kad daktaras neįvertino šito bruožo. Galima įsivaizduoti, kiek būtų išgavęs panašiu atveju Froidas iš „Leonardo da Vinčio vieno vaikystės prisiminimo" ar Gastonas Bašelaras, ar Mari Bonapart iš „Edgaro Po psichoanalizės". Tačiau reikia nusikelti į aną epochą, kuri, tiesa, jautė minios psichologiją, bet visai kitoniškai, ir padėkoti daktarui Tuluzui, kad jis mums perteikė šitą detalę neinterpretuotą.

Išties argi ne šitas nepaprastas jautrumas masėms ir yra pats asmeniškiausias Zola romanisto bruožas? Ak, juk tai, pasakytume, netgi puiku, kad silpno, drovaus, gal būt, traumuoto ir linkusio į nervingumą vaiko baimę kompensuoja magiška galia rašyti! Ir vis dėlto dauguma psichoanalitinių hipotezių yra kur kas mažiau pagrįstos už šitą.

Šių elementų reikšmė neliko nepastebėta Froido, kuris apie tai yra pasakęs: „Apskritai, mes labai mažai težinome apie didžiųjų žmonių intymųjį gyvenimą; dėl to kaltas jų pačių diskretumas lygiai kaip ir jų biografų nenuoširdumas. Tačiau pasitaiko, kad koks nors teisybės fanatikas,

kaip Zola, atidengia mums savo gyvenimą, ir tada mes sužinome, kiek įkyrių įpročių jį kamavo."

Galima neturėti iliuzijų dėl pačios psichoanalizės vertės ir manyti, kad po penkiasdešimties metų jos dabartinė forma bus pasenusi kaip ir psichiatro Tuluzo anketa. Galima atmesti ir patį žodį „psichoanalizė" ir laikyti, jog geriausia, kas joje yra, tai analizė — kuklesnė ir, gal būt, efektyvesnė. Galima abejoti praeities ir dabarties mokslininkais. Zola gadynės Mokslas nešiojo barzdelę ir surdutą ir nuoširdžiai posmuodavo profesorių rately šeštadienių vakarais. Tebūnie. Ir vis dėlto jo mums paliktas rašytojo paveikslas tuo kritišku momentu, kad ir neįprastas, labai perlenktas, gražiai atsilaiko prieš šabloniškas pažiūras. „Literatūros artojas", „romantikas bulvarinis rašeiva", „Zola Begėdis" buvo labai nervingas, pilnas prietarų, virpantis, atviras — ir kartais netgi savo nenaudai,— jautulingas (labiau kūryboje, nei gyvenime), pesimistas, kilniaširdis, piktas ir garbinantis tuos savo pykčio priepuolius, naivus iki didybės. Prastuolis juodaknygis jį mums nupiešė su visomis silpnybėmis, kurias kantriai ir ilgai tyrė, ir su baimėmis: Zola bijojo tamsos ir audros, matė tarp kojų šmižinėjant įsikalbėtus padarus, kaip „Spąstų" Kupo, visas paslaptingas mirties baimės kaukes,— tos mirties, kurią mėgino prisijaukinti romane „Džiaukis gyvenimu" ir „Lozorius". [1]

Dėmesio, nepasidarykim iš to klaidingų išvadų: šiaip ar taip, Zola — *normalus žmogus.*

Imkime iš psichiatrų tik tai, ką jie mums gali duoti. Rašytojo sūnus Žakas Emilis-Zola, pats medikas, gerai pažinojo Tuluzą. Ne be humoro jis pabrėžia, kad tai buvo gana neramus žmogus, beje, nedaug kuo tesiskiriantis nuo kitų pamišėlius gydančių garbingosios daktarų korporacijos atstovų! „Visur jis matė stebėjimo vertą medžiagą." Tai gerai žinoma profesinė „liga": „Jis nebegalėjo matyti daiktų paprastai." Būkime atsargūs ir pasitenkinkime šitomis jo išvadomis. Išties Zola buvo, kaip sako pats Tuluzas, neuropatas tik tiek, kiek turėjo opią nervų sistemą.

---

[1] Zola įdėmiai sekė analizę, atsakinėjo į daugybę gydytojo klausimų. Perskaitė reikšmingiausias rankraščio ištraukas, o gal net ištisai, ir dėl to Raportas įgauna visą savo vertę.

Taip atrodo „nudirtasis“, kuris, perveikęs savo baimę ir šlykštėjimąsi, „įsipainios“ į Bylą, kad ten susitiktų su slapčiausiu savo priešu, neduodančiu ramybės,— su minia.

Tasai Dovydas, pažiūrėti vis daugiau ir daugiau panašus į Pasterą, žilstelėjusiais plaukais ir barzda, gauruota krūtine, kuri retkarčiais matyti iš po krakmolytos apykaklės, tasai romanistas centurionas su švarku, trumparegis, mažumėlę švepluojantis, vienų nervų, drebančiom rankom ir besipinančiu liežuviu, stos prieš galionuoto, šarvuoto Galijoto puikybę, žvėriškumą ir gyrių, prieš Galijotą, kuris turi ne tiktai narsą, ginklus, aukštą stotą, bet ir publikos pritarimą.

Taip, be šito neįkainojamo, kas kad perlenkto raporto, negalėtume kaip reikiant įvertinti daktaro Tuluzo „įžymaus išsigimėlio“ drąsumo.

II

Pietūs pas Alfonsą Dode 1895 metais.— Leonas pasakoja apie Dreifuso degradavimo ceremoniją. — Pokalbis su Žozefu Renaku apie kontržvalgybą.— „Statistikos skyrius".— Laiškelis pneumatiniu paštu.— Generolas Gonsas, arba sveikas protas (1896). — Susitikimas Monsuri parke. — Zola susiranda Žoržą Klemanso.

1895 metų sausio penktąją Zola pietavo pas Alfonsą Dode. Debesys, susitvenkę po Penkių manifesto, seniai išsisklaidė. Dar labiau sublogęs, pasenęs bičiulio veidas atrodė kaip skausmingos ironijos kaukė. Tą vakarą, prieš ateinant Edmonui de Gonkurui, juodu tarėsi dėl banketo — vyresniajam draugui sukaks septyniasdešimt treji. Iškilmėms pirmininkaus Raimonas Puankare ir įteiks jubiliatui Garbės legiono rozetę. Kad Zola vaidmuo šiame „sąmoksle“ buvo svarbiausias, patvirtina Raimono Puankare vasario devintosios laiškas: „Brangus ponas Zola. Viskas tvarkoj. Rozetę ponui de Gonkurui gausiu. Skubu Jums apie tai pranešti. Kupinas geriausių jausmų Jums.“ Nei pavydas, nei kivirčai, nei smulkios išdavystės ir temperamentų bei charakterių susikirtimai neįstengė suardyti keistos tų dviejų taip nepanašių rašytojų bičiulystės. Zola buvo visiškai nekerštingas.

Alfonsas Dode atsiprašė už sūnų, neparėjusį pietų: jis dalyvaująs kapitono Dreifuso degradavimo ceremonijoje, paskui ėmė kalbėti apie savo sumanymą nuvykti į Londoną, jei tik liga leis. „Ak, kad taip įkėlus koją į tikrą laivą!“ Jam lyg vaikui blizgėjo akys, kai Zola pasakojo apie Romą.

— Kaip aš norėčiau pamatyt Italiją!

Alfonsas Dode buvo įsitikinęs, kad nebesuspės — giltinė jau sukasi. Įsišneko apie draugus. Bet kad ir draugų nebeliko. Žiulio de Gonkuro. Senio. Ir jo geriausiojo mokinio — Mopasano. Jei ne Lozoriaus dvasia, šiaip pietūs buvo ramūs, šnekėjosi apie literatūrą, pasakojosi anekdotus. Vienu tarpu kalba nukrypo į Driumoną, antisemitizmą ir šitą degraduojamą kapitoną Dreifusą. Bet tuoj vėl grįžo prie kelionių. Paskui parėjo Leonas. Ir su juo į ligonio namus įsiveržė karštas, patrakėliškas gyvenimas. Dvidešimt šešerių metų Leonas Dode dar nebuvo pavirtęs tuo nutukusiu gastronomu, apie kurį sklido anekdotai, bet jau turėjo semitišką profilį, pašaipūnės gamtos dovaną antisemitui. Siera užkultas jo šišas ką tik buvo gavęs progos pasireikšti straipsnyje prieš gydytojus, pavadintame „Šunkariai“, ir tas faktas, kad už žiaurumą gerai moka, pastūmėjo jį visiškai kitu keliu, negu ėjo tėvas. Kokia laimė — jo klausosi Gonkuras ir Zola!

— Kad būtumėt matęs, kaip šitas Dreifusas ėjo į savo degradavimo ceremoniją, jūs irgi būtumėt pasipiktinęs, kaip ir minia. Ši rasė nežino, kas tai yra gėda... Kol dragūnų puskarininkis Buksenas plėšė nuo jo kepės, nuo rankovių aukso galionus, nuo dolomano aukso sagas ir laužė jo kardą, Dreifusas stovėjo nejudėdamas, išplėstom akim, rankas prispaudęs prie šlaunų! Biaurybė! Jis kartojo: „Kareiviai, degraduoja nekaltą! Aš nekaltas... Tegyvuoja Prancūzija! Tegyvuoja Armija! Prisiekiu savo žmonos ir vaikų galvom — aš nekaltas!“ Būgnų dundesiu būtų turėję užtrenkti jo žodžius!

— Leonai, jūs persūdot,— tarė Zola.— *Jokiu būdu nereikia apeliuoti į minią. Aš ryžtingai smerkiu prieš vieną žmogų užpiudytos minios žiaurumą, tegul jis būna tūkstantį kartų kaltas!*

— Šiaip ar taip, jo šauksmas buvo beprasmiškas, nes prieš valandą jis viską prisipažino jį lydinčiam karininkui!

— Ak, jis prisipažino,— tarė Zola.— Aš norėčiau pamatyt tuos prisipažinimus patvirtintus, mano mielas. Klausykit, Leonai, jūs koneveikiat Dreifusą, kad jis narsiai pakėlė šitą baisią ceremoniją. O ką jūs būtumėt pasakęs, jei jis būtų svirduliavęs?

Leonas Dode išsižiojo.

Paskui tyliai nusijuokė.

— Aš jų nekenčiu. Visi jie supuvę. Aš jų nekenčiu.

— *Svarbiausia, kad jis prisipažino,*— pakartojo Zola.

— Be to, negi septyni karo lauko teismo karininkai, vieningai pripažinę jį kaltą, būtų apsirikę? — užbaigė Alfonsas Dode.

1897 metų spalį Zola pietavo pas savo draugą muziką Alfredą Briuno. Juodu buvo keistai panašūs: „Zola biauresnysis",— pasakė vienas piktas karikatūristas apie muziką. Romanistas buvo pavargęs, kažko susirūpinęs ir baltas kaip drobė. Briuno pasiteiravo, kas jam. Zola perbraukė ranka kaktą.

— Prisimenat tą artilerijos kapitoną, nuteistą amžinai tremčiai? Žydą? Kapitoną Dreifusą? Tai va, Dreifusas nekaltas! O jį iki šiol tebepūdo Velnio saloj, Gvianoj! Nuo 1894 metų, mielas Briuno, *nekaltai nuteistasis grumiasi su likimu. Tik vienas kariškis, pulkininkas leitenantas Pikaras, už jo reabilitaciją. Visi kiti nori palikti šitą nusikaltimą įteisintą.* Briuno, aš skaičiau keletą jo laiškų. Tiesiog plyšta širdis. *Aš negaliu susigyventi su šita mintim, kas kad kiti su ja apsiprato.*

Zola išblyškimas — pykčio ženklas. Ne per labiausiai linkęs kištis į šio amžiaus reikalus, tik melodijom besidomintis muzikas sudrebėjo. Zola išsitraukė iš kišenės keletą suglamžytų popierėlių ir trūkčiojančiu balsu perskaitė:

— Briuno, prieš viešos degradacijos seansą Dreifusas parašė savo žmonai Liusi: „Brangioji, aš sužinojau, kad didžiausias pažeminimas paskirtas poryt. Aš to laukiau ir pasiruošiau, bet vis tiek smūgis buvo žiaurus. Aš laikysiuos tvirtai, kaip buvau tau žadėjęs."

Vieną mirksnį Zola prisiminė Leoną Dode, apjakintą neapykantos.

— Vėliau, jau iš Sen-Marteno de Re Dreifusas rašė: „Kad ir kažin kas atsitiktų, aš tikiu, jog istorija atstatys, kaip viskas iš tiesų buvo. Mūsų gražiojoj Prancūzijoj, kuri greit užsidega, bet yra kilniaširdė nepelnytai nuskriaustiems, be abejonės, atsiras doras ir pakankamai drąsus žmogus teisybei viešumon iškelti." Briuno, praėjo dveji metai, o tokio žmogaus neatsirado! Dreifusas gyvena narve, saugomas šautuvo su užmautu durklu. Vos tik pasklido gandas apie jo pabėgimą, kolonijų ministras įsakė jį apkalti pančiais ir prirakinti grandine. Na, ką jūs apie tai manote?

— Manau, kad tai dramatiška. Bet jeigu jis kaltas...

— Jūs ne taip keliate klausimą, Briuno. Reikia sakyti: „Jei jis nekaltas." O jeigu jis nekaltas, Briuno, tai kalti mes — jūs, aš, visi.

— Ką gali žinot, Zola!

— Aš žinau, Briuno. Tai polišinelio paslaptis! *Ir jeigu pulkininkas leitenantas Pikaras, kuris irgi žino, kad Dreifusas nekaltas, nieko nesiima, tada aš imsiuos, gerai dar nežinau ko, bet būtinai imsiuos...*

Nuo romanisto smalsumo bei trumpo susižavėjimo apsakymu apie šnipą ir žmogaus sielos gilaus nerimo šauksmo praėjo trisdešimt trys mėnesiai. Šitiek laiko prireikė rašytojui nuo savo kūrybos atsitraukti. Žinoma, jis dažnai girdėjo kalbant apie Bylą, ir būtent istoriką Renaką, kurį laikė rimtu ir doru mokslininku:

— Mano mielas, papasakokit man keliais žodžiais šitą istoriją!

— Tai keista istorija,— pasakė Renakas.— Reikėtų daug laiko, daug smulkmenų iškelti ir viską pamažu patvirtinti. Vienu žodžiu, štai jums faktai. Niekam ne paslaptis, kad Italija ir Vokietija turi pas mus žvalgybos skyrius. Jiems vadovauja tų valstybių karo atašė. Vokietijos žvalgybai — pulkininkas Švarckopenas, Italijos — pulkininkas Panicardis, Austrijos — pulkininkas Šneideris.

— Kaip! Ir apie tai žinoma!

— Taip ir turi būti. Nežinomos tik jų agentų pavardės.

— Bet reikia gintis, reikia veikti, reikia...

— Tas ir daroma. Prancūzijos Vyriausiasis štabas turi kontržvalgybą — Statistikos skyrių. Tas skyrius pavaldus Antrajam vyriausiojo štabo biurui, o Vyriausiasis štabas savo ruožtu pavaldus karo ministerijai. Dabar, kai tat žinote, galiu jums pasakyti, kad pastaraisiais metais ten pastebėta, jog dingsta slapti dokumentai.

— Renakai, betgi tai velniškai įdomu!

— Sanderas, skyriaus viršininkas, apie tai praneša generolui Mersje, tuometiniam karo ministrui. 1894 metų pavasarį vienas aukštas informatorius įspėja kontržvalgybą, jog kažkoks prancūzas teikia žinias Švarckopenui ir Panicardžiui. Tų pat metų birželį majoras Anri, Sandero padėjėjas, gauna to fakto patvirtinimą. Jis suorganizuoja sekimą. Rezultatų — jokių. Taip, žinokite, kad mes turim savo agentų pačiam Vokietijos špionažo centre...

Istorikui Renakui tada suėjo keturiasdešimt metų. Buvęs Gambetos sekretorius, Dinio miesto deputatas, bulanžistų kapotininkas — tas žodis jam itin tiko,— sykį gavęs iš savo dėdės barono Renako čekį keturiasdešimčiai tūkstančių frankų, įgytų Panamos spekuliacijose, grąžino dovaną, kai tik sužinojo, kokiu keliu buvo įgyti tie pinigai. Istorikas nemėgo su garbe juokauti.

— 1894 metų rugsėjo pabaigoje,— kalbėjo jis toliau,— majoras Anri atnešė į karo ministeriją popieriuką. „Mes aptikom pėdsaką,— pasakė jis.— Jis gautas iš Vokietijos pasiuntinybės. „Jis" — tai bordero, siunčiamųjų dokumentų apyrašas, rašytas Švarckopeno slapto agento.

— Bordero! Kaip prekybos firmai! Šitõs detalės, Renakai, aš niekaip negalėjau praryti!— nutraukė jį Zola.

— Iš Vokietijos pasiuntinybės gautą bordero atstatė, suklijavo, perskaitė. Juo pranešama vokiečiams apie slaptų instrukcijų pristatymą. Generolas Mersje parodo tą dokumentą Respublikos prezidentui Kazimirui Perje ir ministrų tarybos pirmininkui Šarliui Diupiuji, kuris išsišaukia teisingumo ministrą Gereną ir užsienio reikalų ministrą Anoto. Kadangi dokumentas išvogtas iš Vokietijos pasiuntinybės, Anoto siūlo užtrinti tai. Nugali priešinga nuomonė.

— Ir tada prasidėjo kalbos apie karą?

— Taip. Žinoma, bijojo, kad Vokietija nepaskelbtų karo, bet vis tiek nutarė duoti bylai eigą... Techninės bor-

dero žinios leido manyti, kad šnipas — artilerijos karininkas, priskirtas prie Vyriausiojo štabo. Spalio šeštąją pulkininkas leitenantas d'Abovilis apsiėmė surasti autorių. Be abejonės, žydas. Visas Vyriausiasis štabas skaito „La Libr Parol". O jame kasdien šitokios frazės: „Iš žydų tarpo ir palūkininkas, kuris suėda prasiskolinusį karininką, ir tiekėjas, darantis gešeftus su kareivio pilvu, ir šnipas, be jokios sarmatos prekiaujantis nacionalinės gynybos paslaptimis."

— *Šitas antisemitizmas — baisi gėda,*— tarė Zola.

— D'Abovilis atkreipia dėmesį, kad iš Vokietijos pasiuntinybės išvogtojo dokumento braižas panašus į kapitono Dreifuso. Kapitono Dreifuso, vienintelio žydo Vyriausiajame štabe. D'Abovilis atsiklausia Prancūzijos banko eksperto Gobero nuomonės. Tas pareiškia: „Anoniminis laiškas, atrodo, rašytas kito, ne įtariamojo, ranka." O Bertijonas, antropometrinio skyriaus viršininkas, teigia, kad braižas tas pats. Įsidėmėkite, Bertijonas irgi antisemitas. Jo nuomonė nugali. Diu Pati de Klamas paskiriamas teismo policijos karininku. Dar vienas antisemitas. 1894 metų spalio penkioliktąją kapitonas Dreifusas kviečiamas atvykti bendrajai inspekcijai devintą valandą ryto civiliniais drabužiais. Diu Pati de Klamas, norėdamas turėti galutinį Dreifuso kaltumo įrodymą, diktuoja jam laišką, į kurio tekstą įdėjo žodžių iš to paties Dreifuso rašyto dokumento. Staiga Diu Pati rikteli: „Kas jums, kapitone, jūs drebat!" Dreifusas sausai atsako: „Ne, man šąla pirštai." Diu Pati diktuoja toliau. Dreifusas rašo. Diu Pati daugiau neabejoja: bordero rašytas jo ranka. Dreifuso šaltumas tik rodąs, jog tai užkietėjęs išdavikas. Jis apkaltina Dreifusą valstybės išdavimu. Pasiūlo revolverį, kad pats įvykdytų teisingumą...

— Net iki to priėjo!

— Ir Anri nulydi Dreifusą į Šerš-Midi kalėjimą. Bet, matyt, Diu Pati de Klamas sumetė, kad įkaltis per menkas ir kaltinamasis gali būti išteisintas. Anoto vis labiau ir labiau nori užtrinti bylą. Mersje svyruoja. Tada Driumono „La Libr Parol" — vis jisai! — spalio dvidešimt devintąją paskelbia: „Valstybės išdavimas. Suimtas karininkas žydas Alfredas Dreifusas."

— Kas painformavo?

— Majoras Anri. Jis slapčiomis pranešė šitą žinią publicistams, kurie kasdien purvais drabstė jo viršininką generolą Mersje, pramintą generolu Ramolo [1].

— Iš kur ta pagieža? Vien antisemitizmu šito nepateisinsi!

— Nežinau. Nebent Anri žino tikrąjį kaltininką ir nori jį išsukti iš bėdos.

— Kaip „tikrąjį kaltininką", Renakai! Šita... šita hipotezė — siaubingas dalykas!

— Aš jau jums esu sakęs, kad tai keista byla. Generolas Mersje nebegali trauktis. Jei Dreifusą išteisina — jam galas. Statistikos skyriuje sudaroma slapta dosje, kurią jis pateikia paskutiniu momentu — nei kaltinamasis, nei jo gynėjas apie tai nieko nežino, įsidėmėkite, Zola,— karo lauko teismui. Posėdis uždaromis durimis. To buvo pasiekta šantažu: arba procesas uždaromis durimis, arba Vokietija mums paskelbia karą. Trumpai drūtai, kuo viskas baigėsi, žinote: Dreifusą nuteisė degraduoti ir ištremti į sutvirtintą fortą. Tokios tokelės.

— Visa tai labai painu, mano mielas,— atsakė tada Zola.

Zola visada laikydavo individo pusę prieš minią. Gynė nuo patyčių Mane, Sezaną ir kitus. 1866 metais baisiausiai pasipiktino, kad per Salono žiuri vienas nepriimtų darbų autorius ėmė ir nusižudė. Po dvidešimt metų kilo Depre byla.

Depre parašė natūralistinį romaną „Aplink vieną varpinę". Jį patraukė teisman ir nuteisė mėnesį kalėti. Zola iš kailio nėrėsi, norėdamas ištraukti vaikiną. 1885 metų vasario aštuonioliktąją jis parašė Alfonsui Dode: *Brangus bičiuli, ar mėginot kuo nors padėti Depre, kuris vargsta Sent-Pelaži kalėjime? Prieš mėgindamas ko nors imtis savo ruožtu, norėčiau sužinoti, ką jūs nuveikėt. Labai prašau — brūkštelkit porą žodžių atgaliniu paštu. Širdingai jūsų.*

---

[1] Nepagarbi pravardė, prisegama siaurapročiams rutinieriams karininkams, kuri labai išplito pasirodžius Š. Lerua knygai „Pulkininkas Ramolo". *(Vert. past.)*

Iš Sent-Pelaži kalėjimo Depre rašė savo mokytojui širdį veriančius laiškus: „Romanistas natūralistas prilygintas prie vagių ir pederastų... Aš esu ligoninėj; aštuoniolika valandų per parą guliu lovoj su karštu kompresu, nekenksmingu, bet ir nemalšinančiu mano skausmų, geriu arbatą nuo kosulio. Nei ramybės, reikalingos darbui, nei noro skaityti. Nei laikraščių, nei pasimatymų... Aš prakeiktinai keikiu niekšus, pagimdžiusius mane tokį luošį ir taip kvailai įgrūdusius į šitą visuomenės atmatų universitetą mažakraujį nugeibėlį rachitiką, penkiolikmetį raukšlėtą senuką, ir senuką amžiams!“

— Baisu! — sako Zola.— Niekas nieko nenori daryti! Aš veiksiu! Aš veiksiu!

Deja, Depre miršta dvidešimt trejų metų.

Tada Zola išspausdina „Už rašto laisvę“:

Kai jam iškėlė tą kvailą bylą, kuri jį pražudė, man paliko gaila ir neramu, toks jis atrodė silpnas... Absurdiškas įstatymas, nubalsuotas stengiantis užkirsti kelią vienos kitos dešimties paleistuvių nešvariems darbeliams, pribaigė vargšą vaiką, iš kurio galėjo išeiti geras rašytojas. Vis ta laisvės baimė, toji baimė vieną gražią dieną užkars mums ant sprando diktatorių!

Besikalbant su savo draugu Briuno apie Dreifusą, jam prieš akis vėl stojasi Depre. Tada jis jį aplankė su Alfonsu Dode, kurio pastangos buvo tokios pagirtinos. Kalinys — kaulai ir oda, pasišiaušusiais rudais plaukais — buvo sumišęs ir toks murzinas, jog nenorėjo paduoti rankos. Zola prisimena policijos prefekto Kameskaso abejingumą.

Vargšas vaikas man neina iš galvos. Vis stovi prieš akis. Atrodo, jis kažko laukia iš manęs. Dabar aš netgi nenoriu žinoti, kas prisidėjo prie jo nužudymo — teismas, prisiekusieji ar policijos prefektas. Aš tik noriu šaukti, šaukti visa gerkle: „Tie, kas nužudė tą vaiką, yra niekšai.“

Tie niekšai nužudė mažąjį ručkį. Kiti žudo Dreifusą. Vis ta pati tragedija, kur Valdžia eina prieš žmogų.

Bet kaipgi pavyko romanistą išjudinti iš abejingumo? Jį tiesiog gulte apgulė, ir ne vien Renakas. Istorikai dreifusininkai tik probėgomis pamini šį punktą. Be reikalo. Iš vardo ir pagal savo veikalų masę Zola buvo pirmasis tos

epochos rašytojas. Dreifuso draugai jį *išsirinko* advokatu. Iš pradžių jie buvo nusižiūrėję ne Zola, kuris įnikęs dirbo, niekur nesikišo ir laikėsi santūriai, o Fransua Kope ir jį jau buvo palenkę savo pusėn. Kope parašė palankų straipsnį apie Dreifusą ir įteikė „Le Žurnal" redakcijai. „Le Žurnal" leidėjas antisemitas patarė jam apsigalvoti. Pabūgęs galimų sūkurių, „poetas" persimetė į antidreifusininkų klaną.

Taigi *jie* apgulė Zola. Kas tokie? Dreifuso giminės ir draugai, tie, kurie viens po kito patikėjo jį esant nekaltą, bet taip pat tie, kuriuos antidreifusininkai pavadins Sindikatu — žydai bankininkai, kankinio bendratikiai, nutarę padaryti iš tos bylos pavyzdinį procesą ir vienu ypu likviduoti antisemitizmą, kuris sparčiai it vėžys ėdė tautą. Labai greitai abidvi stovyklas pagavo kiti interesai, visiškai svetimi tiems, kuriais vadovavosi koks nors Zola ar, iš kitos pusės, koks nors Morasas ar Baresas.

Emilį Zola pamažėl įtikino pašnekesiai su romanistu Marseliu Prevo, kuris jį suvedė su advokatu Lui Leblua, Senato vicepirmininku Šerer-Kestneru, publicistu žydu Bernaru Lazaru, istoriku Žozefu Renaku, Matje Dreifusu ir kitais. 1897 metų lapkričio tryliktąją Šerer-Kestneras priėmė Zola.[1]

Be abejonės, Zola veiklos varomoji jėga buvo kilnus pasipiktinimas. Bet kam slėpti, kad galybės troškimas irgi jį skatino būti Volteru šitam Kalasui.[2] Jis galvojo už abu. Ir kaip romanistas buvo sujaudintas: niekados neslėpė, kad pateiktieji dokumentai jį patraukę *tragišku grožiu*. Pagaliau turėjo laisvo laiko: po „Rugonų-Makarų" buvo ką tik baigęs „Tris miestus". Anot jo: *Jei tada būčiau dirbęs prie knygos, nežinau, kaip būčiau pasielgęs.*

Dreifusas turėjo brolių. Vienas jų, Matje, tuoj po proceso palieka dievo valiai savo fabrikus Elzase. Įsitikinimas brolio nekaltumu teikia jam jėgų, reikalingų nepertraukiamai

---

[1] Pagal neišleistus Šerer-Kestnero memuarus, kuriuos citavo Polis Dezaši Medane 1934 m.

[2] 1762 m. protestantas Žanas Kalasas, Tuluzos pirklys, apkaltintas į katalikybę perėjusio sūnaus nužudymu, buvo nuteistas myriop. Voltero pastangomis buvo sumobilizuota visuomenės nuomonė, kuri pareikalavo persvarstyti bylą. Teismas pripažino, kad sūnus pats pasikorė dėl skolų, ir pirklį po mirties reabilitavo.

kovai. Ir šito savaime pasigėrėtino žygdarbio akstinas buvo ne tiek religinis solidarumas ar šeimyniniai ryšiai, kiek šitas tikėjimas žmogumi. Pats Alfredas, Sen-Siro karo akademijos žargonu šnekant, buvo „fana-mili“ (*fanatique militaire* — fanatikas kariškis), „kalikas“ (pramušta galva mokslui), „mokslinčius“ superkarininkas, prisigėręs savo pranašumo, su panieka žiūrįs į „civiliokus“. Elzaso žydas buvo išaugintas siaurai nacionalistine dvasia. Velnio salos Dreifusas anaiptol nebuvo baironiškas herojus, kaip būtų norėję jo gynėjai. Jis pats prisipažįsta: „Mano išdidoka laikysena, drąsiai reiškiamos mintys ir sprendimai, neatlaidumas šiandien man didžiai kenkia. Aš nesu nei lankstus, nei apsukrus, nei pataikūnas.“ Jis nieko bendra neturi su tuo karininku, kurį netrukus Burnazelis įkūnys gyvenime, o Pegi, Psikari — kūryboje. Neturi nė mažiausios nuovokos, kas yra, anot Liote, „socialinis karininko vaidmuo“. Jis toks pat revanšistas, kaip ir Deruledas: „Visą gyvenimą dirbus vienam tikslui — atkeršyti begėdžiui grobikui, kuris atėmė iš mūsų brangųjį Elzasą.“ Mėgstantis išpūstas frazes: „O brangioji Prancūzija, aš tave myliu iš visos širdies, tau atidaviau visas savo jėgas, visą protą, kaip tu galėjai apkaltinti mane šitokia baisia piktadarybe?“ Jausmai tikri, bet išreikšti melodramatiškais žodžiais. Argi tai, kad antimilitaristams netrukus teks ginti tokį apsigimusį priešininką, o militaristams demaskuoti savo bendramintį (nežiūrint rasės), nėra vienas iš pačių karčiausių šitos istorijos pokštų?

Tvirtai įsitikinęs brolio nekaltumu, Matje Dreifusas susižino su advokatu Demanžu, brolio gynėju karo lauko teisme, ir paprašo parodyti dosje. Tas negali šito padaryti, nes buvo įspėtas: kadangi teismas vyko uždaromis durimis, tai advokatas už bet kokį nediskretumą irgi galįs būti apkaltintas špionažu. Ir vis dėlto majoras Forcinetis, Dreifuso sargybos viršininkas Šerš-Midi kalėjime, perduoda Matje Dreifusui nuo kalinio tūtelę. Taip Matje Dreifusas pagaliau susipažįsta su kaltinamuoju aktu.

Havro daktaras Žilberas yra geras naujojo Respublikos prezidento Felikso Foro draugas. Matje pasimato su daktaru Žilberu. Tas paprašo Feliksą Forą audiencijos. Feliksas Foras — aukštuomenės žmogus, skeptikas, kupinas pagar-

bos santvarkai, jį iškėlusiai, beprotiškai dievinąs gerą draugiją. Su juo į valdžią ateina konformizmas. Dreifuso byla jam įsipyko iki gyvo kaulo, tad jis patvirtina bei patikslina: „Dreifusas nuteistas teisingai. Ne tiktai už šitą bordero, apie kurį jau sklinda kalbos, bet dar už vieną dokumentą, kurio nebuvo galima atskleisti nei kaltinamajam, nei advokatui, nes jis lietė valstybės saugumą.“ Ir jis įgalioja Žilberą patvirtinti Matje Dreifusui, jog esanti slapta dosje. Per savo juridinį aklumą [1] jis mano, kad šiuo pripažinimu dar labiau apsunkina „išdaviko“ atvejį! 1895 metų balandį advokatas Demanžas sužino, kad teisingumo ministras Liudovikas Trarje konfidencialiai dar aiškiau prasitaręs, esą, slaptasis dokumentas, už kurį nuteistas Dreifusas, vokiškos kilmės ir jame minimas „tas šunsnukis de D.“ Trarje patvirtina tai. Bet Matje negali pasinaudoti šitomis žiniomis: bijo būti apkaltintas špionažu.

Kas tada galėjo žinoti teisybę? Generolas Mersje, užsienio reikalų ministras Anoto, Feliksas Foras buvo informuoti apie tą bylą mažiau už bet kokį Statistikos skyriaus valdininkėlį. Žvalgyba — tai tokia visuomeninė liauka, apie kurios vidinį funkcionavimą nedaug kas žinoma. Žvalgyba yra Sandero rankose, o Sanderas netrukus „sugriebs generolą“.[2] Nuo 1895 metų liepos eina slapta kova dėl jo posto. Į jį taiko majoras Anri — tas pats, kuris iškėlė Istorijos aikštėn tą bordero. Bet aukštieji viršininkai yra numatę ne jį, o majorą Žoržą Pikarą. Pikaras irgi žino bylą nuo pat pradžios. Jis sekė procesą kaip karo ministro Mersje atstovas. Apstulbintas nagrinėjamos bylos nepagrįstumo, jis manė, kad Dreifusas bus išteisintas. Bet slaptos dosje paleidimas į darbą kažkodėl tą momentą nepapiktino disciplinuoto karininko, priešingai, greičiau nuramino. Dabar, kai gavo valdžią, tą dosje jis turi po ranka.

Pikaras jau žino daug dalykų, kuriuos Zola patirs žymiai vėliau. Pavyzdžiui, kad kontržvalgyba, apie kurią kalbėjo Renakas, naudojasi tuo, kas hareme vadinama „įprastu keliu“, t. y. tarnaite, ponia Bastjan, dirbančia Vokietijos

---

[1] Nors šitokia procedūra priimta karinėje teismo praktikoje, ji vis tiek yra šlykšti.

[2] Susirgs sifiliu.

pasiuntinybėje. Statistikos skyrius jai moka po 250 frankų per mėnesį (darbininkas uždirba 40 sū per dieną) už popierkrepšių turinio perdavinėjimą Statistikos skyriui.[1]

1896 metais, apytikriai kovo mėnesį, *įprastas kelias* perduoda kontržvalgybai popieriaus skutelius — pneumatiniu paštu siųstą Švarckopeno laiškelį. Sulipdytas dokumentas liečia majorą Esterhazį, gyvenantį Bjenfezansos gatvėje Nr. 27. Pikaras įsako surinkti žinias apie šitą karininką. Esterhazis, palikęs žmoną ir vaikus, gyvena su buvusia prostitute ponia Peji. Tasai lošėjas, paleistuvis, be sąžinės ir gėdos, kaip tik pasiūlė savo kandidatūrą Statistikos skyriui.

Prancūzija laiko Vokietijoje patikimą abišalį agentą Kiuersą. Puikiausias būdas patikrinti Esterhazį. Pikaras organizuoja susitikimą Bazelyje su Kiuersu. Majoras Anri prašosi ten. Pikaras siunčia savo pavaldinį, kuriuo visiškai pasikliauja, o tas atima Kiuersui bet kokį norą pranešti Pikarui, jog vokiečių žvalgyba ničnieko nežino apie Dreifusą. Tačiau Pikaras palygina Esterhazio, Dreifuso ir bordero braižą. Jis sutrikęs: bordero galėjo būti parašytas Esterhazio kaip ir Dreifuso! Kieno išvada remiantis buvo nuteistas Dreifusas? Eksperto Bertijono? Pikaras tučtuojau jam pateikia Esterhazio braižo pavyzdį.

— Tas pats, kaip bordero,— sako ekspertas, nė kiek nedvejodamas.

Kai Pikaras jam padaro pastabą, jog rašyta kaip tiktai ne Dreifuso, Bertijonas, nė nemirktelėjęs, atsako:

— Tada žydai išsimiklino imituoti jo braižą. Tiesiog tobulai *(sic)*!

Ir Pikaras ryžtasi atskleisti slaptąją dosje. Ten iš tikro yra popierius su žodžiais „tas šunsnukis de D.“, apie kurį Trarje kalbėjo Matje Dreifusui, o Feliksas Foras — daktarui Žilberui. Žydas karininkas buvo nuteistas remiantis šituo popierium, šituo laišku, kuriuo Švarckopenas pranešė kolegai italui Panicardžiui, jog „tas šunsnukis de D.“, su

---

[1] Ši apsukri nemokša, sutvirtinusi savo strateginę padėtį žiniomis iš pasiuntinio dukters Mari fon Miunster privataus gyvenimo, turėjo meilužį Briukerį, kuris irgi periminėjo paštą namsargės būste. Bordero, rastas, kaip iš pradžių buvo sakoma, popierkrepšy, buvo pavogtas iš namsargės būsto.

kuriuo italų pasiuntinys visai nutraukė ryšius, nori juos vėl atstatyti. [1]

Pikaras peržiūri visą dosje. Sėdėdamas vienas kabinete plikom sienom už valdinio stalo, tarp nedegamų intendantūros spintų, karininkas pasijunta baisiai nesmagiai: „Prisipažįstu, akimirką aš apstulbau. Maniau rasiąs rimtus dalykus, o teradau vieną vienintelį popierių, kurį galima priskirti tiek Esterhaziui, tiek Dreifusui."

Esterhazis? Pagrindinis šitos paankstintos Brechto „Operos už tris skatikus" personažas išėjo į sceną.

1896 metų rugsėjo trečiąją Pikaras susitinka su generolu Gonsu, Vyriausiojo štabo viršininko Buadefro įgaliotiniu šitiems reikalams.

— Kas jums darbo, kad šitas žydas sėdi Velnio saloj? — paklausė generolas.

— O jeigu jis nekaltas?

— Ar tik jūs neketinat persvarstyti šitos bylos? Tai būtų siaubinga istorija. Čia įpainiotas generolas Mersje!

— Tamsta generole, Dreifusas nekaltas.

— Jei jūs nieko nesakysit, niekas nė nesužinos šito!

Pikaras kitaip supranta garbę.

— Tamsta generole, tai, ką jūs sakote, šlykštu. Aš nežinau, ką darysiu, bet šitos paslapties nenusinešiu į kapą.

Pikaras pats sau pasirašė nuosprendį. 1896 metų lapkritį jis išsiunčiamas inspektuoti italų-vokiečių sienos. Nenorėdamas „nusinešti savo paslapties į kapą", ją patiki savo draugui advokatui Leblua, prisaikdinęs, kad viešame ginče niekados nepasinaudos nei jo vardu, nei jam praneštomis slaptomis žiniomis. Leblua išlaikė žodį.

Beje, viską užtrinti jau nebe įmanoma.

1896 metų rugsėjo keturioliktąją „L'Ekler" praneša plačiajai publikai apie slaptą dosje. O „Le Žurnal" įsideda „to šunsnukio de D." ultraslaptą dokumentą. Kaip jis jį gavo? Per Anri. Lapkričio šeštąją žurnalistas Bernaras Lazaras paskelbia Briuselyje: „Teismo klaida. Teisybė apie Dreifuso bylą." Lapkričio dešimtąją „Le Maten" įsideda bordero faksimilę. Jį gavo Biuno-Varila iš p. de Teizonjero,

---

[1] D. buvo ne Dreifusas, o kažkoks Diubua, smulkus šnipelis, kuris pardavinėjo vokiečiams stambaus mastelio taktinius žemėlapius po 10 fr. už vieną.

vieno iš ekspertų. Laikraščiai grobte išgrobstomi, nes publika pagrindinių dokumentų dar nebuvo mačiusi.

Byla galutinai išeina aikštėn.

1896 metų rudenį toji drama po senovei rūpi Emiliui Zola ne daugiau kaip eiliniam prancūzui; jis netgi truputėlį širsta, kad tiek kalbama apie šitą Dreifusą, ir stebisi, jog atsiranda karštai jį ginančių, pavyzdžiui, Marselis Prevo.

Politinis šalies gyvenimas vis labiau panėši į palaidą balą. 1896 metų balandį Melinas sudaro naują vyriausybę. Vieną iš labiausiai sukrečiančių šio amžiaus bylų dangsto Respublikos prezidentas, kuriam daugiau rūpi gražuolė Meg, dailininko Steinheilo žmona, negu teisingumo pergalė, ir ministrų tarybos pirmininkas (jo pavardė tarytum paties Balzako sugalvota), piktas, suktas makleris liūdno, gudraus provincijos advokato veido su žandenomis; jis nuovokus valstiečių gynėjas nuo absurdiškos laisvosios prekybos, blaivas nusiraminimo šalininkas dėl santykių su Vokietija, bet vidaus politikoje konservatorius, kurio devizas „Nei revoliucijos, nei reakcijos“. Du „lūkuriuotojai“.

1897 metų liepą Šerer-Kestneras, Senato vicepirmininkas, priima advokatą Leblua, veikiantį už Pikarą, ištremtą prie Tripolitanijos sienos. Leblua praneša senatoriui kaip didžiausią paslaptį žinias, kurios padėjo Pikarui įsitikinti Dreifuso nekaltumu. Šerer-Kestneras tučtuojau daro spaudimą Feliksui Forui, Melinui, generolui Bijo, bet priežasčių nenurodo. Jis turi viltį, kad visas garbingai nugyventas Dreifuso gyvenimas bus geriausias laidas.

Šerer-Kestnero užimta pozicija neramina Vyriausiąjį štabą. Karo ministras Bijo ir Gonsas dar sykį kreipiasi į Statistikos skyrių su tokiu pranešimu: „Žydai nori pamėginti išgelbėti Dreifusą; jie tvirtina radę tikrąjį kaltininką, o tas yra doras karininkas ir mūsų „bendramintis“. Reikia žūt būt sukliudyti žydams jį demaskuoti, reikia užtrinti skandalą.“. Anri „sudaro“ naują dosje, kurioje figūruoja suklastotų Dreifuso laiškų kaizeriui Vilhelmui II fotokopijos, suklastotas Vokietijos kaizerio laiškas ir suklastoto dokumento su paties kaizerio pastabomis paraštėse fotokopija!

Bet iškyla naujas pavojus. Be Esterhazio, nervingo fanatiko, bendrininkavimo, šito reikalo greit „nepravarysi“. Karo

ministras Bijo paveda Diu Pati de Klamui būti tarpininku tarp Vyriausiojo štabo ir Esterhazio. Mes priėjome pačią smagiausią šitos istorijos dalį. 1897 metų spalio dvidešimt trečiąją markizas Diu Pati de Klamas su netikra barzdele ir mėlynais akiniais eina į pasimatymą su Esterhaziu Monsuri parke! Čia jis duoda suprasti pašnekovui, kad Vyriausiasis štabas jį išsuks iš bėdos su sąlyga, jei darys, kas liepta. Diu Pati pataria Esterhaziui prašyti karo ministrą audiencijos. Esterhazis nueina ir išdrožia: „Aš ginsiu garbę ir šlovę, paveldėtą iš protėvių! Reikalui esant, kreipsiuos į Vokietijos kaizerį. Nors jis ir priešas, bet jis — kareivis!" Be to, jis praneša, jog kažkokia ponia su šydu ant veido įteikė jam dokumentą, kuris dingo iš karo ministerijos ir demaskuoja Dreifusą. Esterhazis turįs to dokumento fotokopiją. „. . . Jei aš nesusilauksiu paramos ir teisingumo, jei mano vardas bus paminėtas, toji fotokopija, šiuo metu esanti patikimoj vietoj užsieny, bus tučtuojau atspausdinta." Šitą gryno šantažo laišką, adresuotą pačiam Respublikos prezidentui Feliksui Forui, sukūrė Diu Pati de Klamas ir padiktavo Esterhaziui!

Tuo metu generolas Bijo nė neraudonuodamas informuoja spaudą ir užsiundo laikraščius, leidžiamus slaptų fondų lėšomis, įžeidinėti savo vaikystės draugą Šerer-Kestnerą! Tas pats Rošforas, kuris užėmė teisingą poziciją dėl nužudyto žurnalisto Viktoro Nuaro, išvadina Šerer-Kestnerą „satyru" ir „paskutine kiaule". Esterhazis pats atneša į redakcijas („Le Suar", „La Libr Parol", „L'Eko de Pari", „La Patri") Vyriausiojo štabo inspiruotus straipsnius. O Anri doroja Driumoną!

Tuo metu, kai laikraštininkai Bulvaruose pardavinėja lapelius su bordero faksimile, vienas bankininkas, pavarde Kastro, atpažįsta savo kliento majoro Valsino Esterhazio braižą. Jis viešai apie tai pareiškia. Matje Dreifusas bėga pas Šerer-Kestnerą, bet tas, davęs žodį Leblua ir Pikarui, nieko negali jam pasakyti. Tada Matje Dreifusas pirmas ištaria Esterhazio vardą.

— Taip, jis! — sako Šerer-Kestneras.

Juodu puola viens kitam į glėbį. Toji jaudinanti scena nė kiek negadina niūraus vodevilio!

Lapkričio penkioliktąją Matje Dreifusas, turėdamas naują faktą, kurio taip atkakliai ieškojo, demaskuoja p. grafą Valsiną Esterhazį, pėstininkų majorą, nuo praeitų metų pavasario laikinai atleistą iš pareigų dėl ligos, kaip bordero autorių, už kurį buvo nuteistas jo brolis Alfredas Dreifusas.

Valdžiai nebėra kaip trauktis.

Šiaip ar taip, dreifusininkai susirado du talkininkus, kurie bendromis pastangomis išjudins Bylą. Zola parašė Šerer-Kestnerui: *Aš be galo žaviuosi jūsų tokia ramia laikysena per šitą grasinimų ir šlykščiausių užgaulių krušą. Jūs pradėjot kovą už teisybę — išties gerą, didelę kovą.*

Vieną lapkričio vakarą, per pirmuosius Balzako pietus, Alfonsas Dode, Polis Burže, Baresas ir Anatolis Fransas, bešnekėdami apie literatūrą, užkabino Bylą.

Alfonsas Dode pavargęs, jo dienos suskaitytos. Zola tikėjimas tebestebina šį skeptiką, kuris rašė „Romos" autoriui: „Aš, pavyzdžiui, būčiau palikęs kunigą Fromaną tos jo išsvajotosios vienos tėvynės ir visuotinės brolybės prieangyje. Man visi tie dalykai per aukšti. O jūs, mano mielas, įstengiat iki to pakilti?" Prislėgtas Dode sušnabžda:

— Nereikia daugiau apie tai rašyti. Nereikia, nes daro žalą kraštui.

— Nesutinku, Dode,— atrėžia Zola. — *Melas daro žalą. Teisybė pakilo, ir niekas jos nesustabdys.*

Na o antrasis talkininkas — tai Klemanso, tikras aršus antidreifusininkas, dar prieš keletą mėnesių griaudėjęs: „Ko jie mums suka galvas su tuo savo žydu!", kuris su Ernestu Voanu suburia naują „L'Oror" redakciją (į ją įeina Jurbenas Goje, Liusjenas Dekavas, Mirbo, Bernaras Lazaras, Steinlenas) ir paprašo prie jų prisidėti vieną seną savo pažįstamą dar iš „Le Travai" laikų, nuo juodviejų bendro debiuto tame laikraštyje prieš tris dešimtis metų. Tai Zola.

Per tą sąmyšį ponas fon Švarckopenas, laikydamasis tradicijos, kad karinis atašė turi pasitraukti iš pareigų, vienam jo agentų įkliuvus, patyliukais išsinešdina iš Paryžiaus į Berlyną, kur paskiriamas 2-ojo gvardijos grenadierių pulko vadu.

III

Dreifusas Zola akimis. — Esterhazis — medžioklinis sakalas. — Makarailа. — Trys „Le Figaro" straipsniai 1897 metų gruodį. — „Jaunime, jaunime." — Alfonso Dode laidotuvės. — „Laiškas Prancūzijai" 1898 metų sausio 7 dieną. — Esterhazis išteisinamas.— Karinis pasitarimas „L'Oror" redakcijoje.— Zola skaito savo „Laišką Respublikos prezidentui".

Dreifusas, Esterhazis? Bet kuo jie gali dominti rašytoją, kuriam taip sunku būdavo suprasti kariškius? Apie Dreifusą jis pasižymi:

Prisigėręs patriotizmo (nacionalizmo). Trokšta revanšo. Nori, kad žmonės atleistų jo žydišką kilmę. Smulkaus nedėkingo veido. Gamta niekuo ypatingu jo neapdovanojo, balsas silpnas, kiek gergždžiantis. Pažiūrėti menkutis. Tiesmukas, didelio autoriteto neturėjo. Puikus karininkas, kupinas pareigos jausmo, truputį silpnavalis, pernelyg aukština discipliną, nes tai neramus žydas. Šventai laiko įstatus, netgi perdaug raidiškai, kad viršininkai nesusidarytų apie jį blogo vardo. Didžiuojasi karininko laipsniu.

Pažymėtinai įžvalgi analizė. Bet Zola atsidūsta. Prisimena Bareso žodžius, pasakytus per Balzako pietus: „Aš negaliu stot už nekaltą, kuris man neimponuoja savo didybe." Toks požiūris jam biaurus, bet jis puikiai žino, kad yra tiesos šiuose žodžiuose.

Su kokiu malonumu jis permeta žvilgsnį į Esterhazį! Visų pirma, išvaizdos „egzotiškumas" nenusileidžia vardui. Tas 74-ojo pėstininkų pulko karininkas, susismaugęs munduru, kurio apykaklė, atvartai ir rankogaliai, apvedžioti karakuliu, puikiai atmuša keturis įmantriai iki pat pečių supintus auksinius galionus, kažkuo tebėra panašus į Vidurio Europos samdytą karį. Juodi tankūs antakiai, sujungti trumpų gilių raukšlių, asimetrinės akys, žiauriai įdėmus žvilgsnis, nosis, svyrinti lyg vanago snapas ant didžiulių užriestų ūsų, plonos praviros lūpos, apgamėlė ant sunkaus smakro. Zola juste pajunta jį esant neramų, karštligišką, kažkuo gyvulišką. Tai nepastovus, nervingas tipas, žuiras, nerimaila ir fantastas. Plėšrūno išvaizda sakytum slepia begalinį liūdesį.

Tikras Vengrijos Esterhazių palikuonis grafas Valsinas — medžioklinis sakalas — paeina nuo vadinamų Didžiųjų

Draugovių[1] vingiuotu paveldimumo keliu, kuris domina Zola. Kaip ir jo tolimi proseneliai, jis sau pačiam turi dėkoti už iškilimą. Jo tėvas kadaise rašė: „Taikymas po pergalės humaniškumo ir teisingumo idėjų yra ne kas kita, kaip tautų išsigimimo bei sukriošimo požymis..." Sūnui šitie žodžiai turės kraštutiniškų padarinių. Jis laiko save Karo Viešpačiu. O iš tiesų tėra samdytas karys. Pasak legendos, jis — Atilos ainis. Žinoma — tai išsigimęs hunas. Beprotiškai besididžiuojąs savo kilme, grafais ir kunigaikščiais, gynusiais Šventąją Romos imperiją nuo turkų, šis prancūzės sūnus, išaugęs Prancūzijoje, dega panieka ir neapykanta buržuazinei tėvynei, kuri nebepalieka jam ir į jį panašiems didžiųjų plėšrūnų dalies. Su kažkokiu šėlu, artimu beprotystei, kiekviena proga primena, kad jo senelio brolis pastatė ragus Liudvikui XVI. Sakosi esąs Austrijos imperatoriaus kuzenas, ir tas beveik teisybė. Tuo aiškintinos jo nuolatinės aliuzijos į Vilhelmą. Tarp kitko, jis — džiovininko sūnus ir pats, jau sergąs plaučiais, velka tuberkuliozininko pragaištingo seksualumo naštą. Ir kortoms turi aistrą. Be grafo titulo būtų saviškis nusikaltėlių pasauly. Su juo, beje, bendrauja. Prostitutė Peji dievina šitą perėjūną soldafoną už tai, kad rado jame tas jos draugužių itin vertinamas patino savybes, duoda jam pinigų; turi iš ko, nes kaip sąvadautoja laiko Roše gatvėj pasimatymo namus, kurių komanditistas yra bataliono vadas Esterhazis. Ne veltui ji gavo neužmirštamą „Makarailos" pravardę.

Painformuotas Šerer-Kestnero, generolas de Pelje negali neduoti įsakymo paimti pundelį Esterhazio laiškų iš jo buvusios meilužės ponios de Bulansi. Šitie laiškai tokie pritrenkiantys, jog dreifusininkai iš pradžių nenori tikėti jų autentiškumu! Na ką gi! „Deimančiukai" yra tikri: „Kantrybė tos avigalvių prancūzų tautos, už kurią antipatiškesnės man nėra pasauly,— tiesiog neišsenkama, bet mano kantrybė vieną dieną sprogs („aš" priešpastatymas visai tautai — aiškus megalomanijos požymis). Aš negalėčiau nuskriausti šunyčio, bet su malonumu duočiau įsakymą išpiauti šimtą tūkstančių prancūzų... (Kraugeriškos svajo-

---

[1] Organizuotos samdytų kareivių gaujos, apskritai susidariusios iš svetimšalių, siaubė Prancūziją atvangos metu tarp pagrindinių Šimtamečio karo epizodų. *(Vert. past.)*

nės įsipynimas į aktyvų gyvenimą rodo psichinę negalę.) Ak, tas jų „on-dit-que“ su tuo anoniminiu bailiu „on“, tie jų šlykštūs vyrai, nešiojantys nuo vienos moters kitai viešnamio liežuvius, kurių visi klausosi, kaip visa tai turėtų gražiai atrodyti kruvinoj mūšio saulėj, Paryžiuje, paimtame apgulimu ir atiduotame plėšti šimtui tūkstančių girtų kareivių. Štai apie šitokią šventę aš svajoju. Tepasidaro taip.“

Gal tasai karštas germaniškojo militarizmo šalininkas buvo pavojingas breteris? Anaiptol. Prieš bailų Feliksą Forą Esterhazis atstato krūtinę. Tardytojas jį kvočia, nebijodamas juodo jo žvilgsnio, ir Esterhazis gulasi. Vilkas? Ne, šakalas, maitintas dvėseliena. Lipšniai žvilgčiodamas į aukštuomenės ponias, tasai viliotojas suokia provyriausybiniuose salonuose savo šiltu balsu, kuriame girdi aidint puštos siautulį ir švelnias melodijas. Baronas grobuonis pasirodo besąs čigonas!

— Dievaži,— sušunka Zola,— *kokia širdį verianti drama ir kokie puikūs personažai!*

Tomis dienomis Zola susitinka Fernaną de Rodeji, „Le Figaro“ redaktorių, ir stveria už švarko atlapų.

— *Gėda! Juk Dreifusas nekaltas!*

De Rodeji pasiūlo jam savo laikraščio skiltis. Pirmame straipsnyje Zola išliaupsina Šerer-Kestnero „krištolinį gyvenimą“. Pašnekesiuose, laiškuose ir romanuose dažnai vartojamas žodis „krištolas“ rodo, kad rašytojo, praminto Zola Begėdžiu, sielą degina nenumalšinamas tyrumo troškulys. Ir būtent šitas troškulys verčia jį veltis į Bylą. Anri Gijemenas mato tame literatūriniame skandale karštą norą atsiteisti už visą gyvenime patirtą pasisekimą. Toks aiškinimas, be abejo, utriruotas, bet pagrindinė mintis teisinga. Pasirodo antras straipsnis. Jame Zola atsako tiems, kurie tvirtina, jog Dreifuso bičiuliai susidėję į slaptą sindikatą, palaikomą žydų bankininkų:

Taip, yra toks sindikatas, jį sudaro geros valios žmonės, teisybės ir teisingumo mylėtojai visose keturiose pasaulio šalyse; jie dirba kiekvienas savo vietoj, kits kito nepažinodami, bet visi, kad ir skirtingais keliais, žengia tylomis, graibinėdami, į tą patį tikslą ir jį vieną gražią dieną pri-

eis... Sindikatas gydyti visuomenės nuomonei nuo pamišimo, dėl kurio kalta šlykšti spauda. Taip, aš priklausau tam sindikatui ir tikiuosi, kad visi dori prancūzai į jį įstos!

Zola tučtuojau apkaltinamas parsidavęs už žydų auksą kaip Šerer-Kestneras, kaip Klemanso. Net nurodo sumą: už du milijonus. Zola šaiposi:

— *Jie brangiai mane vertina!*

Ir atspausdina trečią straipsnį prieš Driumono *smegeninės jovalą,* iš kurio išėjo antisemitizmas.

Dabar apie antisemitizmą. Jis viskuo kaltas. Jau esu sakęs, kiek šitoji barbariška kampanija, nubloškusi mus tūkstantį metų atgal, piktina mano brolybės poreikį, mano pakantumo ir žmonių emancipacijos aistrą. (...) *Blogis jau yra labai didelis. Nuodai prasisunkė į tautą ir gal ją apnuodijo... Ir visa šitoji apgailėtina Dreifuso byla — antisemitizmo darbas: tik jis varo šiandien iš proto minią...*

Minia.

Atmosfera įkaitinta. Išsiskiria draugai. Suyra šeimos. Kalbos, demonstracijos. Miljeranas kovoja su Renaku. Gruodžio ketvirtąją Melinas pareiškia iš parlamento tribūnos: „Dreifuso bylos, kaip tokios, iš viso nėra!“

Gruodžio septintąją Šerer-Kestnero kalbą senate kiekvieną kartą nutraukia antidreifusininkų šauksmai, vos tik jis užsimena apie Zola:

— Nuoviros! Zola Begėdis! Italas!

Zola, sėdįs spaudos tribūnoje, šluostosi pensne ir sako pusiau liūdnai, pusiau linksmai advokatui Leblua: *Tik pagalvokit, mano mielas, prieš keletą mėnesių naktim nemiegodavau vien dėl to, jog buvau užprašytas skaityti pas ponią Viardo.*

Žinoma, per tuos Zola Begėdžio straipsnius „Le Figaro“ nustoja prenumeratorių. Rodeji nutraukia santykius su rašytoju. Tas varo toliau kampaniją brošiūromis. Kreipėsi į savo draugą nuo senų laikų, į jaunimą, maldaudamas stot už teisingumą. Jaunimas eina už triukšmą, o triukšmą kelia antidreifusininkai.

„Laiškas jaunimui“ kupinas polėkio ir didybės, tik perdaug retoriškas; jis nedarytų tokio įspūdžio, jei savo leitmotyvu *Jaunime, jaunime...* nesusišauktų su „Aš kaltinu“ ritmu, su tuo Zola kalbos savitu ritmu:

Jaunime, jaunime! Būk humaniškas, būk didžiadvasis. Net jeigu mes kartais klystame, eik su mumis, kai sakome, jog nekaltas žmogus baisiai nubaustas ir mūsų širdį drasko pasipiktinimas bei nerimas. Vien tik pagalvojus apie galimą teismo klaidą ir tuo pačiu apie bausmę, be masto didelę, sugniaužia krūtinę, ir ašaros pasipila iš akių (...) *Jaunime, jaunime! .. Kaip tu, išgirdęs, jog kažkur yra kankinys, kurį baigia pražudyt žmonių neapykanta, neužsidegi riteriška svajone užsistot ir jį išvaduot?* (...) *Pagaliau ar tau ne gėda, kad vyresnioji karta, sēniai, įsiaistrino ir šiandien elgiasi kaip didžiadvasiai bepročiai, nors iš tiesų tokiais būt yra jaunų darbas.*

Jaunime, jaunime...

1897 metų gruodžio dvidešimtąją pro sustojusius, kimšte prisikimšusius omnibusus, per gruodą rieda katafalkas į Per-Lašezo kapines. Minia ant šaligatvių murma, pamačiusi paskui vargšo Alfonso Dode grabą du vyriškius greta, įsikibusius calūno virvelių. Jie, šiaip kasdien akis kits kitam bedraską, žengė tylėdami: vienas sutinusiu nuo ašarų veidu, kitas paraudusiom akim. Tai buvo Driumonas, užsileidęs nepadorią barzdą, ir Zola, sutrikęs, nusvarinta galva. Pro lietų, kuris įkyriai barbeno ir žvilgino molį, Zola tarė atsisveikinimo žodį. *Mūsų visų širdys sukaustytos skausmo.* Kažkoks vyriškis su pilvuku jį apkabino.

— Vargšeli Leonai! — pasakė Zola.

Nesutaikomus priešus pagavęs tikras švelnumas. Laidoja poetą, subtilų, lipšnaus būdo ir mįslingą, didžiai geros širdies, kas kad mėgo pašiepti, kartais žiauriai ir pats sau prieštaraudamas. Moterys juodais vualiais raudote rauda. Kapuose stoja tyla, netikėta ramybė per patį uraganą, pragiedrulys per audrą.

Sausio septintąją pasirodo nauja Zola brošiūra „Laiškas Prancūzijai“. Jo balsas sutvirtėjęs, bet tikslo nepasiekia.

Sausio dešimtąją Esterhazis stoja prieš karo lauko teismą Šerš-Midi [1]. Ir tučtuojau Vyriausiasis štabas išdeda savo, tikriau sakant, Anri argumentus. Taip, ponai, Esterhazio braižas panašus į bordero, už kurį nuteistas Dreifusas.

[1] Karinis kalėjimas *(Vert. past.)*

Bet juk bordero buvo slaptas išdaviko darbas, tad argi ne normalu, kad jis pakeitė braižą? Panašumas tik dar kartą įrodąs Esterhazį esant nekaltą: jo braižas „pavogtas“!

Tuo metu armijoj dominavo „patentuotų“ karininkų kaip ir koks vyriausiasis štabas, kitaip sakant, aršūs klerikalai ir daugiausia aristokratai, kurie tarėsi valdžią gavę iš dievo. Didelė jų dalis nekentė Respublikos. Pažeminimas po žlugimo ir laukinis noras atsirevanšuoti buvo išugdęs juose keistą pranašumo dvasią, nežmonišką jautrumą ir puikybę, kastos reakcijas ir tolydinį karingumą, ir tai visų pirma gavo pajusti civiliai, o ypač politiniai veikėjai. Užmiršę visus savo nusivylimus, jie protegavo bet kokios rūšies cezarizmą. Kurstė antisemitizmą. Tokiu būdu davė toną savo kolegoms provincijoje ir karinėse dalyse, žmonėms protingesniems, ne tokiems nervingiems ir tuščiagarbiams. Bet argi galėjo nors akimirką kilti mintis, jog šitie karininkai, pasiryžę galvas palydėti taip laukiamame revanšistiniame kare, mylintys savo kraštą ir nesibijantys jokių aukų, kada tik prireiks, nepaperkami, geri vyrai ir geri tėvai, būtų gynę Esterhazį, jei nebūtų tikėję jo nekaltumu arba *naudingumu?* Kaip jiems nesiusti, kai užkabintas Žvalgybos biuro darbuotojas, veiksnus, kas kad su trūkumais? Nuovokesni pagalvodavo, kad žvalgyboje dirba anaiptol ne ministrantai, bet nieko daugiau!

Taigi procesas buvo grynai formalus. Naminiai reikalai. Haremo reikalai. Išklausomas Matje Dreifusas ir Šerer-Kestneras. Parsidavę žydams. Teismas uždaromis durimis. Pikaro ir Anri akistata. Žvalgybos biuras prisistato pilnu sąstatu dengti Esterhazio ir ginti jų išsirinkto viršininko Anri nuo oficialiojo viršininko Pikaro, kurio jie niekada nepripažino. Ir vyriausybės komisaras, konstatavęs, jog nėra įkalčių, Esterhazį išteisina.

Pikaras, apkaltintas slaptos dosje dokumentų ar jų turinio perdavimu civiliams asmenims, suimamas ir uždaromas Mon-Valerjene. Dreifuso šalininkai priblokšti.

Anri trinasi rankas.

Viskas tvarkoj.

— Esterhazis išteisintas! — sušunka Zola, įlėkęs kaip vėjas.

— Kas bus? — klausia Aleksandrina.

— Reikia, kad byla atsidurtų civiliniame teisme. *Mes dažnai sakydavom, kalbėdami apie tuos banditus: „Jie neišdrįs“. O jie išdrįso. Ir visada išdrįs.* Aš išleisiu tokią brošiūrą, kad jie turės mane patraukti teisman!

Jis sėda rašyti ir rašo naktį iš sausio vienuoliktosios į dvyliktąją ir visą dvyliktąją. Jis laisvas. Pats leidėjas. Matje Dreifusas ir Renakas suteikė jam plačią informaciją. Ėjo kalbos, kad jų pagalba ne vien tuo apsiribojo. Tai netiesa: laiškas savo forma ir dvasia yra ištisai jo. Staiga jam gimsta mintis: jei brošiūrą išleistų Voanas, ją greičiau išpirktų, būtų stipresnis poveikis. Tebūnie Voanas! Bet dar yra Klemanso!

— *Klemanso aš nelabai pasitikiu,* — atvirai sako Zola Renakui. — *Kaip jūs manot, ar jis nepasisavins mano minties? Aš nusiraminsiu tik tada, kai laiškas bus išspausdintas!*

Sausio dvyliktosios vakarą „L'Oror“ redakcijoje susirenka į pasitarimą Voanas, Bernaras Lazaras, Žoržas Klemanso, Renakas... Drebančiom rankom blankiu balsu Zola skaito:

— ...*Pagal gautą įsakymą karo lauko teismas šiomis dienomis išdrįso išteisinti tokį Esterhazį, tuo pamindamas po kojų teisybę ir teisingumą... kam aš turėčiau pranešti apie kenksmingą tikrųjų kaltininkų gaują, jei ne jums, pirmajam šalies magistratui?.. Viskam vadovavo, viską darė vienas piktavalis žmogus, pulkininkas Diu Pati de Klamas, tuo metu paprastas majoras. Dreifuso byla — jo darbas... Jo galvoj, atrodo, didžiausia painiava ir maišalienė, jį persekioja romanų intrigos, jam patinka laikraštinių romanų priemonės: išvogti dokumentai, anoniminiai laiškai, pasimatymai nuošaliose vietose... paslaptingos moterys, kurios atneša nakties priedangoje nepaneigiamus kaltės įrodymus. Jam šovė mintis padiktuoti tą bordero Dreifusui; jis svajojo stebėti kalinį vieno stiklo kameroje; pasak majoro Forcinečio, jis, dengtu žibintu nešinas, pareikalavęs įvesti pas miegantį kaltinamąjį, kad, staigiai pašvietęs jam į akis, tokiu būdu užkluptų nusikaltimo požymius iš miegų pakirdusiame išsigandusiame veide... Negalima nepaminėti karo ministro generolo Mersje, regis,*

nelabai išprususio proto; Vyriausiojo štabo viršininko generolo de Buadefro, kuris, atrodo, pasidavė savo klerikaliniam fanatizmui, ir jo pavaduotojo generolo Gonso, ne perdaug skrupulingos sąžinės... Bet, iš esmės kalbant, viskas prasidėjo nuo majoro Diu Pati de Klamo, kuris juos visus veda, hipnotizuoja, nes jis taip pat užsiima spiritizmu, okultizmu...

Toliau Zola paliečia 1894 metų karo lauko teismą, kaltinamojo akto nepagrįstumą, skirtingas ekspertų išvadas, neakivaizdinį slaptojo dokumento pateikimą ir patį nusikaltimą: nuteisimą.

Zola atsikvepia. Nustebęs, kad visi tyli, žiūri į dūmuose paskendusius veidus.

— Gerai, gerai, Zola, skaitykit toliau,— sako Klemanso.

— *Dabar apie Esterhazio bylą. Praėjo treji metai...*

Polemistas eina — kaip ir savo romanuose — sunkiu, į tolimą kelią išsirengusio valstiečio ar medžiotojo žingsniu.

— *Kvota truko nuo 1896 metų gegužės iki rugsėjo, ir reikia visu balsu patvirtinti, kad generolas Gonsas buvo įsitikinęs Esterhazio kaltumu, kad generolas de Buadefras ir generolas Bijo nė neabejojo, jog garsusis bordero rašytas Esterhazio ranka... Bet sąmyšis buvo didelis, nes, nuteisus Esterhazį, būtinai reikėtų persvarstyti Dreifuso bylą, o šito Vyriausiasis štabas nieku būdu nenorėjo.*

— Taip buvo, tik dar sudėtingiau,— šnabžda Renakas.

— Visada viskas yra sudėtingiau, — burba Klemanso.

— *Įsidėmėkite, generolas Bijo buvo naujas, niekuo nesusikompromitavęs žmogus. Jis galėjo padaryti teisybę. Bet neišdrįso, be abejo, pabūgo viešosios nuomonės. Kova tarp sąžinės ir to, ką jis laikė patriotiniais interesais, truko gal kokią minutę... Supraskite! Štai jau visi metai generolas Bijo, generolai de Buadefras ir Gonsas žino, jog Dreifusas nekaltas, ir laiko šitą baisią paslaptį. Ir ramiai sau miega; turi žmonas ir vaikus, kuriuos myli!*

Žėri kibirkštys Klemanso akyse.

Toliau eina apie Pikarą, jo išsiuntimą į Tunisą, apie tai, kaip Matje Dreifusas apskundė Esterhazį, kaip tas dūko — iš pradžių persigando, o paskui atgavo drąsą.

— *Ir štai pulkininkas leitenantas Pikaras ir pulkininkas*

leitenantas Diu Pati de Klamas stoja į dvikovą, vienas — atviru veidu, kitas — su kauke.

Zola skaito kone dvidešimt minučių. Pasitarimo dalyvių akyse dedasi keistas reiškinys: jų išgyventų įvykių istorinis įamžinimas.

— *„Disciplina" mes suprantame „paklusnumą". Kai karo ministras, pats aukščiausias viršininkas, viešai pareiškė, Atstovų rūmams džiaugsmingai plojant, jog ankstesnis nuosprendis teisingas, negi karo lauko teismas kategoriškai jį paneigs...*

Zola skaito tyloje, kurią drumsčia tik dujų ragelių šnypštimas.

Vėlyvas metas. Girdėti spaustuvės dūzgimas. Krosnelė raudonai įkaitusi. Kurjeris atneša korektūras. Po to, kai perskaitė baigiamąją dalį ir draugai jam paspaudė ranką, Zola tučtuojau apniko baimė ir abejonės. Dialektinė dalis jam atrodė sunki, patetinė dalis — pompastiška. Jis visada būdavo griežtas kritikas pats sau.

Dreifusininkai, iki šiol bailūs ir neramūs, tiesiog apstulbinti. Bet Klemanso vertina „Aš kaltinu" ginklo kaina. Ypač jam patinka ši pabaiga, smogianti rikošetu, ši laiško pabaiga, susišaukianti su Cicerono kalba prieš Katiliną:

Aš kaltinu pulkininką leitenantą Diu Pati de Klamą tuo, kad jis buvo šėtoniškas teismo klaidos įkvėpėjas, noriu manyti, nesąmoningas, o vėliau trejus metus gynė savo pragaištingą darbą tiesiog absurdiškomis ir nusikalstamomis machinacijomis.

Aš kaltinu generolą Mersje tuo, kad jis gal per savo silpnaprotystę tapo vienos iš didžiausių šio amžiaus neteisybių bendrininku.

Aš kaltinu generolą Bijo tuo, kad jis, turėdamas tikrus Dreifuso nekaltumo įrodymus, juos užslėpė ir tuo būdu padarė nusikaltimą — įžeidė žmoniją ir įžeidė teisingumą, vadovaudamasis politiniu tikslu ir noru išsukti iš bėdos susikompromitavusį Vyriausiąjį štabą.

Aš kaltinu generolą Buadefrą ir generolą Gonsą tuo, kad jie tapo to paties nusikaltimo bendrininkais... Aš kaltinu generolą de Pelje ir majorą Ravari tuo, kad jie darė tą piktadarišką kvotą... Aš kaltinu tris ekspertus grafologus

ponulius Belomą, Varinarą ir Kuarą tuo, kad jie pateikė melagingus ir suktus raportus... Aš gerai žinau, kad galiu būti patrauktas tieson pagal 1881 metų liepos 29 d. įstatymo apie spaudą 30 ir 31 straipsnį, numatantį bausmę už difamaciją. Ir aš sąmoningai atsiduodu į teisingumo rankas...

Aš laukiu.

— Zola, man nepatinka pavadinimas, nepakankamai geliantis...

Ir Klemanso didžiosiomis raidėmis užrašo:

AŠ KALTINU

— O apie Anri nė žodžio? — sako Lozorius. — Juk Anri...

— Nesvarbu,— nutraukia Klemanso.

Tuo metu, kai metranpažai laužo laikraštį, daro kontrolines nuotraukas, kurios greitai eina į redakciją, kai mašinos pradeda suktis, Zola parsiranda namo ir, baisiausiai išvargęs, krinta į lovą aukštielninkas. Užmigt negali ir atviromis akimis žiūri į Lozoriaus naktį.

IV

„Iš kanapių virvę vysim Izraeliui." — Šarlio Pegi plunksnos literatūrinis Zola portretas.— Baresas apsisprendžia.— Pirmadienis, 1898 metų vasario 7 d.— Draudžiu klausti.— Didvyris pagal žurnalistę Severiną.— Vyriausiojo štabo „šventieji baubai".— Anri — Žvalgybos biuro viršininkas. — Pikaras — pagrindinė proceso figūra.— Generolo de Buadefro valstybinis perversmas.— Šešiasdešimt kartų Esterhazis neatsako į klausimus.

Norėdami pasekti laiško „Aš kaltinu“ sukimąsi šitame pašėlusiame verpete, kuris buvo pagavęs tautą, išsikraususią iš galvos per patrakėlius kurstytojus, talentingus, bet intelektualiniu padorumu nepasižyminčius pamfletistus ir keletą intrigantų, kurie sumaniai rikiavo ir tuos, ir tuos, mėgindami pasiglemžti Valdžią, turime griebtis unanimizmo [1] priemonių, nes Zola, šiaip ar taip, laikytinas unanimizmo protėviu.

[1] XX a. pradžios literatūrinė mokykla, kuri buvo pasiskyrusi tikslą globaliniu būdu vaizduoti didelių žmonių grupių jausmų bei įspūdžių įvairovę. Prancūzų rašytojas Žiulis Romenas buvo vienas iš tos mokyklos atstovų. *(Vert. past.)*

Tris šimtus tūkstančių „L'Oror“ egzempliorių žmonės grobstyte išgrobsto. Ant savojo egzemplioriaus Zola brūkšteli: *saugoti*. Viena laikraščių pardavėja sako Žanui Žozefui Reno: „Nebliko nė vienos šlykštynės!“ Šatodeno kryžgatvy bakalėjininkai degina šūsnį „L'Oror“, nusipirktų tam tikslui.

Liusi Dreifus rašė vyrui: „Mano brangusis, laikykis, laikykis, aš matau, artėja mūsų kančių galas...“ Į Klemanso langus lekia akmenys. „Tie kvailiai sugadino man du filingus!“ Studentai suorganizuoja eitynes, dainuodami pagal žinomą „Lampionų“ melodiją: „Myriop Zola, Zola, Zola myriop!“ Jurbenas Goje, kuris talento turi ne daugiau už Rošforą, o logingumo dar mažiau, klykia: „Kalėjiman sodint generolus, žlugimo kaltininkus, tuos Sodomos parankinius su jų išlaikomom kekšėm...“ O Žakas Benvilis pareiškia: „Zola visus priskiria prie liaudies... Tas pusitalis, ketvirtadaliu graikas, ketvirtadaliu prancūzas, trigubas ar keturgubas metisas — anaiptol ne pats gražiausias žmonių giminės atstovas.“ Mante minia reikalauja atleisti vieną paštininką, pavarde Dreifusas. Griežtai persekiojami visi Dreifusai. Pardavinėjami spausdinti lapeliai: *Vienintelis dorų prancūzų atsakymas italui Zola: Šūdas*. Briuselio gatvėje, prieš jo namus, policininkai, atvykę tvarkos daryti, šaukia su minia: „Myriop Dreifusą! Myriop Zola!“ Vienas kitas iš socialistų sako: „Zola — buržujus. Mūsų partijai nedera šokti pagal buržujų rašytojo dūdą.“ Gedas praveria langą, atsisuka: „Zola laiškas — tai vienas iš pačių didžiųjų revoliucinių žygdarbių mūsų šimtmetyje! Jeigu mes kada nors paimsime valdžią, ką darysime su šitokių papročių nusmukdyta ir ištvirkinta žmonija?“

„Jūsų Zola — auksavežys!“ — drebia Driumonas žurnalistei Severinai, su kuria anksčiau kelerius metus dirbo „La Libr Parol“ laikraštyje ir kurią įsimylėjęs.— „Aš su jumis nebesikalbėsiu, Driumonai“,— atsako ji. Barzdotoji baidyklė apstulbsta. Ekse Sezanas — jis antidreifusininkas — pasisako dailininkui Le Bai: „Aš gerai pažįstu Zola, jam apmuilijo akis!“ Karikatūristas Forenas, kuris kažkada vietoj spiaudyklės naudojosi generolo kepe (ir, sako, ne viena), pirkta sendaikčių turguj, dabar kuria kandžius kartonus. Viename atvaizduotas vokietis, pasislėpęs už žydo, su Zola kauke ant veido. Kitame — skęstantis Zola tiesia prū-

sui laišką „Aš kaltinu“. Karandašas, puikus „Le Ša nuar“ siluetų piešėjas, rodo Dreifusą, atsileidžiantį kelnių juosmenį: taip nutukęs Velnio saloj! Aukštuomenės ponios įsiutusios šaukia lyg turgaus bobos: „Nupiaut tiems žydams. . .“ Viena dar aiškiau pasako: „Norėčiau, jog Dreifusas būtų nekaltas — tada jam būtų dar skaudžiau.“ Nuodėmklausiai jėzuitai liepia penitentėms negulėti su savo vyrais dreifusininkais.

Rašytojai, menininkai, mokslininkai reikalauja persvarstyt bylą. Tarp jų: Anatolis Fransas, Frederikas Pasi, Klodas Mone, Eženas Karjeras, Gabrielis Seai, Rekliu, Šarlis Riše, Viktoras Margeritas, Oktavas Mirbo, Žanas Ažalberas, Sen-Žoržas de Buelje, Liunje-Po, Marselis Prustas, Marselis Prevo, Žoržas Lekontas, Armanas Šarpantje ir kiti. Juos pravardžiuoja „intelektualais“.

— Sindikatas auga! — drebia Klemanso, kuris nepraleidžia neatrėmęs nė vienos provokacijos.

Oskaras Vaildas užvažiuoja į Paryžių Melmoto pavarde, išsipomadavęs, išsidažęs, su gėle atlape, ir susitinka Esterhazį. Anglui šnipas patinka. Jis prasitaria: „Berlyne, karo ministerijoj, yra šimtai jūsų ranka rašytų laiškų. Ar jūs nebijot, kad vieną gražią dieną tai iškils aikštėn?“ Esterhazis pažaliuoja. Jis nenumanė, kad toks galingas žydrasis internacionalas [1], kuris yra žymiai daugiau prisidėjęs prie Bylos, nei manoma: pavyzdžiui, karo atašė Švarckopenas ir Panicardis buvo tos „korporacijos“ nariai ir savo pseudonimais turėjo moteriškus vardus.

Neramumai didėja, nes valdžia, žado netekusi po šitokio šoko, niekam nesiryžta, nes pasimetė patys dreifusininkai, kurie taktiniais sumetimais smerkia pamfletininko smarkumą. Žiulis Gerenas, Prancūzijos antisemitų lygos svarbiausiasis atstovas, mobilizuoja savo gaujas. Alžyre nusiaubiamos izraelitų kapinės. Driumonas, iš to pasiutimo kaip be galvos, pliekia kurstomus straipsnius: „Tauta mato, kad visas tas piktadarybes pradėjo, visą tą košę užvirė ir vandenį drumsčia žydas. . . Kodėl žmogus, pakrikštytas gėdinga pravarde, kodėl chamas ir snobas, kodėl vokietis, anglas, italas, žodžiu, svetimšalis ir metisas, eina už Dreifusą?“ Pilte pilasi negirdėti keiksmai. Šerer-Kestneras yra melodra-

[1] Užuomina į homoseksualistų „korporaciją“. *(Vert. past.)*

mos aktorius, senas davatkėnas, silpnaprotis. Lepinas — dar neseniai policijos prefektas — provokatorius. Generolas Bijo — generolas Dviveidis. Romioji Žip (Sibilė Gabrielė Mari Antuanetė de Riketi de Mirabo, grafienė de Martel de Žanvil, kaip rašytoja žinoma Žip pseudonimu), prieš keletą metų išleidusi mielą knygą „Skudurninkės vedybos", irgi kiša savo dvylekį: „Her Zola, Her Renakas ir Zolameldžiai." „To hebrajiško biaurybuko" Žozefo Renako snukis „šlykštus kaip šmėkliško žvėries: fon Renakas arba Žydo Pampuška." [1] O kad Zola prisipažintų klydęs, tai jį tarp dviejų šaukimų pravardžiuoja „pasigėrėtina mėšlo krūva, genujiečiu, Zola Iškriošėliu, Umberto dvartarniu, didžiuoju auksavežiu, ubagų ubagu, kekšės Nana suteneriu, Zola Žlugimu, sinjoru Emilijum Zola, laisvu šnipu, Tetušiu Kinkadrebiu", kuris baigs savo dienas (jei neatgailos — dar yra laiko) „koprofagijos [2] priepuoliu"!

Žiaurus dergliojimas: „Iš kanapių virvę vysim Izraeliui!"

To taip Zola norimo proceso išvakarėse Driumonas iškabina atsišaukimą: „Eina gandai, kad teisėjams paveikti bus išprovokuotos už ·žydų pinigus, nebaudžiamai prisiplėštus iš prancūzų per dvidešimt metų, demonstracijos gatvėje ir net pačiame teisme išdaviko šalininkams palaikyti... Šiandien šitie patys agentai, užkietėję piktadariai, visokiais būdais stengsis drumsti viešą ramybę ir teisėjų sąžinę. Dori Paryžiaus gyventojai patriotai nepakęs tų provokacijų. Jie patys vykdys policijos pareigas."

Štai šitokioje triukšmingoje aplinkoje teismo tarnautojas ištars šaltai: „Teismas eina!", pradėdamas pirmąjį teismo dramos aktą.

Maždaug tuo metu Šarlis Pegi padarė vizitą Emiliui Zola.

„Aš niekada anksčiau nebuvau jo matęs. Laikai buvo neramūs, ir aš norėjau, pasišnekėjęs akis į akį, susidaryti įspūdį apie žmogų, kuris užsivertė ant savo pečių bylos naštą, nes jokie pasakojimai to negali atstoti. Išvydau ne kokį buržua, o rūškaną valstietį, susenusį, pražilusį, sukritusio veido ir savo mintyse paskendusį literatūros artoją, vagų vagotoją, stamantrų, tvirtą, užsispyrusį vyrą, apvalių

---

[1] Užuomina į Mopasano novelės „Pampuška" pavadinimą. *(Vert. past.)*

[2] Maitinimasis išmatomis. *(Vert. past.)*

stiprių pečių it romaniniai skliautai. Nedidelio ūgio, nestoras — tikras vidurio Prancūzijos valstietis. Rodės, jis išėjo iš savo trobos, išgirdęs ratų bildesį. Kresnas. Pavargęs. Jis... nepaprastai gyvai stebėjosi tuo, jog žmonės elgiasi negražiai, negerai, biauriai... Pasisakė, kad jam užgavę širdį socialistai, metę likimo valiai tuos negausius teisingumo gynėjus. Jis turėjo galvoje daugumą deputatų, žurnalistus, socialistų vadus. Be jų, jis nieko daugiau nepažinojo. Aš jam atsakiau, kad tie, kurie jį pametė, jokiu būdu neatstovauja socializmui. „Aš gavau daug laiškų iš Paryžiaus darbininkų,— pasakė Zola,— o vienas laiškas tiesiog įsmigo į širdį. Darbininkai — puikūs žmonės. Kas juos verčia gerti, taip sugyvulėti?“

Neįkainojamas portretas.

Iki tol dreifusininkai, bejėgiški per tą savo bailumą, varė nevykusią kampaniją, stengdamiesi pamažėl veikti miglotais grasinimais, neaiškiais pranešimais, skelbiamais spaudoje mažų žinučių pavidalu. Pasiskyrę sau uždavinį priversti susimąstyti Vyriausiąjį štabą, tiesiogiai jo nekliudydami, šitokiu metodu jie tik baisiausiai išerzino viešąją nuomonę. Zola kumščio smūgis buvo tuo pačiu ir taktinė revoliucija. Taip suprato jo laišką gerai informuoti amžininkai.

1897 metų gruodį jaunas Leonas Bliumas dažnai lankydavosi pas Baresą, kuris vėliau jam prisipažino: „Jums patiko mano jaunystė, ir ji atsiliepė į jūsų meilę...“ Bliumas neabejojo, kad Baresas stos į dreifusininkų pusę: visas rašytojo gyvenimas leido to tikėtis.

— Aš daugmaž viską žinau,— atsakė Baresas Bliumui.— Aš niekad taip dažnai nesusitikinėdavau su Zola, kaip pastaruoju metu. Prieš keletą dienų dar pusryčiavome kartu. Zola — drąsus vyras. Bet kodėl jis nesako visko, ką žino, ir, iš esmės kalbant, ką jis žino? Vienas prisiminimas man neduoda ramybės. Prieš trejus metus aš dalyvavau Dreifuso degradavimo ceremonijoje. Ir dabar sau vienas galvoju, ar tada neapsirikau. Nuvokiu, jog kiekviena jo poza, kuri tada man atrodė kaip visiškos, tikros niekšybės ženklas, galėjo reikšti ir atvirkščiai. Kas buvo Dreifusas — niekšas, stoikas, kankinys?

— Vadinas, jūs...— tarė Leonas Bliumas.

— Ne, ne... Aš susijaudinęs ir noriu dar pasvarstyti. Aš jums parašysiu.

Baresas parašė Bliumui gerbiąs Zola, bet nematąs, kad teisybė būtų įrodyta. Kad apgalvoti dreifusininkų nutylėjimai jį erziną. Apsispręsdamas, prie katrų dėtis, vadovausiąsis savo nacionaliniu instinktu...

Netrukus per spaudą jis kreipėsi tiesiai į Zola: „Mudu skiria neperžengiama siena."

Valdžia, pasipiktinusi Zola laišku ne mažiau kaip dreifusininkai Esterhazio išteisinimu, griebiasi gudrybių. Feliksas Foras įtūžęs. Vyriausiasis štabas parafrazuoja Zola žodžius: „Jie išdrįso." Norom nenorom štabui teks perkelti kovą į civilinę sferą, ten, kur norėjo Zola; jis to pasiekė vienu manevru, kurį padiktavo jo lemtas politinis genijus. Burbonų rūmuose dešiniųjų galva grafas Alberas de Menas interpeliuoja: „Armija ilgiau nebegali laukti." Melinas, senas Zola ir Klemanso bičiulis iš „Le Travai" laikų, „atsargus kaip Nestoras", norėtų netraukti rašytojo tieson. Veltui generolas Bijo, kuris irgi būtų linkęs ignoruoti tą dalyką, įrodinėja, jog Zola kaltinimai negalį nuplėšti garbės armijai; de Menas įsako: „Armijos vadas turi duoti šitam žmogui pelnytą atkirtį." Bijo, svyruojantis, neapsisprendžiantis, giežDamas apmaudą po didžiuliais baltais ūsais, padėkoja de Menui ir palygina armiją su saule! Melinas, gudrus politikas, prityręs karvedys ir makleris, galvoja, kaip čia išbergždinus debatus, nuo kurių nebegalima išsisukti. Pasodinti Zola į pataisos kalėjimą. Melinas nenorom turi rinktis prisiekusiųjų teismą. Generolas Bijo su savo juristais galus darosi beredaguodami ieškininį skundą ir nutaria paimti tik penkiolika laiško eilučių, kuriomis Zola kaltina karo lauko teismą tuo, kad išteisino Esterhazį *pagal gautą įsakymą* ir *padarė juridinį nusikaltimą, sąmoningai išteisindamas kaltininką.* Kaltinamoji išvada pateikiama tik sausio dvidešimtąją.

Žoresas demaskuoja vyriausybės niekšiškumą traukti tieson žmogų be pakankamo pagrindo ir iškelia konkretų klausimą apie slaptų dokumentų panaudojimą 1894 metų procese. Melinas atsako: „Vyriausybė neturi teisės viešai diskutuoti juridinio pobūdžio dalyko." Po to, kai Žoresas

rėžia: „Jūs atiduodate Respubliką į generolų rankas“, Atstovų rūmai galiausiai išreiškia pasitikėjimo votumą vyriausybei.

De Bernisas, rojalistų deputatas, atkerta Žoresui:

— Jūs iš to Sindikato!

— O jūs, ponas Bernisai, esat niekingas bailys!

„Vėl prasideda!“ — sako durininkai. Keletą senatorių, atėjusių iš kitos posėdžių salės, pargriauna ant žemės. Žoresui lipant iš tribūnos, Bernisas spiria jam, pasak vienų, „iš užpakalio“, pasak kitų — „į užpakalį“. Policija ištuština salę. Tai vadinama „tautos atstovavimu“.

Bet sausio dvidešimt ketvirtąją Vilhelmas II per savo užsienio reikalų ministrą praneša: „Aš pasitenkinsiu visiškai formaliu ir kategorišku pareiškimu, kad tarp ekskapitono Dreifuso, šiuo metu laikomo Velnio saloj, ir Vokietijos agentų niekados nėra buvę jokių, nesvarbu, kokio pobūdžio, santykių bei ryšių.“ Lygiai toks pat pareiškimas padaromas Italijos parlamente.

„Tie paneigimai neturi jokios reikšmės“,— sako Rošforas. Jo nuomonė gali pasirodyti teisinga tik Prancūzijoje. Bet ne pasaulyje. Tereikėjo palyginti vokiečių ir italų laikyseną Dreifuso ir Esterhazio atžvilgiu, kaip kad padarė užsienis, ir viskas būtų pasidarę aišku.

Anri baigia skandinti savo buvusį viršininką Pikarą, atiduotą tardymo komisijai ir kaltinamą ne vien išplepėjimu advokatui Leblua „slaptos dosje“ turinio, bet ir perdavimu jam keturiolikos Gonso laiškų, kuriuos jis, Pikaras, turėjęs įteikti savo vyresnybei. Komisija keturiais balsais prieš vieną nusprendžia, kad „Pikaras turi paduoti atsistatydinimo pareiškimą už sunkų karinės disciplinos pažeidimą“. Puikus būdas iš anksto diskvalifikuoti svarbiausiąjį liudininką Dreifuso byloje.

Sausio dvidešimt antrąją Zola atsako į patraukimą tieson antru laišku, adresuotu karo ministrui, tokio pat tono ir struktūros, kaip ir „Aš kaltinu“:

Aš jau sakiau: aš kaltinu pulkininką leitenantą Diu Pati de Klamą tuo, kad jis buvo šėtoniškas teismo klaidos įkvėpėjas.

Aš jau sakiau: aš kaltinu generolą Mersje.

Aš jau sakiau: aš kaltinu generolą de Buadefrą ir generolą Gonsą... aš lojaliai pradėjau dorą kovą, o man išdrįso atsakyti tik keiksmais, kuriuos šūkavo gaujos, katalikiškų sluoksnių paleistos į gatvę. Aš konstatuoju šį tamsybininkų atkaklumą, bet su visu lajalumu įspėju, kad jis jums niekuo nepadės...

Jis kerta rikošetu:

Ponas Ministre, jūs, tur būt, neskaitėt mano kaltinamojo akto. Koks nors raštininkas bus jums pasakęs, jog aš apkaltinau tik karo lauko teismą tuo, kad jis padarė neteisingą nuosprendį, nuslėpė, pagal gautą įsakymą, neteisėtumą ir tuo pačiu padarė juridinį nusikaltimą sąmoningai išteisindamas kaltininką. Šitoks tvirtinimas nepatenkintų mano teisingumo potroškio. Ir jeigu aš ryžausi visa tai išvilkti dienos švieson, tai tik dėl to, kad norėjau Prancūzijai akis atverti, kad ji išvystų teisybę, visą teisybę... Neturėdami kitos išeities, nutarėte mane priversti stoti į nelygią kovą, iš anksto surišę man rankas, kad užsitikrintumėt siaurai luominiu procesu sau pergalę, kurios nesitikite laimėti viešu bylos nagrinėjimu... Iš pirmųjų žodžių pasidarys aišku, kad teisinės suktybės bus šluote nušluotos įsakmaus reikalavimo pateikti įrodymus. Tuos įrodymus pateikti man liepia įstatymas, bet jeigu įstatymas neleis man išpildyti pareigos, kurią pats man uždeda, toks įstatymas bus apgaulė.

Štai Zola taktika:

Gintis ir pulti karo lauko teismo nuosprendį Dreifusui.

Zola, arba nuoseklus idėjų diegimas gyvenime.

Priešiškos pusės užėmė tokias pozicijas: viena — neleisti kalbėti apie Dreifuso Bylą, kita — tolydžio prie jos grįžti. Vyriausiasis štabas, dešiniųjų kurstomas, į Zola kumščio smūgį atsakė kvailiausia taktine klaida: procesu. Melino buvo teisingai galvota. Jei antidreifusininkai būtų pareiškę: „Zola tvirtinimai neturi jokios reikšmės. Dreifuso byla buvo svarstyta dukart ir baigėsi Dreifuso nuteisimu ir Esterhazio išteisinimu. Mes prie jos nebegrįšime. Tylėsime", Alfredas Dreifusas būtų pražuvęs.

Vasario septintąją, pirmadienį, prieš dvyliktą Dofino aikštėje sustoja karieta, dviem arkliais pakinkyta. Iš jos

išlipa Zola, advokatas Labori, Alberas ir Žoržas Klemanso, Faskelis. Minia tučtuojau ima šaukti:

— Šalin Zola! Šalin biaurybę!

— Gerai susigroję! — įvertina Žoržas Klemanso.

Rašytojas deda koją ant viršutinio Teisingumo rūmų laipto. Atsigręžia, apžvelgia įsiutusią minią.

Toji dar labiau ima staugti.

— *Vargšai žmonės,*— sako jis ir pasiveja savo advokatą Labori.

Salėje gaudesys. Vieni kitiems rodo Žoresą, Rošforą, Gonsą, Raimoną Puankare, Esterhazį. Daug moterų. Publikos tiek prisigrūdę, jog vyrai turi kabinti savo cilindrus ant lazdų, kaip per aukštos poros vestuves, kai sueinama į zakristiją pasveikint jaunųjų. Tarp žmonių maišosi policininkai civiliniais drabužiais.

Suskamba varpelis. Pasirodo pirmininkaujantysis Delegorgas su raudona mantija, pasipūtusia ant pilvuko, skustu smakru ir papurusiomis žandenomis.

— Aš įspėju publiką, kad teismo posėdį pradėsime, tik visiems susėdus! Bet kokia demonstracija, tiek prieš kaltinamuosius, tiek jų naudai, kategoriškai draudžiama. Kilus triukšmui, liepsiu publiką pašalinti iš teismo salės.

Burtų keliu išrenkami prisiekusieji: du pirkliai, du komersantai, du darbininkai, rangovas, odminys, tarnautojas, vyninninkas ir rantje — dori žmonės, nieko nesusigaudantys šioje dramoje.

Vos tiktai teismo sekretorius veblendamas, kaip įprasta, perskaito karo ministro skundą, generalinis advokatas Van Kaselis pareikalauja, kad teisminis nagrinėjimas apsiribotų tik tuo generolo Bijo pareiškimu dėl ištraukų iš laiško „Aš kaltinu“.

Ir jis puola.

Jis praneša teismui, kad Zola ir jo draugų tikslas — Dreifuso bylos persvarstymas: „Šitie žmonės nori, kaip patys sakosi, revoliuciniu būdu išprovokuoti teismo skandalą.“

Labori ir Alberas Klemanso, „L’Oror“ valdytojo gynėjas, prieštarauja prieš tokią obstrukciją. Teismas atmeta jų protestą. Nedidelis, bet reikšmingas susikirtimas. Kaltinamasis rašė, kad Esterhazis buvo išteisintas *pagal gautą įsakymą.*

Teismas pasigavo tuos žodžius ir pareikalavo įrodyti tai. Nei Zola, nei advokatai negalės to padaryti. Tai juridiniu požiūriu neginčijama kaltinimo plotmė. Bet Zola tvirtina, kad Dreifusas nekaltas, o kaltas Esterhazis ir kad Vyriausiasis štabas turi ketinimą palikti galioti karo lauko teismo nuosprendį tiek nekaltai nuteistajam, tiek išteisintajam kaltininkui. Tai humanišku požiūriu neginčijama gynybos plotmė. Tokioje dviguboje šviesoje vyksta nepabaigiami šalių ginčai.

Kaltinamasis iššaukė du šimtus liudytojų: visus į bylą įsivėlusius generolus, teisėjus, išteisinusius Esterhazį, patį Esterhazį, ekspertus, ministrus, intelektualus ir — negirdėtas drąsumas — kelis karo ataše. Tie stengėsi išsisukinėti kaip įmanydami. Blanša de Komenž, Pikaro liudytoja, serga, ponia de Bulansi — taip pat. Le Bren-Reno atsisakė atvykti. Mutonas de Buadefras perdavė per savo ruporą Rošforą: „Karininkai gavo kategorišką karinės vadovybės instrukciją neatsakinėti į klausimus." Pats Buadefras, kaip Diu Pati de Klamas ir generolas Mersje, neatvyko! Generolas Bijo pasirodė didžiausias gudruolis: jam teisingumo ministras uždraudė duoti teisme parodymus!

— Pirmą kartą matau liudytojus, kurie patys sprendžia apie savo parodymų naudingumą! — sušunka Labori.

Gastonas Meri, „La Libr Parol" teismo kronikos reporteris, neapykanta degančiomis akimis varsto kaltinamąjį. Apžiūrinėja tą „šlykštų, nei jauną, nei seną, minkštakūnį amžinai pagiežingu veidu..." Jis smulkiai aprašo: „lakuoti pusbačiai, languotos kelnės, juodas švarkas, geltonos pirštinės". Jam smagu „filmuoti" Zola laikyseną: „Jis kandžioja savo lazdos bumbulą, ranka braukia sau per kaklą, tai skečia, tai krato pirštus nelyginant pianistas, bijantis, kad jų nesutrauktų mėšlungis, šluostosi pensne, supa kairę koją, taisosi apykaklę, žvelgia į orą, suka ūsą, plekšnoja sau per kelius, purto galvą, raukia nosį, gręžiojasi čia dešinėn, čia kairėn — ir visa tai daro vienu metu ir be perstojo. Smulkmenos, kas nors pasakys. Sutinku. Bet smagu jas žymėti: jos rodo, kad šis žmogus iš vienų nervų sudėtas."

Ak, kokie talentingi buvo to meto žurnalistai, vis tiek ar balti, ar juodi, ar raudoni!

Taigi pirmasis posėdis — dramos prologas. Antrasis prasidėjo sekančią dieną, vasario aštuntąją, 12 valandą 25 minutės. Pažymi neatvykusius liudytojus, tarp jų Esterhazį, kuris vakar dalyvavo. Į teismo salę įeina ponia Liusi Dreifus. Zola mato ją pirmą kartą. Jis, vienas iš nedaugelio, suvokia, kiek ji prisikentėjo. Vos tik Labori suformuluoja pirmąjį iš penkiolikos klausimų, kuriuos ketino jai pateikti: „Ką jūs galvojat apie Emilio Zola parodytą gerą valią?“, įsikiša Delegorgas. Jei klausimas liečia Esterhazį, liudytojas gali atsakyti. Jei liečia Dreifusą — ne. Zola pasipiktina.

— *Prašau suteikti man teisme tokias pat teises, kaip vagims ir žmogžudžiams. Aš turiu teisę įrodyti savo gerą valią, įrodyti savo dorumą ir garbę.*

Delegorgas jį pertraukia:

— Jūs žinote 1881 metų įstatymo 52 straipsnį?

— *Aš nežinau įstatymų ir žinot nenoriu jų...*

Salė virte verda. Vos girdėti sakinio pabaiga:

— *...šiuo momentu.*

Delegorgas kategoriškai:

— Draudžiu klausti.

Šiame keistame teisminiame nagrinėjime gynėjai pateikia klausimus pirmininkaujančiajam, o tas nusprendžia, ar jie leistini, ar ne. Šis formalumas kažkoks juokingas, nes leistiną ar draudžiamą klausimą vis tiek visi girdėjo! Zola, tylėjęs per pirmąjį posėdį, per antrąjį ką tik nejučiom šiurkščiai atsakė. Posėdis nutraukiamas.

Po pertraukos kaltinamasis pasiaiškina:

— *Aš rašytojas. Nesu pratęs kalbėti viešai. Aš nepaprastai nervingas, ir pasitaiko, kad pasakau ne tą, ką galvoju... Aš norėjau pasakyti, jog piktinuosi ne pačia aukšta teisėtumo idėja, o man spendžiamomis pinklėmis ir tuo, kad esu patrauktas tieson tik už keletą iš „Aš kaltinu“ konteksto ištrauktų eilučių. Aš sakau, jog tai nesiderina su teisingumu.*

Taip, bet slaptas teismas nusprendžia, jog pirmininkaujantysis teisingai pasielgė uždrausdamas duoti klausimą poniai Dreifus, ir liudytoja išeina, nepratarusi nė žodžio!

Po Liusi Dreifus kviečiamas advokatas Leblua. Jis buvo Pikaro juriskonsultu Antrajame skyriuje ir vienas svarbiausiųjų veikėjų Byloje. Jis paaiškina, kaip Pikaras, kuriam

grėsė dideli nemalonumai, papasakojo jam kai kuriuos faktus. Tai nepaprastai reikšmingas parodymas. Mat, kariškiai laiko tvirtai surišę Žvalgybos biuro viršininką.

— Draudžiu klausti,— nusprendžia Delegorgas.

Po advokato kviečiamas Šerer-Kestneras. Jis išėjęs iš veido, sublogęs. Plikas, ilga nosimi, pražilusia smaila barzdele senatorius panašus į mokslininką.

Salėje viena moteris, sėdinti kažkokiam advokatui ant kelių, sukudakuoja:

— Žiū, satyras!

Rošforo sąmojis paplito.

Senato viceprezidentas, neseniai spaudoj sudirbtas, nori perskaityti laiškus, generolo Gonso rašytus Pikarui, Žvalgybos biuro viršininkui, kai pastarojo galvoje ėmė bręsti įsitikinimas Dreifuso nekaltumu ir Esterhazio kaltumu. Pikaras pasidalijo savo nuomone su generolu Gonsu. Iš to kilo susirašinėjimas. Generolas Gonsas laiškuose patarinėjo Pikarui būti atsargiam, apdairiam ir, be vienos kitos švelnios frazės apie teisybės ieškojimą, nieko daugiau nesiimti.

Pirmininkaujantysis nusprendžia:

— Gonso laiškai nebus skaitomi.

Žozefas Renakas, „Žydo Pampuška“, iš užkulisio kerta smūgį: paskelbia tuos laiškus revizionistiniuose laikraščiuose. Ketvirtosios galybės pastovumas. Spauda vaidina nepaprastai svarbų vaidmenį visuose Dreifuso Bylos etapuose [1]. Dabar, nežiūrint vykdomosios valdžios įsakymų, proceso nebepavyks sulaikyti už juridinių šlagbaumų.

Šerer-Kestneras papasakoja, kaip buvo apmulkintas generolo Bijo. Kai jis prisipažino generolui, kad yra įsitikinęs Esterhazio kaltumu, tas paprašė jį porą savaičių tylėti, o pats per tą laiką užsiundė jam pavaldžią spaudą visaip šmeižti senatorių. Zola pasipiktina tokiu dviveidiškumu.

— *Aš prašau pažymėti, kad ponas generolas Bijo buvo pono Šerer-Kestnero įspėtas apie tai, kas gali atsitikti. Aš prašau poną Šerer-Kestnerą pareikšti teismui, kad jis yra senas pono generolo Bijo draugas, vienas kitą vadina „tu“ ir kad jis visos Prancūzijos vardu su ašaromis akyse maldavo generolą paimti bylą į savo rankas!*

---

[1] Patrice Boussel, L'affaire Dreyfus et la Presse, Paris, 1960. (Patrisas Buselis, Dreifuso byla ir spauda.)

— Taip,— sako liudytojas.— Jis mane prašė tylėti porą savaičių. O per tas porą savaičių provyriausybiniai laikraščiai drabstė mane purvais, vadino vokiečiu ir prūsu!

— *O mane — italu!*

Kviečiamas sekantis liudytojas: Kazimiras-Perje, Respublikos prezidentas 1894 metais. Konstitucijos jam teikiamos teisės ribose jis pasirengęs kalbėti apie slaptų dokumentų perdavimą karo lauko teismui, kuris nuteisė Dreifusą. Dreifusas? Draudžiu klausti!

Per pertraukas publika rąžosi, mankština nutirpusias kojas, užkandžiauja.

Vakare kone kyla riaušės. Žiulis Gerenas įsako savo gaujoms kulti visus, kas neduos šaligatvy jam kelio. Tenka įsikišti policininkams, kurių pilna Teisingumo rūmuose ir aplink rūmus. Jų pareiga žiūrėti, kad neimtų žmonių mėtyti į Seną. Vyriausiojo štabo karininkai spindinčiomis uniformomis išeina, šunaujos džiaugsmingai sveikinami. Ant upės krantų fanatikai ir naivuoliai dainuoja aplink laužus, kuriuose pleška dreifusininkų laikraščiai.

Faskelis, Briuno ir Demulenas apsupa Zola, kuris ramiai sau žengia per įžeidinėjimų krušą.

Severina, „tas amžinas rūpestis", jaudinanti įsiaistrinusios Respublikos figūra, Valeso bičiulė, paskyrė Emiliui Zola puslapį, kuris, pasakytume, alsuoja meile: „Aš išvydau didvyrį, gražiausią, kokį tik žmonija kada yra davusi. Jis buvo nerangių judesių, jis buvo trumparegis; negrabiai laikė po pažastim skėtį; iš mostų ir eigasties panėšėjo į mokslo vyrą. Bet kai jis leidosi Teisingumo rūmų laiptais po iškeltų lazdų skliautu, lydimas šūksnių „myriop Zola", tai atrodė kaip valdovas, besileidžiantis rotušės laiptais po nuogų iškeltų kardų skliautu ar kaip „Salambo" Mato, besileidžiantis plačiaisiais Kartaginos laiptais."

Palikime floberišką palyginimą! Zola yra didvyris, savotiškas didvyris, kuris netrukus nebeturės ko pavydėti Hugo!

Keturi sekantys teismo posėdžiai buvo paskirti išklausyti Vyriausiojo štabo „šventųjų baubų" parodymams. Jų visų bendri bruožai: beprotiška puikybė, maivymasis, pataikavimas miniai ir demagogija. Vyriausiojo štabo viršininkas de Buadefras patvirtina: „Visi Emilio Zola kaltinami

karininkai yra dori žmonės. Tik vienas Pikaras — tamsi asmenybė." Apklausinėjamas generolas išsisukinėja dangstydamasis profesine paslaptimi. Jis garbingas žmogus. Jam nesmagu. Jis nesupranta, kai gudrusis reimsietis Labori jam sako, jog painioja profesinę paslaptį su valstybės paslaptimi. Jam tas pat.

Čia paryškėja visas proceso juridinis juokingumas.

De Buadefras rimtu ir liūdnu veidu atsisako pasakyti, ar Pikaras buvo patekęs į nemalonę, bet atviraširdiškai paaiškina:

— Pulkininko Pikaro proto būklė neleido jam deramai eiti tarnybinių pareigų; jį buvo užvaldžiusi viena mintis!

ADVOKATAS LABORI.— Kokia gi mintis kankino pono pulkininko Pikaro protą?

PIRMININKAUJANTYSIS.— Galite atsakyti į šį klausimą.

DE BUADEFRAS.— Aš taip nemanau, nes neprivalau atsakinėti į klausimus, susijusius... su byla...

Generolas nutyla, o salė raitosi iš juoko!

Gauruotasis poetas Klovisas Jugas iš tos groteskinės scenos sukūrė žavią, sąmojingą dainelę, kuri atspindi epochos papročius:

Jinai pasaulyje gražių gražiausia!
Pulkininkienės žavesiui bejėgis atsispirti!
Savęs sutramdyt neįstengęs, ją paklausiau:
„Kur meilės saldesį mes galime patirti?
Ateiti pas tave? Tačiau tave juk saugo
Ta figūra su riterio šarvais prie lango...
O ilgesys mane kankina, smaugia...
Deja, kaliausė toji man tave uždengia...

Paskui mylimasis išvardina visas galimas nuošalias vieteles susitikinėti (juk tai jo pareiga!). Viešbutyje? Vulgaru. Miške? Poetiška, bet lauke žiema. Paskutinis žodis priklauso raudonskruostei pulkininkienei:

Šis rūpestis ne kartą ir mane kamavo,
Tačiau mintis nušvito vakar nelaukta,
Kad mes galėtume tą karštą meilę savo
Pridengti paslapties profesinės skraiste!

Taip, tokia buvo epocha: žiauri ir pašaipi, valiūkiška, kandi ir besarmatė.

Didysis karvedys baigia liudytojo parodymus:

— O dėl Dreifuso kaltumo niekada nebuvo jokių abejonių.

Jis duoda toną sekančiam liudytojui, generolui Gonsui. Į pirmąjį advokato Labori klausimą tas atsako:

— Tai spąstai! Aš neatsakinėsiu!

Ir šnairom žiūri į tą teismo priekabininką juoda mantija.

O tas priekabininkas — aristokrato šmotas! „Amžinai pasilenkęs į priekį, drebąs iš pykčio, net kai klausia, kokia data buvo pažymėtas dokumentas, Labori visada atrodo taip, lyg ims ir duos žmogui galva į pilvą“,— pažymi Baresas.

Labori įsiunta:

— Aš klausiu poną generalinį advokatą, ar jis nemato reikalo atsistoti ir priversti gerbti gynybos teises!

Van Kaselis tyli. Vieni šaukia: „Seniūną! Seniūną!“ Kiti: „Nereikia! Nereikia! Nereikia!“ Advokatai pašoka ir sukelia ovaciją Labori. Publiką pašalina iš salės.

Po pertraukos Vyriausiojo štabo viršininko pavaduotojas turi atsiprašyti. „Kokia gėda!“ — sušunka Gastonas Meri. „Tylos, pone!“ — sako jam kolega iš „L'Oror“. Gonsas patvirtina, kad jo laiškai, rašyti Pikarui ir Renako paskelbti, lietė tik Esterhazį. Bet jam reikia apie juos kalbėti. Spauda priveikė jurisprudenciją, taip pat vykdomąją valdžią. Valdžios pasidalijimo principas paverstas niekais.

Duoda parodymus buvęs karo ministras Mersje įdubusiais skruostais. Ant jo praplikusios kaktos raudonas ruožas, nuspaustas kepės [1] su žibančiais aukso papuošimais, kurią jis laiko rankoje. Labori nori išgauti iš jo prisipažinimą. Kokius slaptus dokumentus jis perdavęs 1894 metais karo lauko teismo teisėjams. Priremtas prie sienos, Mersje galų gale prisipažįsta, gan painiodamasis, kad jokio slapto dokumento neperdavęs.

Šiaip ar taip, prieinama problemos esmė: slaptų dokumentų panaudojimas prieš beginklį kaltinamąjį. Buvusio

[1] Tikra detalė, iš kurios antimilitaristai pasidarė visiems žinomą štampą.

teisingumo ministro Trarje smulkūs parodymai baisiausiai suneramina šitos bylos iniciatorius. Jis irgi kalba apie slaptus dokumentus. Gonso laiškai Pikarui — jam gera pamoka. Juk jeigu Vyriausiojo štabo viršininko pavaduotojas patarinėjo Pikarui būti atsargiam, tai tik dėl to, kad pats netikėjo Dreifuso kaltumu, o dar mažiau — Esterhazio nekaltumu. Gonsas netgi rašė: „Darydamas kvotą, jūs priėjote ligi to, kada visų svarbiausia — ne išvengti išgarsinimo, o ieškoti būdų teisybei atskleisti." Smūgis pataiko. Juoba kad, kalbėdamas apie machinacijas, kuriomis buvo mėginta sukompromituoti Pikarą siuntinėjant jam į Tunisą paslaptingas telegramas, Trarje aiškių aiškiausiai nurodo, iš kur buvo smogta — iš Statistikos skyriaus:

— Aš tik nubrėšiu ratą ir pasakysiu: „Kaltininkas — čia."

Gražu pažiūrėti, kaip pamažėl sunkiasi teisybė tokioje nemalonioje aplinkoje, kur be perstojo laidomi panašūs juokeliai: „Vakar pirmininkaujantysis Delegorgas pasakė: „Aš turiu apipiaustyti ginčus, stenkitės pasidaryti žydu."

Išsipustęs, praplikusia kakta ir ūsais it katino, romantiškasis markizas Diu Pati de Klamas prieina „kapotu prūsiško parado žingsniu,— kaip pasakys Renakas,— ir, jausdamas į save įsmeigtus smalsius ar neapykantos kupinus žvilgsnius, sustoja lyg automatas už dviejų žingsnių nuo barjero: kulnai suglausti, pakinkliai įtempti, strėnos išriestos. Nereginčiu žvilgsniu jis kariškai atiduoda pagarbą teismui ir prisiekusiesiems; paskui, prispaudęs rankas prie šlaunų, kaip kareivis prieš vyresnybę, sustingsta laukdamas įsakymo. Salė pratrūksta juokais".

Tikrai visi juokiasi, net dreifusininkai! Iš savo stebyklos Zola staiga pajunta, kaip jis apsiriko padaręs šį žmogų pagrindiniu tragedijos personažu!

Tikrasis dramos protagonistas buvo beveidė uniformuota būtybė, šmėkla, bendra Vyriausiojo štabo idėja. Dabar Zola žino, kad nederėjo jam duoti vardo. Diu Pati — tik pastumdėlis. Tada. . .

Lyg atsakymas susirūpinusiam Zola pasirodo pulkininkas Anri.

Anri — tvirtas, vulgarus, pilnakraujis, riebaus kaklo, kurį tiesiog smaugte smaugia apykaklė su granatos ženklu. Munduras ant jo trata. Veidas paniuręs, antakiai tankūs, nosis priplota, plaukai nešiojami ežiuku. „Toks geras lapė kaimietis, laikomas guču tarp suktų mugės prekininkų, mokąs dangstyti savo darbelius atšiaurumu, kurį galima priimti už padorumą.“ (Žožefas Renakas.) Anri vangiai prieina prie barjero. Advokatas Labori tučtuojau paklausia apie slaptą dosje, atimtą iš Pikaro. Anri atsako tuo metu nebuvęs, kai paėmė dosje; nesutinka išvardinti jos turinio ir tuo pat pradėjimu apkaltina Pikarą davus juriskonsultui Leblua instrukcijas, liečiančias pašto balandžius. Prancūzų kariuomenėje pašto balandžiai buvo didžiai svarbūs net iki pat 1940 metų! Prieš žmones stovėdamas, Anri jaučiasi nekaip. Nežino, kur akis dėti. Prasideda pagrindinis dialogas, kurio Zola susidomėjęs klausosi. Kalba tebesisuka apie slaptą dosje, apie kurią Pikaras papasakojęs Leblua.

ANRI.— 1896 metais aš buvau atostogų rugpiūčio ar rugsėjo mėnesį. Pulkininkas Pikaras gavo dosje iš pono Gribeleno.

LABORI.— Ponas pulkininke Anri, kokį laipsnį jūs tada turėjote?

ANRI.— Majoro.

LABORI.— Kas buvo jūsų viršininkas?

ANRI.— Pulkininkas Pikaras.

LABORI.— Žvalgybos biuro viršininkas buvo ponas Pikaras. Vadinasi, ponas pulkininkas Pikaras, kuris buvo Žvalgybos biuro viršininkas, pareikalavo dosje iš pono Gribeleno, kuris, kaip ir majoras Anri, buvo jo pavaldinys. O dosje buvo pulkininko Pikaro skyriuje, tiesa?

ANRI.— Visiškai taip. Bet jeigu aš būčiau buvęs, būčiau įspėjęs pulkininką Pikarą, kad pagal gautą iš pulkininko Sandero instrukciją dosje galima išduoti tik Vyriausiojo štabo viršininko, jo pavaduotojo ir mano akivaizdoje.

PIRMININKAUJANTYSIS.— Ar pulkininkas Sanderas buvo davęs tokį įsakymą? Jis, rodos, miręs?

ANRI.— Jis sirgo ir už savo veiksmus buvo nebeatsakingas.

LABORI.— Tokiu atveju pulkininką Sanderą pavadavo

ponas pulkininkas Pikaras. Ar nepasakytumėte, ponas pulkininke Anri, kas buvo paskirtas į pulkininko Pikaro vietą?

ANRI.— Buvo paskirtas generolas Gonsas, kuriam pulkininkas Pikaras perdavė savo pareigas 1897 metų lapkritį, prieš išvykdamas į komandiruotę.

LABORI.— Kas šiuo metu dirba Žvalgybos biuro generolo Gonso vadovaujamas?

ANRI.— Aš.

Tame „aš“ visas Anri!

Kviečiamas Gonsas. Zola, lyg drugio krečiamas, prašo leisti paklausti vieną klausimą.

— Tuojau,— sausai atsako pirmininkaujantysis.

Į bendrą akistatą stoja Anri, archyvaras Gribelenas, Leblua, Gonsas. Teismas nori nustatyti, ar Pikaras neperžengė savo, kaip Žvalgybos biuro viršininko, valdžios, pranešdamas apie dosje Žvalgybos biuro juriskonsultui Leblua. Zola nebenustygsta. Klausimas sukasi jam ant liežuvio.

— Ponas pirmininkaujantysis, aš norėčiau paklausti poną pulkininką Anri.

— Klauskite.

— *Bet pirma aš turiu savo klausimą paaiškinti. Visą laiką kalbama apie dosje, kuri gulėjo ant pulkininko Anri stalo. Kas tai per dosje?*

Pulkininkas Anri sugniaužia kumščius.

— Tai buvo slapta dosje.

— *Apie ką?*

— Slapta dosje.

— *Dreifuso bylos dosje?*

— Ne.

Anri meluoja, ir Zola žino, kad jis meluoja.

Įsikiša Gonsas: pulkininkas Anri negaluoja, ir generolas prašo teismą leisti jam pasišalinti. Delegorgas paklūsta.

Vasario vienuoliktąją įtūžęs generolas Pelje, savo kandžių advokatų užsiundytas, nebežinodamas, ką darąs, nori pamokyti Emilį Zola patriotizmo.

Zola pašoka:

— *Įvairiai galima tarnauti Prancūzijai!*

Pirmininkaujantysis jį pertraukia:

— Nekalbėkite, ko nereikia! Jūs galite tik klausti!

— *Ponas generole de Pelje, ar jūs nemanot, kad įvairiai*

galima tarnauti Prancūzijai? Galima tarnauti ir kardu, ir plunksna. Ponas generolas de Pelje tikriausiai yra laimėjęs didelių pergalių. Aš irgi esu laimėjęs. Palikuonys nuspręs, kam priklausys pirmenybė — generolui de Pelje ar Emiliui Zola.

Užgautas Pelje tyli. Kai pasirodo pulkininkas Pikaras, aukštas, lieknas, su žydra uniforma, pasigirsta šauksmai: „Tegyvuoja Respublika!“ Tie prieštaringi publikos reagavimai — žavus dalykas. Per pertrauką abi partijos stengiasi „užkariauti salę“!

Vienas advokatas stažuotojas šūkteli:

— Tegyvuoja armija, bet ne visi jos vadai!

Uniformuoti karininkai užsimoja ant advokato! Tai atrodo visai normalu Gastonui Meri, „La Libr Parol“ apybraižininkui, kuris apmeta sušaržuotą Pikaro portretą: „Prie barjero — liudytojas žydru dolomanu ir geltona apykakle. Visus stebina jo laikysena. Už tokį karišką nė sulūžusio skatiko neduotum. Pulkininkas eina supdamasis, kraiposi, atsisėdęs sukeičia kojas, mosikuoja rankomis. Tai ne karys, o bajaderė.“ Diu Pati de Klamas dreifusininkams atrodo kaip juokdarys, o Pikaras antidreifusininkams — kaip šokėja!

Bet jei Dreifuso byla virto Emilio Zola byla, tai Zola procesas virto Pikaro procesu!

Žvalgybos biuro viršininkas duoda pirmąją išsamią ekspoze. Pikaras ilgai aiškina, kaip atskleidė Esterhazio kaltę. Bet nutyli daug esminių dalykų. Ne taip, kaip jo viršininkai,— jis tebelaiko save žvalgybos darbuotoju.

Vasario dvyliktąją tęsiamas Pikaro apklausinėjimas. Reikia jį išklausyti, nes kalba eina tik apie Esterhazį. Pikaras atsako, kad jo viršininkai niekados nelaikę negalimu dalyku, jog bordero autorius — Esterhazis. Vėl Anri, Pikaro ir Leblua akistata. Abu Žvalgybos biuro viršininkai stovi viens prieš kitą. Anri paneigia Leblua parodymus, paskui, nebesivaldydamas ar tyčia provokuodamas, sušunka:

— Pulkininkas Pikaras sumelavo.

Pikaras vos susilaiko neskėlęs antausio Anri.

Zola kilsteli nuo kėdės.

Delegorgas geraširdiškai:

— Jūs abudu per daug karščiuojatės.

Tramdydamas pyktį, Pikaras paaiškina prisiekusiesiems, kokioj padėty jis atsidūręs per karininkus, atsakingus už Bylą:

— Štai jau keletas mėnesių mane juodina laikraščiai, gaunantys subsidijas už šmeižtų ir melagingų kaltinimų skleidimą. . .

— *Puikiai pasakyta!* — sušunka Zola.

Jį visai užmiršo.

Žinoma, advokatai stengiasi reziumuoti parodymus.

ADVOKATAS ALBERAS KLEMANSO.— Prašau duoti man žodį, kol abu karininkai stovi prieš teisėjus. Aš noriu priminti, kad juodu atvirai vienas kitą apkaltino melu. Nėr skaudesnio įžeidimo karininkui, kaip išgirsti iš kito karininko: „Jūs meluojat." Aš prašau žodžio, nes man rūpi išaiškinti teisybę.

PIRMININKAUJANTYSIS.— Žodžio aš jums neduodu.

Bet Anri susinervinęs:

— Jūs norite mane išklausyti, ponas gynėjau?

— Be abejo, ponas pulkininke!

— Na ką gi! Dėkim atvirai!

1894 metų lapkritį pulkininkas Sanderas įsakė Anri „pertvarkyti" viską, kas turi ryšio su špionažo bylomis. Šitomis aplinkybėmis jis ir sudarė tą dosje, kurioje buvo dokumentas apie „tą šunsnukį de D." Viskas buvo sudėta į voką, užklijuota, užantspauduota jo paties ranka ir padėta į jo asmeninį seifą, iš kur jį paėmė tik tada, kai Pikaras paprašė archyvarą. Anri priduria, kad tuo metu Sanderas pranešė jam turįs dar vieną, žymiai svarbesnį dokumentą. Tai aiški aliuzija į bordero su Vilhelmo pastabomis, apie kurį ėjo kalbos Vyriausiojo štabo užkulisiuose. Gonsas ir Buadefras perbąla, Delegorgas sutrinka. Vėl apie Dreifusą! Bet jis nedrįsta pertraukti šito pareiškimo. Jis irgi paveiktas Antrojo skyriaus darbuotojų — nesvarbu, kokios tautybės — keisto autoriteto. Na o advokatai ir publika visiškai nebesusigaudo! Tik po trijų dienų deputatas antisemitas Milvua viešame susirinkime Siurene patvirtina, kad 1894 metų kaltinamajame akte esąs nurodytas Vokietijos kaizerio laiškas, kurį jis perteikia šitokiais žodžiais: „Tegul tas šunsnukis Dreifusas kuo greičiausiai išsiunčia žadėtą medžiagą. Pasirašyta: Vilhelmas."

Kviečiamas advokatas Demanžas, Dreifuso advokatas 1894 metais, kuris pradeda:

ADVOKATAS DEMANŽAS.— Kadangi aš ketinau kreiptis į teisingumo ministrą dėl nuosprendžio anuliavimo, vadinasi, laikiau jį neteisėtu. Iš advokato Salio [1] buvau sužinojęs apie įvykusį teisėtumo pažeidimą.

ADVOKATAS LABORI.— Kuo pasireiškė tas pažeidimas?

PIRMININKAUJANTYSIS. — Ne, ne, metrai Demanžai, neatsakinėkite!

ADVOKATAS ALBERAS KLEMANSO. — Ponas pirmininkaujantysis, visų pirma, aš noriu jums priminti, jog incidentas su ponu pulkininku Anri, atėmęs tiek laiko šiame posėdyje, lietė išimtinai Dreifusą... ir aš jus prašau paklausti advokatą Demanžą šitokį klausimą: „Ponas Demanžas ką tik mums pareiškė, jog buvo įsitikinęs nuosprendžio *neteisėtumu*. Aš klausiu, ar jis negalėtų mums pasakyti, kuo remiasi šitas jo įsitikinimas. Ar būtent ne tomis žiniomis, kurias vienas karo lauko teisėjas pranešė advokatui Saliui, o tas persakė ponui Demanžui?“

Delegorgas net nesuspėjo sušukti: „Neatsakykit“, o Demanžas leptelėjo:

— Na taip, po šimts!

PIRMININKAUJANTYSIS. — Ponas Demanžai, jūs negavot žodžio!

ADVOKATAS ALBERAS KLEMANSO. — Ponas pirmininkaujantysis, aš jus primygtinai prašau paklausti šį klausimą.

PIRMININKAUJANTYSIS.— Ne, šito klausimo aš neklausiu!

Visa auditorija prunkščia iš pirmininkaujančiojo užsispyrimo neklausti klausimo, į kurį liudytojas net pernelyg plačiai atsakė.

„Šventieji baubai“; Zola it stropus galvotas mokinys atsisėdęs stebi juos pro pensne, analizuoja. Širdies gilumoje džiūgauja: kur rastų kitą tokią progą juos tyrinėti?

---

[1] Advokatas Salis sužinojęs tai iš karo lauko teismo, įvykusio 1894 metais, teisėjo. Delegorgas ankstesniame teismo posėdyje atsisakė išklausyti to liudininko parodymus.

Kaip sudėta kareivio makaulė, kaip kareivis veikia, padarytas teisėju... Susikerta dvi jėgos: plunksna ir kardas; esi bendrapilietis ir pastebi, kad jus skiria bedugnė. Tai reikšminga, ir aš pasistengsiu kuo rimčiausiai apsvarstyti: ar Prancūzijoje gali būti demokratija, ar jinai gali būti taikos ir mokslo tauta, jei visą laiką siekė būti karinga tauta?

Jis aprašo taip pat... *teismo įstaigą, advokatus apačioje, karikatūristus, šlykščius snukius; bežadžius prisiekusiuosius, kurie nepaklausė nė vieno klausimo, ir dienos šviesos efektus, praslenkančius ir salę užtemdančius debesis, ir saulės kiškučius ant sienų, kurias aš apžiūrinėju...*

Paskui posūkis: savistaba. Jam nutirpo kojos. Jam nuobodu. Svajoja apie kalėjimą:

Pateksiu į Sent-Pelaži kalėjimą, aprašysiu savo įspūdžius kalėjime. Man tik ir gyventi vienutėje. Į amžiaus pabaigą man ten būtų pats geriausias prieglobstis.

Rašytojas iki kaulų smegenų.

— Vis dėlto tai liečia poną Zola! — sugergždžia Van Kaselis.

Zola krūpteli. Paskui nusišypso. Vis dėlto iš tiesų tai liečia mane!

Karo ministras Bijo pareiškia Atstovų rūmuose: „Dreifusas buvo teistas pagal įstatymą ir nuteistas teisingai. Tai nusikaltėlis ir išdavikas.“ Toks pareiškimas tuo metu, kai Demanžas ką tik viešai davė parodymus apie slaptų dokumentų perdavimą, rodo ne ką kita, kaip atvirą valdžios spaudimą. Tučtuojau jį pasigauna ir išpučia laikraščiai. „La Libr Parol“ užsipuola advokatą Labori: „Vokiečių kilmės advokatas, natūralizavęsis prancūzas, vedęs Anglijos žydę. Jo tėvas — vokietis, Vokietijos geležinkelių kompanijos inspektorius.“ Prasimanymas. Tas pats laikraštis paskelbia, kad Pikaras išsiskyręs, turi du vaikus, kurie auklėjami Vokietijoje. Prasimanymas. „Jei Zola bus išteisintas, karas — neišvengiamas,“ — paleidžia Rošforas. Antisemitiniai lapeliai pateikia prisiekusiųjų sąrašą su adresais, dėl visa ko, jei jie kartais išteisintų. Kol paaiškės jėgų išbandymo rezultatai, visa Byla eina pagal neatsargų Anri pa-

sakymą „Dėkim atvirai“. Bertijonas vėl pradeda savo liudijimą, abstrakčiai tuščiažodžiaudamas:

— Bordero parašytas pagal tam tikrą geometrinį ritmą, kurio lygtis rasta pirmojo nuteistojo biuvare...

Kai jis nubrėžia diagramą, kyla smarkus juokas, publikai reikia atsipalaiduoti. Per sekantį posėdį Bertijonas pareiškia nebegalįs duoti tolesnių parodymų, kadangi teismas draudžia kalbėti apie Dreifuso Bylą! Vėl ateina kiti ekspertai. Grafologų baletinė trupė. Šarave pareiškia, jog negalėtų nuteisti žmogaus, remdamasis vien braižo ekspertize. Kuaras, Belomas ir Varinaras prisidengia profesine paslaptimi. Goberas ir Peletje vėl patvirtina savo 1894 metų išvadas, palankias Dreifusui. Vėl kviečiami kiti ekspertai! Polis Mejeris, Instituto narys, Emilis Molinje, dėstąs Nacionalinėje aukštojoje paleografijos ir archyvų mokykloje, taip pat Kolež de Frans, ir Ogiustas Molinje nesutinka su oficialiąja teze.

Teisminis nagrinėjimas krypsta Zola naudai. Justi, kad prisiekusieji mielai jį išteisintų už drąsumą [1]. Bet jie myli armiją. Reikia duoti jiems suprasti: arba Zola, arba armija. Pelje įvykdys vieną operaciją, siekdamas sutapatinti Vyriausiąjį štabą ištisai su visa armija. Vasario šešioliktąją jis atvyksta į devintąjį posėdį:

— Ko galima reikalauti iš nelaimingų kareivių, jei juos ves į ugnį karvedžiai, kuriuos visaip stengiamasi diskredituoti pavaldinių akyse? Skerdyklon bus vedami jūsų sūnūs, ponai prisiekusieji. Ponas Zola laimės dar vieną mūšį: parašys naują „Žlugimą“.

— Tai nupuolėm,— šnabžda Zola.

Bet Labori nutuokia, kiek pavojingas šitas gąsdinimo būdas.

— Ponai, jūs ką tik išklausėte pono generolo de Pelje, kurį čia delegavo Vyriausiasis štabas, ginamąją kalbą Vyriausiojo štabo adresu... kurios tikslas pateikti ne kokius nors paaiškinimus ar argumentus, bet sukelti ginčus spekuliuojant didelės tautos kilniaširdiškumu...

Publika jį pertraukia.

---

[1] Visi istorikai dreifusininkai vienbalsiai pripažįsta Emilio Zola drąsumą.

ADVOKATAS LABORI. — Aš sprendžiu apie mano kirčių taiklumą iš priešininkų protestų.

PIRMININKAUJANTYSIS.— Ponas Labori, nesidomėkit tuo, kas dedasi salėje!

ADVOKATAS LABORI. — Ponas pirmininkaujantysis, aš tik atsakau į protestus, kuriems pirmininkaujantysis neužkerta kelio! Aš pareiškiu, kad kiekvieną kartą, kai Vyriausiojo štabo advokatas, puikiai žinantis, jog jam teks gintis, stos prieš teisėjus ne kaip liudytojas, o kaip savotiškas paslaugus karo ministerijos ramstis — karo ministerijai dar maža pono generalinio advokato tylėjimo,— aš sakau, kad tučtuojau po jo ims žodį pono Zola gynėjas, nors ir kaip jis būtų pavargęs, susijaudinęs ar prislėgtas...

Bet dabar neišlaiko Pelje, kuris visiškai nesupranta savo viršininkų nutylėjimų:

— Aš pakartosiu pulkininko Anri žodžius... Norit viską išaiškinti? Dėkim atvirai... 1896 metų lapkritį karo ministerija gavo neginčijamą Dreifuso kaltumo įrodymą. Aš jį mačiau savo akimis.

Ir jis pacituoja iš atminties dokumentą, priskiriamą Panicardžiui:

— „Atstovų rūmuose bus paklausimas dėl Dreifuso Bylos. Jokiu būdu neprisipažinkit, kad mes turėjom ryšių su šituo žydu.“ Tai va! Norėjot pasiekti bylos persvarstymo aplinkiniu keliu, šekit faktą. Prisiekiu savo garbe, jog sakau teisybę, ir kviečiu poną generolą de Buadefrą patvirtinti mano parodymą.

Nugriaudėja aplodismentai. Ir liudytojas įsako:

— Majore Diukasai, sėskit į automobilį ir tučtuojau važiuokit generolo de Buadefro!

Atsargusis Delegorgas teismo posėdį atideda rytdienai!

Gonsas tūžta dėl savo pavaldinių neapsukrumo.

— Jeigu armija, gelbėdama savo garbę, nebijo pasakyti, kur teisybė, vis dėlto reikia būti atsargiems!

Anoto irgi įtūžęs. Italijos pasiuntinys dar sykį davė jam garbės žodį laikyti suklastotu bet kokį Panicardžio laišką, kuriame bus užsiminta apie Dreifusą, kaip apie Italijos ar Vokietijos agentą.

— Tie kvailiai dar nežinia ką pridirbs,— bumba valstybės vyras iš Ke d'Orse [1] ir prašo Ministrų tarybos pirmininką tučtuojau pristabdyti Zola procesą ir patraukti tieson falsifikatorius.

Kolegos atsisako vykdyti jo reikalavimą. Bijo riaušių armijoje. Po generolo de Pelje leptelėjimo Vyriausiajame štabe vyksta įnirtingi ginčai. Buadefras, doras žmogus, rimtai abejoja dokumento autentiškumu ir nutaria jo nepateikti teismui. Pats stos liudytoju vienuoliktame posėdyje vasario aštuonioliktąją.

Kad suprastume jo parodymų svarbą, reikia nužymėti pagrindines jo karjeros gaires. Raulis Fransua Šarlis Le Mutonas de Buadefras baigė Vyriausiojo štabo akademiją, kovėsi kaip generolo Šanzi adjutantas Luaros armijoje; 1892 metais jis — Vyriausiojo štabo viršininko pavaduotojas, o po metų — Vyriausiojo štabo viršininkas. 1894 metais Buadefras vadovauja Prancūzijos delegacijai caro Aleksandro III laidotuvėse. Jis vienas garsiausių prancūzų kariškių ir karo atveju būtų paskirtas vyriausiuoju karo vadu. Jis — to meto Žofras ar Gamelenas [2] — pareiškia:

— Aš ištisai patvirtinu pono generolo de Pelje parodymus tiek tikslumo, tiek autentiškumo požiūriu. Aš daugiau neturiu ko pridurti. Jūs — prisiekusiųjų teismas, jūs — tauta. Jei tauta nebepasitiki savo kariuomenės vadais, tais, kurie atsakingi už tautos gynybą, jie pasirengę perduoti tas sunkias pareigas kitiems. Tik tarkit žodį.

Niekas neabejoja, kad, Emilį Zola išteisinus, grasinimas kolektyviai atsistatydinti bus įvykdytas.

Anglų žurnalistas Vikhemas Stidas telegrafuoja į „Vestminster gazet": „Generolo de Buadefro valstybinis perversmas skiriasi nuo Napoleono III valstybinio perversmo tik antraeilių aplinkybių brutalumo laipsniu." Visas pasaulis irgi tos nuomonės.

Teismo salėje vėl pasirodo Esterhazis, „gumbuota galva, į pečius susitraukęs; veidas geltonas, pavargęs, oda raukšlėta kaip rupūžės, akys giliose lyg išgręžtose duobutėse gy-

[1] Ten yra užsienio reikalų ministerija. *(Vert. past.)*

[2] *Žofras Žozefas* (1852—1931) — Prancūzijos maršalas, pasižymėjęs Tonkino ekspedicijoje. *Gamelenas* Morisas (1872—1958) — Prancūzijos generolas, Žofro bendražygis 1914 m. kare. *(Vert. past.)*

vos ir kartu kažkokios nuilsusios tankių antakių šešėlyje. Jis panašus į didelį grobuonį paukštį, žiaurų ir liūdną.“ [1]

Prieš prasidedant posėdžiui, Pelje jam uždraudžia atsakinėti į klausimus.

— Tamsta generole, bet jeigu tie kiaulės ims mane plūsti, aš neištylėsiu!

— Jūs tylėsite. Aš įsakau.

Prasideda viena iš labiausiai jaudinančių proceso scenų. Ponia de Bulansi yra Teisingumo rūmuose. Gera proga baigti tūžmingų Esterhazio laiškų klausimą. Bet ji atsisako pasirodyti: jai grasinę mirtimi. Nesvarbu. Advokatas primena jos parodymus, kuriais ji patvirtino Esterhazio laiškų autentiškumą, ir ima skaityti ilgas ištraukas priešais sustingusius generolus ir Esterhazį, kuris nejudėdamas, be žado sėdi, sudėjęs ant krūtinės rankas, ir tik mėšlungiškai drasko nagais mundurą.

— Ponas majore Esterhazi, Garbės legiono kavalieriau, ar jūs pažįstate šiuos laiškus?

Esterhazis tyli.

— Ar liudytojas prisipažįsta juos rašęs poniai de Bulansi: „Štai tau šaunioji Prancūzijos armija! Gėda. Aš parašiau į Konstantinopolį, ir, jeigu man pasiūlys deramą laipsnį, važiuosiu ten; bet prieš tai dar iškrėsiu tiems šunsnukiams pokštą pagal savo skonį.“

Esterhazis tyli.

— Klausinėkite toliau,— sako pirmininkaujantysis advokatui Klemanso.

— Dar vienas klausimas. Ar liudytojas prisipažįsta rašęs poniai de Bulansi: „Mūsų didieji vadai, bailiai ir nemokšos, dar patupės vokiečių kalėjimuose“?

Esterhazis tyli.

— Klausinėkite toliau,— sako pirmininkaujantysis.

Zola bąla, stebėdamas šią žiaurią sceną, kurią juridinis formalizmas daro mechanišką. Gastonas Meri, mūsų mielas liudytojas, „La Libr Parol“ reporteris, parašo apie Alberą Klemanso: „Niekšas, ką jis daro!“

— Varyk, varyk! — kartoja Žoržas Klemanso [2] Alberui.

---

[1] Renakas.

[2] Žoržas Klemanso, iš profesijos ne advokatas, buvo gavęs leidimą ginti savo laikraštį.

Šešiasdešimt klausimų vienas po kito byra ant šito vaškinio manekeno. Ir taip visą valandą.

— Ar liudytojas prisipažįsta rašęs: „Aš prižadu šituos šunsnukius pavaišinti prūsų ulonų iečių kotais"? Ar jis rašė: „Generolas Sosje — klounas, kurio vokiečiai neimtų nė į mugės balaganą"? Ar jis rašė...

— Klausinėkit toliau!

— Užteks, užteks! — šaukia salėje.

— Varyk, Alberai! — sako Žoržas Klemanso.

— Ponas pirmininkaujantysis, prašom paklausti liudytoją: „Ar tiesa, kaip pranešė „La Patri", kad majoras Esterhazis prisipažino susitikinėdavęs kartkarčiais, bet neslaptai, su pulkininku Švarckopenu..."

— O, nekalbėkim apie tai!

— „...su pulkininku Švarckopenu, su kuriuo sakėsi susipažinęs Karlsbade"?

Gastonas Meri brūkšteli: „Jei majoras būtų išsitraukęs iš kišenės revolverį ir šovęs į advokatą, kuris taip niekšiškai suteršė savo togą, visa salė būtų sušukusi: „Bravo!" Vienas Gastono Meri skaitytojų tai padarys — vėliau.

— Ne. Draudžiu klausti.

— Kodėl teismo posėdyje negalima kalbėti apie prancūzo karininko veiksmus?

— Dėl to, kad yra aukštesnių dalykų, yra krašto garbė ir saugumas!

Per šią pritrenkiančią sceną atmosfera taip įkaito, pasidarė tokia nepakeliama antidreifusininkams, jog jie džiaugsmingais plojimais sutiko šitą logikos klaidą — dar vieną prisipažinimą, be daugybės kitų, kad čia kvepia tarnybiniu nusikaltimu.

Žoržas Klemanso šaiposi.

Van Kaselis karščiuodamasis žymisi kažkokias neįskaitomas pastabas.

Zola rankos nerimsta.

— Ponas pirmininkaujantysis,— sako Alberas Klemanso,— vadinasi, krašto garbė leidžia karininkui taip elgtis, tik neleidžia apie tai kalbėti!

Ir tada ima dėtis kažkas nepaprasta. Apklausinėjimas baigtas, Esterhazio gynėjas apsikabina šnipą. Karininkai užplūsta teismo salę. Sukelia ovacijas tam, kuris, kaip jie

įsitikino, turėjo ryšių su Švarckopenu. Geriausiu atveju — tai abišalis agentas! Jie ploja tam kekšės Peji meilužiui, Roše gatvės pasimatymų namų komanditistui, kuris jų nekenčia, juos niekina. Pats generolas Pelje lydi šitą šunaują! To betrūko — kažkoks naivuolis viešai paspaudžia tam nevidonui ranką. Tai princas Anri Orleanietis.

— Homero plunksnos verta scena! — rėkia Gastonas Meri.

Ne. Šekspyro.

Iš šito ekstravagantiško Princų apsilankymo, kurio diorama nušviečia Trečiosios respublikos jaunystės metus, reikia išskirti Princo ir Šnipo apsikabinimo sceną.

Bet ją būtina papildyti.

Tą akimirką prostitutė Peji, praminta Makaraila, ištaria vieną iš garsiausių posakių, kokius tik kada yra pasakiusios istorinės prostitutės.

— Ak, meiluti,— sušunka ji, puldama vengrui į glėbį, — aš tirpstu!

Tiems, kurie nežino tikrosios to argo žodelio prasmės, nesunku ją įspėti.

Zola ką tik išėjo iš Žanos, kuri dabar gyvena Havro gatvėje Nr. 3. Žana žiūri pro langą. Iš Sen-Lazaro stoties aidintys traukinių švilpukai jai veria širdį lyg priešmirtinis riksmas. Dangus pilkas. Baimė gniaužia gerklę. Zola gauna tiek plūstamų ar grasinamų laiškų! Žana pasišaukia Denizą ir Žaką, skubiai apvelka paltukais.

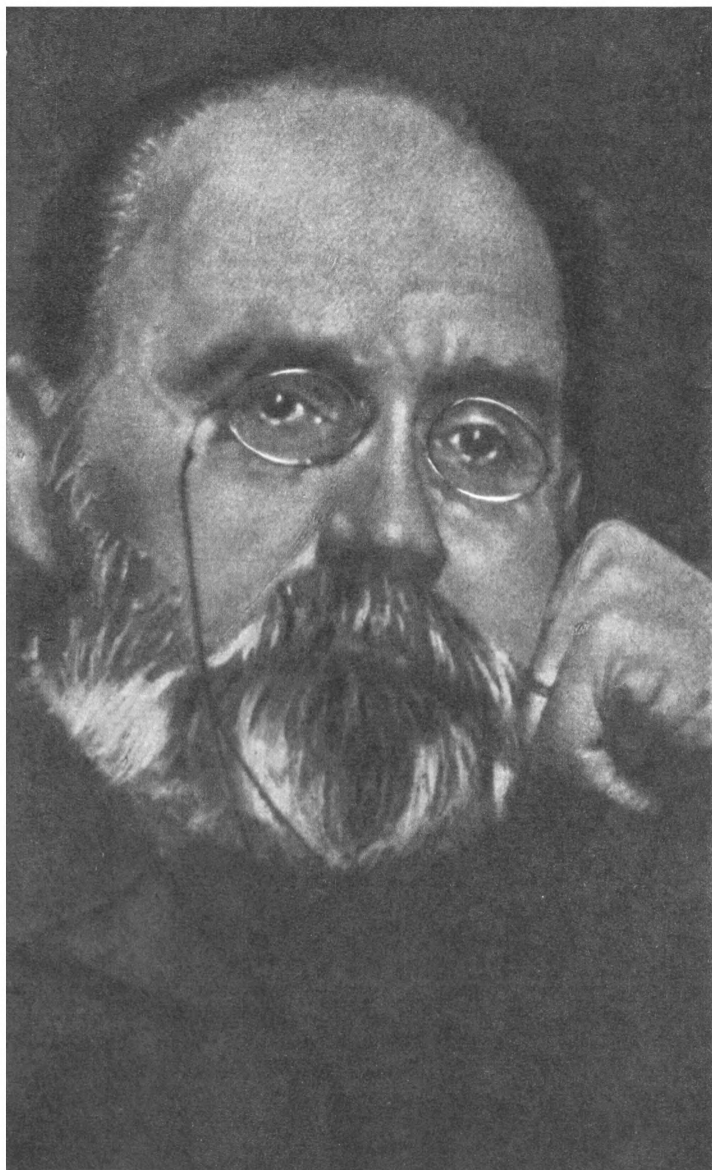
— Imk kepuraitę, Deniza! Greičiau!

— Mamut! Kur mes einam, mamut? — klausia mažasis Žakas.

Žana nulipa laiptais, praeina pro namsargės būstą; gatvėje ta aukšta liekna moteris kone leidžiasi tekina, vaikai nustebę seka jai iš paskos, Deniza laiko broliuką už rankos. Staiga Žanos širdis ima smarkiau plakti. Štai jis. Žingsniuoja priekyje. Kokia beprotybė išeiti vienam iš namų!

Dulkia lietutis; Zola, išskleidęs skėtį, ramiai sau žingsniuoja. Kad būtų bent paėmęs fiakrą! Žakas nori pašaukti tėtį. Žana užspaudžia jam burną.

Praeiviai pažįsta rašytoją. Kaip nepažinsi — visur jo portretai! Vienas darbininkas vos nepargriovė Žanos, į ji

14. Zola

15. Zola su Žana Rozero, dukra Deniza ir sūnumi Žaku

besigręžiodamas. Grezo modelis, pasimetęs 1898 metų mohikanų Paryžiuje, vaikais vedinas, seka Emilį Zola per Havro aikštę, Amsterdamo ir Kliši gatvėmis. Pagaliau Zola įsuka į Briuselio gatvę, į savo namų vartus, nė nepajutęs, kad buvo sekamas.

Ir Žana Rozero, pamačiusi, kad mylimasis dingo savo teisėtos žmonos namuose, prispaudžia ranką prie širdies, karštai išbučiuoja Žaką ir laiminga vedasi vaikus į artimiausią cukrainę.

Per šį pasivaikščiojimą (jį vėliau papasakojo Deniza Le Blon) Žana Rozero nepastebėjo vyriškio, kuris irgi sekė Zola. Policija dirba. Vidaus špionažas baisiausiai siautėja. Visur nuovadai. Per visą proceso laiką Zola gauna daugiau kaip 1 500 telegramų, vienoj buvo net 17 000 žodžių. Ponas Vigje, Siurte Ženeral viršininkas, su jomis susipažįsta pirmiau už adresatą. Monako princas pasveikina kaltinamąjį, kuris tučtuojau atsako: *Giliai sujaudintas jūsų aukštos simpatijos. Dėkoju, kad tikite mano — doro prancūzo — patriotizmu. Priimkite mano dėkingumą ir pagarbą*. Sekti Monako princą! nusprendžia aukštasis pareigūnas. Plūstamos telegramos kaitaliojasi su sveikinimais. „Zola, ar kada nors pasakysi, už kiek tu, judošiau, mus pardavei?" Nustatyti plūstamų ir sveikinimo telegramų santykį, patikslina valstybės vyras iš Sose gatvės. Plaukia ir plaukia telegramos, adresai, dėžės raštų su parašais iš Ispanijos, Olandijos, Norvegijos, Jekaterinenburgo, Varšuvos, iš Vidurio Europos žydų klubų, iš Odesos gruzinų, Aacheno rusų, iš Rumunijos, Budapešto, Austrijos žydų ir t. t. Šimtai laiškų ateina iš Italijos masonų ložių: Italija dvigubai domisi byla dėl to, kad Zola protėviai italai ir kad įpainiotas Panicardis. Kitas pavyzdys: „Didžiųjų Italijos Rytų Garibaldžio masonų ložė reiškia didžią pagarbą drąsiam žmogaus teisių gynėjui." Patikrinti, ar Zola masonas! įsako ponas Vigje. Bet po dviejų dienų Siurte viršininkas atsisako savo užmačios: sunku beaprėpti, suregistruoti visus tuos žmones į korteles. Apsiriboja įdomesniais. Vasario dvidešimt trečiąją: „Anglė sveikina tavo narsumą ir tave dievina. Mano glėby rasi prieglobstį. Edita Ravl."[1] Ponas Vigje, kad ir nu-

[1] Visa ši medžiaga paimta iš Valstybinių archyvų, kur buvo perduoti Siurte Ženeral valdybos archyvai.

siplūkęs, šypso. Surasti šią moterį! Bet tai dar ne viskas! Sekami laikraščiai, ypač „L'Oror" — dreifusininkų štabo būstinė. Žinių teikėjas praneša: „Reikia pažymėti, kad visas žinias apie Vyriausiąjį štabą atneša Klemanso, kuris, sako, turi ryšių karo ministerijoje." Ponas Vigje konfidencialiai paskambina į Antrąjį skyrių. Bet jo irgi slaptai klausomasi jo paties skyriaus aparatūra, dar labai netobula! Tai „Laistomo laistytojo" laikai. Sekti Klemanso! toks Vigje įsakymas. Jo sbiras ateina su raportu: du įtartini asmenys neatstoja nuo Klemanso. Tik rytojaus dieną pavyksta išaiškinti, jog tie du vykdo policijos prefekto užduotį. Mat, prefektas savo ruožtu užsiima ta pačia veikla! Vienas bevardis agentas (beje, jie visi bevardžiai) praneša, kad „ponia Zola, rodos, buvo lengvo elgesio mergina iš Lotynų kvartalo ir prieš vedybas turėjo santykių su vienu iš dabartinių pagrindinių majoro Esterhazio patikėtinių". Niekai, sako Vigje, bet vis tiek reikia patikrinti. Atsiranda „Ponios Zola" dosje. Kiekvieną vakarą tas aukštas pareigūnas pranešinėja savo ministrui apie bendrąją padėtį. Apskritai paėmus, dėsto jis trumpai, Paryžius ir provincija prieš Zola, išskyrus kraštutinius kairiuosius ir masonus. Apskritai paėmus, visas užsienis už Zola, išskyrus antisemitus.

Agentai civiliniais drabužiais pranešinėja apie anarchistų, socialistų, Patriotų lygos, antisemitų lygų pasiruošimus! Nuovadai pranešinėja apie kažkokį Gereną, kuris pats yra „etatinis"! Vidaus špionažas siekia dar toliau: Vigje įsako sekti ministrus, konkurentę prefektūros policiją, Vyriausiąjį štabą ir net patį Žvalgybos biurą! Ne, tai anaiptol ne sąmojingi juokai! ANT JO STALO YRA GONSO TELEGRAMŲ DIU PATI DE KLAMUI KOPIJOS PLONAME POPIERIUJE! [1] Tai didžiai svarbu. Siurte Ženeral, kaip ir Žvalgybos biuras, varo savo politiką. Patyliukais nukreiptą prieš Vyriausiąjį štabą. Nepraėjus nė penkeriems metams, Siurte Ženeral pažabos armijos Žvalgybos biurą, atseit, pasieks vieną tolesniųjų savo tikslų. Slapta kova tarp dviejų civilinių policijų, kurią sunkina juodviejų konkurencija su Žvalgybos biuru, trunka nuo pat bylos pradžios: senis Košferas, Siurte Ženeral viršininkas, dalyvavo pirmoje Dreifuso

---

[1] Valstybiniai archyvai.

apklausoje, o Lepinas, policijos prefektas, sekė 1894 metų procèsą! Niekas nepasikeitė nuo Imperijos „pono Klodo", nuo Imperijos ir Respublikos pono Mase, Kameskaso ir kitų! Kaip ir Žvalgybos biuras, policija — tai viena iš vidaus sekrecijos liaukų, kurios šiaip niekam nežinomą funkcionavimą šiek tiek nušvietė Zola procesas.

Vasario dvidešimt pirmąją, per patį vidudienį teismo salė skendėjo prieblandoje. Pakilo generalinis advokatas Van Kaselis — raudona plevenanti dėmė — ir pasakė savo kaltinamąją kalbą, kurią baigė šiais žodžiais:

— Ne, netiesa, kad koks nors karininkas būtų stengęsis paveikti teisėjų sąžinę; ne, netiesa, kad septyni karininkai būtų teisę prieš savo sąžinę. Ponai, tik patrauktieji tieson drįsta šaukti tokius begėdiškus žodžius. Jūsų nuosprendis iškels viešumon jų melą, kraštas su pasitikėjimu šito laukia, jūs juos nesvyruodami nuteisite.

Zola blankiu balsu skaito paskutinį kaltinamojo žodį. Jį nuolat pertraukinėja.

— *Visais savo pasiekimais, savo susikurtu vardu, savo veikalais, kurie padėjo išgarsinti prancūzų literatūrą pasauly, aš prisiekiu, jog Dreifusas nekaltas. Tegul viskas prasmenga skradžiai žemę, tegul visi mano veikalai žūsta, jei Dreifusas nėra nekaltas. Jis nekaltas. Atrodo, viskas prieš mane: abeji Rūmai, civilinė valdžia, karinė valdžia* (jis užmiršo teismą), *daugiatiražiniai laikraščiai, viešoji nuomonė, kurią jie užnuodijo. Ir vis tiek aš ramus. Aš laimėsiu. Galite mane čia nubausti. Bet ateis diena, kai Prancūzija man padėkos, kad padėjau išgelbėti jos garbę.*

Sulig kiekvienu Emilio Zola pakartojimu: „Aš prisiekiu, jog Dreifusas nekaltas", salė šaukdavo: „Įrodymą, įrodymą!" Kolektyviškai suklaidinta, ji užmiršo, kad reikia pradėti nuo Dreifuso kaltės įrodymų!

Kiek advokatas Labori kovėsi žiauriai, kaip sakoma cirke, tiek Zola ginamoji kalba buvo romi.

Alberas Klemanso, „L'Oror" valdytojo Perenkso gynėjas, iškilmingai pareiškė:

— Jūs teisiate mus. Jus teis Istorija.

Jo brolis Žoržas pasakė kandžiausius per visą savo karjerą žodžius. Negražus, kampuotas, smarkus, su akmens

veidu, kurį kirto garsieji vežikiški ūsai, jis, rodydamas į kryžių viršum teisėjų stalo, tarė:

— Įsiteisėjusio sprendimo neginčytinumas? Jam irgi buvo įsiteisėjęs teismo sprendimas!

Advokatai pasakė daug nuvalkiotų tiesų, parodė daug geros valios ir vienu kitu atveju kandumo. Bet tai buvo tik ceremonialas. Prisiekusieji suprato savo uždavinį, kaip kad Vyriausiojo štabo buvo iškelta: Zola arba mes.

— Jei mus išteisins,— tarė Alberas Klemanso,— gyvi iš čia neišeisim!

— Būkit ramus,— atsakė Zola,— gyvybei pavojus negresia!

Pusė aštuonių vakaro. „Įniršis auga, skamba keiksmai,— rašė Severina.— Troškiame iškvėpuotame ore, geltonoje dujinių ragelių šviesoje uniformuoti karininkai stati ant suolų grūmoja kumščiais ir laido prakeiksmus. Tokio reginio teismo salė dar nebuvo mačiusi..."

Užgauliojimus pakeičia džiaugsmo šūksniai, kai prisiekusiųjų seniūnas dusliu balsu paskelbia:

— Pagal garbę ir sąžinę, prieš dievą ir žmones prisiekusiųjų sprendimas toks: ar kaltas ponas Perenksas? Dauguma balsų — „taip". Ar kaltas ponas Zola? Dauguma balsų — „taip".

— Tegyvuoja prisiekusiųjų teismas! Tegyvuoja Armija! Myriop žydus! Myriop Zola!

Zola pažvelgia į minią, savo amžiną priešą, ir iškošia pro dantis:

— *Žmogėdros!*

Voltero posakis Kalaso byloje.

Teismas nuteisia kaltinamuosius aukščiausia bausme. Deruledas džiūgaudamas muša telegramą iš artimiausio pašto skyriaus: „Zola gavo metus, Perenksas — keturis mėnesius. Ovacijos! Neišpasakytas džiaugsmas! Tauta atsikvėpė! Tegyvuoja Prancūzija!" Anri telegrama kunigaikštienei de Maženta: „Mažieji rūmai, Liunevilis. Zola gavo maksimum. Džiaugiamės. Tegyvuoja armija!"

Aleksandrina verkdama puola Emiliui ant kaklo.

— *Koko,*— sako jis švelniai.

Daug metų jis jos nebevadino šituo meiliu vardu.

Įnirtingi minios šauksmai liejasi iš Teisingumo rūmų į Lotynų kvartalą ir priemiesčius.

Kol salė tuštėjo, rašytojas su žmona, Faskelis, advokatai, Demulenas laukė, kada angelai sargai juos išves pro šonines duris.[1] Neapykantos bangos kilo, ritosi tolyn, vėl dužo prie jų kojų. Palietęs Moriso Feje alkūnę, Zola tarė:

— *Paklausykit! Atrodo, jiems tučtuojau numes gabalą mėsos!*

V

Prancūzijos aistrų pasiskirstymo žemėlapis 1898 metų vasarį. — Intelektualai. — Gera draugija. — Represijos prieš dreifusininkus.— Kasacinis teismas.— Godfrua Kavenjakas.— Liepos 18 diena Versalyje, arba Monkeno telegramos.— Klemanso ima iniciatyvą į savo rankas.

Keistai būtų atrodęs Prancūzijos aistrų pasiskirstymo žemėlapis, sudarytas rytojaus dieną po Proceso! Bretanės klebonas, Lotaringijos pramonininkas — dreifusininkai, Barbeso bulvaro vandentiekininkas, Sent-Antuano priemiesčio raudonmedžio baldžius — antisemitai. Tai ne į plačius politinės įtakos rajonus pasidalijęs kraštas (Vakarai — balti, Pietūs — raudoni ir t. t.), o puantilizmo maniera nutaškuotas neapykantos taškučiais. Skyla šeimos. Žoržas Klemanso iššaukia į dvikovą Driumoną. Trys šūviai — nė vienas nepataiko. Pikaras pasiunčia savo sekundantus pas Anri. Antras šūvis kliudo Anri į ranką. Esterhazis provokuoja Pikarą, bet tas atsako: „Šį žmogų turi teisti jo krašto teismas; aš padaryčiau nusikaltimą, išgelbėjęs jį nuo jo.“ Naujas skandalas: Vyriausiasis štabas su Buadefru priešakyje iškilmingai nutraukia pas Esterhazį!

Severina išvadina Rošforą bailiu, juokdariu, nevidonu, įdaviku, chamu ir senu barškalu! Galantiškasis Rošforas nelieka skolingas: jam Severina — paklotė (Briuano žargonu: kekšė), Motina ašaringoji, Pinigų indas, Motina kišianekratė, Boba su pautais!

---

[1] Jie gavo vežti Zola aplink visą Paryžių ir pristatė jį į namus per Venseną!

Gerasis Fagiusas siuntinėja Emiliui Zola šimtus kupletų:

Nana tą vakarą vėlai bordely
Įsitempė į lovą Van Kaselį.
Ir kas, jūs manote, iš to išėjo?
— ? — Ne! Nana už viską sumokėjo!

Mirgėte mirga reklamos: „Kaip advokatas Labori galėjo išlaikyti penkiolika tokių sunkių Zola bylos posėdžių? Atsakymas paprastas: garbusis gynėjas geria tik „Diubone aperityvą". Tas faktas, jog kai kurie plakatai užsipuola Zola (nors „reklamos" įstatymas draudžia užgauti ką nors asmeniškai), daug pasako:

PAVEIKSLINĖ MORALĖ

Zola jau pasmerkė pasaulis visas,
Statinėj tupi jis susmirdęs ir sudvisęs.
Jūs matot senį, purviną be galo,
Išprausti jį tik KONGO muilas gali.

A. Brezine — parfumerininkui Vesje.

O gatvė traukia:

Padainuosiu aš jums tra-lia-lia!
Dainelę linksmai tra-lia-lia!
Kokiai šutvei priklausė Zola...
Tra-lia-lia, tra-lia-lia, tra-lia-lia,
Sukčių šutvei priklausė Zola...

Tuo metu, kai Prancūzijoje plinta paveikslai: Zola, tasai Muketė, nešvankus bulvarinis rašeiva, vaikščiojantis muzikantas, rylininkas, povas, auksavežys, Vokietijoje pardavinėjamas „Zola rašalas" su pagražintu rašytojo atvaizdu. Užsienis idealizuoja civilį riterį, Dovydą, kuris pargriovė Galijotą.

Belgas Meterlinkas primena Sijeso žodžius: „Prancūzai nori būti laisvi, bet nemoka būti teisingi." Ir Verharnas atsiliepia: „Šitoje nuo šiol istorinėje Dreifuso byloje visa Europa gynė Prancūzijos protą nuo pačios Prancūzijos..." Tolstojus rašo: „Jo poelgyje esama kilnios ir gražios idėjos — kovoti su šovinizmu ir antisemitizmu." Bjernsternė Bjernsonas, „norvegų Hugo", parašo Emiliui Zola: „Kaip

aš norėčiau būti jūsų vietoje, kad galėčiau šitokiu būdu pasitarnauti tėvynei ir žmonijai..." Amerikietis Markas Tvenas pažymi: „Iš bažnytinių ir karo teismų, kuriuos sudaro šiuolaikiniai bailiai, veidmainiai ir pagyrūnai, kasmet gali išeiti po milijoną ir daugiau į juos panašių. Bet reikia penkių šimtmečių vienai Žanai d'Ark arba vienam Zola atsirasti!" *(Sic.)* Kaip jau atkreipė dėmesį Siurte Ženeral viršininkas, pasaulio viešoji nuomonė — Zola ir Dreifuso pusėje. Nacionalizmo fatalumas yra tas, kad iš padarytų klaidų jis ne pasimoko, o grimzta į jas vis giliau ir giliau. Visas pasaulis už Dreifusą? „Tik ne Prancūzija!"

O *jaunimas?* Kondorse licėjuje šimtai moksleivių, besirengiančių stoti į aukštąsias mokyklas, ypač „politechna", suorganizuoja eitynes: „Nušvilpt Zola". Vienam berniukui nuo to reginio suspaudžia širdį. Jis buvo girdėjęs Zola skaitant Trokadero rūmuose dar niekur nespausdintus „Lurdo" puslapius. Tai Lui Farigulis, kuris pasivadins Žiuliu Romenu.[1] Bet perpildytame Sorbonos amfiteatre pusiaugavėny profesorių ir kritiką Briunetjerą studentai apiberia konfeti lietumi, šaukdami: „Tegyvuoja Zola!"

Spaudoje galima perskaityti: „Zola — prakiuręs vynmaišis, išspausta citrina, kurią kiekvienas prancūzas nuo šiol turi teisę mindžioti bato kulnu." Zola „šiukšlių verteiva, nelabas auksavežys, bulvarinis rašeiva, kuris savo plunksna, aštria kaip žmogžudžio peilis, smeigia motinai tėvynei į pat širdį; kuris nešvariomis rankomis skaldo antausius visai armijai..." Baresas džiūgauja: „Aš neįstengsiu aprašyti to sūkurio, brolybės, džiaugsmo, kuris pagavo publiką tos dienos vakarą." Antrojo proceso metu jis dar išdrąsės: „Tik pervėrę jam pilvą, suduosime smūgį aršiems jo šalininkams. Tad pirmyn, ši menka kliūtis neprivalo sunkinti mano tėvynės likimo!" Pareiškimas juo rimtesnis, kad Baresas žmogiškai vertina šią „menką kliūtį". Jis baisiai kankinasi. Paaukoja draugystę dėl savo įsitikinimų. Pasak grafo de Leso žodžių, kuriuos cituoja puikus eseistas Pjeras de Buadefras, generolo de Buadefro anūkas, Baresas rytojaus dieną po 1914 metų karo paskelbimo pripažinęs Drei-

[1] Žiulis Romenas paminėjo tai savo kalboje „Zola ir jo pavyzdys", pasakytoje Medane 1935 m. spalio 1 d.

fuso nekaltumą. Žiuljenas Kenas irgi pažymi, jog į savo amžiaus galą rašytojas, atrodo, grįžo prie savo ankstesnių pažiūrų, ir tai sutaikė „Be šaknų“ ir „Įkvėptosios kalvos“ gerbėjus su jo atminimu. „La Patri“ įsideda: „Mūsų miesto garnizono puskarininkiai nutarė apvalyti savo bibliotekas nuo Zola knygų ir sudeginti visus jo veikalus.“ Kvepia būsimuoju nacizmu.

Socialistai suskilo. Vasario dvidešimt šeštąją „Visuotinė darbo konfederacija“ (VDK) išleidžia lapelį: „Mums, darbo žmonėms, amžinai eksploatuojamiems, nėra ko rinktis tarp žydų ir krikščionių...“, tuo suversdama į vieną krūvą jėzuitus ir izraelitus. Patys pirmieji dreifusininkai tebesvyruoja. Taip, bei atskiros asmenybės, kaip Ž. Ru, Lanževenas, Šarlis Riše, Viktoras Beraras, Liusjenas Eras, Giustavas Lansonas, Durkheimas, Šarlis Židas, Šarlis Ristas, Psikari, Polis Bonkuras, pastorius Mono, žymi idealistinę universiteto poziciją. Susikuria Profesorių respublika. Prie jų prisideda anarchistas Sebastjenas Foras: „Dreifusas, kaip kapitonas, yra mano priešas, ir aš su juo kovojau. Bet kaip auka absurdiškos nacionalinės neapykantos, kurios liudytojai mes esame, jis man pasidaro simpatingas, ir aš vardan humaniškumo stoju jo ginti.“ Bręsta lyg ir kokia organizacija. Procesui dar nepasibaigus, „L'Oror“ išspausdina: „Mes, žemiau pasirašiusieji, protestuodami prieš juridinių normų pažeidimą 1894 metų procese ir prieš paslaptis, kuriomis buvo apsupta Esterhazio byla, reikalaujame persvarstyti Dreifuso bylą.“ Į patronažinį komitetą, be Zola, įeina Severina, Žoržas Klemanso, Mirbo, Artiuras Rankas, Meterlinkas, Verharnas, Polis Aleksisas, Polis Foras, Sen-Žoržas de Buelje, Anatolis Fransas, Žanas Ažalberas, Šarlis Pegi, Šarlis Lui Filipas, Aristidas Brianas, Žiulis Renaras, Klodas Mone, Polis Sinjakas, Andre Židas, Leonas Bliumas, Žoržas Kurtelinas, Džeimsas Ensoras ir kiti.

„La Libr Parol“ — maždaug po dešimties mėnesių — išspausdina Bylos persvarstymo priešininkų sąrašą: Driumonas, Rošforas, Artiuras Mejeris, Morisas Baresas, Šarlis Morasas, Veiganas; generolai Mersje, de Bire, de Dionas, de Bremonas d'Arsas; grafai ir kunigaikščiai de Larošfuko, kunigaikštienė d'Juzes, princas ir princesė de Brolji, grafas de Noai ir kiti; Polis Deruledas, Alberas de Menas, Fransua

Kope, Pjeras Luisas, Žanas Lorenas, Vili, Žip, Polis Valeri ir Polis Leoto. Iš šitų sąrašų nesunku nustatyti grupuotes: paryžiečiai, rojalistai, akademikai ir Fobur Sen-Žermeno aristokratai — antidreifusininkai sunkiai atsveria Bylos persvarstymo šalininkus, kuriuos sudaro provincialai, respublikonai, universiteto atstovai ir plebėjai. Klemanso triuškina Rošforą, Anatolis Fransas atstoja Baresą, Pegi — Morasą, Šarlis Lui Filipas — Leoto, ir Židas — Polį Valeri. Malarme negali atsigėrėti, kad „iš tokio šlovingo kūrybinio darbo, kuris kitą būtų išsekinęs ar užmigdęs ant laurų, šis žmogus dar sugebėjo išeiti atsinaujinęs, pilnavertis, toks didvyriškas". Ir Žiulis Renaras įsirašo į savo dienoraštį: „Zola nuteistas... O aš pareiškiu, kad esu pasibiaurėjęs iki pat širdies gelmių... Iš pašaukimo ironistas, aš tučtuojau darausi rimtas ir noriu spiauti į veidą mūsų senam nacionaliniam pajacui ponui Anri Rošforui. Veiklos profesorius Morisas Baresas — tas pats Rošforas, tik jame daugiau literatūros ir mažiau aplombo... Man gėda būti Melino valdiniu. Aš prisiekiu, jog Zola nekaltas... Aš išteisinu Zola!"

Rytojaus dieną po nuosprendžio deputatai socialistai pateikė generolui Bijo paklausimą dėl Vyriausiojo štabo karininkų laikysenos proceso metu. Aišku, kad socialistai, anarchistai, antimilitaristai nutarė pasinaudoti nepaprastai puikia proga patraukti teisingumo mylėtojus prie tam tikrų, labiau apibrėžtų politinių tikslų. Prasideda antroji Dreifuso byla — kova dėl valdžios. Melinas rūgščiu veidu, nuobodžiaujančiu žvilgsniu (jam iki gyvo kaulo įgriso ministro postas), užsileidęs nežinia kokiam karnavalui baltas vatines žandenas, kurios karo abipus trikampio smakro, savo šalininkų išvestas iš kantrybės, mėgina vėl paimti iniciatyvą į rankas:

— Jiems (antidreifusininkams) bus taikomi įstatymai visu griežtumu. Jei turimų ginklų nepakaks, mes paprašysim naujų!

Jis patenkintas balsavimo rezultatais: 420 „už" ir 40 „prieš". Politechnikos mokyklos profesorius Grimo atleidžiamas iš pareigų. Vėl iškeliamos pono Vigje sudarytos dosje. Vietoj advokato Leblua, VII rajono mero pavaduotojo, paskiriamas Bartu. Reikalaujama atimti iš Emilio

Zola Garbės legiono ordiną. Dreifusizmu įtariami valdininkai pašalinami iš darbo. Prasideda „raganų medžioklė“.

Įstatymas draudžia už tą patį nusikaltimą antrukart traukti tieson išteisintą kaltinamąjį, net jeigu jis vėliau ir prisipažįsta. Esterhazis viešai pareiškia, kad jis — bordero autorius. Antidreifusininkai tučtuojau nuo jo nusigręžia ir apšaukia savo protežė, kurį sveikino ir bučiavo, provokatorium, tarnaujančiu žydams, papirktu Sindikato, kad prisiimtų kaltę už Dreifusą! Princas Orleanietis gailisi paspaudęs jam ranką ir stengiasi nuneigti tą faktą. [1]

Juridinėje plotmėje advokatas Mornaras gina Emilio Zola kasacinį skundą kasaciniame teisme; ieškininis skundas turėjo būti paduotas ne karo ministro, o apšmeižto karo lauko teismo. Balandžio antrąją sprendimas panaikinamas. Ir Mano, kasacinio teismo narys, kad ir apgailestaudamas nevykusį ir kraštutinišką Zola pasakymą *pagal gautą įsakymą,* pareiškia:

— Nejaugi visas garbingai ir dorai nugyventas gyvenimas negali apsaugoti pačių oriausių žmonių nuo tokių gėdingų vertinimų?

Kad ir kaip buvo dergiami teisėjai, kad ir kaip Melinas peikė Mano, reikėjo viską pradėti iš naujo!

Tad karo lauko teismo karininkai nusprendžia patys paduoti skundą ant rašytojo. Užuot pasinaudoję proga pašalinti skaudulį, jie dar labiau susiaurina kaltinimo platformą. Paima tik tris eilutes iš „Aš kaltinu“ ir iškelia rašytojui bylą Senos ir Uazės prisiekusiųjų teisme. Gegužės dvidešimt trečiąją prasideda antras Zola procesas Versalyje. Advokatas Labori paduoda pareiškimą dėl ieškinio neteismingumo. Zola gyvena Paryžiuje. Straipsnis išspausdintas Paryžiuje. Kuo čia dėtas Versalis? Pareiškimas atmetamas. Advokatas vėl paduoda kasacinį skundą. Bylos nagrinėjimas atidedamas.

Gegužėje įvyksta rinkimai. Atstovų rūmai sukairėja. Dreifusininkai persveria, ir žiaurus vyriausybės spaudimas atlėgsta, prieš pakeisdamas kryptį. Ministrų tarybos pirmi-

[1] Veltui. Tai matė ir pranešė dešimt žurnalistų ar to įvykio liudininkų.

ninku išrenkamas Anri Brisonas, Bylos persvarstymo šalininkas.

Naujas karo ministras Godfrua Kavenjakas, kilęs iš respublikonų, kurie buvo tiek pat žiaurūs sukilusiai tautai, kiek ir princams (jo tėvas Lui Ežėnas Kavenjakas buvo 1848 metų birželio sukilimo kruvinasis malšintojas, o senelis Godfrua Kavenjakas — Konvento narys, balsavęs už mirties bausmę Liudvikui XVI), ima bylą į savo rankas.

Liepos septintąją, atsakydamas Atstovų rūmuose į paklausimą, Kavenjakas pareiškia esąs įsitikinęs Dreifuso kaltumu ir išvardina „įkalčius", ištrauktus iš dosje, kurią dar kartą pertvarkė pulkininkas Anri: garsųjį dokumentą apie „tą šunsnukį de D." ir Dreifuso „prisipažinimus", surinktus Le Bren-Reno.[1] Atstovų rūmai nutaria viešai paskelbti Kavenjako kalbą. Slapta dosje paplinta po visas Prancūzijos merijas!

Byla vėl virsta kažkokiu drumstu verpetu. Dabar teisėjas Bertiuliusas turi įrodymą, kad vienas iš pulkininko Anri pateiktų suklastotų dokumentų yra Makarailos darbas. Jis praneša Respublikos prokurorui Fejole, kad nori pasirašyti orderius suimti Esterhaziui ir prostitutei Peji. Antidreifusininkas Fejole pasipriešina. Kai teisingumo ministras, gerokai padelsęs, duoda Bertiuliusui leidimą padaryti kratą pas Esterhazį, Fejole paveda teisėjui Alberui Fabrui Pikaro bylą. Akis už akį.

Darydamas kratą pas Makarailą, Bertiuliusas randa Esterhazio kepę ir išverčia pamušalą. Per kokį milimetrą. Po kartonu randa „dokumentą išvaduotoją", kuriuo Esterhazis grasino Feliksui Forui,— paslaptingąjį dokumentą, tariamai pavogtą iš karo ministerijos ir įteiktą Esterhaziui „vienos damos su šydu". Tai paskutinis jo koziris. Tą akimirką pasirodo pats Esterházis. Bertiuliusas jį suima už

[1] Iki šiol šis epizodas lieka neaiškus. Le Bren-Reno *oficialiai* nebūvo paneigęs savo pareiškimo, jog Dreifusas savo degradavimo dieną jam viską prisipažinęs. Bet: 1) Šis ginčytinas liudijimas yra vienintelis. 2) Liudytojai yra pareiškę, kad Le Bren-Reno privačiuose pokalbiuose atsiėmęs savo žodžius. 3) Per Zola procesą Forcinetis, Šerš-Midi kalėjimo viršininkas, viešai yra pasakęs Le Bren-Reno: „Nepraėjo nė pusės metų, pone, kai jūs man sakėt, jog Dreifusas niekada jums niekuo neprisipažinęs. Jei po to tvirtinot priešingai, vadinas, jūs — melagis." Le Bren-Reno nieko jam neatsakęs. (Proceso stenograma.)

falsifikacijas ir už falsifikacijų panaudojimą. Majoras sugniūžta:

— Aš netylėsiu. Aš pasakysiu viską, viską, viską!

Vidurnaktį prostitutę Peji nugabena į Sen-Lazaro kalėjimą, o Esterhazį — į Sante. Tardytojas Fabras nesusilaiko ir pasodina ten pat Pikarą! Dantis už dantį!

Šitokioje atmosferoje turi prasidėti liepos aštuonioliktąją Versalyje antrasis Zola procesas.

Zola su Labori, papusryčiavę pas Žoržą Šarpantje, sėda į leidėjo automobilį, kurį vairuoja Faskelis. Automobilis nurieda. Zola patinka greitai važiuoti. Bet nuo Virofle reikia sulėtinti greitį: blerbiančią mašiną apsupa policininkai ant dviračių.

Teisingumo rūmuose jų laukia vyriškis su katiliuku. Tai Monkenas, municipalinės policijos viršininkas. Mums pasisekė kaip reta, galėsime sekti proceso eigą minutę po minutės ir už tai turime būti dėkingi tai pačiai budriai policijos akiai.[1]

11 val. 15 min. Monkenas telegrafuoja: „Ponas Zola ir Demulenas atvyko vienuoliktą valandą... Jokių incidentų, jokių šauksmų. Ėmiausi visų pono prefekto patvirtintų priemonių. Apie rūmus sutelkta maždaug trys šimtai vyrų."

„*1 val. 40 min.* Posėdis prasidėjo dvyliktą. Prieš prisiekusiųjų patikrinimą advokatas paduoda pareiškimą dėl ieškinio neteisingumo. Teismas atmeta šį pareiškimą. Tada Labori tučtuojau paduoda pareiškimą, kuriuo siekia nustatyti ryšį tarp Dreifuso ir Zola bylų... Lauke žmonių mažai, salė perpildyta, bet visur ramu."

Monkenas skubiai grįžta į salę. Jo valdiniai seka anarchistus, nes iš Siurte Ženeral policijai pranešta, jog jie ketina išprovokuoti incidentus.

„*2 val. 20 min.* Teismas išėjo pasitarti dėl advokato Labori pareiškimo. Jis atmetamas. Tučtuojau advokatas Labori paduoda pareiškimą, kad dėl šio teismo nutarimo ginčai atidėtini iki kasacinio teismo nutarimo. Generalinis prokuroras atmeta šį pareiškimą, ir teismas vėl išeina pasitarti."

„*2 val. 35 min.* Tą momentą, kai teismas ėjo pasitarti,

[1] Valstybiniai archyvai.

pilnoje salėje įvyko audringas incidentas tarp ponų Deruledo, Jubaro ir Renako. Pirmieji du išvadino Renaką parsidavėliu ir keliskart suriko: „Lauk iš Prancūzijos!“ (...) Ponas Zola pasirašė kasacinį skundą.“

Velniškai karšta! Policijos viršininkas šluostosi kaktą. Ką? Kaip? Penktoji telegrama:

„*2 val. 37 min.* Aš apsirikau informuodamas, kad incidentas įvyko tarp Deruledo ir Renako. Susikirto Deruledas su Jubaru. Eina kalbos, kad bus siunčiami sekundantai.“

Tuo tarpu vėl pradedamas teismo posėdis, ir pirmininkaujantysis nutaria, kad kasacinis skundas neduoda pagrindo sustabdyti bylos nagrinėjimo.

— Pats laikas,— sako Klemanso.

Zola ir jo gynėjai palieka salę.

Didelis sąmyšis tarp policininkų.

„*2 val. 45 min.* Teismui padarius nutartį, kad nėra pagrindo sustabdyti bylos nagrinėjimą, ponai Zola, Klemanso ir Labori paliko teismo salę. Imuosi priemonių jų išvažiavimui užtikrinti.“

O tai užvis sunkiausia! Paryžiaus policijos prefektas, natūralus pono Vigje konkurentas, juo nekantriau laukia šeštosios telegramos iš savo ištikimo valdinio, nes vidaus reikalų ministras nerimauja. Gerai sekti Zola. Svarbiausia — jokių incidentų, jokių incidentų!

„*3 val. 20 min.* Zola su advokatu Labori išėjo iš teismo 3 val. 10 min. Jie išvažiavo automobiliu į Vokresoną. Apsauga užtikrinta iki Pikardijos pakrantės. Minia šėlsta; labai sunku palaikyti tvarką, bet viskas praėjo gerai.“

Monkenas pasitaiso kaklaraiščio mazgą. Penki anarchistai iš Belvilio ir priemiesčių neleistinai elgėsi. Jų vadeiva Žanas Batistas Brusulu, trisdešimt penkerių metų amžiaus, pasakė policininkams: „Jūs — mėšlas.“ Žanas Lazi, dvidešimties metų, gyvenantis Belvilio gatvėje, šaukė: „Mirtis faraonams!“ su dar didesniu įsitikinimu, negu kad Deruledo draugai rėkė Emiliui Zola: „Nešdinkis į Veneciją, itale! Lauk iš Prancūzijos!“ Smagus kontrastas tarp piktų nacionalistų demonstrantų veidų ir akademinio keiksmų taisyklingumo! Automobilis jau, tur būt, pasiekė Bulonės miško aveniu. Policijos prefektas trinasi rankas ir prašo sujungiamas su ministru telefonu (ebonitas, varis, sienos len-

telė, akustinis ruporas ir traškesys). „Su Zola viskas tvarkoj! Paspruko."

— Brangusis prefekte, pasveikinkit nuo manęs tvarkos saugotojus,— pasakė ministras.

Pas Šarpantje Emilis Zola randa brolius Klemanso, Labori, graverį Demuleną ir dar keletą bičiulių. Kyla labai aršus ginčas:

— Zola, mes esame išsėmę visus procedūros galimumus. Jus netrukus suims. Reikia bėgti iš Prancūzijos.

— *O man nusispiaut! Aš viską paaukojau — darbą, dvasios ramybę, taigi galiu atiduoti ir tą savo laisvės truputį. Geriau kalėjimas, negu bėgimas. Aš nebėgsiu!*

— Reikia,— sako Žoržas Klemanso. — Taktiniais sumetimais. Aš realistas.

— O, gerai žinau!

— Reikia, kad mes turėtumėm galimybę atnaujinti procesą pačių pasirinktu momentu. Kalėjime jūs neparašysit kito „Aš kaltinu!"

Labori, reimsietis, šampanietis, kartu idealistas ir realistas, paaiškina:

— Ponas Zola, dėl šios bylos nereikia susidaryti galutinės nuomonės, kol neprasidės Dreifuso bylos persvarstymas. Jei pasiliksit, tai teismo nutarimas jums bus praneštas asmeniškai. Ir antrą kartą nebegalėsit išsisukti. Tai paskutinis šansas. Teisminė procedūra...

— *Teisminė procedūra*,— pakartoja Zola, staiga pajutęs nuovargį.

Tarp tremties ir kalėjimo jis nebežino, katrą rinktis. Pagaliau nusileidžia, draugų vienbalsiai prašomas:

— *Demulenai, jūs nuvažiuosit pas mano žmoną?*

Vakare pasirodė ponia Zola su kelioniniu Emilio neseseru. Lagamino imti nedrįso, bijojo atkreipti policijos dėmesį. Zola buvo niūrus.

Liepos aštuonioliktoji išliks mano gyvenime kaip baisi data, kada aš netekau visko. Liepos aštuonioliktąją taktiniais sumetimais, įkalbėtas ginklo draugų, kurie kartu su manimi kovojo už Prancūzijos garbę, aš turėjau palikti viską, ką mylėjau, viską, prie ko buvo pripratę mano širdis ir protas...

Laikui bėgant, tarp abiejų šeimų nusistovėjo nuovargio padiktuota taika. Kartą ar du per mėnesį, ketvirtadieniais, Emilis su Aleksandrina eidavo pasivaikščioti į Tiuilri, pasiėmę vaikus. Žiūrėdama į laigančius Žaką ir Denizą, ji kartais užmiršdavo, kad vaikai — ne jos. Ir jie mažiau bebijojo Ponios. Suvokė, kad prie jos nereikia kalbėti apie mamą, tik tiek. Ponia visada apdalydavo juos dovanėlėmis.

Žana vasarojo Vernejyje prie Senos, ir Emilis dviračiu važiuodavo jos aplankyti. Net per didžiausius karščius jis ištrūkdavo iš Medano tuoj po pusryčių ir, šypsodamas, uždusęs, atsirasdavo Bazenkuro gatvėje prie sunkių vartų, už kurių buvo didžiulis, gėlėse skendintis sodas. Ir šitos ramybės jam teks atsisakyti, sulaukus penkiasdešimt aštuonerių metų. Ką gi! Hugo...

Tą dieną Vernejyje viešpatauja neregėtas sujudimas. Žurnalistai seka Žaną Rozero. Vakare klinkteli varpelis. Baisiausiai sunerimusi, aukštoji Žana pribėga prie durų. Demulenas atneša laiškutį nuo Zola, kurį tas brūkštelėjo pas Šarpantje:

Paryžius, pirmadienio vakaras,

Brangioji žmona, byla taip pakrypo, jog aš turiu šįvakar išvažiuoti į Angliją...

Žanai akyse pasidaro tamsu.

— Kur jis važiuoja?

— Į Londoną. Aš išvažiuoju pas jį rytoj. Parašykit...

Devintą valandą vakaro Zola palieka Paryžių, pasiėmęs tik dantų šepetuką, rašalinę, Žoržo Šarpantje išmokėtą avansą ir žmonos piniginę. Pačiame liepos mėnesio grožyje Šiaurės stotis atrodo rūškanai. Zola nepietavęs. Žiūri į bėgantį atgal pro telegrafo stulpus peizažą. Vieną mirksnį sušnabžda: *Penpenai, mano vargšeli Penpenai*. Tai jo šuo.

Kale — rūškanas uostas. Laivų apšviesta jūra — austrių spalvos. Perbalusi iš pykčio. Dingsta paskutiniai Prancūzijos žiburiai, ir Zola akys pasrūva ašaromis. Druska ir jodu atsiduodančioje tamsoje jis daužo kumščiu į relingą.

Švintant atvyksta į Viktorijos stotį ir šoka į fiakrą, šūktelėjęs: *Grouvnerio viešbutis!* Vežėjas kaip ir nustemba. Keleivis pakartoja. Fiakras pajuda ir sustoja už keleto

žingsnių priešais viešbutį, Žoržo Klemanso jam rekomenduotą. Zola kišenėje — Žoržo Klemanso lydraštis:

„Ponui admirolui Maksui, Naitsbridžas, Londonas. Paryžius, 1898 m. liepos 19 d.

Brangus bičiuli, šio laiško įteikėjas — Emilis Zola. Nėra reikalo daugiau ką man bepridurti. Širdingai jūsų.“ Neatrodo, kad Zola būtų pasinaudojęs šia rekomendacija. Tuo metu, kai viešbutyje jis įsiregistruoja neužmaskuotu slapyvardžiu „Ponas Paskalis“, „L'Oror“ išspausdina jo vardu straipsnį, kurio jis niekados nerašė: „Spalyje aš stosiu prieš savo teisėjus.“

Klemanso saviškai tęsia kovą!

VI

Ponas Paskalis. — Poema „Vaisingumas". — Anri nusižudymas 1898 metų rugpiūčio 31 dieną. — Kavenjakas, Žoresas ir „Įkalčiai". — Legenda apie „patriotinę klastotę". — Generolų agonija.— Rūkas ir maudulys. — „Gyvulių draugas". — Esterhazio prisipažinimas. — Pamokoma vieno Respublikos prezidento mirtis. — Bėglių sugrįžimas.

Zola tremties dienų nuotraukos jaudinamai juokingos. Tą juokingumą mes labiau pagauname, negu Zola bendraamžiai, ir jį dar padidina tas faktas, kad nuo devynioliktojo amžiaus antrosios pusės turime apie herojus baisingai daug fotografinių dokumentų, kurie tiesiog neleidžia laikui natūraliai jų pagražinti. Ponas Dageras[1] viską pakeitė. Istorinis idealizavimas kur kas lengvesnis turint tik retus liudijimus, ir tuos pačius menininkų jau padailintus! Taigi tose nepaneigiamose nuotraukose matome Zola, negrabų bėglį, gyvą išreklamuotą beprotiškame laikraštiniame romane.

Tik atvykęs į Angliją, Zola parašo savo vertėjui Ernestui Vizeteliui:

Niekam nesakykit, o svarbiausia — neišduokit jokiam laikraščiui, kad aš Londone. Ir būkite malonus — atvažiuokit pas mane rytoj, trečiadienį, vienuoliktą valandą, į

[1] Pirmykštis fotografavimo būdas, pasiūlytas prancūzo Ž. Dagero, vadinamoji dagerotipija. *(Vert. past.)*

„Grouvnerio" viešbutį. Klauskite pono Paskalio. Ir svarbiausia — niekam nieko, nes reikalas labai rimtas.

O kol kas Zola įsiutęs vaikštinėja po Sent Džeimso parką. Angliškai nemoka. Neturi baltinių. Įeina į baltinių parduotuvę netoli Bakingemo rūmų. Su pilka skrybėle, stora laikrodžio grandine ant pilvo ir Garbės legiono rozete atlape, Zola gestais rodo pardavėjui į riešus ir kojas, o tas nė nenori suprasti, kad klientui reikia manketų ir kojinių! Gal anglas tyčia taip daro — jam pikta, jog kažkas nemoka jo kalbos, arba jis visiškai bukas, bet, šiaip ar taip, gestais juodu nesusikalba, ir Zola sunkia širdimi grįžta į viešbutį.

Pagaliau ateina Vizetelis. Jis irgi „pats tas" konspiratoriaus vaidmeniui: su kanotje ant galvos, su ūsais ir apgamu panašus į karalienės muškietininką, persirengusį jachtų varžyboms Temzėje! Hole du kažkokie neaiškūs subjektai jį stebi. Jis irgi juos stebi. Būdamas toks pat trumparegis, kaip Zola! Prancūzai! Na ir įtarumas! O paskui... visi atsiranda „pono Paskalio" kambaryje. Tai buvo Demulenas ir Bernaras Lazaras!

Kambarį pačioje pastogėje supa balkonas, ir į galvą lenda mintys apie kalėjimo grotas. Vizetelis paduoda romanistui Klemanso straipsnį. Zola pratrūksta:

— *Ar ilgai dar jis iš manęs tyčiosis, spausdindamas idiotiškus straipsnius su mano parašu! Visų pirma, tai niekų tauzijimas!*

Romanistas visada šėldavo, jei kas prikišdavo nagus prie jo tekstų. Bet šį kartą jis tiesiog neranda žodžių! Juo labiau kad smogė Klemanso. Juodu vienmečiai (Zola metais vyresnis), pasižįsta jau keturiasdešimt metų ir negali kits kito negerbti. Juodu visiškai skirtingi žmonės. Tik aplinkybėms susidėjus, abu atsidūrė viename lageryje kartu su Anatoliu Fransu, kuris su jais tiek pat mažai teturi bendro, kiek Zola su Klemanso tarpusavy! Zola nekenčia kovingosios politikos; jis tiki teisybę ir teisingumą; jo pesimizmas pamuštas labai tvirtu optimizmu. O Klemanso — politinis galvijas, tiki tik veiksmą, ir jo pesimizmas — besąlyginis.

— *Šit dėl ko jam prireikė mane išjoti!* — širsta Zola.

Iš tiesų tremtis prasidėjo nekaip!

Tuo metu Paryžiuje policijos prefektas išsikviečia Monkeną, Zola apsaugos viršininką Versalio proceso metu.

— Sveikinu! Kur Zola?

— Bet, ponas prefekte...

— Jūs jį paleidot!

— Betgi įsakymas, ponas prefekte...

— O kur iniciatyva? Maža, kad Zola dingo, jūs pats jam padėjot! Tai jau nebe apsauga, o miklus nuslėpimas. Kur liepsite jo ieškoti?

Naujas farsas: visi policininkai, kiek tik jų yra Prancūzijoje — profesionalai ar laisvanoriai,— ieško Zola! Siurte Ženeral viršininkas Vigje pats imasi to reikalo, žinoma, nepraleidęs progos pareikšti, jog šitoks prefektūros lepšiškumas nieko neturėtų stebinti! Duoti nurodymai stotims, pasienio sargyboms, uostams, agentams užsienyje. Sekami advokatai, ponia Zola, Žana Rozero, draugai. Juodajame kabinete perliustruojami laiškai. Visos telegramos, adresuotos pagrindiniams veikėjams, vėl nukopijuojamos ir siunčiamos į Sose gatvę, kur auga jų šūsnys. „Ar nematei Zola?" pasidaro pertaru.

Jis išvažiavęs dviračiu. Jis — Paryžiaus priemiesčiuose. Nusiskutęs barzdą. Apsikasęs Vernejyje. Jį matę Rugsėjo ketvirtosios gatvėje. Pažinę Ženevoje liepos devynioliktąją. Spa miestely — liepos dvidešimt antrąją. Antverpene — dvidešimt ketvirtąją. Taip pat Leipcige. Gaila, tą pačią dieną jis atsidūrė Hagoje! Jį matę Hamburge, Bergene. Trondhjeme. Liucernoje. Tai ištrauka iš intermedijų bufonados, kurios scenarijus būtų galėjęs įkvėpti ankstyvąjį Čarlį Čapliną ar dabartinius brolius Žakus, o kartu klouniška repriza, viena iš tų, kur rodomos miesto soduose ir balaganuose, sukurta Esterhazio ir jo slaptų draugužių iš Vyriausiojo štabo.

Ponas Vigje neatlyžta. Visi pranešimai prieštaringi. Dar viena perimta telegrama, siųsta žurnalisto Loreco „La Pres" laikraščiui: „Aptikau Zola Londone; atvyko liepos 19, apsistojo „Grouvnerio" viešbutyje su ponu Deru: pats įsiregistravo Paskalio pavarde, pažinau braižą, gyveno 164 kambary, persikėlė į 138..."

— Pamatysit, Zola bus suradę reporteriai! Patikrinti šį pėdsaką!

Tačiau...

Tačiau būtų užtekę sučiupti šį Labori laišką, kurį Zola perskaitė keliskart ir pieštuku pasižymėjo paraštėse ženkliukus: „Brangusis ponas Bošanai... Čia jau pradeda vertinti jūsų iškrėstą pokštą. Dabar apie reikalą. Nuodugniai apsvarsčius, padėtis tokia. Atrodo, *jog prancūzų agentai tikrai neturi teisės* (Zola pasibraukta) *veikti svetimoje teritorijoje,* o užsienio agentai atsisakys *veikti. Todėl mes manom, kad jūsų nelies. Bet kadangi faktiškai galėtų mėginti jus paliesti* (...), jūs būtinai turite išsisukti *nuo paieškos. Dabar, kai jūs ėmėtės visų būtinų atsargumo priemonių, vienintelį pavojų jums galėtų užtraukti laiškai ar jus lankantys asmenys.* Ypač ponią Bošan (Labori, irgi naivus, buvo parašęs „ponia Zola“ ir užbraukęs. O pavardė įskaitoma ir be padidinamojo stiklo!), reikia manyti, seka.“ Pasirašyta: „Ponas Pakenas“.

Pokštas kaip reikiant ir tolygus seklių apjakimui: kad ir seka kits kitą, smaigsto akimis amžininkus, bet, pasirodo, tuščiai.

Kai Zola išdrįsta nusileisti į holą, visi spokso į jį. Jo drovumas dar padidėja. „Ponas Bošanas“ išsikrausto ir pasislepia „Jorko“ viešbutyje. Neilgam. „Žemės“ autorių ima gaudyte gaudyti aktoriukės, kliedinčios, kaip patekti į „Foli Beržer“,— jos jį palaikė kafešantano direktorium! Su skėčiu po pažastim Zola sprunka iš ten.

Vizetelis įkurdina tremtinį pas savo bičiulį advokatą misterį F. V. Veremą Londono priemiesty, Vimbldone. Viskas nauja tam kabinetiniam žmogui, niekad ilgai negyvenusiam užsienyje. Londonas jam nepatinka. *Trūksta Luvro! Kodėl namai tokie žemi, biaurūs, vienodi?* Jis nepakenčia angliškų marškinių, *nepadorūs.*

Įprastõs aplinkos netekusio svetimšalio įniršis prasiveržia ta neapykanta angliškiems marškiniams!

Emilį Bošaną vėl pažino, ir jis turi bėgti į Peno kaimą Outlends Čeze, kur prieš pusę amžiaus po keturiasdešimt aštuntųjų metų revoliucijos buvo radęs prieglobstį Liudvikas Pilypas. Čia jis pasidaro Ričardu Rodžersu. Vietovė jam patinka: mopasaniška Temzė, ūksmingi keliai, dirbtinė grota ir Jorko kunigaikštienės keistos šunų kapinės. Tik-

ras Žuanvil-le-Ponas medaus mėnesiui, *honeymoon*. Randa truputėlį ramybės. Laikinos, žinoma. Kažkoks paslaptingas lankytojas sakosi noręs pasimatyti su Zola, turįs jam didžiai svarbų laišką. Noręs įduoti jam pačiam! Provokatorius? Vizetelis atkakliai ginasi: tokio Zola čia nėra. Bet kiek tai gali trukti! Pagaliau viskas išaiškėja. Laiškas iš Labori, jame kalbama apie šmeižiką Ernestą Žiude.

Tai pats karčiausias Zola pergyvenimas tremtyje.

Anri iškniso karo ministerijos archyvuose Zola tėvo, tarnavusio Svetimšalių legione, paleidimo į atsargą istoriją. Senas incidentas, savo metu nedavęs pagrindo patraukti Fransua Zola tieson, iš po žurnalisto Žiude plunksnos pasidaro tarnybiniu nusikaltimu. Jis jį išgarsina „Le Pti Žurnal" 1898 m. gegužės 13 d. numeryje ir, be kitko, aptrumpina bei iškreipia pulkininko Kombo, Svetimšalių legiono Alžyre vado, laišką, rašytą 1832 metų liepos 12 dieną maršalui Biuše. Tą dokumentą žurnalistui perdavė Žvalgybos biuro viršininkas, ištikimas savo taktikai.

Šitame baisiame kare, pilname pinklių, į kurį aš turėjau įsitraukti dėl to, kad ieškojau teisybės ir teisingumo, atsirado menkystų, šlykščiai užgavusių mane, atsirado kapų išniekintojų, kurie išvilko mano tėvo palaikus, garbingai besiilsinčius daugiau kaip penkiasdešimt metų... [1]

Zola pasibiaurėjęs atšlyja nuo Bylos. Jis bemaž nebeskaito laikraščių.

Jūs nepatikėtumėt, kokį siaubą man kelia atgarsiai iš Prancūzijos... Mums nebėra ko besitikėti teisingumo... Nežinia, netikėtumas — visa mano viltis. Mums reikia perkūno iš giedro dangaus arba lėto triūso be galo mažų padarų, kurie sugraužia, sunaikina viską.

Vėl kraustymasis: Zola palieka Outlends Čezą ir apsigyvena vaiduoklių name Sario grafystėje, kuri yra didžiausia

---

[1] Prieš išvažiuodamas į Londoną, Zola keliskart mėgino gauti iš karo ministerijos žinių apie tėvą. Konkrečiai 1898 m. birželio 16 d.: *„Ponas Ministre, aš pavedžiau savo patikėtiniui advokatui Emiliui Kole kreiptis į jus su prašymu išduoti man mano tėvo Fransua Zola tarnybos lapą ir jo asmens bylą, jei tokia yra,* ir t. t." Karo ministras Bijo įtūžęs užrašė rezoliuciją: „Tasai subjektas, pasiuntęs per savo advokatą du laiškus Ministrui, rašo, jog Ministras neprivalo žinoti, kad jam iškelta byla. Mano papėdininkas nuspręs, ar reikia atsakyti į šitokias pretenzijas. Paryžius, 1898 m. birželio 23 d." Jo papėdininku tapo Kavenjakas, kuris, žinoma, neatsakė. (Valstybiniai archyvai.)

vaiduoklių tiekėja. Vienas sodininkas pripasakoja šiurpių istorijų apie užmūrytas mergytes, apie papiautą pusmergę *in the scullery,* podėlyje. Emiliui šiurpas eina per nugarą. Jis nekenčia šmėklų, vandeny virtų daržovių ir pudingo — *laukinių išradimo.* Šešiolikmetė mis Vaioletė Vizeteli prižiūri namus ir eina vertėjos pareigas. Zola su ja dažnai važinėjasi dviračiais dulkėtais grafystės keliais. Pamažu vėl imasi darbo. Rašalo upė grįžta į savo vagą.

Rugpiūčio ketvirtąją jis pradėjo *poemą* „Vaisingumas". *Tema, keliama „Vaisingume", mane seniai domino. Pagal pirmutinį sumanymą knyga turėjo vadintis „Atliekos", ir aš joje neketinau priešpastatyti maltusizmo praktikai — sąmoningam tam tikros buržuazijos dalies sterilumui,— t. y. praktikai, iš kurios eina ydos, šeimos irimas ir baisiausios nelaimės, kaip pavyzdžio vienos kokios nors socialinės grupės, kur nebūtų apgaudinėjama gamta ir kur vaikų skaičius būtų klestėjimo laidas. „Atliekos" būtų buvęs labai niūrus, nė kiek nesušvelnintas paveikslas... Bet kai baigiau „Tris miestus", mano pažiūros į tai pasikeitė. Nutariau šalia blogio padėti ir vaistus...*

Nepažeisdamas sekos, rašytojas pereina nuo daktaro Liuka paveldimumo teorijos prie Biblijos. Taigi Pjeras Fromanas — pagrindinis „Trijų miestų" veikėjas (Pjeras — Petras, aliuzija į Romos bažnyčios įkūrėją; Fromanas — aliuzija į grūdo mitą) su savo žmona Mari (jos prototipas — Žana Rozero) turėjo keturis sūnus: Žaną, Matje, Marką ir Liuka (keturi evangelistai: Jonas, Matas, Morkus ir Lukas)... Bėglys save vaizduoja Moze, tokiu socialistuojančiu Moze, kuris ryte ryja Furje, žavisi juo ir padaro kūryboje daugybę vaikų, kuriuos jam per vėlu daryti gyvenime!

Be perstojo vyksta didžiulis geras kuriamasis darbas, žemės ir moters apvaisinamasis darbas, kuris nugali irimą, augina pakaitą su kiekvienu naujai į pasaulį ateinančiu vaiku, per kančias gimdo meilę, valią, kovą ir kūrybą, nuolat ir nuolat duodamas naują gyvybę ir viltį.

„Vaisingumas" — tai „biologinis" skaistuolio pražydėjimas.

Per tremtį jis virsta Viktoru Hugo, per kūrybą — Tolsto-

jum! O, ne, ne Byla buvo tos mutacijos priežastis! Jinai ją tik pagreitino. Deja, kokybė neauga kartu su kiekiu! „Rugonų-Makarų“ syvai dar užtikrino paskutiniųjų serijos tomų vertę. Greiti natūralizmo tempai buvo pritaikyti „Trijuose miestuose“, kurie jau pernokę. „Keturios Evangelijos“ — išeis trys — bus, atvirai kalbant, sumukę vaisiai.

Tačiau triukšmas, kilęs aplink pamfletistą, užmaskuos — dar kartą — romanisto smukimą.

— Pone, man skaudu girdėt jūsų žodžius.

— Deja, ponas Zola, aš taip manau.

— Blogiausia, kad aš jūsų nesuprantu! Negi jūs nepajutot, ką aš norėjau įdėti į šiuos romanus? Štai! Norėjau įdėti *spinduliuojantį optimizmą*. Yra?

— Aiman, yra.

— Ne. Aš ničnieko nebesuprantu. Tai buvo *natūrali mano kūrybos užbaiga; noras po ilgo tikrovės konstatavimo pratęsti ateityje savąją jėgos, sveikatos, vaisingumo, darbo meilę, savąjį slaptą teisingumo poreikį! Palydėjęs vieną amžių, aš pradėsiu naują!*

— Taip, ponas Zola.

— *Viskas paremta mokslu, tai svajonė, kurią leidžia mokslas!*

— Mokslas, ponas Zola. „Moktlat, kaip sakydavo Leonas Dode, moktlo milzinai.“ Ar tik Mokslas irgi nebus jūsų nuvylęs?

— Ne. Mokslas nenuvilia žmogaus. Tik jūs labai jau nekantrus. Prašom man geriau paaiškinti.

— Atleiskit, bet jūsų paskutinės knygos-poemos išties yra ir „Dvi akmeninės liudijimo plokštės, parašytos dievo pirštu“, ir dešimt gydytojo įsakymų. Tai mikroskopinis mesianizmas. Mums jis atrodo vaikiškas. Aš nieko negaliu padaryti. Širdies gilumoje man gaila jūsų svajonės. 1900-ieji... Nuliniai metai. Naujas amžius! Naujas rytojus!

— Na, matot!

— Ne. Ne. Ne. Ši jaudinanti svajonė nuvylė. Jūs pats irgi kaltas. Įkvėpimas apsilpo. Veikalai išsipūtė. Jūsų kūryba pilna gerų norų. Bet ne jums vienam taip atsitinka. Tie geri norai tiesiog uždusino paskutiniuosius jūsų romanus.

— Bet aš negaliu sutikti, kad gerais norais tik pragaras grįstas!

— Įsidėmėkite, ponas Zola, jog tai mano asmeniška nuomonė. Apsiraminkite, jūsų „Trys miestai", kuriuos aš ginu, ir jūsų „Keturios Evangelijos", kurių neginu, vis dar turi savo advokatų ir skaitytojų.

— Jūsų išankstinis nusistatymas. Vardan literatūrinės literatūros koncepcijos.

— Taip. Ar jums neatrodo, kad biografas, kuris nesistengia primesti savo nuomonės, šiaip ar taip, gali turėti išankstinį nusistatymą? Ar jūs su tuo nesutinkat?

— Sutinku. Aš visada turiu išankstinį nusistatymą. Man tik įdomu, ar daug kas pritaria jūsų nuomonei?

— Daugelis kritikų — iš universiteto dėstytojų tarpo ir šiaipjau — objektyvūs ar subjektyvūs.

— Gaila. Aš... kaip čia jums pasakius... aš bijau, kad šiuo atveju didelę įtaką jūsų sprendimui turi epocha.

— Taip. Jūs norėjot kurti poemas. Bet mums poezija — visai kas kita. Tai Nervalis ir Bodleras, Lotreamonas ir Rembo, Malarme, jūsų bičiulis Malarme. Ir kiti, kurių jūs nė nežinot. Ji yra priešingybė tam, ką jūs norėjot sukurti.

— Vadinasi, mokyklos ir epochos šališkumas.

— Kaip jūs, ponas Zola, galit man prikišti, kad esu epochos vaikas ir prie jos prijunkęs, tuo tarpu kai jūs pats kuo tampriausiai, visa širdimi, buvot susirišęs su savąja?

— O tikrumas? Negi aš būčiau apsirikęs? Nemanau. Aš tikiu gėrį, dorybę, vaisingumą, darbą, mokslą, tikiu, kad galima susilaukti sėkmės veikalais, paremtais tuo tikėjimu, tuo tikėjimu, pone, ta aistra, ta *spinduliuojančia aistra!*

— Man labiau patinka „Nana", „Spąstai" ir „Žerminalis". O jums?

— Sunku pasakyti. Bet aš neatsisakysiu nė vienos jotos iš savo svajonės.

— Romantiko vaiko svajonės.

— Na ir kas?

— Ogi tas, kad palauksim dar šimto... metų, žinoma.

Rugpiūčio trisdešimt pirmąją Vizetelis gauna telegramą be parašo: „Laukite didelio pasisekimo." Zola veltui griebia sklaidyti laikraščius, norėdamas rasti nors kokį ženk-

lą. Prieš dvyliktą atsigula. Gretimame kambaryje Vaioletė per miegus keletą kartų surinka. Nerimo kamuojamas, Zola vartosi lovoje. Rytą, per pusryčius, jis pasiteirauja mergaitę, kaip jaučiasi.

— Oi, kokį baisų sapną aš sapnavau! Buvau kažkokioj siaubingoj vietoj. Ten gulėjo žmogus visas kraujuose. Aplink jį susirinko minia. Ir jus aš mačiau, ponas Zola. Jūs buvot didžiulis didžiulis ir laimingas! [1]

— Tai bent! — sako Zola.

Po kiek laiko ateina džiūgaujantis Vizetelis:

— Pulkininkas Anri nusižudė.

Zola krinta į krėslą. Tiesia ranką paimti laikraštį, bet niekaip jo nesugriebia.

Emiliui Zola pabėgus, pas tardytoją Bertiuliusą, kuris negailestingai kvočia Esterhazį, apsilanko pulkininkas Anri, Vyriausiojo štabo įgaliotas paimti „visus dokumentus, liečiančius valstybės gynybą nuo išorinių priešų“.

— Jie visi užantspauduoti, ponas pulkininke. Bet kas neužantspauduota, aš galiu jums parodyti. Pavyzdžiui, medžiagą apie jūsų susitikimą Bazelyje su abišaliu agentu Kiuersu, kurį pribauginot niekam neprasitarti, jog vokiečių žvalgyba nieko nežino apie Dreifusą!

Pulkininkui Anri pasidarė tamsu akyse. Jis neapkenčia šito civilio.

— Yra veiksmų, kurie pranoksta teisingumą. Matot, ponas tardytojau, karo metu. . .

Bertiuliusas akimirką dvejoja. Paskui:

— Na ką gi! Tegul Diu Pati de Klamas paleidžia sau kulką į kaktą, kad teisingumas galėtų sudaryti bylą Esterhaziui!

Ir štai pistoletas, kadaise Diu Pati de Klamo pasiūlytas Dreifusui, atsigręžia prieš jį patį!

— Jūs irgi geras, pulkininke! Pažįstate Esterhazį nuo pirmojo savo antsiuvo dienos! Ir visada melavote savo viršininkams, kalbėdamas apie tą asmenį. Ir visada naudojotės jo paslaugomis.

Perbalęs Anri griebia Bertiuliusą už pečių ir maldauja:

---

[1] Apie ši Vaioletės Vizeteli sapną tėvas padarė pranešimą Psichinių tyrinėjimų draugijos posėdyje.

— Supraskite, tai geriausias mūsų agentas! Gelbėkite Žvalgybos biurą! Gelbėkite mūsų kontržvalgybą. Gelbėkite armiją!

— Aš nežinau, kieno agentas yra Esterhazis. Žinau tik, kad jis — bordero autorius. Ir jūs tą žinot. Visą laiką žinojot!

Bertiuliusas padarė klaidą pasitenkinęs ta pusiau pergale ir paleidęs Žvalgybos biuro viršininką Anri. Anri — stiprus, užsispyręs, suktas. Jis tuoj bėga pas Gonsą ir Rože. Generolai, jau proto įgavę, pirmiausia įspėja Kavenjaką. Karo ministrui nusispiaut į Esterhazį!

— Jei jis kaltas, juo blogiau jam! Jei Diu Pati de Klamas susikompromitavo, juo blogiau jam!

Kavenjakas, tas ankstyvasis Klemanso, smarkus, atsidavęs, nepaperkamas, tvirtų metodų šalininkas! Ką tik susikūrusi Žmogaus teisių lyga — tiesioginė „Aš kaltinu" įpėdinė — pradeda visoje Prancūzijoje mitingų kampaniją. Žoresas išleidžia „Įkalčius", kuriuose karštai įrodinėja dokumentų klastotę. Dalis prancūzų keičia stovyklą. Reikia veikti. Kavenjakas visų pirma įsako kapitonui Kiuinje vėl pradėti kvotą pagal karinę liniją, o rugpiūčio vienuoliktąją pasiūlo Ministrų tarybai suimti Bylos persvarstymo iniciatorius: Šerer-Kestnerą, Trarje, Leblua, Klemanso, Jurbeną Goje, Žoresą, Žozefą Renaką, Matje Dreifusą ir perduoti Aukščiausiajam teismui! Brisonas sausai pareiškia nesiimsiąs šito prievartos akto. Paskutinė reali proga „įkrėst jiems į kailį" — praleista.

Rugpiūčio tryliktąją, vakare, kapitonas Kiuinje dar kartą imasi tyrinėti dokumentą apie „tą šunsnukį de D.". Varto jį ir šiaip, ir taip. Staiga nustėrsta. Popieriuje atspausdinti langučiai — skirtingų spalvų! Anri, kadaise sujungęs du laiškus, kad išeitų vienas suklastotas dokumentas [1], nepastebėjo šios smulkmenos. Kiuinje puola pas Rože. Pritrenktas generolas veda kapitoną Kiuinje pas Kavenjaką. Karo ministras vyriškai sutinka tą žinią, pasveikina Kiuinje, iškviečia Anri rugpiūčio trisdešimtąją antrą valandą dienos

[1] Be abejonės, tai buvo profesionalo falsifikatoriaus Lemersje-Pikaro darbas.

ir pats ima kvosti Gonso, Rože ir abejonių graužiamo Buadefro akivaizdoje.

— Anri, štai kas buvo. 1896 metais jūs gavote voką su laišku viduje, nereikšmingu laišku. Tikrąjį laišką išėmėt, o į voką įdėjot kitą, suklastotą. Taip?

— Taip. Krašto labui.

— Šito jūsų neklausiu. Ar tai tiesa?

— Taip.

Dorasis Buadefras, mirtinai įsižeidęs, kad ketverius metus jo paties Žvalgybos biuras vedžiojo jį už nosies, tučtuojau pasiprašo atleidžiamas iš pareigų.

Klastotoją nugabena į Mon-Valerjeno kalėjimą ir pasodina į tą pačią kamerą, kur sėdėjo Pikaras. Žaliava bulvariniam romanui. Rugpiūčio trisdešimt pirmąją, šeštą valandą vakaro, budintysis karininkas pabeldžia į duris. Tyla. Jis ima barbenti. Užsidaryta iš vidaus. Karininkas išlaužia duris.

Pulkininkas Anri guli pusnuogis lovoje. Visa patalynė — kraujuos. Rankoje — skustuvas. Tai Zola lauktas *perkūnas iš giedro dangaus.* [1]

Taip įkliuvęs Esterhazis mauna į Londoną per Briuselį.

— *Pagaliau aš galėsiu grįžti į Prancūziją,*— sako Zola Demulenui.

Ir dar spėja parašyti tūkstantį du šimtus „Vaisingumo“ puslapių!

Zola atidžiai seka įvykių raidą ryšium su Anri nusižudymu. Skaito Rošforo straipsnį: „Pulkininko Anri nusikaltimas ir šlykštus, ir kvailas. Kokiu niekingu jausmu ar kokia keista mintimi vadovavosi Žvalgybos biuro viršininkas? Veltui laužau galvą. Jei jis vakar nebūtų nusižudęs, gal būtų mėginęs paaiškinti, jog sufabrikavo apokrifinį dokumentą, nenorėdamas pateikti originalo, kurio paskelbimas būtų galėjęs pakenkti valstybės saugumui.“

Ši legenda, nedrąsiai pakišta, labai greit ims augti pati savaime. „La Patri“ rašo: „Per nediskretumą (Vėl Vyriausiasis štabas! burbteli Zola) mes sužinojome apie šį pareiš-

---

[1] Karo ministerijos įsakymu lavono skrodimo nedarė (Žozefas Renakas). Tas faktas, kad leido pasiimti skustuvą, beveik neduoda abejoti šios tamsios istorijos užkulisiais!

kimą, tariamai padarytą pulkininko Anri (tuo „tariamai" laikraštis leidžia manyti apie šantažą ar klastotę): „Man tiesiog nedavė ramybės mintis, kad negaliu viešai paskelbti dokumentų, neginčijamai įrodančių Dreifuso kaltę. Jų paskelbimas įpainiotų į bylą užsienį ir turėtų labai rimtų pasekmių Prancūzijai. Tačiau žūt būt reikėjo atremti kampaniją, kurios tikslas buvo įrodyti išdaviko nekaltumą. Reikalo verčiamas, aš sufabrikavau dokumentą, padariau klastotę (ir ne vieną, o šimtus!). Padėjęs ranką prie širdies, sakau, jog tai padariau teisingumo labui, nes kito kelio nebuvo — mes juk negalėjome paskelbti slaptų dokumentų."

Žurnalistas Zola džiūgauja. Dabar jie pradės aiškintis! „Patriotinės klastotės" tezė paplinta, ir Šarlis Morasas ją apipavidalina. Sumaniausias ir atsakingiausias lozungo „tikslas pateisina priemones" šalininkas ragina patriotus pasikabinti Anri portretą savo namuose: „Jūs gyvenote ir mirėte, drąsiai žvelgdamas pavojui į akis. Jūsų nelaiminga klastotė bus priskaičiuota prie jūsų geriausių kovinių žygdarbių!" Zola piktinasi, godžiai laukia naujienų. Nervinasi, nekantrauja, vaikšto po kambarį, tūždamas, kad negali įsijungti į veiklą. Brisonas duoda suprasti poniai Liusi Dreifus, kad paduotų teisingumo organams prašymą dėl bylos persvarstymo. Prašymas perduodamas Kavenjakui, kuris savo ruožtu atsistatydina. Brisonas pakeičia Kavenjaką generolu Ziurlendenu. Tas būtų už bylos persvarstymą, bet nacionalistinė spauda jį apkaltina išdavikiškumu. Ziurlendenas atsiima savo žodžius. Dabar generolai susiduria su tokiu pat aršiu antimilitarizmu, kaip kad savo metu buvo Driumono antisemitizmas. Artėja antroji Dreifuso byla — dreifusinė revoliucija. Rugsėjo septynioliktąją Ministrų taryba priima nutarimą dėl bylos persvarstymo. Ziurlendenas atsistatydina. Spalio dvidešimt šeštąją Šanuanas pakeičia Ziurlendeną. Pirmas jo įsakymas — suimti Pikarą! Civilinė valdžia duoda atkirtį: Pikaro byla nutraukta. Generolas Šanuanas savo ruožtu atsistatydina, neįspėjęs kolegų. Brisonas jį išvadina maištininku, kaip ir Kavenjaką, ir pateikia balsuoti dienotvarkės punktą dėl civilinės valdžios pirmumo prieš karinę valdžią.

— Generolų agonija! — sušunka Zola.

Karštligė praėjo. Tremtinys laukia, kad žiemos laike užeis rūkas, ilgesys.

Rudenį dėl Fašodos, kur majoras Maršanas netrukus turėjo nusileisti Kitčeneriui [1], Zola ketina iš Anglijos persikelti į Belgiją. Iš šio mažai kam žinomo bruožo matyti, koks patriotas buvo „her Zola".

Tremtinys graužiasi, nežino, kur dėtis nuo maudulio, darosi sentimentalus. Ne mažiau už tam tikrus Bylos epizodus „bėglį" sukrečia žinia, kad nugaišo Penpenas, *piktas šunytis, kuris darė, ką norėjo,* kurio galas jį taip pakirto, *jog keletą dienų neįstengdavo durų atidaryti.*

Zola pasirodo, koks esąs, iš santykių su gyvuliais, kurių, gaila, negalėjęs sudėti į genealoginį Rugonų medį.

Tą vakarą, kai turėjai bėgti, — rašė jis panelei Adrienai Neira, „Gyvulių draugo" vyriausiajai redaktorei, — *aš nebeparėjau namo ir netgi nebepamenu, ar rytą, prieš išeidamas, buvau paėmęs šunytį ant rankų pabučiuoti, kaip paprastai. Ar atsisveikinau su juo? Dievaž nežinau. Ir mane dėl to graužė liūdesys. Žmona man rašė, jog Penpenas visur manęs ieškojęs, pasidaręs nebe linksmas, neatstodavęs nuo jos nė žingsnio, begalinės nevilties prislėgtas. Nugaišo staigiai, lyg perkūno trenktas... Aš verkiau kaip mažas... Žinau, kad tai juokinga.*

Gyvenimas svetur, žiemos artėjimas vis labiau ir labiau slegia rašytoją. *Mano vargšėj galvoj ir širdy siaučia audra.*

Jis įsikuria Edlstone, ant Spinio kalvos. Fotografuoja Anglijos kaimą, Temzę, Vindzoro pilį. Iš naujo skaito „Raudona ir juoda". Tebėra tos pat nuomonės, jog Stendalis per daug kelia smegenis: *Paimtos su visu kūnu smegenys nėra svarbesnės, paslaptingesnės, sakysim, už ranką, koją, pilvą ar užpakalį!*

Kad galėtų skaityti laikraščius, mokosi anglų kalbos ir įgunda laisvai skaityti, bet šnekėt niekada nešnekėdavo. Jį aplanko Oktavas Mirbo, Labori, Faskelis, Teodoras Diure, Ivas Gijo.

---

[1] 1896 m. iš Egipto į Sudaną išžygiavo anglų generolo Kitčenerio vadovaujamas būrys užkariauti Rytų Sudano. Prie Fašodos kaimelio susitiko majoro Maršano vadovaujamą prancūzų būrį, kuris čia atvyko Centrinės Afrikos džiunglėmis, tikėdamasis aplenkti anglus ir užgrobti Nilo aukštupį. Kitčeneris pasiūlė prancūzams palikti Nilo upyną, o anglų vyriausybė pagrasino Prancūzijai karu. Prancūzijos vyriausybė nusileido anglams ir įsakė savo būriui atiduoti Fašodą. *(Vert. past.)*

Tuo metu Žoresas nupiešė dvasinį rašytojo portretą, į porą Šarlio Pegi portretui: „Su pasigėrėtinu ramumu jis man kalbėjo apie paguodą ir džiaugsmą, kuriuos radęs darbe: *Ak, kaip man išėjo į gera ši krizė!* — sakė jis man visiškai nuoširdžiai. — *Atsikračiau smulkiagarbiškumo ir puikybės, prie kurių, kaip ir daugelis, buvau pernelyg prijunkęs! Kaip ji man atskleidė gyvenimą, atvėrė akis į daugelį problemų, kurių gilumo aš nė nenuvokiau. Aš noriu pašvęsti visas savo jėgas žmonių išvadavimui... Aš skaitau, ieškau, bet anaiptol nenoriu išgalvoti kokios nors naujos sistemos,— jų tiek jau išgalvota,— tik noriu paimti iš socialistų veikalų tai, kas geriausiai atitinka mano pasaulėžiūrą, manąją veiklos, sveikatos, gerovės ir džiaugsmo meilę.*“

Kur dingo rūstus jaunasis užkariautojas? Liesas pietietis, godus provincialas? Rastinjakas susigėrė į seną taurų žmogų. Prancūzijoje puolamas už parsidavėliškumą, savanaudiškumą, literatūrinį sąvadavimą, Zola būtų galėjęs paskaičiuoti savo nuostolius! Jo knygų paklausa sumažėjusi.[1] Anglijoje jis nesiliauja atsisakinėjęs pasakiškų sumų, kurias jam siūlo už straipsnius ir memuarus:

— *Aš nieko nenoriu imti už tai, ką rašiau šioje srityje. Prancūzų laikraščiai man nemokėjo už straipsnius. Leidžiu juos persispausdinti.*

Ne savo noru nusišalinęs nuo kovos detalių, viduje jis ja serga. Jis rašo Labori: *Tą dieną, kai iš naujo bus teisiamas Dreifusas, mano širdis sustos plakusi, nes tai iš tiesų bus didžio pavojaus diena... Visos jūsų mintys, visi darbai turi būti nukreipti į vieną tikslą — pateikti tokius neginčijamus įrodymus, kad bet kokioms nusikalstamoms machinacijoms būtų užkirstas kelias.*

Iš tolo įžvalgus pasidaro tas kasdien vis garsėjantis romanistas. Didžiausias kontrastas tarp jo politinių laiškų ir migloto „Vaisingumo“, kur nepripažįstama gyventojų per-

[1] Šį tiražų sumažėjimą akcentuoja pats Zola, bet jis buvo laikinas ir pakenčiamas. Zola nerimauja, įmanęs aliarmą keltų. Jis nešė milžinišką naštą: keturi gyvenimai! Medanas ir Briuselio gatvė, Havro gatvė ir Vernejis! Iš tiesų paklausa atsitaisė. 1916 m. „Lurdas“ išėjo 176 000 egz., „Roma“ — 127 000 egz., „Paryžius“ — 110 000 egz., „Vaisingumas“ — 113 000 egz., „Darbas“ — 77 000 egz., „Teisybė“ — 94 000 egz. tiražu. Tie skaičiai, žinoma, rodo tam tikrą mažėjimą, bet, šiaip ar taip, visiškai garbingo pasisekimo ribose.

tekliaus problemos, kur tas bulius Matje „sėkmingai ir lauką apsėja, ir savo pačią apvaisina“, kur Zola higienistas ir antimaltusietis suderina, pasakytume, triušišką vislumą su stebukline pasaka.

Per visą ilgą anglišką žiema jis grimzdi Aukštutiniame Norvude, „Karališkajame“ viešbutyje. Jam trūksta Žanos Rozero, jo Grezo. Toji dukart jį aplankė su vaikais. Atvažiavo rugpiūčio vienuoliktąją ir išbuvo iki spalio penkioliktosios. O ponia Zola — nuo spalio trisdešimtosios iki gruodžio penktosios. Antrą kartą Žana gyveno pas jį nuo kovo dvidešimt devintosios iki balandžio vienuoliktosios, o Aleksandrina — nuo 1898 metų gruodžio dvidešimtosios iki 1899 metų vasario dvidešimt šeštosios. O per tuos tarpus dvišeimis vyras yra vienas. *Vakare, kai ima temti, man rodosi, jog ateina pasaulio galas.*

1898 metų rugsėjo dvidešimt penktąją „L'Observer“ įsidėjo Esterhazio parodymus. Jis dar kartą prisipažino parašęs bordero, kurį jam padiktavo Sanderas, norėdamas turėti daiktinį Dreifuso kaltės įrodymą. Bet Sanderas neateis iš šešėlių karalystės paneigti Esterhazio žodžių! Rytojaus dieną Esterhazis pats juos atsiima. Paslaptis ir paslaugos.

Paskutinę 1898 metų gruodžio dieną Zola gavo iš Klemanso laišką: „Aš sutikau pas Pikarą ponią (Zola), kuri buvo ką tik jus aplankiusi, ir ji man pasakė, kad būtinai norite grįžti, ir kiek galint greičiau. Jūsų nekantravimas mums gerai suprantamas, ir mums būtų didelis džiaugsmas vėl būti draugėje. Bet aš manau, jog visi jūsų bičiuliai, su kuo tik besitartumėt, duotų vieną atsakymą: jūsų grįžimas tik sukomplikuotų padėtį, kuri ir šiaipjau baisiai paini, tuo tarpu po Kasacinio teismo sprendimo tai būtų pilnutinė jūsų triumfo demonstracija.“

Taktiniu požiūriu buvo Klemanso teisybė, bet jo laiške Zola įskaitė tam tikros dreifusininkų grupės norą neįsileisti čempiono į ringą! Jam dar labiau viskas apkarsta. Ir tai pateisinama.

1899 metų vasario šešioliktąją mirė Feliksas Foras. Juokingas jį ištiko galas Eliziejaus rūmuose, kurie savo atmo-

sfera panėšėjo į pasimatymų namus ir kur suplaukdavo dramatiški Bylos atgarsiai. Emilis Zola tik per ilga sužinojo visas smulkmenas, bet iškart suuodė, kuo čia kvepia. Ne veltui „Raburdeno įpėdiniams“ sėmėsi įkvėpimo iš Ben Džonsono! Jame justi Elzbietos epochos dvasia, o Felikso (laikraščių pakrikštyto Felisku) mirtis — kaip tik „Volponės“ verta pabaiga.

Zola nekentė Felikso Foro už pasipūtimą, snobizmą, už glaudžius ryšius su aristokratija. Jis sakydavo: *Etiketas jam susuko galvą*. Etiketas ir Sirenos! Žavioji ponia Steinheil, seno, negabaus dailininko žmona, buvo meilužė šito prezidento, kuris didingu stotu ir keistu šviesiai mėlynų akių žvilgsniu turėjo daug bendro su būsimosios Brechto „Operos už tris skatikus“ neužmirštamu prefektu. Laidotuvių dieną Driumonas rašė: „Žmogus, kurį gedinti Prancūzija šiandien laidoja valstybės lėšomis, nepastebėjo, kad daili rankutė, siūlydama jam neapsakomą palaimą, imitavo Kazeriją [1], kaip tas žiauriai užsimojo ant durklo rankenos pamauta gėlių puokšte.“ Beveik tuoj pat paminimas Meg Steinheil vardas: „Sako, kad aš buvau Eliziejaus rūmuose, kai jis mirė. O aš miegojau savo lovoje“,— paneigia toji meilės vaidilutė. Taip, bet Šarlis Diupiuji turėjo pareikšti Atstovų rūmuose: „Feliksas Foras sirgo širdies liga. Jam vakarais būdavo bloga dar prieš vasario šešioliktąją. Paskutinės savo gyvenimo dienos rytą jis pirmininkavo Ministrų taryboje. Aš užėjau pas jį aštuntą valandą vakaro. Jis buvo iki pusės nurengtas. Jam darė dirbtinį kvėpavimą, ritmiškai traukydami liežuvį.“

Kas gi atsitiko tarp Ministrų tarybos posėdžio, kur buvo kalbėta apie Bylos persvarstymą, ir liežuvio traukymo?

Prezidento mirtis buvo kartu ir natūrali, ir... neįprasta. Prieš pat širdies priepuolį jis priėmė kardinolą Rišarą. Prelatą „didžiai nustebino tiesiog nenormalus prezidento susijaudinimas. Jis visą laiką vaikščiojo po kabinetą. Man pasirodė, kad jis, tur būt, negirdėjo, ką aš jam kalbėjau.“ Kodėl Feliksas Foras buvo išsiblaškęs? Monako princas paaiškina:

„Prezidento kanceliarijos viršininko Le Galio kabinete

---

[1] Užuomina į anarchistą Kazeriją, kuris nužudė Prancūzijos prezidentą Karno. *(Vert. past.)*

Felikso Foro laukė viešnia. Noras bėgti pas Margeritą Steinheil buvo vienintelė šio nelabai pagirtino nedėmesingumo priežastis."

Iš Monako princo telegramos, pasiųstos Emiliui Zola per jo pirmąją bylą, matyti, jog princas tvirtai buvo įsitikinęs Dreifuso nekaltumu ir netgi žinojo tai, kadangi priklausė visų Europoje karaliaujančių dinastijų frankmasonų ložei. 1898 metų spalio keturioliktąją jis rašė Emiliui Zola: „Kodėl prancūzai, kiekvienam žingsny besididžiuojantys savo protu, nė truputėlio jo neparodė toje byloje, kuri kankina dorus žmones? Jie būtų galėję ją išspręsti be virvelės [1] ir skustuvo (užuomina į Anri), be visų tų Inkvizicijos daikčiukų. Prancūzijos bičiuliams atrodo, jog per palyginti ilgą klaidinimo laikotarpį kraštas prarado teisingumo nuovoką..." Bet monarchistai antidreifusininkai buvo didesni rojalistai už princus! [2]

Monako princas iš tiesų ką tik mėgino suorganizuoti Prancūzijos respublikos prezidento ir kaizerio Vilhelmo susitikimą. Jam rūpėjo įtikinti pirmąjį Prancūzijos pilietį, kad vokiečiai visiškai nepažinojo Dreifuso.

Feliksas Foras klausėsi princo taip pat neatidžiai, kaip ir kardinolo. Sutrumpino vizitą, per kurį gal būtų paaiškėjusi teisybė, norėdamas greičiau pulti, jei taip galima pasakyti, į Steinheilo žmonos glėbį.

Vienas iš penkių prezidento leibmedikų aprašė jo mirtį su humoru, juo žavesniu, kad jam taip išėjo netyčia: „Pagrindinė prezidento Felikso Foro mirties priežastis buvo persidirbimas. Per didelis krūvis nervų sistemai, virškinamajam traktui arba kitam daiktui, o tai bet kokiais širdies susirgimų atvejais yra paskutinis, taurę perpildantis lašas *(sic)*."

Meg išbėgo iš Eliziejaus rūmų, šoko į fiakrą ir parvažiavo namo (gyveno Vožiraro gatvėje) balta kaip drobė,

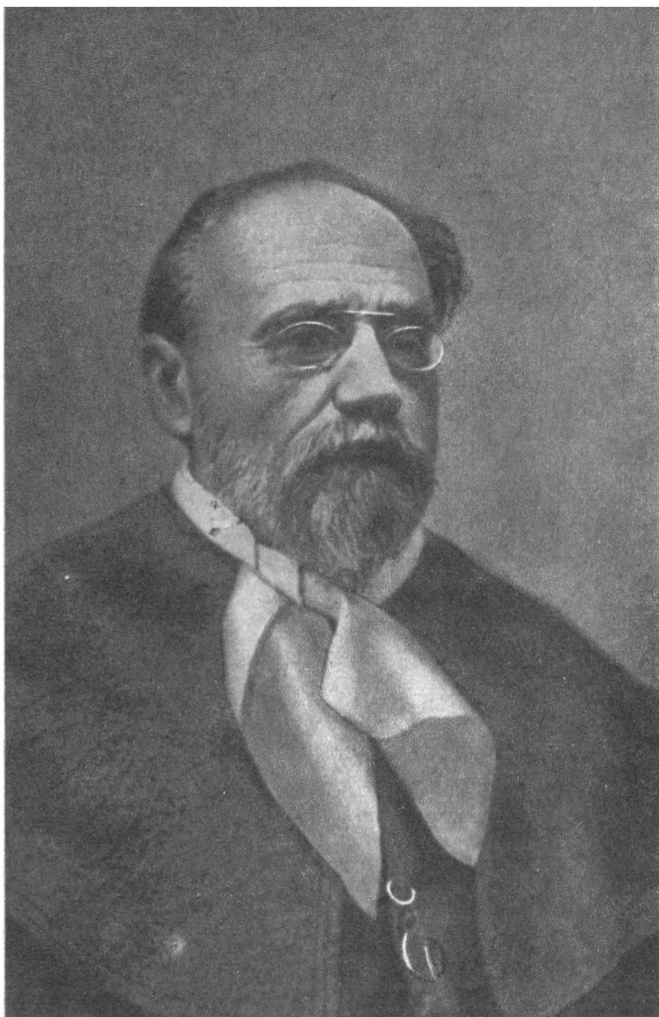
---

[1] Užuomina į tokį Lemersje-Pikarą, dėl kurio nužudymo dreifusininkai kaltino policiją arba Žvalgybos biurą. Tai pats tamsusis Bylos punktas. Nors neįrodyta, bet galimas daiktas, kad Lemersje-Pikaras (tikra pavardė Maušas Lemanas; jis ir Roberti, ir Diurje), Anri vadovaujamo Žvalgybos biuro profesionalas falsifikatorius, pirmoj eilėj buvo Siurte Ženeral agentas. Tai savotiškas vidaus abišalis agentas, dirbąs ir policijai, ir Žvalgybos biurui, kurie tarpusavy konkuravo.

[2] Net imperatorienė Eugenija palaikė Dreifuso pusę.

16. Zola su Žana

17. Zola tremtyje, Anglijoje

sutrikusi, susitaršiusiais plaukais, pusnuogė, mufton susigrūdusi korsetą...

Šias smulkmenas Zola sužino tik po metų. Bet dabar jis suvokia, kad groteskinis ir gašlus prezidento galas — tai lemtingas Bylos posūkis.

— *Vizeteli, istorija dirba už mus!*

Laidotuvės įvyksta vasario dvidešimt trečiąją. Lyja. Nuo Versalio rūmų Že de Pomo salės terasos vienuolikmetis Polis Moranas mato pasirodant dvirages žandarų kepures ir juos pačius, „vis dar aprengtus kaip ginjolių teatre". Laikraštininkai pardavinėja lapukus su raudos žodžiais, dainuojamais pagal „Penpolietės" melodiją:

Jis vyras buvo toks, kaip mes,
Ir darbą dirbt mokėjo...

Generolas Ziurlendenas, dabartinis Paryžiaus komendantas, joja ant arklio, „spausdamas balta zomša aptemptom šlaunim paauksuotą ir panteros kailiu papuoštą balną". Traukia Sorbonos ponai — intelektualai! — geltonomis mantijomis. „Žiū, raguotieji", — šūkteli kažkoks pokštininkas. Rektorius atsako: „Čia tik delegacija."[1]

Kai kariuomenės daliniai grįžta į Reji kazarmes, Deruledas mėgina nusitempti generolą Rože į Eliziejaus rūmus. Bet naujas Bylos posūkis smarkiai užgavęs generolo ambiciją, ir jis nenori žaisti diktatorius. Ir tas Deruledo garbinamasis kariškis pasirūpina jo suėmimu.

Po keturiasdešimt aštuonių valandų Lube, išrinktas kairiųjų ir Bylos persvarstymo šalininkų, pakeičia Feliksą Forą ir įžengia į Eliziejaus rūmus, lydimas minios šauksmų: „Panama! Panama!"

Mirtis pagal Bokačą, karinių orkestrų trenksmas, laidotuvių iškilmės, žodžiu, komiška revoliucija, gėdingas patrakėlio galas užgožė pilietinį karą.

Vienas devyniolikmetis jaunuolis, likęs su savim, parašo: „Na, šiai dienai užteks. Aš atsisveikinu su tavim, linkėdamas, kad ateitų Suvarinas, tas šviesiaplaukis vyras, kuris būtinai turi ateiti ir kuris sunaikins miestus ir žmones. Ir

---

[1] Polis Moranas „1900-ieji".

tegul 1899-ieji dar išgirsta tokį balsą, kaip Zola, ir Revoliucija turės įvykti..."

Šis Ravašolio ir Zola mokinys... švelnusis Apolineras.

1899 metų gegužės dvidešimt devintąją treji Kasacinio teismo rūmai susirenka iškilmingo posėdžio. Balo-Bopre skaito savo raportą: „Kieno ranka rašytas bordero, kuriuo remiantis buvo iškeltas kaltinimas ir padarytas sprendimas? Dreifuso ar ne Dreifuso ranka? Ponai, po kruopštaus tyrinėjimo aš įsitikinau, jog bordero rašytas ne Dreifuso, o Esterhazio ranka."

Birželio trečiąją teismas vieningai anuliuoja teismo sprendimą dėl Dreifuso bylos, nagrinėtos 1894 metų gruodžio dvidešimt antrąją, ir persiunčia kaltinamojo bylą karo lauko teismui Reno mieste. Tuo metu, kai Dreifusą iš Velnio salos turėjo įsodinti į laivą (birželio devintąją), į Paryžių grįžo Zola (birželio penktąją). Faskelis su žmona jį palydėjo iki Viktorijos stoties. Kai traukinys pajudėjo, Zola, vaikiškai džiaugdamasis, sušuko jiems pro langą:

— *Jei sutiksit Esterhazį, paklauskit, kada jis ketina grįžti!*

Kupe jis brūkšteli:

Aš grįžtu, nes teisybė nenuginčijamai įrodyta, nes teisingumas įvyko. Aš noriu grįžti patyliukais, nusistojus ramybei po pergalės, kad mano parvykimas nesukeltų nė mažiausio bruzdesio gatvėje... Aš — namie. Vadinasi, ponas generalinis prokuroras gali man bet kada įteikti Versalio teismo sprendimą... Ir mudu vėl susitiksime teisme.

Septintoji dalis
SUSITIKIMAS SU LOZORIUM

Aš mėgstu kapines,
kai viršum jų mėlynuoja dangus.

I

Nepažįstamoji su rože. — Penktasis veiksmas: Renas, 1899 metų rugsėjis. — „Mane ima siaubas." — Klemanso ir Dreifusas. — Pasaulinė paroda mažiuko Selino akimis.— Zola pašnekesys apie išdavystę ir išdavikus. — Švarckopeno „Užrašų knygelės". — Leoto sąmojis.

— Žiuli, pranešk man, kai tik *jie* ateis.

— Gerai, ponas.

Lūpų ir akių asimetrija — tik priešinga — labiau pastebima. Zola ne pagal metus susenęs. 1900-ųjų gruodis. Šešiasdešimt metų! Butas perkvipęs grindų vašku. Pro langus į prabangiai apstatytą kambarį smelkiasi rūškana. Suskambina. Metras skuba į šarvais užgriozdotą vestibiulį pasitikt svečių. Žiulis jį aplenkia. Zola sustoja prietemoje. Durys virsteli.

— O, tai jūs, Briuno!

— Sveikas, Zola. *Jie* jau atėjo?

— Dar ne. Prašom, draugai. Sveika, mieloji. Atsiprašau už žmoną. Ji baigia ruoštis. Briuno, kaip jūsų „Uraganas"?

— Pučia! Ak, žinot, žmona surado tą nepažįstamąją, apie kurią man pasakojot!

— Najau!

— Vaikystės dienų draugė. Ko tik neatsitinka gyvenime! Tai buvo tą dieną, kai parvažiavo iš Londono. Romanistas buvo pavargęs ir susinervinęs, kaip ir šį vakarą. Staiga įėjo Žiulis ir padavė jam purpurinę rožę.

— Ponas, ponas, kažkokia ponia pabėrė rožes prie jūsų namo ir dingo! Žmonės puolė jų rinkti. Aš vargais negalais vieną išplėšiau jums!

Zola pažiūrėjo į rožę. Nuėjo prie lango. Gatvėje — tik praeiviai. „Bepročiai, bepročiai,— sušnabždėjo jis švelniai.— Prieš metus jie įmanę būtų Senoje mane paskandinę, o dabar štai mėto rožes!"

Skambutis.

— Žiuli, tai *jie*.

Prisiverstinai nusišypsojęs, dar pasako:

— Tai vis dėlto šį tą reiškia, Briuno?

Girdėti šnabždesys. Atsiveria salono durys. Pirma įeina moteris juodu griežto kirpimo kostiumėliu, graudžiai šypsodama. Ir *jis* įeina. Civiliniais drabužiais, kapotu žingsniu. Zola išpučia akis. Muziką Briuno sprangulys ima. *Jis* pasirodė iš apytamsio vestibiulio su barokinėmis kolonomis. Raudonas kolonisto įdegimas, kuris krito į akis Reno teismo salėje, jau nublukęs, veidas liguistai geltonas. Jis irgi su pensne. Šalia Liusi atrodo dar kuklesnis, pilkų pilkiausias beveidis žmogelis. *Jis baisus.* Toks nežymus, banalus — kaip šimtai tūkstančių į jį panašių egzempliorių,— be jokių asmenybės bruožų išvaizdoje, žodžiu, iš tų, kurie sudaro masę.

Zola norėtų juodu prispausti prie krūtinės, bet negali. Prieina šaltai santūrus kaip bėglys. Briuno su žmona stovi nuošaliau. Tada Zola atsigręžia į juos, plačiai išskečia drebančias rankas ir šūkteli dukart užlūžtančiu balsu:

— *Tai mano artimi šeimos draugai!*

Vyriškis žemai nusilenkia. „Teisingai sakė Klemanso,— pagalvoja Zola,— jis panašus į pieštukų pirklį.“

1899 metų liepos šeštąją Zola buvo rašęs Dreifusui: *...Šiuo metu jūsų misija — drauge su teisingumu atnešti mums ramybę, žodžiu, numaldyti mūsų vargšę didžią šalį ir tuo užbaigti mūsų pradėtą teisybės atstatymo darbą, parodyti žmogų, dėl kurio mes kovojom, kuris mums buvo įkūnytas žmonių solidarumo triumfas... Be to, jūs išgelbėsit ir armijos garbę... Mes — tikrieji jos gynėjai... tą dieną, kai jūsų ginklo draugai jūsų išteisinimo aktu parodys pasauliui švenčiausią ir prakilniausią reginį, koks tik gali būti,— savo klaidos pripažinimą... tą dieną armija atstovaus ne tiktai jėgai, bet ir teisingumui. Karštai jus spaudžiu prie krūtinės.*

Prispausti Dreifusą prie krūtinės Zola tegalėjo laiške. Zola visada baisėdavosi bet kokiu jausmų demonstravimu. Dreifusas kad ir išreiškė nuoširdų dėkingumą, šitaip atsi-

liepdamas apie rašytoją: „Aš buvau sužavėtas jo paprastumo, sujaudintas virpančio ir žmonijos meilės perimto balso, jo begaliniai geros širdies“, bet liko kažkoks ledinis, visas užvaldytas savo likimo. Pats lyg mėšlungio sutrauktas ir kitus paralyžiavo.

Iš Londono Zola grįžo palaužtas. Su realybe — kovų ir amžinai abejotinos vertės pergalių realybe — nebeturi nė mažiausio noro susiremti. Atoslūgis atnešė ne tik senatvę, bet ir nuovargį, bodėjimąsi viskuo, maudulį.

Zola buvo paskutiniųjų Bylos veiksmų liudininkas. Dar jis patyrė entuziazmo ir neapykantos protrūkių, bet tragedija užsitęsė per ilgai. Baudžiamosios tylõs pasekmė buvo ta, kad Dreifusas grįžo „Sfaksu“ iš Velnio salos, aišku, ničnieko nežinodamas, net apie Zola vaidmenį Byloje. Dabartis, nuo kurios jis buvo atsilikęs, tiesiog jį apakino savo spiginančia šviesa. Jeruzalės sinagogos, Niujorko žydų bendruomenės renka pinigus. Jis to nežino. Visi liberalai, kiek tik jų yra pasaulyje, eina už jį. Bet prie jų dedasi ir santvarkos priešai. Kai kurie dreifusininkai jam kels siaubą. Dreifusas, anaiptol ne demokratas, valdžios šalininkas, Dreifusas, kuris gal pats būtų nuteisęs kitą Dreifusą vardan principo „tikslas pateisina priemones“, Dreifusas, kuris būtų davęs dvylekį Anri paminklui pastatyti, revanšistas ir šovinistas Dreifusas, kurį Klemanso pavadins antidreifusininku,— tasai Dreifusas apstulbs, pamatęs savo gynėjus.

Ir tie apstulbs.

Teismo procesas dėl Dreifuso Bylos persvarstymo vyko Reno licėjaus aktų salėje. Nei Zola, nei Klemanso, nei Renakas, advokato Demanžo priprašyti, ten nepasirodė. Labori rašė Emiliui Zola: „Matje Dreifusas prašo mane tylėti.“ (Renas, 1899 m. rugsėjo 8 d.) Ministrų tarybos pirmininkas Valdekas-Ruso tikisi išteisinamojo nuosprendžio. Bet jis išleido iš akių generolą Mersje. Šarlis Diupiuji pareikalavo per Aukščiausiąjį teismą patraukti jį tieson. Atstovų rūmai nutaria atidėti balsavimą iki teismo sprendimo Dreifuso Byloje. Tai yra, jei Dreifusas bus pripažintas nekaltas, Mersje savo ruožtu bus pripažintas kaltas. Generolui vėl nėra kitos išeities, kaip tik palenkti teismą patvirtinti 1894

metų teismo sprendimą, ir jis griebiasi visų įmanomų priemonių. Stengiasi paveikti teisėjus, vis dar jam pavaldžius. Galvoje turima nelemtoji Zola frazė „pagal gautą įsakymą". Paskiriama Esterhazio ir Dreifuso akistata. Esterhazis nesiteikia atvykti. Bet jis kalba: taip, jis parašęs bordero. Netgi nebekaltina Dreifuso nukopijavus jo braižą! Dabar kaltina diktavus jam tą bordero!

Karo lauko teismas, kuris žino, kad bordero rašytas Esterhazio ranka, patvirtina Dreifuso kaltę (penki balsai „už", du — „prieš") ir, atsižvelgdamas į kaltę švelninančias aplinkybes, jį nuteisia. Lyg būtų galima būti pusiau išdaviku!

Žoresas šaukia: „Jūs patys išsibraukiat iš protingų žmonių." „Jie išgelbėjo armijos garbę",— atkerta Baresas. Budapešte išdaužomi Prancūzijos konsulato langai. Niujorke, Haid Parke, 50 000 demonstrantų pareiškia savo protestą Prancūzijai, kurią „Laif" (jau!) pavaizduoja kaip ledi Makbet. Gatvėse deginamas „Le Figaro", nes Anatolis Fransas ką tik jame parašė: „Antisemitizmas mus vėl grąžina į Lygos [1] laikų papročius." „Kaip ir visas užsienis, pasipiktinęs Prancūzijos požiūriu į teisingumą", Grigas uždraudžia ponui Kolonui statyti „Per Giuntą". Karalienė Viktorija atsiunčia telegramą, kurioje linki, „kad vargšas kankinys kreiptųsi į geresnius teisėjus". Bet netrukus šiurpulingas būrų karas jai leis pakeisti poziciją.

Zola vėl „stoja į karo tarnybą" ir parašo „Penktąjį veiksmą", kurį „L'Oror" įsideda 1899 metų rugsėjo dvyliktąją:

Jūs čia būtumėt pamatę dievaži neregėtą negirdėtą pasikėsinimų prieš teisybę ir teisingumą ansamblį. Gaują liudytojų, kurie diriguoja šalių ginčams, kurie iš vakaro surepetuoja rytdienos pinkles, melagingai kaltina už prokurorą, terorizuoja ir užgaulioja priešingai liudijančius, begėdiškai puikuodamiesi savo pozumentais ir sultonais... Groteskinį prokurorą, kuris praplėtė kvailybės ribas, palikdamas ateities istorikams kaltinamąją kalbą; jos bukas, žudantis menkumas amžinai stulbins žmones tuo senatvišku užsispyrusiu žiaurumu, sakytume, nesąmoningu, einančiu dar iš pirmykščio žmogaus-žvėries... Mane ima siaubas. Tai jau nebe rūstis, kerštingas piktinimasis, sielos šauks-

---

[1] Turima galvoje žiauri Katalikų lygos kova su Hugenotų sąjunga Prancūzijoje XVI a. *(Vert. past.)*

mas apie nusikaltimą, reikalavimas bausmės vardan teisybės ir teisingumo; tai siaubas, šventas išgąstis, apimantis žmogų, kai jis regi, jog dedasi neįmanomi dalykai: upės teka atgal, pasaulis apsivertė.

Vyriausybė ketina dovanoti Dreifusui bausmę, amnestuoti. Klemanso, Žoresas, Pikaras, Labori nenori apie tai nė girdėti. Priimta malonė tuo pačiu sudaro kaltumo prezumpciją. Žozefas Renakas, Bernaras Lazaras ir Matje Dreifusas yra už malonę: auka pagaliau bus išgelbėta. Zola dedasi prie nesitaikstančiųjų. Taip, bet yra arbitras: Dreifusas. Atsisakydamas paduoti kasacinį skundą, jis duoda suprasti, kad sutiktų priimti malonę, bet neatsisako savo teisės į teisėtą bylos persvarstymą.

— Klemanso, ko jūs taip nusistatęs prieš Dreifusą? — klausia Zola.

— Ko! Jis — kvailys! Jo protestai būtų davę lengviau atsikvėpti publikai, kurią jo pasyvumas slėgte prislėgė. Ypač jis turėjo pulti generolą Mersje! Keiktinai keikti, žiauriai! Aš sakiau tai advokatui Labori. Visas pasaulis būtų išgirdęs jo žodžius! Suprantate, tik jis vienas turėjo teisę peržengti ribą, ir turėjo padaryti tai. Jis mus niekšiškai metė. Ne, Zola, aš jam niekados nepaspausiu rankos! [1]

Iš Dreifuso laikysenos ir Klemanso pasipiktinimo istorikai antidreifusininkai padarė neišvengiamą išvadą: Dreifusas, priimdamas malonę, širdies gilumoje turėjo prisipažinti kaltas. Ir, vėl griebdamiesi laikraštinio romano priemonių, jie insinuoja, net ir šiandien: Dreifusas nebuvo Vokietijos agentas. Tiek to. Dreifusas nebuvo bordero autorius. Tiek to. Bet jei jis būtų buvęs kitos šalies, pavyzdžiui, Rusijos agentas, kaip viskas savaime pasidarytų aišku...

Ši tezė iškilo prieš pat Dreifuso procesą Rene. Savo laiške Rankui Dreifusas kaip tik apie tai rašo: „Visas pasaulis dabar žino, jog ne aš — bordero autorius. Ir vis dėlto atsiranda žmonių, kurie skleidžia gandus, esą, aš niekada neturėjęs ryšių su Vokietija, bet tikriausiai turėjęs su Rusija."

Dreifusas — turtuolis, cezaristas, patriotas, dorybingas — nė nepanašus į šnipą, netgi į sąjungininkės šalies šnipą.

[1] Nacionalinė biblioteka. Rankraščiai.

Malonę jis sutiko priimti ne iš niekšiškumo ar nuovargio ir juoba ne dėl to, kad širdies gilumoje jautėsi truputėlį kaltas, o dėl to, kad buvo įsitikinęs, jog netyčiomis pakenkė savo armijai: visų pirma, pačiu savo egzistavimu šiame pasaulyje, o dar labiau — per savo aršius šalininkus, kurie, gindami jį, kaip žmogų, puolė armiją ir dabar sudarė grėsmę esamai santvarkai. Jis pasiaukojo šalies ramybės labui. Tik išdidumas neleido jam atvirai to parašyti.

Žinoma, Dreifusas išdavė.

Dreifusininkai taip apie jį tegalvojo.

Tik tuo aiškintina tokių dreifusininkų antisemitų [1], kaip Pikaras arba Klemanso, panieka Dreifusui.

Senas buldogas Zola tikisi, jog vykstantys procesai duos tą naują, vėl būtiną faktą, be kurio neįmanomas naujas persvarstymas — būtent Reno proceso. Kas trys mėnesiai atidedamas tolesnis Versalio bylos nagrinėjimas. Griebęsis savo mėgstamiausios taktikos, Zola mėgina ją vėl iškelti paviršiun, norėdamas pareikalauti liudytojo parodymų iš vienintelio žmogaus, kuris galėtų kalbėti: iš Švarckopeno.

Vyriausybė nutaria amnestuoti Dreifusą ir tuo pačiu nutraukti visas užsitęsusias teismines bylas. Zola prieštarauja: *Aš jau esu sakęs, jog šita amnestija nukreipta prieš mus, prieš teisės gynėjus, jos tikslas — išgelbėti tikruosius nusikaltėlius, užkišti mums burnas veidmainiška ir užgaulia malone, suversti į vieną krūvą dorus žmones su nenaudėliais!*

Bet kaip sukliudyti vyriausybei amnestuoti Zola, Žiude, ekspertus, Renaką, vadus ir pakištinius kaltininkus? Kaip sukliudyti tai taktikai „visi kalti"? Iš tiesų tos ramybės nori visas kraštas. Jis netrukdomai leis veistis visokioms niekšybėms, bet dabar karštis krinta. Nenorom kyla mintis, jog gyvenimas — visada kompromisas. Bet, šiaip ar taip, šis kompromisas, kad ir palikdamas cezarizmui apgraužti paskutinį kaulą, išduoda garantiją dreifusinei revoliucijai, kurios pagrindinis įrankis buvo Zola.

Sąskaitų suvedimas vyksta tyliai, be triukšmo, ir rezultatai pateisina lūkesčius tų, kurie sekė abidvi Zola bylas,

[1] Savo laiške „Aš kaltinu" Zola pabrėžia Pikaro antisemitizmą. Na o dėl Klemanso, tai dešimt Tigro pasisakymų tat patvirtina. Beje, jų antisemitizmas pareidavo nuo jų nuotaikos.

irgi pasibaisėtinas. Amnestijos priedangoje likviduojamas cezarizmas. Valdeką-Ruso pakeičia Konbas, antiklerikalas. Tai Driumono ir „La Krua“ šėlo pasekmės. Vyriausiasis štabas braška. Taip, tai naujas „Žlugimas“. Vyriausiojo štabo viršininko generolo de Buadefro pavardė ir visos garsiosios pavardės, nėjusios iš lūpų nuo 1898 metų, dingsta. Vietoj generolo de Buadefro paskiriamas generolas pozityvistas Andre, be bajoriško „de“, prasčiokiška pavarde su vienu vardu. Pirma apdovanojimams pristatomų karininkų sąrašai buvo jėzuitų rankose (Vyriausiasis štabas buvo vadinamas Jėzaus draugija), dabar — frankmasonų.[1] 1901 metų liepos pirmąją balsuojamas įstatymas dėl kongregacijų. Kontržvalgyba išplėšiama iš karinės valdžios. Statistikos skyrius panaikinamas, jo funkcijos perduodamos Žvalgybos biurui, kurį kontroliuoja Siurte Ženeral, ne veltui dvejus metus šnipinėjusi Žvalgybos biurą. Pagaliau ji pasiekė, ko norėjo! Statistikos skyrius buvo amoralus, sugedęs, bet dirbo efektingai. Jį pakeitęs Žvalgybos biuras — visiškai bejėgis organas; tai išaiškės keturioliktųjų metų kare. Socialistai kursto naujokus dezertyruoti. Karikatūristas Forenas parodo naują Sen-Siro karo akademijos dėstytoją: „Aš jums paskaitysiu puslapį iš „Žlugimo“, o paskui patyrinėsime bordero.“ Ak, ne apie tai svajojo Zola!

1900 metų gruodžio dvidešimt antrąją, po amnestijos, Zola parašė prezidentui Lube:

Aš — tik poetas, tik vienišas pasakotojas, kuris dirba kamputy savo sunkų darbą, dėdamas į jį visą širdį. Aš laikiau, kad geras pilietis turi jaustis patenkintas, davęs savo kraštui tai, ką pagal išgales kiek pakenčiamiau padarė, ir todėl aš lendu į savo knygas. Paprasčiausiai vėl grįžtu prie jų.

Negalima nepajusti, kokiu liūdesiu dvelkia šis prisipažinimas, kurį netruks nustelbti minios tapsėjimas Pasaulinėje parodoje. „Kojos, kojos, visur — kojos ir dulkių debesys, tokie tiršti, jog ranka galima paliesti. Traukia ir traukia žmonės, trambuodami, triuškindami Ekspo. Paskui šis riedantis šaligatvis nugirgžda iki Mašinų galerijos, kurioje

---

[1] Reikia pažymėti, jog, priešingai antrai versijai, pats Andre nebuvo frankmasonas. (Armand Charpentier, Historique de l'Affaire Dreyfus.)

pirmą kartą pilna iškankinto metalo, kolosališkų grasinimų, įvyksiančių katastrofų." Kieno šis Apokalipsis, taip nepanašus į aną? Selino. Jis dar vaikas pajuto, koks pašėlęs kliedesys užvaldęs komercinę visuomenę, kuri prieš agoniją nori sustingdyti savo svajonę.. Jis pasakė šiuos žodžius Medane 1933 metais, sustiprindamas šia pranašyste: „Laikas atiduoti paskutinę pagarbą Emiliui Zola, kito, begaliniai didelio sutriuškinimo išvakarėse!" Taip, Minia, kojų tapsėjimas, triukšmas, dulkės, naivios šnekos, kartoniniai baubai, išviršinis optimizmas ir nutįsusi kaip žarna Pasaulinė paroda užgožia to šimtmečio Tragediją ir pamfletisto atsisveikinamąją kalbą.

— Ponas Zola, jūs tikriausiai mielai būtumėt pacitavęs Švarckopeną tame atnaujintame Versalio procese, kuris taip ir neįvyko?

— Aišku, mielai.

— Ponas Zola, Švarckopenas pagaliau prabilo, žinoma, kiek tai leistina žvalgybos viršininkui. Jis tvirtino, jog Vokietijos žvalgyba Dreifuso nepažinojo, o pažinojo Esterhazį.

— Dar 1896 metais kariuomenės manevruose Anguleme Švarckopenas karininko garbės žodžiu prisiekė šveicarų pulkiningui Šove, kad Dreifusas nekaltas ir kad jis nenorėtų atsidurti Diu Pati de Klamo kailyje. Ar yra kas naujesnio?

— Po daugelio metų Švarckopenas išleido savo „Užrašų knygeles". Tai atsiminimai, aišku, aptrumpinti: Švarckopenas nenorėjo pakenkti savo kraštui.

— Anglijoje aš išmokau gražią ir sykiu baisią frazę: *Right or wrong, my country...*[1]

— Būtent. Ponas Zola, 1894 metų rugsėjo pirmąją Švarckopenas gavo iš Esterhazio medžiagą, išvardintą tame bordero. Spalio tryliktąją išdavikas įteikė kodą ir prancūzų kariuomenės pajėgų apžvalgą. Jis lankydavosi Vokietijos atstovybėje dukart per mėnesį. Tačiau Švarckopenas, privengiąs abišalių agentų, pastebėjo, jog Esterhazis, kai neturėdavo įdomios informacijos, stengdavosi palaikyti kontak-

---

[1] Bloga ar gera, bet tai mano tėvynė.

tą abejotinos vertės žiniomis. 1896 metų kovo mėnesį Švarckopenas nutraukė su juo ryšius.

— Ar tik jūs nenorėjot pasakyti, kad Esterhazis „jodė“ Švarckopeną? Kad jis buvo abišalis agentas, ištikimas Prancūzijai? Bet juk tai netiesa!

— Netiesa. Tai paties Esterhazio tezė, sugalvota po to, kai jį demaskavo.

— Ir tai viskas, ką galėjo pasakyti Švarckopenas?

— Ne. Diplomatai niekina šnipus. Fon Miunsteris, Vokietijos pasiuntinys, buvo diplomatas. 1898 metų gruodžio devynioliktąją jis paklausęs Švarckopeną: jo ar ne jo rašytas garsusis laiškelis, kompromituojantis Esterhazį. Švarckopenas atsakęs: „Aš keliskart rašiau Esterhaziui, ir galimas daiktas, netgi visai įtikimas, jog laiškelį pneumatiniu paštu, figūruojantį kvotos dosje, aš buvau pasiuntęs.“

— 1917 metais, būdamas rusų fronte, Švarckopenas susirgo...

— Ką, 1917 metais buvo karas! Papasakokite man apie jį!

— Tai ilga istorija, ponas Zola. Prieš mirtį generolas sušuko: „Prancūzai, klausykit! Alfredas Dreifusas nekaltas! Jis nieko nepadarė! Visa tai — melas ir klastotė!“

— O Anri?

— Anri manė, kad jo draugužis Esterhazis atsidavęs jam su „dūšia ir kūnu“. O tas, norėdamas privilioti vokiečius, nesitenkino vien Sandero, o paskui Anri teikiamomis žiniomis. Jis pardavinėdavo viską, kas tik po ranka pakliūdavo, ir bet kam. Vyriausiasis štabas jį laikė pavyzdiniu abišaliu agentu. Dėl to jis taip rietė nosį. Įsidėmėkite, ši abišalių agentų sistema, kurioje niekada nesutikrinsi, kas ką išdavinėja, sugalvota ne Sandero ir ne Anri. Ji, matyt, eina iš žilos senovės, kurią pavaizdavo jūsų bičiuliai Roni savo knygoje „Kova dėl ugnies“.

— Roni nebuvo mano bičiuliai.

— Ponas Zola, leiskite paklausti vieno dalyko?

— Prašom.

— Ar jūs buvote frankmasonas?

— Ne. Mano tėvas — taip. Karbonaras ir Marselio ložės dignitorius. Sakykit, o Anri? Jis — išdavikas? Renakas, pa-

vyzdžiui, jį laikė išdaviku. Jūs sakote, kad Anri tiekė Esterhaziui dokumentaciją...

— Anri nebuvo išdavikas. Jis buvo doras šnipinėjimo biuro viršininkas, valdomas, jei šitie žodžiai nesipiauna, savo agento. Renakas apsiriko.

— Tada ir Diu Pati doras?

— Pareigūnas, turintis pernelyg lakią vaizduotę.

— Vadinasi, tikrasis išdavikas...

— Esterhazis. Jis dirbo vokiečiams, italams, anglams, netgi amerikiečiams! Taip susipainiojęs, kad nė pats nebesusigaudė. Leonas Bliumas buvo linkęs laikyti Anri melodramatišku išdaviku. Bet tikrasis melodramatiškas išdavikas, Išdavikų išdavikas, užsimaskavęs abišaliu agentu (anot Galtje-Buasjero, „velniškas išdavikų apsukrumas"), tikrų tikriausias išdavikas buvo Esterhazis.

— Šitaip galvojama jūsų laikais?

— Apskritai taip. Per tą pusšimtį metų viskas — pradedant Švarckopeno sensacingomis žiniomis ir baigiant Esterhazio tylėjimu — klostėsi Dreifuso naudai.

— Sakykite man tiksliai, mielasis, kokia galutinė jūsų išvada?

— Kaip čia pasakius. 1896 metų lapkritį užsienio reikalų ministras Anoto priskyrė Morisą Paleologą prie ministerijos Slaptų bylų skyriaus. Antra vertus, jis vadovavo žvalgybai — savotiškam mažo maštabo Žvalgybos biurui užsienio reikalų ministerijoje. Kol truko Dreifuso Byla, Paleologas palaikė ryšį tarp savo ministerijos ir kariuomenės žvalgybos. Būtent jis įteikė Anri dalį slaptų dokumentų, kuriuos užsienio reikalų ministerija laikė specialiai Žvalgybos biuro „juodajai kasai" papildyti.

— Baisiai įdomu! Kažkaip aš neprisimenu šito žmogaus.

— Jis tada buvo jaunas. Tik dvidešimt septynerių metų. 1942 metais Morisas Paleologas įteikė leidėjui Plonui savo memuarus. Jo memuarai — vienintelis svarbus įvykis po „Užrašų knygelių" paskelbimo. Dienoraštyje 1898 metų rugsėjo šeštosios data, kaip tik po Anri nusižudymo, skaitome: «1896 metais pulkininkas leitenantas Kordje, buvęs Žvalgybos biuro viršininko pavaduotojas, mokė mane: „Saugokitės Anri ir Loto, ypač Loto, nes jis laiko savo ran-

kose Anri." Kai aš nusistebėjau, kaip jaunas kapitonas gali laikyti savo rankose pagyvenusį majorą, Kordje konfidencialiai man pasakė, jog Lotas daro įtaką majorui Anri per savo žmoną, kuri yra Anri meilužė. Paskui man pasitaikė jį paklausti: ar galėjo Lotas nežinoti apie vieną iš tų nusikalstamų veiksmų, kurie pastūmėjo Anri į savižudybę?»

— Aš lyg pro miglas prisimenu šitą Lotą. Ūsuotas ponas su monokliu. Pretoriaus galva!.. Pasakokit toliau...

— Tasai ištikimas tarnautojas Lotas, elzasietis iš Saverno, būdamas trisdešimt penkerių metų, perėjo dirbti į Žvalgybos biurą. Jis irgi palaikė ryšius su Esterhaziu. Paleologas rašo: «Man gimė mintis, kuri būtų galėjusi visiškai pakeisti vyriausybės požiūrį į Dreifuso Bylą. Aš turiu galvoje ryšį tarp 1894 metų išdavystės ir visos eilės tokių pat faktų, kurie ir be Dreifuso ėmė kilti dienos švieson dar iki 1886 metų ir kilo iki pat 1896 metų. Tuos nusižengimus darė trys žmonės tai drauge, tai atskirai, blogiausiu atveju — slėpdamiesi nuo kits kito... Pirmas — Morisas Veilis, antras — majoras Esterhazis...»

— Aha!

— «Trečias, kuris ir dabar neįtariamas,— aukšto rango karininkas.» Šit ką autoritetingai tvirtino Paleologas, kaip buvęs užsienio reikalų ministerijos pareigūnas. Bet reikia neišleisti iš akių, jog jis turėjo daugiau ar mažiau pelnytą pagyrūno ir nelabai rimto žmogaus reputaciją; todėl jo pasisakymai neretai yra užginčijami. Su Esterhaziu mes jau pažįstami. Veilis susikompromitavo dar prieš Dreifuso bylą, 1892 metais. Morisas Veilis, 1844 metų gimimo, žandarmerijos karininkas 1870—1871 metais, generolo Sosje, Paryžiaus komendanto ir gražuolės vienietės ponios Veil meilužio, artimas draugas, jau seniai buvo demaskuotas.

— Kas gi trečias?

— Paleologas gana miglotai pasisako: «Per Reno procesą generolas Delua pareiškė: „Bordero autorius yra vienas didikas... kuris gaudavo žinias iš pirmųjų šaltinių."» Bet Paleologas nepamini jo vardo.

— Įdomu, ką jis turi galvoj?

— Taip. 1954 metais išėjo generolo Legran-Žirardo, Respublikos prezidento karinės kanceliarijos viršininko, atsimi-

nimų knyga.[1] Joje yra toks įrašas, datuotas 1904 metų sausio 27 d.: «Užsienio reikalų ministerijoje, kuri įsitikinusi Dreifuso nekaltumu, sklinda gandai, jog yra trys kaltininkai: vienas — Veilis, tasai parsidavėlis, kurį išnaudojo generolas Sosje ir kuris dangstėsi generolo protekcija; kiti du — Lotas ir generolas Ro.» Generolas Ro 1889 metais tapo pulkininku ir Vyriausiojo štabo Trečiojo skyriaus viršininku. 1897 metais jis įėjo į generolo Mersje vadovaujamos karo ministerijos sudėtį.

— Vėl Mersje!

— 1902 metais generolas Ro buvo armijos korpuso vadas. Štai ir viskas.

— Bet juk Dreifusas buvo nekaltas?

— Žinoma. Kaltininkas — Esterhazis, bet ne jis vienas. Visų pirma — Morisas Veilis. Ir, gal būt, tuo pačiu metu aukštas pareigūnas karininkas, apie kurį kalbėjo Paleologas. Koks apmaudas! Po Paleologo „Dienoraščio", išėjusio 1955 metais, daugiau nieko įdomaus nepasirodė spaudoje, tik tiek, kad buvo atskleista generolo Ro pavardė. Niekas nepatvirtino, bet ir nepaneigė Paleologo iškeltos tezės. Jo „Dienoraštis" — ne perdaug patikimas šaltinis. Iš tiesų jis labiau panašus į memuarus. Paskutiniuose tyrinėjimuose iš esmės apeinamas „trečio asmens" klausimas. Na o Anri Žiskaro d'Esteno gana padrikoje knygoje [2] visa Byla atvaizduota kaip nemalonus žvalgybų kovos epizodas, beje, kaip epizodas, kurį pateisino galutiniai rezultatai (vokiečius, atrodo, pavyko suklaidinti dėl 75 mm pabūklo efektyvumo). Antroji knyga — Marselio Tomaso „Byla be Dreifuso" — daugiau dėmesio skiria žvalgybos organams, negu atskiriems žmonėms. Aš nemanau, kad Žiskaras d'Estenas ir Marselis Tomasas būtų siekę būtent šitokių išvadų, bet vis dėlto jų apybraižose ryški Vyriausiojo štabo ir pirmučiausia — jo tiesioginio viršininko generolo Mersje kolektyvinė atsakomybė.

— Nuvokiau tai dar per procesą. „Aš kaltinu! . ." per daug vietos skirta Diu Pati de Klamui.

---

[1] Legrand-Girarde, Un quart de siècle au service de la France, 1894—1918. Presses littéraires de France.

[2] Henri Giscard d'Estaing, D'Esterhazy á Dreyfus. Paris, 1960.

— Visi aktoriai buvo tik akli statistai toje surežisuotoje pjesėje, toje gigantiškoje bufonadoje, o Dreifusas — apgailėtina auka, su kuria ciniška žvalgyba būtų nesiterliojusi, jei į vaidinimą nebūtų įsitraukę tie amžini užtarėjai... žodžiu, tie civiliokai! Ir asmeniškai jūs, ponas Zola!

— Dar vienas klausimas, pone. Kai „La Libr Parol" iškėlė mintį pastatyti pulkininkui Anri paminklą, daugelis mano kolegų paaukojo po dvylekį. Kas su jais pasidarė?

— Fransua Kope, kaip literatas, nebeturi jokios vertės. Dažnai minimi Žiulis Lemetras, Briunetjeras, Emilis Fage. Karje-Belezas...

— O, jis buvo talentingas...

— ...išliko tik jo vardo gatvė Paryžiuje. Užmirštas. Užmirštas ir Detajis su Arpinji, ir jūsų bičiulis Karo-Delvajis.

— Kas gi buvo didžiausias epochos menininkas?

— Sezanas, ponas Zola. Sezanas. Su Van Gogu ir Gogenu.

— O! Aš baisiai krimtausi, sužinojęs, kad Searas ir Enikas buvo antidreifusininkai.

— Jie laikosi tik Medano šešėlyje, ponas Zola. O jūsų sūnus po šiai dienai tebesaugoja saldainių dėželę savo krikštatėviui Searui. Jis taip ir neatėjo.

— Kas dabar patys garsiausi?

— Du Poliai — vienas miręs, kitas gyvas. Polis Valeri ir Leoto.

— Ką rašo tasai Leoto?

— Kroniką ir pastabas. Eina Šamforo ir Žiulio Renaro pėdomis. Leoto įminė Dreifuso Bylos mįslę.

— Atskleidė ką nors nauja?

— Patikslino. 1898 metų gruodžio aštuonioliktąją Polis Leoto nuėjo į „La Libr Parol" redakciją. Po penkiasdešimties metų aš jį paklausiau, kaip ten buvo. Štai ką jis man atsakė: „Pone, aš iš tiesų buvau ten nuėjęs su Poliu Valeri pasirašyti aukų sąraše pulkininko Anri paminklui pastatyti. Polis Valeri įnešė 3 frankus su šitokia pastaba: *Po ilgų svarstymų*. Aš įnešiau 2 frankus su šitokia pastaba: *Tvarkos vardan, prieš teisingumą ir teisybę* ir, be to, dar paklausiau laikraščio sekretorių, ar jie absoliučiai tiksliai atspausdins mano pastabą, ir sekretorius man užgarantavo tai. Rytojaus dieną skaitau: *Vardan teisingumo, tvarkos ir*

teisybės. Aš pasiunčiau registruotą laišką, reikalaudamas įdėti mano paneigimą, bet jie nė nemanė to daryti (...). Dabar žinot, kaip viskas buvo."[1]

— Tasai jūsų Leoto tyčiojosi, ar kuris galas?

— Jis taip galėjo pasielgti iš cinizmo, lygiai kaip ir iš humoro. Aš jį klausiau. Jis man mandagiai atsakė, kur vežėčios, bet nepasakė, kur akėčios. O aš manau, kad čia būta ciniško humoro. Šiaip ar taip, tas jo „Vardan tvarkos, prieš teisingumą ir teisybę" buvo pati giliausia amžininko mintis apie Bylą, genialus sąmojis.

II

„Jūs kaip tas didysis rusas!" „Darbas", arba teisinga piūtis.— Zola portretas 1901 metais.— Seno žmogaus sumanymai. — „Didelis menininkas nevykėlis." — Dingęs fontanas. — „Natūralistinis įvykis." — Zola nužudytas? — Aleksandrina, Dreifusas ir Anatolis Fransas. — „Jis buvo žmonijos sąmonės vienas etapas." (1902 m. spalio 5 d.) — Paskutinis žodis priklauso miniai.

„Vaisingumas", pasirodęs 1899 metų spalį, buvo skaitytojų palankiai sutiktas. Ne tiek dėl savo literatūrinės vertės, kiek dėl to, kad autorius, atsisakęs natūralizmo, pavaizdavo šimtmečio pabaigos optimizmą ir biblinį koloritą. Leonas Dode — nei velnias, nei gegutė — pasakė jam: „Jūs kaip tas didysis rusas!" Joks kitas komplimentas — kas kad truputėlį ironizuojantis — nebūtų taip griebęs Zola už širdies. Kadangi apie tai išėjo iš kalbos, reikia patikslinti kai kuriuos mažiau žinomus šios rašalinės revoliucijos bruožus. Žmonės žiauriai viens kitą užgauliojo. Šaukė į dvikovas, ir ne visada pistoletai buvo neužtaisyti. Rėkė: „Mirtis jam!" — ir žudė. Mažai. Bet vis dėlto. Epizodas su Gerenu, kuris daugiau kaip mėnesį laikėsi Šabrolio forte ir nepasidavė policijai, labai neša į bufonadą; tai buvo rokamboliškas[2] karinis žygdarbis, vyriausybės „suorganizuotas", kad paryžiečiai patikėtų, jog jiems gresia pilietinis karas. Iš tiesų dreifusinė revoliucija, pastačiusi prie valdžios vairo Respubliką, praėjo beveik be kraujo lašo. „Užsiangažavę" ra-

---

[1] Polio Leoto laiškas autoriui, rašytas 1953 m. birželio 14 d.

[2] Ponsono diu Terai romanų personažas Rokambolis, drąsus, nebijantis pavojų, kurį autorius, čia pat numarinęs, vėl prikelia ir leidžia jam daryti neįtikimiausius žygdarbius. *(Vert. past.)*

šytojai pylė viens ant kito pamazgas, bet susitikę sveikinosi ir sakė nuoširdžius komplimentus. 1898 metų vasario dvidešimt ketvirtąją, praėjus kelioms dienoms po teismo sprendimo paskelbimo, Zola gavo neįprastą telegramą: „Brangus pone, nors mūsų pažiūros į bylą nesutampa, tačiau šiomis liūdnomis aplinkybėmis reiškiame jums gilią pagarbą ir simpatiją." Pasirašyta: Leonas ir Liusjenas Dode. Gražu. Leonas Dode, pusiau juokais pasakęs Zola: „Jūs kaip tas didysis rusas", žinojo, jog rašytojui bus malonūs tie žodžiai. Jis su purvais maišys Zola savo atsiminimuose, kurie taip sustilizuoti, jog atsiduoda falšu, tačiau gyvenime nepraleisdavo nė vienos progos pareikšti jam asmeniškai savo pagarbą. Taip pat ir Baresas, kaip žinome. Taip pat ir Kope, buvęs dreifusininkas, paskui Patriotų lygos pirmininkas, visada palaikydavęs Zola kandidatūrą Akademijoje. Taip pat ir Burže, kuris, anot Zola, buvęs jam „antrasis Kope" Akademijoje.

Dėl viso to „gražioji epocha" darosi ne tokia žiauri.

Sprendžiant iš vienos 1897 metų data pažymėtos pastabos, serijoje „Keturios Evangelijos" buvo numatytos tik trys: „Vaisingumas", „Darbas", „Teisingumas". „Teisybė" buvo pridėta paskui, tai lyg ir „Teisingumo" antroji dalis.

„Darbą" aš norėjau parašyti kartu su Furje. Darbo organizacija, darbas — pasaulio reguliatorius. Aš kuriu Miestą, ateities miestą, savotišką falansterį. Su „Teisingumu" aš pakylu ant trečiosios pakopos, aukščiausios; aš kuriu žmoniją be valstybinių sienų, didžiulę žmonių tėvynę. Europos Jungtines Valstijas. Visų tautų Sąjungą. Lotynų, germanų, saksų rasės problema. Ir vienas didelis taikos pasibučiavimas. Su amžinos taikos apoteoze. Taip aš kuriu žmoniją.

Visai paprastai.

Nuostabusis akiniuotis skrajoja rausvai socialistinėse dausose, plasnodamas vaiskiais grafienės de Segiur [1] personažų sparniukais. Geras senas vaikas! Įdomu, kad tas žmogus, kovojęs su Imperija, su visokio plauko cezaristais, su miesčioniška, blankia „išlaižyta" tapyba, niekada neatitrūko nuo savo epochos! Jo pranašystės atspindi vaikiškas to

[1] Grafienė de Segiur Sofi Rostopčina (1799—1874) — prancūzų rašytoja, sukūrusi jaunimui daug auklėjamo turinio knygų. *(Vert. past.)*

meto svajones. Žmonijos tėvynė — tai naujas rytojus. *Aš kuriu šeimą, aš kuriu Miestą, aš kuriu Žmoniją!* Jaudinantį meilės, idealo ir vaikiškos didybės derinį matome šiame „Medano Metro“ paveiksle. Tuo metu, kai Rene teismas tebeposėdžiauja, jis dirba, dirba, dirba savo „Darbą“.

Sau peno semiasi ne tik iš keisto ir poetiško Furje, bet ir iš Sen-Simono, Prudono, Pjero Leru — Žorž Sand bičiulio, iš anarchizmo teoretikų Kropotkino ir Žano Gravo. Posūkis į Gedo racionalinį socializmą — nueitas etapas. Jis jau nebe tas „Žerminalio“ realistas. Prisidėjo ir tai, kad per Bylą iš arti pamatė socialistus. Idealistas Zola nori pranokti šį socializmą ir nelyginant Nykštukas, pritrūkęs baltų akmenėlių, pasiklysta Utopijos girioje.

„Žerminalis“ jam pasidarė per ankštas, perdaug gyveniškas, perdaug tikroviškas: jo šedevras jaudina tik šiandieną. O jam reikia *rytdienos!*

Jis nutolsta nuo savo paties išpranašauto socialistinio realizmo ir dedasi prie kraštutinių kairiųjų, pasiimdamas iš jų ideologijos pačias abstrakčiausias tezes. Nepajunta, kad eina ne į koją su laiku.

Iki Dreifuso Bylos liaudis mažai jį teskaitė. Jo smarkumu, skandalais, botago kirčiais mėgavosi buržuazija. Dabar jį ėmė skaityti liaudis, didžioji svajotoja liaudis, kuriai patinka Montejuso antimilitaristinės dainos. Tolstojaus pakerėtas Zola vėl paskendo begalinėje žavioje dainoje, kuri už dyka liūliuoja bedalio proletariato mesianizmą.

„Darbas“ — nevykęs romanas, nors turėjo negirdėtą pasisekimą. Jį lyg Bibliją nagrinėjo Liaudies universitetuose — vakariniuose laisvų klausytojų kursuose, kurie tuo metu tiesiog buvo užtvindę Prancūziją. Visai normalus reiškinys. Juk tai Evangelija!

Tačiau Zola taip greit nepribaigsi! Knygoje yra stiprių puslapių, haliucinacijos padiktuotų vizijų, kurias Istorija netruks įgyvendinti:

Kovotojams nė nereikėjo prieiti vienas prie kito, matyti vienas kitą: patrankos šaudė iš už horizonto linijos, sproginėdami sviediniai šlavė hektarus žemės, troškino, nuodijo visa, kas gyva. Net iš dangaus balionai mėtė bombas, degino kaimus... Ir kokios siaubingos žudynės dėjosi paskutinįjį milžiniško mūšio vakarą! Dar niekados ant aukuro

nebuvo sudėta tiek žmonių aukų! Daugiau kaip milijonas vyrų gulėjo iškloti tuose plačiuose laukuose, paupiais ir pievose...

Milijonas Verdeno vyrų, pasak Žiulio Romeno — šalmuota, purvina, beveidė minia.

„Darbo“ pasirodymas buvo kaip ir koks jubiliejus. Zola — didysis Trečiosios respublikos mąstytojas. Respublika iš tiesų gimė „Aš kaltinu“ išspausdinimo dieną. Furjeristinės darbininkų organizacijos ir romantinis socializmas „Darbo“ išėjimą švenčia kaip Gegužės pirmąją. Revoliucionieriai profesinių sąjungų atstovai reiškia protestą prieš šią Rausvąją biblioteką. Pegi kiloja į dangų rankas, Žoržas Sorelis trauko pečiais. Bet minia, dar kartą persipavidalinusi, romane randa save.

Įgimtas Zola pesimizmas, jo šūvis į supuvusią Imperiją, lozungas „Respublika bus natūralistinė arba jos visai nebus“, rūstybės daigai šachtoje, kova su Aukso veršiu, laisvos meilės kodeksas, straipsnių rinkinys „Teisybė žygiuoja“,— visos šios temos, tik vis nauja forma, ir buvo toji Zola parama vargstančioms klasėms. Jo emocijos — „kairiųjų“ pusėje, nors politikos jis tebevengia. Dabar kairieji valdžioje.

Ir jam taiso vietą Panteone.

Vernejyje, sode, Zola geria arbatą, Žana — putliomis lūpomis — Gužono-Grezo kūrinys — meiliai žiūri į mažylį Žaką. Deniza, jau mokinė, su juoda uniformine suknele balta apykaklaite, irgi žiūri į broliuką. Jos — kaip mamos — gazelės akys.

O Zola atrodo kaip senelis.

Gabrielis Trarje aplankė rašytoją Briuselio gatvėje. Jis sėdėjo už savo masyvaus Liaudies vaizduotės ministro stalo. Truputį susigaužęs. Keliai pilku pledu apkloti. Ant kaklo — balta skarytė. Kakta praplikusi, veidas lyg hieroglifais išrašytas,— matyti, kiek žmogaus prisikentėta. Žvilgsnis liūdnas. Juodu kalbasi apie literatūrą, teatrą.

— *Aš norėčiau „Mesidore“* [1] *apdainuoti darbą, žmogaus pastangų grožį, tikėjimą gyvenimu, žemės vaisingumą, viltį, kad išauš teisingos piūties diena...*

[1] Muzikinė drama. Libretas — E. Zola, muzika — A. Briuno.

Išauš teisingos piūties diena. Ši banali frazė rodo baigtą Zola. Bet tuoj vėl atgimsta žmogus:

— Trarje,— staiga sako Zola dusliu balsu,— Trarje, *per tą Bylą aš pasidariau geresnis!*

Furjeristai surengė banketą „Darbo“ garbei. Zola neatvyko, atsiuntė laišką:

Jeigu aš nesėdžiu šalia jūsų, tai tik dėl to, kad man pasirodė, jog iš autoriaus pusės bus kukliau ir logiškiau nedalyvauti šioje šventėje. Nei aš pats, nei mano romanas čia niekuo nedėti: jūs norite pagerbti žmonijos kovą už teisingumą, už geresnę ateitį — ir aš su jumis. Argi neužtenka, kad mano mintys — tai jūsų mintys?

Kas beliko iš Zola? Baikštus Silvakano aklagatvio vaikas mirė. Berniukas, džiūstantis iš meilės „Nežemiškajai“, mirė. Jaunas publicistas, tarnavęs pas Ašetą, mirė. „Gerbua“ laikų tepliorių draugas mirė. „Rugonų-Makarų“ autorius mirė. Netgi „Trijų miestų“ autorius mirė. Jis beveik nepasižįsta su tuo Zola, kokiu tapo.

Anot Mak Orlano, „paskutinį žodį taria mirtis, nieko neaiškindama“. Zola žino tai. Lozorius jo laukia. Apie jį galvoja nemigo naktimis. Edmonas de Gonkuras nuėjo pas brolį, ir Floberas, Senis, skersas ilsisi po žemėm, ir gražuolis Mane, ir bonvivanas Mopasanas, ir Alfonsas Dode... 1901 metų rugpiūčio šeštąją pasimirė Polis Aleksisas. Zola verkia iš sielvarto ir maudulio.

1901 metai. Rašytojo veidas nuovargio raukšlių išvagotas. Uoslė tebėra jautri, kaip pirma. Barzda ir ūsai pabalę. Su aksominiu švarku, užsegiotu iki pat kaklo, jis panašus lyg į kunigą, lyg į karo gydytoją. Ant vieno stalo laiko pasidėjęs bronzinį medalį, kur iš profilio atvaizduotas melancholiškas susirūpinęs mąstytojas. Medalį padirbdino Šarpantje pagal vieną Nadaro fotografiją.

1902 metų liepos antrąją Zola iš Medano rašė muzikui Briuno:

Mes čia gangreit trys savaitės gyvenam visiškoje tyloje ir ramybėje. Žmonai jau geriau, ypač kai dabar orai pasitaisė. Aš smagiai padirbėjau, bet „Teisybės“ nesitikiu anks-

čiau užbaigti, kaip tik mėnesio gale. Baisiai ilgas dalykas... Užtat labai nuvargau. Popiet vaikštinėju po sodą, gėriuosi, kaip viskas aplink auga, klesti. Eina metai, ir viskas, jaučiu, praeina, o aš dar karščiau visa tai myliu...

Zola rašė „Teisybę“ nuo 1901 metų birželio septynioliktosios iki 1902 metų rugpiūčio septintosios. Rugsėjo mėnesį romaną pradėjo spausdinti „L'Oror“. Dar niekada jis taip greitai nerašė. Svajoja apie tolesnį darbą, apie Ketvirtąją Evangeliją — „Teisingumas“. *Aš leisiuos į visišką utopiją. Taip, neabejotinai tai bus grožio ir gėrio sapnas, žmonijos, pamažėl žengiančios civilizacijos keliu, lyrinė apoteozė. Aš parašysiu didelę poemą*[1] *proza, kupiną šviesos ir meilės.*

Zola guli lovoje ir girdi, kaip Aleksandrina sako sodininkui:

— Tyliau, vyras miega.

Ne. Jis nemiega. Galvoja. Dvylika pjesių dedikavo ir testamentu paliko Denizai ir Žakui, norėdamas aprūpinti jų ateitį... Pavasarį jie visi vaikštinėjo Senos pakrantėmis... Atplaukė jo naująja valtim „Nuoviros“ ... Pasakojo jiems apie upeivių darbą... *Aš pavaizduosiu dramą tarp medkirčių ir upeivių — upė ir miškas... Tekantis vanduo. O paskui parašysiu „Ar verta?“. Ar verta skirtis? Moteris skiriasi, norėdama antrąkart ištekėti, ir apgaudinėja antrąjį vyrą su pirmuoju! Tai bent siužetas! Audringas ir beviltiškas farsas, bereikalingas jaudinimasis, tuščios pastangos nustverti laimę, vargšės žmonijos trypčiojimas vietoje... O paskui... aš pavaizduosiu Meilės Amžinybę, papasakosiu vienos nepaprastai didelės aistros istoriją tarp ištekėjusios moters ir jos meilužio, abu iš buržuazijos...* Jis girdi, kaip moteris sako prie savo meilužio lavono: *Savo žvilgsnyje jis nusinešė mano amžinos jaunystės paveikslą.* Moterį vaidins Sara Bernar... O gal pavadinti *„Kodėl žmonės mylisi?“ arba „Jaunystė“, arba „Ponia“...* „Ponia“ gerai skamba. Ponia... Ponia Žana Zola, mano vargše Žana, vis dėlto tave vadina ponia... Aš noriu, kad mano mažyliai nešiotų mano pavardę! Zola! Zola! Dievaž taip mane Ekse šaukdavo Sezanas eiti pasižiūrėt pražygiuojančių eskadronų. Poli! Poli!

---

[1] Poema jis jau vadino ir „Vaisingumą“.

Taip. *Vienas personažas bus dailininkas,* mano mielas bičiulis Sezanas... *Žinai, aš nebenoriu rašyt romanų.* Turiu suvest sąskaitas su teatru. Jei, ko gero, neišvažiuosiu į Palestiną. *Reikia šį tą parašyti apie sionizmą...*

Dūzgia priskridę vabzdžiai, namuose visi dar snūduriuoja, o senas žmogus jau pakirdęs.

Zola, taip besvajodamas, dažnai pagalvodavo apie Sezaną, apie tapybą. Jį vis labiau ir labiau trikdė ta užsitęsusi tapybos revoliucija, kuri jau pradėjo dairytis savo šventųjų: Sezano — teoretiko, Gogeno — konkistadoro, Van Gogo — tikrojo gyvenimo liguisto pranašo.

Jis jau buvo pasakęs dailininkų adresu karčių žodžių, iš kurių matyti, kad vadui ne tik nesmagu, jog dalinys nuėjo pirmyn, jį palikęs, bet kad jis absoliučiai nebesusigaudo tapyboje. 1889 metais Klodas Mone paleido aukų lapą Eduaro Mane „Olimpijai" iš našlės atpirkti, kad paskui galėtų padovanoti valstybei. Kaip nustebo tasai bažnyčių ir vandens lelijų tapytojas, gavęs iš Zola šitokio turinio laišką: *Brangusis Mone, labai gaila, bet aš negaliu pasirašyti aukų lape, kaip jūs prašote... Aš užtektinai gyniau Mane savo plunksna ir todėl šiandien nebijau priekaištų, atsisakydamas dėtis prie jo šlovės pirkimo. Eduaras Mane užims savo vietą Luvre, bet tą jis turi pats pasiekti, kai jo talentas bus visuotinai pripažintas.* [1]

O tiesą pasakius, santykiams su Sezanu nutrūkus, Emilį Zola apniko tapybos fobija.

1896 metų gegužės antrąją jis apie tai atvirai pasisako savo straipsnyje, kurį įsidėjo „Le Figaro":

...Taip, praėjo trisdešimt metų, ir mano domėjimasis tapyba atvėso. Aš išaugau kone vienoje vygėje su savo draugu, savo broliu Sezanu, tuo dideliu dailininku nevykėliu, kurio genialumo bruožus tik dabar pradeda įžiūrėti... Ir štai po ilgos nakties aš nubundu... Ir apstulbstu... Seniau, būdavo, kai pakabina kokį Mane, Mone ar Pisaro darbą, tai jis tarp kitų sušutusių tonų akademinės mokyklos drobių šviesdavo it langas. Tai ir būdavo atviras langas į gamtą, į garsųjį plenerą, kuris skverbdavosi vidun.

[1] 1907 m. Klemanso nutars patalpinti „Olimpiją" Luvre. Dar viena Pažadėtoji žemė, kurios Mozė neišvydo.

O dabar nėra nieko tik pleneras, visi velkasi uodegoje mano draugų, kuriuos taip plūdo už tą plenerą, ir sykiu mane, apie juos rašantį...

Bet mano nustebimas virsta pykčiu, kai aš konstatuoju, kad per tuos trisdešimt metų refleksų teorija nusirito iki tokios beprotybės... Labai teisingai mes tada teigėme, kad daiktų ir veidų apšvietimas nesti paprastas, kad, sakysim, po medžiais nuogas kūnas įgauna žalsvą atspindį, kad tokiu būdu nuolat vyksta refleksų kaitaliojimasis ir jį reikia imti domėn... Bet iš tiesų žiūrovo negali netrikdyti tos įvairiaspalvės moterys, tie violetiniai peizažai ir tie mums teikiami oranžiniai arkliai, neva moksliškai aiškinant, jog juos tokius padaro toks ir toks refleksas, arba toks saulės spektro susiskaidymas. O, tos ponios su vienu žandu mėlynu nuo mėnesienos, kitu — skaisčiai raudonu nuo lempos abažūro. O, tie horizontai, kur medžiai mėlyni, vandenys raudoni, o dangus žalias! Tai baisu, baisu, baisu!

Zola teisingai kritikuoja tuos, kurie aklai mėgdžioja impresionistus, bet jis vis dar puola ir savo *brolį* Sezaną, *didelį menininką nevykėlį*, Gogeną, *tuos violetinius peizažus ir tuos oranžinius arklius,* ir netgi nuostabųjį Viujarą ir Bonarą, *ponias su vienu žandu mėlynu, kitu — skaisčiai raudonu nuo lempos abažūro.* Pamfletistas, piršęs „Pusryčius ant žolės", persigando kaip ta anglė, kuri išbėgo iš Gogeno parodos, šaukdama: „Red dog! Red dog!" (Raudonas šuo.)

Ekse bambeklis Sezanas kartkarčiais teiraujasi apie Zola. Sezanas prisipažino Žoakenui Gaske: „Užvis pavojingiausia dailininkui pasiduoti į literatūrą. Aš žinau, ką sakau. Tą blogį, kurį padarė Prudonas Giustavui Kurbe, Zola man būtų padaręs!" O Zola pasakė Giustavui Kokjo:

Savo Klodui Lantje aš suteikiau jo (Sezano) *bruožų, tai dar gana sušvelnintas portretas, nes jei būčiau norėjęs viską pasakyti... Ak, mano brangusis Sezanas visai nevertina publikos pagarbos. Jis pernelyg niekina tokius elementarius dalykus, kaip higiena, padori išvaizda, mandagi kalba. Tačiau visa tai — ir padori išvaizda, ir savęs gerbimas,— apskritai paėmus, būtų niekai, jei mano didis ir brangus Sezanas būtų genijus. Vis dėlto man atrodo, kad, šiaip ar*

taip, „Kūryboje“ aš kuo skrupulingiausiai ir atidžiausiai pavaizdavau visas mano brangiojo Sezano pastangas. Bet ko gi norėt. Nesėkmė sekė po nesėkmės; pradeda, būdavo, gerai, paskui staiga — stop, ir nė iš vietos; smegenys atsisako dirbti, ranka bejėgiškai nusvyra... Žodžiu, nieko nesugebėjo įgyvendinti!

1896 metais Zola keletą dienų vieši Ekse pas Niuma Kostą. Vaikštinėja po Mirabo alėjos platanais. Daugelyje detalių atpažįsta akmeninį miesto veidą. Staiga sustoja. Kur fontanas? Jo vaikystės fontanas? Fontanas su kauke? Simbolinis fontanas po platanais? Dingęs!

— Gal ryt nueitumėm į Ža de Bufaną? — pasiūlo Kostas.

— Ne. *Geriau nežarstyt ataušusių pelenų.*

Grįžęs į Paryžių, Zola pajunta sąžinės graužimą, kai draugai jam pasako, jog Sezanas sužinojo jį buvus Ekse ir skaudžiai dėl to pergyveno. Bet štai po dvejų metų Sezanas atvažiuoja į sostinę, pusryčiauja su Žoakenu Gaske ir Morisu Le Blonu. Visą laiką eina kalba apie Zola. Sezanas tyli. Kai bičiuliai mėgina jį nusivesti į Briuselio gatvę, Sezanas iš įtūžio ir nevilties tik suriaumoja.

1902 metų rugsėjo dvidešimt penktąją Emiliui Zola skauda dantys. Artėja ruduo. Naktimis nuo upės dvelkia vėsa.

— Aleksandrina, *sekmadienį grįžtam į Paryžių. Spėsi pasiruošti kelionei į Italiją.*

Rugsėjo dvidešimt aštuntąją, sekmadienį, jie atsirakina savo vilukę Briuselio gatvėje.

— Sudusęs oras,— sako ponia Zola.

Žiulis pakuria židinį. Zola su Aleksandrina vienudu skaniai papietauja.

— Židinys netraukia,— sako Zola.

— Užtat kad apsiniaukę. Dėl visa ko reikės pakviest krosnininką, tegul pažiūri.

Tarnas pamaišė anglis ir, pamatęs, kad jos įsidegė, pakėlė užstatą. Ponia Zola su vyru atsigulė į didžiulę Renesanso stiliaus lovą — prie jos yra laiptukas. Apie trečią ryto ponia pabudo: jai pasidarė bloga. Ji nuėjo į tualeto kambarį ir išsivėmė. Maždaug po valandos grįžo atgal į miegamąjį. Jos žingsniai išbudino vyrą.

— Gal paskambinti tarnams? — paklausė Aleksandrina.

— *Ne, nereikia. Šuniui irgi negera. Matyt, užvalgėm ko nors nešviežio.*

Jis žengia prie lango. Langas. Atverti langą. Jo paskutinis veiksmas — atverti langą.

— Emili, gulkis! Persišaldysi,— sako ponia Zola.

Dunkstelėjimas. Žmona nori atsikelti, susverdėja, siekia skambučio ir — krinta be sąmonės.

Pagulėjęs keletą sekundžių visiškai nejudėdamas, jis norėjo kvėptelti, sukrutino lūpas, pražiojo vargšę burną nelyginant paukštelis snapą, kai gaudo paskutinį oro gurkšnį.

Apie aštuntą ryto prisistato krosnininkai. Kol ponai Zola atsikels, namsargė duoda jiems šiokio tokio darbo. Bet jau devynios, o šeimininkų vis negirdėt. Tarnams nebe ramu darosi, jie beldžiasi. Tyla. Pasiunčia šaltkalvio. Išlaužia duris. Ponia Zola lovoje gargaliuoja. Zola tebeguli kaip susmuko, galvą susitrenkęs į laiptuką. Šaltu vandeniu jam pašlaksto veidą. Kūnas dar šiltas, bet prikištas veidrodis neaprasoja. Gydytojas Markas Bermanas pasiunčia deguonies. Daro dirbtinį kvėpavimą. Ateina policijos komisariato gydytojas. Ritmiškas liežuvio traukymas neduoda jokių rezultatų. Nebėra vilties išgelbėti Zola. Policininkas prieina prie židinio. Dūmtraukis užverstas drūzgais. Anglies oksidas, be abejo. Policijos komisaras Kornetas taip ir parašo savo raporte policijos prefektui. Bet pirmutinėse telegramose pranešama: nusinuodijo. Ponią Zola skubiai nugabena į Neji ligoninę, kur ji atgauna sąmonę tik apie vidurdienį. Jai nesako, kad vyras mirė, o visas Paryžius kalba apie tai. Zola mirė. Zola nusižudė. Kaip Anri. Jį nužudė Antrasis skyrius! Vienas dalykas tikrai žinomas! Zola mirė, norėdamas atverti langą, su šiais žodžiais lūpose: *Gal atsigausim nuo gryno oro.*

Zola mirtis tebėra paslaptinga. Jos priežastis, sakykim, nustatyta. Bet kaminas galėjo ir pats užsikimšti, ir galėjo būti tyčia užkimštas. Praėjus penkiasdešimt vieneriems metams po rašytojo mirties, Žanas Bedelis ėmėsi tyrinėti tuos faktus serijoje straipsnių, atspausdintų „La Liberasjon“ laikraštyje [1]: „Kaip nuodingos dujos iš židinio pateko

[1] 1953 m. spalio mėn. 1—7 d.

į kambarį? Veltui suks sau galvas ekspertai architektai ir chemikai.“ Ryšium su nusinuodijimu dujomis buvo daroma kvota. Ekspertais buvo pakviesti du architektai: Briunelis iš policijos prefektūros ir Žoržas Debri, vyriausybės atstovas. Tardytojas Buruju patarė jiems palaikyti kontaktą su Šarliu Žiraru, municipaliteto laboratorijos direktorium, ir Žiuliu Ožje, toksikologinės laboratorijos vedėju. Architektai apžiūrėjo židinį. Spalio aštuntąją jie, dalyvaujant Žirarui ir Ožje, liepė užkurti židinį. „Židinį užkūrė pono Zola tarnas, pridėjęs tokio pat kuro ir tokiomis pat aplinkybėmis, kaip rugsėjo dvidešimt aštuntąją, t. y. ryšulėlį žagarų ir anglių, nupirktų žiemai.“ (Žurnalistas Žanas Bedelis cituoja ekspertų raportą.) Eksperimentas vėl buvo pakartotas spalio vienuoliktąją. „Anglys užsiima ir dega keletą valandų prie silpnos traukos.“ Po trijų dienų architektai liepia išardyti skardinį dūmtraukį, kuris alkūne nuvestas į bendrą gretimo namo Nr. 19 sieną. Alkūnė pusiau užakusi. Suodžių kamštyje pasilikusi kokių septynių centimetrų skersmens anga leido anglims iš lėto degti. Spalio aštuonioliktąją iškrėtus kaminą, „surinktas palyginti su paskutiniuoju krėtimu tikrai neleistinas suodžių kiekis“. Nors šitas faktas bado akis, bet architektai padaro išvadą: „Mūsų ekspertizė nenustatė jokios kliauties, dėl kurios būtų galima kibti prie namų savininko ar krosnininkų rangovo; ekspertizės duomenys leidžia daryti išvadą, kad nuodingų dujų pasklidimas... įvyko susidarius suodžių kamščiui dūmtraukyje, kurio savalaikiu iškrėtimu privalo rūpintis patys nuomininkai.“ Tačiau Žanas Bedelis pažymi, jog nuomininkai laikęsi tuo metu galiojusių įsakų ir paskutinis kamino krėtimas buvęs 1901 metų spalio mėnesį.

Per šiuos abu „aplinkybių atstatymo“ tyrimus prefektūros chemikai įleido į miegamąjį tris jūrų kiaulytes ir tris paukščius. Rytojaus dieną visos kiaulytės buvo rastos gyvos, o du paukščiai — išgaišę. Kraujo analizė nerodė anglies oksido. Kambario oro analizė per pirmąjį tyrimą rodė 1/10 000 anglies oksido, per antrąjį — 1/3 000. Šios dozės apskritai nelaikomos mirštamomis, nurodo Žanas Bedelis ir daro šitokią išvadą: „Vienui vienintelė hipotezė gali paaiškinti, kodėl vieną dieną iš židinio pateko mirštama anglies oksido dozė, o kitomis dienomis gyvūnai neišgaišo miega-

majame. Hipotezė tokia: dūmtraukis buvo užkimštas Zola grįžimo dieną ir atkimštas rytą, kai rašytojas buvo nebe gyvas." Argumentas — logiškas, bet ne visai įtikinamas. Iš tiesų abu tyrimai nebūtinai turėjo būti *identiški*. Atsitiktinumas irgi galėjo suvaidinti nemenką vaidmenį. Be abejo, tokios nuomonės buvo ir tardytojas, kuris spalio trečiąją padarė išvadą (skubotą), jog tai buvęs nelaimingas netyčinis atsitikimas. Netrukus kvota dėl nusinuodijimo dujomis buvo nutraukta.

Bet Žanas Bedelis iškelia savo straipsniuose vieną naują faktą. „La Liberasjon" laikraščio skaitytojas ponas Akenas iš Tesi prie Viro (Lamanšo departamentas) jam atsiuntė laišką, kuriame pareiškė esąs įsitikinęs, jog Zola mirė ne savo mirtimi. Ponas Akenas sako, kad prieš pat 1914 metų karą jis susipažinęs Sarselyje (Senos ir Uazės departamentas) su vienu krosnininkų rangovu. Toliau Bedelis rašo: „Ponas Akenas pranešė jo pavardę, bet mes dėl lengvai suprantamų priežasčių kol kas jos neskelbiame... Maždaug 1925 metais ponas Akenas palaikė draugiškus santykius su ponu Y. [1], krosnininkų rangovu. Vieną 1927 metų balandžio dieną, kai išėjo kalba apie Zola, ponas Y. kažkodėl man ėmė ir prisipažino. Štai ką jis man tada pasakė:

„Akenai, aš jums papasakosiu, kaip mirė Zola. Aš jumis pasitikiu, be to, netrukus įsigalios senatis. Zola buvo nutroškintas. Mes užkimšome jo buto kaminą. Va kaip viskas buvo: tuo metu vyko gretimo namo stogo perdengimo ir kaminų tvarkymo darbai. Apsimetę darbininkais, kurie ten zujo, mes nustatėme, kuris Zola dūmtraukis, ir jį užkimšome. O rytojaus dieną, labai anksti, atkimšome. Mūsų niekas nepastebėjo. Visa kita jūs žinote."

Žanas Bedelis patikrino faktus, žinoma, kiek tatai buvo įmanoma. Jis „rado žymių, kad gretimo namo stogas buvęs perdengtas". Pasimatė su ponu Akenu. Sarselyje žmonės dar atmena poną Y. Pagaliau Žanas Bedelis kreipėsi į daktarą Žaką Emilį-Zola. Romanisto sūnus — „mažylis Žakas" — atsakė: „Jūsų hipotezė visiškai įtikima (...) Dėl tiesioginės mirties priežasties nėra jokių abejonių; kraujo analizė rodė intoksikaciją anglies oksidu. Bet ekspertų pa-

[1] Žanas Bedelis ir p. Akenas vartoja inicialą Z. Kad skaitytojas kartais nesupainiotų šio inicialo su Zola inicialu, autorius Z. pakeitė Y.

aiškinimas, mano nuomone, „pritemptas". Istorija su jūrų kiaulytėmis, kurios neišgaišo per tyrimus, darytus kambaryje, kur įvyko asfiksija, man atrodo labai keista. Tą pat galima pasakyti ir apie versiją, esą, dūmtraukis užsikimšęs suodžiams nusėdus. O tas nusėdimas, pasak ekspertų, galėjęs įvykti nuo gatvės judėjimo trenksmo. Tuo tarpu fligelis, kuriame buvo mano tėvo butas, stovėjo gana atokiai nuo Briuselio gatvės. Beje, pati gatvė, išgrįsta trinkelėmis, buvo labai rami."

Žanas Bedelis tada jam pasakė:

— Bet ar ne keista, kad kažkoks rangovėlis įvykdė iš anksto sugalvotą nusikaltimą?

— Kad suprastume, kiek buvo reali Zola nužudymo politiniais tikslais galimybė, turime neišleisti iš akių tos baisios neapykantos „Aš kaltinu" autoriui.

Ir daktaras Zola parodė Žanui Bedeliui visokiausių grasinimo laiškų, kurie tuo metu lyte lijo į romanisto butą. Vieną kitą mes pacitavome skyriuje, pašvęstame Zola bylai. Štai dar: „Negi neatsiras Šarlotės Korde [1], kuri išvaduotų Prancūziją nuo tokio supuvėlio? Tavo galva įkainota." „Kiaule tu, žydberni. Aš grįžtu iš susirinkimo, kur nutarėm tau padaryt galą. Įspėju tave, kad nepraeis nė pusės metų, kai kitas Kazerijas, tavo tėvynainis, susidoros su tavim. Prancūzija atsikratys vienu nenaudėliu. Komiteto vardu. Pasirašė: *Oberas.*" „Tu, Z o l a, tu, „Spąstų" autoriau, esi išdavikas ir parsidavėlis! .. Mirtis! Mirtis niekšui, mirtis žydpalaikiui! Ponas Zola, gerai įsidėmėkite šias eilutes. Nuo šio vakaro laukit atpildo už savo šlykščius darbelius. Mes — keletas tikrų prancūzų, ir aš ištraukiau burtą. Dinamitas ištaškys jus, pone, į gabaliukus; jis uždarys jums kakarinę, niekše, užteks jums seiliot mūsų brangiąją Prancūziją. . ." Laišką pasirašė *Žoržas Garnje.* „Kodėl tarp savo liudytojų nepaminėjai vokiečių kaizerio, kuris tau moka kartu su kosmopolitine žydija? . ." ir t. t. Visa tai ėjo iš tų, kuriuos Zola nuo seno vadino savo *rupūžėmis.* Neapykantos atmosfera buvo tokia grėsminga, kad policija ne kartą turėjo saugoti Zola. Taip ir advokatas Labori buvo tapęs „La Libr

---

[1] 1793 m. vasarą žirondistams artima kontrrevoliucionierė Šarlotė Korde (1768—1793) įsibrovė į Marato namus ir jį nudūrė. *(Vert. past.)*

Parol“ suorganizuoto atentato auka, o kiek vėliau Gregori atentato auka tapo Dreifusas.

Paskui daktaras smulkiau paaiškino žurnalistui:

„Nusižudymo versija buvo iškelta jo priešų. Buvo taip pat kalbama, kad žmona jį nužudžiusi. Siautėjant šmeižtams ir neapykantai, Zola bičiuliams neliko nieko kita, kaip sutikti su tardytojų palaikoma nelaimingo atsitikimo versija, o tie tardytojai netgi nesistengė išaiškinti mirties aplinkybių. Pagaliau, net jei ta versija ir kėlė abejonių, reikia neužmiršti, kad vyriausybė buvo pernelyg suinteresuota bylos apibūdinimu ir rimties išlaikymu. Po 1900 metų amnestijos Prancūzijoje buvo užėjęs „aprimimo“ laikotarpis. Jei būtų pavykę įrodyti, kad Zola nužudytas, Dreifuso bylos sukeltos aistros būtų vėl įsiliepsnojusios. Beje, galimas daiktas, kad ir tardytojas buvo priprašytas nutraukti kvotą.“ (Tuo irgi neturėtumėm stebėtis.)

Daktaro išvada tokia: „Politinės žmogžudystės versija — patikimesnė už nelaimingo atsitikimo versiją.“

Ką mums apie tai galvoti? Turime spaudoje paskelbtų Žano Bedelio spėliojimų patvirtinimą, taip pat pono Akeno [1] ir daktaro Žako Emilio-Zola. O iš esmės?

---

[1] Pono Pjero Akeno laiškas autoriui:

Tesi prie Viro, 1954 m. sausio 14 d.

Pone,

Savo laiške p. Ž. Ginjeberui, rašytame 1953 m. sausio mėnesį, aš išdėsčiau Emilio Zola mirties aplinkybes.

Iš straipsnių serijos, atspausdintos „La Liberasjon" nuo rugsėjo 29 d. iki spalio 7 d. imtinai, aš ką tik vėl perskaičiau straipsnį spalio 1 d. numeryje.

P. Žanas Bedelis *tiksliai* cituoja mano žodžius, išskyrus pastraipą, kur sakoma (aukščiau necituota): „Kad nesukeltume įtarimo, mes netgi pasinaudojome sąmyšiu, kuris prasidėjo sužinojus apie nelaimingą atsitikimą, ir įsimaišėm tarp darbininkų, kurie tuo metu buvo Zola namuose." Y. (rangovas) man šito niekada nebuvo sakęs; tai spėliojimas, kurį aš galėjau pareikšti, kalbėdamasis su p. Bedeliu, galimas daiktas, visiškai patikimas, tačiau, šiaip ar taip, tik spėliojimas.

Ar jis turėjo bendrininkų? Kadangi jis man sakė: „Mes užkimšome kaminą",— tai aš manau, kad jis veikė ne vienas, ir man atrodo, jog šitokį darbą galėjo atlikti tik išmanantis žmogus.

Nuo tos dienos aš laikausi nuomonės, jog Emilis Zola buvo auka politinio klano fanatikų, kurių įrankis buvo Y.

Prašom, pone, tikėti mano visišku nuoširdumu ir priimti mano geriausius linkėjimus jums.

P. Akenas."

Taigi liudytojas visiškai patvirtina savo pareikštus spėliojimus, kuriuos mes aukščiau išdėstėme.

Oficiali versija, įsigalėjusi nuo 1902 metų, labai netvirta. Ji priimtina tik tuo atveju, jei ypatingą reikšmę teiktume atsitiktinumui, beje, neištirtam ir sunkiai paaiškinamam (gatvės judėjimo trenksmas), dėl kurio susidaręs suodžių kamštis. Naujoji versija — patikimesnė, bet ji pamatuota žodžiais, kuriuos pasakė po ketvirčio amžiaus žmogus, netrukus miręs, — žodžiais, kurie liečia faktus, įvykusius dar prieš kitą ketvirtį amžiaus, žodžiais, kurie buvo paskelbti praėjus dvidešimt šešeriems metams nuo jų pasakymo dienos. Be to, iki šiol jie nėra patvirtinti kitų liudytojų. Tai irgi nelabai tvirta versija, jeigu atsižvelgsime į tai, jog neabejotinas ir pasirašytas prisipažinimas ne visada yra įrodymas! Tačiau viena aišku, kad vyriausybės ir policijos versija nėra neginčytina.

Pasilikime prie tos baisios nužudymo *galimybės*. Zola tapo aklų minių kvailumo auka, minios, to kurstytojų įdūkinto Kalibano, auka.

Vienas po kito ateina nelaimės sukrėsti draugai: Briuno ir Demulenas, Žoržas Šarpantje, Faskelis, Francas Žurdenas, Diure, Mirbo, Sen-Žoržas de Buelje, pulkininkas Pikaras, Morisas Le Blonas, kuris vėliau ves Denizą, Polis Briula. Jausmingasis Briuno ilgai žiūri į savo didįjį bičiulį. „Netgi įprastinės raukšlės jo plačioje mąstytojo kaktoje buvo išsilyginusios. Atrodė, jis jau pasiekė laimės ir broliškos taikos miestą, kurį, gyvas būdamas, regėjo savo idealo toliuose.“

Tai iš tiesų mirtis: prasideda prėskas idealizavimas.

Teisybė žiauresnė. Tardytojo Buruju reikalavimu buvo padarytas lavono skrodimas. Po drobule, vietoj pilvo — tuštuma! Joks organas amžiaus nebuvo pakenktas, tik „kažkas inkstuose“. Bekraujis, pilko akmens veidas: „galėtum pagalvoti, kad tai nukirsdinto hugenotų vado galva“; veide — paskutinė nepaprastos jėgos ir valios išraiška; „Mirties natūralizmas“, anot Žiulio Klarti, akmeniu pavertė literatūros centurioną.

Žana įeina į namus,— namus kitoj pusėj gatvės. Ji tiki, jog jį nužudė. Tramdo ašaras. Vaikai ateina atsisveikinti su tėvu, kuris juos taip mylėjo.

Namai visą laiką pilni žmonių. Tarytum Zola knygų personažas ponia Šarpantje be perstojo kartoja:

— Kaip absurdiška, kaip absurdiška!

Tuo tarpu kanceliarijose, kabinetuose, ministerijose dedasi nelabai švarūs reikalai ryšium su ta netikėta mirtim. Kai Zola grįžo iš tremties, jam buvo grąžinta Garbės legiono ordino rozetė. Bet jis nesiteikė jos nešioti. Ką daryti? Laidoti su iškilminga karine ceremonija? Bet Zola Begėdis! Zola Dreifuso Byla! Paryžiaus karo apygardos gubernatorius išblaško visas abejones ir paskiria laidotuvėms vadovauti kapitoną Olivje.

Laikraštis „Le Pepl Franse" tvirtina, jog dievas nubaudęs Zola, o šventas Mykolas arkangelas jį nužudęs.

„La Libr Parol" įsideda:

„NATŪRALISTINIS ĮVYKIS:
ZOLA NUTROŠKO."

Dreifusas atėjo rugsėjo dvidešimt devintąją, kaip tik tuo metu, kai ponią Zola gabeno į ligoninę: „Aš vėl atėjau kitą dieną. Kai aš jį (Zola) pamačiau, mane apėmė nenusakomas skausmas; jis gulėjo lovoje ramiu veidu ir atrodė miegąs. Širdis plyšo bežiūrint į brangų taurų bičiulį, taip nelemtai žuvusį."

Jei nekreipsime dėmesio į štampus, kurių Dreifusas negali atsikratyti, jo sielvartas — visai nuoširdus. Jis sutinka ponią Zola, po keturių dienų grįžusią iš ligoninės; ji išbalusi, nesusišukavusi, išerzinta kvotos ir visą laiką zujančių policininkų. Jos viduje vyksta baisi kova, apie kurią Dreifusas vėliau papasakos savo memuaruose. „Spalio antrąją aš pamačiau ponią Zola, grįžusią iš ligoninės. Ponia Zola kreipėsi į mane su prašymu, kuris mane didžiai nuliūdino. Aš laikiau lyg ir savo pareiga dalyvauti jos vyro laidotuvėse. Ji bijojo, kad dėl manęs nekiltų priešiškų demonstracijų. „Jei jums kas nors atsitiktų, aš sau nedovanočiau." Pareiškęs poniai Zola savo pagarbą ir atsidavimą, aš atsakiau, jog nieko nebijau, nekreipiu dėmesio į įžeidinėjimus." Ji laikėsi savo. Prislėgtas Dreifusas paprašė leidimo budėti prie velionio.

Vargšė iškankinta moteriškė, instinktyviai trokštanti, kad viskas būtų gerai, svyruoja. Gal ji paprasčiausiai nori apsaugoti Dreifusą nuo galimo atentato? O, ne! Ji ir Anatolį Fransą prašo kalbėti apie vyrą tik kaip apie literatą ir romanistą. Tas atsako privaląs kalbėti apie „Aš kaltinu" autorių, ir kuo karščiausiai.

Būtų pernelyg drąsu tvirtinti, jog našlė gėdijosi „Aš kaltinu", bet skandalų ji nemėgo. Ponia Zola pasiunčia Anatoliui Fransui kitą telegramą: „Žinodama jūsų taktą *(sic)*, duodu laisvę ir pasikliauju jumis." Žinoma, Fransas priima tai kaip tam tikrą suvaržymą. „Jei taip, aš negaliu sakyti kalbos prie Zola kapo." Išsigandusi ji vėl kreipiasi į Dreifusą. O, tai vis ta pati dora moteris, kuri, galvodama apie Žaną ir savo vyro vaikus, nežino, ko klausyti: ar savo širdies balso, ar konformistinės moralės normų, to buržuazinio „taip nepriimta"; tai vis ta pati dora moteris, iš kurios krūtinės po keleto metų ištrūks šis meilės šauksmas jo vaikams: „Ketvirtadienis — man šventa ir palaiminta diena. Abu mano vaikai būna visą dieną su manim, tai jų laisvadienis, ir jie labai mielai jį praleidžia su manim. . ." Dreifusas pataria poniai Zola duoti Anatoliui Fransui visišką laisvę. Ji lieka viena su velioniu. Dvasioje išaugusi ji išeina iš savo asmeninės tragedijos, kaip savo metu iš šeimyninės: paprašo pranešti Anatoliui Fransui, kad gali kalbėti, ką nori, ir Dreifusui, kad grąžina žodį, kuriuo jis buvo pasižadėjęs nedalyvauti laidotuvėse.

Kūną balzamavo — tik nelabai sėkmingai, — norėdami pratęsti budynę. Zola panašus į savo vaškinę figūrą Greveno muziejuje. Bute šalta. Bičiuliai supstosi antklodėmis, šildosi kojas prie karšto vandens ąsočių.

— Matėt, Penpenas (tai Hektoras Penpenas II) su Fanfanu nebesipeša,— sako liūdnai ponia Zola.

Šunys miega velionio šeimininko kojūgaly. Kažkas nuveja katę, kuri atsigulė ant jo.

Spalio penktosios rytas. Išneša grabą. 28-ojo linijinio pulko kuopa atiduoda pagarbą. Minia trypčioja. Laidotuvių procesija iš Briuselio gatvės pajuda link Monparnaso kapinių, žmonių ant šaligatvių vis daugėja ir daugėja. Jau

bus apie penkiasdešimt tūkstančių. Pasigirsta vienas kitas užgaulus šūksnis, bet jį tuoj užgožia duslūs plojimai.

Procesija traukia per Kliši aikštę. Calūno virveles laiko Halevi, Abelis Ermanas, Šarpantje, Faskelis, Mirbo, Diure ir Brea, Darbo biržos sekretorius.

Kapinėse, šalia duobės, stovi nedidelė tribūna, užtiesta juodu audeklu su sidabro apvadais. Iš jos į susirinkusiuosius, kurie stovi nejudėdami juodais rūbais, vienplaukiai, paskutinį atsisveikinimo žodį taria trys oratoriai: Liaudies švietimo ministras Šomje, Literatų draugijos pirmininkas Abelis Ermanas ir Anatolis Fransas. Abelis Ermanas sako: „Jis mylėjo minią, tą savotišką stichiją. Minia eina per visą jo kūrybą. Net tada, kai ji tik jaučiama, kai jos nematyti pirmajame plane. Minia dažnai būdavo jo vienintelis personažas, — personažas, kuriam jis visada teikdavo pirmenybę."

Minia klausosi. Protarpiais pasigirsta duslūs balsai.

„Jis niekada nepataikavo miniai, kartais netgi būdavo jai atžarus. Jis galynėjosi su ja be baimės, ir ne vien knygose skambėdavo pykčio ir grasinimo šauksmai jo adresu."

Justi, kad tie šauksmai tuoj tuoj prasiverš pro niekingą groteskinių antkapių didybę šiame viename iš baisiausių sodų, kuriuos Vakarų civilizacija dovanojo Lozoriui.

Viršum minių sklando kažkoks sielvartas, kažkoks begalinis liūdesys, sakytum siaubo ir pagailos alsavimas, kylantis iš žmonių daugybės.

Anatolis Fransas, kuris buvo negailestingas Emiliui Zola, kaip rašytojui, svetimos jam dvasios, dabar karštais žodžiais pasako tai, ką norėjo pasakyti, ir savo ruožtu pasirodo visa didybe savo gyvenimo saulėlydy, nors kai kas šiandien šitą jo žingsnį ne per daugiausia vertina ir jam pripažįsta tik mažo metro grakščias manieras.

„Zola ne tiktai išaiškino teismo klaidą, jis demaskavo visų prievartos bei priespaudos jėgų sąmokslą,— jėgų, kurios susitelkė, kad sunaikintų Prancūzijoje socialinį teisingumą, respublikos idėją ir laisvą mintį. Jo drąsus žodis pažadino Prancūziją."

Lipšnus ir ironiškas „Pingvinų salos" istorikas stabteli ir po to meta iššūkį:

„Jo žygdarbio išganingos pasekmės — neišskaičiuojamos.

Jos skleidžiasi visa savo jėga ir didybe, jos siekia toli toli... Mes galime tik pavydėti: likimas ir jo širdis lėmė geriausią dalią — jis buvo žmonijos sąmonės vienas etapas.“

Minia tebeplūsta.

— Štai ir manifestantai,— sako Zevaesas.

Liaudis, savo raudonom gėlėm nešina, šaukia:

— Žerminalis! Žerminalis! Žerminalis!

Minia, kvaila, akla, žiauri, gyvuliška — tasai Kalibanas — nuostabią kolektyvinio praregėjimo akimirką sviedžia į akis pasauliui tai, ko nesugebėjo aiškiai suformuluoti to meto kritikai: Zola šedevro pavadinimą — „Žerminalį“!

Kituose kvartaluose minia, tur būt, nusikaltėlių, dainuoja:

Nešvankėlis Zola,
Rašeiva knygų tas,
Pasimirė staiga
Per smalkes nelemtas.
Tą rytmetį dangus
Žioravo kaip liepsna...
Likimas koks baisus!
Vargšelis tas Zola!

Pagal „Ninetės“ melodiją minia traukia raudą, atspausdintą ant atskiro paspalvinto lapuko:

Zola, tasai Muketė,
Kanopas jau pakratė,
Jo kūnas ims dūlėti,
Dūlėt, dūlėt, dūlėti.
Kam Dreifusui liūdėti?
Gaus atpildą tą patį.

Ponia Zola veltui baiminosi rimtų incidentų. Dreifusas ramiai sau parėjo namo, niekieno nepažintas, tuo tarpu kai kapitonas Olivje, grįžęs į kareivines, gavo antausį iš savo draugo, kam paklausė Paryžiaus karo apygardos gubernatoriaus įsakymo ir atidavė karišką pagarbą rašytojui. Aistros tebešėlo, tik Dreifusą žmonės spėjo pamiršti.

Ekse Sezanas grando paletę. Įbėga Polenas, buvęs imtynininkas, dabar tapytojo tarnas ir modelis, šaukdamas:

— Ponas Poli! Ponas Poli! Zola mirė!

Sezanas sustingsta. Staiga kad suriks:

— Lauk! Duok man ramybę! Susimildami, duokit man ramybę!

Ir žiauriu balsu užbaigia:

— Lauk visi jūs!

III

Paskutiniai Bylos atgarsiai. — Debatai Atstovų rūmuose 1903 metų balandį. — Majoras Dreifusas ir generolas Pikaras. — „Senis keistu veidu" netyčiomis išliaupsina Emilį Zola. — 1908 metų birželis: Panteonas. — Zola įtaka pasaulinei literatūrai. — „Vienintelis rašytojas, sugebėjęs ištrūkti iš buržuazijos viešpatystės." — Jo kinematografinė intuicija.— Poetas ir architektas.— Gyvas Zola.

Lygiai kaip žmogaus gyvenimas ne visas telpa jo kūno apvalkale, taip ir fiziologinė mirtis nėra socialinė mirtis. Žmogus tebegyvena, nors teismo gydytojas ir konstatavo jo mirtį. Zola nemirė. Ir dar nežinia kada mirs.

1902 metais atsiveria tragedijos-upės platumos. Dreifusas atsisako amnestijos, kad dar kartą būtų galima reikalauti bylos persvarstymo. Vadinas, dar kartą reikia naujų faktų. Matje ir Alfredas Dreifusas jų pasisemia iš debatų, kurie vyko Atstovų rūmuose 1903 metų balandį. Žoresas tęsia Zola pradėtą kovą. Kai kurių jo akcijų dėka Byla vėl atsiduria teisingoje platformoje, į kurią ją buvo pastatęs romanistas, turėjęs nepaprastą uoslę. Viena iš tų akcijų buvo didžiojo oratoriaus iškelta dilema: „Arba nacionalistinė partija tikėjo šių dokumentų realumu ir šios legendos tikroviškumu — ir tokiu atveju nė viena partija nebuvo parodžiusi tokio protinio atsilikimo. . . arba ji tuo netikėjo — ir tokiu atveju politinė partija niekada dar nebuvo taip žemai puolusi elementaraus padorumo požiūriu."

Debatai Kasaciniame teisme prasideda 1904 metų kovo trečiąją atviromis durimis. Diu Pati de Klamas kaltina generolą Gonsą jį išnaudojus! Trys nauji ekspertai (tarp jų — Anri Puankare) įrodo Bertijono argumentacijos mokslinį neįtikinamumą. Įsipainioję generolai Ziurlendenas, Rože, Mersje, priremti prie sienos, pateikia Dreifuso kaltumą kaip postulatą ir tvirtina, jog pats Dreifusas turįs įrodyti

savo nekaltumą! Rošforas vengia tiesiai pasisakyti, Milvua prisipažįsta akyse neregėjęs dokumento, apie kurį kalbėjęs Siurene. Votis pratrūko!

Treji teismo rūmai priima nutarimą dėl Reno karo lauko teismo sprendimo kasacijos. Karininkams Diu Pati de Klamui, Ziurlendenui ir, pirmučiausia, Mersje viešai pareiškiamas papeikimas. Anot teisėjo Bodueno, jei ne amnestija, generolo Mersje vieta būtų katorgoje.

Londone Esterhazis, belūkuriuodamas vargšams veltui dalijamos sriubos, patvirtina Driumonui: „Visi žino, kad aš parašiau bordero, o juo labiau tie, kurie begėdiškai neigia tai, nesvarbu, ar jie iš Politechnikos mokyklos, Ekol normal ar iš Šarantono beprotnamio. Bet aš klausiau Sandero."

1905 metų liepos dvyliktąją pirmininkaujantysis Balo-Bopre perskaito sprendimą:

„Teismas, išnagrinėjęs bylą, nustatė, kad Dreifusui buvo iškeltas nepagrįstas kaltinimas ir kad po karo lauko teismo sprendimo anuliavimo neatsirado jokių faktų, kuriuos būtų galima laikyti nusikaltimu ar prasižengimu... Kasacinis teismas anuliuoja Reno karo lauko teismo sprendimą ir pareiškia, jog tai buvo klaida ir neteisėtumas..."

Dreifusas grąžinamas į savo pareigas majoro laipsniu, o Pikaras pakeliamas į brigados generolus. Netrukus jis taps karo ministru Klemanso kabinete.

1906 metų liepos keturioliktąją laikraštis „Oservatore Romano", Vatikano oficiozas, įsideda straipsnį antrašte „Paskutinis žodis":

„Kapitonas Dreifusas visiškai išteisintas. Mes ne tik pritariame tam sprendimui, mes juo džiaugiamės ir sveikiname vienas kitą, kad Dreifusas pasirodė didvyriu. Mes smerkiame tuos, kurie kažkokiais slaptais sumetimais, klastingais tikslais falsifikavo dokumentus, slėpė teisybę, griebdamiesi melo bei klastos, kad tik įgyvendintų savo nešvarius sumanymus." [1]

1903 metų kovą poniai Zola nutarus likviduoti didelę dalį rašytojo kolekcijų, iš varžytynių Druo rūmuose palei-

---

[1] Jau savo interviu „Le Figaro" žurnalistui Buaje d'Ažanui popiežius Leonas XIII griežtai pasmerkė laikraščio „La Krua" katalikus antidreifusininkus. O tie savo ruožtu per pamaldas meldė dievą atverti popiežiui akis.

džiami kai kurie paveikslai. Žinoma, ji pradėjo nuo Sezano! Už „Sabinių pagrobimą“ buvo gauta 4 200 frankų; už „Natiurmortą su kriauklėm“ — 3 000 frankų. Tada Anri Rošforas parašė „L'Entransižan“ laikrašty: „Bet ką tenka galvoti apie literatūrinės mokyklos galvą, kuria pretendavo būti Medano pilies savininkas, jeigu jis skatino tokį tapybos kliedesį... Mes ne kartą esame sakę, jog dreifusininkų būta kur kas anksčiau, negu prasidėjo Dreifuso Byla. Visi nepilnapročiai, prisiplakėliai, žvairiai ir luošiai buvo pasiruošę Išdavystės Mesijo atėjimui. Jei gamta matoma taip, kaip ją interpretuoja Zola ir jo mėgstamieji dailininkai, tai visai paprastas dalykas, kad patriotizmas ir garbė tau apsireiškia tėvynės išdaviko karininko pavidalu...“

Ta savo tūžmastim senis keistu veidu, anot Apolinero, netyčiomis išliaupsino priešininką. Susiejęs jo simpatijas dailėje su jo kūryba ir Byla, jis atkuria Zola, kaip žmogaus, vientisumą. Impresionistinė revoliucija, natūralistinė revoliucija, dreifusinė revoliucija — vienõs dvasios. Zola neapsiriko, iškilmingai pareikšdamas, jog Respublika bus natūralistinė arba jos visai nebus. Istorija pasirinko jo vienminčių bloką kovoje su Rošforais, Driumonais, Kabaneliais, Meisonje, Abu ir visais kitais Fransua Kope.

Antrosios Zola laidotuvės įvyko Panteone 1908 metų birželį, aidint „Marselietės“, „Herojiškosios“ simfonijos gedulingo maršo, „Mesidoro“ įžanginės dainos ir preliudo garsams. Tarp susirinkusiųjų — Respublikos prezidentas Faljeras, į Ministrų tarybos pirmininkus išsimušęs po Zola bylos Žoržas Klemanso, kuris tada į jį žvilgčiodavęs su savo keista mongoliška šypsena, ir visi vyriausybės nariai. Gastonas Dumergas taria iškilmingą žodį Emilio Zola garbei. Iš šios „proginės“ kalbos nėra nė vienos įsimintinos frazės. Ponios Zola, Denizos, Žako Emilio-Zola (ponia Zola jau buvo leidusi jiems nešioti tėvo pavardę) ir Žanos Rozero akivaizdoje grabą nuleidžia į kriptą trečiajame rūsyje po kairei, pietų pusėje, kur ilsisi Viktoro Hugo palaikai.

Minia, kaip visada, irgi dalyvauja.

Po to žodį ima Klemanso:

— Atsirasdavo tokių, kurie išdrįsdavo pasipriešinti galingiausiems karaliams; bet nedaug teatsirasdavo tokių, kurie būtų išdrįsę pasipriešinti miniai... būtų išdrįsę, pakėlę galvą, sakyti „ne“, kai reikalaujama sakyti „taip“.

Bareso ir Leono Dode užsiundyti, gatvėje stūgauja Patriotų lygos chuliganai. Žurnalistas nacionalistas Gregori pistoletu šauna dukart į Dreifusą ir kliudo į ranką. Driumono, Rošforo ir jų pakalikų pastangos provokuoti atentatus pradeda — kad ir pavėluotai — duoti vaisius.

Dreifusas mirė 1935 metų liepos vienuoliktąją tarp artimųjų, pilkai, kukliai nugyvenęs savo gyvenimą.

Tačiau Byla dar nebuvo visiškai užgesusi. 1939 metais Daladje uždraudžia Diterlio filmą apie Zola, kurį vaidino Polis Miuni. Šis Ministrų tarybos pirmininkas, iš įsitikinimo dreifusininkas, negalėjo sutikti, kad tamsiose kino salėse skambėtų Zola atakų prieš Vyriausiąjį štabą atgarsiai, nors anas Vyriausiasis štabas neturėjo nieko bendra su Gameleno Vyriausiuoju štabu!

Dar kartą buvo vadovautasi tuo „tikslas pateisina priemones“, ir Zola buvo išduotas saviškių.

Tai nebuvo naujiena: 1908 metais per debatus Atstovų rūmuose vienas kairysis deputatas, pasisakęs už Zola palaikų perkėlimą į Panteoną, sutiko su Baresu, kad Zola, kaip rašytojas, ne kažin ko tevertas ir kad triumfuojanti radikalsocialistų respublika pagerbsianti ne tiek „Žerminalio“, kiek „Aš kaltinu“ autorių! Tik vienas Žoresas nesutiko su tuo, bet jo argumentai mažai ką įtikino: „Zola šlovę ir garbę sudaro tai, kad meną jis suvokė ne kaip melancholišką drumstą tvenkinį pagal poną Baresą, o kaip didžiulę upę, kuri neša visą gyvenimo maišatį, visus drąsius tikrovės užmojus.“

Reikėjo dar atkovoti Zola ir iš jo šalininkų!

Užtenka pasiteirauti viešosiose bibliotekose, kad įsitikintume, jog skaitytojai patvirtino Kalibano nuomonę, minios lūpomis skanduotą Monmartro kapinėse:

— Žerminalis! Žerminalis!

Sunku nustatyti, kiek egzempliorių Zola knygų buvo parduota (nė jo leidėjas to nebūtų pasakęs), tik žinoma, kad

„Daktaro Paskalio“ pasirodymo metu „Rugonų-Makarų“ jau buvo išėję 500 000 egzempliorių ir kad 1924 metais vien tik leidėjai Šarpantje ir Faskelis atspausdino 2 500 000 egzempliorių Zola epopėjos!

1923 metais „Žlugimo“ buvo parduota 265 000 egzempliorių, „Nana“ — 256 000 egzempliorių, „Žemės“ — 233 000 egzempliorių, „Spąstų“ — 203 000 egzempliorių, „Žerminalio“ — 171 000 egzempliorių. Vadinasi, didžiausią paklausą turėjo „Žlugimas“ ir „Nana“ — romanai apie karą ir pardavinėjamą meilę, apie smurtą ir erotizmą. Tai patvirtina psichoanalizės išvadą, esą, agresyvumas ir erotizmas — pagrindinės stichijos, sąlygojančios žmogaus-žvėries elgseną ir veiksmus. O mažiausią paklausą turėjo romanai, pasakojantys šeimos istoriją, arba tie, kurie buvo tik „lieptas“ į kitus kūrinius: „Jo ekscelencija Eženas Rugonas“ (1923 metais 48 000 egz.), „Plasano užkariavimas“ (48 000), „Rugonų karjera“ (55 000).

Po 1923 metų atsirado daugybė leidyklų, dėl to sunkiau besuskaičiuoti, kiek ko išėjo. Leidykla „Livr de poš“, taip pat įvairių klubų leidyklos ir dabar parduoda šimtus tūkstančių Zola knygų. Be abejo, „Žerminalis“ priartėjo prie knygų, išleidžiamų didesniais tiražais, tačiau, bendrai paėmus, 1923 metų duomenys nepaseno.

Prancūzijoje yra visas tuntas rašytojų, kurie kuo nors skolingi Emiliui Zola: tai Žiulis Romenas ir unanimistai, toks Diuamelis, toks Rožė Martenas diu Garas, populistai ir visi individualaus braižo rašytojai, išaugę iš realizmo ir natūralizmo, kurie nuo Romeno Rolano iki Marselio Eme, nuo Liusjeno Dekavo iki Selino, Blezo Sandraro ir jaunesnių — Ervė Bazeno, Seržo Grusaro, Žoržo Arno,— ir daugelio kitų toliau maitina romaną.

Zola pasisekimas už Prancūzijos ribų prilygsta Hugo, Balzako, Stendalio ir Flobero pasisekimui; beje, jo leidžiama daugiau už du pastaruosius. Štai šiek tiek duomenų, iš kurių galime spręsti apie Zola įtaką per praėjusį pusamžį. Čechovas, Kuprinas ir Tolstojus sakėsi esą jam skolingi. Gerhardas Hauptmanas paėmė iš „Žerminalio“ mintį savo „Audėjams“. Heinrichas Manas, tasai „vokiečių Zola“, savo „Profesoriuje Unrate“ nupiešė seserį, vardu Nana.

Marlena Ditrich vėliau sukūrė jos tokį erotinį paveikslą, kad jis po šiai dienai neduoda miegoti kino klubų vaikinukams ir nusipelniusiems kino režisieriams. Kitas pavyzdys, iš mums artimesnio laikotarpio,— tai Remarkas ir Plivje. Negalima nepaminėti Gorkio, kuris sakė: „Man patinka niūri tamsių tonų Zola tapyba...“, Panaito Istračio ir Knuto Hamsuno. Reikia taip pat suminėti Blaską Ibanjesą, Piją Barochą, Vitorinį, Strindbergą, Siloną, Lijaną O'Flahertį, Fereirą de Kastrą ir kitus.

Anglai buvo atsparesni Zola įtakai, tačiau jo bičiulis Džordžas Muras, Arnoldas Benetas, Golsvortis, o ypač D. H. Lorensas ir Džeimsas Džoisas nebūtų tapę tuo, kuo tapo, jei ne Zola.

Iš amerikiečių, tuoj po jo atsiradusių, suminėtinas Teodoras Dreizeris, „amerikiečių Zola“, Šervudas Andersonas, Sinkleris Luisas ir paskesni — Steinbekas, Koldvelas, Mileris ir kiti. Dreizeris vartoja tą patį kūrybinį metodą: herojaus elgseną lemia jo temperamentas („Amerikoniškoji tragedija“). Ir argi neaišku, kiek skolingas „Rugonų-Makarų“ autoriui Džonas Dos Pasosas, parašęs „Manheteno sustojimą“ (1925) ir „42-ąją paralelę“ (1930), nors šiaip jo literatūrinė technika skirtinga?

Apžvelgę vertingo amerikiečių romano panoramą — Džono Dos Pasoso „Trys kareiviai“ (1919), Hemingvejaus „Atsisveikinimas su ginklais“ (žr. „Žlugimą“), Folknerio „Nugalėtasis“, Koldvelo „Tabako kelias“ (žr. „Nana“ ir „Spąstus“), Milerio „Tropikai“ ir Steinbeko „Rūstybės kekės“ (žr. „Žerminalį“), — negalėsime nuneigti Zola įtakos šių dienų JAV literatūrai.

Henris Džeimsas, vienas didžiausių Amerikos rašytojų, kurie puikiai pažįsta Prancūziją ir kuriuos Prancūzijoje menkai tepažįsta, su pagarba yra atsiliepęs: „Rugonai-Makarai“ — tai neprilygstamas žygdarbis literatūros istorijoje.“

O Aptonas Sinkleris: „Šitaip aš norėčiau rašyti.“

Nuo Balzako, „Vargdienių“ Hugo, Eženo Siu (jo nereikia užmiršti) ir Zola pradeda kurtis ta internacionalinė literatūra, kuri nėra nei introspektyvinė, nei paslaptingai nesuvokiama,— pradeda kurtis romanas, kuris pripažįsta egzistuojant išorinį pasaulį ir semiasi iš jo temų. Be to, negali-

ma nematyti jo romanų naujo herojaus (tai buvo revoliucinis novatoriškumas) — *fiziologinio žmogaus*, kuris paskui užtvindė literatūrą ir kurio visos funkcijos akivaizdžiai rodomos. Ši įtaka neturi nieko bendra nei su Zola stiliumi, vertimuose iškraipytu, nei su jo eksperimentavimo idėjomis, nei su išprotautu architektūriniu statiniu iš paskubom susigraibytos medžiagos, pavadinto natūralizmu, kuris, kaip mus stengėsi įtikinti tariami kritikai, ir sudaro Zola kūrybos esmę. Bet tai būtų rašytojo diskreditavimas. Užsienyje po šiai dienai gyvuoja ne Zola teorijos, o tas jo požiūris į žmogų, socialinę aplinką bei išorinį pasaulį, toji nuostabi meilė žmonėms, tokie akivaizdūs jo kūryboje, kurios specifinis svoris yra didžiulis.

Tarybų Sąjungoje Zola, tasai tam tikra prasme socialistinio realizmo pranokėjas, užima trečią vietą tarp prancūzų romanistų, ir jo knygos išeina milijoniniais tiražais.

Hansas Reifišas, tikrai puikios knygos „Dreifuso byla“ autorius, neseniai rašė Žiuliui Romenui: „Mes itin vertiname Zola. Nė vienas devynioliktojo amžiaus rašytojas mums nėra toks aktualus, kaip jis. Zola kūryba aktualesnė už Tolstojaus, už Dostojevskio, net už Balzako kūrybą. Jis daug plačiau pavaizdavo tą naują pasaulio padėtį, naujas kolektyvinio gyvenimo problemas ir proletariato gyvenimą. Jis — vienintelis rašytojas, sugebėjęs ištrūkti iš buržuazijos viešpatystės.“ Tai pats geriausias jo kūrybos įvertinimas.

Kai Zola mirė, 1902 metais mugių balaganuose buvo rodomas pirmas filmas „Spąstų“ motyvais, pavadintas „Alkoholizmo aukos“ (begėdiška klastotė, kokių imdavosi anuomet patamsiuose besigraibinėjantis kinas). Iš to filmo išliko tik turinio reziume 1902 metų Pate kataloge: „1. — Laimingos ir pasiturinčios darbininko šeimos butas. 2. — Pažintis su stikliuku. 3. — Alkoholio pasekmės. Žmona eina į smuklę ieškot vyro. 4. — Palėpė. Skurdas. 5. — Beprotnamis. Padūkusių bepročių palata. *Delirium tremens.*“

Zeka dar jį apiplėšia: „Streikas“ (1903), „Juodame krašte“ (1905). Pagaliau 1909 metais pasirodo jo „Spąstai“ — vienos valandos demonstravimo kino juosta. 1912 metais Alberas Kapelanis pastato „Žerminalį“. Antuanas, Laisvojo

teatro vadovas, paskui persimetęs į kiną, plėtoja savo temas ir pastato „Žemę“.

Toks įsitikinęs natūralistas, kaip Žanas Renuaras, jaučiasi laisvai tik su Zola ir Mopasanu: filmas „Žmogus-žvėris“ — jo šedevras.

Jau sunku besuskaičiuoti, kiek buvo „Nana“ ar „Terezės Raken“ filmų (paskutinę „Terezės Raken“ versiją, puikią, bet labai nutolusią nuo originalo, sukūrė Marselis Karne). Stelijo Lorencio iniciatyva Zola kūryba susidomėjo ir televizija. Zola įtaka jaučiama ir pačiuose didžiausiuose italų verizmo laimėjimuose. Tas kino meno suklestėjimas (Zola laikais kinas tik vos vos švebeldžiavo) jį būtų be galo sužavėjęs; šiandien kinas — jo siužetų ir paveikslų galingiausias platintojas. Dėl to, kad jis labai domėjosi fotografija, turėjo Nadaro-mėgėjo gyslelę ir vartojo „montažo“ techniką dar prieš atsirandant kinematografijai, jo kūrinius galima imti kaip žaliavą scenarijams. Ir šitą nuopelną turime jam po mirties pripažinti. Perskaitykime režisūrinių scenarijų ištraukas apie traukinius („Žmogus-žvėris“), streikininkų eiseną („Žerminalis“) arba Gran Pri laimėjusio „Nana“ filmo scenarijų ir iškart pamatysime, jog visa tai jo buvo sukurta popieriuje, pradedant stambių planų ir visumos planų ritmišku kaitaliojimu ir baigiant panoramomis bei aprašymais.

Ir dar sykį — jau po savo mirties — Zola tiesiogiai palaiko kontaktą su minia.

Zola — rašytojas galiūnas (tokių per šimtą metų teatsiranda vos vienas kitas), juodas literatūros jautis, o anot Frevilio, audrų sėjėjas. Šią akivaizdžią tiesą reikia pakartoti: specifinis Zola kūrybos svoris — didžiulis. Žinoma, apimtis ir kiekis nėra vieninteliai kūrybos kriterijai. Bet negalima jų ir nepriskaičiuoti, kad ir ką sakytų estetai, mažų tobulų daikčiukų mėgėjai. Galima garbinti Nervalį, bet, šiaip ar taip, Hugo — didesnis už Nervalį. Savo „svoriu“ Zola prilygsta didžiausiems devynioliktojo amžiaus romanistams, su kuriais sąžiningai ėjo rungčių: Balzakui, Hugo, Žorž Sand, Dostojevskiui, Tolstojui, Dikensui.

Bet ypatingas jo bruožas, kurį kritikai mažiausiai pastebi,— tai jam vienam savitas lyrikos ir architektūros suderinimas kūryboje. Zola — didis lyrikas, kuriam talkininkavo

didis architektas. Jo paties paneigtasis romantizmas rado inžinieriaus sūnuje nepaprastai veiklų statytoją. Tai matėme „Žerminalyje". Apie poeziją Zola kūryboje kalbėjo daug kas — nuo Verleno ir Malarme iki Kokto, ir būtent poetai ją atpažindavo. Ji plastėjo po doktrinų ir darbo metodų apinasriu. Ji buvo ne ten, kur jis manė ją įdėjęs: jaunystės poemose ar senatvės poemose proza. Jo poezija atsiskleidžia romantinėse haliucinacijose. „Kūryboje" didžiulė Mahudo nulipdyta statula, kuri nuo šilumos susileidžia ir virsta molio krūva; peilis-Meilė, su kuriuo Žanlenas „Žerminalyje" nuduria bretoną kareivį; fantastiška mirtis mėlynoje alkoholio liepsnoje (tegul moksliniu požiūriu ir neįtikima), kuri praryja Makarų giminės pradininką; Nana, toji auksinė musė, pūvanti savo paradinėje lovoje tuo metu, kai minia šaukia: „Į Berlyną!"; „Svajonės" Anželika, skaisti atsiduodanti į Lozoriaus glėbį; padažytais veidais imperatorius, raitas ant žirgo, žiūrintis į plūstančius Bismarko husarus; tamsūs „Spąstų" vestuvininkai, maklinėjantys po Luvro sales; garvežys Lizona, it ragu perskrosta geležinė pabaisa kumelė, stimpanti sniege; „Daktaro Paskalio" Šarlis, kuris stebi, kaip jam iš nosies bėgąs kraujas merkia spalvotus paveiksliukus; *didelis juodas miegas;* „Spąstų" Kupo, baltosios karštinės priepuoly apniktas pelių; atminties netekusio kunigo Mure ir tyrosios Albinos mistinės jungtuvės, kuriose dalyvauja visa neaprėpiamo Paradu augmenija, skambant ožiu atsiduodančio vienuolio Arkanžiaso prakeiksmams; *gamta, aistringai tenkinanti savo geismus saulės dievo glėbyje* (o Rembo!); Roma, *skęstanti žiaudrioje šviesoje ir juodoje augmenijoje,*— visa tai yra nuostabūs poeto atradimai tame romantizmo ir siurrealizmo tarpe, kur pagal chronologiją ir yra Zola tikroji vieta.

O jo veikalų architektūra — romaninio stiliaus. Mūsų žliba gadynė ją pamato paskiausia. Toji architektūra didinga ne tiktai „Žerminalyje", ji išryškėja visuose ansambliuose — „Trijuose miestuose" kaip ir „Rugonuose-Makaruose", kur paskutinysis tomas susišaukia su pirmuoju, o tarp jų ritmiškai seka romanai tai greitesnio tempo ir intensyvios dinamikos, tai dinamiškai ne tokie intensyvūs ir lėtesnio tempo,— iki pat nebaigtojo „Keturių Evangelijų" statinio.

Šis retas lydinys, susidaręs iš to, kas buvo geriausia romantizme ir architektūroje, tarnavo nuostabiam temperamentui, poetinei vaizduotei. Jo nespėja įžiūrėti viena per kitą skubančios skaitytojų kartos. Bet tiktai šis lydinys pakyli Zola viršum pačios esminės kritikos į meno aukštumas ir padaro jį tikru poetu — pasaulio kūrėju.

Šį ankstyvą pavasario rytą viršum Medano ir Senos šviečia saulė. Kelio meistras jau darbuojasi. Nuo tako palei upę neša rūgštoku šeivamedžio kvapu. Ponia Zola neseniai pardavė Salą, kur atsiirdavo Mopasanas, baisiai besididžiuojąs savo tamsiu įdegimu, stipriomis irklininko rankomis, valiūkiškai nepastoviu būdu ir Mane paveikslų valtininkų mėlyndryže jūrinike. Dabar čia įrengtas paplūdimys, krantas aptaisytas cementu, bet vanduo — Zola stichija — pliuškena kaip pliuškenęs. „Žmogaus-žvėries" traukiniai, dumiantys į Havrą, drebina namą, nelabai pritinkantį prie Nana bokšto, apvyto gebenėmis, kur paukščiai suka lizdus. Gūdžiai kaukia vilkikai, tarytum vis dar gedėdami Flobero. Pasibaisėtinas baltas biustas, didesnis už natūralų, kurio nekentė Deniza Le Blon, kurio ir Žakas Emilis-Zola nekenčia,— gipsinis susirūpinusio pranašo biustas tebeslegia sodo alėjas. Bet rytas dievaž puikus.

Staiga namo durys ir langai atsiveria, pasirodo moterys baltais chalatais, ir tuoj skardūs krykščiantys vaikų balsai smagiai suplėšo žalią rytmetį. Šitoks reginys negali nesuspaust gerklės, kaip kad dažnai atsitikdavo Emiliui Zola žiūrint į vaikus. Gyvenimas virte verda alėjose! Didesnieji laksto po sodą, mažiukai čiauška salėse. Auklėtojų juokas atsiliepia į tą ulbesį. Čia atsigauna išblyškę vaikigaliai iš Grenelio ir Obervije gatvių, iš to skurdaus, kaip ir kadaise, Lotynų kvartalo, kur Zola sukosi lyg voverė, amžinai kraustydamasis iš buto į butą, o taip pat vaikigaliai iš Batinjolio ir Barbęso bulvaro su Diupono bistro vietoj dėdulės Kolombo „Spąstų". Kabinete, pro kurio langą, prisidėjęs žiūronus, Zola stebėdavo savo vaikus, žaidžiančius ant kalvos su Žana Rozero, dabar bamblių laukia gydomosios gimnastikos prietaisai, jų akimis, žaisliukai. Šį stebuklą padarė miesčionė ponia Zola, atiduodama Medano namą Labdaros draugijai. O, kaip galima nesuprasti, kad tai prapuolę Žervezės

ir Nana vaikai, šimtai Matje palikuonių, krūva vaikų iš „Vaisingumo“, tos beprotiškos svajonės plačiai paskleisti savo giminę! O, kaip galima nematyti, kad jie čia yra tokie, kokių norėjo didysis rašytojas savo senatviško romantizmo suklestėjimo metais! Jie čia! Pas jį! Gyvi! O dieve, kaip kad jis sakydavo, pats būdamas netikintis: *Apačioj, po langais, tebežaidė linksmas pulkas vaikų, ir buvo girdėti mažylių šūkavimai ir dičkių juokas, ta džiugi žmonijos rytdiena, žengianti į laimės pilnatvę. Beribėje dangaus žydrynėje draugiškai švietė saulė, tas dievas tėvas, gyvybės davėjas, iš kurio pavyko pagrobti kuriamąją galią ir prijunkyti... Ir Liukas išleido paskutinę dvasią, įžengė į pasaulinės meilės srautą, į amžinąjį gyvenimą.*

Gyvenimas — paskutinis „Vaisingumo“ žodis. „Rūgonų-Makarų“ paskutinis žodis irgi buvo *gyvenimas!*

Zola ilsisi Panteone, toje buveinėje be langų, kur retkarčiais patalpinami rašytojai, buvę šviesaus proto. Užmigęs *dideliu juodu miegu.* O gyvenimas plasta palei gražią ramią Senos upę, ir girdi jo ramią bylą: žmogus dėl to tiek daug svajoja, kad jo svajonės kartais ima ir išsipildo. Plasta palei Upę gyvenimas, jo dievintasis Gyvenimas.

TRUMPAI APIE AUTORIŲ

Armanas Lanu gimė 1913 metais Paryžiuje. Buvo banko tarnautoju, prekybos firmos atstovu, žurnalistu. Į literatūrą atėjo per tapybą. Ranką išmiklino detektyviniais romanais: „Nužudytoji kanadietė", „Beprotybės tiltas", „Ronseno aklagatvio byla".

Rašytojas labai produktyvus. Per penkerius metus (1948—1953) sukuria penkis romanus („Bilitono žiburiai", „Bepročių laivas" ir kt.), iš jų keli buvo premijuoti, ir poezijos rinkinėlį „Prekeivis", gavusį garsiąją Apolinero premiją. Rašo pjeses teatrui ir radijui.

Andre Morua taip yra apie jį atsiliepęs: „Aš dabar tykau kiekvienos naujos šito jauno autoriaus knygos."

Savo pirmajam biografiniam romanui (1954) Armanas Lanu pasirinko „Spąstų" ir „Žerminalio" autorių, Zola skaistuolį ir Zola Begėdį, Sezano draugą, romantiką, ateistą ir kartu prietaringą žmogų, pasaulinio fiziologinio romano kūrėją. Pastaruoju metu jis išleido antrą biografinį romaną apie Mopasaną.

Lietuvių skaitytojui A. Lanu jau pažįstamas iš knygos „Kai jūra atslūgsta".

TURINYS

АРМАН ЛАНУ
ЗДРАВСТВУЙ, ЭМИЛЬ ЗОЛЯ! Роман
На литовском языке

Перевела с французского Роже Янкевичюте
Издательство «ВАГА», Вильнюс

ARMANAS LANU
SVEIKI, PONAS ZOLA! Romanas

Redaktorė A. A d o m a v i č i ū t ė. Viršelis dail. V. Ž i l i a u s. Techn. redaktorius D. J a k u b o n i s. Korektorės M. R a u d o n i k i e n ė ir L. A b r a m a v i č i e n ė

Duota rinkti 1972.III.17. Pasirašyta spaudai 1972.VI.22. Leidinio Nr. 6966. Spaudos popierius Nr. 2, formatas $84 \times 108^{1}/_{32}$ — 7,375 pop. l.=24,78 sp. l.+16 psl. iliustracijų; 27,3 leid. l. 25 000 egz. Užsak. Nr. 943.

Kaina 1 rb 54 kp

„Vagos" leidykla, Vilnius, Lenino pr. 50.
Spaudė „Vaizdo" spaustuvė, Vilnius, Strazdelio 1.

7—6—3
260—72 V

8 U (Pr)
La 289

us l'employons, être ja
is d' vient ce mythe ? idace, c
e et bourgeoisie, du r eloppait
Ga elle n'avait pas
étai ue avec une tran ses se t
a de s hair. Un simple g qui ro
ge d' azone dont les pe nde grasse.
me a lances, ses larges er, d'une
nt vo tueux, ses cuisse apercevait
ait, voyait sous le Le rut qui
lorsq Nana levait les b toujours d
les P d'or de ses ais
d'u bête en folie, s'étai
salle.
Mais d'où vient mythe ? D mi-siècle
mpire et la bourg ie, du refo pital. Ou
mme. Gabrielle ait pas t haine de
Elle était nue av une tranqu ent de Z
sance de sa chair. simple gaz d'être ja
gorge d'amazone nt les poin audace, c
comme des lance es larges h veloppait
ement voluptueux s cuisses oses se te
écrinait, se voya ous le tis es qui ro
Et lorsque Nana ait les br onde gra
pe, les poils d'o ses aisse ger, d'un
que d'une bête e lie, s'était apercevo
la salle. Le rut
lle galante, corr pue dès l'ece par se u toujour
e le peuple